

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTETTE

SZILY KÁLMÁN

elnök

MELICH JÁNOS

titkár

XII. KÖTET.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1916.

F4177/75

A M. Nyelvtudományi Társaság Alapító Tagjai 1916-ban.

	† Baksay Sándor, Kun-Szentmiklós (1914)	200 kor.
	Berezik Árpád, Budapest (1906)	200 "
	Budapest: Első m. Ált. Biztosító Társaság (1912)	200 "
	Budapest: Kir. Józsefműegyetem könyvtára (1916)	200 "
5	Budapest: Országos Kaszinó (1912)	200 "
	Budapest: Orsz. központi takarékpénztár (1908)	200 "
	Csorna: Prémontrei könyvtár (1905)	200 "
	Gróf Festetics Sándor, Budapest (1915)	200 "
	Báró Forster Gyula, Budapest (1904)	200 "
10	Gombocz Zoltán, Kolozsvár (1908 és 1910)	300 "
	Győr: Pápóczy prépostság könyvtára (1908)	200 "
	† Gyulai Pál, Budapest (1904)	200 "
	Heinrich Gusztáv, Budapest (1905)	200 "
	† Herman Ottó, Budapest (1912)	200 "
15	Hirschler József, Kolozsvár (1909)	200 "
	Horger Antal, Budapest (1915)	200 "
	Horger Antal, neje emlékezetére, a harcztétről (1916)	300 "
	Báró Hornig Károly, Veszprém (1904)	400 "
	Hornyánszky Viktor, Budapest (1904)	200 "
20	Horváth János, Budapest (1915)	200 "
	† Jánosi Gusztáv, Veszprém (1905)	200 "
	† Joannovics György, Budapest (1906)	200 "
	† Katona Lajos, Budapest (1906)	200 "
	Kolozsvár: Tud. egyet. m. nyelvészeti seminarium (1908)	200 "
25	Kránitz Kálmán, Veszprém (1905)	200 "
	† Gróf Kuun Géza, Maros-Némedi (1904)	200 "
	Latzkó Antal, Budapest (1904)	200 "
	Lehr Albert, Budapest (1910)	200 "
	Gróf Mailáth Gusztáv Károly, Gyula-Fehérvár (1908)	200 "
30	Melich János, Budapest (1916)	200 "
	Nagy Ernő, Kolozsvár (1906)	200 "

	Óvári Ferencz, Veszprém (1905)	200 kor.
	Pécs : Főgimnáziumi Önképzőkör (1906)	200 "
	Péller Pál, Veszprém (1905)	200 "
35	Pintér Jenő, Budapest (1913)	200 "
	† Pór Antal, Esztergom (1904)	200 "
	Rada István, Veszprém (1905)	200 "
	Rust József, Budapest (1906)	500 "
	Semsey Andor, Budapest (1904 és 1912)	4000 "
40	Szily Kálmán, Budapest (1904)	200 "
	Ifj Szinnyi József, Budapest (1906)	200 "
	† Gróf Szögyény-Marich László, Berlin (1905)	200 "
	Szöts Ferencz, Budapest (1904)	200 "
	† Thallóczy Lajos, Bécs (1916)	200 "
45	Vargha Damján, Budapest (1912 és 1913)	200 "
	Veszprém : Papnövelde könyvtára (1906)	200 "
	Wodianer Arthur, Budapest (1904)	200 "
	Gróf Zichy Nándor, Adony (1916)	200 "
	Zircz : Apátsági könyvtár (1905)	200 "
50	Zolnai Gyula, Kolozsvár (1913/I. részl.)	100 "

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XII. KÖTET.

1916 JANUÁR

1. SZÁM.

Török jövevényszavainkhoz.

Ködmen.

Az első tulajdonnévi adatot e szóra 1317-ből közli az OklSz. „*Petrus dictus Kudmenus*“; az első köznévi adat a XV. sz. közepéről való, MünchC. 18. A *ködmen* mellett a *kedmen*, *ködmön* alakváltozatok is előfordulnak. Eredeti jelentése ‚vestis pellicea, pellicium‘ volt (vö. MA.: *ködmön*nel *béllelt*: vestis pellitus).

Már VÁMBÉRY török eredetűnek magyarázta; NyK. VIII, 161 és Magy. Er. 308 szerint a magy. *ködmen* megfelelője „ujgur *ketim* (esetleg *ketmen*)“. A török faj cz. munkájában pedig kirgiz *ketpen* alakot idéz (352. l.).

Már MNy. III, 259 megjegyeztem erre az egybevetésre, hogy a kirg. *ketpen* gyanús adat; más forrásból nem ismerjük (talán csak téves idézet *kepen*, *kepey* ‚köpönyeg‘ h.). A m. *ködmen* ∞ ujj. *ketim* egyeztetés pedig alaki nehézségek miatt elfogadhatatlan.

Úgy látom azonban, hogy V., ha öntudatlanul is, mégis helyes nyomon járt. A V. által idézett ujjur *ketim* (-m deverb. névszóképzővel) helyes alakja ugyanis *kedim*; alapszava nem *ket-* (így van még RADLOFF szótárában is), hanem *ked-* (vö. THOMSEN, KSz. II, 251). Kétségtelenné válik ez a többi török nyelvi megfelelőből is: ó-tör. *ked-* | csag. *käi-* | kojb. *käs-* ‚felölteni‘. Az óstörök alaphang tehát **δ* volt, s ennek az ujjúrban *d* felel meg. De ma már tudjuk, hogy az óstörök **δ* hang *d* fokozaton volt abban a bolgár-török nyelvben is, a melyből legrégebbi török jövevényszavaink valók, amint ezt az *idő* < **ödäy*, *szöllő* < **šidläy* s az ?*üdü*l szavak bizonyítják. Másrészt kétségtelen, hogy van a törökségben egy — igaz, hogy gyér használatú — *-man* deverbális névszóképző, pl.: oszm. *čokman* ‚die keule, (= *čokmak*, *čokmar*) < *čoku-*, *čoky-* ‚mit dem schuabel picken‘ (vö. csag. *čokum* ‚keule‘); oszm. *dolaman* ‚die tuchkleider der janitscharen; kleid aus rotem tuche‘ < *dola-* ‚umgeben, einwickeln‘; kaz. tat. *pošaman* ‚szomorúság‘ BÁL. 30 < *poša-*. A m. *ködmen* is a *kedige* feltehető **kedmen* ‚öltözék‘ származékának felel meg. A **kedmen* képzésmódját tekintve, úgy viszonylik a tényleg feljegyzett ujjúr *kedim*-hez, mint az oszm. *čokman* a csag. *čokum*-hoz.

A szerb-horv. *kedmen*, orosz (rég) *kədmansz* (jelentése kétes) BERNEKER, EtWb. 499 szerint is a magyarból való.

Kép.

A m. *kép* ‚bild‘ ← bolg.-tör. **kāp* ua. Az oszmanliban mint névutó él *gibi* alakban (‚comme, à l’ instar, ainsī‘). Abban a gondolkeltő és sok új adatot tartalmazó birálatban, amelyet PAASONEN HENRIK a Nyelvtudományi Közl. 42. kötetében közzétett, pótlások során megemlíti azt is, hogy a bolgár-török *kāp* utódja a mai csuvasban a *pek*, *pak* ‚ként‘ enclitikus particula (ugyanígy már SCHOTT, De lingua tschuwassorum, AŠMARIN, Materialy, 209); a csuvasban tehát hangátvetés történt. E magyarázatot kétségtelenné teszi az, hogy a meta-thetikus alakok a régi oszmani nyelvben is előkerülnek. THURY JÓZSEF NyK. XXXIV, 356 szerint a XIV. századbeli Iskendername állandóan *bigi*-t [يگي] ír *gibi* h.: *gül bigi* ‚mint a rózsá‘; *gün bigi* ‚mint a nap‘. Előkerül a *bigi* alak a szeldsuk-törökben is (vö. FLEISCHER, ZDMG. XXIII, THURY, i. h.: helytelenül KÜNOS, NyK. XXII, 502). Nyilván idetartozik végre a csag. *bigin* [يگين] ‚semblable, comme‘ PAVET DE COURT. és a kún *bigevedi* (vö. ĆCum. 161; KUUN GÉZA valószínű emendatiója szerint *bigen edi* ‚similis fuit‘; RADL. Sprachmat. és Wb. szerint *bigüü*?).

Köpu.

Eddig török jövevényszónak tartottuk; MÉSZÖLY GEDEON nemrég (MŊy. XI, 15) azt próbálta bizonyítani, hogy *köpu* is hangutánzó eredetű szavaink közé tartozik, a *gübül* családjába tartozik s a csag. *köpu* szóval való egyezése csak véletlenség. Nem vizsgálom most, hogy MÉSZÖLY új magyarázata elfogadható-e vagy sem, de annyit látok, hogy azok a nehézségek, a melyek szerinte a magyar szó török eredetét valószínűtlenné teszik, csak látszólagosak. M. szerint a csag. *köpu*-nek a magyarban a tövégi rövid magánhangzó lekopása után **köp* felelne meg. Ez igaz, csak hogy én a magyar *köpu* szót nem is tör. *köpu*-ból, hanem **köpu*-ból származtatom; megengedem, hogy ez, mivel a feltehető bolgár-török alakot az első szótag magánhangzójának ingadozása miatt nem rekonstruáltam, német könyvem *köpu* czikkéből csak közvetve olvasható ki. A **köpu* alak felvételére följegositott a bask. *göbū* (sajnos, a német kiadásban a hosszúság jele az *ū*-ről letörött, a magyar kiadásban helyesen *göbū*!), amelyben a szóvégi *-ū* épen úgy mint a *jādū* ‚írás‘ (← *jād-*), *jābū* ‚fedél, (← *jāp-*), *ubū* ‚csók‘ (← *ūp-*) stb. esetekben a szóvégi eltűnt explosiva nyomát őrzi. Erre vonatkozólag PRÖHLER KSz. III, 195 ezt írja: „az *eu* (*ū*) eredeti *-eγ*, *-uγ*, az *eu* (*ū*, *ū*) eredeti *-eg*, *-ig*, *-ug*-ra vezethető vissza“. A bask. *göbū* tehát = óstör. **köpu*k. A VÁMBÉRYTÓL KÖZÖLT

csag. *köpi* lehet pontatlan jelzés is *köpü* helyett, de lehet képzőtlen alak is.

De MÉSZÖLY szerint a törökből való származtatásnak nemcsak alaki, hanem jelentésbeli akadályai is vannak. A török szó jelentése ‚butterfass‘, a magy. *köpi* eredeti jelentése pedig „kivájt fatörzsökből való öreg vízedény“. A Bulg. Lehnw. *köpi* cikkében nemcsak VÁMBÉRY és PRÖHLE ‚butterfass‘ értelmezését idéztem, hanem KATARINSKIJ hosszabb orosz értelmezését is: „высокая кадучика, сдѣланная из толстаго дупла“, vagyis magyar fordításban, hogy hamiskodjam egy kissé: „kivájt fatörzsökből való öreg vízedény“.

Üver.

Ma székelyföldi tájszó. Jelentése a MTsz. (és Nyr. XXXII, 407) szerint: 1. ‚fehér agyagos, márgás föld; 2. süppedékes bemélyedés v. gödör folyók mellett v. kaszálókon; 3. kiszáradt patakmeder‘. Régebben nagyobb területen élt; a Marosszéken több szántó és dülő nevében találkozunk vele (vö. MTsz. és HEFTY, Nyr. XL, 274); KARÁCSONYI MNy. IV, 352 szerint a Debreczen-vidéki és szilágy-megyei *Vérvölgy* és a marostordamegyei *Vérpad* határrészek neve hajdan *Üvérvölgy*, *Üvérpád*-i volt. Egy 1261-iki oklevél Hont megyében említ *vallis Iver* völgyet (Mon. Strig. I, 461); ez egyszersmind az *üver* szóra a legrégibb adat.

Eredetének magyarázatával nemrég (Nyr. XLII, 185) TÖRÖK JÁNOS jónévű turkológusunk próbálkozott meg. Szerinte régi török jövevényszó; MÉSZÁROS Magna Hungaria cz. munkájából a következő török szavakat veti vele egybe: bask. *üär* ‚völgy‘ = tipter *üär* ‚barlang‘, *’örör* ‚folyóvíz ásta padmaly a part mentén‘. TÖRÖK JÁNOS különösen azért tartja érdekesnek ezt az egyezést, mert a tör. *y*-nek a magyarban *v* felel meg, tehát ugyanolyan hangmegfelelés van benne, mint az *üv*, *avik* stb. eredeti fgr. szavainkban.

A mai török nyelvek hangzóközi *-y-* hangja, amennyire tudjuk, eredeti *-yg-* vagy *-yk-* hangcsoport folytatása (vö. RAMSTEDT, NyK. XLII, 329). Az idézett török szó nemcsak a baskirban és a tipter-tatárban van meg, hanem a kazak- és kara-kirgizben is (*üür* ‚grube, höhle‘ RADL.) és a tarancsiban is (*ükür* 1. ua.; 2. ‚die niederung‘ RADL.); az alapszó is megvan a kúnban: *ür* ‚graben‘ RADL. A magyarban tehát vagy **önkör*. vagy, ha eredeti *-yg-*vel van dolgunk, **öngör* alakot várnánk, épúgy, mint a *gyenge*, *tengely*, *tenger* esetében (MUNKÁCSI KSz. IX, 294 származtatása: m. *dió* < tör. *jayak* sok okból elfogadhatatlan). Egyébként is kétségtelen dolog, hogy a mai magyar consonantismus általában véve már a török hatás kora előtt kialakult, s így régi török jövevényszavaink a jellemző praemagyar hangváltozásokban (*nd* > *d*, *yg* > *g*, *p* > *f*, *y* > *v*, *j* stb.) már nem vehettek részt.

Török János idézett cz. cikkecskéjében így folytatja turkológiai elmékedéseit: „Csak az szólna ez egyeztetés ellen, s más nyomra vezetne, hogy a csuvasban is van *avâr* ‚folyó v. tó fenekén lévő gödör‘, mert ez nem lehetne a baskir szóval azonos, a csuvasban t. i. a magánhangzóközi γ -ból *n*, *m* lett, nem pedig *v*. De ez a szó mélyhangúsága miatt nem felelhet meg a magyar szónak“. Erre csak annyit, hogy a csuvas szó csak avatatlan szemében mélyhangú; hiszen köztudomású, hogy a csuv. *a* az első szótagban = köztör. *ä*. A csuv. *avâr* tehát csak őstörök **äbir*, **äbiz* v. **ägir*, **ägiz* folytatása lehetne. PAASONEN csuvas szótárában a csag. *ägir*- ‚drehen‘, *ägrik* ‚wasserwirbel‘ szavakra utal.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Egy régi magyar prédikáció.

A magyarországi magán-levéltárak közt kétségtelenül a herceg Batthyányaké Körmenten leggazdagabb XVI. és XVII. századbeli magyar levelekben. A régi Batthyányak, dunántúli főkapitányok, tót- és horvátországi bánok, nemcsak a hivatalos iratokat, okleveleket, birtokaikra vonatkozó irományokat, hanem a rokonaiktól, barátaiktól, alájok rendeltéktől vett leveleket is többnyire megőrizték. Tudományos folyóirataink, így a MNY. is (különösen TAKÁTS SÁNDORTól és ÖDÖNGÖ ABELTól), már sokat és sokszor hivatkoztak a körmenti levéltárban levő magyar levelekre, de száz meg százszorta több az olyan, a mit még senki nemcsak hogy föl nem dolgozott, hanem nem is látott, az olyan levelek, a melyek finom szalagokkal csomagokba kötve, három-négyszáz év óta eltemetve, várják a föl kutatást és kiaknázást.

De nemcsak leveleket, melyek a magyar nyelv története szempontjából érdekesekek, mentett meg számunkra a Batthyányak gondos-sága reugeteg mennyiségben, hanem — úgy látszik — néhány olyan írott emléket is, a melynek irodalomtörténetünk is hasznát fogja venni. ÖDÖNGÖ ABEL már közölt a MNY.-ben (X : 455) egy verses krónikácskát 1562 előtről, melynek eredetije Körmenten a családi levelezés között van. Legújabban pedig TAKÁTS SÁNDOR volt szíves figyelmemet fölhívni „egy régi magyar prédikáció“ kéziratára, a melyet ugyancsak Körmenten a családi levelezés között talált s idézett is belőle egy-két feltűnő magyar szót. Úgy láttam, hogy csakugyan érdemes lesz e kéziratot tüzetesebben tanulmányozni.

Kérésemre DR. BATTYÁNY-STRATTMANN LÁSZLÓ herceg úr, a M. Tud. Akadémia igazgató tanácsának tagja, azonnal intézkedett, hogy a kézirat a körmenti levéltárból az Akadémia könyvtárának tanulmányozás végett kikölcsönöztessék.

*

Az egész nem több 36 egybefűzött negyedréti oldalnál; elől 2 s a végén 5 oldal üres; 29 oldalon pedig könnyen olvasható magyar írás a XVI. század utolsó negyedéből vagy a XVII. letelejéről.

Két külön részből áll, ú. m.

Az első czíme: *Zent philóp es Jacab emlékezeti napján való predicationo. Joan : 14.* (17 és $\frac{1}{4}$ old.).

A másodiké: *Harmadik Vasarnapij Euangeliom Husuét napija utan. Joan : 16* (11 és $\frac{3}{4}$ old.). Mind a két rész egyazon kéz írása.

Ha olvasgatni kezdünk benne, azonnal észreveszszük, hogy *helyestrása* az ókorinak és a középkorinak sajtóságaos keveréke. Az *á*, *é* már gyakran a mai ékezettel, de többnyire még ékezet nélkül; az *ö*, akár rövid, akár hosszú, már nem *eu*-vel, sem *eu*-val, hanem fönt két poutú *o*-val. Az *ü* egyáltalában nem fordul benne elő. A kétjegyű mássalhangzók közül a *cs* mindig *ch*-val; a *cz* mai módra (*czellya*, *orczayan*, *tömlöcz* stb.); a *gy* *g*-vel (*lejetök*, *tudjatok*), de már: *elmégyök*, *magyaráz* is; az *ly* hol *y* nélkül (*hel*, *helt*), hol mai módra (*helyök*, *mellyeket*); az *ny* mai módra, de ha *i* jó utána, csonkítva (*nýluán*, *nýlatkozat*, *meg bizonyít*), ugyanígy: *gylöl*; az *sz* helyett mindig csak *z*; a *ty* mai módra; a *zs* csak *s*-sel. A szóvégi hosszú mássalhangzók mindig röviden: *nağob*, *töb*, *halgas*, *nýerette-töt*, *eliöt*, *alat* stb.

NYelvjárás a erősen *ö-zö*: *zörözsek* the *nektök*; *cheleközöm*, *emböröknek*, *mindönöstöl*, *örvönd*, *terömtettök*, *minöm* (l. NySz), *de ne*, *nem*. — Az *ü* helyett kivétel nélkül *ö* vagy *i*: *keserö*, *gyöleközet*, *nekönk*, *öröl*, *megzöntek*, vagy pedig: *bün*, *kıldötte*, *küloben*, *ül*, *nékül*, *zül*, *füstölög* stb. — Az *i* helyett gyakran *e*; *eth*, *ede*, *elleyen*, *ergalmasság*, *keuanság*, *velág* stb.

Szokatlanabb alakok: *el meýéndök*, *keréndötök* (kérendetek helyett négyszer is), *ziléndi* fiát, *meg yelöéndik*, *megölénd*, *kelléténdik*; *el ne hadgok* magunkat, *vigaztallyok* magunkat, *meghallottok*; *chendezyhed*, *kezyhe*; *attyám*, *attýád*; *viggad*; azt *cheleködi* iduözítéink; *nektök* es mindén *hyuények* Isteni velagofságot mutafsa; *de hizöm* (a mai *hiszen* indulatszö); *elrytetöt*, *rytözzél* el; *senkiknél*; *ha testi látásomat megvonzom* is *eğ mág* töletök (l. Nysz); *zerencha*; *ninch azért semmi zomorunk* (!), *sem banatunk*; *uérös chöppök hergenének* (!) *orczayan* alá.

Érdekelt a kérdés: vajjon ki tarthatta vagy írhatta ezt a régi prédikációt? Nem is került sok nehézségbe a megfejtése.

A kéziratot a Batthyányak levéltára mentette meg számunkra; a XVI. utolsó negyedében (1570—1590) BATTHYÁNY BOLDIZSÁR volt Németújvár ura; az ő nevéhez nemcsak a törökön vett fényes diadalog emléke fűződik, hanem CLUSIUSNAK, a híres francia botanikusnak magyarországi szereplése is; BATTHYÁNY BOLDIZSÁR segélyezte CLUSIUST magyarországi fűvészkedésében és az ő udvari papja BEYTHE ISTVÁN jegyezte össze a magyar növényneveket a „Rariorum aliquot stirpium . . . historia“ számára.* Vajjon nem Beythétől való-e ez a régi prédikáció. Beythe István a „Nimöt Vÿ Vari Praedicator“ különben is híres papi ember volt a maga korában: dunavidéki protestáns superintendens, négy kötetnyi Evangélium-magyarázatok és Ünnepnapi Epistolák szerzője (RMK. 211—214 sz.).

E kérdés eldöntése végett összevettem a prédikáció magyar-ságát Beythe munkáinak magyarságával s azt találtam, hogy a kettő — semmi kétség sincs benne — teljesen azonos. Ugyanazok a nyelvjárási sajtóságosok (erös özés; az *ü* helyettesítése *ö*-vel vagy *i*-vel stb). Ugyanazok a szokatlanabb alakok. Pl. *elmeýéndök*

* Vö. Istvánfi Gyula: A Clusius-Codex mykologiai méltatása. Budapest 1900 (189. l.).

(31*), *eth* (34 l.), *iduőzijténk* (26 l.), *nékül* (Előszó 4), *ilénd* (86 l.), *öröl* (40 l.), *őruönd* (42); *attyám* (31); *keréndőtök* (32 és 32b.) stb. stb.

Egyedül az *ő* írásában találtam különbséget. A kéziratban a hosszú *ő* is már *ö*-vel van írva, holott Beythe munkáiban (1584) a hosszú még *eu*-val, és csak a rövid van *ö*-vel. Ez arra mutat, hogy Beythe e prédikációját 1584-nél utóbb és † 1612 előtt írhatta.

A körülmények figyelembe vételével mindjárt az volt a sejtésem, hogy a kézirat valószínűleg magának Beythének saját kezeirása. Sejtésem helyességét nagy örömömre DR. JAKUBOVICH EMILNEK, a régi magyar kézírások avatott ismerőjének szakvéleménye teljesen igazolta. ISTVÁNFYI GYULA fent idézett munkája közli ugyanis Beythének egy 1576 október 12-én Németújvárt kelt latin levelét fényképi hasonmásban. Ennek és a körmendi kéziratnak részletes összehasonlítása alapján, „noha a kettő nem egy korból való s az egyik latin-, a másik magyar nyelvű, mégis határozottan megállapítható, hogy a két írás egyazon kéztől származik. Bizonyítja ezt egyes nagy és kis betűknek teljesen azonos megszerkesztése, ductusa, egymáshoz való kapcsolása, szó elején, közepén és végén azonos módon való használata“.

Ez a régi magyar prédikáció és az utána következő evangélium-magyarázat tehát BEYTHE ISTVÁN munkája és saját kezeirása.

SZILY KÁLMÁN.

Ifemucut.

Zúz (nem az ígel) — ez volt régen az aprójszág ismert testrészének, izletes falatjának a neve. Birtokos személyragozása így folyt: az én *zúz-om*, a te *zúz-od*, az ő *zúz-a* v. *zúz-ja* > *zúz-za*, a mi *zúz-unk* stb.

Meg zagगतom ő zuzioknac belőluait BécsiC. 199 (NySz.) | *a sőpreléket leviszic a májra, zúzra* Com: Jan. 51 (NySz.) | *kettős gyomrok vagyon, mint a madaraknak az ő begyek és zúzzok* Misk. VKert. 8 (NySz.).

De nemcsak régen mondták: „valaminek a *zúza* v. *zúzja* > *zúzza*“, hanem Nagykőrösön még ma is azt mondják: „a libának a *zúzza*“. Mivel pedig e szó, mint általában a testrészek neve (l. MELICH: MNy. XI, 361—2), leginkább az egy birtokos- egy birtokú harmadik személyraggal ellátva forgott a magyar szájában, ezért ez a személyragos *zúza*, *zúzza* alak fészkelődött meg a magyar elméjében a ritkán emlegetett ragtalan *zúz* rovására s kiszorította az eredeti *zúz-t* szótói mivoltából, s így lett a ragozás: *zúz(z)á-m*, *zúz(z)á-d*, *zúz(z)á-ja*, *zúz(z)á-nk* stb. A *zúz(z)á-ja* alakban tehát, az etymológiát nézve, meg van kettőzve a birtokos személyrag, a nyelvérzék előtt azonban csak a *-ja* tetszik már ragnak, szótónek pedig a *zúz(z)á-*. Nagykőrösön is ez a bővült *tő* van az egyes számú első és második

* Ez a szám és a következők Beythe „Az zentők fő innepiüről való evangéliumok“ (1584) cz. munkájának lapszámait jelentik.

személy ragja előtt: *zúzzá-m*, *zúzzá-d* s így a többes személyekben mind a háromban, csupán az egyes harmadikban maradt meg az eredeti alak: ,valaminek a *zúz-za'* (= *zúz-ja*; vö. BécsiC.-beli *zúzjok* = ,az ő zúzzok'). A *zúz* — valaminek a *zúz(z)a* > *zúz(z)ája* sorhoz hasonlótt többet is találunk a népnyelvben. *Máj* — valaminek a *mája* > *kácsa májája*; *láb* — valakinek a *lába* > rántott csirke *lábája* stb.

Mint a testrészek, úgy a rokonsági elnevezések is rendszeren birtokviszonyban fordulnak elő. Nem *öcs-ről*, *hug-ról*, hanem rendszeren valakinek *öcscsé-ről*, *hugá-ról* beszélünk; ennek következtében az egy birtokos- egy birtokú harmadik személyranggal bővült tő e rokonsági nevek ragozása rendjében is olyszerű változásokat okoz, mint a testrészeknél láttuk. Az *öcs* illető személyragos alakja: régi *öcs-e* > későbbi *öcs-je* > mai *öcsce*. Ezért birtokos ragozása nem: *öcs-öm*, *öcs-öd*, *öcs-(cs)e*, *öcs-ünk* stb., mint a régi *zúz-om*, *zúz-od*, *zúz-(z)a*, *zúz-unk* stb., hanem: *öcsé-m*, *öcsé-d*, *öcs-cse*, *öcsé-nk* stb., mint a nagykőrösi: *zúzzá-m*, *zúzzá-d*, *zúz-za*, *zúzzá-nk* stb. És nemcsak *hug-om*, *hug-od*, *hug-a*, *hug-unk* van, hanem a *hug-a* hatására a népnyelvben *hugá-m*, *hugá-d*, *hugá-ja*, *hugá-nk* is, mintájára az általános *zúzá-m*, *zúzá-d*, *zúzá-ja*, *zúzá-nk* képletnek. Efféle jelenségeket a többi rokonságnevek közt is észlelhetünk. *Kar-ja* helyett régen azt mondták: *kar-a* (mint *láb-a*), *báty-ja*, *bátyya* helyett tehát: *báty-a*; s ime, a népnyelvben megvan ugyan még a *zúzó-m*, *zúzó-d*-nak megfelelő *báty-om*, *báty-od* ragozás (MTsz.), de már a köznyelvben a birtokos személyragos régi *báty-a* egységes szótővé válván, így beszélünk: *bátyá-m*, *bátyá-nk*. Nem: *aty-unk*, *any-unk*, hanem: *atyá-nk*, *anyá-nk*. Régi nyelvben *atyája* és *atyájok* is van (EtSz.), mint *májája*, *májájuk*, valaminthogy napjainkban *ipa*, *napa* helyett ezt is hallani: *ipá-ja*, *napá-ja*. Az *ük* szóból nemcsak valakinek *ük-e* lett, hanem *üké-je*, *iké-je* is: zent Anna azzonnak elete ky uala eős marianak annya es cristufnac ik eye KazC. 39. Az *ös* = *ös* szónak nemcsak *ös-ük*, hanem a birtokosragos *ös-e* többől *ösé-jök* származottja is van a codexekben: az *Calastrombely feyedelem . . . mynd az fraterekkel . . . tyztöffeeggel ky meeneenek eleyben az ew zent ew fey öknek testeenek* ÉrdyC. 312 | *Effenek az wr iftenhez es zent ew fey ökhöz kenyereghween* 633. *Ösük* helyett *öséjök* olyan alak, mint *zúzuk*, *huguk*, *atyjuk*, *nénjük* helyett *zúzájuk*, *hugájuk*, *atyájok*, *nénéjük*. Ezeknek pedig, ugyebár, ilyen több birtokos- egy birtokú első személyragos alakjuk van: *zúzánk*, *hugánk*, *atyánk*, *nénénk*. Milyen alakot illeszthetünk tehát az *öséjök* mellé több birtokos- egy birtokú első személyranggal? Ugyebár, ezt: *ösénk*. Valóban, az ÉrdyC.-ben az *ewfewnk-* (309. l. 3-szor) alakon kívül látunk ilyeneket is: *Ewfenk* (310), *ewfenk* (309, 310), *ewfenknek* (308: 2-szer, 309, 310). Ezeket az *öséjök* szerint *ösénk-nk* kell olvasnunk.

Tudjuk, hogy az *-nk* rag valaha *-mk* volt: *urunk* a Halotti

Beszédben még *uromc* (olv. *uromk*). Ez *-mk*-nak még eredetibb alakja *-muk*, *-mük* volt: *imádju-nk* a HB.-ben még *uimaggomuc* (olv. *vimád-jomuk*). Az *-unk*, *-ünk* a mordvinban még ma is *-mok* s a lappban *-mek*: mordv. *tolga-mok* = ,tollunk' (= **tollo-muk*), lp. *aččamek* = ,atyánk' (= **atyá-muk*). Ha tehát azt kérdem, hogy egy *ösé-nk* alaknak hogy hangzanék ragja a HB. nyelvén, ez lesz a felelet: *-mük*. Egy *ösé-nket* alaknak: *-müküt*. Ha pedig a szótőnek kutatjuk régi hangzását, tudnunk kell, hogy az *ös* régeen *ēs* is -volt, s hogy sok *ē* vagy *ē* > *ö* hangzónk a HB.-ben még *i*. *Gyümölcs*: *gimülc-* (olv. *gyimülc-*); *mög-*: *müge* (olv. *migé*); *tömlöcz*: *timnuc-* (olv. *timnücz-*). Szamba véve ezek mellé azt is, hogy *ös* finn megfelelője *isä* — vajjon hogy kellene hangzania az *ösé-* tőnek a HB. nyelve szerint? Nemde: *isé-*? Az egész *ösé-nket* alaknak pedig: *isé-müküt*. Írni pedig hogy írta volna ezt le a Halotti Beszédet „törlítő mester“? A HB. orthographiája szerint így: *ifemucut* — a mint hogy valósággal ezt látjuk írva a HB.-ben.

Tudósaink azonban úgy vélik, hogy az *ifemucut*-ban az *-e* csak rövid tővéghangzó (egykor kötőhangzónak nevezték) s a szót így olvassák: *isemüküt*, mintha elemeire nézve az a mai *ösünket* alakkal lenne azonos: *is-e-müküt* > *ös-ü-nket*. Én úgy gondolom, hogy a HB. nyelvének jellege, mélyhangú szavai *-omuc*-nak írt végzete szerint a magashangúak *-muc*-nak írt ragja előtt is labialis zártabb hangot (*ü*-t vagy *ö*-t) várhatnánk kötőhangzóul, nem *e*-t s úgy gondolom, figyelembe kell vennünk, hogy az *ös*-nek codexben *ösé-* töve is megjelölhető.

Meg kell továbbá jegyezni, hogy mások, bár a *zúzza*, *tompora*, *órja* stb. pusztá nominativust helyesen eredetibb személyragos alaknak fogják föl, már az *atyá-m-*, *öcsé-m-* és társai-beli *-á-*, *-é-* elemet nem eredetibb birtokos személyragnak tartják, mint én, hanem finnugor kicsinyítő képzőnek. Abból, hogy a bővebb tő az első és második személyben van meg: *atyá-m*, *atyá-nk*, *atyá-d*, *atyá-tok*, a rövidebb pedig a harmadikban: *aty-ja*, *aty-juk*, a kicsinyítő képzővel való bevezetés öntudatos alkalmazását látják. Tudniillik magaméról szólva: gyöngédségből, tiedről szólva szemben: udvariasságból élek a megtisztelő kicsinyítő képzős alakkal; háta mögött azonban — úgysem hallja — csak a finnugor kicsinyítő képző melegsége nélkül, egész ridegen emlegetem az *aty-ját*, *any-ját* egy harmadik személynek. Hogy azonban az *atyá-m-* — *aty-ja*-féle tőviszonyból semmi jogunk sincs következtetni kicsinyítő képzőre, az kitűnik először abból, hogy más kicsinyítő képzővel alkotott rokonságneveknél a tőnek ily viselkedését nem észleljük, pl. *após-om* — *após-a*; másodszor megtetszik abból, hogy testrészt nevében is van — mint főntebb láttuk — olyan *atyá-m-* — *aty-ja*-féle tőviszony: *zúzzá-m* — *zúz-za*. Már pedig csak nem akarják bevezetni Nagykorörsön a te hamis *zúzzá-í*-at a csirke *zúz-za* rovasára? Azt állítják, hogy az *atya*, *anya* stb., alak-

ját tekintve, minden ellenvetés nélkül lehet *-a* kicsinyítő képzős. Ezt azonban mindjárt nem látjuk igaznak, mihelyt arra is tekintünk, hogy ezeknek *attya*, *anya* (= *atyja*, *anyja*) nominativusuk is van (vö. EtSz.). E változatok nyilván mutatják a birtokos személyragos eredetet. Valakinek *attyafia* — itt bizonyára személyragos alak az *attya-* s bizonyára azonos eredetű szó az *attyafiá*-val az *atyafia*, *atyafi*: íme itt is az *atya* és *attya* alak azonossága. Van a vogulban, melynek nincsenek hangtörténetét ellenőrizhető nyelvelmékei, egy kicsinyítő képzős gyanánt fölfogott, 'anya' jelentésű szónak oly birtokos személyragozása, mint: *anyá-m*, *anyá-d*, de *any-ja*; tudniillik: *šāñi-m*, *šāñi-n*, de *šāñ-ä*. Ezért is kicsinyítő képzőt keresnek a magyar rokonságnevekben a finnugor összehasonlító nyelvészet művelői. Az az eset van itt, hogy egy magyar szónak a birtokos személyragok előtt való viselkedése, az *anyá-é*, megegyezik egy másik magyar szóéval, a *zúzzá-éval* és egy voguléval: *šāñi*. Kérdés mármost, hogy az egyik magyar szó ragozását inkább egy másik magyar szó azonos ragozásához fűzi-e szorosabb történeti kapocs, vagy pedig egy vogul szóéhoz? Én úgy gondolom, hogy a magyar nyelvhez közelebb áll a magyar nyelv, mint a vogul. Az említett vogul jelenségből tehát csak úgy olvashatjuk ki az említett magyar rokonságnevek kicsinyítő képzős voltát, ha más jelentésű szavainkon észlelhető hasonló jelenségről, melynek ott nyilván nem kicsinyítő képzés az oka, nem veszünk tudomást. Egyik tudósunk úgy gondolja, hogy a testrészeknél az egy birtokos- egy birtokú harmadik személyragos alak csak annyiban válik ragtalan értékű szótóvé, a mennyiben partitívusi értelmű: ,kérek *máját* olyan, mint ,du pain'. Ez okoskodás is hibás, hiszen a *tompora*, *szája*, *teteje* alakokban nincs partitívus, mégis nominativussá lett a *tompora* a *tompor* mellett, s a *szája* hatása alatt lett *száj* a régi *szá*-ból, s a *teteje* miatt lett *tetej-em*, *tetej-ez* a *tető-m*, *tető-z* helyett. Az egy birtokos- egy birtokú harmadik személyragos alak a jelentésre való tekintet nélkül kiszoríthatja vagy átváltoztathatja az eredetibb, rövidebb szótót, mihelyt fölötte uralomra jut gyakoribb szereplése folytán. Finnugor kicsinyítő képzőt tehát a rövidebb és bővebb tövel váltakozó tárgyalt rokonságnevekben csakis úgy találhatunk, ha az e hypothesis ellenkező nyelvtörténeti adatokról nem veszünk tudomást.

Összevetve tehát az *ős* szó ÉrdyC.-beli alakjait a HB. nyelvvel és írásmódjával, arra az eredményre jutunk, hogy az *ifemucut* így olvasandó: *isémüküt*. Megfigyelve továbbá nyelvünkben a rokonsági elnevezések és testrészek birtokos személyragozását s e ragozásnak a puszta szótőre való hatását, megállapíthatjuk, hogy az *isémüküt -é*- hangja a rövidebb *is-* tőhöz ragadt, jelentése vesztett, egy birtokos- egy birtokú harmadik személyrag. Mészöly GEDÉON.

Nem hajt a tatár!

Ha valaki nagyon siet, pl. az evésben, gyakran mondjuk: Ne siess! Nem hajt a *tatár!* (vagy: Nem ül a *török* a hátadon!). Ismeretes szállóigék és szólások: Kutyafejű *tatár!* *Tatár* fajta a. m. „kegyetlen“. Nem hajt a *tatár!* a. m. nem vagyunk a legvégső szükségben (és l. fentebb). Hordjon el v. vigyen el a *tatár!* *Tatár* élet, török táncz, magyar adta, ördög láncz! (Ezt a négyet összehozva, átokként mondjuk; l. CzF.) Mi a *tatár!* Hogy a *tatárba* ne! (átkozó, szidó vagy bámuló mondatokban ördög v. manó helyett, l. SZIRMAY, Hvng. in parab. '95, '120; CzF.). Az a kérdés, milyen eredetű a *tatár* népnévnek ilyen átkozó, szidó mondatokban való használata. Erre nézve más magyarázatot, mint a melyet SZIRMAYban és CzF.-ban olvastam, nem tudnék idézni. SZIRMAY, Hvng. in parab. '95, '120 ezt írja: „*Tartarorum! a Tatár!* est vox admirantis in Hungaria, nataque est post Tartarorum discessum, nolebant enim diu Hungari credere, eos reuera abscessisse e Regno, cum id saepuis antea simulauerint, tandem autem videntes re ipsa ita esse, mirati sunt valde, et vna voce exclamarunt: *a' Tatár! Tartarorum!*“ Szerinte tehát *a' tatár!*-féle mondatban a tatárjárás emléke lappangana. Hasonlót mond CzF. is a *tatár* czímszó alatt. Szerinte a fenti mondatokban előforduló *tatár* a IV. Béla királyunk alatti, tehát XIII. századi tatárjárás szomorú emléke. Az a meggyőződés, hogy e magyarázat nem helyes. Egyik bizonyítékom erre, hogy a tatárdúlás óta a magyar nemzetet oly nagy szerencsétlenségek érték, hogy a tatárdúlás emléket a későbbiek igen könnyen elnyomhatták. De ez nem döntő érv. Másik bizonyítékom, hogy a *tatár* népnév ilyen szitkozódó, átkozódó használatára aránylag csak újabb adataink vannak. Az OkISz. 1756-ból közli ezt: „*Tatár* vigye el a hermez szíjon!“ S ennél több régi adatot hirtelenében nem is tudok idézni, sőt meggyőződés, hogy a török hódoltság koránál idevágó régiebb adatok nincsenek is. A TAKÁTS S., ECKHART F. és SEKFÜ Gy. által kiadott „A budai basák magyar nyelvű levelezése“ cz. műben több adat van arra, hogy a török hódoltság korában a törökök legrettegettebb katonasága a *tatár* lovassága volt. Ez lehetett a legkegyetlenebb. Ha a budai basa Bécszet meg akarta fenyegetni, akkor levelében azzal állt elő, hogy vigyázzanak, mert behoz az országba néhány ezer *tatárt* s

akkor jaj a császár és magyar király alattvalóinak. „Az hatalmas császár“: a szultán vitézei mindenkor készen vannak a támadásra, de ha ezek ereje nem volna elegendő, „harmad negyed napig egy nehány ezer *tatart* hozathatnánk“, írja 1588-ban SZINÁN basa ERNŐ főhercegnek (l. 439), s ha ezek bejönnek, akkor a császár és király vessen magára, a budai basa semminek sem lesz az oka. Egy másik levélben azt írja SZINÁN basa 1587-ben ERNŐ főhercegnek, hogy a császár és király ne segítse haddal öccsét, Miksát a lengyel trón iránti törekvésében, „kibeöl uegreis io nem keöuetkeözik, ha feöl-segtek így czelekeödik, mijis ualami hatuan ezer *tatart* hozatunk, kik ha ki íwnek, kart tesznek mind az mi orszagunkban, s mind az feölsegtevkeben, mert nehezen birni ueleök, az vtan feolsegtek ne mongya hogy mi uagyunk okai . . . az *tatar* ollian nemzetseg hogi telben satort nem keuan loais abra-kot nem keuan es uizenis hidat nem keuan baratsag feieben tuttara agyiuk felsegednek“ (l. 411. l.). Hogy többször megesett, hogy ilyen *tatár* lovasságot behívtak a basák, bizonyíték rá a budai basa 1589. évi levele, a hol ezt olvassuk: „az feölsegteök orszaganak iott akarunk, latta feolsegeöd mostan az *tatar* mitt czelekeödeöt“ (l. 510. lap). S hogy ilyen tatár lovasság a török hódoltság korában később is meg-megtisztelte országunkat kegyetlenül pusztító látogatásával, bizonyítja az OklSz. 1613. évi adata, a hol ez van: „Innen vissza futamodtunk *tatártul* féltünkben“. S hogy a török katonaságot, *tatár* lovasságot kegyetlen pusztításai miatt még akkor sem nézte szívesen a magyar, rá szövetségese volt, példa reá a többi közt BETHLEN GÁBOR nem rég kiadott néhány ismeretlen levele is (l. SZÁDECZKY K. LAJOS: Bethlen Gábor levelei Illésházy Gáspárhoz, Budapest, 1915, 59, 71. lap; vö. uo. 4: „az tatárokkal megfenyegessék“).

Ez adatok alapján az a meggyőződésem, hogy a mai magyar „hordjon el a *tatár!* nem hajt a *tatár!* stb.“-féle szólásokban a *tatár* szó nem a IV. Béla király korabeli tatárdúlás, hanem a török hódoltság korabeli tatár lovasság emlékét őrzi, a mely abban az időben a legkegyetlenebb volt.

MELEGDI JÁNOS.

Ályos: aljos.

Zrínyi Szigeti Veszedeelmében a XI. ének e sorokkal kezdődik:

Még ályos Szüetis nagyra uisz boszuság,
Nem hogy határtalant, kit nem bir okosság,
Legyen nekem Achilles ebben bizonság,
Kit harctul tartóztatott egy kis boszuság.

Az első sor *ályos* szava sok fejtörést okozott a magyarázóknak. Minthogy a Szigeti Veszedelemben csak egyetlen egyszer fordul elő, sem olvasása, sem jelentése nem volt kétségtelen biztossággal megállapítható. ENDREI ÁKOS (Jel. írók isk. tára 71. szám, 174. és 184. l.)

ályós-nak olvassa és *állós*, *állandó* jelentést tulajdonít neki. — NÉGYESY László (Kisf. Társ. Nemzeti Ktára XIV. 430. l.) ezt a magyarázatot fűzi hozzá: „Az *ályos* szó tudtunkkal csak itt fordul elő mind a két forrásban [az 1651-i kiadásban és a kéziratban] egyformán van írva. Meghagyjuk a szót eredeti formájában (némelyek *ályós*-nak írták át, de nem magyarázták). Jelentése szerint ellentéte a határtalannak, féktelennek, zabolátlannak; tehát: fegyelmezett, mérsékelt, higgadt, megállapodott. A hely értelme az, hogy még a fegyelmezett lelket is kihozza sodrából a harag, hát még a féktelent, amelyet nem kormányoz okosság. Az *ályos* talán a Zrínyi neologizmusa s azzal az *ájaz* igével függ össze, melynek Kunoss Szófüzére szerint *fékez*, *zaboláz* a jelentése. Vö. Gombocz-Melich, M. Etymologiai Szótár, *aj*, *áj* czikk.“ Az Et. Szótár szerkesztői azonban ezt az *ályos* szót (MFL-ből idézve *aljós* alakban) az *al* szó származékának, s a mai *aljas* régibb vagy tájnyelvi alakjának vélik (l. *al* czikk). Bizonyára az *áj* első jelentése: ‚bevágás, hasadás‘ tartotta vissza őket attól, hogy az *ályos* szót vele összekapcsolják, mely ilyképen egyáltalán nem illet volna a szövegbe, annál is inkább, mert *ájás*, *ájós* előfordul: ‚fecskefark módjára nyitott‘, „egi nagi *ajus* komondor“ nyilván ‚jegyzett füllű‘ komondor. Viszont az *ájaz*: ‚fékez‘ igével kapcsolni az *ályos* szót, alaktani nehézségeket okoz.

A dolog tehát úgy tűnik fel, mintha az *ályos* írás- és sajtóhiba volna *aljos* helyett. A Szigeti Veszedelemben a szó egyetlen adat ugyan, de Zrínyi prózáiban találunk több bizonyítékot, mely ezt a feltevést igazolja. A prózák harmadik részének 47. pontjában (Újabb Nemzeti Könyvtár. 1853. 322. l.) ezt olvassuk: „De másfelől nem első, sem nem legnagyobb dicsőssége a kapitánnak a bátor és félelem nélkül való szű; és haugyan van is ez egy kapitányban, nem illik mindazonáltal minden *aljos* alkalmatossággal való állapotban ezt próbára vetni.“ A Nemz. Múzeum XVII. századi (talán egykorú) kéziratában (412. Quart Hung.): „nem illik mind azon által minden *aljos* alkalmatossággal . . .“, tehát: ‚jelentéktelen, kisszerű, csekély‘. — A Mátyás királyról szóló elmélkedésben (Új N. Ktár. 350.): „ők *aljosabb* áhitatosságokat keresnek, koldusok lábait mossák“; a kéziratban: „ők *aljosabb* ahítatosságokat keresnek“; a szöveg egészéből ‚nem eléggé méltó, alsóbbrendű‘ jelentés érthető. — Ugyancsak ebben az elmélkedésben a kézirat szerint: „az én Respub.[likám] nem azért küldöt engemet, hogy én magam hartzolásával magam[na]k hirt szerezzek az *aljos* emberek között . . .“ (Új N. Ktár 358.) jelentése: ‚alrendű, alacsony rangú‘. — Az Afumban (Új N. Ktár 379.): „Az urfiak szintén ilyek; az itál legnagyobb mesterség és katonaság, mentül *aljasabb* s rozszabb lovászokkal, kóborló katonácskával társalkodhatnak, legnagyobb katonaságnak tartják“, a kézirat szerint: „mentül *aljosabb* s rozszabb lovászokkal“; a jelentés itt is ‚alacsony rangú, alsó rendű‘. — Végül ismét a harmadik részben (Új N. Ktár 315): „Azért *aljos szű* az, a ki teljességgel az ő [t. i. a szerencsének] hatalmában hadja magát, a ki sem nevetni, sem sirni nem tud, hanem a mikor az ő kedvét jól és gonoszul látja.“ A kéziratban: „azért *aljos szű* az, a ki teljességgel az ő hatalmában hadja magát.“ — Ez az utolsó idézet ránk nézve azért értékes, mert a kérdéses szó ugyanabban a kapcsolatban kerül elő, mint a Szigeti Veszedelemben, t. i. jelzője a *szű*-nek s az összefüggésből egészen világos a jelentése: ‚bátortalan, félénk, gyáva, meghúnyáskodó‘.

Már ezek az adatok is elég világot derítenek az *ályos* szóra; de találtam még egy bizonyítékot, mely kétségtelenül eloszlat minden homályt. Tudvalevőleg Zrínyi Péter horvátúra fordította bátyjának hőskölteményét és *Adrianskoga mora Syrena* czímen kiadta (Velence, 1660). Bár a fordítás meglehetősen szabad, a költemény gondolatmenetét mindenütt megtartja. A XI. ének kezdete is követi az eredetit:

Batriuoszt preuzima . . ios i nebatriue,
Kam neche zauszima . . v-kem szarditoszt siúe,
Batriu, kot prez vma . . zbira staze kriuo . . .

Szegedy Rezső szíves volt e sorokat szó szerint lefordítani:

Bátorság vesz erőt még a gyáván (bátortalanon) is,
A merre nem akar a többiekkel, kiben harag él,
A bátor, szinte ész nélkül téves ösvényeket választ . . .

Az *ályos* szü-vet Zrínyi Péter *gyáva*, *bátortalan* szóval fordítja, a *határtalan*-t pedig *bátor*-ral.

Nyilvánvaló tehát, hogy az *ályos*-t írás- és nyomtatáshibának kell vennünk: *aljos* helyett, s mind Zrínyi Miklós prózai, mind Zrínyi Péter fordítása alapján *gyáva*, *bátortalan*, *félénk* jelentést szabad megállapítanunk. E szerint a két sor értelme ez:

Még a bátortalan szívet is nagyra viszi a bo-szú,
Annál inkább az elszántat (vakmerőt), kit nem mérsékel az okosság.

Ez az *aljos* természetesen nem egyéb, mint a mai *aljas* változata, vö. *lábos: lábás*, *város: váras*, *odvos: odvas*, *hatalmos: hatalmas*, *magos: magas* stb.; jelentése régebben tágabbkörű volt, azaz általában véve: alsóbb rendű, alsóbb rangú, kisszerű, míg ma csupán erkölcsi értelemben élünk vele.

TOLNAI VILMOS.

A jobbágy szó történetéhez.

A *jobbágy* szóra eddig latin emlékeinkből a következő hazai latin nyelvi alakváltozatokat ismerjük: a) *eubagio*. Erre két adatunk van, az egyik egy 1181. évi oklevélből így: „Dionis budrigiensis *eubagio*,” a másik a Várad reg.-ban így: „Stephanus *Eubagio* Georgij de villa Torcan“ (l. MNy. III, 37); — b) *ieubagio*. Erre az alakváltozatra eddig csak egy adatunk van, még pedig egy 1228—1232. évi oklevélből, l. MNy. XI, 319; — c) *ioubagio*. Ez alakváltozatra több adatunk van (l. MNy. III, 37); az első ilyen adat ACHA 1116—1131. évi oklevélben fordul elő (l. FEJÉRPATAKY, Oklevelek II. István király korából 17. lap és facsimile: „ego Acha uespremiensis *ioubagio* non ignobilis . . .“); — d) *iobagio*. Időrendileg ez a legfiatalabb alakváltozat, a melyre latin emlékeinkben sok adat van, l. MNy. III, 37. A mi már most fontos a *jobbágy* ~ hazai lat. *eubagio* szó eredetére, az az, hogy e latin szó nemcsak a hazai latinságban fordul elő. Az erre vonatkozó adatot TAGÁNYI KÁROLY osztálytanácsos úr szíveségének köszönöm. Ő közli velem, hogy az *eubagio* szó megtalálható MAGISTER

VINCENTIUS, máskép KADLUBKO VINCENTIUS krónikájában is. VINCENTIUS MESTER 1160, esetleg 1161-ben született Karwów faluban, a mely a sandomierz-i kormányzóságban Lengyelországban fekszik; papi pályára lépett, volt krakkói püspök, de e méltóságáról 1218-ban leköszönt s kolostorba vonult. 1223-ban már nem élt, talán ebben az évben halt meg. „Chronica Polonorum“ cz. műve több kéziratban maradt reánk; a mű legjobb kiadása, a mely az összes variánsok figyelembe vételével készült, BIELOWSKI ÁGOST-tól való s a „Monumenta Poloniae historica“ II. kötetében jelent meg. VINCENTIUS MESTER „Chronica Polonorum“ művében két helyen található meg a címül írt szó, még pedig *eubagio* alakban; a helyek ezek: „Propter quod *eubagionum* primus, ille comes Nicolaus, summe omnibus regratians, omnes de constantia, de forma fidelitatis et admonet et instruit . . .“ (l. Mon. Pol. hist. II, 432) | „Vix enim dux Lestco pedem cum suis dimoverat, quum Galiciensium satrapas et *eubagionum* florentissimos, incautos occupat ac trucidat; quosdam vivos terrae infodit . . .“ (l. uo. 440). A „Chronica Polonorum“ végéhez a kiadó egy kis latin-lengyel szójegyzéket csatolt azokról a latin szavakról, a melyek VINCENTIUS MESTER művében ritkább, a lengyel latinságban elő nem forduló vagy nehezen érthető latin szavak. Ezek között találjuk ezt is: „*Eubagiones* 432, 440 dostojnicy, panowie; z węgiersk. *Jobbág* jak mniema MULKOWSKI“ (. . . értsd: méltóságok, főurak; a magy. *Jobbágból*, amint MULKOWSKI gondolja) | „*iubagiones* ob. *eubagiones*“ (értsd: *iubagiones* lásd *eubagiones*). Hogy a *iubagio* alakot a kiadó honnan vette, nem tudtam kideríteni.

VINCENTIUS MESTER *eubagio* adatának rendkívül nagy az értéke. Eddig ugyanis úgy tudtuk, hogy az *eubagio* csakis hazai latin szó. Most azonban kiderült, hogy a lengyelföldi XII. sz. végi—XIII. sz. elei latinságban is előfordul, még pedig olyan hangalakban és jelentésben, a mely hangalak és jelentés a magyarországi latin szónak is a legrégebb alakja és jelentése. A lengyelországi latin *eubagio* szintén „főúr, főméltóságú úr, úr” jelentésű. S a mi már most a szó eredetére fontos, az az, hogy e lengyelországi lat. *eubagio* nem származhatik a magyarországi latinságból. Mindkét szónak egy harmadik forrásból kell erednie, más szóval: az *eubagio*-nak más nép középkori latinságában is elő kell fordulnia. Minthogy más lengyel emlékekben a fenti szó nem fordul elő, fontos dolog tudnunk, hol járhatott iskolába VINCENTIUS MESTER, mert így közelebb juthatunk az *eubagio* szó eredetéhez is. E kérdésben dr. DĄBROWSKI JÁNOS lengyel történetíróhoz fordultam, a ki több szakemberrel való eszmecsere után a következő felvilágosítást adta:

„Kétségtelen, hogy VINCENTIUS MESTER külföldi egyetemen tanult, mert Lengyelországban a *magister* czímet ekkor nem lehetett megszerezni. Tanult tehát Francia- vagy Olaszországban. ZEISSBERG nem

dönti el, hogy hol tanult, OSSOLIŃSKI azonban [vö. J. M. OSSOLIŃSKI: Wincenty Kadłubek, Wiadomości histor. krytycz. II] bebizonyítja, hogy Párizsban végezte tanulmányait. KUTRZĘBA [„Polacy na studyach w Paryżu“] sem dönti el a kérdést. KĘTRZYŃSKI pedig [„Ze studyów nad Gerwazym z Tilbury“] azt állítja, hogy nem Párizsban, hanem Bolognában tanult (ezt fogadta el HUBE is); mivel KĘTRZYŃSKI minden áron ki akarta mutatni VINCENTIUS MESTER befolyását Gergelyre, állítása nem elfogulatlan.“

E felvilágosítás után igen valószínűnek tartom, hogy az *eubagio* a franciaországi XII. sz.-i latinságban is megvolt, egyelőre azonban sem erről, sem a szó eredetéről végleges dolgot nem tudok írni. A VINCENTIUS-féle adat azonban e kérdésben elsődrendű adat, a melyért ismételten is hálás köszönetet mondok TAGÁNYI KÁROLY osztálytanácsos úrnak.

MELICH JÁNOS.

HELYNÉVMAGYARÁZATOK.

Csantavér. E bácsbodrog-, régen csongrádmegyei helység nevét (LIPSZKYNél *Csantavér*) 1462, 1504 és 1520–1: *Chontafeyer* alakban jegyzik fel (CSÁNKI I, 680, II, 147). Ebben két részt különböztethetünk meg. Az első a *Csonta* vagy *Csanta* személynév. Ez van meg a szepesmegyei *Csontfalva* régi nevében: 1289: *Chanta* (CZINÁR, Ind. 79); 1318: *Chantu villa*; 1418, 1435: *Chantafalwa* (CSÁNKI I, 256); l. még 1295: *Chanta terra*; 1391: *Chantafalva*; 1392: *Chontafalva*; 1431: *Chonta silva* (CZINÁR, Ind. 88); 1447: *Chonto* családot emlitenek Közép-Szolnokban (CSÁNKI I, 569). A második rész a *fejér* ∞ *fehér* melléknév, a mely itt mint a (valószínűleg szikes) talaj feltűnő színbeli minőségének jelölője lett helynévvé*; vö. 1211. tihanyi összeírás: Apat-, Var-, Zouafeerek olv. -feéré am. -fehére, dombok a fejrme gyei Colon olv. Kolon birtok határán. A *Csonta-fejér* összetétel tehát azt fejezte ki, hogy a *Fejér*-nek nevezett hely a *Csonta* nevű személy birtoka.

A *Csanta* (*Csonta*)-*fejér*: *Csantavér* átalakulás magyarázatánál figyelembe kell vennünk, hogy a *fejér*-nek *fér* változata is előfordul. Ez van meg pl. a temes-, régen aradmegyei *Féregyház*, *Féregyháza* nevében, mely 1256: *Feyereghaz*; 1446: *Feyereghaz* (CSÁNKI I, 770, 780). Udvarhelyben a *Fehér-Nyikó* patak mellékéről valók a patak- vagy folyóvizet *fernyikó víznek* mondják (MNy. III, 329); a *fer*- elő-rész a *fejér*: *feér*-ből fejlődött *fér* elváltozása. Az *aprafer* ∞ *aprofer* szőlőfaj nevét Gombocz Z. (MNy. II, 146) *apró* és *fehér* összetételének tartja; hozzátehetjük még, hogy a második rész előbb bizonyára *fér*-nek hangzott. A *Csantafér* alakból a második rész jelentésének elhomályosodása után alkotta a népetymologia az értelmes *ver* szó behelyettesítésével *Csantavér*-t.

* 1462: *Napfen*; ma: *Nagyfény* mellett tűnik föl; vö. *Verőfény* nevű helységek Baranyában és Somogyban (CSÁNKI II, 467, 656).

Tötör. Ennek a szolnok-dobokamegyei helységnek a neve 1317: *Thotheur*; 1336: *Toteur*; 1380: *Totheur*; 1492: *Thothery* család (Kolozs és Torda megyében); 1521: *Thotheur*; 1612: *Toteor*; 1651: *Totthör* (KÁDÁR J., Szolnok-Doboka vm. monogr. VII, 32; Teleki-csal. okl. I, 191; CSÁNKI V, 617, 829). Ez a *tót* népnév és a ‚specula, warte‘ értelmű *ör* szó összetétele. Az alkotórészek megállapítása után kísértsük meg az összetétel egészének az értelmezését! Az *Ör* nevet a gyepühatárok őrzésére, védelmezésére rendelt néposztályok lakóhelyeinek adták. Ilyen gyepükkel biztosított határterület húzódott végig az Árpád-kor első felében a mai Erdély nyugati szélén. Ebbe a területbe esik bele a régi Doboka-vár környékén a Kis-Szamostól nem messze fekvő *Tötör*. Közelében több helység nevében megtaláljuk az *ör* szót. Ezek: Al- és Fel-*Ör* a Nagy-Szamos mentén Szolnok-Dobokában; *Örmező* a Szamos mellett Szilágy megye keleti határán; *Ör* (Mező-) Kolozsvártól dk-re a megye határán; *Örke* Tordától kd-re előbb nyilván *Örke* (1289: *Heurke*; 1312, 1318: *Eurke*, *Eurke* stb. I. CSÁNKI V, 723), vagyis az *ör* -*ke* képzős kicsinyítője. Ezen a tájon rajtuk kívül még nem egy helynek a neve emlékeztet a gyepüvédelemre: *Kolozs*, *Kolozsvár*, *Vaskapu* (Szilágy dk. sarkában), *Gyepüserdő* a régi Doboka megyében stb. (vö. TAGÁNYI, Gyepü és gyepüelve MNy. IX.). De már most annak a tisztázása, milyen értelemben határozza meg az előtagul szolgáló *tót* népnév az *ör* alapszót, fogas kérdése nem is annyira a nyelvészetnek, mint inkább a történettudománynak. TAGÁNYI véleménye szerint (i. h. 101) ugyanis őseink a határvédelem súlyos és nagy bizalmat igénylő feladatára nem a meghódolt benszülötteket: németeket vagy szlávokat, hanem elsősorban, bár idegen, de velünk rokon népeket: besenyőket vagy székelyeket alkalmaztak. TAGÁNYI-nak általában kétségtelenül igaza van, azonban a tárgyalt helynév meggondolására int abban a tekintetben, hogy kivételesen nem tértek-e el őseink ettől a szemponttól a határőrök nemzetiségének megválasztásában. A környékbeli hely-, valamint személy- és később családnevekben sűrűn jelentkező *tót* szó valami *tót*-nak nevezett szláv népség ottlakását tanúsítja. A dobokavidéki örök kikerülhetek ennek a köréből; ámbár az sem lehetetlen, hogy a *tót* jelző nem maguknak az öröknek a nemzetiségére vonatkozott, hanem előtételével azt határozta meg, hogy az örök milyen lakosságú vidéken teljesítették szolgálatukat.

Midőn már nem gondoltak a *Tötör* alak előrészének a *tót*-tal való azonosságára, a név alája esett az illeszkedés törvényének és *Tötör*-ré lett. Ezt azután *Tötör* és *Tötör* váltották fel, a miknek a feljegyzése 1654: *Tötör* és *Thötör* (KÁDÁR i. h.). A helység oláh neve *Tyultyur* (LIPSZKY, Rep.; MOLDOVAN-TOGAN Dictionarul-ja szerint *Teoltiur* olv. *Tyoltyur*).

KÁDÁR a helynevet a szl. *tetrev*, *teterev*, *tetera* am. ‚fácán‘

szóból származtatja. Ennek a magyarázatnak a helytelensége a fentebbiek alapján nyilvánvaló.

Kálmánca. Ezt a somogy megyei helységet az oklevelek a XIII. század végétől a XV. közepéig egyrészt *Kalaman Chehy*, *Kalmanchehy*, *Kalman Kiralychey* azaz *Kálmáncehi*, másrészt *Chehy*, *Chey* azaz *Csehi* néven emlegetik (CSÁNKI II, 578). Tehát *cseh* lakosairól nevezték el, akiknek *Kálmán* király volt a birtokosuk. Somogyban CSÁNKI még két *Csehi* vagy *Cseh* nevű helységet ismer (uo. 597). A *Kálmáncehi* forma birtokos összetétel, végén az *-i* harmadik személyű birtokos személyrag; a *Csehi* alak pedig a hozzátartozót kifejező *-i*-vel alkotott származék, esetleg elvonás az előbbi birtokos összetételből. A nevet a XV. század második felében *Kalmanchech* és *Cheh* formákban jegyzik fel, tehát a szóvégi *-i* nélkül. A XV. század végén, mint az 1485: *Kalmancze* adat igazolja, kezdik nem ejteni a második tagul szolgáló *cseh* szó végső *h*-ját. Utóbb az így keletkezett *Kálmánce* formának a vége értelmét veszítette; ekkor a név illeszkedéssel *Kálmánca* alakot öltött, melyben a végső *-ca* szótagot valószínűleg deminutivumnak érezték.

Tornalja. NAGY GYULA (Nyr. 8 : 550.) nyelvtörténeti adatai sorában egy 1291. oklevél következő helyét közli: „per longum spacium currendo in eodem fluvio Sayo pervenit penes quoddam torn ad possessionem *Tornalya*“. A *Torn* fejszó mellé tett kérdőjel bizonyossága szerint a közlő nem tudta a *torn* szót értelmezni. Azóta előkerült adatokból kitiűnt, hogy a *torony* szónak régi alakja *torn* volt, a mi német kölcsönszóként jutott nyelvünkbe (LUMTZER-MELICH, Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter 254). Nyilvánvaló, hogy az idézett adatban köznévként szereplő *torn* szót a *torn* = *torony*-nyal kell egyeztetnünk. Ezzel tehát megelőzhetjük az OklSz.-beli adatokat (első 1324). A *torn* mivoltának tisztázása rávezet bennünket az adatban előforduló *Tornalya* helynév megfejtésére is. T. i. azt két szó összetételének ismerjük fel: előtag az előbbi *torn*, utótag pedig az „ima pars“ jelentésű *al* birtokos személyragos *alja* = *alya* ∞ *allya* formája; vagyis a név egy torony alatt elterülő helyre vonatkozott. A helységet az idézett oklevél szerint akkor *Kewy*, azaz *Kövi*-nek is hívták. 1367, 1418, 1427, 1446: *Tornalya* néven említik Kovács, Ind. és CSÁNKI I, 148. Ma a gömör megyei *Tornalja* (LIPSZKYNÉL *Tornállya*). Szepes m.-ben is felmerül 1399, 1416 *Tornalia* poss. Igló körül a Hernád mentén (CSÁNKI I, 268); Szerémben pedig 1478: *Thoroyalja* helységgel találkozunk (uo. II, 255). Az összetétel előtagjának értelme elhomályosult és így elszigetelődve kikerülte azt a hangfejlődést, melynek folytán *torn* az alanyesetben *toron*-ná, majd *torony*-nyá változott.

Czikola. A fejérmegyei Alsó- és Felső-*Czikola* puszták (LIPSZKYNÉL *Czikola*) nevét 1457: *Chykoalya*; 1495: *Chykoallya*, alakban

jegyzik fel (CSÁNKI III, 324). Ennek második része az „ima pars” jelentésű *al* szó birtokos személyragos *alja* > *alya* ∼ *allya* formája. Az előrész bizonyára annak az emelkedésnek a neve, melynek a tövében a helység (predium) feküdt. Tolnában 1432, 1466: *Cyko*, *Chykow*, *Czyko*; 1500: *Chykay* (-i melléknévképzővel) helységet emlegetnek (CSÁNKI III, 422), a mit ma *Czikó* (LIPSZKYNÉL is *Czikó*) néven találunk meg Bonyhád közelében. A *Czikó*-t mind a két egymástól nem messze eső hely nevében egynek vehetjük. Ilyen nevű helység van még Szilágy megyében és LIPSZKY szerint Szatmárban (*Czikó* ∼ *Csikó*). Pilis és Temes megyében pedig a XV. században egy *Chyko* ∼ *Czyko* család szerepel és ennek birtoka Temes megyében *Czykowsarhel* város és vár (CSÁNKI I, 17 és II, 12); — egy ilyen nevű család birtoka Gömörben 1418: *Cykohaza*; 1427: *Chykohaza* (CSÁNKI I, 133 és 153); LIPSZKYNÉL és ma *Czikóháza*; — 1505. egy aranyosszéki székely család viseli a *Czikó* nevet (CSÁNKI V, 920).

A szlavóniai és baranyai népnyelvből egy *czikó* am. 1. ,kemence; 2. kuczko, sut, kemence mögé” szót ismerünk (MTsz.). A szlavóniai ,kemence” jelentést tartom eredetibbnek, mert ezzel természetesebben válhatott a szó a ,kemence körül előforduló lakásrészek” megnevezőjévé, mint fordítva. Ebből a fogalomkörből valók a *Pest*, *Kemence*, s a mint MNy. IX, 176—8. kimutattam, a *Gógán* és *Milej* helynevek. Az ilyenek személynévi használatáról ugyanott szoltam.* Ezzel a ,kemence” értelmű *czikó*-val azonosíthatjuk *Czikó*-t elsősorban a fehér- és tolnamegyei helynévben. Azonban a többiek-nél nem szabad figyelmen kívül hagyni a MTsz.-ban 2. és 3. *cikó* alatt id. ,barka” és ,fonadék” jelentéseket, sem az uo. között *cika* am. ,csira, torzsa” szót.

A *Czikóalya* ∼ *Czikóallya* formákból így lett *Czikola*: a szóközépi *oa* hangkapcsolatban az *ó* a rákövetkező *a*-t elnyelte, majd a hosszú *ó* *o*-ra rövidült (vö. a *Monóasza*: *Monosza* alakulásról mondottakat az *aszó* elhomályosult összetételeit tárgyaló dolgozatomban MNy. VIII, 398—9); ezenkívül a névben is megtörtént az *ly*- vagy *lly*-nek a nyugati nyelvjárásokban általános *l*- vagy *ll*-re válása. Hogy ezek milyen rendben estek meg, nem igen lehet megállapítani.

A LIPSZKYNÉL említett pozsonymegyei *Czikola* vagy *Czikolka* vadászház nevének a származásáról régibb adatok híján nem mondhatunk véleményt.

Váraj. Szatmár megyének egykor Közép-Szolnokhoz tartozó délkeleti sarkában tűnik fel 1405, 1424, 1470, 1475: *Waray* ∼ *Varay*, még pedig 1424, 1475: *Waraly* ∼ *Varalya* társaságában (CSÁNKI I,

* A mint a CSÁNKI azóta megjelent V, 878. között *Goganfolwa* 1368: formából látom, *Gógán* a mai kisküküllőmegyei *Gógánfalva*, *Gógánváralja* helynévben is lehetett személynév.

566). Mindkettő mint Bélteki-Drágfi-birtok *Kövár* tartozékai között fordul elő. Ez a körülmény világosan a *Vár* szót mutatja nevük előrészéül. A mai *Váralja*: oláh *Varaju*-nak megfelelő *Waraly* \sim *Varalya* névben a *Vár*-hoz az *al* szó csatlakozik mint az összetétel alapszava. A *Waray* \sim *Varay* névben pedig a ‚vallis, praecipitium‘ értelmű *aj* \sim *áj* az utótag. A Csánkinál közölt formákat tehát *Váraj*-nak vagy *Váráj*-nak kell olvasnunk és nem *Varaj*-nak.

PAIS DEZSŐ.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Bod : PP. A NySz.-ban a *csákó* czímszó alatt ez az idézet van: „A deákok és iskola mesterek skatuliás süveget ne viseljenek, mely tsákóra vagyon vágva (Bod : PP. 85).“ A NySz. forrásjegyzékében sehol sincs megmondva, mi ez a *Bod : PP.* — A hely BOD PÉTER „Smirnai Szent Polikárpus“ (1766) cz. művéből van véve, ahol a 85. lapon ez van: „A’ Deákok pedig és Iskola Mesterek skatulias (!) süveget ne viseljenek . . . A’ skatuliás süveg a’ fekete süveg mely tsákóra vagyon vágva . . .“. Ezt a művet pedig a NySz. *Bod : Pol.*-nak rövidíti. Helyesen tehát a fenti hely így javítandó: *Bod : Pol.* 85 — Ezzel kapcsolatban megemlítem, hogy a NySz.-ban *csalfáskodik* a forrásmegjelölés nélkül ez van: „Hazugság-hordozó, házról-házra *tsalfáskodó*: *nugigerulus*“. Ez az idézet PF.-ből való, a hol valamennyi kiadásban a *nugiger* szónál az idézett hely megtalálható.

K. P.

Történetelőtti j- > gy-változás? SIMONYI ZSIGMOND a Nyr. tavalyi évfolyamában megjelent Történeti vagy elemi rokonság? cz. cikkében a dunántúli *j- > -gy*-változással kapcsolatban a következő megjegyzést teszi: „Vannak sokkal régibb *j- > gy* változásaink is, mint egyfelől a finnugor *négy*, *légy*-féle szók, másfelől a török eredetű *gyárt*, *gyarat*, *gyarló*-félék bizonyítják (*járt* és *jarló* is fönnmaradt, l. NySz.)“, vö. Nyr. XLIV, 56.

SIMONYI állításához igen-igen sok szó fér. A mi a felhozott példák elsejét illeti, *négy* szavunkban a *gy* fgr. *lj* képviselője. Négy idetartozó biztos esetünk van: *négy* (∞ finn *neljä* stb.); *hagymáz* (a *hagy*-előtagnak ∞ finn *koljo*, vog. *zul*, vö. SETÄLÄ FUF. XII, 170); *fül* (∞ lp. *pëlje* stb.); (*fél*, ‚dimidium‘ (∞ lp. *baelje* stb.)). Látnivaló, hogy a magyarban kettős megfelelést találunk? *l* ∞ *gy* (PAASONEN KSz. XIII, 271 szerint fokváltakozás); sőt, ha a *figyel* csakugyan összetartozik a *fül*lel, a mint BUDENZ óta *gondoljuk*, legalább egy esetünk az *l* ∞ *gy* paradigmátikus váltakozására is volna. Már most a *gy*-fok magyar előzője SETÄLÄ FUF. XII, 181 szerint **j* volt ugyan, de ez persze csak feltevés; valószínűbbnek tartom, hogy *l* volt, mint pl. ma is a *guguban*.

Égészen más természetű SIMONYI második példája: *légy*. Megfelelője votj. *ludž* stb.; a magy. *gy* tehát fgr. *úts* ∞ *údz* hangviszony képviselője. A denasalisatió után az *údz* (v. *údzš*) hangcsoport folytatása a magy. *gy* közvetlen elődje csak *dz* (v. *dzš*) lehetett, úgyhogy *légy* és társai semmiképen sem hozhatók fel régi magyar *j- > gy* hangváltozás bizonyítékaiképen.

A mi végre a *gyárt*, *gyarló*-féle török eredetű szavakat illeti, nem egyszer meg volt már írva, hogy szókezdő *j*-jük nem lehet

magyar fejlemény. Furcsa hangváltozás volna, amely a fgr. *jég, jut, játék, jön, jó* szavak kezdő hangját megkimélné, s következetesen csak a török jövevényszavainkat válogatná ki. Nyilvánvaló, hogy az őstör. szókezdő *j*- helyén már az átadó bolgár-török nyelvben affricata: *ǰž*-féle hang volt, mint ma is sok török nyelvben, s a magyarban *dž* > *gy*, nem pedig *j* > *gy* változás történt. A NySz.-ban idézett *járt, járló*-féle alakokban a *j* nem az eredeti szókezdő hang megőrzése, hanem újabb *gy* > *j* változás eredménye (vö. TRÓCSÁNYI, MNy. X, 351).

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Czirill-betűs magyar szöveg. Az Akad. Értesítő 1915 decz. 15-i számában MELICH JÁNOS egy XVIII—XIX. sz. határáról származó czirill-betűs görög-keleti magyar gyónást közöl, a mely magyar egyház-történeti, valamint magyar nyelvjárástani tekintetben igen érdekes. Fontosnak tartom, hogy az emlék kétségtelenül görögkeleti szerb egyházi magyar nyelvemlék. MELICH okfejtésével csak egy pontban nem értek egyet. Szerinte az emléket nyelve alapján másutt, mint Szegeden, Kecskeméten, Szentesen vagy Hódmezővásárhelyen nem irhatták. Ezt MELICH főleg a *loppjá, loptá, csinátá* = „loppjal, loptál, csináltál” alakokból következteti. Nekem úgy tetszik, hogy a nyelvemlék Felső-Dunántúl nyelvjárásában van írva, a hol ez alakok szintén járatosak (vö. Győr, Sopron, Moson m.). A nyelvemlékben előforduló *filletek, féljetelek* is, meg egyéb sajtóságok is emellett szólnak. Én inkább azt hiszem, hogy e gör. kel. szerb egyházi magyar gyónást Felső-Dunántúl pl. Győr v. Komárom gör. kel. szerb egyházában használták.

DR. GRESSWEIN SÁNDOR.

Széchenyi-lánczhíd. Valamint a bibliának* nincsen egyéb neve, mint az, hogy „könyv”, mert a könyvek könyve: úgy a Széchenyi-féle lánczhídat par excellence ezentúl is egyszerűen lánczhídnak fogják nevezni, mert a fővárosi lánczhidaknak ez a fő-főhídja. Azt hiszik, hogy nagy mulasztást tettek most jóvá, mikor a megújított lánczhídat Széchenyi-lánczhídnak keresztelték, pedig hiábavaló igyekezet. A fővárosi lánczhidak közül ez lesz ezentúl is a „Lánczhíd”, a többit ezentúl is Erzsébethídnak, Ferencz József-hídnak, Összekötő-hídnak fogják nevezni. Az uniformitásra való tekintettel „Széchenyi-híd” volna a szabatos név; de a „Lánczhíd”-dal szemben nincsen elég életrevalósága.

Kell-e nagyobb bizonyosság okoskodásom igazolására mint az, hogy még olyan ünnepélyes cikkekben sem volt a Széchenyi-lánczhíd-féle név említve, melyek illusztrálva mutatták be a megújított hídat s részletesen előadták a megújítás történetét. Ilyenkor márcsak helyén lett volna a Lánczhíd legújabb feliratára hivatkozni.

Buda, Pest, Budapest. A budai bornak világgraszoló bíre volt. Hess-hez még Amerikából is jöttek vásárolni. A budai bor nem tűri, hogy budapestinek, budapesti jobbpartinak nevezzék. Életünk szavajárása szerint a budai ember nem lakik a budapesti jobbparton, hanem Budán, soha se mondja, hogy elmegy a balpartra, hanem azt hogy Pestre, s onnan visszajön megint Budára. Mikor Budapestről

* Valamint a latin *actum* többes számából lett a magyar egyszámú *akta*: úgy lett a görög *biblion* többesszámából a magyar egyszámú *biblia*. Tudnivaló, hogy könyvet jelent.

mint egységes egészeről beszélünk, nevetséges a hivatalos stílust követve ezt mondani: Budapestnek a Duna balpartján meg a Duna jobbpartján levő része. Legtermészetesebb: a pesti oldal, budai oldal, a pesti és budai városrészek, a pesti és budai kerületek, utczák stb. Hiszen Buda meg Pest Budapestnek alkotó részei s ezeket az alkotó részeket legmúltóbban, legérthetőbben, legpraktikusabban régi historiai neveikkel jelöljük meg. Senki se mondja királyi palotánkat budapesti királyi palotának, hanem budai, budavári palotának, senki se mondja: a budapesti I. kerületi városház, hanem: a budai, budavári városház. Végre a Lánchíd balparti és jobbparti hídfője helyett mindig csak pesti hídfőről meg budai hídfőről hallunk beszélni. Íme, a bürokratikus stílus és az életbeli stílus közti különbség. Melyik a helyesebb?

PONORI THEWREWK EMIL.

Gyula. JAKUBOVICH EMIL a *Neste* keresztnévről írt szövefejtésben a *Gyula* nevet is említi, mint egyikét azoknak a voltaképen eredeti keresztneveinknek, a melyeket bizonyos egyházi latin szentnevekkel minden alap nélkül azonosítanak. Ez a név engem — aláírásomból érthetőleg — közelebről is érdekel, s azért nem csoda, hogy a cikkírónak reá vonatkozó adatát valamivel én is megszoríthatom.

A *Gyula* név igaz ugyan, hogy szótáraink közül PÁPAI PÁRIZNAK Bod-féle kiadásában (1767) jelentkezik először, azonban mégsem BOD PÉTER volt az, a ki a latin *Julius*-szal először tekintette egyértékűnek. Magtálaltam ugyanis ezt az azonosítást valamivel már előbb is, a FÁBER KRISTIÁN-féle „Hadi embernek oktatása“ című munkában (1759), a melynek névtelen fordítója SZINNYEI Magyar írók élete és munkái III. 10 és XIII. 604 szerint DOBAI SZÉKELY SÁMUEL volt. E könyvnek ajánlásában, meg a 11. lapján, tehát kétízben is a nagy római hadvezért, Julius Caesart ekként találjuk megnevezve: *Gyula Császár*. E furcsa vitézi nevezethez hasonló magyaros elkeresztelést — közbevetőleg mondva — másutt is olvasunk régi íróinknál. SZÉKELY ISTVÁN ugyanis chronikájában (1559.) Marcus Antonius *Marcus Antal*-nak, Alexander Severust *Sándor Severus*-nak nevezi (l. Nyr. 44: 311). Hasonló ehhez KOHÁRY ISTVÁN eljárása, a ki „Üdömlatás közben szerzett versek“ című könyvében egyebek közt így ír: „Julius Császár dücsőségek szekere“ (57. l.), és természetesen Julius Caesarra érti.

Igaza van pedig JAKUBOVICHNAK abban, hogy a *Gyula* név nem lehet az egyházi latin *Julius*-nak származéka. Ez a származás hangtani szempontból képtelenség volna s azonkívül tudjuk, hogy a *Gyula* egyike pogánykori magyar neveinknek. (Eredetének megfejtését az Etymol. Szótártól várjuk.) Csak az kérdés tehát, hogyan juthatott a *Julius*-szal való azonosítás sorsára, mikor a két név kiejtése annyira távol áll egymástól. Én azt hiszem, erre az azonosításra az ötletet a *Julius* névnek olasz alakja, *Giulio* adhatta, ennek is természetesen nem az élőszbéli ejtése (hiszen a szókezdő *gi*-benne tudvalevőleg *dzs* hangot jelöl: *Dzsulio*), hanem egyedül írásbeli formája, a mely a *Gyula*-hoz véletlenül mindenestre közel áll.

Hasonló alaptalan azonosítás egyébként a JAKUBOVICHTÓL említettéken kívül a *Miksa* névnek *Maximilianus*-szal való értékelése is, a mi szintén BOD PÉTERBŐL van először kimutatva (l. MELICH, MNy. III. 174).

Mikor az Oklevél-Szótár címét latinul is meg kellett adnom, mond-

hatom, nagy kísértés alatt állottam: ne irjam-e keresztnevemet egyenesen *Gyulának*, a mint NÉMETHY Géza teszi latin írásaiban: *Geyza Némethy*. Erre az eljárásra teljes okom lett volna, hiszen a *Julius* ∞ *Gyula* azonosítás merőben alap nélkül való. Bökkenő volt azonban a kereszt-névnek *gy* betűje és hangja, a mely a latintól teljesen idegen, s így végre is meghajoltam a nyelvszokás hagyománya előtt, a mely, ha kellő alap nélkül is, de immáron másfél évszázadra tekinthet vissza.

ZOLNAI GYULA.

·SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Fölmerül, kimerül. (Vö. MNy. XI, 178.) A német „auftaußen“ szónak fordítása Ball. 1843-iki német-magyar zsebszótárában van először szótározva. De már ekkor a szónak néhány éves irodalmi élete van. JÓSIKA MIKLÓSNÁL olvassuk (Emlény 1837., 150): „Alig merüle föl ezen terv agyokban“. „A' csehek Magyarorszában“ cz. regényében (megj. 1839-ben) két helyen is előfordul: „Pillanatra azon ötlet *merült fel* a' Zokoli' elméjében“ (I: 339, II, 337). A *fölmerül* ige tehát valószínűleg innen került Ballagi szótárába.

A *kimerül* is előkerül az eddig ismeretesnél korábbi forrásból. MOLNÁR BORBÁLA „Barátsági vetélkedés“-ében 1797-ben ezt írja Máté Jánosnéhoz intézett levelében: „a' szegény szorgalmatos Gazda vagy Férj, sokszor tsak azon veszi magát észre, midőn látja, hogy Felesége, 's Leánya pompájára minden tehettsége *ki-merült*“ (61. l., megjelent 1804-ben).

Nővér. A NyÚSz. I. részében a *nővér* és *fivér* szók keletkezésének idejét 1840 és 42 közé teszi s mai értelemben való első használatukat Ballaginak tulajdonítja. Lehet, hogy Ballagi csinálta mindkettőt, de akkor a *nővér* azon szavaink közül való, a melyek kétszer születtek meg, mert már 1839-ben megvan JÓSIKA fönt idézett regényében: „E' magyar Husziták' egyike volt Giskrának neje, a' . . . szép, és élénk Rozgonyi Anna, Rozgonyi Simonnak *nővére*.“ (II: 279. NB. R. Anna R. Simonnak huga volt.) Czuczor Gergelynél is előkerül a *nővér* 1841-ben: „Birá pedig nőül [Cimon] Elpinice nevű mostoha hugát . . . mert az athenaeieknél nem tilos nőszeni *apül-nővérekkel* [eodem patre natus].“ (Corn. Nepos minden munkái, 57. l.); „*nővérevel* [cum sorore] soha sem czivakodott“ (uo. 269).

PUTNOKY IMRE.

Korczóvágy. A „Vossische Zeitung“ 1915 szept. 5-én megjelent vasárnapi mellékletében „Ungarn und Finnländer“ czímen SIMONYI ZSIGMOND tollából egy népszerűsítő cikk jelent meg, a mely első-sorban nyelvrokonsági dolgokat tárgyal. A cikkben a többi közt ez van: „In Ungarn hatte man im 16. und 17. Jahrhundert eine Art kurzem Wams namens *korcovát*. Ich finde dariu das deutsche *kurze Wat*, obwohl ich diesen Ausdruck nicht belegen kann. *Wat* bedeutet

bekanntlich die Kleidung, das Kleiderzeug und findet sich in noch einer ungarischen Zusammensetzung: *vaczak* „Kram, Gerümpel“ = *Wat-sack*, Kleidersack“. A *vaczak* szó itt nyújtott származtatását SIMONYI már másutt is megírta, a *korczovágy*-ról szólót azonban ebben a cikkében olvasom először. Közelebről megvizsgálván ezt a származtatást, szellemes ötletnél egyébnek nem mondható. Már az is furesa, hogy egy jelzős főnév jelzőjével együtt önálló szóként jöjjön át a magyarba. Egy ilyen átvételre hamarjában példát szláv, német, latin és török jövevényszavaink csoportjában nem tudok. A *kurze Wat*: *korczovágy* alakja is tiltakozik az azonosítás ellen. A *korczovágy* alakváltozatai ezek: *korszovágy* (vö. OklSz. *korzowagh*, Beszt. szój. *korsouag*, Schl. szój. *corzouag*, *korzouag*, Murm. *korsouag*), ebből *korczovágy* (vö. NySz., OklSz.). Az időrendbe szedett adatok azt vallják, hogy az *-sz-es* alak a régi, s a *-c-vel* való az újabb. Egyébiránt nyelvünkben a *-c-*, amennyiben egy-egy szóban *sz-szel* váltakozik, az esetek legnagyobb részében ez utóbbiból fejlődött hang. E szerint az átadó nyelvben az *r* után *sz* volt a hang. A szóvégét tekintve van: *korcván* OklSz., *korcvány* NySz., *korczovád*, *korczovát*, NySz. Minthogy a *-d* ∞ *-t-vel* hangzó adatok aránylag újabb keletűek (l. NySz.), nem valószínű, hogy belőlük fejlődött volna a régiebb *-gy* (l. MNy. VIII, 452), bár ilyen fejlődés van nyelvünkben. Teljesen érthetetlen azonban a szóvégi *-n* ∞ *ny* megfejtés. Összefoglalva a mondottakat: SIMONYI ötlete elfogadhatatlan. Ennél még mindig többet ér a kfn. *kursât*, frcz. *corset* szóval való egybevetés (l. Századok XXVII, 317), bár ez sem teljesen kielégítő.

K. P.

Büntet: strafen. SZILY KÁLMÁN a MNy. XI: 278. és 318. lapján számos XV. és XVI. századi adattal igazolta, hogy a *büntet* ige eredetileg nem „punio, ich strafe“, hanem „convitiór, criminor“ (azaz: ich schelte) jelentéssel bírt nyelvünkben. Legrégibb adatunk is ezt az értelmet őrizte meg. Legyen szabad ehhez hozzátennem, hogy ugyanazt a jelentésváltozást, melyet a magyarban látunk, megtaláljuk a német nyelvben is, hol adataink még teljesebb képet nyújtanak. A középfelnémetben (l. LEXER, Mittelhochdeutsches Handwörterbuch 1876. II. Bd. és JELINEK, Mittelhochdeutsches Wörterbuch 1911. 689) a *strâfen* ige szintén „korholni, fedni“-t jelent s a XIV. századi MÜGELN például a mi krónikánk e szavait: „beatus Gerardus canonica severitate regem *corripuit*“ (J. PODHRADČZY, Chronicon Budense 1838. 82) így fordítja: „do *strafft* yn der pischoff von Schanaden der hiess Gerhart“ (M. G. KOVACHICH, Sammlung kleiner Stücke 1805. 43., a hol ugyan „starb“ áll, a mi azonban nyilvánvaló másolási vagy sajtóhiba a többi kéziratokban található „*strafft*, *stroffete*“ alakokkal szemben). A német ige mai jelentése, úgy látom, már a régiebb nyelvben is megvan és pedig a másikkal egyidejűleg is.

Viszont még a XVII. században is *Strafgedicht*-nek nevezik a satirát (M. HEYNE, Deutsches Wörterbuch. 847) s a *Strafpredigt* szó és származékai e jelentést mai napig fenntartották. Megjegyzem még, hogy más nyelvben, így a latinban, hasonló jelentésváltozásról eddig nem tudok.

MADZSAR IMRE.

Év, éha stb. A MTsz.-ban az *év* szó alatt ezeket olvassuk: „harmad *éha*, negyed *éha*, harmad *éva*“. Mondatban ez alakok KÁLMÁNY, Szeged népe II, 243. lapján így vannak közölve: „Harmad *éva* vótam Radnán. Negyed *éha* halt mög a felesége“. A MTsz. a *harmad* szónál más példát is közöl; e szerint a Rábaközben ez, hogy: *harmadivi* a. m. tavaly előtti, ez meg: *harmadival* a. m. tavaly előtt (l. Nyr. XV, 431, innen MTsz.). Nem emlékszem, hogy valaki valaha is magyarázta volna ez alakokat, azért a következőkben megkísérlem őket magyarázni.

Úgy a mint ez alakok ma hangzanak, nehezebben fejthetők meg. Szerencse azonban, hogy ez alakokat MÁRIAFI ISTVÁN (Szaitz Leó) is feljegyezte 1788-ban megjelent „Kis magyar frázeológiaiájában“. E becses művecske 155. lapján azt mondja (l. SÁGI I., MNy. V, 285), hogy a mi Tiszán innen *harmadévé*, *negyedévé*, az Dunántúl *harmadival*, *negyedivel*. Ez adatok alapján a fenti alakokat így elemzem: Az egyik esetben a szó ez: **harmad évvel*, **negyed évvel*, ez összetétel elhomályosult, s egyúttal önállósított határozószóvá lett s ezért aztán mint egységes szó *harmadival*, *negyedivel* alakúvá lett. Ugyan így magyarázom a *harmadévé*, *negyedévé* kifejezéseket is. Itt még jelzős összetétel a szó, a melyben az -é birtokosító képző. A kifejezésben egyrészt elhomályosul az összetétel, másrészt az *é* ∞ *i*-vé fejlődik s részben illeszkedik, lesz tehát: *harmadivi*, *harmadéva*, *negyedéha*.

Itó = itató. A szatmármezei *Ökörítő* kapcsán többször esett szó irodalmunkban az *itó*-ról, legutoljára a Nyr. XXXIX, 192, XLI, 329, MNy. X, 127 lapján. Kiegészítésül az itt közlöttekhez írom a következőket: CsÁNKIban és LIPSZKYben három *Ökörítő*-t találunk, az egyik Szatmár, a másik Közép-Szolnok megyében (ma Szilágy vm.) fekszik. LIPSZKY a neveket így közli: „*Ökörítő* — Pagus C. Szathmárien“. (l. CsÁNKI I, 482) | „*Ökörítő* vel *Ökörítő* h. *Kuriteu* val. Pagus C. Szolnok med.“ (l. CsÁNKI I, 561: *Eckeritho*, *Ekeritho*). A harmadik az egykori Zaránd m.-ben volt, vö. CsÁNKI I, 740: *Eckeritho*. K. P.

Üрге. A Nikolskij-féle orosz-csuvas szótár 544. lapján található a következő adat: „*сүрлүк* — *tsürgas*“, azaz ‚Spermophilus citillus, ürge‘. Az *ürge* szót VÁMBÉRY vetette egybe (Magy. Ér. 219. l.) a török *ürkâ* ‚mormota‘ szóval, majd PAASONEN írt róla „Ungarisch-türkische Etymologien“ cz. kisebb cikkében (Kel. Szemle III, 244), összevetve vele a következő török alakokat: szagâji, kojbal (RADLOFF) *ürkâ*, ein kleines steppentierchen, das in erdlöchern wohnt (сүрлүк), *sojgur*

ürkäzi, *murmeltier* (сурокъ), altaji (VERBICZKI) *erkö* ,вѣрекъ', abakáni (VERB.) *ürke* ,сурпанка'. Az *ürgét* és török megfelelőit a fenti *űsír* szóval nehéz egyeztetni; számolni kell a következő nehézségekkel: 1. Nem rendes a szókezdő *űs*, bár magánhangzós *j*-török szókezdetnek a csuvasban felelhet meg *j*-s szókezdet (csuv. *jar-* ,küldeni', szag. *ás-*, jak. *yt-*) s a *j*- a csuvasban újabban is fejlődhetett tovább (*j*-tör. *kal-* ,maradni' ∞ csuv. *jül-*, *j*-tör. *kan* ∞ csuv. *jyn*, de *j*-tör. *kanat* ,szárny' ∞ csuv. *šunat*, bizonyára < **junat*); arra is van példánk, hogy a szókezdő *j*- a csuvasban *űs*-vé fejlődik (*j*-tör. *jüräk* ∞ csuv. *űsär*). 2. Nem rendes az első szótagbeli *i*. (De miért van a magyarban *ü*?) 3. Nem világos a szóvégi *s*. Legföljebb a *turásóm* ,istenem' < *turä* ,isten'-féle képzésekben (AŠMARIN, Mat. 112. l.) levő kicsinyítő képzőre lehetne gondolni. NÉMETH GYULA.

Baráber. (EtSz. 362. l.) Ez a szó a német *Bauräuber* (népiesen: *Baurauber*) szóból származik s szedett-vedett népet jelent, mely megszimatolja a nagyobb építkezéseket. rögtön ott terem, mindenféle munkára vállalkozik, a dolog könnyebb végét fogja, leszedi a tejfölt s aztán tovább áll, nem ritkán magával vive a kapott pénzbeli előleget. Nem szabad összetévesztenünk a *kubikos*-sal, a tisztességes földmunkással. „Nem elegyedünk mindenféle baráber-népséggel össze” — mondotta egyik *kubikusom* a borosjenő-csermői vasút építésekor. BOGDÁNFY ÖDÖN.

Nyelvör. Mikor Szarvas Gábor nyelvészeti folyóiratát megindította, nevéül a *Magyar Nyelvör*-t választotta, hogy mindjárt a czimben kifejezze vállalatának czélját és föladatát. A szót akkor mindenesetre ő maga vagy az ő társasága alkotta, meg is támadta magában az első számban Volf György és németes észjárás szerint készült összetételnek vádolta; szerinte helyesebb lett volna *A magyar nyelv öre*. Szarvas Gábor azonban hathatósan megvédte a maga szavát, s így a cím megmaradt. Érdekes, hogy ugyanezt a szót már harmincz esztendővel azelőtt megcsinálta Szemere Miklós egy Kazinczyról szóló epigrammában, mely a Nemzeti Almanachban jelent meg (1842, 268. l.).

Kazinczy.

Vad bokor árnyaiban nyugszik nyelvöre, Kazinczy :

Agg hunyt el ha veszesz testet, ha lelket, ifjú.

A szó még világosan magán viseli a birtokos szerkezet jeleit, s voltaképen annyit jelent, mint *a nyelv öre*, de már egybe van írva; lehet ugyan, hogy csak azért, mert a vers miatt ki kellett maradnia az *a* névelőnek, ez azonban nem változtat azon, hogy a *nyelvöre* megvolt már három évtizeddel a *Nyelvör* előtt.

Nemes gróf. Tóth Béla a Szálló igék lexikonában (1906, 157. l.) azt mondja e sokszor gúnyosan használt czimzésre, hogy „Kossuth

Lajos hívta így gróf Széchenyi Istvánt a Kelet Népére írott feleletében, nyilván az angol [parlamentari nyelvben használatos] *noble lord* nyomán (1841)“. Majdnem egy évtizeddel előbb már Kölcsény Ferencz gróf Czirákyra alkalmazza, ugyancsak gúnyos czélzattal: „Sok szerencsét, *Nemes gróf!* hiszen mi is azt óhajtjuk“ (Kölcsény Naplója 1833; megjel. 1848; 94. l.). Én azt hiszem, hogy nem kell föltétlenül angol hatást keresnünk e megszólításban; a mult századeleji lovagdrámák és -regények tele vannak *nemes gróf*, *nemes lovag* s hasonló czimzésekkel.

Elefánt. (Vö. MNy. XI, 364.) Úgy látszik, hogy a képes értelembe vett *elefánt* az ötvenes években már nagyon közkeletű lehetett, mert csak Kemény Zsigmond korábbi műveiben is három adatot találtam, sőt egy korábbi a közöltem Jókai-adatnál. A Férj és nő cz. regényben (1851) már melléknévi alakja is megvan: „a . . . tanácsos úr, ki . . . Iduna körül az *elefánti* szerepnél kedvezőbbre soha sem emelkedhetett, már kezdé belátni, hogy érdekében van . . . inkább Albertet pártolni“ (II. rész, 3. fejj. Kemény Zs. összes m. III, 201). — A Szerelem és hiúság cz. kis regényben (1853) az *elefánt* ‚szerelmi alkalmosszerző‘ jelentésben olvasható: „Férjem mai szerepe, gondolá Sarolta, az *elefántéhoz* kevésbé hasonlít . . . És az enyém? Ah! csak másoknak szereztünk volna-e alkalmat?“ (V. fejj. Kemény ö. m. V, 89). — Az Indiában játszó Erény és illem cz. novellában (1853) a hős elefánthátról látja meg választottját s ezért az állapotot abrakkkal jól tartja: „Tehát, mondám nevetve, a szerelem ügyei körül itt is szerepet játszanak az *elefántok*?“ (Kemény ö. m. V, 233). — Valószínűnek tartom, hogy az első adatok a negyvenes évekből fognak előkerülni.

Kétely. Pulszky Ferencz (Élet. és Korom 1 : 209) azt állítja, hogy a *kétely* szó Eötvös Józseftől való (NyÚSz. 174.). Csakugyan a szó Eötvös Karthauzijában többször is előfordul; először az I. r. 2. szakaszának elején: „Mit tettem én? hogy annyira elhagyál Istenem? mert kételkedtem? de én kerestem a' *kételyt*?“ (először megjelent a Budapesti Árvízönyvben, 1839, I. 189). — Érdekes, hogy a szót másfél évtizeddel Eötvös előtt már megalkotta más is. MALATIDES DÁNIEL orvosdoktornak van egy könyve: Édesi Gergely vagyis az erkölts diadalma, egy eredeti hősrege; négy cselvékben. Szerzette D. M. D. Pozsony. 1824. Ennek füzamodott nyelvű szövegében kétszer is előkerül a szó: „Meg de botsáss még is mivel egy kis *kétel* is ér, mert . . . engem el árúlhatnál“ (25—26); „*Kétele* sints annak, mivel . . . tsak érted epedkez.“ (54). A szöveg szerint a szó jelentése pontosan azonos Eötvös szaváéval; mégis azt hiszem, hogy Eötvös nem ismerte Malatidesnek olvashatatlan könyvét s egészen maga szerint alkotta meg újra a szót.

Félreértett szavak.* A kérdezett szavak valódi jelentésére már gyakrabban figyelmeztették a nyelvészek a közönséget. *Ildomos*, *iromba*, *padmaly*, *ural* valóban nem azt jelenti, a minek a nagyközönség ma érti. Az első három ritkább szó lévén, a velők hangzásban rokon szavakkal azonosították.

Ildomos nem jelent *illetdelmest*, *ildom* sem *illem*-et, hanem belátón eszest, belátó eszességet. Ha *okos* anyyi, mint az okokat mérlegelni tudó, akkor *ildomos* anyyi, mint a következményeket éles észszel megfontoló; anyyi mint a német *klug*, s a latin *prudens ac circumspectus*. Az *ildomos* szót FOGARASI elevenítette fel a Müncheneri codexből és Széchenyi kedves szava lett: „A magyar ember ne csak *okos* legyen — mondotta —, hanem *ildomos* is.“ (I. NyÚSz.) Arany Széchenyi Emlékezetében is kiemeli: „Vezérszó: ildom, a zászlón: előre!“ Lehet tehát valaki nagyon is *illetdelmes*, a nélkül hogy *ildomos* legyen és viszont.

Iromba különösen legújabbán gyakran olvasható *otromba*, *ormótlun*, *idomtalan* jelentésben. Napilapokból valók ezek a mondatok: „A hajó *iromba*, *hatalmas* körvonalai kibontakoztak a ködből.“ „Egy *iromba* elefánt gázolta súlyos testével a bambusz sűrűségét.“ *Iromba* valósággal *pettyegetett*-et, *tarkás*-t jelent. Leginkább a tarka tyúkra mondják: *iromba* tyúk. Csokonai Dorottyájában a muzsikára: „Az unalom s bánat *iromba* szárnyakon Kirepül lekókkadt fővel az ablakon.“ Rendesen a barnával tarkás szürkét jelenti az *iromba* szó.

Padmaly, úgy látszik, Jókai félreértése következtében** kapta a *mennyezet*, *szoba padlása* jelentést, s Jókai óta az újabb írókban nagyon gyakori ez: „a terem czikornyákkal díszített *padmalya*“, „a barlang sötét boltozatú *padmalya*“, „a parasztszoba gerendás *padmalya*“. Voltak azonban esetek, mikor a *padmaly*-t nem *mennyezet*-nek, hanem éppen ellentétjének: *padozat*-nak, *padló*-nak is értették. Például az igen jó magyarságú Gyóry Ilona, W. Scott Ivonhoe-jának fordításában: „A szoba földje mésszszel kevert agyagból állott, keményre döngölve . . . A terem hosszúságának mintegy negyedrésztében a *padmaly* magasabbra volt emelve körülbelül egy lépéssel; ezen a magaslaton csak a család főbb tagjai . . . foglalhattak helyet; . . . Az emelvény hosszában a falak is be voltak borítva kárpittal s mind ezen, mind a *padmaly* szőnyegén már látszottak a hímzésdísz kezdetleges kísérletei“. (Klasszikus Regénytár. 25—26. l.). — Pedig a szó egészen mást jelent: a folyó partjának *padmalya*, az az üreg, mit a víz árja a part aljában kimos; hegy *padmalya*: hegy lábában lévő üreg, így például az aldunai Széchenyi-út a sziklák *padmalyá*-ban vonul végig. Jelenti még a sírgödörnek azt a mellék-, oldalüregét.

* Válasz egy kérdésre.

** Pl. Elátkozott család. I. 3. fej. (1857) s utána mindig.

melybe a koporsót tolják; hogy a lezuhanó föld be ne nyomja födelét. A szónak nagyon sok nyelvjárási alakja van: *padmal, padnal, pandal, padlan* stb. (I. MTsz.). Nem tévesztendő össze a kissé hasonló hangzású *padlás* szóval (I. MNy. III, 383).

Ural valakit v. valamit. Ez eredetileg annyit jelent, hogy *urának tart, vall, mond*. Itt nem rokonhangzású, hanem a jelentése körébe tartozó, közbeszédünkben gyakori latin *dominál* ige vitte félre a szó jelentését s ennek következtében azonosítani kezdték vele. A hegy *dominálja* a sikot: a hegy *uralja* a sikot; a főszólam *dominálja* a kart: a főszólam *uralja* a kart. Holott a *dominál valamit* a. m. *uralkodik valamin*; a sik pedig *uralja* a hegyet, a nép az urat, az alacsony a magasat, a gyenge az erőset: azaz urának tartja, tekinti.

TOLNAI VILMOS.

A számára. A Nyr. XIV. és XXI. kötetében többször esett szó az *a számára* határozóról. A reá vonatkozó népnyelvi adatok megtalálhatók a MTsz. II. 486. lapján. A MTsz. szerint a határozó Heves, Borsod és Gömör megyében (Rozsnyó), tehát a palócz nyelvjárásban ismeretes. A határozó jelentésére ezt a két példát idézem a MTsz.-ből: „A beteg csak úgy van *a számára* most is, mint tegnapelőtt volt”. „*A számaara* jól sem lakott”. E példákból látható, hogy *a számára* a. m. „ügyszólván, körülbelül, jóformán, majdnem”. A határozóra eddig példát a régi nyelvből nem ismertünk. Azt hiszem, ilyet sikerült találnom. „A budai basák magyarnyelvű levelezése” 70. lapján ezt olvasom: „Ha ezt miuey *w* Feölsege mi felelünk arra hogi az my byrtokunk alat valok nem az hogi az *w* feölsege jozagaban mönnek, de *az szumara* meg ciak egy loüat sem niergelnek meg”. Az itt előforduló *az szumara* a. m. „ügyszólván, körülbelül, jóformán, majdnem”. Az egész mondat tehát így értendő: „Ha ezt mivel *Ő* Felsége, mi felelünk arra, hogy az mi birtokunk alatt valók nem az hogy az *Ő* Felsége jószágában mennek, de jóformán (ügyszólván, majdnem, körülbelül) mégcsak egy lovat sem nyergelnek meg”. Az az értelmezés, a mely a fenti mondatban az *az számárá-t* „az *Ő* Felsége számára“-val magyarázná, nem volna éppen rossz, de véleményem szerint nem volna helyes.

Az *a számára* eredetét LEHR ALBERT, majd SZARVAS GÁBOR magyarázta. LEHR Nyr. XIV, 131 szerint „ha *szímba* veszszük, ha *számítjuk*-féle szerkezetből rövidült volna, míg SZARVAS Nyr. XIV, 410 szerint csakult kifejezés volna s fejlődése ez volna: „ha a *számát* nézem, tekintem, veszem” > „a *számára* nézve” > „a *számára*”. E sorok írója valószínűbbnek tartja, hogy az *a számára* a jól ismert *számára* névutóból egész könnyen megmagyarázható és megérthető.

KEMENES PÁL.

Formaruha. RADÓ ANTAL „Divatos helytelenségek” cz. cikkében (Nyr. 44: 180) kikel a *formaruha* ellen is, a melyet tudvalevően a

Budapesti Hirlap használ következetesen az általánosabb *egyenruha* kifejezés helyett. RADÓVAL nem érthetek egyet. Okoskodásában és állításaiban sok az újságíróias.

Szerinte ezzel a „szerencsétlen“ szóval, mármint a *formaruhá*-val a mult század huszas éveiben próbálták az „uniformist“ fordítani, de akkor kurta volt a szó pályafutása, csakhamar el is nyütték és lomtárba került; újabban szedték innen ismét elő „azon a címen, hogy az *egyenruha* rosszul van képezve“. Ez elmésen van ugyan mondva, de több kifogást tehetünk ellene, s a cikk végeredményével nem érthetünk egyet.

A nyelvújítástörténeti adatok azt mutatják, hogy az „uniformis“ fogalmát magyarul először éppen a *formaruhá*-val próbálták kifejezni. Ez az új szó megvan már 1792-ben DECSI SÁMUEL-nél (I. NyÚSz.), míg az *egyenruha*, a miért nemcsak hölgyeink, hanem RADÓ is anynyira rajong, csak a mult század 30-as éveiben (1836-ban HELMECZY-nél, vagy KISFALUDY SÁNDOR Minden munkáinak 1830—40 között megjelent kiadásában, I. NyÚSz.) bukkan föl először és a *formaruhá*-t aztán a legutóbbi időkig teljesen kiszorítja. Hogy eladdig a *formaruha* mennyire általános és közkezdveltségű szó lehetett, arról MÁRTON JÓZSEF szótárai (1807, 1811, 1823), a zalamegyei Tiszti Szótár (1807, a 62. lapon: „Uniformis Vestitus: *Forma ruha*“) és a Magyar Tudós Társaságnak Magyar és Német Zsebszótárai (1835, 1838) eléggé tanúskodhatnak. Szerintem e mellett a kifejezés mellett bizvást meg is maradhattunk volna. Ám RADÓnak kifogása van ellene. Az volna a hibája szerinte, és ez okozta volna a pusztulását is, hogy senki sem érezte ki belőle azt, a mi e ruházatban fő, hogy t. i. *unius formae*, azaz egyenlő formájú ruhát akarna jelenteni; ebből a főfontosságú jegyből ugyanis a lényegesebbet, az azonosság, egyenlőség jelzését mellőzi a szó és csak a RADÓ szerint kevésbé fontosat, a *formát* juttatja kifejezésre. Hát ebben a kifogásban éppenséggel nem érthetek vele egyet. Az új szóban nem lehet a kifejezendő fogalomnak, jobban mondva képzetecsoportnak éppen a legfontosabb elemét juttatni mindig kifejezésre. Helyesen mondotta már SZARVAS GÁBOR *Az új szók kérdése* című értekezésében: „Az új szó, a mennyire lehetséges, teljesen fűdözze az idegent. De ha valamely ajánlandó szó egyéb tekintetben életrevaló, jelentős, ha mindjárt csak részét fűdözné is a helyettesítendő idegennek, nincs semmi ok, hogy tartózkodjunk elfogadásától“ (Nyr. 2 : 338). Már pedig a *formaruha* szó, ha az egyformaság képzetéből az *egyet* elejti is, a lényegét mégis csak kifejezi, mert az mondja meg éppen, hogy *forma* után, megszabott, megállapított forma után készült ruhát akar jelölni. Ezt a jegyet mindenestre fölébreszti lelkünkben, s ennyi éppen elég a fogalomnak kifejezésére. A mit az *egyenruha* védelmére mond RADÓ, avval sem lehet egyetértünk. Távol legyen

tőlem, hogy az *egyenruha* szót ki akarnám irtani, de mégis az a véleményem, hogy biz az elég erőszakos módon alkotott összetétel benyomását tehetta, mikor először megjelent nyelvünkben. Igaz ugyan, hogy valamikor kellett egy *egyen* szavunknak lenni, s ezt szerintem nemcsak a Birk-Codexben fölfedezett *egyenént*, *aequaliter*, *egyenlően*, *egyformán*, *egyaránt'* szó bizonyítja (l. Nyr. 35 : '7), hanem alkalmasint az Ehrenfeld-Codexben három helyen is (41., 61., 86. ll.) előforduló *egyenbe* s a Nagyszombati Codex 111. és 156. lapjain található *egyenben*, *simul, una*; *beisammen, zugleich'* szavak is (l. NySz.). Ezekben igen figyelemreméltó körülmény az, hogy bennük a kézirat-másoló szerzetesek a *-be*, *-ben* ragok előtti orrhangot még nem írják ajakos *m*-mel, mint a Bécsi és Münchener Codexben, meg későbbi emlékekben találjuk. Ez arra mutat, hogy az *n*-nel írók nyelvérzékében még megvolt egy *egyen* szó tudata, ugyanazé az *egyen-é*, a mely a Birk-Codex szavában *-ént* raggal maradt fenn.

A NyÚSz. úgy véli, hogy ezt az *egyen-t* nyelvújítóink az *egyenés* melléknévből vonták el, úgy, a hogyan már Gyöngyösi elvonta volt a *csend-et* a *csendes-ből*, s a hogyan a nyelvújítás korában aztán egész sereg ilyen főnevet kierőszakoltak, minők: *dölyf* < *dölyfös*, *düh* < *dühös*, *éd* < *édés*, *ék* < *ékés*, *üdv* < *üdvös* stb. (Kár, hogy a NyÚSz. a képzők, illetőleg szóvégek alatt nem csoportosítja azokat a szókat is, a melyeket ezeknek lefejtésével vontak el nyelvújítóink. Tanulságos volna az egynemű elvonásokat is együtt látnunk.) Az *egyenés* > *egyen* elvonás alakítani szempontból valóban igen kínálkozó lehetett ugyan, azonban jelentéstani oknál fogva, azt hiszem, alig adhatott alkalmat az *egyen* lefejtésére. Az *egyenés*-nek azon jelentéseiből, a melyek a nyelvújítás korában divatosak lehettek, ú. m.: a) *rectus, gerad*; b) *planus, eben*; c) *aequus, justus, gerecht, aufrechtig*; d) nyilvános, közvetlen, világosan kimondott (vö. a NySz. 1., 2. és 4. jelentéseit, meg CzF.), alig érthetnők meg az összetételi előtagul alkalmazott *egyen* szónak következetesen használt 'egyenlő' jelentését. *Egyenérték, egyenjogú, egyenköz, egyenoldalú, egyenruha, egyenszárú, egyenszögű* stb. szavaink mind világosan érzetik, hogy bennük az *egyen* határozottan *egyenlőt* jelent. Én azért azt hiszem, hogy az 'egyenlő' jelentésű *egyen* elvonása éppen magából az *egyenlő* szóból történt, még pedig a *hasonló* ∞ *hason* szópár alapján* és meglepő ihletszerűséggel, divatosan szólva: meglátással, úgyhogy ilyenformán a régen csakugyan létezett *egyen* névszót valósággal megsejtették, visszakövetkeztették nyelvújítóink. Mert alig kell mon-

* Erre az elvonásmódra — a mint cikkem megírása után Gombocz Zoltán barátom figyelmeztet — már Simonyi is gondolt „Elvonás“ cz. munkájában (NyF. 11. sz. 48. l.), de első sorban ő is az *-s* képző lefejtésében látja szavunk eredetét.

danom, hogy a *hason* szó nem a nyelvújítók elvonása, a mint első pillanatra hinné az ember. Ők csak szélesebbkörűvé, általánosabbá tették azt a használatát, a mely a régi nyelv *hason fél, hason fele* kifejezéséből kiérezhető volt (vö. NySz., NyÚSz.), s ezt csak szerencsés gondolatnak mondhatjuk irodalmi nyelvünk gazdagodása szempontjából.

Az *egyenlő*-ből ily módon elvont, illetőleg kikövetkeztetett *egyen*-nél fogva tehát alig lehettek első megjelenésük idejében egészen természetesek azok az összetett szavak, a melyeket vele mint előtaggal alkottak: az *egyenruha, egyenérték, egyensúly* stb. S valljuk meg őszintén, ezt a természetellenességet, ezt a csináltságot az *egyenruha*-féle összetételeken ma is érezheti mindenki, a ki csak kissé is eszmélkedni tud a szók mivoltáról és elemeiről. Ez lehet az oka annak, hogy a Budapesti Hirlap — mert úgy tudom, ez él csak következetesen a *formaruha* szóval — nyelvjavító buzgalmában visszatért az „uniformis“-nak régibb, szerintem kétségtelenül világosabb, kifejezőbb, természetesebb s mindezeknél fogva magyarsabb kifejezőmódjához, a *formaruhá*-hoz. Ezen tehát én, RADÓ szavazata ellenére, semmi kivetőt nem találok, ezt a szót nem tartom „divatos helytelenségnek“.*

Még csak azt jegyzem meg — s ezen nem kevésbé csodálkoztam —, hogy az *egyenruha* szót SIMONYINAK sem Antibarbarusában (1879), sem Helyes magyarságának egyetlen kiadásában (1903, 1906, 1914) sem találtam hibáztatva, pedig szigorú nyelvhelyességi állásponton, legalább az Antibarbarus korában, a keresztet bizvást megérdemelte volna.

A *formaruhának* azonban tisztelet-becsület! ZOLNAI GYULA.

Népfölkelő. (Válasz egy levélre.) K. I. úr írja nekünk: „Régen nyögök, valahányszor a szerencsétlen „népfölkelő“ szót hallom. Mi ez: „népfölkelni“? s ha nincs ilyen ige: hogyan lehet belőle ige-nevet, részesülőt faragni?“

Abban igaza van K. I. úrnak, hogy „népfölkelni“ ige nincs, de ebből még nem következik, hogy „népfölkelő“ se lehessen. Lám, *népköltöni, emberöltöni, gyermekbugyogni* igénk sincs, s mégis van: *népköltő, emberöltő* s *gyermekbugyogó*. Mindezek t. i. nem igeneves, hanem két névszóból összetett szók: *nép + költő, gyermek + bugyogó* stb.

A *fölkelő* eredetileg csupán csak melléknévként használt ige-név volt (pl. „fölkelő“ nap), de most már önállósult főnév is (mint a milyen az *adó, kikötő, lúzadó, szerető* stb.). „A *fölkelők* ellenszegül-

* A mi álláspontunkat a *formaruha* szóról l. MNy. IX, 365. Nem kifogásoljuk, de nem hiszszük, hogy az *egyenruhát* ki lehessen vele szorítani, hiszen akkor az *egyensúly* is fölborulna.

tek": ismeretes nemzetközi kifejezés. Nálunk, magyaroknál azonban az insurrectiót nemesi *fölkelés*-nek vagy *fölkelő* nemességnek is nevezték. A múlt században a nemesi fölkelést a nép fölkelése váltja föl. MÁRROK szótára (1823-ban) a „Landsturm“-ot magyarul már *nép-fölkelés*-nek nevezi. A „népfölkelés“ egész természetesen keletkezett, kifogástalan szó. De hogyan nevezze a német a „Landsturm“-hoz, s a magyar a „népfölkelés“-hez tartozó egyes egyéneket? GRIMM-nek nincs rá szava, de SANDERS (1865) egy néplapból már idézi a „Landstürmer“-t, a mit a most Budapesten járó német katonák, gúnyos izzel, Landstürmlernek ejtenek. KELEMEN Ném.-Magy. szótárában Landsturmmann a nevük.

Az 1886. évi XX. t.-cz. még nem tud rá szót: a 7. §-ban „a népfölkelés tagjai“-nak nevezi őket. A Honvédelmi miniszter is 1887-ben még meg van vele akadva. Azon évi márcz. 1-én kibocsátott rendeletében s a hozzákapcsolt Hirdetményben (Rend. tára XXI:300) rendszerint „népfölkelési tisztekről, népfölkelési gyalogságról, népfölkelési csapatokról“ beszél, de hol itt, hol ott már fölbukkan nála a *népfölkelő* is, különösen a „tiszt“ szó mellett: „a népfölkelők tisztjei“ (307), „népfölkelő tiszt“ (310). Meg-megszaladt-e az illető miniszteri fogalmazó tolla, vagy más valaki utólagosan szúrta bele, nem tudom eldönteni, de azt bizonyosnak tartom, hogy e szó az intézmény országgyűlési tárgyalása idejében, 1886-ban termett.

Ennek megállapítása után lássuk már most, hogy a *népfölkelő* szó csakugyan olyan „szerencsétlen“-e? *Paraszt-ember, mester-ember, katona-ember, parasz-gazda, úrlovas* stb. jól ismert közönséges szók: két névszó összekapcsolásai, melyekben az első a másodiknak minőségi jelzője. Ilyen a *nép* a *fölkelő* előtt, ellentétképen a régi szűkebb körű, insurgens fölkelővel szemben.*

Válaszunk talán megnyugtatója K. I. urat s ezentúl a *népfölkelő* szó miatt nem fog annyit nyögni. SZILY KÁLMÁN.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Rendtartás az alsólendvai polgárok részére 1558-ból.

Nos Ladifzlaus et Stephanus Banffy de Alföldwa Janitorum, ac Dapiferorum Regalium Magiftrý Comites Comitatus Zaladiensis et Sacrae Cefareae Maieftatis Confiliariý. Aggiok tudafara myndeneknek, ez my leweliunk által, hogý mikoron ez el multh Ideghben az

* A vallási szertartást, melyet a pap a gyermekágyból fölüdült nővel a templomban szokott tartani, a reformátusok *egyházkeles*-nek, magát a nőt pedig, Mészöly Gedeon szíves közlése szerint, Tabajdon (Fejér megyében) *egyházkeles*-nek nevezik.

mý Alfolýndwai polgarink Egietemben Eginihainfer minekwnk zoltanak volna, hogý az mi Alfolýndwai warafunkban, mýndenfele El ado es weuó marhakknak, zertelenfege volna, kirül akaruan az közönfege ioerth, es igazfagerth, mýndenrül, az idó zereuth, melto es igaz rendeleft, zertartaft zerzený, kóniórgóttek mýnekwnk, hogý mýes megh Ertwen, az ó melto kiuanlagokath, rendelefteknek, kegielmeffen kegielmefek lennenk, pechetwnkel megh erófet(wen) megh tartanank, es mýndeneknek megh tartanj paranc(hol)nank, kiwaltkeppen walo býntetes alath, mely rendeleftnek(mo)gia ezkeppenkówetkózyk. (Gabonarul)* *Az gabona Dolgarul*: Hogý(. . .) Gabona arrath, az Idó zereuth megh laffak, megh intezzek a . . . keniereth, es ahoz zabwan, az Gabonanak arrához kepeft s(ws)fek. (Borrul) *Az Bor arulafrul*: Az Birak, wagý az waraftul arra walaz toth Emberek, megh laffak megh koftolliak az Borth, megis bóchwlliek, mýnth kezdgiek ký, az Borna iarafa zereuth, Ehez mýnden korchomarofnak, fabul chinalth pechietes pýnthý, lezeie, harmadaia, mezeliie legien. Ha walaký ez zórzefnek kýwle chelekedniek, Elfó býntetes negý forinth, ha azzal megh nem zwnnek, mafod býntetefe az lezen, hogý Eztendeik es keth nap, Bort ne arulhaffon. (Mezarofokrol) *Az Mezarofok Dolgarul*: Mýnden Mezarofnak legien rez, azwagý was, wagj Onbul chinalth fonthya, es mafaya igaz, az huft megh hagiak hiwulny, es az Thene huftnak, Boriu huftnak, az ó arra zereuth legien fonthya, Ewth Bechyen, Az kiwul walo mezarofoknak zombath nap, es Sokadalom koron zabad legien huft be hozny bórewel, es azt megh bóchwluen, el arulny, Predicatio elóth wafarnap, es Egie Innep naponis, huft ne arrulianak, merth el wezik ha ký arulna, ha kedigen az mezarofok, az huft megh hadnaiak az warafon fogiatkozny, keth forintal býnteteffek arrol, Az Fagyúnak fonthyat týz bechen aggiak. (Pozto Mettók-rül) *Az Pozto mettókrül*: Poztho mettóknak, Reffek Singek, igaz es pechetes legýen, merth ha ký hamis Reffel Singel merný talaltatik, az mýnemó marhath merne el wezik twle, azzal Byntetik megh. ([Nýrókrül] *Nýró Dolgarul*: Stametuak (Sýngitwl keth penzt aggianak, Purgomalnak Sýngith nirie . . . pýnzertth, Karafyanak Singith Egý Kraiczarerth Lórómer(n)ek Singith Egý kraiczarerth, Granatnak Singith Negý pýnzertth, Londifnak Singith keth kraiczarerth, Iglernek es Egies . . . kóz poztonak Singith nýrie Egý pýnzertth. *Az Zabok [Dolgarul*: Egý fólfó ferfýnak walo ruhatul Stamettul w[ehe] Ifen harmýcz keth penzth, Kethzeres Stameth Dolmanitul [-e]s Karasýatul negiwen penzt wegien, Egý Stameth Zokniatul ký Barsonios, wagý Karafya, azwagý purgomal lezen, Óthwen penzt weheffen. *Az Wargak müwetül*: Egý óregh hozzw zaru Saruth Wýath, negiwen pýnzen agianak. Terdýk walo wý Saruth h wz kraiczaron, Egý feieleftül Tizen harom kraiczarth, Egý ferfinak walo czipelleft, Tizen óth kraiczaron, Egý Azzoin Embernek walo czipelleft, Tizen keth kraiczaron, kýlfó belfó fe talpath aggianak Tizen keth kraiczaron. ([Zwéchékrül] *Az Zwéch Dogarul*: Egý nest bór feieretéstül keth penzt, Egý Farkas bórtül Tizen keth kraiczarth, Egý Roka bortül harom kraiczarth. ([Zýart]okrul) *Az Zýartok Dolgarul*: Egý kethzeres cheres zibol chinalth jeles io hufzar fektül aggianak harmýcz keth penzth, Egý paraszt fektül Týz penzth, Egý cheres zibol chiualth kóthó fektül, ký io es óregh lonak walo, huzon óth penzth, Egý

* A ()-be tett szavak a papiros szélére vannak írva.

kochi(s?) zekeres lo fektül, ky cheres io zibol chinalth, es oregh harmic oth penzth aggianak, keth fek zarath Jeles ioth Nyolcz penzen Egý heuederth mynd zyaua! Egietemben Týz pynzen, Egý haam feieth ieles ioth wr louanak waloth kethfzereft harmycz pynzen, Egý kengiel Zyoth cheres zibol Jeles ioth, huzon oth pynzen, Egý Zablya Zyath cheres Bórból, Jeles ioth, týzen keth pynzen. (Chikrul, Rakrul, Wairul) *Az chiknak, Raknak, Wáynak rendelefe:* Az chyknak pynthý nyarban negý pynzen, Telben hath penz legien, Egý kraiczaron huzon oth oregh Rakoth aggianak, Apro[bul?] Negiwenth Egý kraiczaron. ha wgy nem aduaiak el w . . . penz nekwl, az waynak pynthit tífz kraiczaron aggiak [ha] wgy nem aggiak el wegiek, Towabba Innep napoth Jelesbe[n] Wafarnapoth, walamý dolgoza[fa], ha ky megh zegueie za[sz] pynfz Býntetefe legien, Jftený zolgalatra myndenek akkor mennýenek, es predicatio koron mife koron kyn ne zaýo[ghanak], merth ha ky zaýgana, kezý kalodawal Býntetik, Senký gabonath, sem halath, sem chikoth sem gimólchóth semi Egieb ma(r)hath wezan haznal wagý waras kýwul ne weheffen, Eleibe se mennýen, merth ha ky wenne az pýacznak kýwule el wezik tôle, *Az zwrnek arrarul:* zwrnek Reffith tizen keth kraiczaron aggiak, zwr kóntóft oregh Embernek waloth, es gyermekek ahoz kepeft az menný Ref lezen benne, azt megh kel Jtezný, es adny. *Az Kowachok Dolgarul:* Egý wý patkotul negý penzt aggianak, Oo pathkotul keth penzt, Egý chotartul kit az Ember maga wafabul nadlath harom kraiczarth aggianak, Egý Lemes Nadlaftul az Ember wafabul ha nadlya, oth kraiczarth weheffen, Egý oregh wý kaphath, Tizen harom kraiczaron, kiffeb wý kaphath Tizen keth kraiczaron, Egý Oregh wý feýzeth Tizen keth kraiczaron weheffen, Egý Oregh zekerczenek arra tizen keth kraiczar, közep zekerczenek arra Nyolcz kraiczar: ∞ Mý Azerth ez feljül megh Jrth rendelefe-keth, megh latwan es megh Oluaftan, Myndeneftul helen hattok, es megh tartaný parancholýuk myndeneknek, Ez mý czýmeres és fyggó pechetunkel megh erófeteteth lewelwnknek Ereýe, es bizonfaga által. Kólth ez lewel mý Alfolyndway varunkban, zenth Mihalý napyan, Septembernek huzon kylenczedik napyan, Wrunk zwletefenek wtanna. Ezer oth zafz, óthwen Nyolcz eztendóben: (Egykorú másolata Orsz. Levéltár, M. O. D. L. 37006, U. et C. Fasc. 33 Nus. 1us.)

Közli: ZSINKA FERENCZ.

II.

Régi dülónevek.

A szarvaskendi Sibrik-családnak a Magyar Nemzeti Múzeumban levó levéltárából, többnyire hivatalos iratokból jegyezgettem ki e régi dülóneveket, s közlöm itt az eredeti írás szerint.*

Akasztofánál B. 1714. Az alá és föl járó hosszsú híd előtt Cs. 1735. Ásvány Cs. 1735. Bakó rét Kv. 1670. Bán Jakab Szigetben Cs. 1735. Baráth Sorok (rét) Tf. 1768. Bárd Cs. 1735. Barda bürüje

* A gyakrabban előforduló faluk nevének rövidítései: Br. = Bér, Vas m. B. = Bozsok, Vas m. Cs. = Csécsén, Győr m. G. = Gergeli, Veszprém m. Gf. = Gutorföld, Zala m. Kv. = Külsóvat, Veszprém m. Mf. = Mártonfalva, Rk. = Rábakovácsi, Vas m. Szh. = Szerdahely, Vas m. Tf. = Tormaföld, Zala m. V. = Velem, Vas m. A rövidítés utáni szám az irat kéltének évszáma.

Istváánd, Zala m. 1668. Bársony Keszthely vidéke 1668. Belső Dilnicsek erdő Szh. 1751. Belső Kencses Rk. 1668. Belső Kú Rk. 1668. Berekre dülő Br. 1668. /Bika Rét Cs. 1735. Birosagh riti G. 1659. Bodza fákra dülő Cs. 1733. Borostyán Kv. 1670. Botyány bokra B. 1714. Bozra járó G. 1659. Bucusok uttyánál Tf. 1768. Burka pusztája Tf. 1768. Csarit B. 1714. Csehi Keszthely vid. 1668. Cserre járó G. 1659. Csonkás Kv. 1670. Csomma Tf. 1768. Csótár rét Sid 1668. Csörgő eleiben Tf. 1768. Csukás rét Cs. 1733. Csupi kertye Br. 1668. Darabos B. 1714. Darabosok uo. 1751. Darabos Irtás B. vid. 1651. Decsy völgyin Gf. 1764. Dios Br. 1668. Dios Telek Kv. 1670. Dobri Avas Tf. 1768. Dobri Dombi föld Tf. 1768. Dobri hosszszu föld Tf. 1768. Dobri kilenczes Tf. 1768. Dullian B. vid. 1651 (vö. *Gulian*). Egerhegy Tf. 1768. Egervölgy uo. Farkas domb Cs. 1735. *Fiatal erdő* Szh. 1751. Főhenyesi föld Szh. 1751. Főljáró Cs. 1719. Tf. 1768. Főlső Kerék V. 1737. Főlső Kert V. 1737. Főlső Kistrágok B. vid. 1754. Fővenyes Rk. 1668. Füves ut. Rk. 1668. Fűz mege B. 1714. Ganaosok Tf. 1768. Gece Keszth. vid. 1668. Gegeyész Zalaistváánd 1668. Gelegenyésre dülő Cs. 1735. Gesztenyés B. 1714. Golyafiszek G. 1659. Görbehát Br. 1668. Görbics irtás B. vid. 1651. Grebi Sziget Cs. 1735. Gula völgyi B. 1716. Gulacs alatt Kv. 1670. Gulian völgy B. vid. 1651 (vö. *Dullian*). Gyékénes Kispáli, Zala m. 1668. Gyepüre dülő G. 1659. Gyüre ut. Cs. 1663. Hálások Gf. 1764. Halyagos Keszth. vid. 1668. Hangyás uo. Hanra dülő Cs. 1735. Három Rendes B. vid. 1651. Homok Mf. 1668. Horváth völgy B. 1751. Hoszo föld Tf. 1768. Hoszszi Kv. 1670. Hoszszi Irtások Szh. 1751. Hoszszi Irtványok B. 1751. Hoszszi szer G. 1659. Hoszszi Telek Br. 1668. Hótt Tábla B. vid. 1651. Kalmár kertre dülő Cs. 1735. Kalmár rétre dülő Cs. 1733. Káposztás Domb Cs. 1769. Kaszás B. 1751. Kelet réte Istváánd 1668. Kenderes kert Br. 1668. Cs. 1735. Kép mellett Cs. 1735. Képre Br. 1668. Kerek Körtvélyes Rk. 1668. Kerékajtó rét Rk. 1668. Kilenczes Tf. 1768. Kis domb Rk. 1668. Kis fut Cs. 1735. Kis Gesztenyés B. 1714. Kiss Gyöp Tf. 1768. Kis Lóka Tf. 1768. Kis rét Gf. 1764. Kiss rét Tf. 1768. Kis Tüske Rk. 1668. Kocsoros Cs. 1735. Koponác Keszth. 1668. Kovácsy B. vid. 1754. Köecs Kv. 1670. Körtvélyes Kv. 1670. Körtvélyes Sziget Cs. 1735. Körü kert Tf. 1768. Kövecses Mf. 1668. Kövecses szőlő Mf. 1668. Köves B. 1714. Közép irtások Szh. 1751. Lapos mellék Keszth. 1668. Loheri Cs. 1735. Lóka Tf. 1768. Látó domb 1735. Magyaros Kv. 1670. Magyarosi Kertek Cs. 1763. Mayka Mál Gf. 1764. Másodék Dülő Szh. 1751. Meggyes G. 1659. Megyész ér Cs. 1663. Menyhárt kerte Br. 1668. Mérgező szél Cs. 1663. Mocsolyára dülő Br. 1668. Nádosi Rét Tf. 1768. Nagy Megye Tf. 1768. Nagy réth B. vid. 1754. Tf. 1768. Nagy Sziva Kv. 1670. Nagy rétre dülő Cs. 1735. Nyakra vágó szőlő Gyenesdiás, Zala m. 1668. Nyaras völgye Rk. 1668. Nyárfás berek Keszthely vid. 1668. Nyarház (?) Rk. 1668. Nyáras Br. 1668. Ördög Gáttya Cs. 1735. Ördögös Tó Cs. 1769. Eöreg Erdőre dülő Cs. 1735. Öreg Telek Cs. 1719. Oczor B. vid. 1651. Oldalföld Mf. 1668. Osztott Szőlő B. vid. 1754. Pajtára dülő Cs. 1735. Pajtás kert B. 1714. Pál völgye Cs. 1719. Pap földjére dülő Cs. 1735. Pap réte Kv. 1670. Pap ütő völgy Cs. 1663. Patalani Keszth. vid. 1668. Patonai han mellett Cs. 1735. Péntek hürüje Istváánd. 1668. Perenyei erdőre dülő Irtás Szh. 1751. Piros Alma völgye B. vid. 1651. Pokolfa Rk. 1668. Pokofa (?) Kv. 1670. Polgár völgy B. vid. 1651. Poroszló Br. 1668.

Purgár völgy B. 1751. Pusztá parag B. vid. 1651. Pusztá templom alól B. vid. 1754. Pusztá toron B. 1714. Rakotya szőlő Mf. 1668. Rakottyás Mf. 1668. Rekecz rét Keszth. vid. 1668. Répa kert B. 1714. Rigó szőlő Gyenesdiás 1668. Róhegyi irtások Szh. 1751. Róka lukaknál Cs. 1735. Rövid Hold B. 1751. Rövid Kövesek B. 1751. Salnykok B. 1714. Sáros föld Tf. 1768. Sássas rét Rk. 1668. Savnékok B. 1751. Sós kut Kv. 1670. Sovány v. Soványok Tf. 1768. Szabados Rk. 1668. Szakasztás Tf. 1768. Szeget. Szh. 1751. Széles Br. 1668. Szenczerre dülő Cs. 1735. Sz: kuttj rétth (?) B. vid. 1754. Szer rét Kv. 1670. Szilas Rk. 1668. Szil bokornál Cs. 1735. Szilos G. 1659. Szilvás Cs. 1735. Szoma hát B. vid. 1651. Szőlők alatt való föld B. 1714. Takácsok réte Rk. 1668. Az Tanárok kapunál Cs. 1733. Tar irtás B. 1751. Tarkás Domb Cs. 1769. Tar kertire dülő G. 1659. Tárok mellett Cs. 1735. Téglá ígető kemenczénél B. 1751. Tekerés Rk. 1668. Telekallábon (sic!) Tf. 1768. Temetőre dülő Cs. 1735. Tisztétások Gf. 1764. Tofei hegy Gf. 1764. Tohata Cs. 1735. Töllösök alla Tf. 1768. Töllös Sziget Cs. 1735. Tüskés Szh. 1751. Tús vógy B. vid. 1651. Ut közben B. 1714. Vad almás Cs. 1735. Vad olmás (sic!) Gf. 1764. Vad almásra dülő Cs. 1735. Vadalmás völgye Br. 1668. Vas-kapu Kv. 1670. Vati Tóra dülő G. 1659. Világ vége. 1709. (Hely ismeretlen.) Zalagos (= Zálagos?) Rk. 1668. Zapergi Bokor Szh. 1751. Zapergi Rét B. vid. 1651.

SOMOGYI GÉZA.

HÍRLAPJAINK MAGYARSÁGA.

X.

(Különféle lapokból.)

41. Az újságok elvéte nyelvészkednek is. Akad jámbor olvasó, a ki egyenesen hozzájuk fordul, hogy döntsének valami nyelvi kérdésben. Hát hisz döntenek ex cathedra, „szeriöz minával“, de vékonyka tudással.

A „Magyarország“, valamelyik deczemberi számában, a hírek közt, ily czím alatt: „*Rosszul őrzik a magyar nyelvet*“ ezeket írja: „Negyvennégy év előtt azért alapította néhai jó Szarvas Gábor a „Magyar Nyelvőr“-t, hogy ügyeljen a nyelv tisztaságára, a helyes magyaros írásra és nyelvtörténeti emlékeink ismertetésével, továbbá a magyar nép sajátos szavainak és kifejezéseinek felkutatásával gazdagítsa nyelvkincsünket. Amióta Szarvas Gábor meghalt, Simonyi Zsigmond egyetemi tanár szerkeszti tovább a Nyelvőrt. Nagy buzgalommal, nagy hozzáértéssel, de — úgy veszszük észre — *már kevesebb gonddal.* A legújabb számban (nov.-decz.) például egész sorát találjuk az olyan „magyaros“ szólásoknak és tájszólásoknak, amelyeknek az eredete egyáltalán nem magyar. Tiszta germanismusok ezek, amelyeket a nyelvtisztaság okából üldözni kellene és nem ajánlani. Így a „Népnyelv“ fejezetben a szólások között ilyeneket találunk: Ugyis egy a fizetés (Es kostet ein Geld). No már ilyen butaságot (Aber so ein Dummheit). Ki van ez kenve mindenféle kutyaszírral (Mit allen Salben geschmiert). Sok van a füle mögött (Dick hinter den Ohren). Kicsiuált dolog (Ausgemachte Sache) stb.“

[Arról lehet beszélni, Simonyi szerkeszti-e a Nyelvőrt gondosabban ma, vagy Szarvas szerkesztette hajdan. De a mivel a „Magyar-

ország“ a mai szerkesztés „kevesebb gondját“ bizonyítaná, avval csak a maga tájékozatlanságát bizonyítja. Az ugyan nem büne Simonyinak, hogy oly kifejezéseket, szólásokat, közmondásokat *közöl*, melyek, bár idegenek vagy idegen eredetűek, de megvannak a népnyelvben. Inkább kötelessége. Büne volna, ha az idegent helyeselné, s ajánlaná a *jó magyarnak rovására*. De vajjon a felhozott öt példa idegen-e? „tisztá germanismus“-e? Az utolsó („kicsinált dolog“) volna talán az (ámbar „kicsinál“, „előre kicsinál“, „majd kicsináljuk“ stb. már nagyon közönségesek a nép közt is). De hát Simonyi nem rajong érte (l. szótárait). Mellőzve a csonka mondatot („no már ilyen butaságot“), germanismus-e ez: „ugyis egy a fizetés“ (tkp. „egy a fizetés v. mind egy a fizetés“, azért hogy a német is hasonlót mond: „es kostet ein Geld“? Germanismus-e ez a kettő: „Ki van ez kenve mindenféle kutyazsírral“ (híven: „mindenféle“ nélkül) és: „Sok van a füle mögött“ (így is: „Sok lakik a füle mögött v. mellett“), a mért a németben is megvan, hogy: „Mit allen Salben geschmiert“ és „dick hinter den Ohren“ (er hat es faustdick v. fingerdick h. d. O.)? Bizonyára nem az. Germanismus ott van, a hol a magyar *eltér* a némettől, s mégis emezt majmoljuk. „Nem mind arany, a mi fénylik“, „Egyik kéz a másikat mossa“ stb. nem idegenek, noha több más nyelvben is élnek. De ha azt mondom: „Sok kutya nyúlhalál“, barbarismust követek el (Viele Hunde sind des Hasen Tod). Mért? mert a magyar *máskép* mondja, így: „Sok lúd disznót győz“. Idegen ez is: „Ember tervez, isten végez“ (homo proponit, deus disponit, der Mensch denkt, Gott lenkt), a jó magyar helyett: „Szegény ember szándékát boldog Isten bírja“. Sohase mondanám: „lassan siess“ (festina lente, eile mit Weile), hanem így: „Lassan járj, tovább érsz“. S megvallom, én idegen ízt érzek Petőfinek következő verssorában:

„Gyakran csendes a folyó, de mély“.

Magyar észjárással: „Lassú víz partot mos“.

Kényes kérdés ez, melyről sokat lehetne írni. Annyi bizonyos, hogy, ha a „Magyarország“ értelméhez szegődnénk, szólásainknak, közmondásainknak legalább is fele áldozatul esnék.

Még egyet. Nem tudná megmondani a „Magyarország“, hogy ennek a közmondásnak: „Ne sutor supra (ultra) crepidam“ mi az igazi magyar megfelelője?

42. Nem egyszer tapasztalhatja az olvasó, hogy az újságok niucsenek tisztában egy-egy szólással, közmondással, még pedig vagy a formájukkal, vagy a jelentésükkel. Íme, mutatóba néhány kijegyzett példa:

„Bizony jó életem volt Oroszországban, *tejbe és vajba fűrösztöttek*.“

[A tej és vaj közt semmi keresete az *és*-nek. Jól: „*tejbe-vajba fűrösztünk*“, „*tejbe-vajba fűrösztöttem*“. Csodálom, hogy még a jó magyarságú S—sz is meg tudott botlani. Vagy tán a sajtóé a hiba? Lám, Petőfi így ír:

„Egy helyen száraz kenyéren
Rágicsáltam, más helyen meg
Tejbe-vajba fűrösztöttek.“]

„Ha Moltke nyugodtan válogat a szivarokban, akkor jól áll a poroszok *szémája*.“

[Állani nem áll se jól, se rosszul, hanem „rendben (renden, rendén) van a szénája“.]

„Az egyik követ a másik után megjelenik Aténben és megfenyegeti Konstantin királyt, hogy *rájár a rúd*, ha internálni merészelné a területére menekülő katonákat.“

[Képzelem, mily jóízűet nevetett a király erre a *rud*-as fenyegetésre. É szólás azt akarná kifejezni, hogy „ó bánja meg“, „ó adja meg az árát“, „ó kerül bajba“, „neki gyűlik meg a baja“ stb. Pedig „rájár a rúd“ ma, tudvalévő, csak akkor használtatik, ha valakit társaságban célba vesznek, nevetségül tűznek, támadnak többen, de *szóval*.]

„A magyar csatázósor rövidesen *kimutatta a foga fehéret*, eloszlatván minden aggodalmat és elhintvén a győzelem reménységét.“

[Az *mutatja ki a foga fehéret*, a ki elárulja alattomos, gonosz szándékát. Tehát e szólás mindig rossz értelemben használtatik. Itt, ellenkezőleg, azt akarja vele mondatni a tudósító, hogy a csatázósor *kimutatta*, „mire képes“, „mi telik tőle“, „mit tud“ stb., *kimutatta a felsőségét*.]

„A francziák elsőkül jelentek meg Szalonikiban, a hol az oroszoknak és olaszoknak még most is csak *hült helyét találhatni*.“

[Per amorem dei! Hogy lehessen *hült helye* az oroszoknak és olaszoknak Szalonikiban, ha *nem voltak ott*? Vö. Arany „Hatvani“-jában:

„Egy pillanat . . . kénköszag érzik,
Hová lett a kísértő? nézik:
Hült helye a tanári széken,
Maga? . . . tán már pokolfenéken.“

Azért van *hült helye*, mert előbb ott volt. Eltűnt.]

LEHR ALBERT.

NÉPNYELV.

I.

Hódmezővásárhelyi szólások.*

(Folytatás.)

Mindönki a maga kádjáról dézmál.

Majd lösz még a kutyára dér, | Hogy a lónak is hasig ér.

Mindön koszos disznó talál dörgölődző fát (akár milyen rút férfi v. nő talál házastársat).

Mondta Kecze, még ma két hete (tudom a kívánságod, hanem arra ugyan várhatsz, még megkapod).

Mikor lő köll fekünni, be van fizetve taksa, porció (férj feleség, ha egész nap zsörtölődnek, csivakodnak is, estére kelvén kibékülnek).

Majd a hideg pörnyébe hágott érte, v. miatta.

Marhát a szarva, asszont a fara viszi pokolra.

Malacgot szopott (mocskos szájú; morcosos).

Majd mögüti a még a lábát (rajta veszt vmin).

Mondta Vadné, tied az üvé (gunyoló leintése a henczegőnek).

Mijent kedvük lösz, mingyár haza hozom üket (ezzel nyugtatja meg a szülőket a jó barát, a ki a fiatalokat egy kis czéczóra kikérte.

* L. MNy. XI, 460.

A szülő arra gondol: „kedvük lesz haza jönni“, a kikéző pedig, hogy boritaltól jó kedvük lesz.)

Möghívom komába (elhívom a gyermekem keresztszülőjének; vagy házasság kötéshez: nagykomának).

Mi kutyánk fia! (ide tartozik mi közénk).

Mén bele, mint bögöbe a húszas.

Mondta Kiskáposztás, mög a temetőcsósz (kitől tudom, ne kérdözd, csak tudom).

Nem vagy fattyúgyerök, jókor gyüttél (evés idején).

Nézöm a rovást, mög van, olvasom a juhót, nincs mög (nem vág a számadás).

Nem bánombúl lössz a bánom.

Nem vót, v. nincs annak sè szöme, sè szája (formátlan, szintelen).

Nem tuggya az embör, az asszon mög nincs otthon (pl. vmiről szállóhírt. Tréfás).

Nagy folyása vót (pl. a tőknek, dinnyének: hosszúra nőtt az indája).

Në igyunk ritkán, hanem nagyokat.

Nem téveszti el (a száját; megtalálja, ha enni inni kell).

Nem vállalja be a gyomra (nincs étvágya hozzá; ki kívánkozik belőle).

Nyutogatja (?) a lábát (az eső; ereszkedik).

Ódalast eszik (oldaltfekve eszik; tréfás).

Ódaértek, v. annyira möntek a tudományyal (törésre került a dolog: na, most már . . .).

Ott lakik, ahun a nyúl.

Othton a földön hálnak, | Itt mög aféktálnak (fönnhordják az orrukat, kínaltatják magukat).

Összehuzta magát, mint faluvégin a guta.

Ódalba fiadzotta a kutya (alvása idején, fektében, mellette fiadzott meg).

Pofon váglak, hogy vacsorán éröd Pilátust.

Pokolban pulykapásztor lesz (a ki kisebb a feleségénél).

Pöszög a szél (ritkásan, gyengén meglebben).

Pézöli (pénzt adogat neki, hogy annál jobban kedvében járjon; pl. a nő a kurafának).

Rákapott a horgyak (lopkodják; de a tettes ismeretlen).

Rátöszzi a nyergöt (a vívós asszony a jámbor férjre; parancsol neki).

Sè birák, sè papok fejit nem fájlaltam (törvényben nem voltam soha).

Sok embörnek hunczut a sógora.

Selyöm nadrág, fakilincs, könyér mög egy falat sincs.

Sok aszongyákba sok hazugság van.

Sokat elvégeznek Bécsbe, de elrontják fönt az égbe.

Szörnyütelen rosszba vót vele (haragban voltak).

Sohsè lösz két egész könyerük egymás mellett (rosszul gazdálkodnak; mindig szegények lesznek).

Suba subával, gebe gubával.

Sokat ivott, oszt mögbukott (leittasodott).

Soká fönttartották (a halottat, soká temették el).

Szügyibe vágta a fejit (megharagudott).

Szerrül kötötte a derest (megszökött).
 Szó után mén az embör (meghallgatja az útbagazítást).
 Szoknya köll mindönhöz, mondja a szatmári embör.
 Szánnya-é? — Nem szánnya a! (Csuszik-e a száu a havon? —
 Nem csuszik a! . . . t. i. a hó már lucskos, sáros).
 Til — tul, a nagyábúl (ha rosszul is, csakhogy szaporán).
 Takaroson, magyarosan, né tótosan, toprongyosan.
 Többet ér egy pitar kutyánál, v. templom zsidónál.
 Télön egy szöm eső két iccze sár, nyáron két iccze eső egy szöm sár.
 Tessék, lássék, Antal is bütöl.
 Teli tál vetött ágy (nem a dolog köll neki).
 Ténnap (sic!) ütöttek fejbe, máma jutott eszödbe?
 Torka véres (ránézitiben jó, birja, egyébként pedig használhatlan
 rossz, pl. csizma; stb.).
 Találékony embör (vicces, tréfás).
 Uri pompa, üres konyha.
 Úgy szép a bögre, ha mázos (mondják, ha a kis gyermek
 orra nedves).
 Úgy kigyütt a dugója (a sorja, vminek).
 Úgy föltartja az orrát, hogy piszkafával se löhetne elérni.
 Üres konyhának bolond a gazdasszonya.
 Űsd a rosszat, annál rosszabb, né báncsd a jót, úgy is csak jó.
 Vagy mögszökik, vagy mögszökik.
 Vidíki kutyának lába közt a farka (tartózkodó).
 Ver a fejihön (megpirongatja).
 Vesd a buzát őszszel porba, az árpát tavasszal sárba.

CSOKÁN PÁL.

II.

1. Háromszéki tájszók.

ajak: az áll. *Felítte az ajakát.*
 (Vö. szájjprém.)

börszivar: szivar. *Én csak szivarozom, met a börszivarat nem tom szipni.* (Vö. szivar.)

brünyög: sirdogál. *Ne Brünyögj tovább mán no!*

buksi: lomboshajú. *Mijen buksi ez a lejánka!*

burihán: burján, gyom.

burung: furkó, ütleg. *Égy burunggal a fejire suvasztott. Hátburungot kapsz minnyá!*

csicsika: emlő. *Jóskacsának csicsika kéne.*

csümöcsköl: gyűr. *A zsebruváját mind ésszecsümöcskölte.*

dilinka: fűzfasip. *Dilinkát duvasznak a kölykek.*

dörgöl: törül. *Ki dörgöli még ma a mosatlant?*

écceribe: hogysisne. *Add nekem!*

— *Écceribe.*

ellenző: a székely harisnya (nad-drág) eleje. *A zsebruvát az ellenzőbe tarcsa.*

észpora: egyházi adó. *A megyebíró beszédte az észporát.*

fajzik: hasonlít. *Ez és a nanyikájához fajzott.*

fidiliskédik: mindenüvé figyel, jön-megy. *A prókátor és ott fidiliskedett* (= *vigilészkedik? A szerk.)

fozsitus: félbolond. *E' mindég ijen fozsitus vót.*

glicsu: korcsolya. *Simma jegen lehet jól glicsuzni.*

gitty: torok, gége. *E' pércre elnyísszentette a gittyát.*

girbic: nagyon sovány. *Mijen girbic!*

guruzsál: babonázik, kuruzsol. *Mégguruzsálta, azért tört el a lába.*

gyalogszeker: talyiga. *Hogy vitted le a csébrékét? Gyalogszekerrel.*

gyöngyös: sertéshájszél. *A ká-*

poszta csak úgy jó, ha beléftt a gyöngyös.

hanyután: hanyatt (pl. esett).

harabáckén: báránytokány. Jó kövér ez a harabáckén!

hójjér: hóhér. Akasztófára való egy hójjér köjök.

hurka: bél. A csürke hurkáját a macska eszi meg.

izgombia: semmi. Mit hozott odalennünnről? — Izgombiát (Vö. MTsz. *iszkumpia*?)

káfti: patron, töltény. Ojan nagyot szól az a káfti!

kánáli: kanári-madár.

katélikus: katholicus.

kicsipap: ref. segédlelkész. Ténnap a kicsipap prédikált.

klajbáck: ceruza.

kuksi: rövidlátó. Ne olvass ojan közélről: kuksi leszel!

kürtő: kályhacső. A kürtő könyöke füstöl.

lábkál: jön-megy. Ne lábkájj anyujt!

libicskol: fürdés közben két kézzel vizet szór valakire. Mégférédém, deha nem libicskolltok.

lozsnyakol: megver. Hunczvtul meglozsnyakolta a fiját.

mis: milyen? *Mis a rókod?* Meszes?

miszlik: apró. Miszlikbe aprítottta a tubákat.

moslékol: hazudozik. A mőnyem irtózatosan moslékol.

nima: persely. Tedd a nimába a garasokat!

nyir: üt, hajt. Nyirjed azokat a lovakot, hogy mőnyenek!

nyüstöl: ver. Jól megnyüstölték. olvas: számlál. Jóskacska jól olvas már 10-ig.

ongora: zongora. A kőssasszon ongorált.

orjos: a sertés hátgerincze. A füstölt orjost faszujkába főzik.

pakondékl: kemény papiros.

papusa: dohányfűző tü. [? A szerk.] *Papusával öltemegamalacot.*

pápa: pipa.

policárlegén: rendőr. Békésérték a policárlegének.

repcseny: repcze.

retesz: pitvar. A csürkét a reteszbe éteti.

sáncz: nehézbörtön. Megölte az apját s a sánczra került.

sáppit: visit. Ne sáppiccs úgy, mintha ölnének!

serbéli: éjjeli edény.

suska: cigaretta szopóka, fenyőtoboz. A suskás szivar jobban ég. *Fenyőfa-suskával jáccik.*

szájprém: ajak. *Mégrepedézett a szájprémém.* (Vö. *ajak*.)

szémbeskédik: tanúskodik. Én nem szeretek szémbeskédni.

szémetmerő: személtapát.

szén: eleven parázs. *Gombasütésre csak a szén jó.*

szivar: szivarka, cigaretta. *Aggy egy szivarat!* (Vö. *bőrszivar*.)

targinca: saroglya. *Letört a szekér targinczája.*

tráfika: dohánytőzsde.

trinfi: harisnya.

truzsák: szalmazsák.

türtlaska: táskaleves. A türtlaska ürvaétel.

űsven: ősvény.

vagzsálódik: zsémbel. *Nanyikám mindég vagzsálódik.*

zós: mártás.

zsurungozik: surrog. *A gumpuskából a kő mellettem zsurungozott el.*

zsurutvál: bizalmasan beszélget. *Az a két fejérnép mindég együtt zsurutvál* (vö. MTsz. *surutvál* és *zsurál*.)

III.

Szólások.

Elkésett, mind Vajna az álommal: későn szánta rá magát valamire, későn kezdett hozzá.

Fortéjos egy hóra tolvaj: rettenetesen ravasz, alattomos alak.

Guruzs, guruzs tekerd meg, Fokhagymával cséptezsd meg: kuruzsló mondóka.

(Gyöszte ide, te!) *Én biz egyeccse*: csak azért se megyek, mert hívsz.

Hogy a rák a vetésre ne mēnjēn: úgy se mondom meg, miért. (*Hogy van kijed, no?*) — *Zērgēk, mind a főtelen faszujka*: meglehetősen.

Igēn mēgtőt már a pohara: sok van a rovásán.

Maraggyon a fēdtől: tartsd meg magadnak, edd meg magad, nekem ugyan nem kell.

Mēgmonta, min' Csákán Pál uram a macskájának: őszintén beszélt.

Mű se a pestalatt nevekedtünk: szüleink minket is neveltettek.

Ne ájj annyit elé s hátra: ne légy mindig láb alatt, ne akadályozz a munkámban.

Ne fē no, nem visznek el a politorok: ne félj, az ördögnek se kellesz!

Ne uralkoggy mindig rajtam: hagyj békét már egyszer, ne zavarj mindig!

Nincsenek mind odahaza: félbolond vagy (tréfás emberre is mondják).

Szegén világ, vetett ágy: szegényesen, egyszerűen, de jól élünk (sóhaj közben is mondják, ilyenkor kb. ej, haj! -félét jelent).

Tuggya a brassaji hájér: fogalmam sincs róla, hírt se hallottam felőle.

Úgy rukta, hogy miszlikbe foncsikálódott a cēpőkje: tánczolás közben szerteszét szakadt a bakancsa.

Úti Páké Barátost: éppen elég, nagynehezen megvan, szűkösen, de mégis kitelik.

(Háromszék m., Sepsiszentgyörgy.)

BODOR DÉNES.

IV.

Sopronmegyei tájszók 1840-ből.

A Tud. Gyűjt. 1840. évf. X. köt. 19—39. l., tehát a Tsz. megjelenése után NEMES-APÁTI KIS SÁMUEL egy sopronmegyei tájszógyűjteményt tett közzé. Megállapításai — úgy látszik — általában az egész sopronmegyei magyar nyelvterületre vonatkoznak, azonban a Rábaköznek, mint lakóhelyének (37. l.) a nyelvét pontosabban és hitelesebben ismertetheti. Észreveszi a rábaközi és répezemelléki beszéd eltérését és több esetben rámutat a szóhasználatbeli különbségekre. A gyűjteményben szép számmal van olyan szó, mely minden más közlésből hiányzik, sok pedig mint jelentés- és alakváltozat érdemel figyelmet; számba kell vennünk még azokat a szavakat is, melyeket egyező jelentésben és alakban erről a vidékről (Soprony m., Rábaköz, Répezemellék stb. meghatározással) már közöltek, de jóval későbbi időből.*

**apály*: szünet. „Egész nap nincs *bacza*: dóre, buta. Vö. ZSIRAI: *apálya* a munkának.“ Tsz. *apály* Adatok a rábaközi nyelvjárás mint balatonmelléki szó csak: szókincséhez, MNy. IX, 425: *bacza*, *apadás*. *bajmódni*: bajlódni.

* A Nyr. 34: 482. lapján „Tájszók a Tudományos Gyűjteményből“ czímen KUNCZ ALADÁRTól megjelent egy tájszójegyzék, a mely a Tud. Gyűjt. 1833—1840. köteteiből, tehát azon köteteiből készült, a melyeket a régi Tsz. már nem használt fel. E jegyzék igen hiányos. A mely szavakat ez a jegyzék is közöl, azok mellé csillagot tettünk. Mi itt csak azokat hagytuk ki, a melyek a MTsz.-ban ugyanazon jelentéssel Dunántulról már megvannak. SZERK.

bak: a) vizpartok elmosását gátló kétlábú nagy fák; b) kőmivesek állásszéke. Vö. MTsz. *bak* 2.

bolond buza: perjealakú mezei növény, mely a gabonával a kenyérbe kerülve, szédélgést okoz. Rábaköz.

**bödön*: a) odvas vastag fa, melyet kettéhasítva, kutakba állítanak. Vö. MTsz. *bodon, bödön* 2.; b) has. „Nagy étű ember hasának nagy *bödöne* van.“ Vö. Zs.

bunczi: czukorrépa. Rk.

czaf: felnőtt korában kiherélt bika, félheréjű ökör. Vö. MTsz. *czáp* 3.

czémb: czomb.

csattagó: a földi eperj oly neme, mely egy száracskán több epret hoz és megéretten is csattan a leszakasztáskor.

csavizka: zagyvált, pl. a bor. *cserkélmi*: leskelődve menni, kémlelődni. Vö. MTsz. *cserkel*.

csobaklani: bicsaklani. „*Megcsobaklott* a lábam.“ Vö. MTsz. *bicsaklik*.

csóvad, el-cs.: felbomlik, pl. kötés. Vö. MTsz. *suvad*, el-s.

el-*csóvaszt*: a) „*Elcsóvasztottam* a kötél végét: kicsúsztott a kezemből“; b) szemeim elől eltévesztettem, pl. a futó nyulat. Vö. Zs. el-*csóvaszt*.

**deréce*: föld nedvessége.

duzmati: ki mindig bosszús. Vö. MTsz. *duzmatyi, duzmadt*.

ejtnap: éjjel s nappal. MTsz. [éjtnap].

eleibén: elem, előmbe.

eleven-föld: tömött föld, melyet szántáskor az eke nem fordított fel. Vö. MTsz. *eleven-föld* 2.

elő: egyszeri végigmenés vetéskor a szántóföldön. Vö. MTsz. *elő* 5.

én: nekem. „*Én* kell neki adni. *Én* kellettem neki olvasni.“

értetni: aratáskor vagy utána a gabonát kivenni szalmájából, minél előbbi használat végett. Vö. Zs. *értet*.

eseg: ismét, viszont. Vö. MTsz. *ismét*.

fejrevaló am. *fidel*. Répczemellék.

fentő: MTsz. *fészek-fentő* 1.

fidel: vékony szövet pamutból, melyet közrendű asszonyok sátor-szerűen tesznek a fejükre, de már gyéren láthatni, mert kiment a divatból.

finak: a pozsonyi mérő nyolczadát mérő faedényke.

fogik: sikerül. „Nem *fogik* rajta oktatás.“

fővény-korsó: cserépkorsó (20.l.).

fráng: tilalom. Vö. MTsz. *frang*.

fráng-fa: vadászat-tilalomfa.

ganej (murnya alatt).

genye-gunya: hitvány ruhanemű, czondra. Vö. MTsz.

**gondi*: feledékeny, gondatlan, könnyelmű.

gyim: gyorsfutó állat neve.

„Úgy kergeté lovait, mint a *gyimot*.“

ha óta: mióta. „Tudja, *ha óta* sem voltam Pesten“: régibb kort, hosszas időközt jelent. Vö. MTsz. *ha-óta* 1.

haragos: sötét szín; *haragos* vörös.

harasztos káposzta: levelei körzete nagyon redős és csipkés. Rk. el-*hárítani*: elseperni. Vö. MTsz. *össze-hárítani*: összeseperni. el-*hidorni*: elszéleszteni v. szórni. le-*hidorni*: leszórni, hányni v. seperni.

össze-hidorni: összetakarítani v. tolni, pl. a garmadát.

huzmi v. *huzmin*: a) munkáért nagy bért, kiadott pénzért nagy kamatot kívánó, uzsorás; b) csalfa. Vö. MTsz. *huzmény*.

igyonos: idomos, helyes, csinos. Vö. MTsz. *idomos, édomos*.

meg-imádni: megkinálni, pl. zálogos pénzzel a hitelezőt. MTsz. *meg-imád* 2.

**irmesség*: a) erő az emberben; b) „Semmi *irmessége* (nedve) sincs a földnek.“ Vö. MTsz. *vérmes* 2. és 1. *érmes, írmes* 3.

iszonytató: rémitő.

ivási: egykorú. Vö. MTsz. *ivású* 2.

izgába = *izgága*. Vas m.

kacs: a kukoriczaszár apraja, fattyú-növése. Vö. MTsz. 2.

**kardélni*: kétkedni. „Már *elkardéltam* a dolgot“: már kétes volt előttem a dolog jó sikere. Vö. MTsz. *kordél*, *kardél* 1.

kilitty — *kalaty*: hiábavaló beszéd. Vö. MTsz. *karatyol* 3.

kór = *kor*.

korcsos: ösztövér, sovány.

kortya v. *kortyáncsi*: boriszákos. *koszorúját bekötni*: elárulni, bevádolni.

kóter: farekesz majorságok száma; tyukász-kóter.

kör = *kör*.

lanyházó eső: permetező eső.

laza: a) rest, lusta ember; b) *laza gabona*: megdült, fekvő g. Vö. MTsz. 2. *laza* 2.

lé: *lév* v. *leves*; *hó leve*: hó vize. „Hét *lével* feladta“: igen nagyítva elárulta, bevádolta.

ledérkedni: csélesapkodni, csapodárkodni.

lepény. „Nem kell annak *lepény* száradtát várni“: nem kell azt soká halasztani.

**lombár*: nagy, testes ökör és ló.

melles: Brustfleck; olyan mellény a pórnépnél, mely csak a mellét és hast fedi, a hátat nem.

menős: csavargó, rabló, a juhászok és pásztorok nyelvén.

metszek, *mettszek* = *mít tesztek*.

mincselni: szövésre adandó fonalat lúgban párolni.

**molátás* (*molátás* sajtóhiba): a) kenyér, melynek belét a kés összetorlasztja; b) szántás, mikor az eke hasábosan szeli a földet, s bő nedve miatt nem omlik össze. Vö. MTsz. *malátás* 1.

**molnos*: ki malomban öröl. „Haza jöttek a *molnosok*“: a malmosok v. kik a malomban voltak örölni.

**mórköny*: murokrépa, sárgarépa. (A Nyr. i. cikkében *morköny*.)

**mulintani*: mulasztani.

**murnya*: MTsz. *murva* 1.

ném = *nézzem*; hadd *ném*.

nyüst: csizmadiák szurkos fonala.

ocsó (*ocso* sajtóhiba) v. *ocsú* (K. S. szerint régi munkákban „*ocsó* nyulak“ am. fiatal, apró ny.).

**ohar*: avar, tél miatt elhalt fű. Vö. MTsz. *avar*.

pagony: magból nevelt fiatal erdő, körülárkolt v. tüskével bekerített tilos növények erdő.

pengyele = *pongolya*.

perem = *prém*.

pila, *vakpila*: a) rosszul látó, vaksi; b) tompa elméjű.

pörlenkedni = *pörlekedni*. Vö. MTsz. *perlekedés*, *böllenkedik*.

purucz: gilet, Weste; nemcsak a mellét fedi, hanem az egész felsőtestet a nyakig, tehát nem *melles* (*mellény*).

puzdra: holmi.

puzdráskodni: holmiját összeszedni máshova-menés végett; készülődni, készletelődni. Vö. MTsz. *puzdoráskodik*.

**rakotmány*: házi bútort, házi eszköz.

ránték: ételbe rántáshoz kívántató zsiradék.

redes: a) redős; b) ránczos.

restelem: átalalom.

részeges am. *bolond-buza*. Rpm.

rézmi v. *rézmin*: ruhát nem kímélő s szaggató ember v. gyermek. Vö. MTsz. *ruha-rézmin*.

rézmiülni: szaggatni.

ricze v. *ricze* = *repcze*. MTsz. *ricze*.

rostos káposzta am. *harasztos káposzta*. Rpm.

rosz: gyenge, hitvány. „Még akkor csak *rosz* gyermek voltam“: fiatal, gyenge gyermek. Vö. MTsz. *rossz* 1.

**seplyő*: rimáukodva panaszkodó. Vö. MTsz. *sepeleg*.

**sikerés föld*: szívós, erős, agyagos f.

süldő: fiatal nyúl.

sülékény, *sülénk*: homokos v.

kavicsos föld. Vö MTsz. *sülékény* 1. és Zs. *sülék*.

szakolcza: fejszécske, balta. MTsz. *szakócza*.

szánlik. „Jól szánlik a föld“: es lässt sich gut ackern. Vö. MTsz. 1. *számlík*.

szekreny v. *szekrétény*: láda, melyben tejesfazekakban a tejet tartják. MTsz. *szekrétény* 1.

szeme ártáig tölteni: poharat v. edényt csordultig tölteni.

személyet venni: senkitől nem láttatni. „Ha *személyet vehet*, nincs köszönet a dolgában, ezt v. azt teszi.“

szerecsse: leánykérés. „E leánynak sok *szerecséje* (kérője) volt már.“

szívács: MTsz. *szilács* 2.

szok: ‚solet‘ értelemben, *szokik* helyett, mely annyi mint ‚assvescit, consvescit‘.

el-szunyántani: véletlenül elaludni, elbólintani, elszendergeni.

taráta, *tráta*: elhagyatott, elpusztult, pl. ház v. kerítés. Vö. MTsz. *taráta* 2.

tartó: viselő. „Sokáig *biró-tartó* ember volt“: soká viselt birói hivatalt.

tippá tenni: legázolni, letiporni, összetapodni, Rk. Vö. MTsz. [*tipp*].

tod = *tudod*; *tok* = *tudok*; *tom* = *tudom*.

tohonya: rest. MTsz. 1.

toromba: nádból v. szalmából bokrétaszerűen kötött csomó, háztetők végein.

török = MTsz. *török* (*murnya* alatt).

truczolni: daczolni.

tütü: kis gyermekek vizitála. A borszeretőről: „Szereti a *tütüt*.“

tüled: jobbra.

**undi*: ki a dolgot hamar megünja.

vaczkos v. *vaskos*: középzös, kissé vastag.

vatolaj: idézve Nyr. 24, 180.

velágos = világos.

vella = villa.

verrad = virrad.

viszolyogni: irtózni, borzadni.

MTsz. *viszolog*, *viszorog*.

vörnyeges = *vörhenyeges*. Zs.

záklás am. *molátás*. MTsz. 1.

zegernye idő: zavaros, szélveszes (így!) i. Vö. MTsz. *zehernye* 1.

zegernyes ember: hóbortos, szelles, haragos. MTsz. *zehernyes* 3.

zömöcskös: zömök.

züllött: agg, vén ember. Vö. MTsz. *zülledt*.

zsiba = *liba*.

zombék: füves és gyökeres hant vizes, ingoványos réteken. Vö. MTsz. 2.

PAIS DEZSŐ.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

LII. Főolvasó ülés.

(1915 márczius 16-án.)

Tárgyai:

MÉSZÖLY GEDEONTÓL: Az „óta“ névutó eredete.

MELICH JÁNOSTÓL: Hang- és alaktani magyarázatok.

LXVIII. Választmányi ülés.

(1915 szeptember 14.)

Jelen vannak: Sziunyei József alelnök, Melich János titkár, Trócsányi Zoltán pénztárnok, Gulyás Pál, Sági István, Tolnai Vilmos választmányi tagok. A jegyzőkönyvet vezeti a pénztárnok.

Elnöklő alelnök jelenti, hogy az ülés egyetlen tárgya új tagok választása. Megválasztatnak rendes tagnak:

Raffay Sándor theol. tanár, ág. ev. lelkész, Budapest.
 László Ódón, Budapest.
 Dr. Mészáros Gyula, Budapest.
 Dr. Szegedy Rezső, Budapest.
 Szilárdffy Lajos, Balatonkenese.

Ajánló:
 Szily Kálmán
 Szily Kálmán
 Melich János
 Melich János
 Trócsányi Zoltán.

LXIX. Választmányi ülés.

(1915 október 19-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Melich János titkár, Trócsányi Zoltán pénztáros, Erdélyi Lajos, Gulyás Pál, Mészöly Gedeon, Nagy Gyula, Tolnai Vilmos, Vargha Damján és Viszota Gyula választmányi tagok. Jegyző: Horger Antal.

1. Az elnök megnyitja a gyűlést és engedélyt kér arra, hogy a megelőző választmányi ülés jegyzőkönyvét ő és a titkár hitelesíthessék. — Megadatik.

2. Horváth János, választmányunk tagja, a harcztérről írt leveleiben bejelentette, hogy a MNyT. alapító tagjai sorába lép. — A választmány köszönettel fogadja elhatározását és őszinte szeretete jeléül sok szerencsét kíván neki hadi szolgálatához.

3. Az elnök bejelenti, hogy a Magyar Földhitelintézet arra kéri a választmányt, hogy a 20 darab 200 K-s záloglevelet 2 darab 2000 K-s címlettel cserélhesse föl. — A választmány többek hozzászólása után azt határozta, hogy az elnök kérje meg a Földhitelintézetet, hogy álljon el ettől a kérésétől s ne sajnálja a társaságtól azt a csekély munkatöbbletet, a mely a kisebb címletek kezelésével jár, mert a mostani állapot a kisorsolás szempontjából a társaságra nézve anyagiilag kedvezőbb.

4. Az elnök bejelenti, hogy a Hornyánszky-czég az általános drágaságra való tekintettel 20%-kal fölemelte a MNy. előállítási költségeit. — Elfogadatik azon reményben, hogy a viszonyok változtatással ismét a régi árak fognak érvénybe lépni.

5. A titkár fölolvassa Szigetvári Ivánnak a választmányhoz intézett levelét, melynek lényegesebb része a következő: „Mikor „A komikum elmélete“ cz. munkámon dolgoztam, meg kellett róla győződnöm, hogy a nyelv-komikum egy jelentékeny forrása, az idegen nyelvű ember beszéde, túlnyomó részben értéktelenül van képviselve irodalmunkban. Hogyan beszél magyarul a tót, német, cigány, zsidó stb., azt valamikor megállapították s használják ma is, nem törődve vele, hogy igaz-e vagy sem. A Borsszem Jankó ma is úgy beszélteti a zsidót, amint 1867-ben megállapította és arról nem akar tudni, hogy egy félszázad alatt változhatott az, a mi — mellékesen mondva — akkor se volt igaz. A cigányt ma is beszélteti, a ki soha eleven cigánnyal nem beszélt is, azon a nyelven, amelyet Gvadányinál találunk 1787-ben (A pöstyéni fürödés). És így megy ez a többi is. Merem állítani, hogy a napi sajtóban ez a komikum csaknem teljes egészében hazug. Pedig érdekes volna ismerni az igazságot, tudni, hogyan beszélnek nyelvünket azok, a kikkel együtt élünk.“ Ezért azt indítványozza, hogy a Magyar Nyelv nyisson erre a czélra külön rovatot. — A választmány őszinte köszönetét fejezi ki Szigetvári Ivánnak, hogy ezen érdekes kérdésre ráterelte a figyelmet, de fölöslegesen találja e czélra külön rovat nyitását, mert a MNy. szerkesztősége bizonyára szívesen ad ki bármikor ilyen tárgyú értékes

közleményeket. A válaszmány különben a maga részéről is szívesen venné, ha a magyar nyelvészek komolyabb tanulmány tárgyává tennek e kérdést.

6. A válaszmány a titkár indítványára fölkéri Gombocz Zoltánt, hogy tudakozódjék Csüry Bálintnál a szatmár-vidéki tájszótár ügyének állása felől. A titkár ezzel kapcsolatban bejelenti, hogy Horvát Endre dunántúli szótára állítólag már elkészült, de szerzője orosz hadi fogságba esett.

7. A titkár bejelenti, hogy tagjaink sorából Nagy Sándor képviselőházi tisztviselő és Zádor Béla tanárjelölt elestek a harcztéren, s hogy Schmidt-Vasverő Rajmond tanár is meghalt. — Szomorú tudomásul szolgál.

8. A pénztáros jelentést tesz a pénztár szept. 30-iki állapotáról. Az egész bevétel 9145 K 51 f., az egész kiadás 6798 K 82 f., maradék 2346 K 69 f. Ebből takarékpénztárban 1800 K, készpénzben 546 K 69 f. — Tudomásul szolgál.

LIII. Fölolvasó ülés.

(1915 október 19-én.)

Jelen vannak: Nagy Gyula, utóbb Szinnyei József alelnök elnökleite alatt Melich János titkár, Trócsányi Zoltán pénztáros, Baross Gyula, Brisitz Frigyes, Erdélyi Lajos. Gulyás Pál, Gyomlay Gyula, Könnyei István, Lehr Albert, Mészöly Gedeon, Németh Gyula, Simai Ödön, Szemkő Aladár, Tolnai Vilmos, Varga Bálint, Vargha Damján, Vargha István, Versényi György és Wigand Ede r. tagok. Jegyző: Horger Antal.

A fölolvasó ülés tárgyai:

Mészöly Gedeontól: A *személy* és *tékozol* szavak eredete.

Vargha Damjától: A Székelyudvarhelyi codex egyik forrása.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

1. P. I. írja: *Csëve*. Kazinczy nál olvassuk az „Erdélyi levelek“-ben (1816): „hol a' szem . . . a' számtalan kisebb 's nagyobb, sár-csákkal és *csévékkel* 's libiczekkel körülörpkedett tavaknál egyebet nem lát“. (Kazinczy Ferencz Eredeti munkái, II: 161., 1839.) Szótáraink nem ismernek ily madárnevet. Kérem, nem tartozik-e a *csëve* is a *sírály* azon népies nevei közé, melyek a Nyr. 27 : 538. és 28 : 68. lapján találhatók?

PUTNOKY IMRE.

2. **Osztrák** (MNy. XI, 410). Hogy az *osztrák* népnév keletkezésének sem az a magyarázata nem lehet helyes, a mely A nyelvtudomány alapelvei cz. könyvem 73. l.-jában olvasható, sem pedig az, a melyet SZILY MNy. X, 462 közölt, az SIMAI kutatásai alapján most már kétségtelen. A magam igazolására azonban meg kívánom jegyezni, hogy én tulajdonképen csak SIMONYINAK NYF. XI, 4 nyilvánított nézetét fejtettem ki könyvem czéljához képest kissé bővebben és népszerűbben. Hogy SIMONYI tévedett, s én nem vettem észre az ő tévedését, annak pedig csak a már többször sajnosan érzett körülmény az oka, hogy a népnevekre vonatkozó nyelvtörténeti adatok teljesen kimaradtak a NySz.-ból. HORGER ANTAL.

3. **Kis polémia.** Arany János híres „kis polémia“-ja jutott eszembe, mikor a MNy. novemberi füzetében elolvastam HALÁSZ PÉTER cikkét, melyben egy tudományos magyar nyelvtan megjelentését sürgeti. „Magyar nyelvtant kérünk!“ csak akkor volna ennek helyes czíme, ha még egyáltalában nem volna magyar nyelvtanunk, vagy ha a szerző bármiféle magyar nyelvtant kérne pl. olyan helyre, a hol szükség volna reá. De mivel nem akármiféle, hanem egy bizonyos meghatározott fajtájú (tüzetes, nyelvtörténelmi alapon álló) nyelvtant kér, jó magyarsággal azt kellett volna mondania, hogy: Egy magyar nyelvtant kérünk! Úgy látszik, csakugyan igaza van VÁCZY JÁNOSnak, a ki MNy. VII: 109 egy egész tanulmányt írt arról, hogy sokan a germanizmustól való féltükben olyankor is elhagyják a határozatlan névelőt, mikor annak nem volna szabad hiányoznia.

N. R.

4. **N. R.** úrnak. Tökéletesen igaza van. Halász Péter ismertetésének czíme eredetileg ez volt: „Egy magyar nyelvtant kérünk!“ Mi, szerkesztők, az utolsó revisio alkalmával, mikor már bővebb megfontolásra időnk nem volt, egy baráti közbeszólás következtében töröltük az egy-et.

SZERK.

5. **L. M.** úrnak, az 57. sz. kérdéshez. A déloroszországi *Kurgán*-nak a magyar *Kúnhalom*, *Korhány*, *Korhánthalom* elnevezés felelt s felel meg. *Korhény*-t sohasem hallottam. A *Korhánthalom*-ra középkori adatot is idézhetek éppen a kérdéses Tiszavidékről, a múzeumi levéltár törzsanyagából: 1411. V. 8.: Abhinc ad eandem plagam eundo in cacumine cuiusdam montis wigo Kezepakorhanhalma vocato (!) duas metas erexissent, quarum vna Zepes et alia Perch possessionibus predictis distinguerent. (Muz. t. a. Illésházy gyűjt., váradi káptalan; a Debreczentől délre eső, akkor Bihar, ma Hajdú megyéhez tartozó Mikepéres falu és Szepes pusztá határán állott.) Egyébként idézi az OklSz. is *Közép* és *Halom* czímszók alatt, de *Korhány* alatt nem.

JAKCH.

6. **Alszeghy Zsolt** úrnak: A Háló-kiadásnak az IK.-ban megjelent bírálatára felvilágosításul megjegyezzük, hogy Heltai Háló-ját az Akadémia nem a Dialogus helyett, hanem önmagáért adta ki. Tudunkkal a Zrinyiász sem a Gyöngyösi Murányi Vénusa helyett jelent meg. — A Háló az inquisitióról szól, s mi Alszeghy Zsolttal ellentétben azt valljuk, hogy ez a reformáció korában nem volt közömbös tárgy. Azért kellett a Dialogus előtt kiadni, mert egyetlen példányban ismeretes, holott a Dialogus háromban is, s a Háló nyelve és helyesírása sokkal érettebb és fejlettebb a Dialogusénál. — Bírálatából látszik, hogy a XVI. század irodalmának szellemébe egyáltalán nem hatolt be. S ha a Háló kiadásnak csak „egy“ lapja értékes irodalomtörténeti szempontból, ez az egyetlen lap is fölért némely búvárnak egész irodalomtörténeti munkásságával.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

7. **Madárlevél.** Benyit a tanyai szüle (nénémasszony) — írja TÖMÖRKÉNY a Magyarország nov. 28-i számában — a szegedi múzeumba: „Úgy hallottam, hogy itt bent maguk ebbe a házba a magyar katonák levelit eltöszik. Hát azért hoztam be. Ezt az unokám küldte a Zemislibül, mikor körül sáncolták őket az oroszok. Egy *madárlevél*. Ezt egy nagy gépmadár hozta. Tögyék el eztet is a többé közé“.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XII. KÖTET.

1916 FEBRUÁR

2. SZÁM.

Széchenyi első négy művének nyelvéről.

I.

A főurak, mágnások írói vagy tudományos tevékenységét ma is, a multban is a legtöbbször mende-mondák kísérik. Az emberekben nagyon megvan a hajlandóság e tekintetben a kételkedésre. Általában szeretik kétségbevonni a mágnások írói képességét, s ennek nyilván az az oka, hogy a nagy többség gyakran erős, nyomasztó munkában töltve idejét, sóvárog a nyugalom vagy a kényelmes semmittevés után, s azt hiszi, hogy a kényelemben élők a munkát mással végeztetik el.

Ez volt nem egy embernek a felfogása gróf SZÉCHENYI ISTVÁN-ról is, ennek írói pályája kezdetén. Nem igen tudták megérteni, hogy annak, a ki mindig kényelemben, úri passzióinak élt, minden jóból kivonja részét, legyen ideje és kedve — a tehetséget nem emlitem — az írói vagy egyéb munkásságra is. Kétségbe vonták ilyen tevékenységét, s el is terjedt róla is a mende-monda, hogy más dolgozott helyette vagy hogy mások segítségével dolgozott.

Széchenyi tudta azt, hogy az emberek szeretik embertársaiakat megszólítani. Kíváncsi is volt mindig arra, hogy róla mit beszélnek. Bizalmasait arra kérte azért mindig, mondják meg neki a pletykákat. Liebenberg, az ő jószágigazgatója, irnokai, később titkára, Tasner Antal, hűségesen teljesítették e kérését, a mint ezt leveleinek és Naplójának sok feljegyzése mutatja.

Már 1823-ban, a mikor a rókavadászat volt kedves foglalkozása és ennek érdekében áldozott, hogy a lótenyésztést előmozdítsa, e büzgölködését különczkedésnek vették. E mende-mondákról Liebenberg értesítette (Naplójegyzete 1823 szept. 29-éről). E szerint, a somogyi urak véleménye szerint, először is az angol ló elterjedését, előnyeit és a lóversenyt akarta terjeszteni, de ez a terve napvilágra jötté előtt kimult; majd kutya-falkával és angolvadászattal próbálkozott, ez a szülötte idegen

éghajlat és életmód mellett elsenyvedt; erre harmadik felvonásként angol kakasok viadalát várja a közönség, s végül a negyedik felvonásban a darab magyar sequestrummal fog befejeződni.

Az 1825-iki országgyűlésen való fellépését is, minden oldalról mende-mondák kísérték. 1827-ben pl. (júl. 31) ezt írja, „mindenki azt gondolja, hogy Nagynak és Wesselényinek eszköze vagyok és már megbántam azt, a mit tettem“. Ugyanígy beszéltek első munkáinak, különösen a nagyhatású *Hitelnek* megjelenésekor is. 1830 márcz. 21-én ezt írja jószágigazgatójának: „Igen nevettem, a mit a *Hitelről* ír. Ott (Sopronba) azt gondolják, hogy Nagy Pál csigáz, Czenken, hogy Ön vezet orromnál fogva, itt majd Döbrönteire, majd Kisfaludira 's Helmetzire esik a gyanu, — a Dietán azt hitték Wesselényi fujja belém, a mi bennem van. — Legyen — nem törődöm vele — s tán hasznos, mert nem tartanak tőlem, és kiki azt gondolván, hogy majd ő is megnyergel engem, — inkább közelit hozzám. . . Igen fogom köszönni ha a *Hitelről* forgó Beszédeket megizeni, vagy hogy jobban mondjam, megírja, mert megvallom gyengeségemet 'Igen mulat.“

1830 április 2-án hasonlót jegyez fel Naplójában. „Az emberek azt hiszik, írja, hogy mindig másoktól befolyásoltatom magam. Eleinte Nagy Pál nyargalt rajtam, azután Wesselényi nyergelt meg. — Később Döbrönteit nyert reám nagy befolyást — most Helmezy, Kisfaludy és mások, a kik uralkodnak rajtam, sőt parasztjaim azt hiszik, hogy nem is gondolkozom, hanem a jószágigazgató, — lovászom, Molnár pedig azt hiszi, hogy kocsisom uralkodik rajtam!“

Még ez év decemberében (1-én) Naplójába jegyzi többeknek nyilatkozatát *Hiteléről*. Ezek közt érdekes Farkas Imrének e véleménye: „Ez kiváló könyv, különösen praktikus és okos, lehetetlenség, hogy azt gr. Széchenyi írta.“

Ennyit jegyzett föl Széchenyi a tudomására jutott mende-mondákról. Mennyi foroghatott akkor közzájón, bizalmasan!

Valami igaz szokott az ily mende-mondákban lenni. Azt fogom ez értekezésben kimutatni, mi igaz a Széchenyire, mint íróra vonatkozó pletykából.

Széchenyi feljegyzéseiből tudjuk, hogy ő kikérte egyesek véleményét munkájáról vagy irás közben a megírt részről, vagy elkészülés után az egészről. Műveinek ránk maradt kéziratai meg erősítik ezt, sőt fel is tüntetik, mire vonatkozott az illető véle-

ménye s elfogadta-e Széchenyi az illetőnek ajánlott javítását. Jelenleg különösen három művének, a *Hitel*, *Világ* és *Stadivum* kéziratát fogom tárgyalni, de foglalkoznom kell első művével, a *Lovakról* cziművel is.

Előbb azonban rá kell mutatnom arra, hogy mi fejlesztette ki Széchenyiben a magyar nyelvi és írói készséget.

Széchenyi 1809 (17 éves kora) óta a katonaságnál szolgált. E közben nem csekély időt külföldön utazgatással töltött vagy pedig Bécsben időzött s így nem magyar körben élt, igazi magyar szót tulajdonképen csak akkor hallott, a mikor mint huszárkapitány magyar huszárai között vagy otthon jobbágjai között tartózkodott. Német légkörben élt, németül beszélt és leveleit is német nyelven írta. B. Wesselényi Miklóssal kötött barátsága némi fordulópont életében. Mint 1821 szept. 15. levelében írja neki, akkor németül, nem tudja, nem „hungarizmusának lobogó szikrája vitte-e rá, hogy . . . szabad szívét neki ajánldékozza“. Kétségtelen s azt maga Széchenyi is elismeri, hogy Wesselényi hozzájárult ahhoz, hogy Széchenyi a magyar közviszonyokkal foglalkozni, a hungarizmussal törődni kezdett. De csak kezdett. A barátságánál hatalmasabb és szenvedélyesebb érzés járult hozzá, hogy a hungarizmus benne hatalmasan fellobogjon s a szívében élő csíra nemes szép növénynyé váljék.

Ez a hatalmas és mély érzés a szerelem volt, szenvedélyes szerelme gr. Zichy Károlyné iránt. Ez a szenvedélyes szerelme sarkalta őt a nemes és hazafias cselekedetekre. Nemes, önfeláldozó étellel akart az imádott lényhez méltó lenni, ezzel akarta kiérdemelni becsülését, s mivel az imádott nő az övé nem lehetett, erre kérte támogatását. Ennek az érzésnek hatása alatt is cselekszik, a mikor megteszi az akadémiái alapításra vonatkozó ajánlatát. Széchenyinek erre vonatkozó sok-sok nyilatkozatából csak egyetlen egyet idézek. Naplójában 1826 nov. 14-én ezt írja: „Pest virágzó kereskedelmi helylyé válhat. Kötelességemet teljesíteni fogom és méltó leszek szerelmemre. Őt illeti egykor hazám tömjénje.“

Wesselényinek elvitathatatlan érdeme, hogy ebben az időben, az 1825-iki országgyűlés elején, ő hívta fel Széchenyi figyelmét a magyar nyelvre, mert vele is addig német nyelven levelezett. Ezt Széchenyinek 1826 január 4-iki magyar levele bizonyítja. Ebben többek között így nyilatkozik: „A leveledet megkaptam, és azért néked köszönök. Én is magyarul akarok neked

felelni, — noha nem igen tudok hozzá. De előtted se gyarlóságomat, se tudatlanságomat titkolni soha nem akarom; és magam is áltol látom, hogy mi magyarul gondolkodjunk, beszéljünk és írjunk — ha a nemzetünknek igazán szolgálni akarunk. . . . Barátom jerj ha lehet — mennél előbb. Pesten fogsz találni, poste restante, leveletem.“ S Széchenyi ez időtől kezdve magyarul ír, ámbár fáradságába kerül, a mit ugyancsak Wesselényinek 1826 május 6-án írt levelében így fejez ki: „tudod, hogy milly megerőtetéssel irok az anyám nyelvén.“ S látjuk, hogy igazat mond, még e levelének következő részéből: „Isten veled, a ki hozzon téged egészségbe s mennél előbb . . . Az édes anyádat, melyet tisztelek, köszöntöm.“

Ezentúl lehetőleg magyarul ír, azonban nemcsak Wesselényinek, hanem sok más mágnástársának, a kik szintén, bár még gyarlóbb magyarsággal, de mégis magyarul válaszolnak neki. Széchenyi czélul tűzi ki maga elé, hogy megtanuljon nagyon jól magyarul beszélni. (Regeln der Klugheit című feljegyzésének adata.) Hozzá is látott e czélja megvalósításához és Xantus János ügyvéd volt az, a ki a magyar közjogban és a magyar nyelvben ismereteit bővítette.

Már 1827-ben összeköttetésben van Döbrentei Gáborral, a ki az ő támogatásával lesz a Casinóban és a Pesti-lófuttatást eszközölő megbizottságban jegyző. Ő az, a ki a magyar írókkal megismerteti.

Széchenyinek 1827-iki levelei mutatják, hogy már ekkor mutatkozik nála a nyelvbeli haladásra való törekvés. Fejében sok a fogalom, de gyakran nem tudja a fogalomnak megfelelő magyar szót. Ilyenkor a latin, francia vagy német kifejezést használja, de zárjelben kérdi a magyar kifejezést. Többet is mer magyar nyelvi tudásának fejlesztése közben. Már ekkor észreveszi, hogy a magyarnak nincs izléses megszólító névmása, azért próbául az ő-t használja, mikor Döbrenteinek ír, de csakhamar az ön-nel ajándékozza meg a magyar nyelvet.

Kétségtelen, hogy akkor, a mikor a *Lovakról* című első magyar művét írta, nyelvi tekintetben még nehézségekkel küzdött, nyelve nem volt mentes a hibáktól. Ezt mutatja Döbrenteihez 1827 szept. 9-én írt kis levelé is. „Kedves Barátom, írja, jól általgondolván ezen kis munkát, melyet írni akarok, azt találom, egészen új formába kelletik azt önténem; de időm ahhoz nincsen s nem hiszem, hogy új esztendő előtt elkészülhessem. Ezt legyen

ő oly jó Károlynak megmondani, nehogy az valami disappointmentbe (magyarul) jöjjön.“

Megtudjuk e leveléből, hogy szept. 9-én a *Lovakról* című mű első fogalmazása vagy a mű egy része készen volt, de a szerző nem volt vele megelégedve. 1827 nov. 18-án már azt olvashatjuk Naplójában, hogy elkészült *Lovakról* című művével, miután 6 hét óta naponként 10—15 órát dolgozott rajta; november 24-én pedig, hogy Sopronban — a hol 4 napig időzött — Tatai Jánossal és Tasner Antallal dolgozott művén.

Tudott művének készülésétől jószágigazgatója, Liebenberg János is. Tőle kérte el 1827 első felében „kis kísérletét, melyet több év előtt a lovakról írt“, — mert szeretne „honfítársainak róla előízeltőt adni“; ha a kinyomatásra kerülne a dolog, mint írja, „még mindig elég időt talál majd, hogy (Liebenberg) átdolgozza“. De biz erre nem került a sor. Deczember 31-én értesíti, hogy „könyvét nem küldheti el neki — már nem lehetséges. Sajnálja, mert meg van győződve, hogy reflexiói alaposak lettek volna. Egyébként nem érdemes, nem érdemli a Tárgy a nagyobb ki-műveltséget.“ Minden bizonynyal igénybe vette azonban azoknak tanácsát, a kikkel a legtöbbet érintkezett, Xantusét és Döbrenteiét, a ki büszkélkedett is a segítségével. Sajnos, Széchenyi éppen e művének kézírata nem maradt ránk, pedig ez különösen fontos volna, mert csak a kézirat tüntetné föl teljes bizonyossággal, — a kézirat és a nyomtatott mű közt levő esetleges eltérésből vagy a rajta foganatosított javításból, — hogy volt-e, ha igen, milyen volt az esetleges segítség. Így e munkájánál csak megjelöljük a sajátosságokat vagy különösségeket és majd későbbi művei alapján következtethetünk a fenti kérdésre.

Jellegzetes, mint dunántuliasság, a *bul, büil, rul, rüil*, viszont ezzel ellentétben a birtokos személyrag mindig nyílt hangzós, pl. „a mint az önmagok képzelődése agyvelejekbe festik“ (15 l.) „se fáradozásokat, se idejeket nem sajnálták“ (60). A személyragozott főnév többesénél rendszerint megmarad a személyrag, pl. szemebül, de már e munkában is előfordul később általános használt ily alakja: gondolatimat és tapasztalásimat; tudományja (17), ágazatjában (207) mellett feltűnő az ilyen alak: vagyonosabbai (57). A birtokos viszony kifejezésénél sincs következetesség, pl. azok nevelését (59) mellett ilyen alakok is vannak: magok nemekben (59); önmagok rábeszélésekre (59); kiknek ékesszollások (66). Gyakorik az ilyen régies alakok, mint:

jártosak (de jártasok is, 25), győződelmes (26) de töredelmes is (44), háatos ló (28), származat (61), de származat is (82), fárodózás (62), háromló (92), kifárosztott (106), boszorkodás (139), bájjul (144), bizonyosok (194), tágos (226); viszont ilyenek is, mint divatalnának (47), előadattakon (83), páralás (108), utánazás (115). Ily hangkilökés mellett, mint: érzeni, érdemlene, megvásárlottakat, gyakorlotta, találunk ilyeneket: maradott, elterjedett, részélet, sikeretlen, czélarányatlan. A középfokú igékből képzett igéknél e művében a teljes alakok használatosak, mint: kevesebbedik; az *ít* végű igék főnévi igeneve is teljes, csak egyetlen egy kivétellel: szakítani (59). Gyakran használja a *való*-val kapcsolt szókat, mint: közjóra-való (A₃), korán való (I), jobbitásra való (II), szünet nélkül való (5), szerfelett való (8), jelenvaló (10), hijáavalóság (58), ki tudni való (157). Sok régi szót használ: alkalmatosság, intézet (= intézmény), környülállás, alkalmaztatni, kelletik, mineműség, néminemüképpen, nemző ok, hadi-vezér, helyheztet, esmeretes, diadalom, bojnék, elbizottság, békességes tőrés, türedelmes, aránysúly, minekutánna, szerkeztetés, véghez vihetetlenség, önnön magányos vélekedés, szenvedelem. Szereti a szóismétléseket, mint: külömb külömb (5), jobban jobban (7), lassan lassan (36), jobb s jobb (83), száz és száz (92), inkább s inkább (110), nagyobb nagyobb (111), majd majd (117). Nagyon sok latin szót használ, mint: idea, usurpalt reputatio, theoria, suppositio, calculista, projectans, opiatuma, crisis, figurál, systema, apodictice, passio, somma, fundamentom, providealva, tentamen, commoditas, provisio, catastropha, activas, generatio, publicitas, mediate, immediate, fundal, respective, cynosura, relativus, principium, industria, agricultura, manufactura, coercitiva, anomalia, productum, hypothesis, authenticitas, combinatio, planum, successus, manipulatio, lotteria, organisatio, individualis, minuta, secunda, modificatio, appetitus, enthusiasmus, systematisal, practica, centrum, spectaculum, reputatio, periodus, conditio, calcatura, garantia, classis, speculatio, examiner, providealó, methodus, regularis, instrualni, resultatum, communicatio, directio, consumtio, patriotismus, excentrice, essentia, talentum.

Előfordul ily régies szófüzés, mint: *semmiben* veszi (9), *elménkbe* fogjuk tartani (11), *köti egyben* (51), *miben* telik (212). Nem ismeri a *mindenki* szót, helyette mindig a *kiki* szót használja.

Evvel ellentétben kedveli a *lag*, *leg* ragot, mint: *igézöleg* (A₃), *szembetünőleg* (25), (de néha *szembetünően* is, egyszer meg

legszebtenőbben is), elarányozólag (14), kitetszóleg (28), arányozólag (47), váltólag (47), vélőleg (66), kirekesztőleg (70), közbenvetőleg (73), legközelítőbbleg (88), berekesztőleg (112), mellesleg (117), felesleg (149), lepleg (162), meglepőleg (164), változólag (172), tökéletesleg (190), tagadólag (195).

Szórendi különössége, hogy az igekötőt gyakran a mondat végére veti, mint: sok szemfényvesztés fordul némelly helyeken elő (105); vagy ilyen közbevetés is van, mint: „egy tökéletlenség volt a másikkhoz, minden félbeszakasztás nélkül, kötve“ (154); az igekötőt az *akar, lehet, kell, fog* stb. igékkal mindig egybeírja s a tulajdonképeni igét hátra veti, mint: kiakarom vélekedésemet egyenesen mondani (74), összeszokták azokkal zavarni (13), megfogja akkor látni (17), kilehetett volna hozni (66). Németesség az infinitivus használata, mint: a közönség tapasztalja az Országnek gazdagulását s erejét a legmagasabb pontra emelkedni (96), akkor gondolom a kérdést feloldva kezdettnek lenni (226), igazam volt mondani (73) és igazam van-e ezt mondanom (I). Németes szerkezet a következő: magunkat . . . feloldva lenni tartasuk (22), anomalia adja elő magát (53); ne hagyjuk magunkat a puszta Theoria által elcsábitatni (151), divatba jön (25), divatba hoz (205), folyamatba jön (202), rollát játszik (205).

Találunk a műben szokatlanabb szókat is, különösen összetételeket mint: önvilágosság, álnokkép, kedválom, lódogla, lóállapotja, önnkény, nyerőhely, szesz, hangeggyezet, belfajzás, csáb, véghatár, főjátzó (banquier), véd, önnszerető, korít (az óra), jeloszlop, vizsgaébrelem, kedvelék (kedvesség), alkalatos, mennyisedik.

Némi eltagadhatatlan újra való törekvés mellett azonban csak néhány lap elolvasása után látjuk, hogy a *Lovakrul* magyar nyelve kissé nehézkes, inkább régies és nyelvre nézve elüt Széchenyi többi munkáitól, a melyekben általánosan megnyilatkozik szókbán, szókifejezésekben az újításra való törekvés.

Ilyen már a *Hitel* című mű is.

A *Hittelt* Széchenyi 1828 december 14-étől 1829 júniusáig írta. Írói készsége egy év alatt szépen fejlődött. Nyelve már kevésbé nehézkes, gyakran kifejezésteli és lendületes. S ez megmagyarázható. Nagy szerelme arra serkenti, hogy ne muljék el egy nap sem nemes munka nélkül hazája és embertársai javára. Különösen a patriotizmus, a hazafias érzés buzgó hir-

detője s ezt figyeli körében. Lemondással jegyzi meg többek közt Naplójában (1827 decz. 3), hogy Hunyady József nem engedi még feleségének, hogy magyarul tanuljon. Viszont szép szavakkal dicséri Eszterházy Károlyt (1828 okt. 26) a magyar nyelv terjesztése miatt. Munkássága nőttön nő, levelezése napról napra gyarapszik, s mivel már legtöbbször magyar nyelven ír, sokat beszél magyarul: természetes, hogy készsége szemlátomást fejlődik.

Nyelvének színezete azonban ekkori leveleiben még nem új, még mindig régies. S ezt megerősíti második magyar művének, a *Hitelnek* kézírata, a mely reánk maradt a Széchenyi-múzeumban levő iratai között.

A *Hitel* kézírata legnagyobb részt másolat, Széchenyi akkori írnokának Ludovich kezeirésében, egy része: a Bérekesztés azonban Széchenyi eredeti kézírata. Nagyon becses e kézirat már azért is, mert ezt adta oda Széchenyi több magyar írónak átoltvasásra s ők megjegyzéseiket nagyrészt a kézíratra írták.

Széchenyi feljegyzi (1830 jan. 25-én), hogy összesen 23-an tudtak a *Hitel* készüléséről, még pedig: imádottja és anyja, Tasner, Andrásy, Károlyi és 2 embere, a könyvkötő, a cenzor, Sándor, Mednyánszky, Kisfaludy, Helmecci, Forgó, Balogh, Döbrentei, Vörösmarty, Bajza, Bugát, Liebenberg, Péterffy és végül vadásza.

Azt, hogy Döbrentei segédkezett neki, maga írja egyik levelében (1828 decz 25) Liebenbergnek. Értesíti őt arról, hogy *Hitel* című művét írja s így nyilatkozik: „Döbrentei csiszol rajta, de csak a szavakon, a melyekkel keveset törődök.“ Döbrentei 1828 és 1829-ben Széchenyinek meghitt embere volt, ő kapta legelőször kezébe a *Hitel* kéziratát olyképp, hogy mihelyt egy-egy fejezetet Széchenyi megírt és lemásoltatott, azonnal elküldötte Döbrenteinek, hogy olvassa el és tegye meg esetleges megjegyzéseit. Kitűnik ez Széchenyi kelet nélküli leveléből, midőn így ír Döbrenteinek: „Kedves barátom, legyen ön oly barátsággal hozzám, s nézze még át a „Bérekesztésnek“ elejét. Le akarnám írni purumra, minek előtte elmegyek, hogy a munka kétszer legyen meg — most Bécsnek veszem utamat, s nem alszik az ördög!“

Döbrentei megjegyzéseit a *Hitel* kéziratára írta s így megállapíthatjuk, hogy mit javított, illetőleg mit írt a kézíratra.

Lássuk először azt, mit fogadott el Széchenyi Döbrentei javításából. Elfogadta a lét (volta 8), kellenének (hibáznának 8), ösz-

tön (tendentia 8), külföldön (künn 9), kedveltje (kedvelegje* 12), fonódás (nexus 19), vonszódás (kötél 14), cselekedjünk (tegyünk 15), kifejtése (kifejtődése 20), erkölcsi (moralis 21), kéredzeni (kívánkozni 23), kárt okoz (kárt tesz 24), a néha napján szabad (vajha szabad 26), nemzetiség (nationalitas 25), utánazzuk** (majmóljuk 25), szellem (spiritus 26), megbukás (fallimentum 28), szerkeztetése (organisatioja 29), szolgálképp (serviliter 30), kettőztet (dupláztat 33, 54), arányban áll (arányban van 34), tőkepézn (capitalis** 34), hitelező (creditor 38), elmondogatja (recitalja 41), lény**** (létel 42), észrevétel (reflexio 43), sorban (frontban 43), összehangzás (egybehangzás 46), tennők (tennének 47), őszintén (candide 47), különösen fordítják (concentralják 47), eredetiség (originalitas 47), felsőbbtség (superioritas 58), illet (érdekel 63), érdekel (érint 63), mulattat (mulat 66), kezdené (teszi kezdetét 67), kereng (circual 76), csemete (surculus 78), gyűjtemény (collectio 78), műveltség†† (cultura 80), minemőség (qualitas 83), következés (consequentia 83), vidám s tetszetes (vig s nevető 87), eltörlése (abolitioja 90), egyaránt (indiscriminatim 95), forgás (circulatio 99), illendőséggel (decentiaval 104), elfogadható (acceptabilis 107), kezes lenni (jót állani 107), közösülés (communicatio 114), fentartás (conservatio 116), járhatatlan (impracticabilis 116), aprónkint††† (à la minuta 120), tárház (magazin 120), természető (producens 121), felszámít (combiuál 130), földművelés†††† (agricultura 132), teng (vegetal 132), foganat (effectus 133), ellenméro serpenyőbe (ellenscalaba 146), véghezvitele (kivitele 150), alattomos (clandestina 154), előre feltenni (supponalni 155), felelet (responsabilitas 155), élelmesség (intelligentia 162), egyszerű (simpla 166), a dolog természete szerint (ex natura rei a dolognak 170), hivalkozás (provocatio 174), taps (applausus 176), mesterkelt (felmesterkedett 179), egyenesen (directe 185), következtetés (conclusio 188), kitelelteti*† (kiteleli 189), alkalmaztat (applicat 192), módosítás (modificatio 192), vonzó*†† erő (vis attractiva 201), sugallja (sugorolja 210), kertyokban (huzásokban 211), ügyvéd (procurator 218), visszaélés (abusus 219), osztály (classis 220), mérséklet (moderatio 225), műszer (mű 239), szerénység (modestia 239), becsmérlem (ocsmányolom 241).

De Széchenyi nem fogadott el minden ajánlott szót. A következő szavak megmaradtak: kötelességét teszi (teljesíti 12), Charadok (találós mesék 19), vannak (vagnak 26), scrupulista (kényes lelki ismeretű 36), publicum (közönség 38), scena (jelenés 38), inspiratio (lelkesezés, sugallás 51), féltestig (fele testéig 67), indigna-

* Döbrentei ezt írta a kézirat szélére: *kedveleg* rosszul alkotott új szó, *kedveltje* kell.

** Döbrentei két *n*-nel írta.

*** Később e szót is használja Széchenyi.

**** Döbrentei megjegyzése: *létel*: Seyn, *lény*: Wesen (lény, új szó, ha tetszik).

† Döbrentei jegyzése: *mulat*: verweilen, *mulattat* (unterhält).

†† Döbrentei *míveltség*-et ajánlott.

††† Döbrenrei: *aprónként*.

†††† Döbrentei: *földművelés*.

*† Döbrentei jegyzete: Nem értem, hogy jó ide ez: *kiteleli*, ha auswirken, *kitelelteti* kell, vagy *kitereli*, lässt sie ausweichen.

*†† Döbrenteinél: *ronszó*.

tio (boszankodás 76), protectio (pártfogás 83), hagyjuk sententiazni (hagyjuk erkölcsi mondásaikkal 40), concurrentia (egybe mérkezés 96), competens (hozzá értő 115), productum (termék, természetvény 113), provisio (szüleség 115), granarium (gabonás 115), banquerotte (pénzbeli bukás 128), gyász fűzek (szomorú fűzek 151), generatio (emberi nyom 174), conservatio (fenntartás* 178).

Döbrentei nemcsak egyes szókat javított ki, hanem kifejezéseket is. Javításai közül Széchenyi elfogadott ilyeneket:

SZÉCHENYI:

Mindenkiben van jó.
 sok szám készen áll.
 És több effélék! számtalanok.
 Némelyek szomoruan elfütyöré-
 részik a Mohátsi nótát.
 sárral dobni készek lenni szoktak.

ne gondolják.
 Nevetségesnek kelletik e mondani
 vagy inkább szomorunak.
 vígjátéknak, szomorunak tárgya-e.

annak azon része is, melly haszon
 nélkül fekszik, mint.
 Charadok . . . kifejtésében.
 a mi többnyire nem más mint
 hejábavaló . . . idővesztés.
 csak avval a különbséggel, hogy
 a vizsgálatok rendetlenül, majd
 egy tárgyul, majd a másikáru
 tétetnek.

És ezt felkeresni legyen iparko-
 dásunk.

a haszonrul egy szót se tesztek.
 Ha pedig úgy mutatja magát a
 dolog, hogy szemfényvesztés,
 csalás vagy Theoria.

az Banqueroutot nem tesz.
 A hitel hiánya felijeszti Credi-
 torait, s alig hogy egy része
 mondja csak fel Tökéit, őtet
 elbuktatni.

Használjunk egy példát.
 Nem az a czélja munkámnak,
 hogy felebarátomat ítéljem,
 mert az csak az Istené; vagy
 hogy felfedezem bűneit s azo-
 kat dorgáljam, mert ez a Kor-
 mányé.

DÖBRENTEI:

Minden emberben van valamijó(7).
 nagy szám készen áll (8).
 S számtalan több effélék! (9).
 N. sz. fütyörészik el a M. vesze-
 delem nótáját (11).

sárrallennénekhajlandók bennün-
 ket hajigálni (13).
 eszünkbe ne jusson (15).
 Nevetséges vagy inkább szomorú
 dolognak kell-e mondani (17).
 víg vagy szomorú játék tárgya-e
 (17).

annak csak haszon nélkül fekvő
 része (17).
 charadok megfejtésében (19).
 a mi többnyire csak hijábavaló
 . . . idővesztés (19).

azon különbséggel, hogy a vizs-
 gálatok vagy minden rend nél-
 kül majd egyik majd másik
 tárgyul tétetnek (19).

És ezt iparkodjunk felkeresni (20).

hasznáruul egy szótsem említek(19).
 Ha pedig szemfényvesztésnek ta-
 lálják a dolgot, vagy nyilvános
 csalás s pusztá száraz theoria
 sülné ki (28).

az meg nem bukik (29).
 A hitel h. felijeszti hitelezőit s
 kérje fel csak tőle egy rész
 tőkét, kész a megbuktatás (38).

vegyünk egy példát elő (37).
 Munkámnak czélja nem felebará-
 tom megítélése, mert az csak
 Istené; nem bűneinek napfényre
 hozása, mert ez Kormányé (40).

* A mű további folyamán használja azonban.

- Ezen utolsórul mennyi irattatott
immár jó Isten, s mennyi de-
rekas!
maradjunk szabadok, ha szegé-
nyek is.
Hogy pedig általjában nem birjuk
magunkat jobban, mint még a
hitel hiányával is lehetne.
- Kinek minden nélkül el kell lennie.
- Tudományok jobban jobban* fej-
ledeznek.
Tudakolják, hazájokat szeretők e.
hogy ő számos ártatlanokra nézve
nem jobb, mint egy rabló vagy
egy égető.
- sorsa érdeklí.
csak a tökéletesen tudók.
...systema mellett szól s munkál.
van nálunk elég, kit már gyermek
korában két huszár kísér.
az úri végnél.
parancsoltatott.
hallani mindazon exorbitans állí-
tást, melly sok Földünk minden
haza szeretete kirekesztőleg
s melly azon mesékre emlé-
keztet.
- A-tul Z-ig.
a kincset, mellyet apjok jövendölt.
hogy van a dolog.
munkáját a napkelettel végezi.
- miként csorog le.
csak magunknak ismeretesek.
legyen felzendülve a félvilág.
- ha a gyermeket igazán nevénel
akarjuk keresztelni.
philosophiája 'jövendő törvény-
hozók kezeit megkötni. S így
mathematice sül-ki, hogy illy
törvény káros, mert sok rossz,
de semmi jó belőle nem folyhat.
- becsukják szemeiket s a 18^{ik} szá-
- Mennyit irtak már ez elsőrül jó
Isten s milly sok jót, dere-
kast! (41).
maradjunk szabadok, habár sze-
gények leszünk is (48).
Hogy pedig általjában még úgy
se birjuk magunkat, mint a
hogy hitelünk nem léte mellett
is birhatnók (49).
kinek minden nélkül ellennie
kell (52).
tudományok inkább inkább fej-
ledeznek (53).
'Tudjuk meg csak szeretik e hazá-
jokat? (56).
hogy számos ártatlanhoz képest**
ő egy rablónál nem jobb vagy
egy gyujtogatónál nem kü-
lönb? (56).
sorsán megilletődik (57).
csak a tökéletesen hozzáértők (68).
systemát dicséri s utánazza (70).
Eleget kísér nálunk már gyermek-
korában két huszár (85).
a felséges halálnál (101).
parancsolat jött (113).
hallani sok földünknek -- hazája
szörnyű nagy szeretete miatt
félre csapó s csak azon mesékre
emlékeztető állítását (115).
- A-n kezdve Z-ig (117).
az apjok jövendölte kincset (133).
mi az oka (136).
munkája mellett midőn azt ép-
pen*** nap költekor végzi (139).
mint folydogálleszemenként (144).
csak előttünk ismeretesek (150).
mikor a világnak fele másutt fel-
volna is zendülve (163).
ha annak akarjuk keresztelni a
gyermeket (165).
philosophiája 'jövendő törvény-
hozók kezeinek megkötésében
áll. S így mathematice sül-ki,
hogy illy törvény káros, mert
belőle rossz sok, jó semmi se
folyhat (169).
behunyják szemeiket s a 18^{ik} szá-

* Döbrentei jegyzete: inkább, hasonlítást tevő adjectiva, jobban ad-
verbium.

** Ez: ártatlanra nézve lett.

*** Szinte került.

zadiak által hagyják magokat...
vezetni.
mellyek neki eddig mindig hi-
báztak,
legkisebb jót tennének is.
valamihez kényszerítve lenni.
bankeroutott ne tehessen.
mit tesz az nekünk.
a dolog veleire tekint s a szerint
elfogad, vissza vet.

ha egyre másra említek és em-
lékeztetek.

használjuk eszünket.

De Széchenyi Döbrenteiinek nem minden javítását fogadta el. Idézek néhány oly kifejezést, a mely úgy került nyomtatás alá, a hogy eredetileg Széchenyi fogalmazta.

SZÉCHENYI :

nem egyéb, mint a közjó elő-
mozdítása.
a régi jó időt siratják.

azért ezt bölcsen nem is hasz-
nálhatják.

Ha földünk nem oly zsíros, hogy
minden trágya nélkül is meg-
teremje a buzát (98).

csak abban áll a Tudomány s
Országlás mestersége, azt a
lehetőségig kisebbiteni** és olly
ügyességgel osztani el, hogy
senkit se sértsen.

Ezen felül kijavította Döbrentei az *ikes* igéket, a melyeket Széchenyi iktelenül használt, de Széchenyi nem mindenkor fogadta el a javítást. Kijavította a többek között e szót: *gazdálkodna*, *törekedne* (67), így *gazdálkodnék*, *törekednék* s jegyzetül ezt írta a lapszélre: „NB. A mely ige ik-be megyen ki a praesens 3-dik személyében mint *gazdálkodik* (és nem *gazdálkod*) annak *imperfectuma* a *Conjunctivusban* *ék* az az *gazdálkodnék* és nem *gazdálkodna*, az *imperativus* pedig *ál* az az *gazdálkodjál* és nem *gazdálkodj*. Így tetszik, tessél, tessék, eszik, egyél, egyék, méltóztatik, méltóztassál, méltóztassék, törekedik, törekedjél, törekedjék“. Széchenyi azonban — bár egyik-másik helyen Döbrentei javítását elfogadta — itt és másutt is az iktelés formát hagyta meg.

zadbeliek által vezetetik mago-
kat (170).

mellyeknek eddig mindig hijával
volt (201).

legkisebb jót vinnének végbe (204).
valamire kényszerítettetni (204).

bukás ne kövesse (219).

mi közünk nekünk ahhoz (221).
a dolog velejére tekint s ezt a
szerint fogadja el, azt úgy veti
vissza (225).

ha egyre mást megérintek* né-
mellyeket emlékezetbe tüntet-
tek (238).

vegyük hasznát eszünknek (242).

DÖBRENTEI :

nem egyéb, hanem egyedül a
közjó előmozdítása (8).

a régi jó idő után sopánkodtok-
ban (11).

azért annak bölcsen hasznát se
veszik (11).

Ha földünk a buzának minden
trágya nélkül való megtermé-
sére is nem eléggé zsíros.

az Országlás tudománya és mester-
sége csak annak a lehetőségig
való kisebbitésében és olly
ügyességgel való elosztásában
áll, hogy senkit ne sértsen (107).

* Lett: érinték vagy e. tünteték.

** Később *kisebbitni* lett.

Döbrentei többször kijavította a számnév után a többes számot. Pl. mikor ezt javította: hány birtokosokat (37), a következő jegyzetet írta a szélre: „A magyarban a szám u. m. tíz, harmincz, hány, sok, kevés már magában foglalja a többes számot, azért nem így száz emberek, hanem száz ember s. a. t., nem hány birtokosok, hanem hány birtokos“. Széchenyi elfogadta a javítást több helyütt, de azért megmaradt a Hitelben ily kifejezés: sok gondolkodók (19). Nem fogadta el Széchenyi Döbrenteinek ilyen javítását: hazája fíjait. hazájok fíjait, e szók mind úgy kerültek a műbe, a hogy a kéziratban voltak: hazafiait, hazafiaikat.

A szörendet is többször kijavítja Döbrentei. Íme néhány példa ily elfogadott javításra:

SZÉCHENYI:

bár volna Körmöczi aranyunk és hazánkban maradna Bányáink temérdek kincse.
az egyesületeknek milly következőzési vannak.
S nem teszi e az emberi társaságnak nagy részét ezen két osztály, melly.
magasb repülésre szárnyaik nem igen valók!
Sziute mindenki, akárhol jött a világra, maga által jobban bírhatja magát.
magát büszkének véli.
a régít ha vizsgálják.
senki sem érzi és nem tudja jobban mint* én.

DÖBRENTEI:

bár Körmöczi aranyunk volna és bányáink temérdek kincse Hazánkban maradua (9).
milly következőzési vannak az egyesületeknek (27).
S nem ezen két osztály teszi e az emberi társaság(nak) nagy részét, melly (46).
szárnyaik magasb repülésre nem igen valók! (51).
Sziute mindenki jobban bírhatja magát szorgalma után, akárhol jött a világra (54).
büszkének véli magát (57).
ha a régít vizsgálják (100).
senki sem érzi s nem tudja jobban mint én (237).

Nagyon érdekesek Döbrenteinek a mű egyes részeire tett lapszéli észrevételei. Egyes részleteket megdicsér. Mikor a pénzmachinatiót ostorozza (40); midőn a Judás-csókról szól (168), Döbrentei a lapszélre azt írja „Bravo“, megelégedése jeléül. Midőn azt fejtegeti Széchenyi, hogy a Hitel hija miatt legszentebb kötelességeinket sem teljesíthetjük (56), ezt jegyzi meg Döbrentei: „Erős, lelkes festés. A melly ifjút ezen festés jóvá nem tesz, csak dobosnak kell örökre adni káplár alá“.

Több helyen figyelmeztetését vagy kifogását írja a lapszélre. A mikor pl. Széchenyi azt fejtegeti (37), hogy a földesúr honnan kaphatna pénzt, ha szüksége van rá, Döbrentei ezt jegyzi

* Ezt Döbrentei kijavította így: *nálammúl* s. a. második helyre akarta tenni, de ezt Széchenyi nem fogadta el.

meg: „A politico-fundationalis Cassák eszébe jutottak e az Irónak, mellyekből a Helytartó Tanács adogat ki pénzt kamatokra per 50 m, 100 m f. Nem jó volna e azt említeni, csakhogy az kevés (10 medvebocsnak egy vaczkor)“. Széchenyi nem vette figyelembe a jegyzetet. Később (45. l. utolsó szakasza előtt) ezt jegyzi meg: „Ez itt szökés az előbbenitől, jobban össze kellene olvasztani“. Széchenyi ezt sem vette figyelembe.

Mikor arról ír, hogy a külföldön kis tehetséggel is részesülnek az élet minden javaiban (50), Döbrentei ezt javasolja: „Ezt most itt mivel úgy is csak érintés, egészen elhagynám, mert a munka illyesek által összevont szemöldökü leczkézéssé válik s az a bohókat sérti. Könnyebb és sikamlósabb tónusa van ezen Munkának az elején“. Széchenyi ezt sem vette figyelembe.

A mikor Széchenyi azt fejtegeti, hogy mi az igazi arisztokratia (185. l.), Döbrentei ezt jegyzi a lapszélre: „Én ezt itt más munkában mondanám el, nem itten, mivel ebben úgy is elég lesz, a mi eleinte szemet szúr, s még az ellen is lehet zaj, hanem ezen zajnak el kell csendesedni, mert a bátor lelkes mondások praktikai világból valók s létre hozathatók. De ha ez itt is benne marad, az oktalan bonczoló ebbe fogja akasztani kapcsát s végig huzza az egészen és az egészt is szép álmodásnak kereszteli. Olly helyen ohajtanám tehát ennek kimondását, a hol a léleknek ezen nemes fellobbanása csak mint egy külön álló reflexio lenne, ott bizonyosan világot és némellyben hasznot szerez, ott nem mondhatja az ellenkező olly hamar Plato respublikájába valónak“. Széchenyi ezt is úgy hagyta, a hogy volt.

Egy helyen (59) Széchenyi arról szól, hogy nem szabad hátráltatni a szükséges külföldi könyvek, szerek behozatalát, itt Döbrentei ezt írja oda: „De ez a külföldről hozattatás védelme a Hazai elmaradásnak fennebb sürgetett elésegítését piritgatja. Maradna ez el“. Széchenyi azonban ezt sem hagyta el.

Gondosan megvizsgáltam, van-e a műben valami, a mit Döbrentei mint pótlást ajánlott. Négy helyen találtam pótlást Döbrenteitől.

A *Magyarországnak kereskedése nincs* cz. szakaszban a kéziratban e helyet találtam: Mindég csak egy harangra ütök igaz, de volna bár sok, kit arra a mi hazánk diszére hasznos sőt szükséges, mi kevés tehetségű vagyok is, egyesíthetnék, mint a falusi harang habár törött is, össze seregli a jámbor községet az Isteni házban. Ezt Döbrentei így javította ki: „Mindég

csak ugyan azon egy harangot kongatom az igaz de mind a mellett bár igaz igen sokan találkoznának kiket kevés tehetségemmel is mindenféleképpen a mi csak Hazánk díszét emeli, arra hasznos sőt szükséges mint egy összekarolva neki indított előmozdítására úgy gerjeszthetnék fel, mint a hogy a falusi harang törött létére is seregenként gyűjti Istennek házába a jámbor községet“. Széchenyi nem fogadta el a javítást, csekély eltéréssel úgy hagyta, a hogy fogalmazta (124).

A *Mit kell tenni* cz. szakaszban ezt olvashatjuk a kéziratban: „illyeseket ne tartsuk az építmény fundamentumának“ (146). E szavak után Döbrentei ezt szúrta közbe: „s e külső szín mellett a dolog belsejéről elfelejtkezzünk“. Ezt Széchenyi elfogadta így: „s e külső szín mellett a dolog belsejéről se felejtkezzünk el“.

A *Bérekészítésben* (201 l.) e szók után „ne üldözze honbeliét csak azért, mert Gróf vagy Báró“ Döbrentei ezt szúrta közbe: „a Gróf és Báró ne nézze alá a Nemes embert, a Nemes ember ne vegye csak potomba a polgárt s ez egyik se csuszszék a főbb előtt“. Széchenyi törölte a közbeszúrást.

A legérdekesebb azonban a harmadik pótlás. Köztudomású, hogy Széchenyi művét e szavakkal fejezi be: „Sokan azt gondolják Magyarország — volt — én azt szeretem hinni, lesz!“ Döbrentei ehhez még a következőket írta a kéziratra: „Ezen gondolat lángja tüzelje (v. vezérelje) a Magyart s élni fog és Nagy lesz még“. Széchenyi azonban nem fogadta el az ajánlatot. (Folytatjuk.)

VISZOTA GYULA.

A föl szó eredete.

Jó régen megállapította SZINNYEI — nagyon helyesen —, hogy Ráskai Lea „a magánhangzó hosszúságát rendszerint jelöletlen hagyja, s ha megjelöli, betűkettőzéssel teszi“ (NyK. XXXI, 472; vö. ezen értekezésemmel: Az *-ít* képzőnek rosszul olvasott alakjáról. Különny. a kunszentmiklósi ref. gimn. 1909/10. évi értesítőjéből. V—VI. lap). A *föl*-t pedig így látjuk írva Ráskai Lea codexeiben:

az vtolsó *feeltamadasnak* dychevfegeet MargL. 231 | az kerezt-fegnek *feel veteleeröl* CornC. 16 | hayanal fogua *feel akasztuan* CornC. 273 | amy lelkevnet chodalkozafba *feel fyggeztu* HorvC. 4 | iften fyanak test *feel veteleert* valo Imadlagrol HorvC. 4—5 | pokolbely evrdevg keufefgre *feel neukevdveen* HorvC. 7 | az ev *teft feel vetele* myat HorvC. 42.

Ráskai Lea nyelvjárásában tehát — Szinnyei szerint és szerintem is, nem is szólván az ÉrdyC.-ről — *fél*-nek hangzott a *föl* < *fél*

határozószó, illetve igekötő. Hogy ebben az *é* eredetileg is zárt volt-e, mint az *é*-vel váltakozók (*négy* \sim *nígy*), vagy eredetibb nyílt *é*-ből lett-e, mint a (*jég* \succ) *jég* : *jeget*-ragozásúak, az a Ráskai-codexekből, melyek a kétféle hosszú *é*-hang közt különbséget nem tesznek, nem derül ki. A BécsiC. azonban — tudjuk — zártnak jelöli a *fél*-t, s az ErdyC. olvasásában velem egyet nem értők is elismerik, hogy azon codex *feel* alakja a *föl* szó hangzójául egy eredetileg is zárt *e*-hangot mutat. Ráskai Lea codexei tehát hosszúságát, mások a nyílt *e*-, *é*-kkel szemben zártságát mutatják a *föl* = *fél* *e*-hangjának; vagyis nyelvelméleinkből megállapítható e szónak eredetibb *fél* kiejtése, eredetileg is zárt hosszú *é*-vel.

SZINNYEI M. Nyelvhasználatára pedig megmutatja, hogy mi hasznát veszszük a kétféle eredetű magyar *é* megkülönböztetésének a finnugor összehasonlító nyelvészetben: más hangzók felelnek meg a rokon nyelvekben is a *négy* \sim *nígy* : *négyet* \sim *nígyet*-ragozásúak első hangzójának, megint másfélék állanak szemben a *jég* \succ *jég* : *jeget*-félékének (Nyhas.^o 50). Így a mai *fej* \sim *fő* finnugor megfelelőinek vocalismusa azt mutatja, hogy *e* szó *e* hangja eredetileg nyílt volt.

Mármost tudósaink úgy okoskodnak, hogy a *fő* \sim *fé* szóhoz hozzájárult egy *l* helynévképző s így lett a ‚superficies‘ jeleatésű *föl* \sim *fél* *fő* név, ehhez hozzájárultak a *-tt*, *-ül*, *-é* ragok s így lettek a *fölätt*, *föläül*, *föläé*, s a *fölä*-ből rövidült a *föl* \sim *fél* határozószó, illetve igekötő. Tehát valaminek a ‚*föl*-e‘ — ebben a *föl* = *fő* + *l* képző; ‚*föl*-még‘ — ebben pedig a *föl* az előbbi főnévi *föl* + lativusi *é* ragból lett, vagyis ‚*föl*-é-még‘-ből (nem a ‚*föleje még*‘ értékű ‚*föle*-még‘-ből!) lett a ‚*föl*-még‘ (MHat. II, 22). Ez okoskodásnak azonban már az első láncszeme szét pattan, mihelyt az eddig előadottak után a kritika tüzébe vetjük: hiszen ha a *fő* szóhoz egy *l* képző járult volna, akkor egy nyílt *e*-jű *fél* v. *fel* szó támadt volna nyelvünkben, nem pedig zárt *fél* \succ *fél*. Legrégibb bibliánk megtartotta a *fő* szó ragos és képzős alakjaiban a nyílt *e*-t. Így ragoz: *fēm*, *fēd*, *feje*, s a *fejedelm* benne: *fēdelm*; a *fél* azonban ugyanott — mint említettem — zárt hangzójú. Nem lehet tehát egyszerűen *fő* + *l* képző. Nem is szólnán arról, hogy a finnben van ugyan *l* helynévképző, a magyarban azonban nincsen.

Ha nyomozni akarjuk a *föl* eredetét, mindenekelőtt azt kell néznünk, hogy nyelvünk a főnévi vagy határozószói *föl*-t mutatja-e eredetibbnek. Tudósaink itt azt a mulasztást követik el, hogy a *föl* (főnév) \succ **föl*-é \succ *föl* (határozószó) sorozat középső tagját nem csillagozzák meg, nem igen emlegetik, hogy az csak hypotheticus, sem élő nyelvben, sem régi írásban élő nem forduló alak. Ez sem jelentésében, sem alkotó elemeiben nem azonos az ismert *föle*-vel. ‚Valaminek *fölemég*‘ — ebben a *föle* nemcsak lativusi ragos, hanem birtokos személyragos is = ‚*föleje még*‘; egyáltalában nem

volna helyettesíthető a ,fölmegy'-gyel, s így látjuk ezt nyelvünk legrégibb idejében is. Mikor nem birtokviszonyban van az *alá*, mindig *föl* van vele szemben, nem *fölé*:

[a keréknek] forgassa ilyen legyen, hogy ketty *feel* forogyon es ketty *alla* forogyon ErsC. 508 | Menee magassagra *ifel* és *alaa* keel meg tyztwlly ez vylagnak ErdyC. 17b | Nitua az aito, akar *fel* s akar *alá* Decsi: Adag. 264 | *Ala fel* yarwan ew cellayaban ErsC. 406b | *Allá fel* szagulda az országbá Helt: Krón. 85 | *Alasfel* iarnac vala Vás: CanCat. 498 (mind a NySz.-ból).

A ,föl-megy'-nek tehát nem mutatható ki nyelvünkben ,föle-megy' alakja, a *föl* határozószónak egyáltalában nincs nyelvünkben eredetibb **föle* alakja, vagyis a *föl* (főnév) > **föle* > *föl* (határozószó) sorozat csak a nyelvészek képzeletében van meg, nem pedig nyelvünk történetében. Semmi nyoma, jele annak, hogy a *föl* főnévből lett a *föl* határozószó. Nézzük ellenben ezt a sort: *vissza* > ,valaminek a *visszá*-ja, *viszá*-ja: *Palástyát viszzájával hamar nyaka közzé rántya* Gyöngy: MV. 89; *hátul* > ,valaminek a *hátul*-ja: *Nyul hátullya* KirBesz. 126; *utól* > ,valaminek *utól*-ja, *utó*-ja: *marča ő vyanac utollat a vízbe* MünchC. 149b; *belől* > ,valaminek a *belől*-e = belső része': *be ment mikent víz ő belőlibe*: intravit sicut aqua in interiora eius AporC. 81 (mind a NySz.-ból); *föl* > ,valaminek a *föl*-e': *misemondo ruha...weres tafota az feoly* OklSz. Ebbe a csoportba már beleillik a *föl*. E csoport azt mutatja, hogy azon szavainknak, melyek határozószóul is, főnévül is előfordulnak, határozószói értékük az eredetibb. Ha van egy *föl* határozószavunk s egy *föl* főnevünk, nyilvánvaló, hogy a *föl* határozószó az eredetibb.

Az eddigiek után tehát megállapítható, hogy a *föl* eredetibb alakja *fél* s eredetibb szerepe a határozószói. Ha tehát a *föl* szó származását kutatjuk, arra kell megfelelnünk, hogy miféle alkotórészekből áll a *fél* (= *aufwärts*) határozószó, illetve igekötő.

Mell > *mellett*; *hát* > *hátul*; *arcz* > *arczúl*: *a lovat... arczúl visszaküldé a tefterdárta* ErdTörtAd. II, 175 (NySz.); *szēm* > *szēmbe*: *szēmbe nem szállhatunk... ellenségünkkel* Zrinyi II, 204 (NySz.): mind testrészek nevéből alakult határozószók. Ezek analogiája helyesnek mutatja azt a régi véleményt, hogy a *föl* a *fő* szóból lett. Bizonyítja továbbá a finn nyelv is, melyben a mi *fő* szavunknak megfelelő *pää*-ből szintén lett a *föl*-nek megfelelő *päälle* határozószó. A *föl* < *fél* töve tehát a *fő* ∞ *fé* < *fē*: ,caput'.

Most tehát az a kérdés, mi a *föl* végső hangja, az *l*? Ha helyhatározószó végén a szótón egy *l*-t látunk, nyilvánvaló, hogy az nem lehet más, mint helyhatározórag; helyhatározóragunk *l* csak egy van, az ablativusi: tehát a *föl* végső eleme kétségtelenül az ablativusi *l*. A *puzta* ablativusi *l* azonban két okból nem lehet. A *fő* ok az, hogy ha a *fő* szóhoz csupán az *l* járult volna, régibb

alakja nem zárt *é*-s, hanem nyílt *ê*-s volna, mint a *fêm*, *fêd*, *feje* ragos alakokban. Az *l* előtt tehát kellett valaha lenni oly hangzó-
nak, mely az előző *ê* ∞ *e*-vel való összevonódás által az alapul
szolgáló *fê* ∞ *fe*- hangzóját zárttá tehetette. Ilyen pedig csakis az *é*
hang: a *föl* \leftarrow *fél* határozószó zártsága tehát azt mutatja, hogy
benn a *fő* szóhoz egy *-él* alakú rag járult. A másik ok, mely a
puszta *l*-nek ellene mond, az, hogy nyelvünkben nem egymagában
szerepel az ablatívusi *l*, hanem a megelőző *é* latívusi raggal kap-
csolatban mint az *-él* \succ *-öl* ablatívusi ragnak egyik eleme. (Vö. MNy.
XI, 61, 193, 293, 337.) Ha tehát valahol ablatívusi *l*-et látunk, ott
az ablatívusi *-él*-t találjuk. Íme, ez a két ok szól a mellett, hogy a
föl szóban a *fő* tőhöz az ablatívusi *-él* rag járult. Ezen a nyomon
menjünk tovább.

Ha az ablatívusi *-él* \succ *-öl* $\hat{=}$ *e* hangzójú hangrövidítő tőből
határozószót, névutót alkot, akkor a rövid hangzós tőhöz járul
hozzá: *fél* \succ *fél* (*felet*), ebből lett *felél* ∞ *felöl* s *bél* ∞ *bélet*),
ebből lett *belél* ∞ *belöl*. Ha tehát ez a rag a *fê* \succ *fé* (*fejet*) szóra
akaszkodott, ilyen alaknak kellett támadnia: **feél*, illetve esetleges
hiatustöltővel: **fejél*. Hogy az ablatívusi *-él* ragos határozószóknak
hasonló helyzetű első két hangzója már a nyelvtörténeti idő előtt
egygyé vonódott, mutatja a *rólam* ∞ *léram* (\leftarrow **razélam*) és *tőlem* ∞
télem (\leftarrow **tűvélem*); a nyelvtörténet eddigi tanulságaival ellenkeznek
tehát, ha a *föl* már nyelvtörténetünk kezdetén nem összevontan
bukkanna elő. Ha pedig ilyen helyzetben a rövid hangzó a rá kö-
vetkező hosszúval összevonódik, akkor a hosszú hangzó szabja meg
az egygyé vált szótag hangszínét. A *továros*-ból lett *túrs*, *kovács*-ból
népnyelvben *kács*, *sihér*-ből a régi *sér*, **razélam*-ból **rélam* \succ *léram*,
-belél-ből *-bél* (a mai *-böl* régi változata) — minek kellett tehát lenni
a **feél* ∞ **fejél*-ből? Nyelvünk hangtörténete tanúsága szerint csakis
ennek: *fél*. A *fél*-ből rövidült — sok első szótagbeli *é* rövidülésével
együtt — a *fél* alak, s ebből lett a közönséges labializálással a *föl*.

Fejtegettem egyszer a Halotti Beszéd kapcsán s azóta már
többi codexeinkben is észleltem — be fogok egyszer számolni róla —
hogy azok a mai *ê* ∞ *ö* hangok, melyek codexeinkben még nem
fordulnak elő *ö* alakban, eredetibb *é*-ből lettek. E hangok akkori
é volta magyarázza meg azt, hogy sem egy Árpádkori *i* \succ *ü* \succ *ö*
hangváltozáshoz, sem egy codexek-kori *ě* \succ *ö* fejlődéshez nem
csatlakozhattak együtt az *i* vagy *ě* hangokkal. Az *é*-ből előbb *ē*-nek
kellett lennie, hogy ebből *ö* lehessen, miután a közvetlen *é* \succ *ö*
hangváltozás nyelvünkben physiologiai lehetetlenség. E hangtörvényt,
vagy hogy elkerüljem e rossz hírbe keverődő szót: e hangtörténeti
jelenséget próbálva a *föl* ügyére, csakugyan beválik észleletem,
ugyanis még *ö*-ző codexeink sem írják labializált alakúnak a hatá-
rozószó, illetve igekötő *föl*-t, |éppúgy, mint a hogy a *tészék*, *lészék*,

vészék, mégyék stb. alakoknak sincs még codexekben *töszök, löszök* stb. változatuk. A *föl* szó eredete kutatóinak figyelmükbe ajánlom ezt a nyelvtörténeti tényt, s egyúttal megvallom, hogy miután az *-él* ragnak *-il* változata is van, fejtegetéseim szerint várhatnók egy *fül* ∞ *fil* alakját is a *föl*-nek — azonban ilyennt még eddig sem népnyelvből, sem nyelvemlékből nem ismerek.

Tudjuk, hogy ha egy szó összetétel tagjává olvad, elválik hangfejlődésében a függetlenségét, régi szerepét megőrzött alaktól. Hogy a *fő*-nél maradjunk, a népnyelvi *fiat* (= *fő-alj*) és *fikető* (= *fő-kötő*) szavakban az előtag a *fő* szónak mind régi, mind mai hangzásától különbözik. Érthető tehát, hogy bár a labializált *föl* határozószó, illetve igekötő csak a codexek nyelvének kora után jelentkezik, mint névszót már labializáltan látjuk az OklSz. ily összetételeiben: *fuleusi* (1222), *Fuldobus* (1269/1275), *Fulteluk* (1283) stb. Analog hangviszonyt mutat a szintén határozószói eredetű, etymologice a *mögé*-vel azonos *még* szó. Hogy a *még*- igekötő a *még* (,valaminek a *mége*‘) főnévnek é ragos alakjából rövidült, mutatja a HB.-beli *mige zocoztia*. Eredetibb hosszúságát a megfelelő cseremiszi alakon (vö. Nyr. XXXVII, 293) s az ÉrdyC.-nek — nyelvtudásainktól ugyan másképp magyarázott — *meeg* írásmódján kívül bizonyítja a népnyelv is, hol még él e szónak *még* alakja kötőszói szerepében (vö. HORGER: MNy. XI: 175—176). De végre is meg nem tagadható s el nem magyarázható tény az, hogy a *még*- igekötőt még *ö*-zó codexeink sem írják *ö* hangúnak, az OklSz.-beli összetételekből pedig már idézhetünk ily labializált alakot: Transeundo lacum posteriore m wlgariter *Mugsar uocatum* (1276).

Főnévileg a *belől* ma nem él, láttuk azonban, hogy megvan ily szerepben legrégebb bibliafordításunkban. Az *’utól*-ja‘ megvan ugyan ma is, de minél messzebb megyünk vissza nyelvünk multjában, annál nagyobbak látjuk szerepkörét (vö. NySz.). Így vagyunk a *föl*-lel is: főnévül a mai állapothoz képest sokkal gyakoribbnak, sokkal többféle jelentésben forgottnak mutatják a régebbi időkbeli nyelvemlékeink:

Silvam *kvrrthahegfely* (1442) | Supra magnum sulcum in loco *Nagh Barazdafely* vocato (1509) | Kamoka pro vna *suba fely* (1548) | Egi pegweth malbol chinalt *misemondo ruha* . . . weres tafota az *feoly* (1581) — ezek az OklSz.-ból || Megdőtözuen *hefeket* δ *felikből*: rigans montes de superioribus suis AporC. 67 | Az palma *gymelchnek* a *felyt* . . . meg eue, az maguat *kegyg* . . . wyue az oltarra Pesthy: Fab. 67b | Egy *asztal-kés*, az *föli* ezüstes Gér: KárCs. III, 365 | Az templomnak *kárpittyá* ketté hasada, az *felitül* fogva mind az also részeig: velum templi scissum est, a parte summo usque deorsum MA: Bibl. IV, 31 | Az *fölin* *levélnek* [boritékján] ily bötük valának Zrinyi II, 53 | Agyának leplét, *felit*, fedezőjét DKal: Ker. 233 | A ky *kegyg* a *haz felyn* leend, lene zallyon a hazba: qui vero fuerit in solarío, ne descendat in domum Pesthy: NTest. 101 | A *háznac felit*

rúlis predikályátoc: praedicate super tecta MA: Bibl. IV, 11 — ezek a NySz.-ből.

A *föl*-nek főnévül régebben való nagyobb elterjedtsége mutatja, hogy a határozószóból névszóvá válás — mint más határozószónknál is — a *föl*-nél is már jóval a nyelvtörténeti idő előtt megtörtént. E körülményből pedig önként következik az, hogy megvan már nyelvtörténetünk kezdetén a *föl* főnévből lett *fölött*, *fölül*, *fölé*.

A *föl* határozószónak, noha ablativusi ragos, nyelvemlékeinkben locativusi s ebből fejlődött lativusi értéke van csak, nem pedig ablativusi. Nem mutatható ki a *hátsúl*, *utól*, *keresztül*, *arczél* stb. határozószók ablativusi szerepe sem, holott kétségtelen, hogy ragjuk ablativusi. Erre tehát nem kell sok szót vesztegetnem.

Sőt — úgy gondolom — eleget mondtam már arra a végre is, hogy megokoltuak tarthassam mind a *föl* régibb etymológiájának elvetését, mind ezen kifejtett véleményem főntartását: a *fej* szóból az *-öl* raggal lett a *föl* határozószó, ebből a *föl* névszó s ebből a *fölött*, *fölül*, *fölé*. (Vö. MNy. XI, 417—419.) Mészöly Gedeon.

Bethlen Gábor legújabb felfedezett levelei.

DR. SZÁDECZKY K. LAJOS 1912 nyarán a trencsénmegyei levéltárakban kutatván, Máriatölgyesen (előbb Dubnicz) az ősi Illésházykastély levéltárában olyan levélsomóra akadt, a mely legnagyobb részt BETHLEN GÁBORNAK ILLÉSHÁZY GÁSPÁRHOZ 1619—29-ben írt leveleit tartalmazza. E leveleket, a melyek azóta ajándékozás útján a M. N. Múzeum tulajdonába jutottak, a M. Tud. Akadémia SZÁDECZKY szerkesztésében kiadta s kiadásának címe: „BETHLEN GÁBOR levelei ILLÉSHÁZY GÁSPÁRHOZ 1619—29. Szerkesztette DR. SZÁDECZKY K. LAJOS, a M. Tud. Akadémia r. tagja. Budapest, 1915“.

A levelek, számszerint 106, azért érdekeltek, mert legnagyobb részük magyar nyelvű s sok köztük a BETHLENTŐL VALÓ. Elolvasásukkal tehát nemcsak az volt a czélom, hogy BETHLEN GÁBOR nemes alakját leveleiből is megismerjem, hanem még inkább az, hogy öregbiteni akartam magyar nyelvtörténeti ismereteimet.

Első czélom elérésében nem csalódtam. A levelek olyan tárgyakról szólnak, a melyekből az olvasó BETHLEN GÁBOR ismert nemes gondolkodását, politikai tapintatát, széles európai látókörét, nemzetének, vallásának, híveinek mélységes és önfeláldozó szeretetét még jobban megismeri. A levelek felfedezésével megerősítő adatokban határozottan gazdagodott a BETHLEN-irodalom.

Másik czélom elérésében azonban nagy csalódás ért. Nem mintha a levelek nyelve akár stílus, akár kifejezőmód tekintetében nem volna eléggé jellemző, eléggé színes. Korántsem. A BETHLEN

GÁBOR-féle magyar levelek jól megfogalmazott, élénken megírt levelek, a melyek olvasásakor nem csak a tárgy, hanem a jól megszerkesztett külső forma is leköti a figyelmet. Nem egyszer találunk bennük közmondást és sok más élénkítő, közvetlenséget jelző dolgot. S e tekintetben elég utalni arra a különbségre, a mely köztük és az itt közölt ILLÉSHÁZY-félék közt van.

Az én reményem az volt, hogy e levelekből gyarapíthatom azon ismereteimet, amelyek a XVII. sz. elei magyar nyelv helyesírására, az interpunctióra, hangtanára, alaktanára vonatkoznak. S ebben a tekintetben csalódtam. A levelek ugyanis nincsenek az eredetibez hiven kiadva, hanem át vannak írva, hogy úgy mondjam: modernizálva. A közlött anyagból azt veszem ki, hogy két főelv vezette SZÁDE CZKY kiadásuknál: a) A tulajdonnevek az eredetiben levő alakjukban meghagyandók, vö. SZÁDE CZKY 112: az *nicsburgi pacificatio*, 45: *Prajner* = Breuner Szigfrid, 9, 77, 78, 80, 83, 120: *Rosomberk(g)* = Rosenberg: Rózsahegy, 34: *Tercziánszki* olv. *Tercsúnszki* = Tersztyánszky Gáspár, 6: *Tiffem Pak*, *Tiffen Pak* = Tieffenbach Rudolf stb. — b) A nem-tulajdonnevek a mai helyesírás és kiejtés szerint írandók.

Nem SZÁDE CZKY az egyedüli, a kinek kiadásából ezt a két főelvet lehet kiolvasni. Sok más történetíró is így adta és adja ki a magyar nyelvű történeti emlékeket. Én azonban e legújabb kiadványon akarom bebizonyítani, hogy azzal az eljárással, hogy régi magyar nyelvű emlékeket a mai helyesírás és kiejtés szerint adnak ki, szakítani kell. Ad oculos akarom demonstrálni, hogy ez az eljárás milyen tévedésekkel van kapcsolatban.

Ennek bizonyítására ideiktatok egy levelet, még pedig az egyik részen úgy, amint SZÁDE CZKY kiadta, a másikon pedig úgy, amint az az eredetiben írva van.

SZÁDE CZKY-kiadás 38. levél:
Gabriel Dei gratia electus Hungariae etc. rex stb.

Spectabilis et magn., fidelis
Nobis syncere dilecte, salutem et gratiam nostram.

Kegyelmednek ezelőtt is parancsoltunk volt, hogy semmit nem késsen, az vármegyével együtt jöttessjönne utánunk táborunkban, melyből eddig való késésén csodálkozunk. Hogy azért semmit se késsék, hanem mindjárt jöjjön utánunk, Kgdnek serio parancsoljuk. Ennek előtte mit

Az eredeti (M. N. Múz.): Gabriel DEI gratia Electus Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Sclauoniae &c REX, Transylvaniae Princeps et Siculorum Comes.

Sp[ectabil]is et Mag[ni]f[ic]e fidelis nobis syncerè dilecte, Salutem et gr[at]iam N[ost]ram; Keg[yelme]dnek ez eleöttis paranczioltunk volt, hofi semmit nem kesven az varmegieuel eggiwtt ieötest ieöne utannunk Taborunkban, melybeöl eddigh valo kesesen cziudalkozunk; Hogi azért semmit se kessek, hanem mingiart ieöieön utannunk Keg[yelme]d[ne]k seriö parancziollyuk; Ennek felette mitt irion

irjon szombathi gondviselőnk hoppmesterünknek, az levelünkben includált leveléből Kgd megértheti. Az dézsmákat azért Kgd azokban a helyekben rendelt dézsmásinknak dézsmálni megengedje, Kgdnek azt is serio hadjuk és parancsoljuk. Sőt az melyeket megdézsmáltatott volna is, visszengedje, mert azt meg nem engedjük, hogy azokat Kgd maga számára dézsmáltassa, mert mi nekünk az árenda-pénzre szükségünk nincsen, hanem az dézsmákra. Bene valeat. Cui de cetero gratia nostra regia benigne propensi

Datum ex castris nostris ad oppidum Szempez positis, die 14. Augusti, anno Domini 1621.

Gabriel mp.

A fejedelem saját kezével:

Mi csak az mi számunkra tartozó dézsmákat kívánjuk percipiáltatni, Kegyelmed propria autoritate efféle dolgokban ne inserálja magát, mert nem illendő s nem jó. *Keőszeghi Mártont* mégis alá nem küldé Kegyelmed, kin igen csodálkozunk. Többször nem requiráljuk felőle, de bizonyos legyen benne, különben is aláhozzatjuk. Az vármegye ha ad 22 praesentis mensis nem compareal: absque respectu personarum, az olyaknak jószágok confiscáltatik, valaki nem compareal közülök.

Ha a fentemlített két elv alapján vizsgáljuk meg az itt közölt levelet, azt látjuk, hogy SzÁDECZKY egyiket sem tartotta meg következetesen. Ez természetesen SzÁDECZKY s nem az elv rovására írandó. A tulajdonneveket SzÁDECZKY is általában az eredetiben található alakban közli, ami azonban nem zárja ki, hogy itt-ott az eredetin ne modernizáljon. A fenti levélben is *Keoszeghj* a tulajdonnév, SzÁDECZKY mégis *Keőszeghi*-nek írja át. Ilyen következetlenség kiadásában több is akad, a mi természetesen a kiadásnak hátrányára van.

A második elv követésében, abban t. i., hogy a többi magyar szöveget mai helyesírással átírva kell adni, SzÁDECZKY szintén nem következetes. A fent közölt levélben egyszer *dézsmákat* olvas (ered.

Zombathi Gondviselőnk Hopp Mesterünknek ez levelünkben includált leuelebeöl Kegyelmed megértheti; Az Dezmákat azért Kegyelmed azokban az helyekben rendelt Dezmasinknak, dezsmálni megengedje, Kegyelmednek aztis serio hadjuk es paranciollyuk; seött az mellyeket megh Dezmatatot volnais vizza engedje, mert azt meg nem engedgiwk hagi azokat Kegyelmed maga szamara dezsmaltassa; Mert mi nekünk az Arenda penzre szwksegük ninczen hanem az dezmakra; Bene valeat; Cui de Coetero gratia nostra Regia benigne propensi manemus.

Datum ex Castris nostris ad oppidum Szempez positis die 14. Augusti, Anno Domini 1621.

Gabriel m. ppr.

Mj czýak az mj számunkra tartozó dezmákat keuannjuk percipiáltatnj, K[e]gyelmed propria autorjtate effele dolgokban ne ingerallja magat mertnem illendeo s nem Jo. Keoszeghj Martont megjs ala nem kwlde K[e]gyelmed, kin igen czýudalkozunk; teobszeor nem requiralljuk feleolle, de bizonyos legjen benne kwleombennjs ala hozattjuk. Az Varmegje ha ad 22 p[rae]sen[tis] Men[sis] nem Compareal absqu[e] respectu p[er]sonar[um] az olljaknak Joszagok confiscaltatjk ualakkj nem compareal keozzwleok.

dezmakat), tehát z-vel nyomtatja le a szót, máskor, és pedig többször, *dézmá-t* ír (eredeti: *Dezmakat, Dezmasíknak, dezmalni, dez-mallatot, dezmallassa*), tehát zs-vel olvassa a szót. A következetlenség SZÁDECZKY hibája, neki a szót következetesen, hogy őt vád ne érhesse, zs-vel kellett volna lenyomatni, mert ez a mai irodalmi alak. De szabad-e egy XVII. század elei magyar szöveg *dezma* írott alakját *dézsma* alakban kiadni? Ha mi a *dézsma* szó különféle hangalakjait időrendi egymásutánba állítjuk, azt fogjuk látni, hogy a szó legrégebb alakja: *dészma*, ebből lett *děžma*, majd *děžma*; *děžma* a szó hangalakja még ma is a nyelv egy részében (l. CzF. szerint a Tisza vidékén). A *dézsma* alak alig száz esztendő, az első szótári adat reá 1808-ból (l. SI.), illetőleg 1833-ból (Kr.) van, s a népnyelv ez alakot főleg Dunántúl használja (l. CzF.). Minthogy már most kétségtelenül be tudjuk bizonyítani, hogy a *dézsma* hangalak alig százéves, ellenben BETHLEN maga, s az ő idejében minden magyar ember *děžma* és *děžma* alakban mondta a szót, kérdem, szabad-e a történetíróknak ezt a szót, kora ellenére, *dézsma* alakban kiadni. Szerintem nem szabad. S ha mégis megteszik, ez eljárásukkal nemcsak a nyelvtörténetnek, hanem a kiadott emlékek történeti hitelének is ártanak. A *dézsma* alakban való kiadás tehát a nyelv történetének a meghamisítása. S a *dézsma* ∞ *děžma*-eset természetesen nem az egyedüli a fenti levélben közölt adatok közt. BETHLEN leveléből az következik, hogy ő *jöne* (: *ieöne*), *jöjön* (: *ieioieön*), *jötest* (: *ieotest*) alakban mondta a *jönni* ige itt közölt alakjait. Kérdem, mi jogon meri a történetíró a *ieöne*, *ieioieön*, *ieotest* alakokat — összes nyelvtörténeti ismereteink ellenére — *jönne*, *jöjjön*, *jöttest* alakban meghamisítani. A fenti levélből az következik, hogy a levél írója így beszélt: *egygyütt* (írva: *eggiütt*), *utánunk* (írva kétszer; *utannunk*), *közülök* (írva: *keozzuleok*), *külömbennis* (írva: *kuleombennjs*), *felölle* (írva: *feleolle*), *melyyeket*, *olylyaknak* (írva: *mellyeket*, *olljaknak*) stb. Szabad-e a levél jellemző nyelvi tulajdonságai közül éppen azokat figyelmen kívül hagyni, a melyek mai nyelvjárástörténeti tekintetben olyan fontosak s *együtt*, *utánunk*, *közülök*, *külömben is*, *felölle*, *melyeket*, *olylyaknak* stb. alakban lenyomatni? Hát ahhoz mit szóljunk, hogy a levél *czjudalkozunk*, *czjudalkozunk*, *az helyekben* szavait SZÁDECZKY egyszerűen így változtatja meg: *csodálkozunk*, *a helyekben*. Szükség volt-e arra, hogy az *u-t o-ra*, az *az-t a-ra* változtassa a kiadó?

Csak egy levélről volt eddig szó, s csak ezt vizsgáltam, vajjon hangtani, alaktani tekintetben helyeselhető-e az átírás. Vehetnék persze más levelet is; kérdezhetném azt, szabad-e egy *é-ző* levelet egyszer *é-vel*, máskor *é-vel* kiadni (vö. az 55. levelet: eredetiben: Az Vr Isten *Fölsiged* . . . *Azirth* . . . az hatalmas *Istenirth*, kiadás: Az Úristen *Fölséged* . . . *Azirt* . . . az hatalmas *Istenirt*), de a fenti egy levél részletes összehasonlításából az derül ki, hogy a

„mai alakban való“ átírás híján van minden történeti érzéknek. BETHLEN idejében hang- és alaktani tekintetben is magyarul kissé másképp beszéltek az emberek, mint ma. S ez az akkori irodalmi és köznyelvre is áll. Mi jögon merem én a mai irodalmi nyelv alakjait átültetni a XVII. század legelejének az írott emlékébe? Hamisítani akarok?

Helyesírási tekintetben is hibás a régi magyar szövegeket mai helyesírási elvek szerint kiadni. Igaz, ebben sem következetes SZÁDECZKY, mert mint a fenti levél bizonyítja, egyszer *szombathi*-t (eredetiben *Zombathi*), *compareal*-t (eredetiben *Compareal*) stb. nyomtat le, máskor a *-h*-t elhagyja (vö. az 55. levélből *Azirt* az eredetiben: *Azirth* l. fentebb; az itt idézett levélben vö. a *megh* ∞ *meg*-et is), a latin eredetű szóban meg a meunységet egyszer megjelöli, máskor meg nem (vö. *compareál* ered. *compareal*). Ez azonban SZÁDECZKY egyéni gondatlansága, a melyről alább még szólunk. Egyelőre csak arról szólunk, helyes-e a régi magyar emlékek magyar szövegét mai helyesírással kiadni. Előre kell bocsátanom azt, hogy sokszor igen nehéz eldönteni, mi a régi szövegekben írássajátság, s mi a hangzás. Hogy pl. miért írták magyarul a *-t*-t, *g*-t *th*-val, *gh*-val, mai napig sincs eldöntve. Áll ez különösen a *th*-val írt mai *t*-re. A fenti levélben is találunk *Zombathi*, *edđigh*, *megh* írott alakokat. Én nem tudok arra felelni, hogy mi ezekben a *h*. Egyszerű írássajátság-e vagy pedig valamilyen hangzás. Nem tanácsosabb-e ily esetben is az eredetit híven megtartani?

Ne feledjük azonban, hogy még akkor is, ha egy jegy pusztán írássajátság, s látszólag minden nyelvtörténeti kár nélkül írható át a mai jeggyel, még akkor is a tudományos érdek azt követeli, hogy az eredetihez híven ragaszkodjunk. A fenti levélben a *cs* hangot *cz*-i, *czj*-vel találjuk írva (vö. *parancziol*-, *czudalkozunk*, *czj*ak), s SZÁDECZKY *cs*-vel írta át. Ha mi összeállítjuk, hogy a különböző korokban a magyar szavak *cs* hangját hogyan írták, azt fogjuk találni, hogy legrégebben *ce*-vel, később *ch*-val, majd *cz*-vel (*chi*, *chy* ∞ *cz*i, *czy* változatokkal is), *L*-vel, *ts*-sel. E jeleknek bizonyos korhatároló értékük van. A *cs* jegy, melyet KOMÁROMI CSIPKÉS, majd PERESZLÉNYI nyelvtana használ először írásjeggyül, csak 1771 óta válik általánossá (l. MNy. IV, 328). Ha tehát egy magyar szöveg keltezetlen, kora megállapításához a *cs* hang mikénti jelölése fontos útmutató lehet.

A helyesírás, s ezen belül a szünetjelek, a hosszúságot jelölő jegy, az összetett szavak írása történetének tanulmányozhatása is megköveteli, hogy az eredetit minél hívebben adjuk ki. A fenti levél szerint pl. nem tudhatjuk, vajjon BETHLEN idejében az összetett szavakat mikor, hogyan írták. SZÁDECZKY pl. azt, a mi az eredetiben *Arenda penzre* alakban van írva, így nyomtatja le: *árenda-pénzre*.

Az eddigiekben azt igyekeztem bizonyítani, hogy a magyar tudomány érdeke, hogy a magyar nyelvű emlékeket — írottakat és nyomtatottakat egyaránt —, bármely korból származzanak is és bármilyen legyen is a tartalmuk, mindenkor az eredetihez híven kell kiadni.

Befejezésül még néhány szót kell hogy szóljak SZÁDECZKY művéről.

Azt már láttuk, hogy SZÁDECZKY a kiadás körüli elvek követésében következetlen. A fent közölt levél azonban mindenkit meggyőzhet arról, hogy a kiadás gondatlan is. A fenti levélben pl. ez van: *kesven olv. késvén, Ennek felette, ingerallja olv. ingeráll'a* s SZÁDECZKY ezt így nyomatja le: *késsen, Ennek előtte, inserálja*. Az eredetiben ott van: *propensi manemus*, s SZÁDECZKY a *manemus*-t kihagyja. Mindezek a hibák egyetlen egy levélben fordulnak elő, s még ez egy levél kiadásának valamennyi hibáját nem is soroltam fel. Milyen lehet a többi! Mondhatom, hogy a kiadás olyan gondatlan, hogy sokszor a legképtelenebb hibák fordulnak elő. Ilyen képtelenség van pl. a 105. levélben is, ahol SZÁDECZKY szerint ez van: „parancsolja meg gondviselőjének, hogy ha kívántatik, vagy két hintót jó hat lóval magok alá, és *egyek-mások* alá furmanszekeret más rend lovakkal adjanak; avagy ha magoknak elég szekerek lenne, csak azok eleibe adjanak lovakat és *egyek-mások* alá furman szekeret, lovakat“. Nagyon szerettem volna tudni, mi az az *egyek-mások*, s íme az eredetiben egészen érthető szót találtam, a mint következik: „paranchollia megh gonduseleöienek, hofi ha keuantatik, uagi két hintott io hatt hatt loual magok alá, es *eggiet masok* ala furman szekeret mas rend louakal adgianak: auagi ha magoknak elegh szekerek lenne, chak azok eleibe adgianak louakat, es *eggiet masok* ala furman szekeret louakat . . .“

A gondatlan kiadásban gondatlanok a jegyzetek is. SZÁDECZKY ugyanis a levelekhez ott, a hol szerinte szükség volt rá, jegyzeteket is írt. E jegyzetek sem készültek elég gondnal, sőt van köztük olyan is, a mely egyenesen tájékoztatlanságra vall. BETHLEN ugyanis egyik levelében azt írja ILLÉSHÁZYNAK, hogy „az *oláhság*ot ha maga mellé kapcsolhatja (sic!, értsd ILLÉSHÁZY), sok városokat fog meg hódoltathatni“ (l. kiadás 62. lapját). Az *oláhság* szóhoz SZÁDECZKY ezt a jegyzetet fűzi: „Az *oláhság* alatt bizonyára itt is, mint már fennebb is egyszer, a tótságot érti“. E jegyzetre először is azt mondhatjuk, hogy helytelen dolgot állít, mikor azt mondja, hogy az *oláhság* szó a 62. lapig már egyszer előfordult; az *oláhság* szó Sz. e művében másutt elő nem fordul, s az *oláh* is csak egyszer *olá* alakban a 86. lapon. De nagyfokú bátorság kell hozzá, hogy valaki BETHLEN GÁBORRÓL elhiggye, hogy ne ismerte volna a *tót* szót, ne tudta volna, hogy más az *oláh*, más a *tót*. Ha azonban Sz. gondosabban olvassa el e levelet, látni fogja, hogy e levélben a morvaországi ZEROTIN

grófról van szó, a kit a levél *Mezericzzy úr*-nak nevez, s a kiról a 68. lapon levő levél így emlékszik meg: „Az mezericzki úr iffjú SEROTHINCZKY bizonyos számú vadász embereket és ezek között egy lótanítót is, az mi szolgálatunkra Morvából hívat ki“ (sic?). Tudjuk pedig, hogy gróf ZEROTIN a morvaországi *Oláh-Meziríct* ura volt, a melynek cseh neve *Valášké Meziríct*, német neve pedig *Wallachisch-Meseritsch*. A morvaországi *Meziríct*, továbbá *Rožnov, Vsetín* (l. BARTOŠ, *Dialekt. mor. I, 59.*) s néhány más itt fekvő község lakosait, bár morva-cseh nyelven beszélnek, *valási* (több. nom., egyes nom. *valach*)-k-nak: *oláhoknak* hívják s az a tudományos hit róluk, hogy régi (X, XI. századi?), nyelve vesztett oláh bevándorlók. Úgy tudom, hogy PALACKÝ, — a nagy történetíró, szintén közülök valónak mondta magát. Ezekről a csehül beszélő *oláhokról* van szó e levélben, s a mint látjuk, nem BETHLEN GÁBOR volt a rosszul tájékozott.

De be is fejezem mondanivalóimat. Nem az volt a czéлом, hogy SZÁDECZKY kiadásának a megbízhatatlanságát, felületességét, pongyolaságát bebizonyítsam, hanem az, hogy az ő műve kapcsán kimutassam, hogy bármely korbéli magyar szöveget az eredetihez hiven kell kiadni, csak ezzel használtunk igazán a magyar tudománynak.

MELICH JÁNOS.

Csarnok.

A *csarnok* szó, bármilyen szlávosan hangzik is, mindeddig ismeretlen eredetű szavaink közé tartozik. Én sem tudom magyarázatát adni, csak egy ötletet vetek fel, a mely, azt hiszem, helyes nyomra vezet.

Az első adatot CALEPINUSnál találjuk; egyik magyar értelmezője az *amphiteatrumot* így írja körül: „*Iaték nízésre valo hely, kerek graditsos tsarnok*“. Megtaláljuk ugyanezt az értelmezést MOLNÁR ALBERT latin-magyar részében is (1604, *amphitheatrum* a.): „*Iatéc néző hely, kerek graditsos tsarnoc*“. A magyar-latin részben két alakváltozata is van: „*czarnok, Porticus, Theatrum, Atrium*“ és „*czornoc, Porticus, Theatrum*“. Ez utóbbi két adatot átveszi PPM. is (1708., 236., 240. l.), de a l.-m. részben a *csarnok* szó már nem fordul elő (az *amphitheatrum* nála már csak „*Kerek játék néző hely*“). MA. 1708, PP. 1767 német értelmezése: ein bedeckter gang, laube, schauplatz; ADÁMINÁL, a ki jórészt MA. 1708. után dolgozott (vö. BALL. A. I, 81.): „gallerie, gang“. A felsorolt szótárakon kívül a *csarnok* szót csak egy régi írónk használja, t. i. ZRINYI Szigeti Veszedelemében *amphitheatrum* értelemben (XV. é. 83—4. v.): „Amfiteatrumban így láthattál Bikát | Az ki az főenyben köszörüllí szaruát | Mely kapál *charnokon* (a kéziratban: *czarnokon*) s fua az főenyet“. ZRINYI adatát már HELMECZI

idézi (BERZSENYI DÁNIEL versei, 1816. Ért. XII.) az elavult szép szók között. A népnyelvből nincs adatunk; igaz, hogy a Tsz. Erdővidékről *csornok* adatot közöl, de a beküldőről CSERÉY ELEKről köztudomású, hogy adatai egy részét régi szótárakból írogatta ki. Ezt az adatot tehát, a mely HERMAN OTTót is megtévesztette (A magyar pásztorok nyelvkincese 67), bátran mellőzhetjük.

A nyelvújítás korában B. SZABÓ DÁVID elevenítette fel (vö. SIMAI, Nyr. XXXIII, 273, KLEMM, NyF. L, 19 és SZILY, NyÚSz. 427.) 1779-ben a Paraszti Majorságban: „A' fa vedrek, mellyek tzitrommal rakva ki-vagynak, | Fel-vett *tsarnok* alatt jó-hosszú sorral, hasonló | Távólagra, szakaszra magok közt légyenek állva“. A mű végéhez csatolt szótárban: „*tsarnok*: tornác, folyosó“ (a latin eredetiben VANIER megfelelő helyén: *porticus*). A Kisded Szótár első kiadásában (83. l.): „*tsárnok*: folyosó, tornácz“, a másodikban (240. l.): „*tsarnok*: tsornok“. A nyilván sajtóhibás *tsárnok* alakváltozat átkerült PP. 1801-es kiadásába is. A mi a jelentését illeti, MÁRTONNÁL (1800, 1807, 1811) még „ein bedeckter gang“, de már KAZINCZYNÁL 1815-ben: *csornok*: pompás épület (Munkáji, VII, Gloss.). A negyvenes évek óta a német *-halle* összetételeket *-csarnokkal* fordítják: *árúcsarnok*, *sörécsarnok*, *vásárcsarnok* stb.

A régi nyelvből alig egy-két adattal igazolt, de a nyelvújítás óta közkeletűvé vált *csarnok* szó eredetére vonatkozólag már most az a feltevés, hogy *csárda* szavunkkal egy töről fakadt, tehát közös végső forrásuk az oszmanli-perzsa *čardak*. Erre a gondolatra, a mely, mint utólag látom, már DANKOVSZKY Lexiconában is megvan, engem a NySz. *csordak* czikke vezetett: „*Csordak*: [cuneus, loge]. Latnaia az iatek nező kerek gradicosos csordakoknak finyességeket, monda az környül álloknak (LÉP: PTük, III. 67)“. A NySz. idézete, a mely persze nem a Pokoltól rettentő Tükör III. részében, hanem LÉPES BÁLINT egy másik munkájának, a Második könyv az Menyországrol (1617) cziműnek 67. lapján van, kiegészítve így hangzik: „Szent Fulgentiusis, Ruspensis Püspök, midőn az Arianusoktól öldöztetnieiek, Romában menven, mikor latnaia . . . az regi márvan köveknek ekesseget, negy szegő hegyessen tűz formára föl épített alkotmányokat, iatek nező kerek gradicosos csordakoknak finyességeket . . . monda“. Látnivaló, hogy a NySz. értelmezése is hibás: nem *páholyról*, hanem *amphitheatrumról* van szó, hogy LÉPES az *amphitheatrumot* szórul-szóra úgy írja körül, mint CALEPINUS, azzal a különbséggel, hogy *csarnok* helyett *csordak*-ot mond.

A Lépes-féle *csordak* végső forrása az oszm.-perzsa *čardak* (genus tentorii quadranguli' VULLERS, I, 552; coenaculum altum; superior pars domus, antrorsum patens; sala, altana, loggia' MENINSKI, II, 302), a mely a XV—XVI. sz. óta messze földön, egész délkeleti Európában elterjedt. Csak néhány adatot idézek, a legfontosabbakat,

annak bizonyítására, hogy jelentése milyen közel áll a mi *csarnok* szavunkéhoz: bolg. *čardāk*, *čerđāk*, *čordak*, ‚vorhalle, hohes gemach‘ BERN. EtWb. 171 | szerb-horv. *čardāk* ‚söller, obergemach‘ uo.; a HASz. régibb idézetei közül kettőben a *čardāk* jelentése egyenesen ‚halle‘ | alb. *čardak* ‚ein bedeckter gang‘ MEYER, EtWb.

Ha a felsorolt adatokat összevetjük, annyit valószínűnek kell tartanunk, hogy *csarnok* szavunk, eddig „testvértelen ága nemének“, a *čardak* szóval függ össze, a mely nálunk, LÉPES tanúsága szerint, már a XVII. sz. elején ismeretes volt. Ha a *csarnok* szó nem kerülne elő ZRINYINÉL is (egy írónál egyszer!), s MOLNÁR ALBERTBEN nem volna a *czarnok* mellett *czornok* alakváltozat is, szinte azt kellene hinnünk, hogy CALPINUS sajtóhibájával van dolgunk (*csarnok* e h. *csardak*, *csordak*), a mely szótárból szótárba vándorolt, mint a *föveg* és *nemtő*. Vagy föltehetjük-e, hogy a szóbanforgó esetben akár a magyarban, akár már a szerb-horvátban *-rd-* > *-rn-* változás történt? Olyan kérdés, a melyre egyelőre nem tudok feleletet adni.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Fából vaskarika.

A ki még nem látott fából vaskarikát, az olvassa el N. R.-nek *Kís polémia* című nyelvhelyességi oktatását, a mely a MNy. januári füzetének 48. lapján van közölve. Ez a fából vaskarika pedig nem egyéb, mint a határozatlan névelő, a mely meghatároz. N. R. megrója HALÁSZ PÉTERT azért, hogy a m. é. novemberi számban megjelent cikkének, a melyben tudományos magyar nyelvtant sürget, ezt adta címmül: „Magyar nyelvtant kérünk!“ Ez a cím a fől-szóaló szerint csak akkor volna helyénvaló, „ha még egyáltalában nem volna magyar nyelvtanunk, vagy ha a szerző bármiféle magyar nyelvtant kérne pl. olyan helyre, a hol szükség volna reá. De mivel nem akármiféle, hanem egy bizonyos meghatározott fajtájú (tüzetes, nyelvtörténelmi alapon álló) nyelvtant kér, jó magyarsággal azt kellett volna mondania, hogy: Egy magyar nyelvtant kérünk!“

A fől-szóaló szerint tehát „egy magyar nyelvtan“ annyi, mint: „egy bizonyos meghatározott fajtájú [magyar] nyelvtan“. Íme a határozatlan névelő mint olyan jelzőféle, a mely valamit meghatározottá tesz!

Ez engem gondolkozóba ejtett. Hát a határozatlan névelő „lucus a non lucendo“ volna? Körülnézek más példák után.

Teszem azt: a könyvesboltból kilépve belebotlom egy ismerősömbbe. Azt kérdi (mint afféle szórakozott ember), hogy mit csináltam odabenn. Mármost mit feleljek neki? Azt-e, hogy „könyvet vettem“? De hiszen én „nem akármiféle, hanem egy bizonyos meghatározott

fajtájú“ könyvet vettem, hát kénytelen vagyok-e N. R. szerinti „jó magyarsággal“ azt felelni: „Egy könyvet vettem“?

(Más:) A kegyelmes úr szobájában sötétedni kezd. Becsengeti az inast, hogy gyújtson lámpát. (Maga is megtehetné, de akkor mire való az inas! Aztán meg az én példám sem lehet el az inas nélkül.) A kegyelmes úr pedig „nem akármiféle“ lámpát akar meggyújtatni; hiába is akarna, mert az egész lakásban csak „egy bizonyos meghatározott fajtájú“ lámpa, t. i. gázlámpa van. Vajjon azt kell-e a „jó magyarság“ kedvéért mondania: „János, gyújtson *egy* lámpát“?

(Megint más:) Egy divathölgy belebeg Mlle Amaranthe „salon“-jába és azt mondja: „Egy téli kosztümöt akarok csináltatni“. Vajjon az „egy bizonyos meghatározott fajtát“ jelző *egy*-ből megtudja-e Mlle Amaranthe, hogy ő nagy(méltó)sága minő kosztümöt kíván „kreáltatni“? Ha nem, akkor bizonyára nincs jó magyar nyelvérzéke.

(Egészen más:) A harcztéren valami nehéz földadat végrehajtására kiválogatnak egy csomó vitézt a legjavából. Egy vezna legény ajánlkozik, hogy ő is velük megy; de az őrmester úr rámondul: „Ember kell oda, ecsém!“ Minden magyar tudja, hogy „nem akármiféle, hanem egy bizonyos meghatározott fajtájú“ embert ért. Vajjon így kellett volna-e mondania: „*Egy* ember kell oda, ecsém!“?

Akármeddig keresgélek, csak nem találok olyan példát, a mely az én nyelvérzékemet meggyőzné arról, hogy HALÁSZ PÉTER cikkének a címe így volna helyes: „*Egy* magyar nyelvtant kérünk!“

De helyes-e *egy* nélkül? Persze a pedáns ember azt mondaná: a kinek tudományos magyar nyelvtan kell, az ne „magyar nyelvtant“, hanem „tudományos magyar nyelvtant“ kérjen. S igaza van a maga szempontjából (vagy a hogy a hyper-orthologusok mondanák: nézőpontjából; vö. Gesichtspunkt). Akkor is igaza volna a maga szempontjából, ha engem hibáztatna, hogy e sorok fölé azt irtam: „Fából vaskarika“, nem pedig ezt: „A határozatlan névelőnek állítólagos meghatározó szerepéről“. De én nem vagyok pedáns ember, azért nem helytelenítem ezt a címet: „Magyar nyelvtant kérünk!“ Elvégre minden mondáshoz (s így a címhez is) hozzátartoznak a körülmények; azok hozzájárulnak a megértéséhez (így vagy úgy értéséhez). Ez régi dolog. Ha a színház pénztáránál páholyt kérek, a jegy-árus nem fog szabadkőműves páholyra gondolni; s ha a görög órán alfáról meg omegáról van szó, nem a Budapesti Hirlap Alfáját és nem az Omega-órát értik rajta. Nem szükséges, hogy a beszélő a hallgatónak, az író az olvasónak mindent a szájába rágjon. Akárhányszor fél szóból is ért az ember. Mikor egyszer valaki egy németországi nagy városban a lakosok számát kérdezte a kalauzólójától, a szükségzavú német azt felelte, hogy „négy száz“; a mi emberünk rá sem ért nagyot nézni, mert rögtön hozzáértette az ezret. Egész

határozottsággal merem állítani, hogy a Magyar Nyelv olvasói között nincsen egyetlen egy sem, a kiben a „Magyar nyelvtant kérünk!”-címet azt a hiedelmet kelthetné, hogy még egyáltalában nincsen magyar nyelvtanunk. (Több van, mint kellene.) Ha tehát a fönnebbi címet olvassák, lehetetlen meg nem érteniük, hogy a szerző a meglevőktől különböző (vagy jobb, vagy „magasabb”) nyelvtant sürget. Hogy milyent, azt meg lehet tudni a cikkéből. Ha pediglen — dato, sed non concessio — mégis akadna olyan jámbor olvasó, a ki azt a címet félreértene, azon ugyan nem segítene az *egy* névelő sem.

Az én szerény véleményem szerint a t. Szerkesztőségnek nem most van igaza, mikor N. R. fölszólalását helyesli, hanem akkor volt igaza, mikor a cím elejéről az *egy* névelőt törölte.

Jó volna, ha a kérdéshez mások is hozzászólnának.

PARÁDY ARZÉN.

HELYNÉVMAGYARÁZATOK.

Oszvaj. A mai szolnok-dobokamegyei *Aszó* helység neve 1314: *Wzzyray* formában tűnik fel (KÁDÁR, Szolnok-Doboka monogr. II, 56). Ebben a névalakban két részt különböztethetünk meg: az első az *oszjú* ∞ *osszjú* (*aszjú* \gt *asszú*) szónak *usszjú* változata, melynek első szótagjában az *u* alighanem a *huszjú* ∞ *husszjú* (l. OklSz. *hosszú!*) hatása alatt lépett az *o* helyébe; a második rész az előbb idézett *aj* ∞ *áj*, a mit éppen ezen a vidéken ma is megtalálunk völgy-, erdő-, szántó-, rétnevekben (MTsz.). KÁDÁR a helynevet *Aszóaljnak* vagy *Aszómezőnek* értelmezi (i. h.).

Az *Usszjú-aj* ∞ *Osszjú-aj* összetétel *Usszu-aj* ∞ *Osszu-aj* lett, valószínűleg a *huszjú*: *hoszjúból* fejlődött *husszú* ∞ *huszú*:* *hosszú* ∞ *hoszú* befolyása alatt, mivel az *oszjú* ∞ *aszjúból* a *j* csak később tűnik el. A fejlődés következő két mozzanata: 1. a szóközépi *ua* (*uá*) magánhangzó-torlódás *ua* (*uá*) kettőshangzóba ment át: *Usszuaj* ∞ *Osszuaj*; 2. a kettőshangzó első eleme, az *u* félhangzó, *v*-re változott: *Usszvaj* ∞ *Osszvaj*. A szóvégi *aj* kettőshangzó elváltozásával származtak *Usszej* ∞ *Osszej*, majd ezekből *Ussvé* ∞ *Ossvé*. Adatok: 1362: *Ozwe*; 1378: *Wzwe*, Fel-*ozuey*; 1561: *Ozway*; LIPSZKY: *Oszvaj*. Az 1362: *Huzuoy*, ha csakugyan ezzel azonos, és nem más *Huszú* (*hosszú*) -*aj* nevű helyre vonatkozik, lehet a *huszú* (*hosszú*) hatása alatt *h*-val megtoldott *Usszuj* ∞ *Usszuj* ∞ *Usszvoj*. Az 1750: *Oszvaly* és a LIPSZKYNél közölt *Oszvály* formákban a végső *-j*-t *ly*-lyel írják, mint a hogy pl. erről a vidékről való feljegyzésekben az *áj*-t *ály*-nak

* Az OklSz.-ból a hiányzó *huszu* változatra adatok: 1335: *Huzufalw* ∞ *Huzyfalw* (Zalai Okl. I, 296—300); 1343/1369: *Huzwpah* ∞ *Huzupah* (uo. I, 414).

(l. az *álly*-ről szóló magyarázatomat MNy. VII, 412). A helység oláh neve LIPSKYNÉL *Oszojul*, ma *Oszoj*. (Az az *Oszoj*, a mit LIPSKY bihari és erdélyi hegységekből ismer, talán a magyar *aszó*-ra megy vissza.) A mostani hivatalos *Aszó* nevet bizonyára az oláhból magyarosították.

Füzítő. E komárommegyei helység nevének régi alakjai: 1225: *Fuzigteu*; 1240 kör.: *Fyzeztu*; 1263: *Fyzedtu*; 1264: *Fyzeztuu*; 1267: *Fyvzezteu*; 1269: *Fyzeztu*; 1276: *Fwzeztu*; 1342: *Fyzeztu*; 1393: *Fyzygtheu*; 1405 kör.: *Fyzetten*; 1422: *Fyzeztu*; 1453, 1460: *Fyzeztu* (CSÁNKI III, 499; Pannonh. Sz. Benedek-r. tört. II, 325, III, 439; Zalai Okl. I, 45; CZINÁR, Ind.; KOVÁCS, Ind.). Egy Szent László korabeli adat szerint: „*Predium Fizeg super Ripam Danubii in condescensu ipsius fluminis in Danubium, a quo ipse locus suum sumpsit vocabulum*“; ebből nyilvánvaló, hogy a nevet *fizegy-tő*-nek kell elemeznünk és az előrésze nem más, mint a *fiz* ~ *füz* fanév *-gy (-d)* képzős származéka (l. más példákat OklSz. és CSÁNKI II, 118). Tehát nem helyesen olvassa CSÁNKI a *Fyzeztu* stb. elejű formákat *fizeg*-nek. Az adatok a helynevet legtöbbször *Fizegytő (-tő)*-nek olvasandó alakban írják, de a fentebbi felsorolásból látni lehet, hogy még az egy korban kelt feljegyzések is ingadoznak. Ez arra vall, hogy a nevet a XIII—XV. században többféleképpen ejtették, bár számba kell venni, hogy esetleg csak az oklevél-kiállítók módosították a hallott hangalakot a saját nyelvük járása szerint. Ennélfogva határozottan nem tudjuk megjelölni azt a formát, a melyből kiindulva, a név hangalakja a XV. század utáni időkből tovább fejlődött. Azt az 1405 körüli *Fyzetten* adatból is megállapíthatjuk, hogy az előtag *gy* ~ *d*-je teljes hasonulással *t*-re változott. Lehet, hogy ily módon egy régebben meglévő *Füzigtő* (1225: *Fuzigteu*; 1267: *Fyvzezteu*) formából vált *Füzittő* és ebből *Füzítő*, vagy pedig az oklevelekben előforduló *Fizegy* ~ *Fized* ~ *Fizigy-tő (-tő)* alakokból fejlődött a szintén feljegyzett *Fizettő* ~ *Fizittő*-n át *Fizető* ~ *Fizitő*, majd *Füzető* ~ *Füzítő*. LIPSKY még együtt említi a *Füzítő* és *Füzető* formákat, ugyan ő a helynévnek *Füzítő* alakját is közli.

Novaj nevű helységünk van Abaúj, Borsod és Kozsok vármegyében. Az abaújmegyei 1255., 1393. és 1339. mint *Noe* jelenik meg (CSÁNKI I, 214.;* Cod. Dipl. VIII, 4, 442.). A kozsokmegyei nevet 1320; *Noec*; 1332—7. páp. tizl., 1438: *Noe* alakban jegyzik fel (u. o. V, 386.). Ezeket a formákat *Noé*-nak olvasva, a helynevet a bibliai *Noe* névvel egyeztetjük. Ezt személynévként használja nálunk pl. a XIII-ik század közepén egy nemzetség (KOVÁCS, Ind. 488.); 1336: *Noe* fia *Noe* (WERTNER, Magyar nemz. II, 397.). A *Noe* nevet azért is kereshetjük helyneveinkben, mert az abaúji „terra *Noe*“

* CSÁNKI először Abaújban külön *Noé* és *Novaj* helységet vett fel, de az igazításokban helyesen egyesíti őket.

a szintén ótestamentumi *Saul* nevet viselő helylyel együtt szerepel a jászói prépostság birtokai között (FUXHOFFER-CZINÁR, Monast. I, 23.).

A borsodmegyei helységekre vonatkozó 1288: *Nohe* adat (CSÁNKI I, 214.) a névnek olyan alakját tartotta fenn, melyben az eredeti két magánhangzója között levő hiatust *h* töltötte ki. Egy 1275/1307. adat a *Nowoy* formát tünteti fel (CZINÁR 320), de ez alighanem átírásbeli változtatás. A kolozsmegyei helység neve 1331. és XV. sz. többször: *Nouay*, *Noway*; a borsodmegyeié 1332—7. páp. tizl., 1408: *Nouay*; az abaújmegyeié 1425: *Noway* (CSÁNKI V, 386.; I, 176.; I, 214.)* A *Novaj* (*Novoj*) alaknak ez a fejlődése: a) a *Noé* végső *é*-je hiatustöltő *v*-vel kapcsolódott az előző magánhangzóhoz, minek lehetőségét az EhrC. 140. l.-ján található „*Nouenak barkayaban*“ adat is bizonyítja; v. ö. *Nohé*; b) az *é* diphtongussá vált és az így keletkezett *ei* illeszkedéssel *ai*-nak adott helyet. A szóvégi *é* (írásban *e*)-nek *ei* (*ey*) vagy mélyhangúakban illeszkedett *ai* (*ay*), kettős hangzóval való váltakozását az idézetekkel egykorú adatokkal igazolhatjuk: 1. 1351: *Nostre*; 1486: *Nostray*; ma *Nosztray* Gömör megyében (CSÁNKI I, 142.); Zalában is van ilyen nevű hely: 1277: *Nostrey* (u. o. III, 86.); 2. 1396, 1402: *Monte*, *Monthay*. ma *Montaj* Borsodban (u. o. I, 176); 3. 1377, 1439, 1483: *Cherne*; 1471: *Cherney*; ma *Csernej* (irva *Csernely*) Borsodban (u. o. I, 170); 1355, 1361: *Cherne*; 1369, 1448: *Cherne*, *Aghcherne*; ma *Csernő*, *Cserne* Zemplénben (u. o. I, 345.).

A kolozsmegyei helynévnek 1384: *Noua*; XV. sz. közepéről: *Nouca* (1458: *Nova* ~ *Nay*) olv. *Nova* alakja valószínűleg úgy keletkezett, hogy az *ai* kettőshangzóra végződő *Novaj* formát *-i* melléknévképzős alaknak érezték és belőle a képző elvonásával *Nova* alapszót elemeztek ki. Ez annál inkább megeshetett, mert a tulajdonképeni *-i* képzős *novaji* származék ejtése egyezhetett egy *nova* alapszó ugyanilyen: *novai* származékának ejtésével. LIPSZKY is ismeri a *Novaj* mellett ezt a *nova* formát. Az abaújmegyei *Novaj*-ra vonatkozó 1427-iki adatba, ha helyes közlés, úgy kerülhetett *Navcala*, hogy az oklevélkiállító az egyes harmadik személyű birtokos alakban (pl. így: *Pap-novaja*) hallott helynevet a *nyavalya*: *navalya* szóval egyeztette. *Nyavalyád* szn. és hn. (Kovács, OklSz., CSÁNKI III, 86.). CSÁNKI még egy *Noé* nevű helyről tud Fejérmegyében; de a *Noé* ennél nem ment át a bemutatott átalakuláson: első adata 1268/1298: *Noe* és utolsó 1462: *Noee* (CSÁNKI III, 339.).

PAIS DEZSŐ.

* 1411: *Navoi* hn. Nyitrában (Cod. Dipl. X. 5, 138.).

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Bankmagyarság. Új Idők, új emberek, új magyarság. Igen, az Új Időkben olvasok többek között egy verset s benne e sorokat:

Ört áll mellettem *kettőszáz* görög,
Örsön a császár maga lődörög. (1915-iki évf. 535. l.)

A verset EMÖD TAMÁS írta. Az az — úglátszik — fiatal költő, a ki *Mindörökké ámen!* című kis drámai jelenetében annyira meg tudott hatni engem egy gyönyörű gondolatával: hogy a magyar hazáról szóló dal is zsoltár, nem csupán azok, a melyeket az ószövetség király-költőjének tulajdonít a vallásos hagyomány. Ifjúnak kell EMÖD TAMÁSNAK lennie, gondoltam, a verset olvasva, bizonyosan bankfiú, a ki prózai idejét valamelyik pénzügyintézetben a Tartozik és Követel rovatainak vezetésével tölti, vagy ha nem bankfiú, hát bizonyára bankosok körében élt és — bár poeta non fit, sed nascitur — nevedett költővé. Mert hiszen a pénzüvilágnak szigorú pontosságot követelő emberei tapasztalták azt először, nyilván a zavaró utczai zaj közepett pénzzadatokat, számokat diktálva, hogy a *kétszázat*, *kétezeret*, a mit a magyar a régi nyugalmasabb, zajtalanabb és becsületesebb világban mindig megértett, hétszáznak, hétezernek is hallhatja, s mi több, hamisíthatja is az újkor ideges, pénzsóvár embere. Félreértésnek, hamisításnak tehát úgy akarták bölcsen elejét venni, hogy *kétszáz*, *kétezer* stb. helyett *kettőszázat*, *kettőezeret* kezdtek diktálni és írni nyugodt lelkiismerettel. Magyar nyelvérzékük szóval sem tiltakozott ellene, vagy talán hogy nem is volt magyar nyelvérzékük. Egyszer már fölszóltam volt ez ellen a barbár és természetellenes beszédmód ellen (a Magyar Nyelvőr 1897-iki évfolyamának 181—182. lapján), de megrögzött hibák ellen ki tudna sikerrel küzdeni! Még a magyarságára sokat tartó Budapesti Hirlapban is azt olvastam nem rég (az 1915 decz. 19-iki szám irodalom-rovatában), hogy Márki Sándornak „A háború első éve a kolozsvári egyetemem“ című könyve *kettő koronáért* kapható.

De van ezzel a fájdalmas tapasztalattal szemben egy igen nagy megvigasztalásom, a mely bár sokszor mocskos, gyűrött alakban, de mégis gyakorta felém mosolyog: a háború szülte kis papírpénz jó magyarsággal jelenti, hogy érte „*két korona* törvényes ércpénzt bárki kívánására *bécsi* (nem wieni, a hogy a Földrajzi Társaság szerintem kevés nemzeti érzéssel kívánja) és budapesti fiókintézetéinél azonnal fizet az Osztrák-Magyar Bank. Bécs (megint ez a földrajzbeli tudatlanság!), 1914. évi augusztus 5-én“. A bankjegynek ezért a magyar fogalmazásáért dicséret illeti közös bankunknak kormányzóját, s a vezérnek példáját követhetnék (ha volna magyar nyelvérzékük) a kisebb, nem is bécsi, hanem budapesti pénzemberek is.

Am eddig csak a pénz nyelvén írtak *kettő* koronát, meg *kettő*-százat és *kettő*ezeret. Hogy e szók a költészet nyelvében is felütöttek már fejüket, az — kettőség kívül — EMŐD TAMÁSNAK az érdeme, a ki — nem kettőlkedem benne — csupán a hétértelműség elkerülése végett tartotta szükségesnek illetéknépen énekelni. EMŐD TAMÁSRA vár tehát a dicső föladat, hogy a tegnap énekelt dalokban s a Tegnap költőinek ismeretes verseiben az illető sorokat a Holnap pénznyelvére átköltse, ilyenformán:

Kettő alma van a szűröm ujjába'.
Válogat a legény a leánya'. (Népdal.)

Kettőszőr is nyit az akáczfa virága,
Mebánod még, galambom, de hiába!
(E. Kovács Gyula Költeményei 54. l.)

Kettő kézre ví jó Kadosa,
Csillog-villog nagy pallosa.
(Arany: Keveháza.)

Izabella királyné Budában
Azt se tudja, hova lesz buvában:
Kettő ellenség kettő felől szorítja,
Szívét a gond 100 azaz: száz felől borítja.
(Arany: Török Bálint.)

ZOLNAI GYULA.

Új magyar-német szótár. A világháború egyik nevezetes jelensége, hogy a központi hatalmak nemzeti nagyobb mértékben kezdik tanulni egymás nyelvét. Különféle nyelvi tanfolyamok nyílnak meg itt is, ott is. E nagyfokú felbuzdulásnak természetesen az a következménye, hogy a szokottnál nagyobb számban jeleunek meg ilyen vagy olyan gyakorlati nyelvtanok, szótárak. Az e nemű irodalom terén a jelesebbek közé tartoznak a Langenscheidt-féle zsebszótárak, a melyek közt most jelent meg dr. BALASSA JÓZSEF „Magyar és német nyelv zsebszótára”-nak első, magyar-német része. A szótár elsősorban a magyarul tanuló vagy már a magyar irodalommal foglalkozni akaró németeket tartja ugyan szem előtt, de a mellett úgy van szerkesztve, hogy hasznára lehet a németül tanuló magyarnak is. A szótárban a magyar irodalmi nyelv szókészletén kívül helyet foglalnak a kereskedelem, ipar és technika nevezetesebb műszavai is. A szótárban minden szó fonetikailag is át van írva s olyan gazdaságosan van az egész szedve és megszerkesztve, hogy ezáltal lehetőségessé vált, hogy aránylag nagy szókészletet lehetett a 390 oldalas könyvben közölni. A szótárt értékes nyelvtani vázlat előzi meg. R. T.

A nem magyarok magyar beszéde. A szerkesztőség megtisztelő felszólítása folytán néhány magyarzó szóval kísérem a választmánytól elfogadott indítványomat, a mely szerint e folyóirat szívesen fogad nemzetiségeink magyar beszédét ismertető közleményeket (MNy. XII, 46).

Itt gyűjtésről van szó és úgy kell eljárni, mint a népnyelvi gyűjtésnél. Igazi értéke csak annak van, a mit megbízható gyűjtő első kézből, saját tapasztalata, megfigyelése alapján jegyez fel. Tehát

pl. a tótok beszédét olyan ember ismertesse, a ki köztük él, hallja őket magyarul beszélni, vagy ha talán most, nem nagyon régóta, nem is lakik köztük, biztos a dolgában, maga is tót anyanyelvű lévén. De ismétlem, első kézből való adat kell, nem pedig az, hogyan utánozzák magyarok társaságában, mondjuk, az oláhok beszédét, még kevésbbé pedig ilyen tárgyú, már kinyomtatott tárcza, novella stb. Ilyeneknek már nem az a főczélja, a mi egy tudományos folyóiratnak, t. i. az igazság, hanem a mulattatás. A gyűjtés formájában is lehet utánozni a népnyelvi gyűjtést, tehát beküldhetni egyes szavakat, beszélgetést, elbeszélést, de beküldhetni még egyebet is, pl. iskolában hogyan olvas, szaval az idegen gyerek magyar prózát, verset. A följegyzés legyen lehetőleg fonétikus.

Hogy kiknek a beszédét kell ismertetni, azt egy szóval megmondhatjuk: a kiket módunkban van megfigyelni. Nem perzsákét vagy portugálokét, ugyebár, hanem német, tót, oláh, horvát, szerb, ruthén, cigány, zsidó, örmény stb. polgártársainkét. SZIGETVÁRI IVÁN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Bardus, obardus. Az 1392–1438 közti időkben latin emlékeink *bardus*, *obardus* néven egy kis ezüstpénzt neveznek, a melynek eredetéről a MNy. X, 180. lapján értekeztem. Megfejtésemet az EtSz. nem fogadja el; az EtSz. inkább hajlandó azt hinni, hogy e kis ezüstpénzt talán azért nevezték az EtSz. szerint *bárdus* „bárdos“-nak, mert egyik oldalán Szent László bárd dal ábrázolt képe volt kiverve. Szerintem a pénz nevének egészen más az eredete, s e nézetemet bőven kifejtem az Arch. Értesítő 1916. évi folyama lapjain. Cikkem lényege a következő:

a) Nálunk a pénzen levő ábrázolásról a pénzt magát ritkán s aránylag későn neveztek el. Boldogságos Szűz Mária képe több régi pénzen van, de azért a *márjás* ∞ *márijás* csak 1550, illetőleg 1622 után terjed el. Szlavónia pénzein igen régi ábrázolás a *nyest*, de nincs tudomásunk róla, hogy a *nyest* névvel neveztek volna e pénzt. Szent László bárdos alakja is régen megvan pénzeinken, de a vitás esetet leszámítva, pénzeink közt nincs *bárdos* nevű. A *kereszt* ábrázolása is régi a mi pénzeinken, de a *krajczár*: ném. *Kreuzer* aránylag új jövevény s nem magyar elnevezés.

b) Szokásosabb a pénznek a kamara, illetőleg a pénzverőhely szerint való elnevezése, pl. *marca Agriensis*, *Colocensis* stb.

c) A pénzverés joga ugyan mindenkor királyi jog, ezt azonban bérbe adták. Szokás volt egy-egy pénzt a pénzverés jogát gyakorló kamaragróf nevéből elnevezni. 1323-ban a pénzverő kamarát „Ladislaus dictus *Gurhes*“ értsd *Görhes* veszi bérbe s íme, ennek pénzeit *görhes*-eknek hívják (vö. „*pensas denariorum gurhes dictos*“).

Tulajdonnévi eredetű szerintem a *bardus* név is. A XIV. sz. végén a kir. harminczadok, sóbányák grófja, a kincstartó helyettese

a fiórenczi származású *Onufrius* magister, később *Noffry* magister. Egy oklevélben, a mely Peliske zalamegyei birtokáról szól, *Onufrius Bardus de Peliske* a neve. 1429 táján halhatott meg, s János, Lénárt és Bálint alias *Bardus* fiai szintén kezükben tartották az egész pénzverést. A család 1485-ben kihal. A *bardus* pénznév ebből a *Bardus* ulajdonnévből ered.

Hogy maga a *Bardus* tulajdonnév milyen eredetű, erre ez a nézetem:

A XIV. században Flórencz, valamint Velenceze kereskedőinek bizonyos szövetségét: *Societas Bardorum*-nak, *Compagni di Bardì*-nak nevezték. Úgy látszik, e szövetség tagjainak latinul *bardus*, olaszul *bardo* volt a nevük. Ilyen volt *Onufrius magister* is, a kit bizonyára fiórenczi társasága küldhetett hazánkba, s a kinek e foglalkozásneve tulajdonnévszerű nevévé lett.

A *bardus* ∞ *bardo* latin-olasz szó eredetét nem tudom. Talán mégis összefügg a *lombardus*-szal, de ez a magyar szó szempontjából mellékes. A magyar *bardus* pénz neve tehát nem magyar eredetű elnevezés, hanem a tulajdonnévvé vált latin-olasz *Bardus* mása.

ERNYÉY JÓZSEF.

Négy *czipelősn*i = „négy lábnyi“. Az OSZTROLUCZKY-család osztrolukai levéltárában (Fasc. 111.—X. jelzéssel) van egy 1641 április 20-án kelt kőmivesszerződés, a melyben az olvasható, hogy „az falaknak az teomeürdeőkssige *negj czipeleოსni*“ lesz. Mivel ugyanis a bástya szélessége „harmadfel eölni“ és a kőfal magassága „hatodfel eöl“ mértékben van megállapítva, világos, hogy a *czipeleოსni*-mérték „lábnyi“-t jelent. Az adatból az is kétségtelen, hogy a német *schuh* fordítása, a melyet nálunk is az *öl*-mérték (egy bécsi ölnék hatodrésze a láb) használatakor *sukk* alakban is mondták. —ÉN.

Akkorda. Ez a szó a XVI—XVII. században Európában politikai műszó volt s jelentése: „friedliche einigung, vertrag, meg egyezés, megalkuvás“. Magyar szövegben magyaros alakban reá első adatunk a XVIII. sz. első feléből van (l. EtSz.). A szóról az EtSz. ezt mondja: „A m. *akkorda* lehet elvonás **akkordál*-ból (< lat. *accordare*), vagy klat. plur. **accorda* átvétele (vö. *accordia*, *accordium*, *accordum* DuC.), vagy akár olasz jövevényyszó is: < ol. *accordo* ua.“ Úgy látszik, a legutolsó feltevés a legvalószínűbb. „Bethlen Gábor levelei Illésházy Gáspárhoz“ (szerk. Szádeczky K. Lajos, Bpest 1915) cz. műben ugyanis ilyeneket olvasunk: 1626-ból: „reménség is vagy az *accordo* felől“ (105. lap); 1628-ból: „Bizonyosan elhíheti Kgd, nem károson, hanem hasznoson ment végben az *accordo*, mindnyájunknak ítéletünk szerént (120. lap. K. P.

Övedéz. A Nyr. XLV, 23. lapján szó van a *-dos*, *-dös*: *-dēs* ∞ *-doz*, *-döz*: *-dēz* gyakorító képzőről (vö. *fogdos*, *röpdös*, *csipdēs*; *fogdoz*

rémüldöz, düledéz l. Szinnyei, NyH.⁵ 64), s el van róla mondva, hogy a *-doz, -döz* : *-déz* névszóhoz is járulhat ebben a szóban: *övedéz*. Bár van nem egy képzőnk, a mely deverbális is, denominális is, az *övedéz* mégis feltűnő, mert a régi s a mai irodalmi nyelvben úgyszólván az egyetlen példa a denominális *-doz, -döz* : *-déz* igeképzőre. Épp ezért Budenz is, Simouyi is a „kivételt” megmagyarázni megkísérelte, l. TMNy. 461. Szerintem az *övedéz* alakulása megítélésében az a fontos, hogy nincs külön *övedézni* és *övedzeni*, hanem van *övedzeni* mellett *övedézni*. Tehát itt nem két külön ígéről, hanem egy igének két külön alakváltozatáról van szó. Ha így fogjuk fel az *övedzeni* és *övedézni* alakokat, akkor már nem állíthatjuk, hogy az *övedézni*-ben *-déz* igeképző van, hiszen a *düledéz, ingadoz, tüne-déz* gyakorító igék ragozása sohasem hangzott *düledzeni*: *düledzett, ingadzani* : *ingadzott* stb.-nek. Ez okok alapján szerintem az *övedéz*-nek ez a története: Az *öv*-ből *-z* denominális igeképzővel lett *övezeni* ∞ *övezni* (vö. NySz. *uuezeny(i), megöuezuen, övezet*) s ebből magyar nyelvi nyúlással *övezzeni* (vö. NySz. *eovezzeni, euvezzeth*). Az *övez-* ∞ *övezz-* alakokból *övedz-* ∞ *öveddz-* keletkezett (vö. NySz. *öuedzeneie, öuedzett-, öuedzés, üuedzö, üuecczö*), hangátvetéssel *övedz-* (vö. NySz. *öuedzne*; l. EtSz. az a.: *adzig, bozda*; *bozda* stb.). Hogy éppen a *-z* igeképzőből *-zz-* > *-dz-* ∞ *-ddz-* is lesz, arra vö. TMNy. 460, Szinnyei, NyH.⁵ 74, 76. Az *övezni* ragozása a régi nyelvben ez volt: *övezék, övezsz* (∞ *övezesz-* ∞ *övezesz(i)*), *övez, övezönk* stb., míg az *övedzni* alakváltozaté így: *övedzék, övedzsz* (∞ *övedesz* ∞ *övedesz(i)*), **övedz, övedzönk* stb. Azt hiszem, hogy ez a 3. személyű **övedz* alak a *-z*-végű hangzóvesztő igék analógiájára *övedéz-zé* lett, s innen a 3. személyből terjedt aztán tovább. Vö. *érzek* : *érez, szerzek* : *szeréz, vérzek* : *véréz, jegyzek* : *jedzek* : *jegyéz* stb. A mit ez igék *-z* előtti *é-jér*ről a TMNy. 247 mond, az szerintem nem az egyedül elfogadható magyarázat. Az *érez* alakulhatott teljesen úgy, mint az *érdeml*-ből az *érdemél*. (Vö. EhrC. 65: *erzuala*; 116, 144: *erzuen*.) Nézetem szerint tehát az *övedéz* analogikus alakulás a régibb *övedz*-ből. KEMENES PÁL.

Húzza a bőrt. A NCz. II. énekében ez van mondva a részeg emberről:

„Bő nedvesség miatt megdül, mint a búza,
Csak úgy horkol aztán, a bőrt egyre húzza“.

Mit jelent ez: „húzza a bőrt“? A ki nem tudja, szótárakban, közmondásos könyvekben nem talál rá feleletet. Én ennyit tudok. Akkor használja e szólást a nép, ha valaki (hanyatt fekve) mélyen alszik s erősen *horkol, hortyog* „hogy a szomszédban is hallik“: „Ugyan húzza ám a bőrt!“ Ezen igékkel is mondják: „nyújtja“, „nyúzza“, s ily formákban is: „húzza a lóbőrt“, „nyúzza a rókabőrt (a róka bőrit)“. Hallani így is: „Húzza a lóbőrt a fagyon“. S azt hiszem, ez

utóbbi az eredeti, mert a hasonlóságot mutatja, a hortyogás hasonlóságát a kemény földön húzott bőr kurrogásához, rozogásához, harsogásához. A nótában is megvan:

„Húzzák a bőrt a fagyon,
Kutyák ugatják nagyon“.

Tehát a föntebbi verssor második fele (a bőrt egyre húzza) csak hasonlatot rejtő *isméllése* az elsőnek (csak úgy horkol aztán).

Hány bőre van? A cigánynak *kilencz*. Legalább a NCz. I. é.-e ezt mondja Csóri vajdáról:

„Meggfeszült örömtől mind a *kilencz bőre*,
Dicsósége majdnem kihízott belőle“.

Magam is hallottam, hogy „A cigánynak *kilencz bőre* van, ha nyolczat lehúznak, még mindig marad egy a hunczutságra“. De Sirisakánál: „*Hét bőre* van, mint a cigánynak“. Wander-nél: „Der Zigeuner hat eine *doppelte Haut*, wenn er mit der einen zahlte, so bleibt ihm die andere übrig“.

Hát az asszonynak? „Az asszonynak *hét bőre* van“ (Erdélyi szerint „ha szemtelenné lesz a nő, igen sok szégyent elbír“). Közélebb jár az igazsághoz Jókai, mikor „Kötél áztatva jó“ cz. „Komáromi mendemondá“-jában ezt írja: „*Hét bőre* van az asszonyszemélynek, *fel sem veszi a száraz kötelet*“. Így is hallottam: „*Hét bőre* van az asszonynak, a nyolczadikat a jámborok nyakába akasztja (keríti)“. Egy öreg asszony, midőn azt kérdeztem tőle tréfásan: „Hány bőre van az asszonynak, anyjuk?“ ezt felelte (nem egészen tréfásan): „*Hetvenhét!* én rólam egyet se kellett lenyúzni“. „*Hetvenhetet*“ más-tól is hallottam. Grimm-ben ezeket olvasom: „Indem er nicht einmal sein Weib meistern könne, die freilich *sieben Häute* habe, wie ein Memminger Zwiefel“. „Die Weiber haben *neun Häute* und in jede ist ein eigen Schelmenstückchen eingewickelt.“ „Die Weiber haben *drei Heut*.“

Végre: „*Kilencz bőre* van a magyarnak, ha nyolczat lehúznak, marad még egy“. „Azt gondolja a fiskális, hogy az ember is asszony, hogy *hét bőre* van.“ (Nyr.)

LEHR ALBERT.

Pruteni. MELICH JÁNOS *Néhány magyar népnévről* szóló értekezésében (MNy. V. 342. l.) a *rutén* nevezetre vonatkozólag ezt mondja: „Ez a *rutén* név a német *Ruthene* közvetítésével a lat. *Rutenus*, *Ruthenus*-ból való. A latin kútfőkben a XI., XII. században az oroszoknak *Russi* nevük fordul elő, a mely név a szláv *rus*-ból latinosított név. E latin *Russi*-t igen korán, tehát már a XII. század folyamán kiszorítja a *Rutenus*, *Ruthenus* név. A mi magyarországi latin emlékeinkben előfordul ugyan *Ruscia* is, de a IX., X. századi kievi föld-

nek általában *Ruthenia*, a népnek *Rutheni*, *Ruteni* a neve. Ez a latin *Rutheni*, *Ruteni* Thomsen W. szerint részint *Pruteni* \sim *Prussi* (= porosz), részint pedig a régi gall törzset jelölő *Ruteni* népnév hatása alatt keletkezett. Nem lesz talán érdektelen az idézettekhez azt az adatot feljegyeznünk, hogy a szóbanforgó népnév *Pruteni* alakját itt-ott későbbi középkori okleveleink is használták. Mátyás királynak 1471. szept. 23-án kelt oklevele szerint Báthori Miklós püspök, Báthori István országbíró, továbbá B. András és László, azon birtokrészeket, melyeket Perényi Miklóstól zálogul szereztek volt, a zálogösszegért Perényi Jánosnak engedik át. Az oklevélben a zálogos birtokrészek így vannak felsorolva: „directe medietates castris Nyalab vocati in comitatu Wgocha existentis, ac possessionum Kyralhaza, Wereceze, Weresmarth . . . stb. hungaricalium, item similiter possessionum Alsowsarod, Felsewsarod, Alsowchongwa, Felsewchongwa *prutenicalium*, necnou Kyrwa, Charnathew, Zephegh . . . stb. volachicalium . . .” Az oklevél két eredeti kiadványa (az egyik papíron, rányomott pecséttel, a másik hártán, függő pecsét alatt) a Nemzeti Múzeumban, a b. Perényi cs. levéltárában őriztetik. N. Gy.

Sorsdöntő. A szótörténeti kutatás már nem egy szavunkról derítette ki, hogy kétszer kellett megszületniök, a míg végre elterjedhettek. Elég hivatkoznom *visszaszívni* igéinkre, a melyet csúfosan visszavonni valamit' értelemben már Molnár János munkáiban többször megtaláltunk (MNY. IV : 415, VIII : 34) s Tóth Béla tanúsága szerint Bródy Sándor a magáénak vallott (Szájru! szájra! 237. l.). Vagy egy másik példa: a ma már közönséges *segítkezni* igéről ezt olvassuk a NyÚSz. I. részében: „*Segítkezni*, Szily Kálmán 1875”. Ha maga a szótáríró a magáénak vallja, akkor bizonyára nem találta meg előbből sem az irodalomban, sem a szótárakban. Pedig előkerül már több mint két évtizeddel korábban KUTHY LAJOSNÁL: „Leona hitetlen erőfeszítéssel dolgozék a gátak s akadályok elhárításában . . . Milly lelkesen *segítkezik* ön, mondám neki egy illy alkalommal” (Novellák IX : 60, 1853). Ezekéhez hasonló a címül írt *sorsdöntő* melléknévnek a pályafutása is, a melyről a Nyr. januári füzetében (45 : 33) azt olvassuk, hogy RADÓ ANTAL a FROBENIUS röpíratának (Deutschlands Schicksalsstunde) fordításakor sokat tanakodott azon, hogyan fordítsa le a címet. Végre BEÖTHY ZSOLTHOZ fordult tanácsért s Beöthy azonnal megtalálta a keresett kifejezést: *Németország sorsdöntő órája* s e remek jelző azonnal közkincsévé lett nyelvünknek. Bizony ezt is ki tudjuk mutatni előbből. Már hetvenöt évvel ezelőtt megalkotta KUTHY LAJOS „Cleopatra” cz. novellájában, a mint az itt következő idézetből kitünik: „Octavian megjött hadaival. Antonius *sorsdöntő* koczkája elvetteték, de ingadoztában még nem leheté tudni, elét [olv. élet] vagy halálra forduland e?” (No-

vellák I: 30, 1841.) De Kuthynál — úgy látszik — hatás nélkül hangzott el a *sorsdöntő* s megmaradt szép költői frázisnak. A mai történelmi idők bizonyára elősegítették gyors elterjedését, hiszen majdnem mindennap olvasunk és hallunk *döntő csatáról, ütközetről, óráról, pillanatról* s gyakoriak az ilyen szólások: valaminek v. valakinek *eldől a sorsa, ez eldönti a sorsát* valaminek stb. E kifejezések gyakorisága miatt szinte természetesnek és szükségszerűnek érezzük a *sorsdöntőt* is.

PUTNOKY IMRE.

Slamasztika. Ha valaki olyan kellemetlen helyzetbe kerül, hogy ebből jellemét kedvezőtlenül kell megítélnünk, azt szoktuk mondani: *slamasztikába került*. Kétségtelen, hogy a szónak ez az eredete: Valahányszor zsidó zsidónak gratulál, mindannyiszor *mázl-tav* a köszöntés, a mi am. 'jó csillagzat', azaz 'jó szereucse: jó szerencsét' (l. Magy. Zsidó Szemle 1908: 171). A 'jó csillagzat'-nak ellentéte a 'rossz csillagzat, balszerencse, pech', zsidó németiséggel *schlimm-mázl*, máskép *schlammassel, schlamassel* (l. GRIMM, DWbuch, IX, 429). E zsidónémet szó eredetileg a tolvajnyelv szava; összetett szó, első tagja a német *schlimm* és *schlamm*, második tagja pedig a zsidó *masel* 'glückstern' szó (l. GRIMMÉL). A magyar *slamasztika* ebből a zsidónémet *schlamassel*-ből való.

VADÁSZ EDE.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Magyar levél 1556-ból.

Item az Zakach Myklos dolgath ygh lattwk megh hogy serelmeert ha akarya eskeggyek negyed magaval megh forynthra, azt oztan Myklos wram Zakach Myklosnak fyzesse megh, annak wtanna Myklos Wram Zakach Miklost azon zaz forynth kewtel alat ne bancha. Item az Myklos Estwan, Myklos Lwkach és Myklos Balynt dolgath Charnawodan lakozoket ygh wegeztwk el, hogh az haz, az melly hazban most az iobagh lakyk, kewz mynd iobagyostul. Az teryedek az Myklos Estwan gyermeky es Myklos Lukach Janos Wrame, de az wczan walo hel aunye legyen mynt egh falw zeryben walo hely, Melly wczan walo helyhez az walal fewldebewl aunye nyl fewldet aggyonak, menyet az falw zeryben egh helhez adnak. Item az Wram dolgat igh rendeltwk el, hogh az hwz foryntot Myklos Wram mynd yarast aggya meg Janos Wramnak, Janos Wram Orzagh törwenyезerent wegye el az my haznat Myklos Wram ez ydeyg az wamnak wette. Ha penygh Myklos Wram Janos Wramnak az huz foryntot mynd yarast megh nem adnah, Myklos Wram az wantol tellyessegwel ewres legyen mynd adygh mygh Myklos Wram Janos Wramnak az hwz foryntot tellyessegwel megh aggya, Janos Wram es az ew pyrke (?) megh lewen tartozzek wgyan ez zaz forynth kewtel alat az Wamot Myklos Wramnak meg bochathny . . . Item az Obos Andras haza helye fewldeben az my el wagyon rekeztwyn, oth az

falw zynen el ýgazychak . . . Item az keet dyzno felewl yllyen modon wegeztewn, hogh Janos Wram az azzony embernek aggyon keet dyznot masfel ydewst, az mynemewk az azzon ember dyznay wotak, mellyeket Janos Wram le wereteth woth. Item Myklos Wram az Janos Wram iobagynak kyknek az zabban dyznait megh ewlette, az karos emberek hywty zerent Myklos Wram aggyon hasonlo-dyznokokat erette. Item az tayban Janos Wram Myklos Wramnak melly iobagyat megh werette woth, ha Janos Wram megh az Zegen emberth megh nem elegeytte wona, haat Janos Wram elegeyche megh az Zegen emberth . . . Item az Wgochay dolgoth mynd az my wona, ez ioweo Pynkestd napeegh wgyan ezen zaz forynt kewtel alat teorwen Zerent egh mas kewzewt el wegezzek. Item az myrewl ytten hywthnek kellene lenny, az hywt legyen ez moy naptwl zamlalwan tyzenewtewd napeegh, Azzonyom eskeggyek zalga byro elewth, Az paraszt emberek penyglen az falwnak byray elewt, melly falwkban ez fele emberek lakoznanak, aztan az elegeytes meghent az hywt wtan tyzen ewteod napon legyen . . . Annak okaert my tettewn, wegeztewn és lattwnk teorwenyeket es wegezeseket valamely fel walamy rendyben walamy okokbwl megh nem allana, wagh nem akarna allany sem allathny, az melly feel megh nem allana, az megh allo feel ellen az zaz forynth kewtelen maradgyon . . . Ez lewel kewlth wgyan oth Swrant az felewl megh mondoth zenth Gergel papa napyan Anno Domini Millesimo quingentesimo quinquagesimo sexto“. (Eredetije Bécs: Köz. pénz. levéltár. Hung.)

II.

A körmendi levéltárból.*

Anno 1627. „Az kinek szalonoki várból mennyi bora jár, annak fel-irása: *Robotos juhász oláhoknak* 3 czipó fejenkiut, Ludpásztornak 2 czipó“.

„Az jó halál gyakorta úgy bánik emberrel, mint madarászok szoktak bálni az madarakkal.“ (Vesselényi Anna 1629.)

„Kegyelmed árva özvegy ifjú legény levén, nem annyira az jó lány *paplanos* nyoszolyán, mint amaz mezer (?) ifjú legényekhez illendő vékony kecsével beterített ágyon kíván nyugodni.“ (Bethlen István 1630.)

„Ófelsége azt akarja, hogy az magyarok *szemei köntösben* legyenek.“ (Erdődy György 1637.)

„Az kigyó megemlíti *farka vágását*.“ (Forgách Zsigmond 1643.)

„*Az meleg kásának az tarloját fujhatjuk*.“ (Forgách Zsigmond 1642.)

„Bövkézű Szent Mártony palástjában jut fiam urunk.“ (Szelep-csényi 1648.)

„Eleget *babonáztatta* magát Pongrácz uram betegágyában a prédikátorral. Pongráczné asszony szolgálója majdnem itt az házban *gyermekézék* meg.“ (Magnovith János 1651.)

1652: „Isten nem adja disznónak a gyömbért.“

„Egy *batkával* sem vagyok, mint az budai lator, mivel éljek.“ (Fekete László 1655).

„*Sarczhordó* rabokon mennyi restantia legyen.“ Kimutatás 1655-ből. (Olyan rabokat kell itt érteni, a kiket kiküldöttek a sarczuk előteremtésére.)

* L. MNY. XI, 458.

Kezesítés. A török-magyar rabok kiváltása körül gyakran találkozzunk e szóval. Tudjuk, hogy a rabokat hitlevélen, becsületszóra és kezeségen szokták volt kibocsátani, hogy sarcukat előteremtsék. A kezesek lehettek városok, urak vagy főtisztek. A szegényebb rabok azonban ilyen előkelő kezesekre nem tehettek szert. Ezek tehát rabtársaikat kérték meg kezeseknek, a kik aztán ujjajukat, fogaikat, fülüket, orrukat kötötték le. Ha a rabnak meg volt a kezes, akkor megkezesített rabnak hitták. Szelepcsényi György írja például 1648-ban a török rabjairól: „Előbb jól meg kellessék *kezesíteni*; egyébaránt az magam rabjaim kezeségén nem merészem kiküldeni . . . török rabomat mentül hamarabb kezesítse, hogy annál hamarabb bémehtvén, hozzon apródonként az sarczában.“ (Körm. Itr. Miss.)

ÖDÖNGŐ ÁBEL.

HÍRLAPJAINK MAGYARSÁGA.

XI.

(Különféle lapokból.)

43. „A huspénztár *meg* akarta *akadályozni*, hogy a főváros hust kapjon.“ — „Hogyan *akadályozzuk meg*, hogy országunkat vérözön borítsa el.“ — „Ez azonban nem *gátolja* őket abban, hogy a szükséges katonai intézkedéseket megtegyék.“ — „Szerbia nem tudta *meggátolni*, hogy ellenségei a testére gázoljanak.“ — „A görög katonáknak *megtiltották*, hogy az angol és franczia csapatokkal érintkezzenek.“ — „A rendőrség szigorúan *megtiltotta*, hogy bármiféle tüntetést rendezzenek az entente mellett.“ — „Az entente követei *tagadják*, hogy Bulgária elutasító válasza esetében el fogják hagyni Szófiát.“ — „Mindenképp *ovakodott* attól, hogy valami végzetes lépéssel fiatal, egészséges életének sorsát kockára vesse.“ — „Nem *riaszt vissza* bennünket, hogy megvetésünket fejezzük ki ezzel a sajtóval szemben“ — stb.

[Mind ez összetett mondatokban a mellékmondatok *állító alakúak*: „hogy hust kapjon“, „hogy vérözön borítsa el“ stb.; pedig az aláhúzott (s még számos egyéb) főmondatbeli igék után *tagadónak* kéne lennie a mellékmondatnak: „hogy hust *ne* kapjon“, „hogy vérözön *ne* borítsa el“ stb. Érzik ezt velem együtt mindazok, a kiknek még nem ördögé a nyelvérzékük. Az újságírók közt szinte conventio, hogy az *állító* formával éljenek minden ily esetben. Okoskodnak. Ha a rendőrség a *tüntetés rendezését* „tiltotta meg“, hogy volna helye a mellékmondatban a tagadó (tiltó) particulának, hogy „*ne* rendezzenek“! Tévednek. Mert itt nagyobb úr a logikánál az általános nyelvszokás, mely a *tagadó* szerkezet híve. Az volt régen, az ma is. A régiséget mellőzve (l. a NySz.-t az illető igék alatt), azt kérdem, nem így halljuk-e mindig a néptől: „Hiába *tagadod*, hogy *nem* voltál ott“, „Hányszor *megtiltottam* neki, hogy *ne* csavarogjon este“? Oly idiotismusa ez a magyar nyelvnek, mely szerint a szabálytalan a szabályos. Keletkezését könnyű megmagyarázni. Nyilván két kifejezésmódnak confusiójából lett. „Hiába *tagadod*, hogy ott voltál“ és: „Hiába *mondod*, hogy *nem* voltál ott“. E kettőből a fenti mondat. Megemlítem itt, hogy más nyelvekben, pl. a németben, az efféle pleonastikus tagadás csak elvétve fordul elő, azért, mint kocsintás (Schnitzer) megrovandó. Teszem: „Es ist nicht zu *läugnen*, dass dies

nicht sehr oft der Fall ist“, „Ich weiss nicht, was mich *abhält*, dass ich dir *nicht* gleich die Augen auskratze?“ Egyébiránt van eset rá a magyarban is, hogy állító a mellékmondat, kivált ha ennek igéje feltételes módú. Helyesen írja egyik újság: „Az a közkatona, a ki a bűncselekmény idejében a kapu előtt őrt állt, *tagadta*, hogy idegen a kapun *bejuthatott volna*“ = *nem* juthatott be idegen a kapun.

Szeretném, ha íróink, a kik „elvből“ kerülik a tagadó formát, visszatérnének az igaz útra. Ne hallgassanak senkire, még egy Aranyra se, a ki szintén megbotlik néha. Persze versben s „tudva“.

„Ki tudja, mi rejtett fogadás *gátolta*,

Hogy megnyissa szivét, akkor, vagy azolta!“ (Tsz. VI. é.)

e helyett: „hogy meg *ne* nyissa“.

„*Őrizd magad* attól, gyenge szived' lássa“ (BH. II. é.)

e helyett: „hogy *ne* lássa“.

„Hát engem mi *tilt*, hogy kebeledre dőljek?“ (Egressy G.)

e helyett: „*ne* dőljek“. Ez utóbbi sor Arany költeményeinek 1867-iki (3-ik) kiadásában így van:

„Hát engem mi tilt, hogy *kebledre* dőljek?“

Sajtóhibával. Én kézi példányomban, melyet 50 év óta forgatok, e sort nem az első és második kiadás szövegére javítottam vissza: *keb-e*-ledre, hanem elhitetvén magammal, hogy bizonyára a *ne* szócska maradt ki, így:

„Hát engem mi tilt, hogy kebledre *ne* dőljek?“

Fontosabbnak tartottam a kifejezésbeli helyességet — az euphoniánál.]

44. Ha az újságok beszéltetni akarják a magyar parasztot, első dolguk, hogy *ő*-re csücsörítik a szájukat. Azt hiszik, hogy ebben áll a nép beszéde. Csak tudnák legalább, hol ejt az *ő*-zó vidék *ő*-t, ezaz, melyik *e*-t ejti *ő*-nek (l. a 27. pontot, mely erről szól). Ebből *e* nemtudásból aztán ilyen gyönyörűség kerekedik:

„Nyakunkba szakadt a sok rőndőlőt.“ „Hogyan kő a magyarnak az ilyősfajta hadi kinyerőt mögönni?“

Ennek csak az a mentsége, hogy a Bolond Istókban jelent meg.

LEHR ALBERT.

NÉPNYELV.

Szólási hasonlatok.*

Ojam, mint az <i>árnyék</i> .	Ojam, mint ab <i>bojtorján</i> : másba
Néz, mint ab <i>bagó</i> : merően,	akaszkodó, mindenkibe beleakasz-
mereven.	kodik, beleköt, veszekedik.
Meleg asz szoba, mint ab <i>bánya</i> .	Terem az ember, mint ah háti <i>bőr</i> .
Fut, mint ab <i>barlangó</i> .	Ojan ap pofája, mint ab <i>bocskor-</i>
Pislog, mint ak kocsonyában	<i>bőr</i> : nagyon szemtelen ember.
ab <i>béka</i> .	Úgy jár any nyelve, mint acs
Bóg, mint av vízi <i>bika</i> .	<i>csüvöllő</i> .

* BONYHAY BENJÁMIN (l. Szinnyei: Magyar írók élete és munkái) rokonomat a múlt század hetvenes éveiben arra kértem, hogy gyűjtsön Békés megyében népnyelvi adatokat. Ő ezt meg is cselekedte s hozzám el is küldötte Mezöberényből, a hol lakott. A nagy adathalmazt e télen, a mennyire lehetett, rendeztem. Ebből a gyűjteményből valók az itt közölt hasonlatok is.

Tele vam, mint acs *cse(h) duda*: jóllakott.

Szegém, mint attemplom *egere*.

Ojam mint az *élet*.

Hosszú, mint aszszent *Iván éneke*.

Ojam, mint af *fancsali feszület*.

Ojan any nyelve, mint af *fülánk*.

Ojam, mint any nyeletlen *furkó*.

Jár, mint af *fiog af fürdőben*.

Úgy néz, mint as sült *hal*.

Ojam, mint ah *halál*.

Kapkod, mint av vízbe *haló*.

Ojam, mint az ért *kelés* (Debreczen: mint az irkelis, tehát már alig érthető).

Am mijen am mozdó, ojan ak *kendő*: am mijen az aggyon Isten, ojan a fogaggy Isten.

Ojam, mint ak *kéneső*.

Görbe, mint av vakarókés.

Úb beszél, mint ak *kocsis* al lovával: durva.

Ojam, mint ak *kóró*: száraz, sovány, kiaszott ember.

Ojam, mint a *kullancs* (úr[gy] ragad az emberbe').

Annyi vam, mint ak *kurtya kutya*: nagyon sok.

Felfekütt, mint ak *kabaji kutya* a garágyára: az apró vessző-csomókból rakott kerítés (gyepű) tetejére. (Debreczen is.)

Mekszokta, mint ak *kutya* av verést. (Debreczen is.)

Mekszorúlt, mint ak *kutya* ak karó köszt. (Debreczen: Hogy vagy? Mint ak kutya ak karó köszt.)

Kerüli, mint ak *kutya* ap pipa-füstöt. (Debreczen is.)

Ojam, mint al lánczos *kutya*: harapós, veszekedő.

Ojam, mint ap pijaczi *légy*. (Debreczen is.)

Bágyatt, mint az őszi *légy*: alig van el, beteges.

Kerülgeti, mint am *macska* a forró kását. (Debreczen is.)

Tartya magát, mint ap poltrás (= polturás, garasos, olesó) *malacz* a garasos kötelen (Debreczen: tartya magát, min[t] kécs[t] esü tengeri egy zsákba): kevély, henczeg, pedig nincs mire, mivel.

Ojam, mint az árva *malom*: elhagyatott, magános, elárvult, nincs senkije.

Ojam, mint am *marha*: ostoba. Nekiszzegei af fejét, mint am *marha*: mérgesen döföldözik.

Mindég egyforma, mint as Samu *nadrága*.

Egyenesen ment, mint any *nyíl*: torony iránt, irányában.

Könnyen perdül, mint az *orsó*. (Leányról.)

Kerüli, mint az *ördög* at tömjént.

Ojam, mint ap *paprika*: mérges.

Aunyt ér, mint ad döglött lovonn ap *patkó*.

Fejér, mint ap *patyolat*.

Nagyobb af füstye, mint ap *pecsenyéje*.

Ojan borzos, mint egy *pemete*.

Beszótte magát, mint ap *pók*: Emberről, ki minden oldalról körülfalaztatta a házát.

Kevéj, mint ap *pujkekakacs*.

Ojam, mint az ördögtötte *rokka*: eleven.

Eszik, mint as *sáska*.

Nehéz, mint as *só*.

Ojam, mint asz *szél*: gyors.

Ojam, mint ab boeszkorszűj: kemény.

Kikopott at tűz, mint av vásárhejji aczélból asz *szikra*.

Alszik, mint az alutt *tej*: mélyen alszik.

Jár, mint asz *szücsütü*: mozgékony.

Ojam, mint at *tűz*: piros, egészséges, eleven, az arcza maj[d] kiesattan.

Átázott, mint az *ürge*.

Ojam, mint at *tészta* vakaró: pótlék, toldalék, az utolsók közül való.

Néz, mint av *varjú* ak koncza: merőn, sokáig.

Pezsdül ab bora, mint av *vér*.

Telhetetlen, mint ap pap *zsákja*. (Debreczen is.)

Jobb rosszal (értsd: *cseléddel*), mint an nélkül.

Ojan, hogy asz *szél* is majd elfújja: vékony, gyenge, sovány.

Visit, mintha sással meczzenék a seggit.

Ojba veszi, mintha Budán harangoznának.

Kevéj, mintha övé vóna ad díjófájig.

Mintha onnét nőtt vóna.

Mintha af föld nyelte vón el: eltűnt.

Mintha kivetették vóna ab bélit: rossz kedvű.

Mintha birsalmából harapták

vóna ki: ua., fanyar kesernyés ember.

Mintha leforrásták vóna: úgy elment.

Mintha orra vérefojna: szomorú.

Mintha leöntötték vóna: úgy eliskolt.

Mintha hájjal kenték vóna: úgy örült.

Mintha katujából hústák vóna ki: oly csinos.

Közlő: ID. R. VOZÁRY GYULA.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

LXX. Választmányi ülés (1915 deczember 21-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Melich János titkár, Trócsányi Zoltán pénztáros, Erdélyi Lajos, Gombocz Zoltán, Gulyás Pál, Négyesy László, Tagányi Károly és Tolnai Vilmos választmányi tagok. Jegyző: Horger Antal.

A megelőző ülés jegyzőkönyvének fölolvastása és hitelesítése után

1. Szinnyei József alelnök a választmány nevében üdvözlöi az elnököt abból a kettős alkalomból, hogy betöltötte akadémiai tagságának 50. esztendejét, s hogy a király hosszú életén át folytatott tudományos munkásságának elismeréseképen a főrendiház tagjává nevezte ki. Kifejezi a választmánynak azon való örömét, hogy az ünnepelt ezt a kitüntetést testi és szellemi erejének teljes birtokában érthette meg, és azon reményét, hogy a MNYT. még soká fogja élvezhetni az ő tapintatos és eredményes vezetését. Az elnök meg hatottan köszöni a meleg üdvözlést és ígéri, hogy ezentúl is igyekszik fog lelkiismeretesen teljesíteni a kötelességét minden egyes ponton, a hová őt sorsa állította.

2. A titkár bejelenti, hogy a Hornyánszky-czég 1916 január 1-től kezdve még újabb 20%-kal emelte föl a MNY. előállítási költségeit. — A választmány, minthogy kénytelen vele, ebbe az áremelésbe is belenyugszik.

3. Az elnök bemutatja a január 18-án tartandó közgyűlés tárgysorozatát. — A választmány elfogadja, és az 1915. évi számadások megvizsgálására fölkéri Erdélyi Lajos és Vikár Béla választmányi tagokat. Elhatározza továbbá az elnök indítványára, hogy mind a fővárosi, mind a vidéki választmányi tagok újból való megválasztását fogja a közgyűlésnek ajánlani.

4. Az elnök bejelenti, hogy gróf Festetics Sándor az alapítótagok sorába lépett. — Örvedetes tudomásul szolgál.

Rendes tagokul megválasztatnak:

Dr. Czebe Gyula főgimn. tanár, Budapest

Gábrriel P. Gottfried ferenczrendi tanárjelölt, Bpest

Létay Etelka székesfőv. tanítónő, Budapest

Ajánló:

Trócsányi Zoltán

Szinnyei József

Szily Kálmán

5. A pénztáros bejelenti a köv. könyvadományokat: A gyöngyösi Irodalmi Társaság beküldte 1912—15. évi Évkönyvét, Balassa József Német-magyar szótárát, és Létay Etelka a köv. munkákat:

Bálint Antal: Vitagyorsírási gyakorlatok, Radnai Béla: A gyorsírás elmélete, Gyorsírástudomány 1913—14. évf. — Köszönettel elfogadtatnak.

6. A pénztáros jelentést tesz a pénztárnak nov. 30-i állapotáról. Az egész évi bevétel 11.219 K 15 f., az egész kiadás 9092 K 86 f., maradék 2126 K 29 f. Ebből takarékpénztárban van 1800 K., készpénzben 326 K 29 f. Tudomásul szolgál.

LIV. Főolvasó ülés (1915 december 21-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Melich János titkár, Trócsányi Zoltán pénztáros, Erdélyi Lajos, Gombocz Zoltán, Gulyás Pál, Gyomlay Gyula, Jakubovich Emil, Kräuter Ferencz, Mészöly Gedeon, Négyesy László, Németh Gyula, Pintér Jenő, Putnoky Imre, Szegedi Rezső, Szenkő Aladár, Szigetvári Iván, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos, Velledits Lajos és Wigand Ede r. tagok. Jegyző: Horger Antal.

A főolvasó ülés tárgyai:

Vargha Damjántól: A Pozsonyi-codextről.

Melich Jánostól: Volt-e ő-ző nyelvtudás a honfoglalás korában. Egyéb adalékok.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

8. N. J. úrnak. Kérdésére azt a határozott feleletet adhatjuk, hogy a hevesmegyei *Szücsi* (így Lipszky, Rep.) a nép nyelvében *Szücsi*, *Szücsike* rövid *ü*-vel hangzó alakban szokásos. A Nyr. XLIII, 441. lapján közölt *Szücsi* (kétszer is) határozottan tévedés vagy sajtóhiba. M. J.

9. Fr. B. írja: Az *Otthon* mint cím divatba jött, valószínűleg a német *Heim* mintájára. Van *Cseléd-otthon* (Dienstboten-Heim), *Bélyeg-otthon*, *Otthon-kávéház*, *Katona-otthon*, *Otthon-élkező* stb. Kérdés: helyes-e ezekben az *otthon* alak? Nem volna-e magyarosabb az *itthon*? Hiszen a kávéházba, a vendéglőbe belépve, azt óhajtják tőlem, hogy azt mondhassam: *itthon* érzem magamat? A cseléd, ki az illető gondozó-helyen van, azt írja majd a helyről levelében: Jól bánnak velem, *itthon* vagyok. A benlakó, a kávézó, a vevő nem a távolból nézi a helyet, hanem a helyszínen tartózkodik?

10. P. L. úrnak. Dr. Erdélyi Lajos „Melyik nyelvterületen írhatták a Gyulafehérvári glosszákat?” cz. dolgozatában a többi közt ezt írja: „Karácsonyi János, a Ferencrend tudós kutatója, arról értesít, hogy . . .” (17. lp.). Szerintem e mondatból az következik, hogy K. J. a szent-Ferencrend tagja, holott világi pap s jelenleg a váradi káptalan kanonoka, a ki a szent-Ferencrend történetével sokat foglalkozott és foglalkozik. Helyesen tehát ezt kellett volna írni: „K. J., a ferenczrend történetének tudós kutatója . . .”. Az idézett értekezésben többször van ez: a *ferenczrendűek*, *ferenczrendűeknek* stb. Helyesen csakis: *ferenczrendűek*, *ferenczrendűeknek* stb.

11. G. S. úrnak. „Az erdei gazdaságban az szokásos, hogy ott, a hol az irtásra szánt erdőrészt kivágják, a kivágott erdőrészt csemetefácskákkal beültetik. Az előbbit *irtásnak*, az utób-

bit *értésnek* nevezik, s a kettő úgy viszonylik egymáshoz, mint *erént* az *iránthoz*. Szerintem az *értés* népi szó s az *irtás* magashangú párja. — Fel.: A MNy. IV, 144. lapján az *értésről* azt állítottuk, hogy tudatos alkotás s hozzátehetjük, hogy nem lehet régibb a XIX. sz. második felénél. Ma is fenntartjuk ez állításunkat, bár a szó alkotóját egyelőre megnevezni nem tudjuk. Az *irtás* magashangú alakja egyébiránt sem lehet, s ha itt-ott hivatalos feliratokban, pl. erdőkben táblákon előfordul is, ez korántsem bizonyít nyelvújító eredete ellen. P. J.

12. O. L. „A MNy. XI. 47. lapján kapott válaszra hivatkozva kértem, származhatik-e a „márka“ magyar *gira* ∞ *gëra* neve — a mely, tudtommal, először a XV. században szerepel forrásainkban — a bibliai héber *gëra* szóból. Vö. Mózes: II. k. 30. XIII.; III. k. 27. XXV.; IV. k. 3. XLVII, és 18. XVI.; Ezékiel: 45. XII.“ Tájékozással megjegyzem, hogy nálunk a XV. sz.-ban 1 *márka* = 1. 245·53 gr.-os súly; 2. bizonyos pénzösszeget jelentő számítási egység. A bibliai helyek szerint: 1 *sekel* = 20 *gëra*. A *sekel* Ezékielnél a *mina*-súly (kb. 490—1080 gr. közt ingadozó minak ismeretese) $\frac{1}{50}$ -e, másutt $\frac{1}{60}$, $\frac{1}{100}$ része. A *gëra* tehát $\frac{1}{1000}$ *mina* vagyis 0·49—1·08 gr. közt ingadozó súly, vagy inkább ennek megfelelő pénzdarab volt. Persze a XV. századi magyarok ezt semmi esetre sem tudták. Az okleveles forrásokat 1325-ig lehetőség szerint mindet átanulmányoztam, de sehohsem találtam „*marca* vulgo *gira*“ kifejezést, a mi, ha a szó szokásos lett volna, az ezerszámra előforduló *márka* mellett itt-ott mégis szerepelne“. — Felelet: A biblia zsidó szövegéből egy zsidó szó csak akkor terjedt el, ha ez a zsidó szó mint fordítatlan kifejezés átkerült a latin Vulgatába s innen a latin szövegből a többi nemzeti nyelvbe. Ilyen pl. az *ámen* szó. A bibliai zsidó *gera* szót a Vulgata az *obolus*-szal fordította le s így egyelőre nem tudjuk megmagyarázni a magy. és a zsidó szó találkozását, bár nem lehetetlen, hogy a két szó etymologiailag talán mégis összefügg. M. J.

13. K. R. úr írja nekünk: „Egy legújabban (1915) megjelent magyar földrajzi tankönyvben (Anthropo-Geografia, írta Dr. Czirbusz Géza, a geografia egyetemi tanára) ilyesmiket olvasok: „A Maas folyón Belgium, *La France* és Hollandia osztozik, a *Rheinon* Svájc, Németország, Hollandia; *Russzia* a Duna Szulina ágával meg nem elégedhetik (64. l.). — Anthropo-geografikus szigetnek lehetne mondani a *La France*-ot (73. l.). — *Russzia* 179 millió lakossal, *Csina* 360 millió lakossal“. Nem tudom — folytatja K. R. úr —, bosszankodjam-e vagy nevessek az ilyen hóborton?“

Azt tanácsoljuk K. R. úrnak: örüljön rajta! Most már t. i. mindenki láthatja, hogy hová vezet az a meggondolatlan kívánság, a mit először a M. Földrajzi Társaság hangoztatott s a minek földrajzi tankönyvíróink oly hűséges szószóloi lettek: hogy t. i. „az idegen nemzetek helyneveit az illető országok helynévtára szerint kell leírni“. Én csak azou csodálkozom, hogy e könyvet éppen a Franklin-Társulat adta ki, melynek, mint „magyar irodalmi“ intézetnek a magyar irodalmi nyelvre mégis jobban kellene ügyelnie. Sz. K.

14. H. I. Kérdése ez: „*Ugocsa* vármegye és az orosz *ugošcat*: „gäste bewirten, aufnehmen, traktieren“ ige között van-e valami összefüggés?“ — Felelet: Nincs és nem is lehet. Az orosz *ugošcat*

gyakorító képzővel alkotott ige a megfelelő *ugostiti*-ből; az alapszó *gost'* (gast), az *u-* pedig igekötő. Hogy az *Ugocsa* név milyen eredetű, azt nem tudjuk. A régi magyar nyelvben ilyen írott alakjai vannak: Váradi reg. 31. §.: comes de *Vgosi* (olv. *Ugosi*), uo. 52. §.: comite de *Ogocha* (olv. *Ogocsa*), uo. 243. §.: comes de *Hugosa* (olv. *Hugosa*); XIV. sz.-ból: Plebanus de *Hugacha* (olv. *Hugacsa*), Csánki, I. 436. K. P.

15. R. K. írja: Az *iszlám*vallásról szóló törvényjavaslat benyújtásakor Kovács Gyula a Budapesti Hirlapban (l. 1916 január) vezércikket írt e javaslatról, s többek közt azt mondta, hogy helytelen *iszlám*ot írni, helyesen *izlam* a szó. Tisztelettel kérdem, melyik a helyes? Íme feleletünk: Muhammed vallásának elnevezését helyesen csak *iszlám*nak lehet ejteni és írni. Így ejtik és írják maguk a muszlimok; így ment át a nyugati művelt irodalomba s a mienkbe is. Teljességgel hibás e helyett *izlám*ot írni. *Iszlám-vallás* szigorúan véve tautologia. De tekintettel arra, hogy az *iszlám*, vallási jelentésén kívül, Keleten az állami életbe is kapcsolódik, megengedhetőnek tartjuk, hogy oly esetben, midőn — mint a mi új törvényünkben — az *iszlám* csupán csak *vallási* jelentősége szerint jön tekintetbe, e körülménynek azzal kölesönözzünk nyomatékot, hogy *iszlám-vallás*ról (összetett szóként) szóljunk. G.

16. Botanicus. Szívesen fogadjuk és közöljük helyreigazítását: A Nyr. 45. évf. 32. lapján olvasom: „... a *Clematis*-t mindnyájan *hajnalkának* vagy *szulának* nevezzük“. Ez tévedés. *Hajnalka* és *szulák* mindig csak *Convolvulus*, míg a *Clematis*: *bércse* és *iszalag*; még pedig a fehérvirágú *Clematis vitalba* és társai: *iszalag*, *venicz*, *erdői venyige*, a lilás virágú *Clematis integrifolia* és rokonai: *kék bércse*. A Debreczeni Fűvészkönyvbe tévedésből kerülhetett a *Clematis*-ok nevei közé a *szulák*. A teljesen különböző *Clematis* és *Convolvulus* azonosítása, pusztán azért, mert mindketten futó, kúszó növények, nagy járatlanságra mutat. T. V.

17. D. S. úr írja: „Az 1916 január 3-án tartott akadémiai ülésen végighallgattam a fogolytáborokban végzett tanulmányokról szóló jelentéseket. Mint historikusnak feltűnt, hogy a harmadik jelentéstévő, Vikár Béla lev. tag a Kaukázusban lakó avarokról szólóban azt a feltevést próbálta bizonyítani, hogy ez avarok nyelvének köze van Baján avarjainak a nyelvéhez. Arra kérem a tek. szerkesztőséget, szíveskedjék felvilágosítani, vajjou a paunóniai avarok ethnikai hovatartozása eldöntetlen-e, s nincsenek-e olyan avar nyelvemlékek, nyelvmaradványok (személy-, hely-, méltóságnevek), amelyek e tekintetben útbaigazíthatnának?“

18. R. P. úrnak. A NySz.-ban a *csalán* szó alatt *SzBodó*: *Kálm.* rövidítést olvasok s ez a források jegyzékében nincs felsorolva. Kérdem, milyen művet kell az illető rövidítésen érteni. — Az illető mű Szentmártoni Bodó János „A kalmárok dicsérete“ című műve s a NySz. forrásjegyzékében *Szentm*: *Kálm.* rövidítéssel van meg. K. P.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XII. KÖTET.

1916 MÁRCZIUS

3. SZÁM.

A pannóniai avarok nyelvéről.*

Milyen nyelven beszéltek BAJAN avarjai? Az érdeemes LUKÁCSY KRISTÓFNak és GYÁRFÁS ISTVÁNNak van-e igaza, a kik az avarok magyar nyelvűségét vitatták, VÁMBÉRY ÁRMINNak-e, a ki az avarok török voltát bizonyítgatta, vagy VIKÁR BÉLÁnak, a ki legutóbbi akadémiai jelentésében a kaukázusi avarok nyelvére utalt?

Avar szójegyzék vagy éppen összefüggő nyelvemlék nem maradt ránk; ha a felvetett kérdésre felelni akarunk, arra a pár személynévre és méltóságnévre vagyunk utalva, a melyeket szá munkra a bizánczi történetírók és a nyugati krónikások őriztek meg. Fokozza a nehézségeket az is, hogy nem egy esetben a kézirati hagyomány annyira ingadozó, hogy eleve le kell mondanunk arról, hogy az illető tulajdonnév avar alakját rekonstruáljuk. Egyik avar méltóságnév EINHARD szerint a *Iugurrus*: „Caganus et *Iugurrus*, principes Hunorum“ EINH. Ann. ad a. 782 (MGH. I, 163; Ann. Bertiniani ad a. 782). Csakhogy a *Iugurrus* alak mellett előfordulnak a *vigerius*, *vigurrus*, *iugurnus* (Ann. Lauriss. ad a. 782, MGH. I, 162), *Iugurgus* (POETA SAXO II. ad a. 782, MGH. I, 237), *Iugurus* (EINH. Ann. ad a. 796, MGH. I, 182), *gugurrus* (ENHARDI Fuld. Ann. ad a. 796, MGH. I, 351) variánsok is. Hogy hangzott az avar méltóságnév: *Oijur* (vö. tel. *oijor* ,klug, verständig, gebildet‘ RADL. Wb. I, 971), *Uijur* (vö. csag. *uujur* ,nachgiebig, gehorsam, der anhängler, verbündete‘ i. m. I, 1598) vagy *Jugur*? Persze VÁMBÉRY (Magy. Er. 28, 44, MSFOU. XII, 81) a dolog könnyebb végét fogja, mikor a kézirati hagyomány ellenére az évkönyvek adatait *Jagur*-ra javítja, s az oszm. *jor-*, *jur-* ,auseinandersetzen, deuten (einen traum), etwas als ein gutes vorzeichen ansehen‘ RADL. Wb. III, 420, REDH. alapján egy

* Válasz a 17. sz. kérdésre.

nem létező tör. *jayur-*, *jakur-* 'jövendőlni, jósolni' igét construál!* Ugyancsak EINHARD szerint egy avar fejedelem neve *Canizauci* (Ann. ad a. 811, MGH. I, 199), más kéziratok szerint *camzanci*, v. két szóban *cani zauci*. Melyik a helyes alak?

Szerencsére a ránk maradt avar tulajdonnevek között van egynéhány, a melyeknek vallomása, az ingadozó kézirati hagyomány ellenére is, döntő fontossággal bír. Ilyen elsősorban a *Tudun* méltóságnév.

795-ben egy avar főméltóságnak, a *Tudun*-nak követői jelentek meg NAGY KÁROLY előtt: „venerunt ad eum legati de Pannonia (unius) ex primoribus Hunorum, qui apud suos *Tudun* vocatur“ (EINH. Ann. ad a. 795, MGH. I, 181, uo. ad a. 796; var.: *thudun*, *tudum*, *tudmi*, *tridun*; Ann. Bertiniani ad a. 795: *Tudun*; vö. még EINHARDI Ann. Fuld. ad a. 795—6, MGH. I, 351: *tudun*, *tuduin*; EINH. Ann. ad a. 811: *Tudun*). Ugyane méltóságnév (mert hogy nem személynévvel van dolgunk, az kétségtelen) más, eltérőbb alak-, ill. írásváltozatai: „de terra Avarorum regulus quidam nomine *Todanus*“ (Ann. Lauresham. ad a. 795, MGH. I, 36; Chron. Moissiacense, uo. I, 302); *Zodan*, princeps Pannoniae (EINH. Ann. ad a. 803, MGH. I, 191); *Zotan*, *Zotanus* (Ann. Guelferb. ad a. 795, MGH. I, 45; Ann. Juvav. Mai. ad a. 796, uo. I, 87; Ann. Salisb. ad a. 796, uo. 89; Ann. Sangall. Mai. ad a. 795, uo. I, 75).

A *Tudun* tehát az avaroknál a kagan után vagy mellett a legfőbb méltóság (vagy egyik főméltóság) képviselője, birtokosa volt. Ugyanez a méltóságnév mármost megvolt a középpázsiai türköknél is, a kiknek a hatalmát körülbelül félszázaddal az európai avar birodalom bukása előtt, a VIII. század közepe táján egy másik török nép, az ujgurok döntik meg. A kínai évkönyvekből tudjuk, hogy a ČEU dinasztia alatt (561 KR. u.) a türkök főhivatalnokai a *Jepu*, *But*, *Tikkün*, *Sulipat* és *Totunpat* címet viselték. Ezek közül hármat könnyű a megfelelő türk méltóságnévvel azonosítani: *Jepu* = türk *Jabꞑu*, *Tikkün* = türk *Tigin*

* Jellemző eset arra, hogy V. minden adatával szemben mennyire helyénvaló az óvatosság, sőt a kételkedés! Etym. Szótárában a *jakur-*, *jaur-* ige még csak mint feltevés szerepel: „csag. *jakmak* ‚wohl tun‘ . . . *jormak* (*jakurmak*, *jaurmak*ból) ‚jóslani, álmot fejteni‘ (szó szerint: jól tenni, jóvá tenni)“ NyK. XIII, 365; később (pl. MSFOu. XII, 81) már mint tényleg meglévő szóalak. Persze feltevésnek is helytelen: oszm. *jor-* ∞ ujg. *jör-* ‚den traum deuten‘, tehát eredeti rövid tömagánhangzóval.

v. *Tägin*. A *Totunpat* első felében a türk *Tudun* méltóságnév, a *Sulipat* első felében talán az ujj. oszm. *sol* 'link, links' szó lappang. A türk birodalom virágkorával egyidejű TANG dinasztia (618—907 KR. u.) évkönyvei szintén emlegetik a *Tatkan* (= *Tarkan*) és *Totun* (= *Tudun*) türk méltóságneveket.* A THOMSEN által megfejtett türk feliratokból kiderült, hogy a *Totun* méltóságnév igazi török alakja *Tudun*, tehát pontosan megegyezik az avar méltóságnévnek a legmegbízhatóbb kézirati hagyomány által megörzött alakjával. A Kül-Tigin-émlék keleti oldalán ezt olvasuk: „*birijä karluk budun tapa sülä tip tudun jamtaryy ytyim bardy*“; THOMSEN MSFOu. V, 127—8 (RADLOFF, Inschr. 67) fordítása szerint: „en disant: marche vers le sud, contre le peuple Karluk, j'envoyai *Tudun Jamtar*, et il alla“. Egy as'chetei felirattöredéken egy *Kül-Tudun* nevű türk bég szerepel (vö. RADLOFF, Inschr. 257; a *Kül* férfinév több összetett tulajdonnévben előfordul: *Kül-Tigin*, *Kül-Čur*, *Küč-Kül*, l. RADLOFF, i. m. 435). A STEIN AURÉL által felfedezett és THOMSEN által megfejtett papirusok egyikén (Dr. M. A. STEIN's manuscripts in turkish „runic“ script from Miran and Tun-Huang, Journal Roy. As. Soc. 1912, 186) szintén előkerül a *Tudun* méltóságnév: „*unagan čur : jarlyky : uruju : tudun : čigši : kü : jarlyk : bolty* = To Unagan Chur's yarik Urungu Tudun Chigshi a yarlig was (granted)“. A mongolok történetében szereplő *Makha-Tudan* nevét RAŠID-EDDIN *Dutum-Menen*, a kínaiak *Minen-Dudum* alakban írják (vö. D'OHSSON, Histoire des Mongols, I, 26, SCHLEGEL, MSFOu. III, 7).

A *Tudun* méltóságnév eredete nincs tisztázva. SCHLEGEL, MSFOu. III, 7 és RADLOFF, Inschr. 130 a köztör. *tut-* 'fassen, halten, auffassen, annehmen, festhalten, fortnehmen' ige származékának tartja, anélkül, hogy e feltevessel a *Tudun* hangzóközi zöngés *d*-jét megmagyarázná (a jenszei feliratok *Tutuk* méltóság- v. személyneve csakugyan a *tut-* 'tenere' származéka lehet, vö. RADLOFF, Inschr. 371). VÁMBÉRY, Magyar. Er. 51, MSFOu. XII, 81 szerint „jelentése *tudó, figyelő* . . . e törzsszótól: *tud, tuj, duj* = tudni, figyelni“. A kún, kirg. csag. *tui-* 'gewahr werden, ahnen, fühlen, vernehmen, hören', oszm. krim. azerb. *dui-* 'hören, fühlen, verstehen, bemerken, ahnen' ótör. megfelelője is *tui-* 'gewahr werden' (RADLOFF, Inschr. Zweite folge 101), tehát ere-

* Vö. STANISLAS JULIEN, Journal Asiatique, 6e série, III—IV, 1864; SCHLEGEL, MSFOu. III, 6—7, THOMSEN MSFOu. V, 59.

deti \dot{z} , s nem δ -tövel van dolgunk. A tör. *tud-* csak VÁMBÉRY költése, nyilván a magyar *tud* ige alapján; az ujj. *tut-* igének, a melyet ugyancsak V. NyK. XIII, 434 helytelenül a csag. *tui-gewahr werden* mellé állit, eredeti jelentése 'tenere'; ha a Kut. Biligben előfordul 'für etwas halten' jelentése is, az csak közel fekvő jelentésváltozás eredménye (vö. fr. *prendre pour*). Nem szerencsésebb VÁMBÉRY másik magyarázata sem: *Tudun* \sim *tujun* 'pap' VÁMBÉRY, Magy. Ered. 51, MSFOu. XII, 10. BUDAGOFF szerint (a honnan V. is idézi adatát) *توين*, *жрецъ будд. религии*; RADLOFF a khinai-ujgur szótárból idézi: *tojyn* 'der Buddhapriester'. Más török nyelvből nem ismerjük; aligha lesz eredeti török szó. Egyébként az ujj. *-j-* meg az ötör. *-d-* úgysem férnek össze. A mióta a feliratoknak s a LE COQ és STEIN-féle papirusoknak anyaga hozzáférhető, sok olyan török méltóságnév került elő, a melyeknek etymonja ismeretlen, de a melyeknek török voltában azért nincs okunk kételkedni, pl. *Jabyu*, *Čur*, *Šadapit* stb. Ezek közé tartozik a *Tudun* is; ismeretlen etymonja az avar kérdésben való fontosságát nem csökkenti.

Az avarok fejedelme a nyugati és a bizánczi források szerint a *kagan* volt. A nyugatiakban: *cagan*, *chagan* (ENHARDI Fuld. Ann. ad a. 796, EINH. Ann. ad a. 796); *caganus*, *kaganus* (EINH. Ann. ad a. 782, Vita Karoli MGH. II, 450); *cacanus* (PAULUS DIAC. IV.); romlott szövegben *paganus* (MGH II, 450), *cappanus* is (Ann. Xant. ad a. 805, MGH. II, 224). A bizáncziakban: $\chi\alpha\gamma\acute{\alpha}\nu\omicron\varsigma$ (vö. „ \acute{o} $\pi\alpha\rho\acute{\alpha}$ τοῖς Ὀβνοῖς $\chi\alpha\gamma\acute{\alpha}\nu\omicron\varsigma$ οὕτω λεγόμενος“ THEOPH. SIM. ed. Bon. 39 : 5—6; uo. 47 : 17 : $\chi\alpha\gamma\acute{\alpha}\nu\omicron\upsilon\varsigma$; uo. 48 : 9 : $\chi\alpha\gamma\acute{\alpha}\nu\omega$; uo. 48 : 18 : $\chi\alpha\gamma\acute{\alpha}\nu\omicron\nu$).

A nélkül, hogy a *kagan* méltóságnév eredetének, etymonjának nehéz kérdésébe bocsátkoznám (vö. SHIRATORI megfajtési kísérletét KSz. III, 4; ui. a kérdés régibb irodalmát), a mi szempontunkból elég lesz annyit kiemelni, hogy az avarok európai szereplésével kb. egyidőben ez a méltóságnév több török népnél kimutatható: a türköknél (vö. a ZEMARCHUS-féle jelentést: $\chi\alpha\gamma\acute{\alpha}\nu\omicron\varsigma$ MEN. PROT. XVIII. c.; a Kül-Tägin emléken gyakran *kagan* alakban (MSFOu. V, 97), az ujjuroknál (745-ben *Kutluğ Boila* ujjur fejedelem felvette a *Kutluğ bilgü Kül kagan* czimet, s utódai is mind e czímet viselték, I. SCHLEGEL, Das ujjurische denkmal in Kara Balgasun, MSFOu. IX, 3), a kazároknál (IBN RUSTA: $\chi\alpha\lambda\alpha\rho\iota\alpha\varsigma$ CONST. PORPH. 38. fej. MHK. 121).

MENANDER PROTECTOR tartotta fenn számunkra a legáltalmasabb avar kagannak, BAJANNAK a nevét: „Βαϊανός ὁ τῶν Ἀβάρων ἡγούμενος“ MEN. PROT. 305 (uo. 303: Βαϊανόν; uo. 425: Βαϊανοῦ stb.).

A *Bajan* szn. a törököknél nem ritka. KOBRAT bolgár fejedelem legidősebb fia THEOPHANES szerint Βαϊανός vagy Βατβαϊάν (ez utóbbi változat MARQUART, Streifzüge 505 valószínű conjecturája szerint íráshiba Βαγβαϊάν = *Beg-Bajan* h.). Megvan mint tulajdonnév az altáji tatároknál és a kazakkirgizeknél is (vö. MELIORANSKIJ, Izvj. VII, 2 : 282, KORSCH, Arch. IX, 487—8); *Bajan* egy altáji tatár törzs neve is (RADLOFF, Phon. XXVIII.). Jelentése: „gazdag“ vö. köztör. *bai* „reich; der wirt, der ehemann; der held, der anführer“ RADL.; csuv. *pujan, pojan* „gazdag“ ZOL. 54; mong. *bajan, bajin, bain* „reich; reichum, wohlstand, glück“ Kow., Podg.,¹ l. EtSz. I, 268, MNy. XI, 434—5.

A milyen kétségtelen a *Tudun, Kagan* és *Bajan* török volta, épp olyan nehéz a bizancziak által feljegyzett többi avar személynévről valami biztosat mondani. Mégis azt hiszem, hogy két esetben már VÁMBÉRY eltalálta az igazságot. Annak a követnek, a kit az avarok 579-ben II. TIBERIUS császárhoz küldenek, MENANDER PROTECTOR szerint *Solak* volt a neve: „προσβευτής Σόλαχος τοῦνομα“ MEN. PROT. 338. A Magyarok Eredetében (49) V. erre vonatkozólag ezt írja: „jelentése: balga, ügyetlen, és ilyen értelemben e szó még ma is mint tulajdonnév használatos. Az oszmánoknál is használták ezelőtt e szót. Vö. *Solak-zade* = *Solak* fia, egy ismert oszmán történetírónak neve.“ Magam is azt hiszem, hogy a *Solak* személynévnek köze van a köztör. *sol* „link, links“ szóhoz, vö. ujjg. oszm. alt. stb. *sol* | kaz. *sul* ua.; származékok: oszm. *solak* 1. „gaucher; malheureux, néfaste; 2. corps composé de quatre compagnies de janissaires, commandé par un *solak* *baši*“ BARB. DE MEYN. | csag. *solak* „gaucher“ PAVET DE COURT. | kel-türk. *solayai, sulakai* „left-handed“ BARKLEY-SHAW | kirg. tar. *solakai* ua. | RADL. | csuv. *sylaxaj* „bal, balog“ PAAS. | kún *solagay* „laevus“ CCum. 226; *solulu* ua. uo. 146 || irod. mong. *solojai* „gauché“ Kow.; mKhalkha *salažai* Podg.; burj. *halgai* ua. CASTR. Persze nehéz volna eldönteni, hogy az avar *Solak* szorosabb értelemben vett személynév-e, mint pl. a magyar *Balog* szn. és csn, vagy tisztség, hivatal neve. Ha figyelembe vesszük, hogy a türköknél éppúgy mint a khinaiaknál, jobbról és balról való tisztek, nemesek voltak (vö. SCHLEGEL, MSFOU. III, 7, BARTHOLD, Inschr. Neue f.

Anh. 16 és a fentebb idézett *Sulipat* méltóságnevet), ez utóbbi lehetőséget is figyelembe kell vennünk.

THEOPHILACTUS SIMOCATTA (VI, 6) egy *Κόχ* (βάρβαρος δὲ οὖτος), MENANDER PROTECTOR *Κόχ* nevű avar embert említ (441). Elfogadhatjuk VÁMBÉRY Magy. Ered. 46 magyarázatát, hogy *Κόχ* = *kök*. A törökségben a *kök*, az *égnek* és az ég szent színének, a *kéknek* a neve, nemcsak népnevekben fordul elő (vö. *Kök-Türk* MSFOu. V, 138; *Kök-Čulub* RADL. Phon. XXXII; *Kökä-Monggol* SCHMIDT, Gesch. der Ost-Mongolen 70), hanem személynevekben sem ritka. A török nemzeti hagyomány szerint a legendás Oguz-kan egyik fiát *Kök-kannak* hívták (vö. SALEMANN RAŠID-EDDIN kiadását, RADLOFF, Kud. Bil. I, XXII); HOUTSMA *Kök-Bürü*, *Kök-Taš* személyneveket említ (Ein türkisch-ar. Gloss. 33).

Az avarok első követe, a ki 558-ban JUSTINIANUS előtt megjelent, MENANDER PROT. szerint *Κανδίχ* volt: „καὶ οὖν Κανδίχ ὄνομα τις ἤρθε διὰ πρεσβευσόμενος ὑπὲρ τῶν Αβάρων πρῶτος“ (282). Figyelmen kívül hagyva VÁMBÉRY magyarázatát (= *kanlyk*, ill. kirgizesen *kandyk* ‚véres‘ Magy. Er. 45), csak annyit akarok megjegyezni, hogy *Κανδίχ* = *Kandyk* (v. *Kändik*?) ugyanolyan származéknak látszik, mint a THEOPHILACTUS SIM. VII, 8 említett türk úr neve: *Τουλδίχ* (= *Tuldyk* v. *Tüldik*). Vajjon a közös *-δίχ* végzet nem a tör. *-dik*, *-dyk* nom. verb.-képző-e?

Egy avar szó, ill. személynév maradt reánk, a melynek a jelentését is tudjuk: *Βακολαβρα*. THEOPH. SIM. I, 8 szerint görögre fordítva *μάγος* volna (magus, pap, varázsló). Lehet, hogy igaza van HUNFALVYNAK (Magy. Ethn. 152) és VÁMBÉRYNAK (Magy. Er. 41, MSFOu. XII, 10), hogy első felében a tör. *bügü*, *büjü* ‚varázslás; bölcs, próféta‘ szó lappang.

Ennyi az, a mit a tulajdonnevekből az avarok nyelvére vonatkozólag kihámozhatunk. Nem sok, de elég ahhoz, hogy figyelmünket a törökség felé irányítsa. Egyébként az a feltevés, hogy az avarok (vagy legalább az uralkodó osztályuk) török nyelvűek voltak, a történelem adatainak is legjobban megfelel. Erről máskor bővebben.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Széchenyi első négy művének nyelvéről.

II.

Láttuk a fentiekből, hogy Döbrentei javításai csak szavakra, egyes kifejezésekre, a szórendre vonatkoztak, de látjuk azt is, hogy ezzel a *Hitel* egy keveset magyarabb kifejezést nyert ugyan, de azt az új szint, melyet rajta tapasztalunk, tőle nem nyerte. Ezt mástól nyerte, mert Széchenyi másnak is odaadta művét áttekintésre. A kéziratban három különböző kézvonás van Döbrenteién kívül. Egy szót Tasner Antal irt az egyik lapszélre, kivülről még Kisfaludy Károlynak, továbbá Helmecey Mihálynak írása is megismerhető a kéziratban. Kisfaludy Károly javításaiból Széchenyi elfogadta a következőket: valójában helyett tulajdonkép (34), fundamentum nélkül h. alaptalan (109), citálni h. mutatni (114), kiterjesztése h. szaporítása (123), miben voltát h. miben létét (137) és miségét (148), nem nyugodt h. nyugtalan (138), sommája h. tartalma (141), spital h. kórház (190), alkalmatosság h. alkalom (199), áldások olly mennyiségéért h. bőven nyert áldásaiért (203), legfőképp h. leginkább* (207), minden parancsolatjára vár h. kényétől függ (206).

Nem fogadta el a következőket: praecipitium (Döbrentei meredek öblében) h. örvény (37), katonáskodni h. vitézkedni (45), discussio h. ellenkezés (152), provocálja h. szólítja (181). E kifejezés mellé: „aggódóbb gondunk“ Kisfaludy ezt írta: gondban már az aggodás benne vagy — én így tenném legszorosabb gondunk. Széchenyi ezt tette: legaggodalmasabb gondunk (199). A Bérekesztésben Széchenyi egy helyen (205) e szót használta: legdrágábbját. Itt Kisfaludy ezt jegyezte meg: „drága tót szó, úgy vélném: legbecsesbjét vagy legszebb javát — különben is das theuerste németismus. Széchenyi az utóbbit fogadta el így: legszebb javait.

Helmecey írása is ott található a kéziratban, de elszórtan csak néhány szó. Hihetetlen volt előttem, hogy Helmeceynek csak

* Kisfaludy jegyzése: „főképp sokszor van“.

ennyi észrevétele lett volna. Szoros vizsgálat alá vettem azért újból és újból a kéziratot s a következő eredményre jutottam. Feltűnt, hogy a kéziratban számozások is vannak a mű első felében (a *Mit kell tenni* cz. szakaszig). A számozás minden szakaszban újra kezdődik, tehát az illető egyes szakaszonként kapta a kéziratot Döbrentei után. A számokat Helmecey írta s ezen a nyomon haladva megtaláljuk a nyitját annak, hogyan került aránylag sok új szó, régi szók új formája, újabszerű kifejezés a műbe. Ezeket a javításokat Helmecey külön írta a számok megjelölésével és Széchenyi ezen a lapon jelölte meg, melyiket fogadja el, melyiket nem. (A kéziratban is egyes helyeken, egyes számok át vannak húzva, egyesek nem.) Így azután az írnok újra lemásolta a kéziratot és ez a másolat került a nyomdába. Valószínű, sőt bizonyos, hogy még a correcturaíveken is történt javítás és én azt hiszem, hogy Széchenyivel együtt különösen Tasner és Helmecey végezték a correcturát.

A kéziratot a kinyomtatott művel egybevetve, a következő változtatásokat észleljük:

hamis pénz helyett álpénz 13, regula h. rendszabás 18, orvosi szer h. orvosság 18, ész tortura h. észcsigázás 19, szegényedik h. szegényül 19, lépésről lépésre* h. lépvést 19, helyezettetés h. helyzet 20, oldalaslag h. mellesleg 20, önmegelegedés h. öntetszés 22, végtére h. végre 22, elkerülhetetlenül h. elkerülhetlenül 23, bátya h. bátyja 23, megbirálás h. itélet 23, egyarány h. arány 23, munkássága köre h. munkássági köre 23, felemelkedése polcza h. felemelkedési polcza 24, patikarius h. patikás 24, keveredését h. vegyületét 24, villám tisztaságú h. villám csillanatu 26, czél elérése h. czélelérese 27, muzsikos h. hangász 30, mesterség** h. művészet 30, suppositio h. hiedelem 30, negativ h. tagadó 30, csalhatatlannak tartá magát h. cs. képzé magát 31, superficialis*** h. színénjáró 31, korlátja van h. korlátos 31, aránysúlyban való h. súlyegyenbeli 32, fűszerszámos h. fűszeres 35, hiánya h. híja 38, zavarodás h. zavar 39, általános rajza h. vázrajza 39, hazáját ismerő h. hazaismerő 41, hazáját védelmezni tudó h. honvédő 41, ékesen szolló h. szónok 41, perplexitas h. kábultság 42, egy oldalaslag h. egyoldalulag 43, elkészít h. idomít 43, egyarányban h. idomzatban 43, részrehajlás nélkül való h. részrehajlatlan 44, tapasztalásért való h. tapasztalási 44, gondolja h. képzi magát 45, egyensúly† h. súlyegyen 46, magunk tartása h. öntartásunk 47, analógiában h. hasonlatban 49, lámpás h. szövétnek 51, önmagunk csorbitása h. öncsorbulásunk 52, dupláztat†† h. sokszoroztat 54, veszedelem h. veszély 54, embert ékesítő h. emberékesítő 57, balvélekedés h. balvélemény 57, machinákat h. erőműveket 59, művek h. műszerek 59, hazafiságtalanság h. hazafitlanság 59, modella h. minta 59, evedző h. csónakász 60.

* Döbr.: lépést. — ** Döbr.: művészség. — *** Döbr.: színén járó. — † Döbr.: egyenlő súly. — †† Döbr.: kettőztet.

hiedelmesség h. hiedel 62, hájoló kötelek h. bájkötelek 64, örökké valóság h. öröklét 64, időben való h. időbeli 67, ott létel h. ottlét 67, módi h. divat 68, fog feltalálni h. feltaláland 71, epocha h. időszak 71, idő előtt való h. időelőtti 71, esze fordulása h. elmesség 73, successus h. diszlet 73, definitio h. értemény 74, festi magát h. festekezik 74, canalis h. csatorna 75, calculo diametrali h. közép számmal 77, jelen való h. jelen 77, scrupulositas h. pontosság 78, városban levő lakás h. városi lakás 78, dispositio h. szabad rendelkezésre 78, calcaturás gazdaság h. váltó gazdaság 79, applicatio* h. valóítás 80, olyan a képe h. olyan is képleg 81, képzelkedéseket** h. képzelgéseket 86, proportio h. aránylat 87, extremum*** h. véghatár 87, thermometer h. hőmérték 87, káros elme elfoglalás h. hibás előítélet 91, egymással párhuzamosan h. közegyenleg 94, supponált h. képzelt 96, természeti voltokban h. miségekben 97, földproductum h. ásvány 99, fog forogni h. forgand 101, törvények előtt való h. törvényelőtti 101, kézi munkás h. kézműves 105, seriose h. igazán 105, disciplina h. korlát 105, industrialis h. szorgalmi 108, curálni h. orvosolni 109, vele való élés h. vele-élés 111, plagiarismus h. kölcsönvétel 112, féloldalasalag h. félszegül 112, mustra h. példány 113, legközelebbül járó h. legközelebbítő 115, emberi vér h. embervér 115, tengeri part h. tengerpart 118, ideig óráig való h. ideig-óráiglan 116, ingathatatlan h. ingatlan 119, magazin h. rakház 120, gyógyító h. gyógyász 120, haszonvehetetlenség h. haszonvehetlenség 125, ingadozó volta h. ingatagsága 121, fortélyoskodás h. fortélykodás 122, perspectiv h. nagyító csó 125, versenygés h. viszongás 125, projectál h. javasol 126, fölszínen való h. fölszíni 126, jobbára h. jobbadán 126, hihetőképpen h. hihetőleg 127, legközelebbbrül való h. legközelebbbsó 128, lassan lassan való h. lassankénti 128, perpetuum mobile h. örök mozgony 133, dicséret nélkül való h. dicséret nélküli 133, tanu nélkül való h. tanutlan 133, resultatum h. folyamat 134, principium h. elv 137, egymáshoz való h. egymáshoz 136, haláltul való h. haláltuli 138, magukrul való h. magukruli 151, dividend h. osztalék 155, actia h. részvény 155, concentratio h. középesülés 156, mechanikus h. műszerész 158, tárgy körül való h. tárgykörül 159, sommált h. öszveleg 161, quantitas h. mennyiség 161, intelligentia h. értelmesség 161, opinio† h. közvélemény 162, fabrika h. gyár 163, manufakturák h. kézletek 163, praxis h. tényleg 165, executio h. ítélet végrehajtás 168, convincál h. megmarasztal 168, exequál h. végre hajt 168, idea h. eszme 168, tyrannus h. zsarnok 171, garantia h. kezesség 172, contractus h. szerződés 172, immoralitas h. erkölctelenség 180, actio, reactio h. hatás, ellenhatás 180, örökösít h. örökít 181, negativa, positiva h. nemleges, igenleges 185, superfluum†† h. felesleg 185, örökösödés h. öröködés 185, ijesztőkép h. rémitőleg 186, önmagával való h. önmagávali 186, magasabbra emel h. magasít 187, jelen való idő h. jelenkor 188, körül való h. körüli 188, hazug fény h. álfény 189, operator h. műveglő 190, garde fons h. sorompók 191, pillantati h. pillanati 191, praxis h. valóításmód 192, könnyen változó h. változékony 194, ketté tör h. megszeplősül 194, maga megkötés h. önkötelezés 194, szentmutató h. szineskedő 197, megbántás h. bánta-

* Döbr.: alkalmaztatása. — ** Döbr.: képzelődés. — *** Döbr.: végpont. — † Döbr.: köz vélekedés. — †† Döbr.: feleslegvaló.

lom 197, rágalmazás h. rágalom 199, fundatio h. alapítvány 200, könnyen törő h. töredékeny 201, ragaszték h. ragasz 201, hivatalban levő h. tisztviselő 201, homok sivatag h. homok lapány 202, a világ nagy kiterjedésében h. a föld gombolyagán 204, hátramaradás h. sérv 205, reputatio h. becsesítés 216, előre lépés h. szökkenés 219, önérezet h. önérzet 224, astronomus h. csillagász 239, cselekedheti h. cselekheti 240, sülyyedő h. sülyyeteg 241, extrem h. végsőség 242, conciliatio* h. békítés 242.

Fel kell még említeni a következő változásokat pl. *tetszetősebben* helyett ezentúl gyakori a *tetszetősben*, *készítenek* helyett a *készítnek*, *összeköttetéseit* helyett az *összeköttetésit* és a határozott névelő gyakori elhagyása.

Több példából biztosan arra következtetek, hogy Széchenyi nem volt megelégedve az ajánlott változtatással s úgy látszik, megbeszélték, mi volna a helyes. A megbeszélésben azok vettek részt, a kiket Széchenyi Naplójában megnevez, hogy tudtak művéről. Biztosra veszem például, hogy ilyen mint *kéksavany*, *műveglő* csak Bugát ajánlatára került a *Hitelbe*.

Azt, hogy tanácskoztak egyes szók, fordulatok ügyében, a következő szóknál láthatjuk:

A definitiora Döbrentei ajánlotta a meghatározást, de értemény került a műbe (74); applicatióra alkalmaztatást, lett valósítás (80); a közopinióra közvélekedést, lett közvélemény (165); a szerencsétlet-re szerencsésé tesz, lett boldogít (107); közibünkre, közinkbe-t, lett közénk (188); supponált-ra gyanuba vett-et, lett képzelt; vagy Széchenyi ezt írta: tegye mindegyik csak a maga kötelességét, semmit mást, de azt ugyancsak derekasan; Döbrentei így javította: tegye csak mindenki a maga kötelességét s ne valamit egyebet, de azt ugyan csak ember-ségesen; lett: tegye csak mindenki maga kötelességét s ne valami egyebet, hanem azt ugyan emberül (15). Széchenyi így írta meg: hagyja függni ágait a földhöz; Döbrentei így javította: eregeti-le a földre hajladozó ágait; lett: eregeti földre csüggeteg lombjait (151). Széchenyi így írt: decentiával gondolt kibujni a hátulsó ajtócskán s pár szomoru forintját menteni; Döbrentei így javította: illendően lehető kibujhatását gondolá a hátulsó ajtócskán s egypár szomorú forintja megmenthetését is; lett: illendően gondolt kisurranni a hátulsó ajtócskán s pár szomoru forintját megmenteni (156). Széchenyi így írt: nem a vakok használtak honnoknak, hanem a szemesek, nem a mindent dicsérők, hanem

* Döbr.: összebékesítés.

az igazat mondók; Döbrentei így javította: nem a vak használt honnjának, hanem a szemes, nem a minden dicsérő, hanem az igazat mondó; lett: nem a vak használ honjának, hanem a szemes, nem a mindent dicsérő, hanem az igazmondó (241).

Előttünk van az anyag a *Hitel* cz. műre nézve a maga teljességében. Láthatjuk, hogy a műben csak a szavakon, egyes kifejezéseken „csiszolgattak,” a velőn, a lényegen semmi változás sem történt, azt elejétől végéig maga Széchenyi írta. Bizonyára maga érezte, hogy az ő magyar nyelve kissé ódon, sok benne az idegen szó; ezért adta oda az ismerős magyar íróknak. A változásokat megbeszélte velük s így ösztönzőjük lett a munkában. Előmozdította az újítást és a színezésére való törekvést a nyelvben azzal, hogy ösztönzött, irányított, elfogadott és tanult. Széchenyi magyar nyelvi tudása ugyanis a *Hitel* cz. művének írása közben nagy mértékben tökéletesbedett. Nagyon haladt az egyes szakaszok írása közben, mert a megbeszélések termékeny talajra találtak nála. Jegyzetei között reánk maradt egy lap e címmel: *Az egészre nézve*. Itt a következőket írta többek közt a lapra: „mindenki (s tényleg itt használja is), szakítani, mocskitja, immár, vannak, tán, Embernek társaihoz — Ember társaihoz, szerint nicht szerént, részint, asszonyinak, nyainak helett.“ Innen van, hogy a későbbi szakaszokban fokozatosan kevesbedik a javítás, mert már alkalmazza azt, a mit tanult. Például a „miben voltát“ kijavította Kisfaludy „mibenlét“-re, a Bérekesztésben már ő is így használja; vagy ő is úgy ír: tehetős, gazdaságinkat, mozdítani; egymásutáni (143), határ nélküli (145), használja a Kisfaludy-javította, *azon-t* stb. Így magyarázható meg, hogyan van az, hogy a *Hitel* nyelve régi is, új is. Az új különösen Helmecezy tanácsára került bele, Helmecezy volt az újításban a legbuzgóbb segítője. Erre nézve Helmecezynek alábbi levele is bizonyítékul szolgálhat tartalmával és nyelvezetével együttesen. Helmecezy ugyanis 1824 január 11-én, az átolvasott részt e levéllel küldötte vissza Széchenyinek:

Méltóságos Gróf! Nagykegyességű Uram! Háromszori keresésem után se lehetőven szerentsém Msgdat óhajtasomhoz képest udvarolni, véletlenül közbe ötlő hivatalos rövid elutazásom miatt kénytelen vagyok a' beces kéziratot pecsét alatt visszaszolgáltatóni, hogy minden képzelhető neheztelést elmellőzhessenek . . . Nemzetünk hibái s rögzött fonák szokási ez értekezési czikkelyekre nézve soha nem voltak lepletlebbül még eddig s így felfedezve; s legdicsőbb az,

hogy minden bibe' czélirányos kitüntetése mellett, — melly a' tárgy' kívánatihoz képest hol simongva harczol, hol enyelgve szurdal, hol alapos orvoslás végett elevenig sebz és vág — mindenütt kész a' segédmód, józan tanács és gyógyszer.

Magyarhoz és Magyarinak így ez ügyben tudtommal nem szólt még egy ivadéka se Árpádnak, nem így még senki. Itt én jobbadán mindent, habár első pillanatra nem iskolai szigorú rendszerben is, de mindent az idő szelleméhez 's a' virágzó Nemzetek' diszló álláspontjához, magosítva s' korcsulási sérveinkhez illően alkalmazva lelek, néhány szeplőcskén nem akadván fen, mellyeket játék eltüntetni s új kecekkel pótlani. Engem barátim 's egyebek sanyarú bírálgatónak tartanak, hizelkedésre nem szoktam, nem is termettem, tömjénezésre annál kevésbbé 's a' miket elindulásom' órájában sebtén ide írok, belső meggyőződésém' következeki. Hódol-gatásom csak érdemest 's érdemet illet, bármi hüvely 's burok vagy czím' tulajdona legyen az, pártatlanul 's mellék-tekinet nélkül. — Éltesse Nemzetiségünk' Őristene Msgdat minden nagyságos czélu intézetinek, alapítványinak virágoztatása 's örökítésére! ezt ohajtja minden jobb hazafitársaival Méltóságodnak Jan. 11kén 1829 örök tisztelője Helmecey.

A legnyomósabb bizonyíték Helmecey mellett a *Világ* cz. mű végén levő jelentés, a melyen rajta vannak Helmecey javításai, ilyenek: örökösödési (successionalis), fonák, érthetni (lehet érteni), könyváros, indultom (menetelem), czimlap (titulus), nyilatkozat (declarál), fonákít (facsar), visszás, adandja (fog adni), jobbadán (szinte), gályarab (gatera).

Széchenyi a magyar nyelvről *Világ* cz. művében nyilatkozik. Megmondja itt véleményét az idegen szókról és az újításról. „Ha van saját szavunk, írja, ne tűrjük az idegent, ha pedig nincs s nyelvünk bányáibul nem teremthető vagy pedig honi szavunk csak egy arányzattal is — nuance — mást jelent, mutassunk az idegen, minket gazdagító s az anyanyelvvél majd-majd összeforrandó szó iránt éppen annyi hospitalitást, mint a mennyivel régi magyar szokás szerint fogadjuk a jövevényt; bár általok a hon nem mindig gazdagul, s ők sokszor, mint száлка csak sértik a magyarságot s azzal még eddig legalább nem s így tán soha sem vegyülnek össze! Az ember legszebb szabadságát végre: hogy szinte mindent kitehessen, a mi lelkén rémlik, sejdül vagy benne rejtezik, ne áldozzuk fel egy felszínes előítéletnek, mellynél fogva a lélek s philosophia rabja lenne a nyelvnek és philologiának.“ „A nemzet jövődősége szoros kapocsban áll nyelvének

fiatal és kifejthető, vagy fejthetlen s holt létevel: . . . az igazi bölcs . . . nem fog holt nyelvhez makacsul ragadni, hanem élő nyelvének tisztulását s tágulását minden módon eszközteni s előre segíteni . . . Az anyanyelv tökéletesítése, mert az által a nemzeti jó nőtten nő — kötelességeink egy legfőbbike; s midőn igazi nemességünk, értelmi súlyunk, s az által lelkünk esztendőriül esztendőre, naprul napra bővül s tágul, nyelvünknek is egyenlő idomzatban tágulni s haladni kell s így ki magyar nyelvünk kifejtését, gyarapodását, gazdagulását hátráltatni akarja, egyenesen a hon legbecsesb javát gátolja.“

S mivel Széchenyi meg volt arról győződve, hogy nyelvünkben „azon legfőbb feltétel, mellyben rejtezik minden, s melly a lehető legmagasb fénypontra bírhatja nemzetünket, t. i. a *férfitői erő*, megvan,“ s mivel a nyelvnek „ezen ereje tartá fenn eddig létünket“ s oka annak, „hogy a magyar anyyi tenger viszontagság közt sem olvadt még össze más nemzetekkel“: azért mindent megtett a maga részéről is a nyelv fejlesztése iránt, azért hajlott Helmecey újításaihoz. Így megérthető az, hogy miért fordul elő újítás, régiesség és idegen szó akkori, sőt későbbi műveiben is.

Ez az álláspontja érvényesül *Világ cz.* művében is, a melyet 1831 első felében irt. E művének csak egy része (körülbelül $\frac{1}{4}$ -e) maradt reánk kéziratban (a *Szerencsétlen ideák* második fele, *Vallomások*, *Ész és szív cz.* szakasz és a *Jelentés*). A kézirat Széchenyi sajátkezű írása, a mű első fogalmazásában. Széchenyi fogalmazványát egyedül Tasner Antal kaphatta kezébe, pusztán az ő javításai láthatók rajta; viszont a *Jelentést*, mint fentebb említettem, Helmecey javította. Helmecey javította a többi szakaszokat is, de ő nem e fogalmazványt, hanem bizonyára a másolatot kapta kezébe. Döbrenteinek itt már nem volt semmi szerepe.

Tasner javításaiból elfogadta a következőket: kör (sphaera helyett 125), sok életkoron keresztül (sok századokon, nemzet-ségeken k.), hagyott (testált), rendszerek (systemák), kaphatál vala (kaphattál volna), fordítva (investiálva), tőkepénzes (kapitalista 126), természető (producens), birői zár (sequestrum), tőke (capitalis), javit (instruál 127), bitorlani (usurpálni 130), tökéletesbülésére (tökéletesb tételére 131), anyag (materia), szerződők (contrahensek), számolás (computus 132), megbukott (banqurottirozott), elv (principium 133), intézet (institutio 135), módosítás (modificatio), valóban (valójában), felvetés (calculus 136), visszas-

érzés (aversio), szolgáltság (servitus 137), eszme (idea 138), hozandja (fogja hozni), tagadhatni (tagadni lehet 139), valódiilag (realisan), rendszabás (statutum 140), vallomás (confessio), czáfolás (refutatio), hihetőleg (hihetőképpen), miután (minekutánna), elmeszüleményit (elmeszületjét 141), féltökéletesen (féltökéletesleg 157), az akkori (az azon idői 161), a nyelv alka (a ny. formája), társalkodási (conversation 164), bizonyos lépcsőig (eléggé 167), szólitásmód (nevezés), Nagysád (168). Érdekes, hogy Tasner két magyar szót is kijavított latinra, még pedig az *újítás-t innovatio-ra* és a *kézirat-ot manuscriptum-ra* (161) s így került e két szó nyomtatás alá. Tasnernek egyéb javításai csak egyes szók írására szorítottak, pl. Széchenyi szégeny-t, kénytelen-t, vésegetnénk-et írt, ezt ő helyesbitette így: szégyen, kénytelen, vésegetnök vagy *csinyáltál* helyett *szerzél nékem*; épp így javította többször az egy *t-t* *tt-re* egyes igék mult idejénél. Nagyobb javítás egyegy jelentéktelen szórendi változáson kívül ez: „mert értelmi súly hacsak kissé több időt foglalunk is össze, egyedüles valódi felsőbbség e világon (137. e helyett: mert valódi superioritas, hacsak kissé több időt veszünk össze, értelmi súlyon egyéb a világon nincs)“.

Nem fogadta el Széchenyi Tasnernek következő szavait: szerkőzésünk (organisatio helyett 125), önrejtélyezés (önmystificatio h. 127), felvilágosítás (illustratio 140), igazítás (rectificatio 141), jelenetei (scenái 166).

Jóval nagyobb azon szók száma, a melyek nem úgy kerültek a kinyomtatott műbe, a mint a kéziratban olvashatók, és a melyek Helmecezy javításai.

E szók a következők: forgódik (forgolódik helyett 125), idomzatban kisebbülnek (arányban szállnak le 126), szorgalmi tőke (eszközlő capitalis 127), szorgalmas (szorgalmatos), létesíteni (felállítani 128), felvirasztandja (közibünk hozza), vagyonosulna (tehetősödne), dicsekhetünk (dicsekedhetünk 129), sarkalati (oszlopai 131), évein (esztendein), financiai alkudozás (financialis operatio), csüggedező (csüggő 132), hátramereszkedve (hátranyulva), görbedezve (görbülve), egykori (valahai), egyenesen (directe), siker (effectus), nemzeti gazdaság (oeconomia politica 133), az emberlét gyarlóságához (az emberek gyarló mivoltához 134), javítás elleni buzgódásokban (javítás ellen), pénzi rend és pénzrend (pénzbeli rend), óvakodnak (óvjuk magunkat), büntetlen (impune), utálat (abominatio 135), bálványzás (bálványozás), csonkitni (meg-

rövidíteni 136), szolgaságba törpüljünk (sz. ne essünk 137), elszegényülés (elszegényedés), mindünnen (mindenünnen 138), egyensúly (súlyegyen), igazságsiker vagy törvénydivat (összeköttetés), határidő (megállapított időpont 139), kimerítőleg (tökéletesen), bizonyítvány (bizonyosságlevél 140), összetorlasztva (összehalmozva), fontolat (fontoló 142), bányászat (bányászás), irthatékonyabb (könnyebben kiirthatók 143), irthatlan (kiirthatatlan), iránytalan (aránytalan 144), hatalmas remekletű (tagadhatatlan első), erőművész (erőműves), összeleg (együtt 145), képzete (képzelete), iránylag (aránylag), kinveritek (kinizzadás), jegyzeményit (feljegyzésit), nevededő (progressiv), képtelenségek (abszurdítások 146), bel becs (intrinsic becs), hazafiság (patriotismus 147), idomlag (aránylag), gyanít (supponál 148), illy nevezetű (címe ez), engedékenyül (engesztelőleg), címzet (titulus), bitangolni (pazérlani), mazur (szegény), idéz (cítál 149), hengeritni (hömpölgetni 151), fogulva (praeveniálva), megelégülés (megelégedés 152), felesleg pénz (több pénz), sikeresbitése (jobb sikereltetése 153), czáfolhatlan gyámok (czáfolhatatlan argumentum 154), képzeményi báb rajzakra (képzetelek festésére 156), felszinleg (felszinesen 156), áradozási (áradásai), fellengzőbb (felemeltebb 157), tetszvágy (tetszeni vágy 158), türhetlen (türhetetlen), bírálni (recenseálni 159), lelkén rémlik, sejdül (lelkén fut keresztül 160), olly szavakkal népesíti (olly szavakat talál fel 161), önkénykedés (önkénteskedés 162), javaslat (javalat 162), szógyárnok (szókoholó 163), gúny tajték (gunyoló tajték), fénypont (fényállás), időirány (időarány), reggeti (rejtí 164), nagyobbul (nagyobbodik 164), ihletit és sugalmít (érzésit 165), tézgeti (tegezi 166), társalkodási nyelv (társasági ny.), irányidomzatban (arányban 167), sikeresülni (sikeresedni), hihetőleg (hihetőkép 169), bitorolni (usurpálni), egyvéleményűség (egyvélekedésség), kiliheg (kilehell 171), e (ezen), gúnybíralás (gúnyoló bíralás 172), veszély (veszedelem 174), csalatkozás (fallacia 175), ringatkozik (ringatja magát), megsemmisítés (megsemmisítés 176), férfiasodásunk (férfiaskodásunk 176), közelebbi (közelebbbrüli), lábadozó (reconvalescens), rontalmi vágy (rontani vágy 177), hálaérzés (háladatos köszönet), feladás (propositio), fejtegetésmód (fejtegetési mód 178), vakon igenezni (vakon ráállni), szólhatási jussal (hozzászollni jussa van), következek (következés 179), hasztalanul (haszontalanul 180), közelebbbő hiveivel (közelebbbrüli embereivel) magasítandja (emelni fogja 181), körben (sphaeraban), józanítani (rectificálni 182), felvilágosultabb

(felvilágosítottabb), pillanat (pillantat 184), fitogtatás (ostentatio 185), plausibilis látszata (plausibilisnek látszó), vélemény (opinio 189), tulajdonképen (proprie), kritikára vetemültöd (kritikára vetemedned 189), elfogultan (unbefangener), mellszorongva (mellszorongatva 190), önbecs (önmegbecsülés 191), nyomor éltök (nyomorult éltök 192), hátrahatólag (hátrahatóképpen 193), szegez-kedik (magát szegezni 194), a megörökített (az örökre kitett), elszegényülteket (elszegényendőket), szorgalom (industria), múlhatatlanul (múlhatatlanul 195), intézet (institutum), bőség (abundantia), szabad birtok (proprietas 196), egyedség (egyrendszerűség 199), kéteskedés (kétségeskedés), hiedelem (suppositum 200), kívül az igazság (kijön az igazság), értelmét felfogni (értelmét megbecsülni).

Idesorolhatjuk azokat a szókat is, a melyek a kéziratban nincsenek benn, mint: méltalmas (138), cikkely (140), okik (149), zengedelmű (157), lemenydörögni (159), túlság, végsőség (159), bájszönyeg, külhon, képleg, színleg (160), korcsul (161), rokonít, testvérít, régiség-buvár (162), czimerlet (162), örökleg (162), állásfok, versenypálya, virány (164), hiánypótlék (165), álláspont (172), kelleteként (178), hittség (184).

Általában kijavította Helmecezy a jövő időt így: mondandja (fogja mondani); vagy összevonta a lehet segédigét így: idézhetni (idézni lehet); gyakori javítás az igéknél a gyakorító alak, vagy pedig az összetett szó alkalmazása, pl. istenoltár (isteni oltár), elmésgúny, túlszerénység, örömköny, fejedelembántás, stb. (e h. elmés gúny, stb.).

Nem fogadta el Széchenyi e változtatást: örökösödési, egyenköz, hanem megtartotta az eredeti szót: successionalis, parallela (354).

Nagyobb változtatás vagy javítás alig van. Még szórendi javítás is kevés van és ezek is jelentéktelenek.

Pl.: „még sem változik soha egy cseppet“ (kéziratban: soha egy cseppet sem változik 173); „a kiknek a törvényekhez szabni kell magokat“ (kéziratban: a kiknek magokat a törvényekhez szabni kell 181); „tolvaj társaságot hozál elő azon állításom megczáfolására, hogy az ész boldogság“ (kézirat: tolvaj társaságot azon állításom megczáfolására, hogy az ész boldogság, hozál elő 197).

Kissé érdekesebb Helmecezynek néhány ilyen változtatása: „ha valaki veszendő s ingatag becsü s ennél fogva kereskedést veszedelmeztető portékáért 100^{tal} 100^{at} kér (kéziratban: ha valaki olly portéka után, mellyel a kereskedés felette veszedelmes s melly igen

sokszor vész 100^{tal} 100^{at} kér. 139); vagy: „mint azt a külön fejedelmi udvaroknál kölcsönző legnagyobb kereskedői házak bizonyítják (kézirat: mint azt a legnagyobb kereskedői házak bizonyítják be, mellyek a külön fejedelmi udvaroknak kölcsönöznek pénzt. 139); nagyobb és szinte türhetetlen számban (kézirat: nagyobb mintsem hogy türni lehetne, számban. 171). E művénél is látható, hogy egyes kifejezések, szavak változtatása tanácskozás tárgya volt. Pl. a progressiv szóra Tasner haladást ajánlott, lett: öregbedő (135). Ilyenek még restans-ra Tasner: hátramaradó, lett: elmaradt (134); elocál-ra Tasner: kiad, lett: kölcsönád (134); maleversatio-ra Tasner: csalárdság, lett: csalfa-ság (138); perfectibilitas-ra Tasner; tökéletesülés, lett: tökéletesedés (142); nuance-ra Tasner: arányozat, lett: arányzat (160); adják elő magokat; azelőtti szakasz; a maga előadásával; újítási szomj helyett Tasner ezt írta; adódnak elő; előbbi szakasz; a maga előadásával; újításbeli szomjúság; a műbe pedig ez került; fordulnak elő (134), fentebb szakasz (156), önelőadásbeli (157), újításbeli kórság (161).

Megvizsgáltam azt is, milyen egyéb eltérés van a kézirat és a kinyomtatott mű között. Azt találtam, hogy egyes szókkal több helyütt bővült a mű; kisebb, rendszerint mellékmondatokkal, pedig egyedül a „Magyar nyelv“ czimű szakasz bővült. Ilyen helyek: „*ekkép mint sértője s ellensége nemzetiségünknek,** nem dicséretre, hanem büntetésre méltó (160); a dolgot *mostani nyelválladalmunkhoz képest, minden csalódás s önkecsegtetés nélkül* igazi világban látom (162); tudósink pedig *az idő lelkéhez, más művelt nyelvek csínosságai állásfokához, s a tudományok, művészetek, mesterségek s találmányok mindegyre fejlődőbb haladásukhoz idomulva, s mind ezekkel mindenkor versenypályát futva,* magasb szempontbul tekintsék nyelvünket mint eddig (164).

VISZOTA GYULA.

* Az aláhúzott részlet a pótlás.

Legújabb magyar drámai nyelv.

Irodalomtörténetíróink szerint Vörösmarty újáteremtette a magyar drámai nyelvet, de, úgy látszik, modern szindarabíróink nincsenek vele megelégedve, mert egy legújabb magyar drámai nyelv megteremtésén fáradoznak. Bizonyára akad nemsokára fiatal és modern nyelvtudós, a ki erről a legújabb drámai nyelvről, mint modern íróink egyik diadaláról, alapos méltatást fog írni. Addig

azonban, míg ez elkészül, a Magyar Nyelv olvasói talán meglepészenek néhány adalékkal is, melyet egy nemrég színrekerült daraból böngésztem ki. A darab czíme *Grün Lili*, játszsák a Magyar Színházban, a közönségnek tetszik, könyvalakban is megjelent (Grün Lili. Háromfelvonásos vígjáték. Írta Földes Imre. Budapest, 1916, — a lapszámok erre a kiadásra utalnak).

Az idézetekhez nem fűzök semmiféle nyelvtani vagy stilisztikai magyarázatot, mert a kinek ép és egészséges magyar nyelvérzéke még nem tompult el egészen, kommentár nélkül is megbótránczik rajtuk. Íme a szemelvények:

Hát sírj! Mért ne sírj? — Egész jó bilánc (6). — Hála annak a jó Istennek! (7). — Es wird g'schen, mondta. — A Simi bácsi, az egy Bismarck! (8). — Na és? (9). — Na jó, hát jó, hát jó, hát... (10). — Egy senki (12). — A legboldogabb házasságok tőle jönnek. A Sonnenfeldnétől (14). — Abból él, hogy utána néz (15). — Az csak az én privát szerencsém. — Na ná, majd szégyelem magam! (16). — De csak egy úrhoz . . . Na ná, egy rendőrhöz (18) — Itt az ideje! . . . Sőt! (19). — Persze, hogy a papája . . . Na ná, majd nem a Lilike papája (21). — Entzückend! (22). — Hát akkor nagyon sajnálom . . . Daun ist nichts zu machen . . . (23). — Pedig ha szétmennek, én 300 koronán alul magukat sem hozom ám újra össze! — Ha prima ember jön ki abból a tasakból, akkor a bolt kész. — Egész csinos . . . Csinos? Már engedjen meg! Direkt nagyon szép (25). — Visszatenni! (26). — Mért ne vegye? Vegye! Nekem ugyan nagy megtiszteltetés, ha itt van . . . — . . . egy niemandhoz adjam a leányomat? — Az nem egy közönséges leány (28). — Ccc! — Ne vicceljen! (29). — Bent hagyni! (30). — Jaj, de cukros, nett ember! (31). — A Simi bácsi akkor jön, amikor akar. Nagyszerű! (35). — Egyáltalán: ne erőlködjön olyan nagyon. Igen? Azzal a lebeszéléssel. Igen? (40). — Pedig jobb volna, ha lehetni lehetne! (44). — Meg vagyok főzve! (45). — Menjek ki? (48). — Hol tartanak? (50). — Hát az beszél hozzá . . . meg . . . meg beszél beléje eleget . . . hogy már nem tudja megdagasztani azt a kölyket! (52). — Na és? — Ha egy lányt kérnek, azt kell mondani: hopp — és már adni . . . — Szép hopp! (53). — Mondhatom, egész szép kávéház ez a Nikaragua-kávéház (55). — Húzza meg a bőgnit egy kicsit. — Nős ember maga? — Ujjé! De mennyire! (56). — Most már van egy kis pofája . . . Szabó úr, ennek a ruhának. — Hallgasson, mert a gyomrába megyek ezzel a kefével (57). — Éppen a gombás fogast késtük le! Itt van! — Otthon már kinézted az egész tükröt (59). — Még a tészta is le fogod késni (60). — Van eszembe! Sőt! (63). — Ez nem megy (64). — En egy legutolsó vagyok. — Dehát akkor mire házasodjunk össze? Csalásra? . . . Szerelemre . . . Szépen! (65). — De mért kéz a kézben? (68). — Még térdepelhetne is, apám, — ha más vallású volna! (nb. nem az apjának mondja). — Boldog vagyok, hogy lesajnált öregem (71). — Összeszidott, mert kéz a kézben talált bennünket (73). — Néhány anekdotát is leadott (74). — Ezt most meg fogom magamnak jegyezni (85). — Na igen . . . Na ja (87). — A legfinomabb posztókosztüm, az nekem ingyenbe van! — És ha a Kis és Klein darabokra megy is széjjel a gutától. — Akkor höchstens egy vasárnap

is utazni fogok (88). — Ha én lépek vissza, maga olyan bővli lesz egyszerre, hogy nem veszi el senki többet (90). — Akkor már el is lehet kezdeni a Dunának menni . . . (92). — Ez az, hogy mért nincs? (101). — Bánom is én! Szamár . . . Tepp! (102). — Az nem pénz, ami jön. Ami pénz, az itt van. — És ő még csak ide se tolta az arcát (106). — A bank, az egy bank, az nem egy mező, ahol magától nő a kukorica. — Itt nincs csalás. Nálam nem létezik (108). — Ne ugorj be! (117). — Egy pohár vizet iszik rá, aztán slussz! Na hallod — egy lányért (119). — De most már nem lehet semmit csinálni! Vége! aus! aus! — Hivjam ki? (120). — Na ja (121). — Utoljára válaszolom, hogy ki van zárva! (123). — Ka spur! Én azt táviratoztam: Utoljára kérem . . . Szép kis utoljára! (134). — Ne ereszkedjünk be ilyen mélyen a részletekbe. — Hát jusst is beereszkedünk! (136) — és én addig ereszkedek, amíg én akarok! Na! (137) — én szétfogyok kegyed miatt! (137). — De jól megy nekünk . . . Unberufen! (141). — Gehst weck! (141). — Ez egy egész új dolog! (145). — De nem tóled csalás! Ótóle csalás! (147).

Azt hiszem, fölösleges többet idéznem. Úgy-e szomorú, hogy ezt a darabot egy olyan színházban játsszák, a melyet alapítói *Magyarnak* neveztek el? S még szomorúbb, hogy ez a nyelv kezd elharapózni. Eleinte csak zúgmulatókban húzódott meg, majd tovább terjedt a kabarék és külvárosi színházak közvetítésével előkelőbb színházainkba is. Ma már a Nemzeti Színház színpadán is beszélnek ilyenformán. Mi lesz a jövője szegény magyar nyelvünknek, ha szándékosan, tervszerűen magunk teszszük tönkre, ha írónk, kiknek jó példával kellene előttünk járniok, ilyen kocsnyelven írnak s ha a színpadokról ilyen magyarságot hallunk? SZINNYEI FERENCZ.

A török nyelvek.

A legújabb idők nagy eseményei erősen a törökök felé irányították a figyelmet. Természetesen főleg politikai és közgazdasági helyzetük az általános érdeklődés tárgya. Az ilyenféle érdeklődést azonban mindig nyomon követik azok a törekvések, melyek az illető népnek tisztán tudományos megismerését tűzik ki feladatul.

Valószínűleg az sem lesz tehát egészen érdektelen, ha ezen a helyen a török nyelvtudomány főbb kérdéseiről szólunk néhány szót.

A török nyelvtudománynak voltaképen igen kevés a nehéz problémája. Hogy a török nyelvek egy közös ősnyelvből erednek, az annyira világos, hogy megállapításához igazán nem volt szükség egy BOPP FERENCZRE.

Annak a megtalálása sem került túlnagy fáradságba, hogy hogyan oszlott nyelvjárásokra ez az egységes őstörök nyelv.

Van a török nyelvek között kettő (mint alább látni fogjuk) nyelvtörténeti szempontból épp ezek a legfontosabbak), a mely az általánosan ismert török nyelvektől, oszmánlitól, kirgiztől, kazáni

tatártól stb. különösen eltér. Ez a két nyelv a csuvas és a jakut. Ezekről Radloff megállapította, hogy „romlott“ nyelvek. A csuvas, a mely (ő szerinte) eredetileg nem török nép, hosszú idő alatt, talán három korszakban, sajátította el a török nyelvet. Abból a körülményből, hogy pl. az oszmáni első szótagbeli *a*-nak a csuvasban *a*, *u* vagy *i* felel meg, RADLOFF azt következtette, hogy a csuvasok az első korszakban még csak „nagyon megcsonkított alakban“ tudták kimondani a tatár szótakat s ekkor az *a* helyett *i*-t mondtak; aztán „egyre jobban gyakorolták a tatár hangok helyes felfogását“ s ekkor az *a* helyett *u*-t mondtak; a harmadik korszakban aztán épp úgy ki tudták mondani az *a*-t, mint a tatárok. (L. RADLOFF, *Phonetik der nördlichen Türksprachen*, Leipzig, 1883, 90. 1.)

Ez a magyarázat persze lehetetlenné tette annak a felismerését, hogy itt voltaképen — mint a hogy alább látni fogjuk — a török nyelvtörténet egyik legfontosabb jelenségével van dolgunk.

A jakut nyelv nagy eltéréseit RADLOFF szintén úgy magyarázza, hogy ezek egy eredetileg nem török nyelv eltörökösödése következtében állottak elő.

Mielőtt tovább mennénk, jegyezzük meg, miféle újításokat mutat az őstörökkel szemben a csuvas. A magánhangzórendszer tökéletesen megváltozott; az őstörök **a* három képviselőjét (*i*, *u*, *a* — már fent láttuk, az **u* helyén *ê* (s ezzel nyelvjárásiilag váltakozó *ô*)-t találunk, az **o* helyén *u*-t, az **i* és **i* helyén *ə*-t, az **ä* helyén *a*-t, az **ö* helyén *ə* (∞ *ö*)-t, az **ü* helyén *u*-t, *ê*-t. A mássalhangzórendszer, ben is sok változást látunk, többek közt az őstörök **-š*- helyett *-l*-et a **-z*- helyett *-r*-t, szókezdő **s*- helyett gyakran *š*-et. Ha a magyar nyelv régi török jövevényszavait megvizsgáljuk, azt látjuk, hogy ezekben is az **a* helyén gyakran *i*, a **z* helyén mindig *r*, az **s*- helyén néha *š*- van. Így pl. az oszmáni *jaz*-, 'írni' igének a magyarban *ír* alak felel meg ($a \infty i$, $z \infty r$), az oszmáni *sary* 'sárga' alaknak pedig *sár* ($s \infty š$). Mivel pedig a török nyelvek közül ezeket a jelenségeket csak a csuvas mutatja, világos, hogy a magyar nyelv régi török jövevényszavai a csuvas őсібől, vagy legalább is egy ehhez közelálló nyelvből valók. Ennek az őcsuvas nyelvnek egyetlen emléke a magyar nyelvbéli jövevényszók. Ezek arra is megtanítanak bennünket, milyen régiek a csuvas újításai; mivel a magyarban az őstörök **a*-nak *a* és *i*, az **u*-nak *u* > *o*, az **o*-nak *o*, az **i* és **i*-nek *i*, az **ä*-nek *e*, az **ö*-nek *ö*, az **ü*-nek *ü* > *ö* felel meg, világos, hogy a csuvas magánhangzórendszer újításai közül csak az **a* > *i* régibb, mint a magyar-őcsuvas érintkezés.

Ezek a csuvas újításai.

Ezek közül most az őstörök **a* ∞ csuvas *i* érdekel bennünket, a mely tehát — mint a magyar nyelv régi török jövevényszavai mutatják — igen régi. A török nyelvek nagy részében találunk ugyan

szórványos $a \infty i$ (β) váltakozást, de ez a megfelelő csuvas jelenség-gel sehogysem hozható összefüggésbe. Van azonban egy török nyelv, a mely az első szótagbeli $*a$ helyén gyakran szintén i -t mutat. Ez a jakut. Mint „Az ősjakut hangtan alapjai“ cz. dolgozatomban (NyK. XLIII.) kimutattam, hogy az első szótagbeli jakut i -nak (a mely őstör. $*a$ -ból fejlődött) a csuvasban szabályosan i felel meg. Itt tehát csak közös jakut-csuvas újításról lehet szó.

A jakut-csuvas közösségnek egyéb kétségtelen jelei is vannak. Az oszmánli *dört* ‚négy‘ szónak a jakutban *tüörd*, a csuvasban *tövattš* alak felel meg; ott tehát diftongus, itt két szótag. S ezenkívül még egyéb apróságok.

A jakut és a csuvas tehát őstörök szempontból az összes többi dialektusokkal szemben egységet képez. Ezt a két nyelvet fent említett dolgozatomban „ s -török“ néven foglaltam össze; alapul az a külső körülmény szolgált, hogy ezek a nyelvek az őstörök szókezdő $*j$ -t (talán nem egészen egymástól függetlenül) s -re (a csuvas s -re, a jakut s -re) változtatták.

A mint tehát fentebb mondtam, ezek az s -török nyelvek sok újítást fejlesztettek ki; ezek jó része egészen modern; egyelőre újabb eredetűnek látszik a csuvasnak két dialektusra, *virjal*-ra és *anatri*-ra való oszlása is. Különösen nevezetesek azonban a jakut hosszú magánhangzók és diftongusok, a melyekkel szemben a többi törökségben rendesen rövid magánhangzót (s az oszmánliban számos példában jakut rövid hangzó esetén utána zöngétlen, jakut hosszú hangzó esetén utána zöngés mássalhangzót (pl. jakut *at* ‚ló‘ \sim oszm. *at*, jak. *ät* ‚név‘ \sim oszm. *ad*) találunk. A dolog valószínűleg a hangsúlyból magyarázandó.

Az s -török nyelveken kívül levő összes többi török nyelveket j -török néven foglaltam egybe. Ezeket a nyelveket történeti alapon egyelőre nem lehet osztályozni, legfeljebb földrajzi csoportok szerint lehet felosztani őket ilyenformán: szibériai dialektusok (ezeket beszél-lik pl. az altaji tatárok, teleutok, karagaszok, abakáni tatárok), közép-ázsiai dialektusok (kírgiz, özbeg, türkmén, szárt stb.; régi irodalmi nyelv a csagatáj), Feketetenger-vidéki dialektusok (oszmánli, azerbajdzsáni, krimi, kaukázusi tatár nyelvjárások), Volga-vidéki dialektusok (kazáni tatár, baskir, mizser s egyéb tatár nyelvjárások).

A j -török nyelvekhez tartoznak a kibalt kök-török (orkhoni feliratok), ujugur, kún nyelvek is.

Ha már most tovább megyünk egy lépéssel és azt vizsgáljuk, hogy áll a török nyelv egyéb nyelvekhez való rokonságának a kérdése, meglehetősen bonyolult problémákra bukkanunk.

Tudjuk, hogy a török nyelvek legközelebbi rokonaként a mongol-mandzsú nyelveket szokás emlegetni (altaji nyelvek). A mandzsut egyelőre hagyjuk figyelmen kívül; ennek a mongolhoz való viszonya

egyáltalában nincs tisztázva. A török és a mongol közt valóban roppant sok az egyezés, de ezeknek az egyezéseknek a nyelvtörténeti jelentőségét még eddig nem vizsgálták. A magyarban pl. *tíz* (vö. zürj. *das* és ó-ind. *dāśa*), *szekrény* (vö. ófn. *scrīni*): indogermán elemek, és ha a pontos történetüket nem tudom, tökéletesen félrevezethetnek. Így vagyunk a török-mongol egyezésekkel is.

A főkérdés ez: ősrökönsságon alapulnak-e a török-mongol egyezések, vagy pedig későbbi kölcsönvételen. Annyi mindenki előtt kétségtelennek látszik, hogy az egyezések jó részére csak az utóbbi lehet mondani. Hogy azután a többi egyezések bizonyos része csakugyan ősrökönsságra mennek-e vissza, azt eldönteni a jövő föladata.

Érdekes szerepe van itt a csuvasnak. Főnt említettem, hogy az őstörök *-z- helyén a csuvasban -r-, *-š- helyén -l-, *s- helyén néha š- van. A magyar *ökör* szónak például a csuvasban *vəəər* alak felel meg, az oszmánliban s egyéb j-török dialektusokban *öküz*, *ögüz*, a jakutban *oyus*. A magyar *sár*, *sárga* szónak a csuvasban *šyrā* felel meg, a j-törökben *sarā*, a jakutban, a hol a szókezdő *s- helyén magánhangzós szókezdet van, *arayas*. A mongol alakokban ugyanezeket a jelenségeket látjuk; az *ökör* megfelelője a mongolban *ükür*, a *sár*-é *šara*, *šira*. Ezeket a csuvas-mongol részleges egyezéseket semmiképen sem lehet úgy magyarázni, hogy a csuvasok és mongolok a többi törökség elválása után még egy ideig együtt éltek és közösen fejlesztették ki ezeket az újításokat, mert hiszen a csuvas és jakut szoros összetartozása nyilvánvaló, már pedig a jakut nyomát is alig mutatja ezeknek a jelenségeknek. A dolgot nem lehet másképen magyarázni, mint hogy ezek az elemek kölcsönzés útján kerültek a csuvas ősből a mongolba.

Ezt a problémát azonban nagyon sok körülmény teszi bonyolulttá.

NÉMETH GYULA.

Többi és társai.

A *többi* a mai nyelvben szerepelhet jelzőül is, tehát így: a *többi* bölcsek, a *többi* emberek, a *többi* nemzetek, a *többi* doktorok, a *többi* szolgák stb. Nyelvérzékünk a *többi*-t e szerkezetben melléknévnek tudja, s az -i szerinte ugyanaz az -i melléknévképző, a mely a *királyi*, *uri*-féle mellénevekben van (l. CzF. szótárát is.) A nyelvtörténeti adatokból tudjuk (l. NySz.), hogy a *többinek* ez a jelzői használata nem régi, a régi nyelvben a szerkezet ez: a *több* bölcsek, a *több* szolgák, a *több* nemzetek stb. Itt tehát a *több* jelző még határozatlan számnév. Hogy a *többöt* a *többi* mikor szorítja ki, nincs pontosan eldöntve, azonban MIKES Leveleiben még a *több* nemzetekről van szó (l. MIKES Levelei diszkiadásában SZILY K. cikkét

74, 179. l.), s KERTÉSZ MANÓ, a ki e szerkezetet történeti fejlődésében vizsgálta, azt mondja, hogy a *többinek* jelzői használatára a XVII. sz. végéig nincsen példa (l. Nyr. XLII, 453.).

A régi nyelvben a *többit* csak akkor használják, mikor egy mennyiségnek vagy bármilyen dolognak meghatározott részéről már szó volt, arról beszámoltak s csak a hátralevőt említik összefoglalóan, határozatlanul. Ime néhány példa a NySz.-ból:

Vettetenek k e t t e n tyzzeles keenkvel eggew tobanes az *tebby* mynd megh ötlettenek törrel | Midõn egy et meg lõ benne, ottan fel röpülne a *többi* | Ualához é g g y i c személy vagyon, vszolhatatlanul ott vadnac mind é g g y ù t a *többijs* | Le yágánac egy nap s z á z e z e r gyalogot, az *többi* pedig szaladánac Aphekneec városába stb.

Elõáll a kérdés, milyen eredetû a *többiben* levõ *-i*. Erre vonatkozólag két nézet van.

SIMONYI szerint (l. Nyr. IX, 371. XLII, 432, A jelzők 8.) „*többi* eredetileg olyan többes számú alak volt, mint pl. a gyermek *szülei*, a haza *reményi*, s azért régibb nyelvünkben mindig többes állítmánnal járt”. SIMONYI e nézetét magáévá teszi KERTÉSZ MANÓ (l. Nyr. XLII, 452, Nyk. XLIII, 422—25) és SZINNYEI JÓZSEF (l. MNyelv-hasonlítás⁵ 102.) is.

BUDENZ (l. MNyelvészet VI, 49, 388.) szerint a *többiben* levõ *-i* 3. személyû birtokos személyrag, a mely mai nyelven a. m. *többje*, régi nyelven **többe* < **többé*, ez utóbbiból *-ë* > *-i* fejlődéssel igen korán *többi* lett. BUDENZ a *többi* mondattani szerepét is jól ismerte; kifejti, hogy régen jelzői használatban csak *több* van s hogy a *többi* mellett az állítmány a régi nyelvben mindenkor többesszámú. Igen valószínű, hogy BUDENZnek a *többiről* való nézete már más nyelvésznél is megvan éppúgy, mint a *többsnek* a *tele* ∞ *telik* ∞ *töltből* való — egyébként elfogadhatatlan — származtatása is BUDENZ előtt is megvan (l. CzF. is), azonban a tudományos megokolás BUDENZ érdeme. Ugyanígy SIMONYI nézete is a *többiről* szintén fellelhető régibb nyelvtaníróinknál. KASSAI (l. Magyar-diák szókönyve V, 266.) azt írja, hogy a *többi* „est abbreviatio Suffixata loco: *Többei* Uti Urunk tanítványi, loco: tanítványai. És a' többi: Et caetera.”

E sorok czélja bebizonyítani, hogy azoknak van igazuk, a kik a *többi* *i*-jében csupán 3. személyû birtokos személyragot látnak.

Elsõ bizonyítékunk, hogy van a régi nyelvben a *többivel* kapcsolatban olyan szerkezet, a hol a *többi* inkább 3. személyû birtokos személyraggal ellátottnak tekintendõ. Ez az a szerkezet, mikor ki van téve a birtokos is. Ha tehát ezt mondom: Kéri az *pénznek többit* is vissza (l. NySz. *többi* a.) | Az *teubit* az *pénznek* ew k. kel keresnem (l. Nyv. XLII, 452.) stb., akkor szerintem a *többitbéli* *-i* csak 3. személyû birtokos személyrag, KERTÉSZ MANÓ szerint (l. Nyr. XLII, 452.) pedig több birtokot jelölõ *-i* is van benne. A NySz. szer-

kesztésekor azonban SZARVAS GÁBOR, a ki a *t-n* kezdődő cikkeket írta, ezt a bibliából vett példát: „Az *vérnec többit* össze az oltárnac fundamentomára (MA: Bibl. I, 90; KÁR. Bibl. I, 90.) egyszer a *többi* czímszó alá, másszor meg a *több* alá sorozta—jeléül annak, hogy ez utóbbi esetben az *-i*-ben csupán 3. személyű birtokos személyragot látott. S mindaddig, amig a *pénznek többiféle* szerkezet mellett ki nem mutatnak egy *pénznek többeféle* változatot, mindaddig több valószínűsége lesz annak a magyarázatnak, a mely e szerkezet *többije -i-jében* csupán 3. személyű birtokos személyragot lát.

Második bizonyítékunk, hogy minden szóvégi nyílt szótagban álló mai *-i*-nek van vagy volt *-ë* (ebből *-e*)-vel hangzó változata, s minden ilyen mai *-ë*-nek (ebből *-e*) van vagy volt *-i*-vel hangzó változata. Ezt a tételt bőven bizonyítottam a MNy. IX, 10—13. lapjain. A *többinek* is kell hogy legyen ilyen változata. S ilyen példát találunk is HELTAI „Fabvlá“-iban. A 92. fabula „Négy Óckerről, és egy Oroszlánról“ szól. A fabula elmondja, hogyan veszítette össze az ökröket az oroszlán, majd folytatja:

„Mihelyt ezokáert idegennek lőttenek volna egymashoz: ottá el iöue az oroszlá, es az egyiket maganak leuent megkezde, es le mara aszt, es meg öue. Annak vtana á *többet* is“ (l. IMRE LAJOS kiadását RMK. IV, 223; az 1596. évi kiadásban: „Annak vtanna á *többet* is“).

A kik a sajtóhibák bámulói, azok HELTAI *többetjét* (olv. *többét* > *többét*) ilyen hibának fogják minősíteni. Szerintünk a *többet* nem sajtóhiba, bár több ilyen *-ë*-s adatot a *többire* nem tudunk idézni. Figyelmeztetjük azonban a sajtóhibák kedvelőit, hogy a *kettőnek* ez a ragozott alakja: *kettei*, *-i-jét* tekintve, azonos a *többivel*. A régi nyelvben csakis *kettei* van (vö. NySz., Nyr. XLII, 448: Kelének fíel az *ketty*; az *kettei* véssen két negyed részt stb.). A NySz. szerint ugyan a VirgC. 32. lapján van egy: „Az *kettyet* . . . tartya vala“ azaz: az *kettejét* tartja vala, azonban ez a NySz. sajtóhibája. A VirgC. 33. (nem 32.) lapján ugyanis ez van: „az *kettyt* feiefwlwl emeluen tartya vala, es az *kettyt* el terieztuen . . .“ Jól lehet tehát a régi nyelvben csak *kettei* alak van eddig kimutatva, az *-i-jéről* mégis az a közfelfogás (l. Nyr. XLII, 448) — egész helyesen —, hogy csupán 3. személyű birtokos személyrag eredetibb *-ë* helyett.

Azonban akár ki van mutatva egy *többë* alak, akár nincs, ilyen kétségtelenül élt valamikor a magyarban. A nyílt szótagban álló szóvégi *-ë* \cong *-i* kivételnélküliségéből ez úgy is következik. De ez a hangtani érv szerintünk nem döntő erejű. Valaha ugyanis, ha a fenti hangmegfelelés törvényszerű fejlődés, így kellett ennek lenni a több birtokot jelölő *-i*-nél is. Valaha tehát ennek: *napi*, *napid*, *napim*, *kerti*, *kertid*, *kertim* (később *napai*, *-d*, *-m*, *kertei*, *-d*, *-m*, ma *napjai*, *-d*, *-m*, *kertjei*, *-d*, *-m*) stb. így kellett hangzania: **napë*

(régibb **napé*), **napéd* (régibb **napéd*), **napēm* (régibb **napēm*), *kertē* (régibb **kerté*), **kertéd* (régibb **kertéd*), **kertēm* (régibb **kertēm*) stb. S erre mintha nyelvtörténeti adatok is volnának. Így a kódexekben ilyeneket találunk:

DöbrC. 129 (LXVIII. zsolt. 4. vers): en *yném* be rekedenek = Apoc. 18: meg rekedtek en enim, KulcsC. 161: meg rekedenek en yneym, KeszthC. 168: meg rekedenek een yneym.

DöbrC. 437. (Máté XXVII, 1.): holval leven kedeg tanalčba menenek, minden papok *feiedelme*, es nepnec vemi = MünchC. 67: mend a' papi feiedelmek es a' nepeknece veni.

Azt mondtam, mintha volnának nyelvtörténeti adatok a több birtokot jelölő *-i*-nek régebbi *-ē*-s alakváltozatára. Ma még nem állítom, hogy tényleg vannak is. Czéлом csak az volt, hogy szerintem a *többinek* is van *többē* alakváltozata, s ebben az *-ē* lehet 3. személyű személyrag is, meg több birtokot jelölő *-i* változata is.

Harmadik bizonyítékunk mondattani is. A kik a *többi i*-jében a több birtokot jelölő *-i*-t is látják, azok nézetük helyessége mellett azt hozzák fel, hogy a *többi* állítmánya a régi nyelvben mindenkor többes számban van, tehát: a *többi* elmentenek, a *többi* dolgoznak stb. Erre az évrre, a mely ismeretes volt BUDENZ előtt is, mi ezt feleljük: Ha a mondat alanya partitívusi értekben nem határozatlan, hanem határozott számnév, a régi nyelvben akkor is többesszámban van az állítmány, s a számnév mindenkor egyes 3. személyű birtokos személyraggal van ellátva, tehát így:

Az tőb planetaknak az *öte* az föld alatt *jarnak* Nyr. XLII, 449 | Nemde tyzen tyztwlanake meg? Ees a *kijlencze* hol *wannak* ПЕРСТЫ ÚjTest. 160 | Máté XX, 24: Haluan a' *tize* *melatlankodanak* MünchC. = JordC. 417 Es halwan ezt az *tyze*, yghen *bozzökodanak* stb. Igaz, előfordul, különösen eredeti s nem fordított szövegben a régi nyelvben határozott számnév mellett egyes számú állítmány is; ilyen példa ez:

„az hazat reaiok giuutiak tyzön het egöt meg bennök, *hata* el *szalat* az *többit* el vittek“ (Budai basák magy. level. I, 200.).

De épp e legutolsó példa is világosan mutatja, hogy a *hata* mellett a *többit* sem lehet más mint csupán 3. személyű birtokos személyraggal ellátott alak. S a hogy nincs *kilencei*, *tizei*, *ötei*, úgy nincs a *többei* sem, pedig ez utóbbinak elő kellene fordulnia, ha az *-i* több birtoknak a jele is volna.

A *többi* mellett használt többesszámú állítmány ugyanúgy magyarázandó, a hogy a fenti példákban a *tize*, *kilence*, *öte* mellett álló. Tudjuk jól, hogy a mennyiségre vonatkozó kifejezések, a milyenek a számnevek s egyéb rokon kifejezések (vö. *száz*, *ezer*, *sok*, *kevés*, *néhány*, *valamennyi* stb.) pl. jelzői használatban a bennük levő mennyiségi képzet folytán olyan erős hatással lehetnek a jelzett szóra, hogy ez többes számba is kerülhet (l. erről SIMONYI, A jelzők 64.). Ha az ilyen mennyiséget jelentő kifejezés a mondat

alanya, a benne levő többség képzete maga után vonhatja a többeszámú állítmányt. Így fogom fel a *többi* mellett használt többeszámú állítmányt is.

S a mit a *többi* -i-jéről állítottam, az a nézetem az *egyébnek egyebi* alakja -i-jéről is. A régi nyelvben ennek is hasonló a szerkezete, vö.

EhrC. 86—87: ew es mend *egyeb*y lewnek erewsen meg epewltettek, uo. 136. *egyeb*y voltanak | MünchC. Máté XIII, 4—5: nemell'ec estenec az vt felen . . . *Egebi* . . . estenec; uo. Máté XXII, 5—6: Azoc kedeg elmenenec nemell'ic ő faluiaba de nemell'ic ő kereskedesere Az *ejebi* kedeg ő zolgait megfogac (uo. Márk IV, 18, Luk. XXIV, 9: *ejebic*, *ejebicnec* s vö. JordC. 448: Az *tebyk* moudnak vala). Van azonban az *egyebi* mellett egyes számú állítmány is, vö. MünchC. 76 Márk IV, 4—5: *ejebi* eset . . . *ejebi* eset, uo. 7—8: es *ejebi* esec a' t'huissece . . . es nem gimödlödöz, es *ejebi* esec a io földbe es ad vala . . .; uo. Luk. VIII, 5—6: *ejebi* eset . . . *ejebi* eset.

A végeredmény tehát ez: A *többi* -i-je csupán 3. személyű birtokos személyrag, ezért nincs soha **többei* változata. Ilyen az *egyebi* és a *kettei* -i-je is. Ez az -i eredetileg zárt -*ē* volt, azonban igen korán lett belőle -i s a fenti három szóban ebben az alakjában állandósult. E tekintetben a története azonos a tárgyas *füröszi*, *üdvözti*, *jegyz*i stb. alakokéval, a melyekben az -i szintén igen korán lett régibb -*ē*-ből (vö. *furiscte*, *üdvözete*, *yegyze*, l. MNy. IX, 2—4, s ugyanitt a 14. lapon más hasonló eseteket). MELICH JÁNOS.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Kétkedés és aggálytalanság. Igaza van MELICH JÁNOSnak abban, hogy az OklSz. a Zichy-Okmánytárnak *Chahocherge* helynévi adatát, ha bizonyosat nem moudhatva, kétkedőleg is, de mégis helytelenül elemezte így: *csahó* + *cserge*, holott az ő fölhozta körülmények figyelembe vételével helyesen csak így elemezhető: *Csahóczerge* (MNy. XI, 455—6). De már nem egészen jogos az a megjegyzése, hogy az OklSz. az ő helytelennek bizonyult „megfejtését“ (nem is megfejtés az, csak próbálkozás a megfejtésre) „sok mindenféle?-lel látja el“. Úgy áll a dolog, hogy a szótár *cserge* czikke csupán a *Chahocherge* névben tartotta a *cserge* szót kétségesnek, a többiekben nem, s itt természetesen csupán ez után a *Chahocherge* adat után alkalmazott kérdőjelet; a *csahó* czikk szerint ellenben az egyetlen *Chahocherge* adatban a *csahó* szó fönnforgása teljesen bizonytalan, ezt a bizonytalanságot pedig, a szótár rendes eljárása szerint, nemcsak mindjárt a czimszónál, hanem a jelentés megállapításában is, meg maga után az adat után is szükségesnek tartotta a szerkesztő föltüntetni, mert hisz nemcsak az adat kétes, hanem kétes egészben véve a czímül írt szó is, meg kétes természetesen a fölhozott jelentés is, úgyhogy akármelyik helyen maradt volna is el a kétség jele, félreértés támadhatott volna esetleg belőle. Ez szerintem

őszintébb és világosabb eljárás, mint ha pusztá takarékoságból akár-melyik helyen elhagytam volna a kérdőjelet. Itt tehát, a *csahó* czikkben, nem „sok mindenféle“ kérdőjel van, hanem csak egy, vagyis csupán ugyanegy kétségnek a kifejezése, azé: vajjon valóban a mai *csahó* tájszó forog-e fönn a helynévi adatban.

Merész vagyok azt hinni, hogy a tudományos szigorúság szempontjából ez sokkal helyesebb eljárás, mint egyetlen fecske láttára már a nyarat énekelni, pedig ez a módszer az újabb nyelvtörténeti nyomozásokban divattá kezd válni, s ha már a MELICH megjegyzése megszólaltatott, hát hadd tegyem is szóvá.

Eppen az ő dolgozatában a magyar tárgyias igeragozásról (MNy. 1913. évf. és a M. Nyelvtud. Társaság Kiadványainak 14. sz.-ában) találkoztam ezzel az eljárással először, mint tudatos módszerrel. Am MELICH azóta már iskolát is teremtet magának, mert követi őt a MNY.-nek még két dolgozótársa: MELEGDI JÁNOS és K. P., vagyis a tartalommutató leleplezése szerint KEMENES PÁL.

A nyelvelmékek egyszer-kétszer előforduló olvasatainak aggálytalan fölhasználását nyelvtörténeti következtetésekre már SIMONYI több ízben hibáztatta (l. Nyr. 42 : 87, 134, 181, 233, 279). Az ő szemrehányásainak azouban, úgy látszik, nem volt foganatjuk, annyira nem, hogy MELICH a MNy. XI, 118. lapján egyenesen tüntet a ritka és kivételes alakokban való hitével, s a velük szemben való aggályoskodást SIMONYI iskolájának nevezi. Talán elfogulatlanabbul fog erről a módszerről MELICH is ítélni, ha magam is szót emelek ellene s a föntebbi nyelvész-háromságra egy-két, valósággal furcsaságszámba menő nyelvtörténeti hivatkozásukért rápirítok.

M. J. ugyanis (már akár MELICH JÁNOST, akár MELEGDI JÁNOST rejtsek is a betűk) a MNy. XI, 417. lapján az *-i* nom. possessi képzőről azt hiszi, hogy régibb *-é*-ből *-é* közvetésével keletkezett (ennyit magam is elfogadok), ez az *-é* azonban szerinte nemcsak *e*-vé válhatott, mint a *-féle* : *afféle* stb.-ben, hanem *ö*-vé is, a mint ezt HELTAI Cancionaléjának következő (egyetlen!) adata igazolná: „A Szeggedő veszedelemről“, mert ez nem más mint *szegedi*. Íme a nyár dala az egyetlen fecske láttára! Mert igaz ugyan, hogy a *szegedő* melléknévben a helynév kettős *g*-jét régi *Scegved*, *Zegved* alakokkal (l. Varga Ferencz: Szeged város története. 1877. 9. l.) támogatni lehet, ámde az *-i* melléknévképzőnek *-ö* változatát ez egyetlen nyomtatványbeli alak után magam nem merném oly könnyű szerrel föltételezni. Hiszen a furcsa *Szeggedő* alak a Cancionalének (Kolozsvár, 1574) csupán a tartalommutatójában fordul így elő; magának az éneknek czíme az L2. lapon ez: „Historias enec à *szegedi* veszedelemről“, s a helynévi jelző ezenfölül kétszer is a rendes formájában olvasható a históriás énekben, ú. m. : „*Szegedi* mezőre“ (M), „*Szegedi* mezőn“ (M4), valamint hogy más magashangú szókknak *-i* képzős hajtása is csak így található: „*Vitezi* louakát“ (L4), „*pesti* Lélec“ (M3), „*pesti* Léleknec“ (M3b). Figyelembe kell vennünk azt a köz tudomású körülményt is, hogy HELTAI kiadványaiban „meglehetősen sok“ a sajtóhiba (l. TOLNAI észrevételét MNy. XI, 444). A Hálóban is ezt olvassuk pl.: „à szegény el hanyattlatot esmet fel emelő [!] és felsegíté, és meg erősíté“ (300. l., nem 301, a mint TOLNAI idézi, az *el küldő* adat is a 306. lapon van s nem a 307.-en). Szabad-e vajjon itt is az *emelő*-ről meg a *küldő*-ről (a. m. küldé) a tárgyias elbeszélő alak *é* = *ö* változására mindjárt hímet varrni, a mint MELICH-MELEGDI-

KEMENES uramék talán hajlandók volnának? Ilyen helyekre bizony szívesen átengednék egyet az OklSzót. *csahó* cikkének² sokallott három kérdőjele közül.

De olykor tréfás furcsasággal is jár az ilyen aggálytalanság. A tárgyias igeragozásról szóló dolgozatban ugyanis (a külön kiadás 33. lapján) azt mondja MELICH: „Hogy az alanyi ragozású alak valaha így volt: én *verték* . . . az a fenti *verek, verék, verjek, vernék* alakokból következik. Egy *én vertek*-féle alak a DöbrC. VOLF-féle kiadásában elő is kerül, a hely ez: . . . holot naponked veletek *voltak* [én t. i.] templomban“ — a hely idézése után pedig nyomban ezt olvassuk: „Bár a kiadás ez adata sajtóhiba, mert az eredetiben *voltam* áll“! Ennek a hivatkozásmódnak párja is van, a MELICH egyik hívénél, K. P.-nál. Szakaszott így jár el ő is a MNy. XI, 416—7. lapján, mikor a *való* igenévnek régi *vala* alakjára idézvéen kiegészítő adatokat, utoljára a KulesC.-nek egy helyére hivatkozik, de nyomban hozzátészi: „megjegyzem, hogy ez utóbbi példa minden bizonynyal írás- v. sajtóhiba“. De hát mire való akkor mégis idézni! A két mondott eset olyan tréfa, mintha azt mondanám: A történetnek három élő tanuja van: A, B és C urak. C úr azonban már húsz éve hogy meghalt.

Bizony, bizony, a tudományban a kételkedés hasznosabb az aggálytalanságnál.

ZOLNAI GYULA.

Az Ehrenfeld Codexről. Néhány esztendeje annak, hogy az Ehrenfeld Codex tulajdonosa, DR. EHRENFELD ADOLF, a kinek nem csupán a codex megmentése, megőrzése, hanem a codex forrásainak a felkutatása terén is elévülhetetlen érdemei vannak, elhalálozott. Magyar nyelvészeti körökből több ízben kérdezték tőlünk, hogy a tulajdonos halála után kihez került a codex. Illetékes helyről értesítenek bennünket, hogy a codex DR. EHRENFELD ADOLF özvegyének birtokában Bécsben van.

K. P.

Mozi-magyarás. Nem egyszer bosszankodtam már azon, hogy a moziképek vetített magyarázó szövegei milyen rossz, néha botrányosan neveléses magyarással vannak írva, a bennük hemzsegő helyesírási hibákról nem is szólva. A mozisok azzal védekeznek, hogy ezek a szövegek külföldön készülnek, tehát ők nem felelősek értük. Nem lehetne mégis ez ellen tenni valamit? Hiszen mindennap száz- meg százezer ember olvassa ezeket a szövegeket országszerte, köztük tömérdek diák, tömérdek félművelt és műveletlen ember is. Mért rontsuk még ezzel is amúgy is gyenge s egyéb hathatós eszközökkel (újságok, rossz könyvek, rossz színdarabok stb.) már eddig is eléggé megingatott magyar nyelvérzéküket? Sz.

Nem hajt a tatár! Melegdi János a MNy. idei első füzetében (XII, 10.) kimutatta, hogy ez a szólás csak a török hódoltság idejében keletkezhetett s nem a tatárjárás utáni időben, mint régen hitték. M. több helyet idéz a budai basák leveleiből, a hol ezek a tatárveszedelemmel fenyegetik meg a császárt és királyt. Ehhez akarom megjegyezni, hogy az oszmán-törökben ma is megvan ez a mondás.

ارد كز دن تاتارمى قوغار *ardynyzdan tatarmy kovar?* „tatár hajt hátulról?“.

Ez is Melegdi János mellett szól.

NÉMETH GYULA.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Huszár. Évekkel ezelőtt egy kis cikket kaptam a *huszár* szó eredetéről. A cikkben el volt mondva, hogy a *huszár* egy, libapásztor, libatolvaj' jelentésű szláv *husar* átvétele. A szláv *husar* pedig a ,liba, lúd' jelentésű *hus* származéka. A cikkíró nem említette, hogy a *husar* ez esetben — szókezdő *h*-ja alapján — csakis cseh-től átvétel lehetne, ellenben idézett egy nyomtatott forrást, a hol a fenti magyarázat szintén fellelhető. A cikket, mert nem tartottuk közölhetőnek, félretettük. Úgy látszik, hasztalan akartuk a „nagy felfedezést“ elhallgatni. A „Frankfurter Zeitung“ 1915 nov. 23-i számában ugyanis, a melyre ANGYAL DÁVID volt szíves figyelmeztetni, K. F. aláírással egy kis cikkecske jelent meg, melynek „Woher kommt das Wort „Husaren“?“ a címe. Tartalmából ideiktatom a következő furcsaságot: „Das Wort *Husar* ist slawisch und bedeutet *Gänsemann* (Gänsehirte). *Husar* war in der Reformationszeit in Ungarn der Spottname für kroatisches Reitergesindel, vielleicht weil die Häse der Gänse aus den Taschen dieser Soldaten hingen . . . die Husaren . . . hiessen . . . gut ungarisch *Szaguldonen* = száguldó, d. h. Sprenger“ és így tovább. Tudvalevő, hogy a *huszár* végelemzésben az olasz „corsaro“ átvétele. A ki újabb magyarázatot akar e szóról fölláztatni, annak előbb ezt a legelfogadhatóbbat kell megczáfolni.

Nyelvtörténeti magyarázatok. SZÁDECZKY K. LAJOS „Bethlen Gábor levelei Illésházy Gáspárhoz 1619—1629. Budapest, 1915“ cz. művében néhány érdekesebb nyelvtörténeti adatot találunk, a melyek im itt következnek:

Bársonyon gubát cserél. Az 1627 április 7-én kelt Bethlen-féle levélben olvassuk: „mert ha mi rajtunk állott volna, hiszem nem lehetünk oly esztelenek, hogy az *bársonyon gubát studio cseréltünk volna*“ (113. lp.). A hely kétségtelenül azt jelenti, hogy értékeset értéktelenért nem cseréltünk volna. Ez a változat eldőnti azt a kérdést is, hogy az *eben gubát cserél* (= értéktelent értéktelenért, l. Nyr. XXII, 4) szólásban a *guba* eredetileg kutyát nem jelenthetett, a mint azt némelyek magyarázták (l. Nyr. XXIV, 71). Ezzel kapcsolatban megemlítem, hogy Bethlen leveleiben ilyen közmondásokkal, szólásokkal sokszor találkozunk. SZÁDECZKY kiadásában

ezeket találtam még: 67 lp., *elvégzett dolognak tanács nem kell*; uo. 22. lp. (Iliész háznak írja Bethlen): *Hegedülhetsz uram immár Trincsinből, elkölt Vác*.

Jöttést jó: jöttést jó ~ *jütözsd jó: jüttözsd jó* a. m. 'jöttön jó'. Kétségtelen dolog, hogy Bethlen most közzétett leveleiben alaktanilag a *jöttést jó* kifejezés a legérdekesebb. A közölt levelekben összesen tizszer fordul elő, még pedig az eredetiek helyesírásában a következőképpen:

a) 1620 okt. 13-i levél: *jeötest jeöjeön* (Sz.-nál hibásan: *jöttést jöjjön*); 1620 okt. 25 (esetleg 28): *Jeotesth Jeöjeon* (Sz.-nál: *jöttést jöjjön*); 1620 nov. 7: *jeotest jeöieon* (Sz.-nál: *jötest jöjön*); 1621 aug. 14: *ieotest ieöne* (Sz.-nál: *jöttést jönne*); 1628 szept. 20: *jeötest jeöieön* (Sz.-nál: *jötest jöjjön*);

b) 1621 jan. 18: *iütösd jüiön* (Sz.-nál: *jüttesd jüjön*);

c) 1620 okt. 31: *jüttesd jüiön* (Sz.-nál: *jüttesd jüjjön*); 1620 decz. 30: *ijüttesd jüieion* (Sz.-nál: *jüttesd jüjjen*); 1621 jan. 30: *jüttesd jüiönnek* (Sz.-nál: *jüttesd jüjjönnek*).

Hogyan kell ezeket az alakokat olvasni? A NySz. II, 57. lapján *jöttést-jö* a czínszó; zárjelben és kérdőjellel közli, hogy talán *jöttést-jö* alakváltozat is van. Ide vonatkozó czikke ez:

jöttést-jö (jöttést-jö?): [venio properanter, incessanter; eilig kommen, ohne unterlass kommen]. Jüttest jütt utanuk (Nyr. X, 467; helyesen 469). Gyüttést gyüjön (Rák. F.: Lev. II, 46; e helyen nem találok). Éjjel nappal jüttest jöjjetek előmbe minden késedelem nélkül (KecskeTört. III, 324, 306). Jüttest jöjjön az bottal, zászlóval (MontME. III, 64).

A NySz. idézetei közt csak egy *-ést* alak van (*gyüttést gyüjjön*), valamennyi többi eddig ismert régi adatban *-est(d)* az írott alak. S az az egy *-ést* is lehet a kiadó átírása. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a nagybányai népnyelvből a MTSz. ilyen alakot közöl: *jöttöst jön* 'azonnal jön', igen valószínűvé válik az a feltevésünk, hogy e szólásban *jöttest jó* ~ *jöttést jó* ~ *jütözsd jó* ~ *jüttözsd jó*, az a rövid *ë*-vel hangozó alak a korabeli ejtett alak.

E feltevést támogatja egy másik hasonló állandó kifejezés is. A NySz. II, 484. lapján van ilyen kifejezés is: *küttest küldjön azaz: küldtést küldjön*. E szólásban a *küttestet* SIMONYI, a ki a NySz.-ban a *j*, *k* és *m* hangon kezdődő szokat szerkesztette, *küldtést*nek olvassa. Ha azonban az idevágó NySz.-beli példákat jól szemügyre vesszük, biztos adat az *-ést* alakváltozatra nincs. A Nyr. X, 122 (nem 121, mint a NySz.-ban van) és XIV, 461 lapjáról idézett *küttést küntem, küttést küntük* adatok egy és ugyanattól a közlőtől egy és ugyanabból a forrásból: Nagybánya 1583 utáni jegyzőkönyveiből valók s szinte kétségtelen, hogy a közlő átírásai, a ki a *küttést* 'küldést'nek értelmezte. Biztos *küttést küld* adat tehát a régi nyelvből nincs; a mai népnyelvből meg egyáltalán nincsen reá adatunk, mert — úgy látszik — e kifejezés elavult. Nekem a kifejtettek alapján az a

meggyőződés, hogy a kifejezés korabeli hangalakja itt is: *küldtést küld*.

A *jöttést jó, küldtést küld* alakban való olvasás elárulja azt is, hogy én nem fogadom el azt a magyarázatot, amelyet e kifejezések alakjáról SIMONYI ZSIGMOND adott. SIMONYI a Magyar Határozók I, 353 (l. II, 321 is) lapján azt mondja, hogy a *lépést* (vö. *lépést* hajtani), *folyvást* határozók analógiájára a *küldtön küld*-féle kifejezésekből alakultak a *küldtést küld*-félék, a melyek aztán ismét elavultak.

E magyarázatot csak egy kifejezés látszik támogatni. A régi nyelvben ugyanis van ilyen kifejezés: *mentést megy* (l. 1605-ből: magam is mentest mentem, TudTár 1839, V, 363 [SIMONYI, MHat. I, 354 szerint ezt is *méntést*nek kell olvasni]; más *mentest menjek* adatot l. NySz. II, 752), s e mellett van *mentést megy* is (l. NySz. II, 752), sőt *mentést* 'statim' határozószó is. Úgy látom, hogy e két alak közül itt is *mentést* a régibb s ebből fejlődött a *mentést*. Hogy azonban még ez az alakváltozat sem fejlődhetett a *lépést, folyvást*-féle határozók analógiájára, annak bizonyítéka az, hogy a *lépést* *hajts!*-ban a nyelvérzék a módhatározói funkciót nem az *-ést*-ben érzi, úgyszintén a *folyvást*-ban sem az *-ást*-ban. Ezért ezt az *-ést*- ~ *-ást* szöveget a nyelvérzék ilyen funkcióval nem is vonhatta el s per analogiam más szavakhoz nem is függeszthette oda. A nyelvérzék a *lépést*-ben a módhatározói funkciót a *-t*-ben, a *folyvást*-ban az *-st*-ben érzi.

Nézetem szerint a *jöttöst jó* ~ *jöttést jó, küldtést küld*-féle kifejezések a következőkép keletkezettek:

A ki valaha is olvasott XVI., XVII. századi leveleket, tudja, milyen sűrűn fordulnak elő bennük a *jötön* ~ *jő, jöttön jő, küldtön küld*-féle kifejezések. Íme néhány példa „A Budai basák magyar levelezése“ I. kötetéből:

jütön jü-, vö. *jütön jüty* 87, *jütön jüny* 102, *iüteön iü* 241, *iüteön iüyeön* 395, *iüteön iünek* 465, *iüteön iü* 512 | *küldtön küld*, vö. *küldtön küldgük* 196, *külthen külgie* 458 | *müntön mégy*, vö. *möntön mönnek* 86, *menteön megjeön* 241, *menteön mennyön* 358 | *gyültön gyül*, vö. *gjülteön gjül* 246 | *szöktön szökük*, vö. *zöktön zöknek* 112, 113 | *ragadozton ragadoz*, vö. *ragadozton ragadozzak* 142 | *irton ír*, vö. *irton írtak* 164 stb.

Ezekből a gyakran használt *jötön jő* ~ *jöttön jő*-féle kifejezésekből keletkeztek a XVI. sz. második felében a *jöttöst jő* ~ *jötést jő*-félék. Ezen a ponton tehát egyet érték SIMONYIVAL, l. Magy. Határozók I, 353. A további fejlődésről pedig ez a nézetem: A XV. s még a XVI. sz.-ban is közönségesek voltak az ilyen módhatározók: *alázatosst, ájójatosst, bűségést, bizonságost, bódogságost, engedelmést, örömést* ~ *örömöst, szerelmést* stb. A XVI. sz. folyamán ezek lassan-lassan elavultak, helyüket az *-n* ragos alakok foglalták el, tehát: *alázatosan, ájtatosan, szerelmösen* stb., l. erről SIMONYI, Magy. Ha-

tározók I, 352. Néhány régi alak azonban, a milyen pl. az *örömet*, egész a mai napig megmaradt. A nyelvérzék akkor, mikor -s képzős melléknemek -t ragos módhatározói alkalmazása kiment a használatból, a hátramaradt *örömet*, *képest*-félékből ragul az -st-t vonta el (vö. a -*stúl*, -*stül* rag keletkezésének BEKE Ö.-től nyújtott magyarázatát is, I. Nyr. XXXIX, 195), mert ebben érezte a módhatározói funkciót. Ámde az -n módhatározói funkcióját nem csupán az *alázatosan*-félékben érzi világosan a nyelvérzék, hanem érezte a *jöttön jő*-félékben is (ez alakok keletkezésére I. CZUPPON ELEK, Nyr. XXXVII, 324: *folyton foly* stb.). A nyelvérzék ezt a *jöttön jő*-félékben levő -n-et azután néhány esetben az -st-vel helyettesítette. Maga az az alakulás, a melylyel keletkezésében azonos a *folyván* ∞ *folyvást* (másképp SIMONYI, Magy. Határozók II, 321), újabb és szórványos alakulás volt, s csakhamar elavult.

MELICH JÁNOS.

Népfölkelő. A *népfölkelő* szóra vonatkozólag a MNy. januáriusi füzetében (31. l.) K. I. úr levelére adott válasz meg fogja-e nyugtatni K. I. urat? nem tudom. Engem nem nyugtatott meg, s őszintén megvallva, igen csodálom, hogy nyelvünk tisztaságának és egészséges fejlődésének oly nagytekintélyű óre, mint a válasz írója, ezt a rossz szót (szerencsétlennek nem mondom, mert — sajnos — szerencsésen lábra kapott) védelemre méltatta.

Abban igaza van a válasznak, hogy *népköltetni*, *emberöltetni*, *gyermekbugyogni* igénk nincs, s mégis van: *népköltő*, *emberöltő*, *gyermekbugyogó*. A vitás *népfölkelő* szó helyes vagy helytelen voltának kérdését azonban nem a felhozott analógiák döntenek el. Az analóg példákknak ugyanis tökéletesen azonos természetű alkotásoknak kell lenniök azzal a szóval, a melynek helyességét segítségökkel próbára akarjuk tenni, s erre nem elégséges csupán a szó grammatikai alakját figyelembe vennünk, hanem az értelmét (a λόγος-t) is gondosan meg kell vizsgálnunk.

Nézzük, hogyan jött létre a *népfölkelő* szó? A válasz elmondja. Ebből világos, hogy vizsgálódásunknál az egészen természetes és törvényes úton-módon keletkezett *népfölkelés* szóból kell kiindulnunk s hozzá oly analóg szó-összetételeket keresnünk, a melyek alkalmasak arra, hogy a vitás kérdést megvilágítsák.

Mindenekelőtt azt kell vizsgálni, hogy a *nép-fölkelés* összetétel részei minő viszonyban vannak egymással. A *fölkelés* intranszitiv cselekvést jelent, melynek alanya a *nép*; az összetételben tehát az első rész, a *nép* szó, nem minőségi jelző, mint a válaszban szintén például felhozott *paraszt-ember*, *mester-ember*, *katona-ember*, *paraszt-gazda*, *úr-lovas* összetételekben a *paraszt*, *mester*, *katona*, *úr* szavak, hanem alanyi kapcsolata a második résznek. Tökéletesen analóg összetételek ezek: *néplázadás*, *népzavargás*, *népforrongás*, *népendülés*,

népgyűlés, erdőégés. Azt kérdezem mármost: lehet-e a *néplázadásban, -zavargásban, -forrongásban, -zendülésben, -gyűlésben* résztvevő egyes egyének neve: *néplázadó, népzavargó, népforrongó, népzendülő, népgyűlő*; avagy ki fogja az égő erdő egyes fáit *erdőégőknek* nevezni?

Ha az a miniszteri fogalmazó, a ki nek tolla a *népfölkelő* szóra legelőször rászaladt, ezt meggondolta volna, akkor talán egy hibás képzéssel kevesebb „termett” volna nyelvünkben s ma a *népfölkelőket* egyszerűen *fölkelőknek* nevezhetnénk.

A mi a válasz alá szűrt jegyzetben említett *egyházkelés, egyházkelő* kifejezést illeti, ez sem helytálló analógia a *népfölkelő* védelmére, mert nem az egyház *kel*, hanem a gyermekágyból felüdült nő, a kivel azután a pap bizonyos *egyházi* szertartást végez a templomban.

N. Gy.

Népfölkelő. (Vö. MNy. XII, 31.) — K. I. úr szerint a *népfölkelő* szerencsétlen szó, mert *népfölkelni* ige nincsen. Ez olyanforma okoskodás, mint az, hogy a *megokol* ige helytelen, mert *megok* főnév nincsen. (A beavatottak tudják, hogy ez nem erre az alkalomra kitalált példa.) A szavak nem úgy jönnek létre, hogy az ember elővesz egy tőszót, azután keres hozzá egy minden tekintetben alkalmas képzőt, s ha jól összeillenek, összeragasztja őket. A *népfölkelő* szó egészen természetes analógiás alakulás. Valamint *nézés, szedés, keresés, vezetés* stb. stb. és — *fölkelés* mellett van *néző, szedő, kereső, vezető* stb. stb. és *fölkelő*, úgy a *népfölkelés* is maga után vonta a *népfölkelőt*. (Nem egészen ilyen, de hasonló analógiás alakulás a német *Fuhrweser* a *Fuhrwesen* mellett.)

PARÁDY ARZÉN.

Arnolt, Bogdán. A NySz. nagy fogyatékosága miatt a régi nyelvnek még igen sok szavát fedi homály előttünk, így az *arnolt* és *Bogdán* neveket is. Az első jelentése: albán, a másodiké: Moldva és moldvai.

Az előbbi ugyan megvan Pápai Páriz Dictionariumában, de eltérő *arnót* alakkal (l. EtSz.); az utóbbinak semmi nyoma sincs régebbi szótárainkban.

Az *arnoltokról* Thököly Imre naplója emlékezik meg többször: „Hírem jött L-Fejérvárról két ezer *arnoltnak*, és ezer végbeli török hadaknak oda való érkezésekről (1693., Mon. Hung. Hist. Script. XV. 109.). Lehetett volna vagy Boszna szíliben, vagy *Arnolt ország* szíliben, vagy a Duna mellett egynéhány ezer tatárt teletetni (1693., ua. 264.). Jött valamely pápista pap is, kit az *arnolt* passa (az ő rabja lívín) feleségem requisitiójára küldött ide (1694., ua. 431.). Télbe is hadat szokott tartani és hadakozni az Aszi *Arnoltok* ellen” (1694., ua. 599.) stb. Ugyanez a név *arnold* változattal is előkerül Bay Mihály naplójában: „Öt ezer embert akarna tartani, melynek

fele lovas, fele gyalog lenne, végbeliekbül, *arnoldbül*, bosznyákbül állók“ (1693., Mon. H. H. Scr. XXIII. 610.).

A *Bogdán*ról Thököly Leveleskönyvének következő helyein van szó: „Rendelt volt császár fermányával 500 ökröt *Bogdánbul* . . . Messze lévén tőlünk *Bogdánország*, mészárosoktul s egyéb kereskedő emberektül vettünk kölcsön (1694., Mon. H. H. Scr. XXIII. 279.). A *bogdán-bék* sem pénzül, sem marhájul semmit a fermánra nem adott“ (1694. ua. 279.). A jelentésére vö. „Az elmúlt esztendőbeli kislakra *Modvából* a nagyságod előtt való hatalmas vezér 500 ökröt rendelvén“ (ua. 272.).

Az *arnolt* név kétségtelenül török eredetű: az oszm. *arnaut* = Albanus, Epirota ivadéka (l. EtSz.). Ebből származhatott olyképpen, mint a mai *lant* szavunknak a német *laut*-ból való első *lalt* sarjadéka (vö. MNy. XI. 201.), vagyis eredetibben *arnalt*-nak hangozhatott; vagy pedig az *arnaut*-nak *arnoyt* változatából lett ugyanígy, mint a *boydog*-ból a *boldog*, *oyd*-ból az *oldd*-, *toyt*-ból a *tolt* stb. A Pápai P.-féle *arnót*, ha ugyan nem P. saját magyarítása, lehet akár az *arnaut*-nak egyenes ivadéka, akár az *arnolt*-ból való fejlemény.

A *Bogdán*, mint látnivaló, tulajdonképen tartománynév, az Erdélylyel határos Moldva neve. Ez tudvalevően századokon át török hatalom alatt állott s akkor magába foglalta Besszarábiát is. A török neve *Bojdan* volt (l. EtSz. 443.), melyet utóbb átvittek a lakóira is. Az oláh *bogdan* például már am. moldauer, moldvai. Thököly kétségkívül a törökből vette át e nevet. A Leveleskönyvből idéztem adatok azért is értékesek, mert megerősítik az EtSz.-nak a 3. sz. *bogdány* szóról adott kérdőjeles származtatását.

RÉTHEI PRIKKEK MARIÁN.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Székes-Fehérvár városa levéltárából.*

Czapa, 1785: „Egy hasonló Compositio, vagy is Pinspek ora, mellynek a' felső *Czapa* borítása zöld volt, de el szakadott, belől“ . . . 443.

czéhet gyűjt, 1787: V. Ispány Urunknak Parancsolattýából a' Böcsületes Szür Szabó Mesterek(ne)k *Czéhét gyűjtetvén*, minyájunkat fejenként meg kérdezett nem egy, hanem három négy izbenis, ha vagyone valakinek az Czéh ellen Panasza“ . . . 2043.

Czéhet követ, 1788: „Bizonyos az; hogy nevezett Legények Maguk erejükkel sem *Czéhet*, sem *Mesterséget* nem *követhetnek*“ 129.

czéh-fránk, 1787: . . . „azt állították, hogy félték az büntetéstül, mint hogy *Czéh Fránkja* alatt meg volt tiltva, hogy senki semmit ne Szolyon, azért panaszolkodni nem bátorkottak“ . . . 824.

czicz-kotton, 1788: . . . „(Vitt magáual) két öltözetet *czicz-kottonbül*“ . . . 1752.

cziklin, 1788: (aranypéncz; németül: Zichin; tótul: Zichin Du-

* L. MNy. XI, 182, 233, 369.

kat.) „Specificatioja egy tolvajnál találtatott tárgyakra:“ „1. *Cziklin.*“ 217.

czitromos, 1786: „Az *Tzitromosok* és Gyotsos Totthok terhelt vagy üres Lovait hasonló képpen . . . 2 kr“ (vám pénz szedendő.) 385.
czivalkodás, 1787: . . . „ezen *Czivalkodások(na)k* meg vizsgálása és ell intézése“ . . . 1647.

czivalkodó, 1786: . . . „nevezett Stephanovits János közön-ségesen mindenekkel *tzivalkodó*, szüntelen *háborkodó*, nyughatatlan, észvesztő és más jámborokat bujtogató“ . . . 47.

czukoriskátula, 1788: Két ezüst kávé kána, egy ezüst *Czukor Iskatulával*“ . . . 478.

dákos, 1789: „1. Egy ezüstös *vadászdákos* vagyis rövid kard késestől és vellástól“ . . . 1341.

dancel szék, 1787: „hat aranyos *Dancel Székek* és hat ordinári bőr *Székek.*“ 1985.

dellest, 1789: . . . „Kis-Aszszony-Havának 4-dik napján *dellest* 11 és 12 óra tájban a' munkárol el-szököt“ . . . 1269/1273.

désülödni, 1785: . . . „oda érkezett R. J. egy reguláris katona Sogorával, az kik is magoknak bort kérvén *désülöttek*, danultak“ . . . 535.

diskréciózni, 1787: (vkit megdugni, megvesztegetni) ország szerént való szokás, hogy vidéki miát ide valót helytől ki rekeszteni nem lehet, ámbar említett vidéki kereskedő *discreciozott* volna is“ . . . 567.

dobzolódni, 1787: „Kik voltak mindazok, a' kik véled együtt Lepsényi Görögnél tartozkodtak, s *dobzoltak?*“ . . . 387.

dohányportartó (paxis) festett kis kerekecskére“ . . . 680/681.

dombos orr, 1789: . . . „az orra valamennyire hosszú, *dombos* és meg hajult, (vagy is a' mint szokták mondani) sas orru“ . . . 616.

dombosszájú, 1786: . . . „haja fekete volt, *dombos szájú*, széles fogú“ . . . 997.

doryalóház, 1788: „Le-Írása két Szegedi *dorgáló házbul* vagyis Czuchtházbul . . . el szökött Rabnak“ . . . 1256/1261.

dudvahajú, 1786: . . . „Hajdú Másként“ Kókós Mihály Közép termetű veres *dudvahajú*, s bajuszú“ . . . 876.

dupé, 1789: . . . „az első fogai hibásak, és mint egy tsorbás, szaporább beszédű, *dupés*, avagy elől el-vagyon a' haja nyírva, az hajfonását pedig módissan viseli“ . . . („traget ein(en) geschnittenen Doupee, und die Haare übrigen nach der Mode.“ 1385 1388.

dülletes, 1788: . . . „Alacsony, köpezős, nagy *dülletes szemű*, rövid látású“ . . . 1045/1048.

ébreszteni, 1786: . . . „Eddig hozzám mutatott kegyességek, 's jelenvaló szükségeim *ébresztenek*, hogy Tekéntetes Nemes Magistratushoz Alázatos könyörgéssel fontos szükségem *enheztetésére* szolgáló 70. idest hetven forintokért . . . folyamodjak“ . . . 652.

édes öregatyja, 1785: . . . „3° Mivel *leg itten* Fejér-Várott *édes öreg attya* Purgeri szabadságban lévén“ . . . 81.

egész ló, 1788 (l. MTSz.): „Ezt a kantzat Tepla helységben Titko Andrassal elcserélte *egész Loért*, mely tiszten két esztendő“ . . . 1002/1007.

egézségre jönni, 1788: „2-do. Mint hogy addig még azon Legény az Instánsnál három hétig beteg volt, el nem vétetődött az Instans-tul, *egézségére jöven* pedig mingyárt el vétetődöt“ . . . 1188.

égetett ezüst, 1787: „28. Lat *egetet ezüst.*“ 1985.

- egyházi piarcz* (a forum ecclesiasticumnak szolgál fordítása)
 1787: Babos Ruzsi Hütiszeget(t) Feleségem . . . Ns Magistratust mély alázatossággal kérem, hogy az *Egy Házi Piarczok* Regulációjának I. §.phussa ereivel Tüle Engemet meg szabadítani, és örökösösen minden véle volt Kötelességtül föll oldozni méltóztasson. 1009.
- egyszersmind*, 1785: . . . „Csali Rusinkának 30. ftokkbul álló jussát oly fogadással magához vette, hogy Interes nélkül ezen Summát birhassa, és üdö jártával nem *egyszersmind* és hirtelen, hanem részenként nevezett Csali Rusinkának vissza állítani köteles legyen“ . . . 71.
- együl-egyig*, 1786: . . . „a' Nemes Magistratus előtt oly declaratioját tette jelentett Rauch Adám Úr, hogy mi Creditorok vagy tsak három heti várakozással lennének, *együl-egyig* kifizetendő“ . . . 685.
- éjjeli fosztás*, 1786: . . . „12. Augusti *éjjeli fosztásért* meg verettetett, akkor 50 Pálczát vertek rajta, még hátra van büntetésül rendelt Arestomból két hét és 50. Pálcza“ . . . 722.
- ékes járású*, 1786: „N. N. . . fekete szemű, szömöldökű, gesztenye színű bajuszú, alacson *ékes járású*“ . . . 997.
- elborítani*, 1784: „Törtinhetik, hogy nevezett Vmegyékben levő Jóságokat az Török *el borította*, azért“ . . . 77.
- elbújdogálni*, 1789: . . . „a' mult Sz. György Havában *el bújdogált*.“ 866/870.
- elcsikasztani*, 1787: . . . „ez az Ember az volt Gazdájátul közel száz forintot *el-csikasztván* . . . ell szökött“ . . . 1972.
- 1788: . . . „sárga bőr nadragot, egy üngöt, egy fehér nyakra valot, és két keszkenyöt *el csikasztot*“ . . . 1246/1251.
- eldörgölni*, 1788: . . . „a' (ló) hátán uints szór, mivel a' Gyöplü *el-dörgölte*“ . . . 1758/1763.
- elegendőül*, 1788: . . . „esedezünk azon Levelünkért, melylyet . . . Magunkrul attunk, hogy az Publicumot *elegendőül* provideáljuk“ . . . 1297.
- elélés*, 1788: . . . „Azok ellenben, a' kik . . . rövid idő alatt vissza nem térnek (a szökevény katonák), minden Vagyonjokat, s Jóságokat el-vesztik, mellyek azok között, kik az ő Házoknál, 's *Eléléseknek* keresete mellett békével meg-maradtak . . . fel osztatnak“ . . . 911.
- elélni*, 1789: „Ezen Ns. Városban ennek előtte is 3. Friserek voltanak, és bötsülettel *el éltek*“ . . . 428.
- élesíteni*, 1788: „köz jót elől mozdító igyekezetük *élesztessék*“ 1125.
- életes ház*, 1789: „fölváolvám Fővényi Pusztán Méltóságos Lusinszky Generalisné Eö Excellentiának *Illetes ház* Pallásának munkáját“ . . . 412.
- életvesztő ítélőszék*, 1786: „adassanak a' Politikus Előljáráoknak kezeibe, onnan pedig az *Élet-vesztő Itélő-szék* eleibe vitessenek.“ 425.
- életvesztő törvényszék*, 1786: „az *élet-vesztő Törvény-széknek* által adattassanak.“ 425.
- eleven var*, 1785: . . . „homlokomon az *eleven var*, kezemen az körmöllés, ingem uján az vérzés látszotnának“ . . . 532.
- elfacsarás*, 1787: „azon Árvákat 220. foréntokkal, és 40. kr. és még más belül irt Mobiliáknak *el fatsarásával* az Osztálban meg károsította“ . . . 1507.
- elfutamodott*, 1788: „egész Városban *el futamodott* rosz hirit 's nevit el halgatván.“ 1467.

elhagyás, 1787: . . . „az nála lévő akár mi némű Leveleimmet minden *el hagyás* nélkül az most bé irandó Replicábon inducalja“ . . . 1223.

elhagyott am. hátrahagyott, 1788: „Alul irtt aláztatossan Instál . . . méltoztassék ezen A) bötüvel jegyzett *toldaléknak* (mellékletnek) értelme szerint Ibli Miklós Uramnak *el hagyott* vagyonyából két esztendőbeli Borotváltatásáért hátra és fizetetlen maradtott 6. frtbul álo Conventioját . . . megadattatni“ . . . 508.

elháramlik, 1787: . . . „Méltoztassék Tekintetben venni az Árvák(nak) ily sérelymes ügyét, és azon Országunk, s minden Törvény ellen *el háromlott* öszveségessen Kész pénzben 220. foréntokat; és 40. kroat. . . Magistratualis Hatalmával desumálni“ . . . 1507. (Folytatjuk.) MOENICH KÁROLY.

ADATOK A MAGYAR ETYMOLOGIAI SZÓTÁRHOZ.

I.

ábrándozik. Már a XVIII. század végén olvasható Kármán Urániájában (1794): „[a szobákból] a' Tenger' Tsapdosásainn lehetett *ábrándozni*.“ (I. 205.). — „Oh te kedves zöld Setétttség, Titkaim! Meg-hittje! mely édes alattad az *Ábrándozás*.“ (II. 203.) — „Én Ablakomnál *ábrándozom*, és késérik Szemeim a' leeső Hopelyheket.“ (III. 140.) — A jelentés teljesen a mai.

alvé. „El-eljárnak a süteményárús — vagy mint Budapesten nevezik a l v é s — gyerkőczével jégre sinkozni.“ Aszalay J. Szellemi omnibus. 1855. II. 182.

badárka: Kedveskedő megszólítás (EtSz. 1. badár.) Simai Kristóf: Mesterséges Ravaszság cz. vigjátékában (1775): „ti vattok itt édes badárkaim! De ki örömet látlak benneteket, édesseim.“ Kisz. Társ. Nemz. Kvtára. IX, 354.

balék. Arany László a Délibábok hősében (1872) *balik* alakban írja: „Értette a kártyát és a billardot, — Velök virasztott olykor hajnalig; — Biztosra vett ő duplát, triplát, quartot, — Süldőjogász korában sem *balik* . . .“ (I. én. 23. vsz.)

ballada. Még teljesen német *ballade* alakban már a Mondolatra való Feleletben előkerül (1815):

'S ez új nép Romanzot 's Balladékat betsül

'S Gyöngyösit nem tartja senki legfőbb betsül. (74. l.)

bárd. Mai alakjában már Kölcsey: Nemzeti Hagyományában: „a' német új Literatúrának Bárdjai.“ (Élet és Literatúra. 1826. 35. l.)

biliárd. Apor Péter írja a Metam. Trans.-ben, hogy 1693-ban, Kolozsvárt, a Farkas-utczában volt a seminarium kertje, „annak az végiben volt egy szép nyáriház, abban volt zöld táblajáték, az kit most *piliárd*nak hínak, de ha akkor mondottad volna hogy *piliárd*; más azt tudta volna, hogy azt mondod, hogy az *pili* árt[?]; azon az páterek és mesterek játszottanak, néha az urfiak és nemesember gyermekei is.“ (Magy. Tört. Eml. XI. 430). *Táblajáték* itt nyilván asztalon való játékok vagy játékasztalt jelent.

büzbáz, Fábíán Gábor írja 1874-ben: „Elhidd, sehol, semmit b ü z b á z le nem írtam; az értelmet mindenütt jól megrágicsáltam“ (Abafi Figyelő IV, 35.) Jelentése: elhamarkodva, hánydel-vesdel módra. Magam is hallottam Aradon (Fábíán aradi volt): „Ezt nem

lehet csak úgy *bizbáz* megcsinálni, ehhez idő kell.“ Melléknévül is használják: *bizbáz* ember = szeles, hebeburgya.

cifráz jelentései közé fölveendő: kertel, kerülget, teketóriáz: „Ne cifrázd már, mondd ki nyíltan és őszintén.“

cinke: cinkét fog az orra' nem annyira a hidegtől megpirosodott, hanem inkább megkékült orra áll, mivel *kék* czinke van, de *piros* nincs.

cintányér: hangszer (vö. EtSz. *cincina*); külön czímszónak is veendő, mert semmi köze sincs a *cin*: *stannum* szóhoz, hanem valószínűleg a ném. *cinelle*, osztr. *tschinelln* szóhoz tartozik; hozzájárulhatott a hangutánzó *cin* is.

cíva = debreczeni *cívis* felesége. Jókai előtt Kuthy Lajos: Egy iskolai kaland cz. novellájában: „Hogy szülné kilenczet egyhúzómban az a' ripacos *cíva*“ (Jegyzetben: „a' polgárno' torzcíme.“) Kuthy L. Novellák. V. köt. 145. l. 1844.

csája: [hajdan Budán] illatozott a töltött káposztává dicsőült török „szárma“ és gőzölt a „csája“ (nem teaféle kotyvalék, hanem húsos derelye).“ Ágai Adolf: Utazás Pestről Budapestre. 1908. 137. l.

derü. A NyÚSz. szerint Szemere Pál elvonása a *derüre-borúra* szópárból 1817. Egy 1780-ból származó iskolai drámában, Szentes Reginald: Rusticus imperans cz. darabjában olvasható mint indulatszó (?): „Demilus. Hallod-e, Democles! ma a díszes vigaság vendége ez udvarnak. — Herus. (Hausit; postea.) *Haj! derü!* — Stasimus. Halljátok-e, a király? — Mit jelent itt a *derü* felkiáltás az iszákos kovács ajkán, nem tudom. L. Kisf. Társ. Nemzeti Kvtára IX. 429.

kortés. „a magnás [!] és közuemes, vagyis cortés (Cortes és Guerilla nevezeteket Spanyolhon ajándékozta nekünk).“ Aszalay József: Szellemi Omnibus. 1855. I, 100. és III. 193.

Sajtóhibák: a *bitang* cikkben a jelentések számozása „4. vulgivagus . . . 4 nequam . . . 5 spurius“: 4 . . . 5 . . . 6-ra javítandó; ugyanígy a *bitó* cikkben 5 . . . 6 . . . 6:5 . . . 6 . . . 7-re; a *bújk* cikkben a *búvák* származék az idézett Magy. Fűvészkönyvben kétszer is *búvák* alakban fordul elő; — *cikk* alatt: Ethn. IX, 142, helyesen: 402.

TOLNAI VILMOS.

II.

2. *cikk* Tolnai Vilmos közlése szerint a *cikket* labdázásnál az érintett labdára mondják Aradon. Ugyancsak a gombozásnál is használják. Úgy vélem, első alkalmazása a golyózásnál található. Gyermekkoromban hosszas vitákat folytattunk a felett, hogy *cikk* volt-e vagy nem, azaz hogy súrolta-e a golyó a célba vett golyót, vagy nem (vö. EtSz. 2. *cakk*.) Ez esetben hangutánzó szó, mert az ütődés finom hangját utánozza. A labdázásnál *ceszta* volt a hasonló értelemben elfogadott terminus. A gombozásnál e szó használatát nem ismerem.*

ARADI SÁNDOR.

III.

aljas: A Nyr. X, 121. lapján Nagybánya 1583. utáni jegyzőkönyveiből van ez az adat közölve: „*Aljas* sorsunk szoros igyre szállott“ am. nehéz sorunk még nehezebbre vált; l. MNy. XII, 11. is.

[A *aljas* szót Tolnai V. csak a gombozásról szól, l. Ethn. IX, 402; a labdára való vonatkozás a Nyr.-ból és a MTsz.-ból való.] SZERK.

Csaba E szónál az EtSz. azt mondja, hogy Anonymus *Sobamogera* adatát SZILY KÁLMÁN is (hivatkozás: GRAGGER R. Philologiai dolg. 6.) „hajlandó *csába-magyarnak*“ értelmezni. Tévedés; az illető helyen SZILY KÁLMÁN csak annyit mond, hogy a magyarban van *csába* „ostoba“ szó is, de a *Csabával* való összefüggéséről egy szót sem szól.

csajka. E szónál niucs idézve, hogy a MTsz-ban a népnyelvi adatok *sálka* alatt szintén megtalálhatók. R. T.

HÍRLAPJAINK MAGYARSÁGA.

XII.

(Különféle lapokból.)

45. *Szórend.* A szórend elleni vétségek, hiába rójuk-rovogatjuk őket, sehogyse akarnak ritkulni. Minduntalan találkozunk a magyar stilusnak ez igazi mocskaival. Ennek okát részint a nyelvérzék szomorú sínylődésében, részint a szórakás törvényeinek nemismerésében látom.

Íme, egy kis bűnlajstrom!

a) „Utóbb még azok is *hálátlanul* hagyták el, a kiknek nagy segítségükre volt a pályájuk kezdetén.“

[Azt hiszik némelyek, hogy ha nyomatékos határozója van az igének, mint itt, ennek igekötője okvetetlen elválnék s hátul kerül. De rosszul hiszik. Mert, bár a fenti mondatban hangsúly van a határozón (hálátlanul), az igekötőnek meg kell maradnia igéjével, nem a *hálátlan*-elhagyás lévén a fontos, hanem maga az *elhagyás*. Tehát jól = „még azok is hálátlanul *elhagyták*“ vagy „*elhagyták* hálátlanul“.]

b) „A kultuszminiszter *melegen* karolta fel az ügyet.“

[Az előbbi oknál fogva itt is így kell: „*melegen* felkarolta az ügyet“. Ha elszakad az igekötő, (az én nyelvérzékem szerint) vagy a „miniszter“ vagy az „ügy“ volt meleg.]

c) „Ennek nyomán most még *világosabban* domborodik ki az a kötelességünk, hogy stb.“

[Helyesen: „még világosabban *kidomborodik*“.]

d) „Nagy az idők örvénylő árja, *fenékgig* kavarja föl a világot.“

[Ki mondaná, hogy „nyakig *süppedtem* bele a hóba“? Tehát = „*fenékgig* fölkarolja a világot“.]

e) „Azok a szép reményeink, melyeket az emberiség közös érdekeinek fölismerésébe . . . helyeztünk, bizony megingottak, de e helyett *jobban* ismertük meg a saját értékünket.“

[Jól: „*jobban* megismertük“.]

f) „Az első balkánháború idején Jusszuf Izzeddin feléledt, *gyakran* ment ki a harcztérre.“

[Hibás, mert a „*gyakran*“ határozó Arany-féle plusos jelentésű; tehát nem válik el az igekötő. Jól: „*gyakran* *kiment*“. Elválnék, ha ezek a hangsúlyos határozók előznék meg az igét: *ritkán* ment ki, *soha* se ment ki, *csak olykor* ment ki, *csak néha* ment ki stb. De ezek után se válik el az igekötő, ha nem rajtuk, hanem az igén magán van a nagyobb nyomaték: nagyritkán, néha, olykor *kiment* a harcztérre.]

g) „Az emlékünnepen, melyet csapataink Mitroviczában ülték meg, az ottani lakosság *lelkesen vett részt*.“

[Így van jól: „lelkesen részt vett“. De: „*lanyhán vett részt*“.]

h) „Az olasz vonalon az ellenség csak S. M. ellen intézett kisebb támadásokat, a melyeket a mieink *könnyű szerrel verték vissza*.“ — „Az égő városba benyomult csapataink *könnyű szerrel bántak el* azokkal a seregrészekkel, a melyeket“ stb. — „Az osztrák és magyar csapatok az időjárás okozta nehézségeket *könnyen viselik el*.“

[Mindezekben hiba az igekötő hátravetése. Így helyes: „*visszaverték*“, „*elbántak*“, „*elviselik*“. A szentlélek szállta meg, a ki ezt merete írni: „Az ellenségnek azt a kísérletét, hogy F.-nél meglepő támadást intézzen hadállásaink ellen, könnyű szerrel *visszautasítottuk*“.]

i) „Magyaranyú fejlődése irigységet keltett fel azokban, a kik *hosszú időn keresztül tartották kezükben* a világgazdaság feletti hegemoniát.“

[Jól = „*kezükben tartották*“. De: „*nem sokaig*“, „*rövid ideig tartották kezükben*“.]

j) „A küldöttségben Magyarország és Horvátország *összes vármegyei és törvényhatóságai lesznek képviselve*.“

[Jól = „*képviselve lesznek*“. De: „*csak néhány*“ vármegyéje és t. *lesz képviselve*“.]

k) „Mi magyarok már több ízben megmutattuk, hogy bennünk *megbízni lehet*.“

[A segéd- v. módosító ige az igekötő és igéje közé kerül, tehát: „*meg lehet bízni*“. De: „*nem lehet megbízni*“.]

l) „Ha ezt a háborút valamikor a csalódások háborújának fogják nevezni, ezt az elnevezést *sokkal inkább érdemli meg* ellenségeink csalódásai, mint a mieink miatt.“

[E mondatszerkesztésnek nem az a bibéje, hogy az igekötő hátravetődött, hanem hogy a nyomatékos okhatározó nem előtte áll az igének. Így kellett volna: „*sokkal inkább ellenségeink csalódásai, mint a mieink miatt érdemli meg*“.]

m) „Ezt a kísérletet is *véresen utasította vissza* a helyőrség.“ — „Az ellenség mindig egy és ugyanazon a ponton akar sikert elérni, azonban minden esetben *véresen verjük vissza*.“ — „A tiroli harczvonalon a Tonale-szakaszon ismét *véresen vertük vissza* az ellenség támadásait“ stb.

[A „*véresen*“ határozót untalan emlegetik a hadi tudósítók. Nem baj. De baj, hogy a rákövetkező igén hátul kerítik az igekötőt (verjük vissza). Nem lehetne-e *mindig* így írni: „Az előkészítő összetűzés rájuk nézve balul ütött ki, mert *véresen visszaverték* őket?“]

n) „Az utóbbi évtizedekben amúgy is veszedelmes modernség *egymásután hántotta le* a magyarságról nemzeti sajátosságait.“ — „Ezeket a bázisokat *egymásután vetette el* a szerb hadsereg“. — „Az egyes államok hatóságai *egymásután tiltották meg* a háborús kártyák eladását és terjesztését.“

[„Egymásután“ csak az esetben szakítja el igéjétől az igekötőt, ha *eredeti értelemben* van használva = egyik a másik után, azaz „nem egyszerre“. Ha azonban ez a jelentése: „*rendre*“, „*sorra*“, „*mind*“ vagy „*szaporán*“, akkor hű marad igéjéhez. Tehát jó ez: „*Egymás után bujtak ki* a lyukból“, de hibásak a fentebbi mondatok. Egyébiránt megesik, hogy egy-egy toll rászalad a helyesre, pl. „A verduni erődöv északi részének erődjeit *egymásután bevették* a németek“.]

LEHR ALBERT.

NÉPNYELV.

I.

Tájszavak.*

czüek [= czövek.] Dicsőszen-
márton.

fenék „Új a fenekeden“ . . .
„Viszket a feneked“ ? . . . (Fo-
garas.)

fosos-szilva (Fogaras.)

fürészelő-bak (Dad, Komárom
megye.)

hajdon fent = kalap vagy kendő
nélkül [„Ne járj ~ mer napszúrást
kapsz s ott van“ (= *véged* van;
belepusztulsz.) (Fogaras.)

hidegház = halottas-kamra a
temetőben (Fogaras.) „Ki vitték
a *hidegházba*“ . . .

időnap (Fogaras), *időnap* (Dicsó-
szentmárton) „Te osztán ~ előtt
megvénülsz“ = hamar meg-
öregszel.

jóféle = rossz, gyakran „rossz-
féle“ (leány). (Fogaras.)

kákabélü: gyöngegyomrú, ké-
nyesétü (Felsővisó: Máramaros m.)

kap (= talál, lel) „Kaptam az
uccán egy *piculát* (= 20 fillért)“
(Dicsőszenmárton, Fogaras.)

kézen-közön: a sok kéz között
„*Kézen-közön* eltűnt a fejsze“
(Fogaras.)

kecske (= *fürészelő bak*, a min a
fát *fürészelik*, „*vágják*“) (Fogaras.)

kokas = pattogatott kukoricza
(Dicsőszenmárton.)

kajlafülü (vö.: Debreczen „ko-
nyafülü“) = lelógó, nagyfülü
(ember is) (Fogaras.)

megkottyan [tkp: *meg se kottyan*]
= még két annyit is képes volna
(megenni, -inni, -emelni stb.
(Fogaras.)

menedékes = lankás, pl.: hegy-
oldal. (Fogaras.)

PARÁSZKA GÁBOR.

II.

Dunántúli tájszók.**

abajnacz: kotyvalék, keverék. „Miféle abajnacz van abba a
fazikba?“ (Komárom vidéke.)

ásint: ásit. „Júó, de nagyot ásitott!“

áti: át. „Átiménék e komámho.“ (Egervár vidéke, Vas vm.)

bizse, *bizsülle*: a kisgyerek első fogait nevezik így. „Nini! ki-
gyütt a bizselléjé! Ném is véttem észre.“

borzás, *bozzás*: azaz bodzás a visszeres láb. „Borzás lábú“;
visszeres lábú.

bötönet: hiba, kifogásolni való. „Mindénbe bötönetét talál.“
„A^{cs}csak bötönetét keres mindénbe.“

brégyó: tót leány. „Hát emmiféle tót brégyó?“ (Komárom vid.)

csapatint: lecsapatva, azaz csaptatófával (vonalzóval) lesímitva,
tehát nem púpozva, eresztve. Csapatint mérik a mérővel v. egyéb
ürmértékkel a gabonát.

cseder: kicsavar, kificzamit. „Kicsederté a csipejit.“ „Kicsederté
a kezit.“

csötönöz: botorkál. (Komárom.)

donyész: rossz hírű asszonyszemély. (Komárom vidéke.)

* Vö.: MNy. XI: 378—383. 1.

** A mely szónál a használat helye jelezve nincs, az Kemenes-
aljáról való.

dödörög: halkan beszélget. „Má jëff'él'órájo, miudig dödörögnek.“ „Ni hogy iédödörögnek!“

dull'ó: mindent fölemésztő. Az elnyomatás éveiben az osztrák idegen katonát nevezték így. Ma dull'ó mindenki, a ki sokat eszik, nagy igényű és amellett lomha, dologkerülő. (Acsád, Vas vm.)

dull'ókonnyi: lomhálkodva másón élősködni. (Acsád, Vas vm.)
esénmen, esénnej: nagyon megkívánva. „Ollan esénnej niszte, maj kif'ót a nyálo.“

esullankoggyunk: elmozogjunk, ellopakodjunk elbarkácsoljunk. (Győrvár, Vas vm.)

elemezne: ágról szakadt, egyebugya, elhagyatott, magára semmit fakam'ó: mafla, érzéketlen. (Eger vidéke.) [nem adó öltözetű.]

f'áratt: vékony, czingár. (Eger vidéke.)

fecserédik: csavarodik-facsarodik. Fecserédik pl. a vessző, mikor gúzst esavarnak belőle.

fecserédvë: elcsavarodva. „Mëg van fecserédvë a lábo.“

finczul: farát himbálja. „Egész nap itt finczulla magát! Në finczull elöttem!“

fityëkre: büszkén, fitogtatva. „Naffityëkre iémënt, tuttam, hom-mëgbánnyo.“

fityertsz: ketet-kutat. „Má mëgin mindënt összöfityërisz'ó ott!“

gángólábú: gólyalábú, hosszulábú (Győr és Komárom vidéke; vö. MTsz. gagó.)

gornjad'ó: az a lé, a miben disznóöléskor a húsokat, hurkát kifőzik. A ki megeszi, az rendesen gornjad tőle. Ezt a levét Komárom vidékén abalénak mondják, Győr megyében fonnyad'ónak.

grasnya: sovány, csupa csont-bőr. (Komárom vidéke.)

gyentet: mártogató lépéssel menetet. „No má a zöreg is gyentet.“ (Csurgó vidéke, Somogy vm.)

hërcsula, herkentyü: nem mondom meg, ne törődj velem, mi közöd hozzám, nem kell megtudnod. Szóval elutasítás nélkül való elutasítást jelent. „Mi van abba a fazikba, idésanyám?“ „Herkentyü, k'óno belüllő?“ — „Mit tett a zsebibe, idésapám?“ „Hërcsulát! Szeretnid?“ (Vö. MTsz. *hercsula, herkentyü*.)

hullároz: szállingózik. „Má hullároznak a gyerekék, köz'ë van ny'ócz 'óra.“

huromász: szénvonóval vagy szénvonószerű eszközzel kapar. Huromász a hasonfekvő gyerek a cipője orrával.

huzmin: nyúzó, huzmin embër: a ki lehúzná másról a rajtavalót is. „Az is 'huzmin embër ám, a mëndërg'ós miénkü vággyon bele. Lehúzná a zembërrü, ha hiët büro v'óna is.“

jagun-kezë: nagy keze. „Olla jagun-kezë v'ót.“ (Tóköz, Győr vm.)

katranczul: összegönczöl, kutat, fölforgat. „Në katranczull má ott annyit!“

kepesztet: kézzel-lábbal erőlködik. „Akkora sár van, allig gy'ósztem képesztetni.“ „Szëgin állotok, allig birgyák a képesztetist!“

ketet-katat: kutat, keres. „Mit keteczcz-kataccz má annyit!“

kifogó ruha: az a kis száraz lepedőcske, a mibe a fűrészto vízből kiemelt csecsemőt belesavarják, belegöngyölik.

kimelled: kifeslik. „Má mëg a t'ërdedënn mellett ki a nadrág?“

kiviggyanik: hirtelen váratlan kisüt a nap, de kiviggyanik minden, a mi különben takarva v. zárva szokott lenni és hirtelen, váratlan elötünik.

kompendál: kitalál. Etté v^uona még a fene asztis, a ki illesmit kikompénát!

koszmó: a csecsemő fején képződő ártatlan varszerű réteg.

kosztat: a lábbelit húzva lépeget. A gyerekek szoktak kosztatni, ha az idősebbek csizmáját, cipőjét húzzák föl s a lábbeli sarka folyton a földet ússza-csússza, mert a lábbelit nem igen tudják lábukkal a földről fölemelni, hanem csak lötyögtetve húzni.

kukorczul: lekuporodik. „Csak nem a hasad fáj, ho^mmá mégin kukorcuzsz?”

kundisz: fürkészh, kuktálgodik; szimatol.

kuszpítul: elrongál, elnyú, elvását, elbitangol.

lókecz: takarodj! „Él^uókeczull innejd, mer kupán váglok!”

lökető: fabódé. (Győr vidéke.)

lúke, lútyó: hülye. (Győr vidéke.)

mégrégmál: ránczbaszed, elver. „J^uó mégrégmátom a ganajt!”
Ganaj-embér v. ganaj Kemenesben = rongyember.

mihelést: mihelyt.

némellik: némelyik. Némellik nap: valamelyik nap; némellik ember: olyik ember. (Győr, Komárom vidéke.)

neszüdik: bokrosodik; még van neszüdvő: meg van bokrosodva.

nyüst: szurkosfonál.

(Folytatjuk)

SZTROKAY LAJOS.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

LXXI. Választmányi ülés (1916 január 18-án.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Melich János titkár, Trócsányi Zoltán pénztáros, Erdélyi Lajos, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Nagy Gyula, Tolnai Vilmos, Vikár Béla, Vízszota Gyula választmányi tagok.

1. Az elnök jelenti, hogy dr. Horger Antal, a ki jelenleg katonai szolgálatot teljesít s a kit szolgálattételre Pécsre helyeztek át, megjelent nála s kérte, hogy a mostani tisztválasztás alkalmából a választmány ne jelölje őt a jegyzői tisztre s a közgyűlésnek ne ajánlja megválasztásra, mert ő Pécsre való áthelyezése miatt e tisztséget nem bírná betölteni. Az elnök indítványozza, hogy a választmány ragaszkodjék korábbi jelöléséhez, Horger Antalt a közgyűlésnek a jegyzői tisztre való megválasztásra ajánlja s a választmány szavazzon rá. Megválasztása esetén addig, míg Budapestre visszatér, a jegyzői teendőket a titkár lássa el, a kit a mostani ülés jegyzőkönyvének vezetésére is felkér. A választmány az elnök indítványát egyhangúan elfogadja.

2. Az elnök bemutatja az idei közgyűlés napirendjét, melynek kapcsán részletesen ismerteti az idei költségvetést. A választmány a költségvetést elfogadja.

3. Az elnök jelenti, hogy Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Melich János titkár, Horger Antal jegyző, Trócsányi Zoltán pénztáros, úgyszintén a következő választmányi tagok: Frecskay János, Horváth János, Kertész Manó, Simai Ödön, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos, Vargha Damján, Vikár Béla, Kardos Albert, Gombocz Zoltán, Pap Károly, Zolnai Gyula megbízatása az év végével lejárt.

A választmány a közgyűlésnek újból való megválasztásra ajánlja valamennyit.

4. Dr. Erdélyi Lajos felolvassa a kiküldött pénztárvizsgálók, Dr. Erdélyi Lajos és Vikár Béla közös jelentését. Tudomásul van.

5. Titkár jelenti, hogy 1914. február hó 17-én a választmány elhatározta, hogy Zolnai Gyula „Nyelvméleink“ a könyvnyomtatás koráig cz. füzetét újból kiadja s megkérdi Zolnai Gyula választmányi tag urat, hajlandó volna-e munkáját, az esetleg szükségesekkel kiegészítve, a MNyT.-nak új kiadásra ismét átengedni. A titkár jelenti, hogy időközben olyan rendkívüli módon emelkedtek a nyomdaköltségek, hogy a füzetet nagyobb veszteség nélkül nem lehetne kiadni. Indítványozza, hogy a választmány hozott határozatát csak a nyomdaviszonyok javulásával foganatosíthassa. — A választmány az indítványt elfogadja.

1. Bevételek és kiadások 1915-ben és költségvetés 1916-ra.

I.

B e v é t e l	Költségvetés 1915-re		Bevétel 1915-ben		Költségvetés 1916-ra	
	kor.	fill.	kor.	fill.	kor.	fill.
Maradék a megelőző évről	199	29	199	29	758	58
Alapítvány	—	—	600	—	—	—
Kamatok	1729	—	2520	62	2444	—
Árkülönbözet értékpapírok vásárlásakor	—	—	—	—	—	—
Tagdíjak és előfizetések	6000	—	8182	—	7400	—
Eladott füzetek	—	—	227	54	—	—
Vegyesek	—	—	14	20	—	—
Összesen	7928	29	11743	65	10602	58

A bevétel 1915-ben 3815 kor. 36 fillérral több a költségvetés szerintinél.

II.

K i a d á s	Költségvetés 1915-re		Kiadás 1915-ben		Költségvetés 1916-ra	
	kor.	fill.	kor.	fill.	kor.	fill.
Írói tiszteletdíj	1700	—	1733	50	1700	—
Tiszti díjazás	1000	—	1000	—	1000	—
A „M. Nyelv“ nyomtatása	2800	—	3045	03	4000	—
Különnyomatokra	—	—	—	—	200	—
Expeditio, vegyes	900	—	710	98	900	—
Könyvárusi százalék	100	—	83	—	100	—
Népnyelvi tanulmányok	400	—	—	—	400	—
Hadikölcsön törlesztésére	1000	—	4412	56	2300	—
Összesen	7900	—	10985	07	10600	—

A kiadás 1915-ben 3085 kor. 07 f-rel több a költségvetés szerintinél.
A maradék 1915-ről 1916-ra 758 korona 58 fillér.

2. Alapítványok állása.

1915.

Áthozatal 1914-ről	38.600	kor.
Gr. Festetics Sándor, Budapest	200	"
Horger Antal, Budapest	200	"
Horváth János, Budapest	200	"
Összesen	<u>39.200</u>	kor.

3. Vagyommérleg.

I. Vagyon.

Földhitelintézeti záloglevelekben	38.600	kor.
Hadikölcsön-kötvényekben	15.000	"
Készpénzben	758	" 58 fill.
Összesen	<u>54.358</u>	kor. 58 fill.

II. Teher.

Tartozás a Földhitelintézetnek	9.000	kor.
Föl nem vett tiszteletdíj	848	" 43 fill.
Összesen	<u>9.848</u>	kor. 43 fill.

Tiszta vagyon: 44.510 korona 15 fillér.

Jelentés a Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárának megvizsgálásáról. Alulírottak mint a pénztár megvizsgálására kiküldött választmányi tagok, tisztelettel jelentjük, hogy f. évi jan. 16-án d. e. 11 órakor a M. Tud. Akadémia könyvtári helyiségében megjelenvén, a Társaság számadásait és pénztári könyvét tételenként megvizsgáltuk és a bevételeket meg kiadásokat a mellékelt, közkezen levő kimutatással megegyezőknek találtuk. Öröm volt látnunk, hogy a háborús év bajai, különösen a csaknem 40%-kal emelkedett nyomtatási költségek ellenére is Társaságunk 1915-ben 4559 K 29 f.-nyi gyarapodást ért el ismét. Ezt főként hadikölcsön-kötvényeink s egyéb eddigi tőkésítéseink kamatai és a tagdíjak eredményezték. Alapítványaink is 600 K-val gyarapodtak. A bevétel 3815 K 36 f-rel, csaknem 4000 K-val több a költségvetés szerint előirányozottnál. A kiadás viszont 3085 K 07 f-rel volt több a költségvetés szerintinél, a mit az említett nyomdai áremelések, meg nagyobb mértékű hadikölcsön-törlesztésünk tett szükségessé. De éppen ez utóbbi körülmény következtében csak látszólagos a többkiadás, mert valójában ezzel helyzetünk javult, minthogy 15.000 K hadikölcsön-jegyzésünkből már 6000 K-nál többet törlesztettünk lombárdkölcsönünkön. A Társaság tiszta vagyona a tavalyi 39.950 K 86 f-rel szemben ma 44.510 K 15 f. E reménységen felül való szép eredmény elérése elnökünk körültekintő fáradozásainak köszönhető, a mit elismeréssel kell megemlítenünk. Elismeréssel vagyunk pénztárosunk buzgósága iránt is és kérjük a t. közgyűlést, hogy az 1915. évre a szokásos felmentést szíveskedjék neki megadni.

Budapesten, 1916 január 18-án. *Vikár Béla, dr. Erdélyi Lajos* számvizsgálók.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

19. **Iskolán vagy iskolában?** Azt kérdezik tőlünk: „jól van-e az mondva, hogy N. N. tanár az X. ker. felső kereskedelmi iskolán.“

Mindenki tudja, hogy a *hol* kérdésére az illető helynévhez függesztett *-n* vagy *-ban*, *-ben* raggal felelünk, majd az egyikkel, majd a másikkal. Pesten, Szegeden, de Debreczenben, Pozsonyban, falun, pusztán, tanyán, de a városban, községben. „Házban, szobában, pinczében, de földszinten, emeleten, padlásos.“ A fiaink egyetemen, jogakadémián tanulnak, de nem gimnáziumon, reáliskolán vagy kereskedelmi iskolán, hanem gimnáziumban, reáliskolában stb. A különbségnek némely esetben okát is tudjuk adni, de általános szabályt, hogy mikor kell az *-n* s mikor a *-ban*, *-ben* ragot alkalmazni, nem tudunk fölállítani. *Miért van így*, sokszor nem tudjuk megmondani; de hogy *így van*, azt minden ép nyelvérzékű magyar tudja. Ha tehát N. N. úr azt hirdeti, hogy ő tanár a kereskedelmi iskolán, ezzel vagy azt árulja el, hogy nem magyar, hanem német az eszejárása, mert hát ő „Professor an der . . . Handelsschule,“ vagy pedig, ha már az ő fels. keresk. iskoláját nem emelheti egyetemi rangra, legalább egyetemi *ragra* akarja érdemesíteni. Sz. K.

20. **Gyöngy. tört.** Sz. K. a MNy. XI: 79. lapján megemlíti, hogy a NySz. III. 624. lapján *Gyöngy. Tört.* 75-re történik hivatkozás; azonban nem lehet tudni, hogy a NySz. szerkesztői mely munkát értettek rajta, mert a „Források Jegyzéké“-ben nem fordul elő, s így a teljes czímet sem lehet megtudni. Pedig jó volna, mert a NySz. idézett helyén a *vagyon* szó főnévi használatára van belőle idézet.

E rejtvényt megfejtettem. A *Gyöngy. Tört.* megoldása következő. A mű czíme ez: „Gyöngyös városának történeti, statisztikai és geográfiai leírása. Gyűjtötte és kiadta Dr. Horner István. Pest, 1863. Nyomatott Trattner-Károlynál.“

Most már a NySz. III. 624. hasábján közölt idézetet is ellenőrizhetjük. A NySz. a *tehetős czímszó* alatt a következő mondatot idézi Horner művének 75. lapjáról: Nem oli tehetősök *vagyon* *dolgában*, hogy valamit contribuálhatnának.“ Azonban ez az idézet nem helyes, mert Horner művének 75. lapján levő mondat így szól: „Nem oli tehetősök, Hugi valamit contribuálhatnának.“ Tehát Horner munkájának feldolgozója a *vagyon* *dolgában* két szót önkényesen toldotta be.

H. A.

21. **Formaruha, egyenruha.** A *formaruha* szóról irt cikkemhez a t. szerkesztőség jóiak látta ezt a megjegyzést fűzni: „Nem kifogásoljuk (már t. i. nem a cikket, hanem a *formaruha* szót), de nem hiszszük, hogy az *egyenruhát* ki lehessen vele szorítani, hiszen akkor az *egyensúly* is fölborulna“ (31. l.). Hát nekem ilyen irtó szándékom éppenséggel nem volt. Ki is fejeztem kifejezetten (divatosan mondva): „Távol legyen tőlem, hogy az *egyenruha* szót ki akarnám irtani“ (29—30. l.). Fő czélom annak a kimutatása volt, hogy a *formaruha*, ha „divatos“ is újabban (hiszen annyian járnak és esnek el ma benne azok közül is, a kik eddig polgári ruhát viselve, csak a tudomány igazáért éltek és harczoltak), de nem „helytelenséggel“, a mint Radó bizonygatta. A mi pedig az anyyi aggodalommal féltett *egyensúlyt* illeti, hát bármennyire igaz is, hogy mind az európai, mind a világ-egyensúlyt csak a forma- vagy egyenruhában járó fegyveres erő tarthatja fön, mégis kétségtelen, hogy

a *formaruha* szó, ha érvényesíteni tudná is elsőszülöttségi jogát öcsével, az *egyenruhával* szemben, ez az *egyensúly*nak éppúgy nem ártana, mint a hogy a *kötőszó*, *kötőjel* stb. nem tudták kipusztítani a *kötbért* (l. KB.), a *látóképesség* (l. uo., BM.-nál még 1890-ben is *látéképesség*) nem dobatta sutba *látcsöveinket*, sem nem tette szükségtelemné orvosaink *látteleit* (l. KB.), valamint a *gyujtóanyag* sem robbantotta föl *gyufa-készletünket* stb. A szók, különösen ha más-más fogalomkörbe valók, sokszor egészen függetlenül élnek le életüket, s egyikük-másikuk századokkal is túlélheti atyjafiát. Hogy végül újabb félreértésnek is elejét vegyem, kijelentem, hogy a czimben is csupán kortiszteletből tettem a *formaruha* nevet a testvéröccse neve elé.

ZOLNAI GYULA.

22. S. Zs. A MNy. XII, 17. lapján azt mondom, hogy a mai *Kálmán*csa régebben *Kálmán*cse s ez, a mint azt már CSÁNKI II, 577., 578. lapon 1894-ben megírta, összetett szó ebből: *Kálmán király csehi*, más szóval: e községet csehek alapították, kiknek uruk Kálmán király volt. A Nyr. szerkesztője e magyarázatomra most egy üzenetben (l. Nyr. XLV, 96) azt adja tudtomra, hogy ő már mind ezt megírta a Nyr. XXXVI, 351. lapján s erre én nem hivatkozom. Úgy de Csánki volt az első, a ki az összetétel történetét 1894-ben megírta, én pedig az összetétel alaktani fejlődését magyaráztam meg. Hiszen már az OklSz. is idézi a *Kálmán*csehit a *cseh* szó alatt. Simonyi ehhez csak azt a novumot (!) fűzte, hogy „*Kálmán*csa . . . a *Kálmán*cseh helynévből“, a mi azonban 1907-ben, Csánki után 13 évvel, már régen ismert volt.

PAIS DEZSŐ.

23. Zsugázni. Egy boulevard-napilapban olvasom: „A pesti zsargonban *zsuga* azt jelenti, hogy kártya, *zsugázni* . . . kártyázni, *zsugás* . . . kártyás. A *zsugás* asszony azonban nem pesti, hanem bécsi specialitás . . .“ (A Nap 1916 január 12 v. 13. napihirek közt.) Azt kérdezem, milyen szó ez a *zsuga*, mert bár én született magyar vagyok, a 32 s több levelű, különböző kiadású bibliához értek, de a *zsugázni*t sohasse hallottam. Kérek szíves felvilágosítást.

R. T.

24. Harmadévé. A Nyr. februári számában az van mondva, hogy Máriafi *harmadévé*, *negyedévé* adata, a melyet a MNy. XII, 24. lapján közöltem, sajtóhiba. Erre megjegyzem, hogy Máriafi „Kis magyar frázeológia“-ja 155. lapján világosan mondja, hogy a mit Dunántúl *Harmadival*. *Negyedivel*nek mondanak, azt Tiszáninnen *Harmadévé*. *Negyedévé* alakban használják. Igazán szenvedélyes sajtóhiba-vadásznak kell lenni, hogy valaki az ilyen világos beszédet olyan gondosan nyomtatott könyvben, a milyen a *Máriafié*, sajtóhibának nézze. De hát nem mondaná meg a Nyr., mi helyett való sajtóhiba a „*harmadévé*, *negyedévé*“. Legalább akkor ennek a sajtóhibának is a szeme közé nézhetnénk.

25. Szulák. A MNy. XII, 96. lapján, a levélszekrényben azt olvasom, hogy a *clematis*-t nem hívják *szulák*-nak, s a mennyi-ben könyvben előfordul, az a Debreczeni Fűvészkönyv tévedése s innen való. — Ha könyvből könyvbe vándorló tévedésről van szó, akkor ennek eredete nem a Debreczeni Fűvészkönyvben keresendő. De vajjon csakugyan az-e? *Clematis*-nak mondja a *szulák*-ot Cal., MA³, PP¹ lat., SzD², Márton J. 1807, míg a *convolvulus* = *szulák*-ra Beythénél van az első adat.

26. **Pincerna.** „Kérem megizenni, van-e a középkori lat. *pincerna*-nak a magyar *pinczé*vel valami etymológiai összefüggése.“ — Fel.: A két szó közt semmi etymológiai kapcsolat sincs. A középk. lat. *pincerna* jelent ugyan „cella vinaria“-t is, azonban főjelentése nem ez. A középk. lat. *pincerna*, másképp *pincernarius* férfi foglalkozást jelentő szó, értelme: „qui vinum convivis miscet, pohárnok“ l. DuC., BARTAL, MLSz. — A hazai latinban a *pincerna* és *pincernarius* a XII., XIII. sz. folyamán jelentette a királyi udvar azon szolgáját, illetve szolgálait, a kik a bor gondozásával, a királyi borpinczék rendben tartásával voltak megbízva. E királyi borgondozók, pohárnokok feje a „magister pincernarum“, „magister pincernariorum“ s ez a *magisteri* állás udvari méltóság volt (= főpohárnok). A középk. és hazai lat. *pincerna* szó a középk. gör. ó *πυκέρνης* átvétele. A gör. szó a *πίνω* „iszom, borozok, dorbézolok“ és a *κεράννυμι, κερνάω* „vegyít, kever“ igékkel függ össze; eredeti értelme tehát: „ital-elegítő > bortöltő > pohárnok“. M. I.

27. **Pergőtűz.** „Az Érdekes Ujság 1916 február 6-i száma ezeket írja: A *pergő tűz*. Francia találmány a portéka, német a neve: „*Trommelfeuer*“. Magyarba „dobpergésszerű ágyútüzelés“-nek fordították . . . a milyen gyorsan elterjedt az új német név, épp oly döcögős a magyar elnevezés. *Dobtűz*, persze nem valami jóhangzású, de miért nem (!) lehetne *pergőtűznek* vagy *pokoltűznek* mondanunk, hiszen a fő, hogy rövid legyen . . . Az elnevezés jó . . . Mert nem az ágyú pereg mint a dob, hanem sok száz ágyúnak a bőmbölése együtt adja meg azt a tartós, pergő morajt, a melynek ereje egyre változik, néha megszűnik . . . — A cikkből nem vehető ki, hogy *pergőtűz* vagy *pokoltűz* legyen hát a magyar név. Úgy gondolom, a *pergőtűz* tejeesen helyes alkotású, a lényegét kifejező szó“. — Fel.: A *pergőtűz* találó, s így ajánlható szó. De vajjon mi a *pergőtűz* francia, angol, olasz és orosz neve?

28. **Turista-szótár.** „Tisztelettel kérdem, van-e magyar turista-szótár“. Fel.: Turista-szótáron Ön bizonyára a turistaságra vonatkozó kifejezések gyűjteményét érti. Tudomásunk szerint ilyen még nincs. Figyelmébe ajánljuk azonban Hefty Gyula Andor következő dolgozatait: 1. Hegymászószótár (magyar-német szószedet, megjelent a Budapesti Egyetemi Turista Egyesület évkönyvében II, 106—122); 2. Hegymászó szótár (német-magyar szószedet, megjelent a Turistaság és Alpinizmus folyóiratban, IV, 69—73).

29. **Meglóg.** A budapesti nyelvben többször hallottam már ezt a szót: *mezlógott* am. „meg lépett, félre állt“, így is: *kilógott* ő már a kórházból am. „ki került ő már a kórházból“. A *lóg*nak ezen használatában mindig benne van az, hogy „nem tisztességgel, nem rendesen“. Kérdem, helyes használat-e ez? Hiszen eddig csak valami *lógott*, s valaki csak akkor, ha — fára került. K. P.

30. **Helyreigazítás.** M. I. a MNy. XI, 417. lapján MURMELLIUS 629. lapjáról új adatként idézi ezt: „occiput — Feinek vtolsó *reső* olv. *résző*.“ Ezt az adatot már Szinyei is idézi, l. NyK. XLIII, 122.

A MNy. XII, 33. l. 21 sor végén levő *Thene* sajtóhiba *Tehen* helyett.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XII. KÖTET.

1916 ÁPRILIS

4. SZÁM.

A Königsbergi szójegyzék.

A königsbergi egyetemi könyvtár két becses magyar nyelvemléket őriz: az egyik a *Königsbergi töredék*, a másik a *Königsbergi töredék szalagjai*. Az elsőt 1863-ban, a másodikat 1894-ben fedezték fel (l. SZILY KÁLMÁN cikkét MNy. VII, 376, főttkári jelentését Akad. Ért. V, 399.). Mind a két nyelvemlék a XIV. század első feléből való s együttesen *Königsbergi töredékek* néven is emlegetjük. Ugyanebből a Königsbergből jön az örvendetes hír, hogy ott ismét egy igen régi magyar nyelvemléket találtak, ezúttal szójegyzéket. A kellemes hírt velem DR. BAYER JÓZSEF akad. r. tag a következő sorok kíséretében közölte:

„Bp. 916 IV. 4.

Kedves Kartársam!

Éppmostkapom DR. KALUZA MIKSA königsbergi egyetemi tanár levelezőlapját, melyben arról értesít, hogy DR. ZIESEMER königsbergi egyetemi magántanár a *kir. állami levéltár* egy pergamentlapján latin-magyar glossákat talált a 13-adik évszázadból. DR. KALUZA megküldte Akadémiánk elnökségének a lap másolatát. Egyúttal közölte velem is a 100 szóra terjedő nyelvkincset. Ha az adatok csakugyan újak és a 13-adik századból valók, akkor sensatiós értékűek. A levelezőlapot előleges tájékozással szívesen rendelkezéssre bocsátanám. Baráti üdvözlettel tisztelő híved DR. BAYER JÓZSEF“.

E levelezőlap vétele után felkerestem az Akadémia főttkárát, majd BAYER JÓZSEFET. Az Akadémia főttkára átadta nekem azt a szójegyzéket s kísérő szöveget, a melyet DR. KALUZA BERZEVICZY ALBERTNEK, az Akadémia elnökének küldött. Közlésemnek ez a szöveg az alapja, mert ez kimerítőbb a DR. BAYER JÓZSEFNEK küldötténel. Még megjegyzem, hogy az örvendetes hírről egy kis közleményt adtam át a „Budapesti Hírlap“-nak, a mely azt április 7-iki számában közre bocsátotta.

A DR. KALUZA ÁLTAL KÜLDÖTT KISÉRŐ SZÖVEG ELMONDJA A FELFEDEZÉS TÖRTÉNETÉT S AZT, HOGY A KÖNIGSBERGI KIR. ÁLLAMLEVÉLTÁR IGAZGATÓJA ÉS A FELFEDEZŐ AZ EMLÉKET A XIII. SZÁZADBÓL VALÓNAK TARTJÁK. A KISÉRŐ SZÖVEG EREDETIBEN EZ:

„Kgl. Staatsarchiv zu Königsberg Pr.
Ordensfoliant 329, Schieblade XLV, No. 12/b.

Zwei zusammenhängende, aus einem Buche losgelöste Pergamentblätter im Formate von 94 × 127 mm. Das erste Blatt enthält auf der Vorder- und Rückseite die umstehenden Glossen, die in dem alten Kataloge des Staatsarchivs irrtümlich als „Bruchstück eines böhmischen Glossars“ bezeichnet waren, bis Herr Dr. ZIESEMER, Privatdozent für deutsche Philologie an der Universität Königsberg im März 1916 feststellte, dass es sich um lateinisch-ungarische Glossen handelt. Nach dem Urteil des Herrn Dr. ZIESEMER und des Direktors des Kgl. Staatsarchivs Herrn Geheimen Archivrats DR. JOACHIM stammt die Schrift dieser beiden ersten Seiten aus dem 13. Jahrhundert.

Das zweite Blatt ist leer; doch stehen oben auf der Vorderseite vier undeutlich geschriebene Zeilen in lateinischer Sprache von einer späteren Hand. Auch auf der Rückseite des zweiten Blattes sind oben ein paar Worte von einer anderen gleichfalls jüngeren Hand geschrieben.“

E szövegből tehát az derül ki, hogy Dr. ZIESEMER WALTHER a felfedező. Ő és Dr. JOACHIM ERICH igazgató a két pergamentlevél közül azt, a melyen a magyar szavak vannak, a *XIII. században írottak tartják*. A felfedezés történetét elmondó szöveggel együtt küldte meg Dr. KALUZA a magyar szavakat tartalmazó lap betűhű másolatát. E másolatból azt látni, hogy a pergamentlevél mindkét oldala meg van vonalazva olyanfeleképpen, mint azt a Besztercei szójegyzék hasonmásán is lehet látni. A latin szavak a vonalra, míg a magyarok a latin szavak fölé vannak írva. Az egyes latin szavak egymástól hosszabb merőleges vonással vannak elválasztva. A küldött másolatból sokat nem akarok következtetni, annyit azonban már most is merek állítani, hogy e latin-magyar emlék épp olyan szójegyzék, korabeli néven *nominal*, a milyen a XIV. század végéről való Besztercei latin-magyar szójegyzék. A felfedezett pergamentlevél egy ily szójegyzék egyik levele. Épp ezért ismertetésem címéül ezt adtam: *A Königsbergi szójegyzék*.

A míg a háború tart, nem valószínű, hogy Königsbergből akár az Akadémia, akár pedig a M. N. Múzeum az eredetit tudományos használatra Budapestre megkaphassa. Mind az Akadémia, mind pedig a M. N. Múzeum Könyvtára arra kérte a königsbergi kir. Államlevéltárt, lenne szíves a két pergamentlevelet lefotografáltatni.

Addig is azonban, míg ez emléket módunk lesz akár eredetiben, akár jó hasonmásban tanulmányozni, közöljük az Akadémia elnökéhez küldött betűhű másolat szövegét. A szavakat olyan sorrendben közöljük, a mint a pergamentlevélről készült másolatban vannak.

A pergamentlevél előlapja a königsbergi tudósítás szerint:

Viuush[om]o* — <i>ellewen emb[er]</i>	religiosus — <i>Regulasch</i>
Nupac vagy stupac — <i>Ma[n]ich</i>	bonus — <i>yo</i>
genitrix —	fidelis — <i>Chyw</i>
nutrix — <i>daica</i>	paciens — <i>Engedelmesch</i>
5 frater — <i>atyafiu</i>	45 doctus — <i>Tanachtat</i>
soror — <i>hug</i>	sciens — <i>Tudemaschus</i>
filius — <i>fiw</i>	sanus — <i>Egyz</i>
filia — <i>lian</i>	magnus — <i>nog</i>
spo[n]sus — <i>weu</i>	pulcer — <i>yokypyn</i>
10 sponsa — <i>m'ing</i> vagy <i>n'ing</i>	50 uelox — <i>Ha[m]mar</i>
v[ir]go — <i>sciuz lea[n]</i>	cecus — <i>v . g</i>
cognatus — <i>kusel</i>	surdus — <i>Schyket</i>
cognata — <i>kuzeli</i>	mutus — <i>Nema</i>
glos — <i>ang</i>	paraliticus — <i>Kuzwynusch</i>
15 nurus — <i>meyn</i>	55 claudus — <i>schanttha</i>
gener — <i>wev</i>	wl[er]atus — <i>schebesch</i>
Socer — <i>ypit</i>	debilis — <i>Bettek</i>
visus — <i>latath</i>	sup[er]bus — <i>kewyl</i>
auditus — <i>hallath</i>	auarus —
20 tactus — <i>illeteth</i>	60 luxuriosus — <i>Belend . sch</i>
gustus — <i>ezeleth</i>	iracundus — <i>Haragusch</i>
odoratus — <i>illotath</i>	gulosus — <i>Mochus</i>
mens — <i>elmi</i>	inuidus — <i>jrúschygus</i>
intellectus — <i>ertelm</i>	piger — <i>R . st</i>
25 cogitacio — <i>sandijk</i>	65 malus —
ratio — <i>ochk</i>	impius —
memoria — <i>émlihtet</i>	peccator — <i>Bvnusch</i>
ingeniu[m] — <i>escus</i>	breuis — <i>Revyd</i>
vita — <i>ylet</i>	spissus — <i>Temerdik</i>
30 humilis — <i>allazetysch</i>	70 longus — <i>huzyu</i>
largus — <i>Bów</i>	latus — <i>zylusch</i>
castus h[om]o — <i>syuz emb[er]</i>	paruus —
caritatiuus —	stultus — <i>hychtus</i>
p[ar]cus — <i>ffeswyng</i>	nequam — <i>Kedietlen</i>
35 sobrius —	75 mortuus — <i>Holt</i>
mansuetus —	diues — <i>Gazdak</i>
agilis — <i>schereyn</i>	pauper — <i>Zygyng</i>
fortis —	ebrius — <i>Ryzyk</i>
deuotus —	Rex —
40 sauctus —	80 regina —

* A feloldott rövidítéseket []-be tettük. Könnyebb használat végett a szavakat megszámoztuk. A magukra álló latin szavak felett nincs magyar értelmezés.

cesar —	palatinus —
p[ri]nceps —	85 comes —
baro —	iudex —

A pergamentlevél hátlapja a königsbergi tudósítás szerint:

P[rae]co <i>Bertyn</i>	frenu[m] — <i>ffeyk</i>
Miles — <i>Witez</i>	125 Flagellu[m] — <i>vstur</i>
Milicia —	Cultellus — <i>Beg</i>
90 Durus — <i>Öröusch</i>	Lami[n]a —
Mollis — <i>Laiğ</i>	Manubiu[m] — <i>Nyel</i>
artus — <i>zorıs</i>	Vagina — <i>Chywel</i>
Tenuis — <i>Wekan</i>	130 Bursa — <i>Erzyn</i>
Latus — <i>ziliss</i>	Pera —
95 Caputi[u]m — <i>caffrang</i>	Tasse
pilleum —	Mapula —
paliu[m] —	Gladius —
Tunica —	135 arcus —
Camisia —	pharet[r]u[m] —
100 Bracile — <i>Rychtew</i>	<i>Puzel</i> (magyar szó?)
Bracha — <i>Werhet</i>	tela
Cingulus — <i>ı</i>	(olvashatatlan szó)
Bracile —	140 <i>Bolch</i> (magyar szó?)
Caliga — <i>nadrag</i>	lancea —
105 Soccus — <i>Capza</i>	Cuspis —
Calcius —	Ciroteca —
Ocree —	pellifex — <i>Zıydsch</i>
Soculares — <i>cepeless</i>	145 Sutor — <i>sarwaro</i>
Solia —	coreum —
110 P[rae]pedia —	corrigia —
D[omi]n[u]s — <i>ıvr</i>	jnstrum[en]tu[m] —
domina — <i>assin</i>	Faber — <i>cowacz</i>
Seruus —	150 Ferru[m] —
Fam[u]l[u]s —	arge[n]tu[m] —
115 Mercen[ar]ius —	auru[m] —
Rusticus — <i>por</i>	stagnu[m] —
p[ro]prius —	auricale[um] —
ffamula —	155 Cupru[m] —
Potens — <i>Hatalmas</i>	Plu[m]bu[m] —
120 Potenter —	Calips —
Calcar — <i>scharnkankyu</i>	Babatu[m] —
Sella — <i>Nerg</i>	159 Clauis —
strepa — <i>ke[n]dgel</i>	

J e g y z e t e k :

2. Érthetetlen szavak; azt sem tudjuk, melyik a latin, s melyik a magyar. Nuptiae-menyekező? — 10. Nyilván am. *meny*, vö. Beszt. szój. sponsa — *menh*, *vey fel* l. NyK. XXXVII, 112; — 12. és 13. Am. *közel*, *közeli*, vö. Beszt. szój. cognacio — *kezel seg*; — 17. Az *ip* összes eddigi adataink szerint mélyhangú szó; a rokonsági nevek nominativusa a régebbi szótárakban sokszor 2. személyű birtokos személyranggal van ellátva vö. Murm. 170: Socer — *Ipad*, Socrus — *Napad*, Gener — *Wód*, Nurus — *Mómied*, Beszt. szój. mater — *anyad*, Schl. szój. sororius — *rered* stb. Ilyen lehet az itt közölt *ypit* (értsd *ipad*) is; — 21. Értsd *izlet*; — 22. Vö. Schl. szój. odoratus — *illatlas*; — 26. Értsd *ok*; — 27. Vö. Nysz. *emleitet*, *commemoratio* egy adat a DöbrC.-ből; — 49. A küldött másolat *yokypyn*-t ír. *Jóképu*? — 51, 60, 64. A magánhangzó — úgy látszik — ki van vakarva, értsd *vak*, *belédes*, *rest*; — 62. Értsd *mohó* s vö. NySz., MTsz., Schl. szój. epicurus — *moh* és GyöngyTör.; — 63. A másolatban a szó *jrúschygyus*, az eredetiben talán *jrútschygyus*, értsd *irtgységes*; — 64. Vö. 51, 60; — 73. Vö. a régi nyelvben *hiht*, *heit*, *hét*, *hit*, l. NySz., Schl. szój. stb.; — 74. Értsd *kegyetlen*; — 87. Értsd *börtön* s l. EtSz.; — 100. Vö. Beszt. szój. 709 brachale — *reythew*; — 101. A latin szó után ítélve am. *berhe*: *berkét*? — 126. A magyar szót nem ismerem; — 132. Értsd *tasche*, német szó? — 137. Nyilván am. *puzdra* s a *pharet[r]u[m]* fordítása; — 145. Am. *saruvarró*.

Mínthogy cikkem csak előzetes jelentés e fontos nyelvemlékről, a melyet másolat alapján készítettem, azért az adatok bővebb nyelvi magyarázatát akkorra halasztom, mikor kezemben lesz az eredeti vagy a róla készült hasonmás. Akkor fogok bővebben szólni arról is, hogy nyelvileg milyen régi a mi emlékünk. Annyit azonban már most is mondhatok, hogy a Königsbergi szójegyzék szerintem is régebbi a XIV. század második felénél s így a Beszterczei szójegyzéknél is, a mely a XIV. század vége felé keletkezett.

Végül hálás köszönetet mondunk BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úrnak a szíveségért, hogy a neki küldött másolatot a Magyar Nyelv részére átengedte, BAYER JÓZSEFnek pedig, hogy a felfedezésre figyelmemet felhívta, A königsbergi urakat pedig a szerencsés felfedezés alkalmából szívünkől üdvözljük.

MELICH JÁNOS.

Széchenyi első négy művének nyelvéről.

III.

A *Világ* után 1832-ben jelent meg Széchenyi *Magyar Játékszínről* című műve, s így a megjelenést tekintve ez a röpirat Széchenyinek negyedik magyar műve s nem a *Stadium*, a mely csak 1833-ban jelent meg. A valóság azonban az, hogy Széchenyi *Stadium* című művét 1831 november 24-én kezdte írni és 1832 február 24-én fejezte be, *Magyar Játékszínről* című röpiratához pedig 1832 február 23-án fogott hozzá, ezt április 9-én adta sajtó alá s ez még a hó 18-án meg is jelent. Később írta, mégis előbb jelent meg, mert kicsiny, alkalmi munka volt, a mely a censurán rövidesen átment minden akadály nélkül, a *Stadium* ellenben mint nagyobb és fontosabb politikai munka csak hosszabb tárgyalás után került a censor elé és innen a nyomdába. Hat iv kiszedése után azonban a további nyomtatástól eltiltatott, a censor ellen pedig, mivel hatáskörét átlépve adta az engedélyt, vizsgálatot indítottak. Így a mű csak a censura elkerülésével jelenhetett meg 1833-ban külföldön (Lipszében).

A tény tehát az, hogy a keletkezést tekintve Széchenyi negyedik magyar műve a *Stadium*, s így nyelvének fejlődését tárgyalva, ezt kell negyedik magyar művének tekinteni.

A *Stadium* megvan Széchenyi sajátkezű fogalmazványában és ránk maradt ennek tisztázata is, az a kézirat (Széchenyi irnokának írásában), a mely a nyomda elé került. Széchenyi fogalmazványán csak maga javított és a két első szakaszban Tasner Antal*, a tisztázaton azonban a saját javításain kívül ott látjuk Helmeuczinek javításait, de találunk számozást is a lap szélein.

* Tasner csak a novemberben és deczember legelején írt részekben javított, mert ezután Andrassy Györggyel külföldi útra ment. Nem sok javítása van: díszhivatás (eh. dísz meghívás 3), elégedésteli (elégedéssel teli 4), daliás (bajnok 5), szívdöbögve (szív remegve), esküdtek össze (conspiráltak 6), meggyőződve, intézetiben, parány (30), keser (31).

Kiderült, hogy e számokat Balásfalvi Orosz József írta, s ez úgy derült ki, hogy Széchenyi iratai között olyan számozott jegyzeteket (11. iv) találtam, a melyek a *Stadium* egyes szakaszainak címével voltak megjelölve és az egész *Stadium* anyagát felölelik. Megtaláltam a borítékot is, a melyre Széchenyi saját kezével ezt a tréfás czimet írta: *Muszkaságok*. Így derült ki, hogy ki a jegyzetek írója.

Nem érdektelen az sem, hogyan került Orosz József ilyen összeköttetésbe gr. Széchenyi Istvánnal. Ismeretes, hogy 1832 elején adta ki Orosz a *Gróf Széchenyi István mint író* című munkát. A munka első részét (Töredék-észrevételek a Világ cz. munkára) Thewrewk József, a másodikat pedig (Vélemény a Világ cz. munkáról) ő maga írta. Orosz ezt a művét németre is fordította és ez is megjelent még 1832 folyamán. A munka szedése közben Wigand Ottó, az ismeretes könyvkiadó 1832 április 18-án levelet intézett Széchenyihez s ebben az addig felmerült 700 frt költség és Orosznak fizetendő némi tiszteletdíj ellenében vállalkozott annak kieszközlésére, hogy ez a német fordítás ne jelenjék meg. Széchenyi 1832 április 22-én kelt ismeretes levelében határozottan és kedélyesen visszautasította az ajánlatot. Azt válaszolta, hogy jót nevetett az ajánlaton; 1000 frtot adjon egy ellene irt munka elnyomásáért, akkor nem ismeri őt; inkább a kétszeresét fizeti, csak hogy el ne nyomassék; jót akar elérni; ha Orosznak igaza van, helyes, nem tartja magát csalhatatlannak; ha neki árt, megbocsát Orosznak; ha az országnak árt, nem tehet róla, Orosz lesz azért felelős; ha a közönség nem tud helyesen ítélni, becsületes törekvései úgylis hiábavalók.

Wigand levelét Orosz tudtával írta Széchenyinek, ez kitűnik abból, hogy Wigand öcsese Széchenyi választát megküldte neki, s erre Orosz is írt április 26-án Széchenyinek. E levelében Orosz védekezik az ellen, mintha pénz ellenében a munka elnyomását óhajtott volna és válaszol egyúttal a Széchenyi egyéb észrevételeire.

Orosz minden bizonynyal felkereste Széchenyit s ezen találkozás alkalmával kaphatta Széchenyitől a *Stadium* kéziratát áttekintésre azzal, hogy tegye meg esetleges észrevételeit. Május eleje körül történhetett a találkozás, mert május 15-én Drescher censor útján a Széchenyinek teljesített irodalmi munkálatokért kapott 16 darab aranyat nyugtatványozza.

Orosz észrevételeire térve, mindenekelőtt meg kell jegyeznem, hogy összesen 843 megjegyzése volt. Észrevételeinek legnagyobb része (kb. 600) egyes szavakra, kifejezésekre, egy csekély rész véleménye szerinti ellentétre vonatkozik, körülbelül 40 politikai tekintetű, néhány pedig dicsérő megjegyzés.

A Széchenyi által elfogadott javítások nagy része ilyen: állt h. állott, kellenék h. kellessen, ha h. hogy, Olvasó h. olvasó, csupán h. egyedül, hozott h. hozandó, sőt h. hanem, minke-előtte h. míg, de h. hanem, brittos h. britt, prosaicus h. prózai, semmivel h. semmi mással, mindenüvé h. mindenhová, a mit h. mellyet, fog h. fogna, adni h. fizetni, kevesen h. keveset, azon h. ama, Magyar nemesember h. magyar Nemesember, mert h. mivel, mert h. minthogy, azon h. olly, lenne h. volna, volna h. lenne, rossz lelkű h. gonosz lelkű, és más semmi h. és semmi más, elérése végett h. elérésére, követ is el h. kövessen is el, határon h. mértéken, óhajtom h. kívánom, ha ez áll h. ha ez igaz, annyi sok h. annyi, a legtöbb pénz h. a pénznek legnagyobb része, mindig h. többnyire, oh hogy illy ifjakat h. oh milly ifjakat, tekintvén h. tekintve, viszont h. másrésről, milly h. bármi, mód nélkül h. igen igen vagy hathatósan, jó lelkiismeretű h. tiszta lelkiismeretű, sophismaik közt h. s. által, minthogy h. midőn, mikorra h. mihelyt, nemsokára h. rövid idő múlva, olly lágysággal h. olly kimélve, és akkor h. akkor pedig szintúgy h. valamint, soha nem h. soha sem, máshol h. másutt, mendemondára h. megjegyzésre, legközelebszó h. legközelebb, kívánás h. kívánat, kérek figyelemért h. kérek figyelmet.

Széchenyi az ikes igéket iktelenül használta, ezeket legnagyobbbrészt Orosz javaslatára javította ki, pl. rövidíttessen h. rövidíttessék vagy sinlödök h. sinlödöm stb. Ilyen természetű javítás az is, hogy jövő helyett jelen idő vagy hogy a főnévi igenév személyragozottan került a szövegbe; a jövő időt pedig *and*, *end* raggal fejezi ki. Gyakori az ilyen elfogadott javítás: öröki h. örök, magyarai h. magyar. Gyakran kerül a szövegbe ilyen pótlás: leginkább, ellenben, nagyobb részben, végre, hihetőleg, midőn, olly, szinte, azt, azokat, ellenben, egyedül vagy pl. nemzetek h. alkotmányos nemzetek; parancs h. parancs, folyamodás, alkotandó contractus, egyezés, számadás; közbenvetése h. közbenvetés és befolyása, láncz h. gyémánt láncz, ajándék h. anyagi ajándék. Gyakori az *a* névelő pótlása pl. mint mieink h. mint a mieink, ő szemökben h. az ő szemökben (de azért nem mindig

fogadta el a névelő pótlását). Gyakran kimarad Orosz javaslatára egy-egy szó, pl. ilyenek: egy, úgy, azt hiszem, azért, mód nélkül.

A lényegesebb elfogadott változtatások közt elsősorban említendők a szórendiek. Ilyen pl.: fussunk a tökéletes felé más nemzetekkel versenyt h. fussunk más nemzetekkel versenyt a tökéletes felé (37); nemcsak hogy az által . . . kockáztassék h. hogy az által nemcsak . . . kockáztassék (38); kénytelenek vagyunk egy crisisen esni át h. kénytelenek vagyunk átesni egy crisisen (43); vagy mozdulatlan falumban ülnöm h. vagy falumban mozdulatlan ülnöm (102); mikor szorítja lelkét testébül ki h. mikor szorítja ki lelkét testébül (136).*

Egyéb elfogadott változtatások a következők is: gyengítik (e helyett: gyengének teszik 34), új életre ébredend a hon (élni kezdend a most haldokló hon 41), tömérdek nyereségök volna (felettekép nyernének 53), az önelégtétel korlátlansága (a tulajdon satisfactionnak excessusa 83), 3 perczenttel számlálendő summáért (3 perczentre 127), kezén kívül fekvő (kéztül fekvő 127), a lefolyt nyughatlan századok sirhanti (a lefolyt századok nyughatlan sirhantjai 135), a mi többek közt annak is venné elejét (a minek többek közt az lenne következése 142), néhány kevéssel (kevesekkel másokkal 159), ránk tolottnak** (ránk torkoltnak 162); az illetőkre kevés benyomást okoz, a nagy közönséget pedig, rettentő példa helyett csak nevelteti vagy boszantja (a büntetés példájának legkisebb haszna sincs, a nagy közönségre nézve pedig csak boszantó következése van 180); szolgáljon feleletül azoknak (legyen felelet amazoknak 196); önbizalom (magábanbízás 256); annak eltörlése szükségkép megkívánja némelly törvények javítását (szükségkép megkíván annak eltörlése némelly törvények javítását 89); illy javaslatot . . . nem is intézek (illy javaslatot . . . nem is intézem 143).

Elfogadta a következő magyar szókat: vetélkedés (aemulatio), sanyaríttatik (opprimáltatik), feltett (supponált), javasló (projectans), kerengés (circulatio), előzmény (praemissa), előzmény

* Érdekes ellentét, hogy Helmecci mindig hátravetette az igekötőt, mint alább látni fogják, Orosz, igen helyesen, az igekötőt az ige után teszi. Széchenyi mind a kettőt elfogadta.

** Érdekes itt Orosz megjegyzése: „nem gondolnám, hogy valamely magyar szó tökéletesen feleljen meg az „aufgedrungen“-nek, ha csak H . . . ink nem farag“.

(antecedens), termesztő (producens), haszonélő (usufructuarius), pártol (protegal), boszul (revindical), kedvez (favorisal), tulajdon (proprietas),* minemőség (qualitas),* mennyiség (quantitas),* mellékes (indifferens), nevezet (denominatio), kamat (interes), ösztön (stimulus), talpkő (basis), hihetőség (probabilitas), következés (effectus), elv (principium), visszaélés (abusus), gyűjtemény (collectio), teljesít (observal), árva (papillus), végrehajtó hatalom (executiva), képviselő (repraesentans), kedvezés (favor), veleje (merituma), igaz (jus), dicséretesen (plausibilter), vigasztalás (consolatio), összeütközés (conflictus), ostoroz (flagellal), időszak (aera), egyhangúan (unanimiter), közönség (communitas), pótol (suppleal), elkeserít (exasperal), csalás (defraudatio), nyomoz (velifical), feltétel (conditio), közösülési (communicatiói), kötelességből (obligatiobul), alkalmazás (applicatio), legkivihetőbb (legpracticabilisabb), meggyőzve (superalva), fentartás (conservatio), veleje (essentiája), gyógyszer (remedium), nyavalya (malum), kivétel nélkül (indiscriminatim), legkörülnézőbb (legrationabilisabb), makacs, hatalmaskodó (violens, intractabilis), hozzájárul (conferral), megment (dispensal), bőkezűséggel (liberalitassal), ügyesség (talentum), népesít (populál).

Széchenyi Orosznak egynéhány pótlását is elfogadta. Ilyen a következő közbevetés: *mert a gyengéd érzésű bíró azt tartja, hogy ily nevezetes summánál nem lehet hirtelenkedni** (85); unokái számára örökben megszerzi talán a bírói zálogot; de tudjuk, milly ingadozó nálunk az ügynevezett örökség! abban mindazonáltal instruálni a lapályt . . . (86).*

Széchenyi Orosz figyelmeztetésére világosabbá tette egyes helyen a szöveget pl.: minthogy továbbá nem elég, ha a hitelező az ingatlant csak exequálhatja, de ezt nekie teljes bátorságban birhatni is kell, mert másképp kis kamatra pénzt nem fog adni . . . többször lehetne pedig a hitelező nemtelen, mint magyar nemes (e h. minthogy továbbá a hitelező ingatlant is exequálhat, s hogy kis kamatra adjon pénzt, birhat is; többször lesz pedig nemtelen, mint magyar nemes [41]).

Legérdekesebbek azonban Orosznak azon megjegyzései, a melyekben megokolja, mi miért volna szükséges vagy pedig

* Széchenyi néha elfogadta, a legtöbbször nem s így a magyar is, a latin is ott van a szövegben.

** A dültbetűs részlet a pótlás.

azok, a melyekben kételyét fejezi ki vagy elismerését. A 40 közül csak a legfontosabb ilyen jegyzetét fogom ismertetni.

A mikor Széchenyi rámutat (57. l.) arra, hogy a sokaság politikai összeköttetésünkben keresi a hibát, pedig „magunkban fekszik“, Orosz a következőket jegyzi meg: „legnagyobb részt csak magunkban fekszik, mert hogy sokban — ítéletem szerint igen sokban — a kormány a hibás, az már a Hitelben, nevezetesen a Károlyvár körüli akadályok leírásánál meg van mutatva, hol többek közt az is mondatik, hogy ezek által Magyarországnak egész kereskedése akadályoztatik. És valóban, hogy a divatban levő német systema leginkább az iparkodót rontja s minden magasabb szorgalomnak gátot vet, az kétségkívüli dolog. — Már valyon szükséges-e a systemának épen ilyennek lennie, vagy lehetne-e más, józanabb és nemcsak Magyarországra), de az egész monarchiára nézve hasznosabb? — az olly kérdés, mellynek megfejtése talán igen is messze vezetne. Itt egyedül az a kis megjegyzés álljon: Ha Magyarország maga s független állna, annak különös, csak magyar tanácsosokkal körülvelt királya Budapestben lankék stb. lehetne-e feltenni, hogy nemzetünknek, minden mostani tudatlansága, fejessége, elfogultsága mellett is — melly szép tulajdonok azonban nem természetiek a magyarnak, hanem leginkább a sok erősítő gyógyszerek helyett ügyesen nyújtott opiumnak, mercuriusnak stb. szomorú következései — olly gyenge állása, súlyos szegénysége, gyönyörű vámkörültk reciprocitása stb. lehetne, mint a millyennel ötet a jötevő systema, a maga dícsőségére s a magyarnak boldogságára felruházni tanácsosnak vélte? Nagyon tartok tőle, hogy a világnak minden bölcsei ki nem viendik a Grófnak azon — engedelem az őszinte szónak — szerencsétlen állítását, „hogy egyedül magunkban van a hiba“. Kimondhatatlan, mennyit árt e néhány szó az egész istensugta igyekezet kivitelének; mert olly állítás, melly nem csak számtalan ellenkező factumok által olly könnyen megczáfoltathatik, hanem még magokban a Gróf munkájában is több helyeken felfordítatik, és még is annyszor ismételve, csakugyan nem nevelheti a közönségnek bizodalját. Tudom, hogy erről világosan írni nem lehet; de legalább gyaníttatni kellene a nemzettel, hogy e környülállások el nem kerülték figyelmünket; mert annélkül helyrehozhatlan fogy a közönséges bizodalom, szeretet, felhevülés, melly nélkül sikeretlen kong el a legbölcsebb okoskodás, a legjózanabb, leghasznosabb tanács is. — Olly

létalapos, hazánk egész boldogságát magában foglaló javulatoknál az apodictice kimondott és annyszor ismételt elveknek rendületleneknek, mathematice igazoknak lenniük kellene.“ Széchenyi tényleg oda tette e két szót: valóban legnagyobb-résztint.

A *Hitel* cz. szakasz egyik helyén Széchenyi eredetileg ezt írta: „ez az oka, hogy a tanulatlan általányosan véve . . . sokkal józanabb eszű . . . , mint a tanult“. Itt Orosz ezt jegyezte meg: ez valóban egész új s különös állítás. Az illy józanabb ész és cselekvésmódot legalább könnyen lehetne elérni s evégett csak semmit sem kellene tanulni. Itt hihetőkép az akart mondatni, „hogy a szerfeletti tanulásból eredett tudálékosság könnyen csábitja el még a legjózanabb észet is és hogy így jobb keveset, mint igen sokat tudni. De a tanult és tanulatlan ember között csak mindig az a létalapos különség fennmarad, hogy az első jobban közelít az Istenséghez, a második a barmokhoz“. E jegyzet hatása alatt Széchenyi így módosította a szöveget: „ez az oka, hogy a tanulatlan . . . sokkal józanabb eszű . . . , mint a féltanult s tudákos“ (65).

A laudemium ajánlása Széchenyi szövegében nem volt elég világosan kifejtve így: „Ezen törvény nem imperativa, csak permissiva, mert ha teszem A Bnek testálja ingatlanát, B azért nem kénytelen laudemiumot fizetni, mert ha neki nem tetszik a jószág, akkor átmegy az a fiscusra mint ma. Tíz percent a jószágnak tiszta becse után felette nagy, igaz; de a jószágok becse valódílilag ötvennel nőtt s ekép lehet adni s permissive tizet, mert még marad negyven“. Itt Orosz ezt jegyezte meg: „Mennyire ezen javaslatot értem, csak az olly jószágoktól járna a laudemium, mellyek már valóságos fiscalításokká lettek. E szerint tehát nem szünnék meg a fiscalitas, hanem csak bizonyos summával váltatnék fel, sőt a perek ex defectu még szaporodnának s szövevényesebbé lennének a birtokok sebesebb változása által. Ítéletem szerint a laudemiumnak minden birtoknak más kézre való átmenetelével kellene fizetődni, legyen az akár vétel, akár successio, akár testamentom, ajándék stb. által; és ha az egy percentre határozatnék, ez a birtokosra nézve alig érezhető lenne, a kormánynak pedig — a többi felszámíthatlan indirect hasznok mellett — még directe is sokkal több jövedelme kerülne a laudemiumból, mint most jár a fiscalításokból“. Széchenyi így változtatta meg a szöveget: „Ezen törvény nem

terhes, minthogy az inkább a permissiv mint imperativ törvények sorába tartozik, s így azt mindenki szívesen teljesíthetné s teljesítendné is, ki vagy successio s testamentom, vagy ajándék és szabad alku után venne át valami jószágot. Egy vagy tán több percent fizetése a jószág tiszta becse után az illetők által alig éreztetnék, de annál nagyobb volna a kormány nyeresége, minthogy szinte mindennap mennek jószágok egy kézről másikra“ (96).

Vagy mikor Széchenyi a magyar nagybirtokosok helyzetét ecseteli, ezt írta eredetileg, hogy tőlök „méltán“ vár a közönség, Orosz ezt jegyezte meg: „valóban nem méltán, legalább pénzübeli segedelmet nem méltán olly urtól, kinek 90 ezer forint jövedelme s épen annyi a kamatok fizetése s a ki csak különös iparkodása után 10 ezer forintot keríthet, maga s számos gyermekei táplálására. Csak szegény ember Józany úr, akár ki mit mond és legjobb lesz neki, minden nagyságróli képzeménnyről lemondani. Ha jobb törvényeink lettek volna a familiák conservatiójáról, és azok végre is hajtánának, nem szenvedne most Józany úr másfél millió adósságok alatt; és ezért szükséges a sikeres előreható törvény“. A jegyzet hatása alatt a „méltán“ helyett „s némi jussal“ (126) került a szövegbe.

Orosznak több jegyzete ellentétre akart rámutatni s egy-egy kifejezés kihagyását vagy változtatását ajánlotta, de Széchenyi az ajánlatot nem fogadta el. Midőn Széchenyi a külföldi és hazai oppositiorul szól (64. l.), ezt jegyzi meg Orosz: „A külföldi történetek legalább nem erősítik ezen gyengéd bánásmódját az ottani oppositioanak, melly rend szerint semmit és senkit sem kimél, és minden eszközhöz nyul. Nálunk illy dühös oppositiot nem látni, noha Magyarországnak arra nagyobb szüksége van, mint akármelly más országnak; mert mi oppositio nélkül egész polgári létünket, más nemzetek csak alkotmányokat veszthetük. Így bizonyos, hogy teszem Francziaország, ha ott minden oppositio megszűnnék, a legrosszabb esetben más sorsra nem juthatna, mint hogy absoluta monarchiává válna, mint az XIV. Lajos alatt volt, evvel pedig még a boldogság, sőt a nagyság is némikép egyeztethető; holott kétségkívüli dolog, hogy hazánk, oppositio nélkül, már régen az indiai gyarmatok sorsára jutott volna“. A jegyzet ellenére is változatlan maradt a szöveg.

Mikor Széchenyi hazánk sinlődő állapotát, a nyomoruságot ecseteli erős gúnynyal, s a hitel hasznát vázolja (68. l.), három

jegyzetben így ír Orosz: „Talán mégis igen erős e vesicatura; bajos lesz majd a kínos hólyagot gyógyítani“. „Ezen gyönyörű cikk kimondhatlan nyerne, ha az előbbi gúny egészen törültenék“. „Felséges igaz! Így már sikeres, hasznos a gúny, ha csak egyeseket ostoroz, nem pedig az egészszet“. Ez a hely is változatlan maradt.

Az Aviticitas szakaszban azt írja Széchenyi, hogy „földével mindenki annyit nyer, a mennyit nyerni tud, s ekép mindenkinek pénzével is annyit nyerni szabad, a mennyit nyerni képes“ (77). Orosz erre ezt jegyezte meg: „Nem tagadhatni, de ezen nyereségnek véghetlen lépcsőji vannak. Ki kamatjait azáltal emeli, hogy ügyesen helyzi tőkét és dolgai után fáradoz, nemcsak magának használ, hanem a közönségnek is, mivel sok, az egészre nézve igen hasznos intézetek, olly nagy veszteség hihetőségével öszve vannak kapcsolva, hogy azokat csak a várható nagyobb haszon lehetőkké teszi. Egészen más ellenben a kamatra való kiadás, hol a tőkepenzes minden fáradság nélkül várja be a mások által szerzett nyereséget, és minden iparkodás vagy veszedelem nélkül — hol tudniillik szoros hitel fenáll — sarcolja polgártársait. Ha itt a törvény nem von hathatós gátot, tágos mező nyílik akkor a henyélésnek és uzsorának. Más ember kárával gyarapodni nem szabad; károsodik pedig mindenki, ki felette nagy kamatokra vesz fel pénzt. Ha pénze után kiki nyerhetne mint akar, nem lenne akkor semmi bűnös cselekedet és az üveges, ki pénzének egy részével embe- reket fogadna, kik az ablakokat törik, csak ügyesen fordítná pénzét. Azon ellenvetés, hogy ‚kinek nem tetszik, ne vegyen fel illy drága pénzt‘, csak olyanoktól tétethetik, kik nem tudják, milly viszontagságok érhetik az embert, kivált az iparkodót vagy a bátor intézőt. Theoretice igaz ugyan, hogy sok ott az olcsó tőke, hol jó a hitel; de a practicai életben ennek számtalan kivételei vannak; mert hiszen Angliában vagy Hollandiában is elég uzsorás találtatik, ki felebarátja szempillantati szorultságára leselkedik. — Már az illy törvények sikere egészen más kérdés, mellynek fejtegetése tán igen távol vezetne; okunk legalább nincs feltenni, hogy azt teljességgel elérni ne lehessen. Most nem teljesítetnek ugyan nálunk ezen törvények, de ez sokkal mélyebb okon fenekül. Többi törvényinknél sincs különben“. Széchenyi nem változtatott az eredeti szövegen.

Mikor Széchenyi a sequestrumról ír (129), ezt jegyzi meg

Orosz: „Bármilyen igaz legyen is a sequestrumról, moratoriumról való okoskodása a vén systemának, a majoratusra nézve nincs igazsága. Ha itt a törvény beteljesedik, nem lehetséges a feccsérés és a vigyázatlan, többnyire uzsorás hitelező méltán érzi a világos törvények ellen követett hiba következeit“. Nem történt semmi változtatás.

VISZOTA GYULA.

(Folytatjuk.)

Heltai Gáspár szókincse.

XVI. századbéli nyomtatott nyelvméleink olvasása közben talán másnak is föltűnt már, hogy bizonyos szavak csak egy író munkáiban, s mások más írókéiben fordulnak elő. A NySz. forgatása közben is egyre-másra tűnedeznek fel olyan rövidke cikkek, a melyek csak egy régi idézetből állanak. Az illető szók egész története az, hogy egy író meggyártotta, írásaiban használta őket s aztán nyomtalanul, hatástalanul eltűntek. Régi szótáríróink, a kik a latin, vagy német szókat magyar értelmezésekkel látták el, sokszor kénytelenek voltak a szó megmagyarázása céljából új magyar szavakat készíteni, pl. *kezdő-beszéd* [exordium] MA., *rekesztő-beszéd* [schlussrede] MA., *férfi-asszony* [androgynus, hermaphroditus] MA., *válogatott beszélgetés* [ecloga] C. etc. Ezek között a szótári szavak között nagyon sok az olyan, a mely szövegben soha nem fordult elő később sem.

A mint a szótárkészítő, úgy az író is kénytelen volt bizonyos fogalmakra magyar szavakat alkotni, mert vagy nem volt még meg a megfelelő magyar szó, vagy ha megvolt, nem volt előtte ismeretes. A codexekben és a XVI. századi nyomtatványokban egész sereg olyan szót találunk, a mely a NySz. szerint csak egy codexben vagy egy írónál fordul elő s minthogy az illető szó nem lehet tájrszó, gyártott szónak kell tekintenünk. Ilyen lehet a *házi-anya* [pater familias] BécsiC., *lelki-anya* [pater paenitentiaris] VirgC., *szemérem-beszéd* [schandrede] ÉrdyC., *paraszt-bíró* [judex civilis] DebrC., *megbizonyulat* BécsiC., — a *vár-kastély* [castellum; schloss, burg], a mely a NySz. szerint a régi nyelvben először és utoljára Göröcsöni Mátyás királyában fordul elő (63. l.), az *ének-lő-könyv* [gesangbuch], mely Dávid Ferencz Prédikációiban (74. l.), *srének* [naenia], mely Bogáthi Fazekas Miklós Aspasia asszony dolgában (4. l.), *szerelém-ének*, mely a Bornemisza Evangéliumokból . . . tanuságoknak IV. 758 és a *robotás-szolga* IV. 377 lapján fordul elő, sőt a NySz. szerint a *historiás-ének*-re is Göröcsöni Mátyás királyának címlapján találjuk az első adatot, de ez bizonyára korábban is megvolt már. Dávid Ferencz Az Eggy Attya Istenec etc. cz. munkájában a labyrinthus, irrgarten neve *kerekgardom*, *köreggardom* s alakja is, jelentése is mutatja, hogy ez nem lehetett általánosabban használt, népi szó, hanem a laby-

rinthus visszaadására valószínűleg Dávid Ferencztől készített könyvszó.

A szókincsből nagyon bajos volna bebizonyítani azt, hogy a XVI. században az írók olvasták egymás műveit s hatottak egymásra,* kivéven azokat az eseteket, a mikor egyik mű a másiknak forrásául vagy vitatárgyául szolgált. Ilyen esetekben a szókincs a két írónál többnyire azonos s az eltérés nagyon csekély. Így pl. Gosárvári Magyarok bejövételének nyelve ugyanaz, mint a Heltai Krónikájéé, mert az előbbi mű nem egyéb, mint az utóbbi megfelelő helyeinek önállóan átdolgozása és versbeszedése. — Heltai hatása a XVI. században csak legszorosabb írói körén (Dávid F., Gosárvári Mátyás) mutatható ki, de a XVII. században az ő sajátos szavai közül sokat találunk meg Molnár Albertnél és Pázmánynál. Talán Heltai az egyetlen, a ki a XVI. században — idegenajkúsága miatt — kénytelen volt a régebbi magyar könyveket nyelvi szempontból is tanulmányozni. Anyanyelve szász volt, de a magyar nép kezébe magyar könyveket akart adni, s mint kezdő magyar író bizonyára elővette a régebbi magyar könyveket, hogy okuljon s mesterségéhez tanulságokat szűrjön le belőlük.

Az ő szókincese bámulatosan gazdag. Ennek egyik forrása bizonyára az irodalom volt. Azonban nagyon jól ismerte az erdélyi nép nyelvét is s nem egy olyan szóval találkozunk könyveiben, a mely ma is csak Erdélyben ismeretes, a székelyek között. A néptől különösen sok szólást és közmondást tanult el, a melyre számtalan sok példát lehetne idézni (Jótétel helyébe, mást ne váry Aesop. B. 6a., Kóttue higyed komádat B. 7a., nem csak az ártán, hanem még az eme disznó is szép makot tud találni D. 5. Aki veszni akar: el hidgye magát D. 7a., a ciberét bor ianánt méreti D. 8., Az ag rauasznak is à czáuában meg talállýac à bőrért F. 5a., minden egy adã fiai vagyunc és egy tésztaból kóltűnc. G. 4., Lassan iárnac meszsze G. 6., A kölczen adot feyszénc ió ha czac à nyele meg fordul G. 8a., Mindennec vagon az ő bibie K. 7. etc.) De sok szólást, közmondást németből v. latinból fordított (pl. Nem ió az wrackal czeresznet enni: mert lðuéldőzni kezdenec a magokual . . . B. 4a. Burkhard Waldisnál: Mit Herrn ist böse kirschen essen. Bonernál: es ist nicht guot mit hërren kirschen ezzen . . . wer mit in kirschen ezzen will, dem werfent si der kirschen stil in diu ougen. vö. RMKT. IV. 32. l. Imre L.; Et formica suam habet iram. Kiczin à handgya: de meg tud azért bussúlni C. 3., A tiszt meg próbállya

* Hangtani alapon még kevésbbé. Igaz ugyan, hogy a XVI. század első felében az *i*-zés a nyomtatványokban csaknem teljesen általános, de ez véletlen egyezés, a mely abból magyarázható, hogy ebben az időben az ország északkeleti részéből származott írók irtak.

az embert. Magistrátus [!] virum monstrat. D. etc.) és nem lehetetlen, hogy sok szólásunk és közmondásunk neki köszönheti létét, nála formálódott ki s az ő műveiből terjedt el. Ezt azonban példákkal bizonyítani lehetetlen.

A mint ismeretes, Heltai művei legnagyobbbrészt idegen minták után készültek. A fordított vagy átdolgozott művek eredeti szövegében sok olyan fogalom volt, a melyre a magyar nyelvnek még nem volt szava. Így alkotta meg Heltai a Hálóban a *vadászság* (inquisitio), *summár* (summarium), *légy* (agent provocateur), *kobzó* (az inquisitorok kincstára), *kobzós* (az inquisitorok kincstárnoka), *baccalarios* (baccalaureatus), — az aesopusi mesékben a *szidalombeszéd* (scheltwort), *lépes-rúd* (virga viscata), *malom-taliga* (?), *megtársalkodik* (sich gesellen), *örzsülip* (schleusse), — a Krónikában a *breviáros*, *föld-éptő* (landbauer), *keresztelő-kő* (taufstein), *zsolozsmás-könyv* (breviarium), — a Bibliában, melyet többedmagával fordított, az *ércz-ganaj* (erzschlacke), *adógaras* (didragma), *tenger-kebel* (meerbusen) etc. szavakat.

Az alábbiakat összeállítottam azokat a szavakat, a melyeket a magyar szótörténet csak Heltaiból ismer s a melyeket ritka régi székely tájszavakul tartani semmi okunk sincs. Ez az összeállítás nagyon önkényes, mert hisz kétségtelen, hogy minden nép nyelv-kincse folyton gyarapszik újabb és újabb szavakkal, más régebbi szavak pedig kipusztulnak belőle. Hogy azok a szavak, a melyek az NySz.-ban csak Heltai műveiből ismeretesek, tényleg csak Heltai szókészletében éltek-e, és nem voltak-e már meg valamely szűkebb kör nyelvében az előtt is, mielőtt ő leírta őket, ma már megállapítani lehetetlen, de igen nagy a valószínűsége annak, hogy Heltai, mint fordító és átdolgozó maga is kénytelen volt szavakat alkotni és ha ekkora számú ritka szó kerül elő az ő írta szövegekből, kénytelenek vagyunk föltenni azt, hogy ezek nagy részét ő maga készítette. Az alább felsorolt szavak közül sok szó (pl. *özvegy-ember*, *felorozkodik*, *aluvó-ház*, *felső-ing*, *csoda-szarvas* stb.) közszó is lehet, mint ahogy azok között is, a melyeket tájszavaknak tartok, lehet több, mely az ő alkotása.

Heltai alkotta szavakul tartom a NySz. adatai alapján a következőket: *baccalarius*, *baccalarios* [baccalaureatus] Mes. P. 2. Háló 58. — *csür-bálvány* [columna horrei] Mes. 325. — *szidalombeszéd* [scheltwort] Mes. 193. — ? *bitság* [praeda] Mes. 99. — *breviáros*: Kalman, a breuiáros király Krón. 45. — *igazgató-czérna* [richtschnur] Bibl. IV. 47b. — *madarászódob* Krón. 150. — *ellenségesség* Bibl. I. 12. — ? *dólyosság* [arrogantia] Mes. 44. — *özvegy-ember* [witwer] Krón. Előb. 1. Később MA., és Comenius; — *föld-éptő* [agricola; landbauer] Krón. 167b. — *visszafordultság* [perversitas; verkehrtheit]. Mes. 191. Később előfordul MA.: Tan-ban. — *kiforrás* [scaturigo;

quelle] Krón. 1 — *hamar-futó* [cursor] Krón. 137. — *ércz-ganaj* [scoriae aeris; erzschlacke] Bibl. IV. 13. — *adó-garas* adó-garast (didragmo) ÚjT. E4. — *gégeség* Krón. 167. — *gőgeség* [arrogantia; hochmut] Mes. 53. Ez a NySz.-ben két külön czimszó, sőt van egy harmadik is: *gőgösség*, melyre szintén csak egy adat van EsztT.: IgAny.-ból; ez később előfordul Kár.: Bibl. és MA.: Bibl.-ban is; — *gőgölködik* [superbio]. Mes. 61. — *grobiánság* Mes. 433. — (*meghágtat*) [steigern] meg háktatá az vámokot Krón. 140. — *aluvó-ház* [schlafzimmer] Bibl. II. 185. Később megvan Com.-nál is. — (*meghazudtat*): László . . . meghazutató a poroslót Krón. 111b. Jelentése: mentiri facio. Később előfordul egyszer Pázmánynál. — *akár-honnég* [woher mann will] Háló 30; későbbi adatok az NySz.-ban C., MA., Tall.: Vár. 87. PPB. — *felső-íng* [amictorium; schurz, kittel] Bibl. IV. 16. s később egy adat Nomenclatura 1629-ből. — *ismerhető* [cognobilis] UT. V2. s később egy adat C.-ből. — *mérő-istáp* [decempeda; messrute] Bibl. IV. 303. — *iszonyúképpen* [gräulich, entsetzlich] Mes. 45b. — *tenger-kébel* [meerbussen] UT. 07. Az NySz. idézi a XVII. századból, MA.: Bibl.-ból is. — *mérges-kedvű* UT. Ee7. — *megkerítés*: [das umgeben], kőfallal meg kerítése Bibl. I. f3. — (*egybekerülni*) [convenio] Helt.: Krón. 15. — (*megkésél*) [megkésleltet]: Eszt à mű . . . hadunkat nem kel meg késelünc Krón. 52. — (*megkészerez*) [duplico] Bibl. I. Oo4. A NySz. idéz egy későbbi adatot MA.: Bibl.-ból. — *neki-kezd* [inchoo; anfangen, angreifen]: Neki kezdenec, és meg tóltéc az árkot Krón. 58. — (*kimélet*) Krón. 17.; ismeri MA., PP., PPB. is. — *királyoz* [als könig anerkennen]. Krón. 72b. — *meg-kóborol* [depraedor] Mes. 131. — *kobzó*: az inquisitorok kincstára Helt.: Háló 102., 103; *kobzós*: az inquisitorok kincstárnoka Háló 110. — *keresztelő-kő*: [baptisterium, lustralis fons, taufstein] Krón. 168. NySz. idéz későbbi adatokat. C. MAL, PP., PPB. — *zsolozsmás-könyv* [breviarium] Krón. 45. és Kr. — *históriás-könyv* [geschichtenbuch] Krón. 26. és MA.: Scult. 627. — *környülkötő*: [perizoma, cinctorium]. Bibl. I. B., MA.: Bibl. I. 3. és MA. — *háló-kötés*: Hálókötés pomagranáckal vala az oszlopnac gombia környül Helt.: Bibl. II. 362. = hálózatos? — (*megközösül*) [verkehren, gemeinschaft haben] meg ne közessül az istenteleneckel Mes. 380. — *csatornás-kút* [cisterna, canalis] Krón. 169. — *nyirőlegény* [administer fullonicae; walkergesell] Krón. 166. — *távollét* [absentia] Krón. 14b. (később MA., PPB., PPBl.); — *légy* [agent provocateur] Háló 168. — *megyés* (Megyes templom) Háló 350. — *méret* [ausschenken lassen] Mes. 62. — *vargamester* [schuster] Mes. 370. — (*mestergel*) [carpo, velico, calummor; nörgeln] Bibl. I. c. 4., Mes. 141., Dávid : kker. R5. — *környülmétkedetlen* UT. h5. és Tel.: Fel. 52., MA. — *környülmétkedetlenség* UT. p8. és MA. — *szolgáló-nép* [unterthanen] Krón. 38. — *nyergellen* [ungesattelt] Krón. 48. — *nyugottat* [erquicken lassen] Krón. 72. —

eloldik [solver] Bibl. I. Pp. 4. — *megoldik* [dissolver] Bibl. IV: 18.; UT. L2. etc. ez utóbbi előfordul később MA. Bibl., Tel.: Evang. etc.-ban. — *ugyanolyan* [similis] Bibl. I. V2. — *fölorozkodik* [sich hinaufstehlen] Krón. 31b. — *kifolyó-oszlop* ... egy ezatornás kut vala, kinec reż vala a közepső ki folyó oszlopa Krón. 168b. — *ökör-ölés*. Bibl. IV. 39. — *örömbeli*: örömbeli sirás Krón. 198. — *rómás-pap*: [katholikus pap] Krón. 63b. — ilyen Heltaitól készített szónak tekintem a *papozlárt* is, melylyel ő a katolikus papokat akarta kicsúfolni; a NySz. e szóra Dávid Ferenczből és Matkó Bányász-esakányából is idéz adatot, de a szó alakja is mutatja, hogy ez nem lehet népies szó, hanem tudákos csinálmány s készítőjéül első leíróját, Heltait kell tartanunk. — *zsold-péNZ* [sold] Krón. 28. — *piroingság* [pudor] Krón. 98. — *ön-pléh* [bleiplatte] Krón. 64. és Pethő: Krón. 64. — *rabotásság* [knechtschaft] UT. Aa2. — *agg-ravasZ* [alter fuchs; schlaupopf] Mes. 89. — *rokonságos* Krón. 66. 201. és később C. Com., MA. — *megróStol* [torreo] Krón. 49. — *kirögöz* [auswählen] Krón. 20., 59. — *lépes-rúd* [virga viscata; leimrute]. Mes. 391. — *summár* [summarius] Háló 74. — *béllelt-süveg* [gefütterte mütze] Mes. 291. — *hasított-süveg* [spaltiger hut] Mes. 448. — *beszállít* [introduco; einführen] Bibl. I. d3. — *egybészállít* [conjungo; vereinigen] Krón. 11. — *csodaszarvas* [wunderhirsch] Krón. 41. — *erőszegelt* [eunuchus] UT. E7b. — *kegyelemszék* [propitiatorium; versöhnungsmittel] Vigk. 54. Bibl. I. Oo2. — *királyiszékes* [könig, herrscher] UT. Ee3. és Born.: Evang. III. 645. — *székesszékér* [currus aulicus; hofwagen?] Krón. 187. — *szekrényke* [cistula MA. kästlein PPB.] Bibl. I. Cc. — *frigyszerzés* [friedensvertrag] Krón. 36b. a NySz. idézi LevT. II. 163-ról is. — *szerencséletlen* [unglücklich] Krón. 92b. — *elszívárkozik* [emano; abfließen] elszouárkozuán Helt.: Bibl. IV. 36. — *királyi tábla* [königliche tafel] Krón. 203. — *törvény-tábla*: László király tisztiséget tőn a törvény táblainac Krón. 186. — *malom-taliga?* Mes. 466. — *támasztás* [suscitatio, erweckung] Bibl. I. 63. — *kitántorit* [seduco] Mes. 442. — *tántortás* [das wanken] Krón. 190. — *tanított-tanóság* [traditio] UT. Gg1. — *betársalkodás* [communicatio ministerii; dienstgemeinschaft] UT. 25. — *meztársalkodik* [sich gesellen] Mes. 24. — *tekenés* [kinzó eszköz] Háló 275. — *tekenezés* [tekenésen kinzás] Háló 161., 317. — *hátratekerít* [retorqueo] Bibl. I. Yy2. — *kedvetölt* [luxuriosus; schwelgerisch] Bibl. I. aaaa, és Tel.: Evang. I. 428. — *kedvetöltség* [luxuriositas]. Bibl. I. aaaa. — *elttelepedik* [sich niederlassen] Krón. 22. — *(elteng)* el tengic magokat Háló 180. — *termetség* [statura; gestalt] Krón. 176b. — *termős* [fruchtbar] Krón. 21b. — *végtétel* [judicium novissimum] Bibl. IV. 26. — *apátárságos* [mit einer abtei verbunden] Krón. 6. — *kivadász*: A kic erdőkbé szálladánac, azzokat ki vadászszác vala az oláhoc Krón. 88. — *vadászság* [inquisitio] Háló 218. — *neki vág* [invehor; losfahren] A magyaroc

közzül az számszerijjesec neki vágác à lovakat Krón. 39. — *változóság* [unbeständigkeit] Krón. 142. — *közzám*: A nyirő legenyektől . . . vegyenek többet à közzámnál Krón. 166. — *végváros* [grenzstadt] Krón. 193. — *legvégre* [zuletzt] Bibl. I. TTt. — *vendéglés* Krón. 196. — *vétség* [erratum] Bibl. I. X3. — Előfordul ifj. Heltai Aritm., MA. és PPB. — *tóvíz* [teichwasser] Krón. 16. Előfordul MA.: Scult. és Com.: Vest.-ban is. — *örzsílíp* [schleusse] Mes. 301., 302. — Az idézett szók legnagyobb részére bővebb példákkal a NySz. szolgál.

A felsoroltakon kívül nagyon sok olyan szavunk van még, a mely a NySz. szerint csak Heltainál van meg. Ezek egyrészét székely tájszavaknak tartom, más részét pedig ritkábban használt közzszavaknak.

A XVII. században különösen Pázmány és Comenius műveiben találunk sok szükségszót, a melyeket valamely alkalom megteremtett, de a melyek általánossá nem válhattak, mert a fogalom, melyet jelölni akartak, kevésbé volt közkeletű. A magyar tudományos műnyelv szavai, melyek a különféle Comenius-művekben oly nagy számban fordulnak elő, mind tudatosan készültek s a mennyiben összetett szók, legnagyobbbrészt németből v. latinból való szolgai fordítások. Mindezek részletes kifejtése más fejezetbe tartozik.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Vagyon.

A „*possessio, bonum*“ értelmű *vagyon* szóra a NySz.-nak megfelelő helyen csak egyetlen adata van Baróti Szabó Dávidnak „A magyarság virágá“-ból (1803).* A NyÚSz. idézi ugyancsak Barótinak „Kisded szótára“-ból (1784). Simai Ödön megtalálta (MNy. VIII, 32) Biró Mártonnál (1761) és Telek Józsefnél (1769). Ezek volnának eddig legrégebb biztos adataink a *vagyon* főnévre, melynek a népnyelvéből való irodalmi forgalomba hozatalát a NyÚSz. (I, 363) a nyelvújítók javára írja.

Melléknévi *vagyonos* formájára azonban Simai Ödön megállapítása szerint (MNy. VIII, 32) már a XVIII. század elejétől kezdve vannak adataink.

En a mai *vagyon*-ra a XVIII. sz. első feléből, sőt a XVII. századból is tudok biztos adatokat idézni. Megtaláltam Apor P. verses Metamorphosisának (1739) két helyén: „Papok s templomokkal *vagyonát* közlötte (Mon. Hung. Hist. Script. XXXVI, 13). Mert annyi kárt könnyen *vagyonába* vallott, ez testamentumban, az mennyit most hagyott“ (18).

Ráakadtam továbbá Thököly Imre naplójában az 1694. év aug. 25-i följegyzésekben: „Isten a török birodalomban is nagy állapotot adott, de az *vagyon* mindenütt jó“ (Mon. Hung. Hist. Script. 481). Hogy ebben a mondatban a *vagyon* kétségtelenül *possessiót* jelent, kitünik a megelőző *állapot* szóból, mely nyilván

* Vö. MNy. XI, 79.

jólét, tehetőség; opes, wohlstand értelmű (vö. „Abból is kitétszik a nagy állapotok, hogy királyi ajándékokat adtak Krisztusnak“. Pázm., Préd. 187). Legújabbban Thökölynek leveleskönyvében is megtaláltam a *vagyont*: „Az *vagyon* és kész mindenkor dicséretes“ (1692 Mon. Hung. Hist. Script. XXXIV. 202).

Ha az évszámát nem is lehet megállapítani, mindamellett alkalmasint szintén a XVII. századból való lesz a következő adat: „Kardéra hagyta *vagyonát*“. Ezt Katona Lajos közölte a MNyelvőr X. kötetében (121) „Szólásmódok Nagybánya város régi jegyzőkönyveiből 1583-tól kezdődőleg“ czímmel; s mivel a legelső ilyenmű közleményében találjuk, alig tévedünk, ha korát a XVII. századba teszszük.

Újabb, XVIII. századi adat még a *vagyonra* Édes Gergelynek ez a népi szólásszerű mondata: „Kánya-begyébe tömi *vagyonát*“ (Danái 187).

A történeti használat nyomozásában nem szabad figyelmen kívül hagynunk Barótinak „A magyarság virági“ cz. florilegiumát sem, a mely tudvalevően nagyrészt régi írókból szedegetetett szép kifejezéseket és szólásokat tartalmaz. Ebben több frázis van a *vagyonról*: „Torkunk-verve v. fojtogatva bírják őseinktől, eldődinktől, eleinktől, ránk szállott *vagyoninkat* . . . Addig titkolódtak, míg *vagyoninkat* el nem tolvajlották (66) . . . A *vagyonnak* elegyében gázol (179). A „Kiseded szótár“ második (1792) kiadásában pedig ezeket a minden bizonynyal népi eredetű szólásokat közli Baróti: „Kihült, -fordult, -kopott minden *vagyonnyából, vagyonosságából*. Sokra megy az ő *vagyonnya*. *Vagyonnya* elgyózi, elbírja. *Megvagyonosodni*: -gazdagodni“ (262).

Ha ez adatokat most egybevetjük azokkal, melyeket Simai közölt a MNy.-ben (VIII, 32), könnyen megállapíthatjuk, mennyire téves az eddigi hit, mintha a régi nyelv a possessio értelmű *vagyon* szót nem ismerte volna, mert íme legalább is a XVII. századtól kezdve biztos adataink vannak reá. Ezért jogos helyé nem annyira a NyÚSz.-ban, mint a NySz.-ban lenne.

A *vagyon* főnév származását már többen igyekeztek földeríteni. Legutoljára Simai Ödön adott róla megfejtést (Nyr. XL, 406 és MNy. VIII, 32—33), a mely szerint eredetileg meglévő, létezőt jelentett s a *vagyon-* (= exsistit)-ből fejlődött *vagyonos* (= exsistens, possidens) szóból való visszakövetkeztetés a módos > mód, tehetőség > tehetőség, jószágos > jószág analogiájára.

Simai etymológiájának kiinduló pontja az, hogy míg a *vagyonos* melléknév az egész XVIII. században sűrűn előfordul, addig a possessio, vermőgen jelentésű *vagyon* főnév csak a XVIII. sz. második felében lép föl. Fő argumentumai pedig a XVIII. sz. elején (1708) Illyés Istvánnal (Sert. Sanct. II, 68, III, 23) előkerülő *vagyonos érték, vagyonos gazdagság, vagyonos javai* jelzős kapcsolatok, melyekben a *vagyonos* szerinte még am. positivus, meglévő, létező.

Simai kiinduló pontjának hibássága megtetszik abból, hogy a *vagyon* (= possessio) főnév létezése előbról igazolható, mint a *vagyonos* melléknév. Ennélfogva S. származtatása voltaképen — filius ante patrem! De ha nem volna ilyen, még akkor sem állhatna meg, mert az Illyéstől idézte jelzős kapcsolatokban a *vagyonos* legkevésbé sem am. meglévő, létező, hanem kétségtelenül melléknévi erősítő párja az alapszavával egyértelmű *érték, gazdagság, java* szónak. Vagyis e kapcsolatokban igazában olyan összetett szavakkal van dolgunk, melyekben a synonym mellérendeltségi viszony: —

vagyon-érték, vagyon-gazdagság, vagyona-java — melléknévi jelzős kapcsolattá változott, a milyennel elég gyakran találkozunk régebbi íróinknál, teszém az Illyéssel kortárs Csúzy Zsigmondnál is: *bálványos oszlop* (Sip. 34), *czélos tárj* (Sip. 243), *csordás nyáj* (Tromb. 471), *csűrös pajta* (Morzs. 566), *határos vég* (Sip. 145), *kulcsos zár* (Tromb. 53); *pecsétes bélyeg* (Tromb. 485) stb. Hogy egyébként Illyés egész bizonyosan a rendes jómódú, gazdag értelmében használta a *vagyonost*, mutatja az „azelőtt *vagyonos*, boldog állapotban lévén“ (Sert. Sanct. II, 97) kitétele is, melyben ez mást, mint jómódút, tehetőséget, gazdagot semmi esetre sem jelenthet. Tehát Illyéssel egyáltalán nem lehet a Simai elgondolta — *vagyonos értékek bíró, vagyonos boldog állapotban lévő ember* > *vagyonos ember* > *vagyonos* — jelentés-sűrűsödést igazoltatni. Nem igazolhatja ezt a Kovács Jánosnál (Contin. a magy. krón. II, 50) olvasható „*vagyonos okai*“ kifejezés sem, mert az ebbeli *vagyonos* (= valódi, alapos) jelentésre nem egy az előbbivel, hanem az ens, essentia értelmű *vagyonossággal* (l. NySz.) függ szorosabban össze. Végül még azt is elég nagy hibájával kell felróni Simai származtatásának, hogy a *vagyonos* > *vagyon* kikövetkeztetésre indító példakül idézett analogiái (*módos* > *mód*, *tehetséges* > *tehetség*, *jóságos* > *jóság*) nem találók.*

Szinnyei Józsefnek két értelmezése is van a *vagyonról*. Az egyik szerint (MNyelvh. 123—124) a *vagy*-tőnek (t. i. a *vagyon* = est ige tövének) valamiféle igeneve s az etymonja: meglévő, létező. Ámde ez olyan föltevés, melyet se pozitív nyelvtörténeti adatok, se analogiák nem támogatnak. Nyelvünk újabb történetéből, vagyis abból az időből, melyben a *vagyon* forgalomba kerül, nem mutathatók ki hasonló alakú igenevek.

Nagyobb a valószínűsége Szinnyei másik (régebbi) magyarázatának (NyK. XXXIII, 248—249), a mely szerint a *vagyon* = bonum, possessio főnév eredetére nézve azonos a *vagyon* = est, exsistit egyes harmadik személyű létevével. Igaz, hogy a főnévnek *vagyon* változata is él; de ennek eredetibb voltát Sz. nem tartja egészen bizonyosnak, mivel szövégi *n* > *m* hangváltásra is vannak példák nyelvünkben, mint *mlin* > *malom*, *million* > *milliom*, *Gran* > *Garam*, *zitron* > *citrom*, *torn* > *torom*. Ugyanígy a *vagyon* is származhatott *vagyonból*. Talán a *vagyonból*, *vagyonba* (kiejtve: *vagyonból*, *vagyonba*) ragos formákból kiváltképp tarthatjuk.

Jóllehet Szinnyeinek ez a magyarázata se több egyszerű föltevésnél, melynek semmi nyelvtörténeti vagy analogiai támasztékát sem adja, mindamelllett én alapjában helyesnek ítélem, oly értelemben, hogy elfogadom a két *vagyon*nak eredetbeli azonosságát.

A szövégi *n* > *m* hangváltásra felhozta *mlin* > *malom*, *million* > *milliom* stb. analogiái tagadhatatlanul igen gyengék, mert mind az öt idegenből való átvétel. Simonyi megállapítása szerint (Nyr. XL, 241—242) vannak ugyan példák e változásra magyar eredetű szavakban is, de csak helyet, helyiséget jelentő főnevekben (*Bágyon* > *Bágyom*, *Bajon* > *Bajom*, *Karon* > *Karom*, *Szomajon* > *Szomajom* stb.), melyek rendszerint *-ben*-féle ragokkal fordulnak

* A *módos* és a *tehetséges* nem jelentettek gazdagot, jómódút a régiségben. Az utóbbira csupán két adata van a NySz.-nak, azokban is possibilis értelmű. A *jóságost* ugyan használták possessionatus jelentésben is, de, úgy látszik, csak gyéren, mert az általános értelme virtuosus volt.

elő. Én azonban azt tartom Szinnyeivel, hogy kivételesen a *vagyont* is közéjük vehetjük, mert a *belecseppenni*, *beleülni a nagy vagyonba* s a *kihülni*, *kikopni*, *kitárni*, *kitudni a vagyonból* régóta közkeletű kifejezésekben, meg a *vagyonból lesz a nincs* szóolásban a *-ba*, *-ból* ragokbeli *b*-nek labializáló hatása szintűgy tehetett az *-n*-ből *-m*-et, mint az előbbi helynevekben. Egyébként is igen valószínű, hogy a mint a nép elfeledte a *vagyonnak* igei etymonját, csakhamar *vagyomra* változtathatta ezt a nagy számban lévő *-om* végű főnevek analogiájára. A nép körében élő *vagyom* változat tehát, mely az eddig ismert adatok szerint különben sem az eredetibb, nehézség nélkül eredeztethető a *vagyon* formából.

Szinnyeie semmi okát nem adja, mért csaphatótt át a *vagyon* (= est) ige idővel főnévi (= possessio) szerepbe. Am megtaláljuk ennek magyarázatát Károli Gáspár Bibliájában (1590), a melyben egyebek közt ez a példabeszéd is előkerül (I, 627): „Job az *vagyon* az *ninczennél*“. Alig férhet hozzá kétség, hogy ez a „*melius est habere, quam non habere*“ értelmű példabeszéd volt alapja a *vagyon* igéből főnévvé válásának. Ebben a *vagyon*, mint látnivaló, játékosan van használva; s még jól érezni igei funkcióját, bár az eléje tett „*az*“ névelő már főnévi alkalmazásának biztos kezdetét is mutatja. Ez a szóolás tehát, minthogy a biblia olvasása révén bizonyára általános keletre jutott, igen jó közletője lehetett a *vagyon* főnévvé változásának (*habere* > *to habere*, *habentia* > *possessio*, *bonum*). Mikor Geleji Katona I. a Titkok titkában (1645) azt írja (250), hogy — „a *nints*enből tészén *vagyonokat*“, kétségkívül ez a bibliai eredetű példabeszéd volt emlékezetében. Alkalmassint ugyanebből való alakítások Thökölynek fentebb idéztem „*az vagyon* mindenütt jó“ s „*az vagyon* és kész mindenkor dicséretes“ naplóbeli megjegyzései. Erre vezethető vissza Barna Miskának, II. Rákóczi F. kedvelt muzsikusának ismert szemrehányó mondása a bujdosni induló fejedelemhez: „Mégysz, mégysz, fölséges fejedelem, itt hagyod a *vagyont*, keresed a *nincsent*“ (Thaly, Ad. II, 216). És ebben van végső gyökere valószínűen a Szatsvay S. használta (Magy. Kurir I, 5) „zenebonával leszsz a *vagyonból nints*“ szóolásnak, valamint a „*sok nincs* őrzi a *vagyont*“ (Erdélyi 300) közmondásnak is.

Könnyen elihető, hogy a *vagyonnak* ilyen közmondásbeli (névelővel kapcsolt) gyakori emlegetése mind jobban elősegítette főnévi megállapodását, úgy hogy később, különösen mikor a harmadik személyben a *vagyon* helyett a *van* lett általánossá, már nem is gondoltak többé igei eredetére.

Ugyanily játékos emlegetés révén jutott teljesen egyező főnévi szerephez (= possessio) a *van* ige is eme népi szóásokban: „Könnyű a *van* mellett éni. Könnyű anni a *vanbú*. Elitta a *kis vanját*. Ékötötte azt a *kis vanját*“ (MTsz.). Hogy ezekben a nép valóban főnévnek fogta fel a *van-t*, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy még kicsinyítő *-ka* képzőt is ragasztott hozzája: „Ékötötte azt a *kis vankáját*. Vót egy *kis vankája*“ (MTsz.).

A *vagyon* főnév régebbi származtatói: Halász Ignác (Nyr. VIII, 491) és Kardos Albert (Nyr. XIII, 353), sőt jóval előbb már Kresznerics F. (Szót. I. k. XV. l.) és Kassai J. (Szók. I, 171) is a *vagyom* változatot tartották eredetibbnek s ennek *-m*-jét képzőnek magyarázták. De felfogásuk, mint a fentebb előadottakkal kimutattam, kétségkívül téves volt.

RÉTHEI PRIKKEK MARIÁN.

A *mál* változatai.

A ‚hegyoldal‘ és ‚állati mellbőr‘ értelemben használt czímszó legkorábban *mál* alakban jelentkezik (OklSz. és NySz.).

A *mál*-ból a végső *l* jésülésével *mály* lett. Ez a hangváltozás valószínűleg a birtokos személyragozás körében indult meg. T. i. itt az egyes és többes 3-ik személyű *mál-a* és *mál-uk* formák analogiás hatásra a *-ja* és *-juk* személyragot vették fel; az így keletkezett *málja* > *málja* ∞ *mállja* és *máljuk* > *mályuk* ∞ *málljuk* alakokból pedig kiegyenlítődéés útján a többi személyragos alakokban is *ly* jött az *l* helyébe, majd egyéb ragok előtt és a ragtalan alak végén is felváltotta az *ly* az *l*-t. A birtokos ragozás 3-ik személyét *málja* és *mállja* formákban idézi a NySz. I. *mál* alatt 1563- és 1790-ből. A *sármány* madárnévnek megfelelő Com.-féle *sármály* és *sármályú* (NySz.) már a szóvégen és képző előtt tünteti fel az *l* > *ly* fejlődést, a mivel keletkezett újabban „*aranymál rigó*“ mellett *aranymályú* (Nyr. 42, 63). Gyarmathi csak a *mál*-t ismeri (Nymest. II, 227), CzF. azonban e mellett a *mály*-t is közli (2. *mál*); hegyaljai hegynevekben CzF.-nál még: Mézes*mál*, Kismézes*mál*, Király*mál*, a Nyr. későbbi közléseiben Mézes-*mály*, Kismézes-*mály*, Király-*mály* (MTsz.; Mézes *mály* hegynév hely nélkül Nyr. 7, 312). A hevesmegyei Gyöngyösről közölt Nyúl-*mál*, Lencse-*mál*, Rózsa-*mál* (Nyr. 2, 238) újabban Nyúl-*mály*, Farkas-*mály*, Rózsas-*mály*, Lencse-*mály* völgyhajlatban fekvő szőlős területek; uo. rókam-*mályas* v. rókatorkos mente (Nyr. 30, 535). *Mályi* (Lipszkyknél ugyanígy) borsodmegyei helység nevének okleveles formái: 1234: terra *Maly* (Cod. Dipl. III., 411); 1320, 1365, 1431, 1464, 1487: *Maly* (Csánki I, 175) olv. *Máli*; Somogyban is volt ilyen nevű hely (Csánki II, 627). A szilágymegyei *Sommály* neve a *som* fanév és a *mál*-ból elváltozott *mály* összetételének látszik, de az 1452: *Somal* adat (Csánki I, 585) és a Lipszky közölte *Somály*, *Somáj* mintha más: *Só-mál*? eredetire mutatna.*

* Az udvarhelyi és kalotaszegi *Somáj*, *Somály* (Pesty 327; Nyr. 38, 380) am. *som* + *áj* (így HEFTY Nyr. 40, 158). Lipszky szerint magyar *Diómal* ∞ német *Nussdorf* ∞ oláh *Dsomal*, *Sómál*, *Sumal* Alsó-Fejériben.

Az *ly* = *j* hangfejlődés a *mály*-t több esetben *máj*-ra változtatta; vö. *szál* > **szály* > *száj* ∞ *szájj* am. 'tutaj' (MTsz.). Így követte az *aranymál*-t a szilágymegyei *aranymáj* (Nyr. 42, 63). A CzF.-nál Tallyáról feljegyzett Tökös*mál* ma Tökös*máj* (Nyr. 41, 436); ez a változat kerül elének a színtén hegyaljai Ravasz-*máj*, Fekete-*verő-máj*, Barna-*máj* és Bog*máj* szőlőhegyek nevében (Nyr. 4, 566; 9, 143), miknek előrészei közül „ravasz“ am. „róka“, „verő“ am. „apricus“, „bog“ am. „nodus“. A csatlakozó palócz nyelvterületről is közlik ezt a formát: Meredek *máj* szántóföld Rimaszombatban (Nyr. 5, 480); Magos *máj* erdő a hontmegyei Szalatnyán (Nyr. 1, 231); *Máj* helység Barsban. Kérdés azonban, hogy némelyikben a *j* nem palócz *ly*-nek pontatlan jelölése-e. Megjegyezhetjük még itt a *mály* és *máj* alakok keletkezésének magyarázatául, hogy a palócz nyelv-járások jésítve ejtenek minden *l*-t *l* előtt és az *lj* hangkapcsolatot is (TMNy. 22.). Előfordul még *Méggyes-máj* dülő a veszprémmegyei Csetényen (MTsz.). *Szalamája* erdők és kopasz oldalak között szerepel a háromszéki Sepszi-Szent-Király határában (Nyr. 2, 333), s ugyanez: *Szalomája* napnak fekvő meleg hegyoldal Pestynél; a Pestynél vele együtt említett *Szalamér* határrész miatt csak kételkedve merem utótagjául felvenni a *mál* > *máj* szót, előtagját pedig azzal a *Szala* helynévvel egyeztetni, a mire idézeteim: 1. Verő- és Árnyék-*Szala* Eger külvárosa (Nyr. 17, 477); 2. 1427, 1479: *Sala*, *Zala* (Csánki I, 217); Lipszky-nél és ma: *Szala* Abaújban; 3. XV—XVI. sz. *Zala*, *Zalahaza* (Csánki V, 635); ma *Szala* Kolozsmegeyében.

A szóvégi *ly* ∞ *j* fejlődhetik *ny* ∞ *n*-né, a mint azt mutatják: a) *lapály* ∞ *lopáj*: *lapány* (MTsz.); b) *fekély* ∞ *fektjj*: *fökény*, *fököny*, *fököny* ∞ *fökén*, *fökön* (MTsz.); c) *görvély*:] *görvény* (MNy. III, 161). Így lett *mály* ∞ *máj* formákból *mány* ∞ *mán*. Ilyen fejlődésen ment át a) *sármány*, *sármányka* (NySz.), *sármánkó*, *sármántyu* (MTsz.) < *sármály*, *sármályú* < *sármál*, *sármáló* (CzF. V, 721); b) *hasmánt* < *hasmányt* < **hasmált* (vö. BEKE Nyr. 39, 312). Az előbbinek -*d* képzős helynéviszármazéka *Sármánd* dülönév Páczodon Zalamegyében (Pesty 297). Az *ny*-nek *n*-nel való cseréjét a rákövetkező *t* és *d* hatása idézte elő (pl. *önkényt* > *önként*). A nyugati, székely és palócz nyelvterületen használt több helynévben felismerjük a *mány* ∞ *mán* változatot. A Zalaegerszeg mellett fekvő Csács határában *Magas-mány*-nak hívnak egy meredek „part“-ot; itt a „magas“ jelző után nyilván a *mál* következett, mint pl. az 1331: *Mogosmal* helynévben (OkI Sz.). *Sziácsmány* szőlő neve az ugyancsak zalamegyei Pető-Henyében (Pesty 366); az előrészüln szolgáltató *sziács* ∞ *szivács* (*szilács*) ezen a vidéken — a mint Pesty is megjegyzi — am. „forgács, hasogatott vessző“ és benne van pl. az itteni Döbrétéhez tartozó *Sziács* alja, *Sziács*-kert dülőnevekben. A Pápavidéki Tapolczafőről közölt *Hásmánhég*y dülönévből (NyF. XVII, 49) *Hásmán*-t *hás* ∞ *háss* (*hárs*)

am. ‚tilia‘ + *mál*-nak kell elemeznünk (ugyanezen elemek más elrendezésben 1477: *Hasheghmal*, OklSz.). A *sármány* madárnevet felmutató székely nyelvjárásokban (pl. Gyergyóban *Sármánhegy* NyF. XX, 44) az *ny*-es változatot foglalja magában a *Sátormány* erdőnév az udvarhelyi Szent-Ábrahámban (Pesty 298) és a szintén udvarhelyi Kis-Solymoson, a hol van *Nagymál*-ajja, -óda stb., *Két-nagymál*-köze (Nyr. 26, 432). Míg a Tordai-hasadék melletti Mészkon a *Kömál*, *Sósmál*, *Szökemál* határneveknek a második tagját szolgáltatta a *mál*, ugyanott a *Máncsere* névben (Jankó: Torda, Aranyos, Toroczkó 10) mint előtag járult a *csere* am. ‚quercetum, vepretum‘ elé.

Szármány hegy és szántó az udvarhelyi Homoród-Almásan (Nyr. 26, 44; 25, 381), erdőrész Sepszi-Szent-Györgyön (Nyr. 4, 480), *Szármány* vár (várhely?) a gyergyói Szárhegyen (Nyr. 45, 93), *Szármány* és *Szármány*-lapossa határnév a tordaaranyosmegyei Kövendén (Jankó i. h. 8); *szármán* am. ‚meredek kopasz hegyoldal, homlok-hegyoldal‘ az udvarhelyi Vargyason, Homoród-Almásan és a háromszéki Illyefalván (MTsz.), *Szármántető* Homoród-Szent-Mártonban (Nyr. 25, 430), *Szármán* határnév a Torda-vidéki Alsó-Szent-Mihályfalván (Jankó i. h. 11); Lipszky szerint *Szarman*hegy magyar hegynev Csikban. Ezeket a ‚kopasz‘ értelmű *szár* melléknévre és a *mál*-ból fejlődött *mány* ∞ *mán*-ra kell bontanunk; vö. *Szárhegy* (OklSz. 2. *szár*) és az előbb említett gyergyói *Szárhegy* helység. HEFTY Gy. e nevek egy részére utalva, *szármán*-t térszíni formául veszi fel, de hibásan a régi nyelvből ismert *szarm*-mal veti össze (Nyr. 40, 364). Szófejtésem alapján azonkívül helyre kell igazítanunk PUNGUR Gy. azon megállapítását, hogy a mint a *mál* az állatok gereznájának dús szőrözete mellső részét jelenti, a hegyeknél is csak a benőtt oldalakat nevezi meg (*Málonfekvő* Nyr. 34, 335; 35, 129).

A marosszéki Csokfalva szántó és dülőneveinek sorában között *Odormány* (Nyr. 1, 383) első alkotórésze az *odu*-val összetartozó székelyföldi *odor* (*udor*) am. ‚öblös üreg stb.‘ (MTsz.). Az udvarhelyi Homoród-Almásan a *Nagymál* és *Szármány* határneveken kívül van *Borozmán* szántó is (Nyr. 25, 381), a mi talán a *borz* (állatnév) + *mál* összetétel elváltozása.

A nógrádmegyei Pilinen *Sírmány*-nak hívnak egy helyet, a hol honfoglaláskori sírt találtak (Csánki, Árpád és az Árpádok 106); ezen tény említése feleslegessé teszi az elnevezés további magyarázását. A diósgyőri *Rétmánytető* határrész nevében (Nyr. 11, 336) a *mál*-t a *rét* és *tető* fogták közre. A sárosmegyei *Mocsármány*-t Lipszky így ismeri, de a név okleveles formái tisztán mutatják a *mál*-t: 1427, 1431, 1435: *Mocharmal*; 1438: *Mocharomal* (CSÁNKI I, 304). A borsodmegyei Noszvajhoz tartozik *Imány* szőlő és *Nagyimány* legelő (Nyr. 9, 288); az *éj-fél*-nek barsmegyei *Íflakor* am. ‚éjféلكor‘ és göcseji *ifél*, továbbá az éjszaki részt vagy oldalt jelentő *éjszaknak*

szólnokdobokai-*észek* változataira (MTsz.) gondolva, ezt a helynevet származtathatjuk *éj + mál*-ból.*

A végső *l*-nek különösen a mássalhangzós kezdetű ragok: *-t*, *-tól*, *-ra*-stb. előtt szokásos elhanyagolása (pl. *Pátelek*, *Páházo* Pápa vidékén NyF. XVII, 45) megteremtette a *mát* < *mált*, *mától* < *mál-tól* stb. formákat, majd ezekhez a *má* alanyesetet is: Sötítmáódal dülönév. a győrmegeyi Ravazdon (Nyr. 35, 438); *Má* és *Csuszkomá Málallai* riét-tel együtt határnevek a vasmegeyi Szarvaskenden (MNY. IX, 379), melyek közül a második am. *Csuszka* (*csuszkál*) + *mál*. A *fát* : *fa*, *almát* : *alma*-féle alakpárok analogiájára keletkezett a *mát* tárgyeset stb. mellett a *ma* alanyeset: *Végma* szőlőhegy a Balatonnál a révfülöpi határ keleti végén és *Vögyma* völgy neve a győrmegeyi Écs határában am. *Vég + mál* és *Völgy + mál* (TMNy. 289); *Sátorma* erdő és dülő a zalamegeyi Hegyesden (Pesty 298) am. *Sátor + mál*; *Füzma* a fejrmegeyi Tabajdon (Mészöly G. szóbeli közlése) am. *Füz + mál*.

„Bezzeg, nem cfekély vízben tapogat ám ez a' jámbor, hanem ugyan a' *part mallyát* turbokollya“, írja Pázmány (Kal. Append. VI. l.; NySz. „ez-t kihagyja „a' jámbor“ előtt és hibásan XIV. l.-ra utal Nyr. II, 356. után). „A *part malyát* turbikálja“, mondja utána Faludi (Jegyz. 919—NySz.). Kreszn.-nél *part málja* am. ‚cavum litoris‘, CzF.-nál *partmál*, *partmály* am. ‚a part oldalában a víz által kimosott odu‘ (V, 95). A nyugati nyelvtületről való adatokban *partmálos* hely am. 1. ‚padmalyos, alámosott part‘; 2. ‚szakadni készülő part‘; 3. ‚nem meredek, sík part‘. A Tsz. szerint a Tisza mellékén „*mallyá*-ban sült kenyér“ az. ‚mely a kemence oldalához ért‘; CzF.-nál pedig Szeged vidékén „kemence *mallya* v. *málja*, *málja*“ am. ‚a kemence azon öble, mely az oldallal érintkezik‘ (2. *mál*). Újabb népnyelvi közlésekben *maj* am. ‚legbelső része vmely üregnek, pl. veremnek, boglyakemenczének; oldalt való bemélyedés pl. sírgödörben; behajlás‘ (MTsz.). Az ezekben jelentkező *maly* : *maj* (*mallya* < *malyja*; *mály* ∞ *mál*) szót nem tarthatjuk egyszerűen a *mál* elváltozásának, mivel az adatok helyes értelmezésével az ‚oldal-üreg‘ és nem az ‚oldal‘ jelentést kell eredetibbnek vennünk, de meg a *maly* feltűnésének korából ismert *mál* és *mály* (alanyesetben szór-

* Fejér megyében van *Mány* helység, minek a neve Lipszkynél is így fordul elő; Csánkinál nem találok, de 1339-iki adatból mint Szentmárton-*mány* idézve (Századok XXXVII, 886). A Pest megyében fekvő mai *Mán*telek 1458, 1495: *Mantheleke* (Csánki I, 31; III, 357 Ülbő). Az ennyire korai *Mán* hangalak miatt e neveket nem vonhatjuk a *mál* : *mány*-hoz. A *Mán* név -d képzős kicsinyítője: 1. a szatmármegyei *Mánd*; 1345: *Mand* (Csánki I, 480); 2. a zalamegeyi *Mánd*; XIV—XV. sz.-i adatokban *Mandhyda* (uo. III, 22); 1586: *mandj* keleth (MNY. VII, 167).

ványos) hangalakok mellett bajosan magyarázhatjuk meg a *maly*-beli rövid *a*-t. Nézetem szerint más szóval kell összefüggésbe hoznunk, s ez a szláv *podmol*-nak megfelelő *padmal* ∞ *padmaly* ∞ *padmaj* (*padmoj*, *padmáj*, *padlan*, *pandal* stb.), a melynek jelentései: 1. ,víz-vájta üreg a vízpart, árokpart v. töltés oldalában'; 2. ,alámosott folyópart, függőleges folyó- v. árokpart'; 3. ,a sir aljában v. a pincze oldalába alul vájt üreg; földbe vájt pinczeszerű gödör v. verem; szénaboglya alja'; 4. ,a kemence belsejének alsó szöglete, a hol az oldala meg a feneke összehajlik' (MTsz.). A *padmaly*-lyal nem ritkán szerepelhetett együtt: 1. *pad* am. ,sedile, scamnum'; 2. *pad*, *padka* ∞ *patka* ∞ *padika* am. ,locus fornacis' (1518-ból idézve OklSz.); ,kemence talapzata; sut; nyitott tüzhely' (MTsz.); 3. *pad* am. ,tabulatum, tectum'; 4. *pad*, *pad*-tető am. ,lapos dombtető'; *pad*-mező am. ,gyepes fönnsik' (MTsz.) vö. 1244/1335: sub monte *Podholm*; 1351: super vnum monticulum wlgariter dicendo *pod*; 1460: terre *Thewlgfapadya*; 1513: terras arabiles *padfewld* (OklSz.). A *pad*, *padlás* stb. beleértésével a *padmaly*-t összetételnek fogták fel és az első szótagot elhagyván, a másodikat önálló szóként kezdték használni: így lehet Szentesen „*pallás* a háznak a tető alatt levő felső része, s ennek az alján az a szeglet, melyet a tető és a padlás alsó lapja alkot: a *maj*“ (Nyr. 30, 346). A *maly*-t, mint a vízpartok vízvájta üregének jelölőjét, előbb birtokviszonyban, utóbb összetételben kapcsolták össze a *part* szóval. Alighanem ilyen etymológián járt az esze SzD.-nak, a kinél a fentebbi Pázmány-féle idézet *part mallyát* után *padmalyt* beszúrással bővült. A *maly*-t *mál* \succ *mály*-lyal is egyeztethették. Így CzF. *padmally* ∞ *pandal*-lal azonos *partmally*-t vesz fel (IV, 83. l. 2. *mál*), a *maly* v. *mally* szóval pedig rokonnak, sőt azonosnak tartja az állatok vastag hangú módosulata, mit némely tájszólásban ehhez még közelebb *maly*-nak is mondanak, vagy pedig alámenő öblös v. üreges testet jelent“; ugyancsak CzF.-nál (V, 95.) *part-mál* v. *mály* összetett főnév másképp *padmaly*, *pandal*. Kiss I. szerint a Pázmány-féle adatban *mal* v. *maly*: *mál*, alja vminek (NyK. XV, 347). HALÁSZ IGNÁCZ (Nyr. 12, 9) MIKLÓSICHCSAL szemben úgy akarja a magyar nyelvnek visszahódítani a *padmaly* szót, hogy azt *pad* + *maly*-nak elemezve a *part* + *maly*-lyal egyezteteti, minek eredetijét a Pázmánynál található *part mál* (igy! *part mályja* = *part málja*) formában látja, s a *part-mál*, *padmály* (igy!) -beli *mál*, *maly*-t a *mál*-bőr stb. *mál*-jával azonosítja. Ezt a magyarázatot CzF.-ra utalva SIMONYI is szentesíti (Nyr. 12, 229), sőt úgy látszik, újabban is fenntartja, mert a Pázmány- és Faludi-féle idézetekből kihüvelyezett *part-málja* czimyszót a ,berglehne' értelmű 2. *mál*-lal együtt sorozza be a NySz.-ba; mint a Nyr. szerkesztője pedig ezt kérdezi: 1. járja-e a *mál* szó *hegymál*, *padmál*,

rókamál összetételekben; 2. milyen jelentésben élnek a *padló*, *padmaly*, *padlás*, *padozat*, *pad* szavak (Nyr. 30, 206); erre azt a választ kapja a pestmegyei Csengődről, hogy a *mál* szó *padmaly* összetétele am. „padalakú földhányás, s ebből is az ülésre alkalmas rész” (Nyr. 30, 344); a nógrádmegyei Szécsényről pedig „a szőlőbarázda széle” jelentést közlik vele (Nyr. 31, 175). Előbb felvetett magyarázatom ellenemond a CzF.-HALÁSZ-SIMONYI-féle népetymológiának.

PAIS DEZSŐ.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A Bécsi Codex új kiadása. A MNy. VII, 222. lapján hírül adtuk volt, hogy a M. T. Akadémia a régi magyar nyelvemlékek új kiadását határozta el. E kiadások összefoglaló czíme: Új nyelvemléktár. Az Akadémia Nyelvtudományi bizottsága annak idején részletes tervet nyújtott arról, mi lesz ez Új nyelvemléktár 1., 2., 3., 4., 5. stb. kötete. A kiadásnak az a czélja, hogy a régi szövegek betűhű kiadásban latin eredetijökkel párhuzamosan — már t. i. a mennyire e latin eredeti ki van kutatva — jelenjenek meg. A legrégibb bibliafordítások: a Bécsi és a Münchener Codex kiadásával, a mely az Új nyelvemléktár 5. és 6. kötetéül volt tervezve, az Akadémia MÉSZÖLY GEDEON akadémiai könyvtartisztet, társaságunk vál. tagját bízta meg. MÉSZÖLY a Bécsi Codexszel elkészült s gondos kiadásának ez a czíme: Új nyelvemléktár. Bécsi Codex. Közzéteszi MÉSZÖLY GEDEON. Első füzet. Budapest, 1916. Ára 8 korona. Ez első füzet 272 lapra terjed s tartalma: A Bécsi Codex szövege és a latin eredeti; Jegyzék azon írásmódbeli és szövegbeli különbözőzésekről, a melyek a MÉSZÖLY- és a VOLF-féle kiadás közt vannak. A mennyire ez első füzetből megítélhettük, a MÉSZÖLY-féle kiadás rendkívül pontos, gondos munka. Végleges ítéletet azonban csak akkor mondhatunk, ha meglesz a második füzet is, a melyben benne lesz MÉSZÖLYnek a Bécsi Codexről írt bevezetése, a kiadás körüli eljárása, magyar szójegyzéke. A megjelent első füzet azonban kétségtelen záloga annak, hogy MÉSZÖLY kiadása kiváló filológiai alkotás lesz.

M. J.

A Nagy Szótárról. A Nagy Szótár munkálatai a múlt évben is az előző év medrében folytak tovább. A gyűjtést a következő munkatársak végezték: Bacsó Gyula (Gyula), Hársing István (Kolozsvár), Katona J. István (Budapest), Kovács Dezső (Szolnok), Kosztolányi Zoltán (Miskolcz), Lehr Albert, Mészöly Gedeon, Putnoky Imre, Simai Ödön, Szidarovszky János, Tolnai Vilmos, Trócsányi Zoltán (Budapest), id. R. Vozáry Gyula (Munkács), Velledits Lajos (Budapest), Zolnai Gyula (Kolozsvár). Összesen 212 munkát dolgoztak föl s 140,480 adatot szolgáltatottak be. Az adatok teljes száma ezzel 1,928,437-re emelkedett. A rendes dolgozótársak közül egyre-egyre átlag 11,543 adat esett.

Q.

Még egyszer mindenki. Folyóiratunkban kimutattuk, hogy a *mindenki* szó Faludi Ferencz alkotása. Faludi előtt nem fordul elő; a legnagyobb magyar nyelvtudós, Révai is új szónak jelzi. (Lásd ezekről Szily Kálmán cikkét MNy. X : 291.)

Az *Ethnographia* XXVI: 4—6. füzetében (301. lap) Harsányi István és Gulyás József *A kurucz költészet forrásairól IV.* czímen meg akarják ezt az eredményt döntení. Alapjában véve: meg akarják czáfolni a *mindenki* szó korhatárát oly irat alapján, mely elveszett és melynek korát nem tudjuk. Harsányi és Gulyás azonban kétségtelennek tartják, hogy ez az elveszett irat, melynek sem írásformáját, sem papirosát, sem helyesírását nem ismerjük, mely csak egy új modernizált helyesírású lenyomatban van előttünk, a XVII. század második feléből való vagy a mint ők különös kerülőkkel kifejezik: egy „1674 utáni másolatnál csak kevéssel régibb“.

Nézzük a tényállást és a czáfolatot közelebbről. Egy Bánfi Dénesről szóló, Szádeczky szerint 1673—1674-ből való gúnyversikének harmadik soráról van szó. E kis költemény szövegére három forrásunk van.

Első forrás. Az Apor Péter-féle kézirat, mely kiadója, Szádeczky Lajos szerint a legrégibb, közel egykorú másolat és a legteljesebb, legjobb szöveg. E forrásban a költemény harmadik sora így hangzik:

[„Minden rendnek felelsz te nagy dérrrel-durral.“]

Második forrás. Egy a XVIII. sz. közepéről való „Miscellanea“ nevű kéziratot kötetben. Itt az illető sor így hangzik:

[Minden rendet sértesz te nagy dérrrel-durral.]

Harmadik forrás. Ennek eredetijét *nem* ismerjük, elveszett vagy lappang. Csupán egy 1888-ban a *Történelmi Tárbán* (278 l.) megjelent lenyomata van meg. Ez a leghianyosabb szöveg. A közlő Komáromy Andor tanfelügyelő az eredeti kézirat keltéről a közleményben mitsem szól. A Komáromy kinyomatott közlése szerint az illető sor így hangzik:

[Mindenkinek felelsz te nagy dérrrel-durral.]

Itt tehát van egy szó: a *mindenkinek*, a mely a többi másolatban nincs meg.* Mily korból való a Bánfi-versnek az a leirata, a melyet Komáromy tanfelügyelő úr másolt és 1888-ban nyomtatva kiadott? Ezt nem tudjuk, a leirat elveszett vagy legalább ismeretlen. Harsányi István és Gulyás József azonban ezzel az ismeretlen kézirattal ohajtanak bizonyítani. Szerintök ez az elveszett, csak Komáromy nyomtatott szövegében meglevő kézirat a legrégibb. Azt írják: a Komáromy-féle kézirat „az Apor-félénél (a mely Szádeczky szerint közel 1674 utáni másolat) csak kevéssel régibb!“ Az Apor-féle szöveg, Szádeczky szerint, az eredetivel „közel egykorú“: a Komáromy-féle pedig, Harsányi és Gulyás szerint, „csak kevéssel régibb“. Miféle csúrt-csavart időmeghatározás ez ily esetben, midőn dátumot nem tudunk sem az egyik, sem a másik kéziratra nézve! A közel egykorúnál kevéssel régibb! „A közel egykorú“ lehet néhány hónappal később, de lehet néhány évvel, sőt 10—20 évvel később. Itt tehát e kifejezésnek: hogy ennél *valamivel* régibb — nincs tudományos korhatároló értelme. A Komáromy-féle szöveg tehát állítólag még közelebb egykorú (hogy úgy mondjuk), mint „a közel egykorú“ Apor-féle.

Honnan tudják ezt Harsányi és Gulyás? Egyáltalán mért legyen régibb, mint az Apor-féle és Miscellanea-kézirat, mely 1750 körül íratott?

* Az Apor-féle szöveget, a többi két szöveg eltéréseinek jelzésével, Szádeczky L. adta ki *Apor P. verses művei és levelei* I. 427.

Vessünk egy pillantást azokra az érvekre, melyek alapján ők kimondják, hogy a Komáromy-féle szöveg még a „közel egykorú“ Apor-féle szövegnél is „kevésbé régebb“.

1. Az (immár elveszett) „írás megfakult volta“ s a „kézirat rongált volta“. Hát XVIII. századbéli kézirat nem lehet „fakult“ és „rongált“? Hogy lehet ebből arra következtetni, hogy „kevésbé“ 1673—74 után írták?

2. „Régisége mellett bizonyít az is, hogy a versorozatban a hét utolsó versszak csak a Komáromytól használt kéziratban van meg“. A kézirat teljesebb vagy, hiányosabb állapotából a korra pontosan következtetni nem lehet, mert a hiányokat többnyire véletlen okozza. Különben a szerzők, kik e helyen a kézirat teljesebb voltával argumentálnak, a jegyzetben maguk is mondják, hogy a Komáromytól használt kézirat a három kézirat között a *leghiányosabb!*

3. Hogy a Komáromy-féle kézirat régiebb az Apor-félenél (a mely „közel egykorú“), néhány (inkább helyesírási) példával is próbálják bizonyítani. A Komáromy-kéziratban így van: *Kglmes*, az Apor-féleben meg emígy: *Kegyelmes*. A régiség mellett bizonyít ez? Korántsem! Szádeczky egyszerűen feloldotta a rövidítést (*Kglmes*), Komáromy pedig nem!

Komáromynál: *Erdél*, Apornál: *Erdély*. Hogy ez mitsem bizonyít, legjobban láthatjuk a szerzők abból, hogy a Komáromy-féle közlésben is ugyanazon a lapon, melyen a Bánfi-gúnyvers olvasható, három sorral lejjebb ez az alak is megvan: *Erdély*. Különben is a kéziratok írásmódjából nehéz bizonyítani, mert Szádeczky közlései modernizált helyesírásúak.

Ezt nem nehéz észrevenni, valamint nem nehéz észrevenni, ha a három kézirat szövegét összehasonlítjuk, hogy a Komáromy szövege a legromlottabb.

„Hibás másolat lehet — mondja róla Szádeczky — mert sok értelmetlen szó van benne.“

Nehéz volna általán nyelvi vagy helyesírási kritériumot találni, a mely alapján egy szövegről ki lehetne mutatni, hogy 10 vagy 15 évvel — csak ennyiről lehet szó — régiebb egy más szövegnél.

A szerzők még a szemevilágát vesztett Komáromy tanfelügyelő úrnak egy tanúkkal aláírt nyilatkozatát közlik, a mely szerint ő a kérdéses szövegeket „szóról szóra, betűről betűre úgy adta ki, a hogy az eredetiben volt“.

Hogy ez az állítás téves, arról egy szempillantás is meggyőzhet bennünket: a Komáromy-féle közlések mind egytől egyig *modern* helyesírással vannak kiadva.

A bizonyítás hólyaga szétpattan.

MAÁR ERNŐ.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Vezérezredes, vezérőrnagy. Ő felsége hadseregünkben a német hadsereg példájára új katonai rangot szervezett, a *Generaloberst* rangját, ennek címét magyarra így fordították: *Vezérezredes*. Én azt hiszem, hogy e szó nem felel meg a *Generaloberst* (voltaképpen *Oberster-General*) értelmének. A német, ha *Generaloberst*nek cizimezi győzelmes tábornokát, minden magyarázat nélkül megérti, hogy

e cím a legfőbb tábornokot jelenti, a ki rögtön a *Feldmarschall* után következik. De a magyar nyelvben a *vezérezredes*hez csak mesterségesen kapcsolhatjuk ezt az értelmezést. A magyarban *vezérürü*, vagy *vezérczikk* azt jelenti, hogy a vezető ürü, vagy a tartalmára és helyére nézve első czikk. Nyelvünk logikája szerint tehát a *vezérezredes* is azt jelenti, hogy az első ezredes, a rangra vagy érdemre legelső ezredes. Épp úgy a *vezérőrnagy* is helytelen fordítás volt, mert az sem jelent egy csillagos tábornokot, hanem első őrnagyot. E rossz fordítások helyett nem volna nehéz magyarosabb formájú és az értelemnek megfelelőbb szavakat találni. Nincs szükségünk szó szerinti fordításra. A *Feldmarschalleutnant*ot sem fordították így: *tábornagy-hadnagy*, hanem igen helyesen így: *altábornagy*. Szerintünk a *Generaloberstet* így lehetne fordítani: *főtábornok*. Gróf Bercsényi Miklóst is főgenerálisnak czimezték II. Rákóczi Ferencz korában. A *vezérőrnagy* helyett is bátran mondhatnánk egyszerűen *tábornokot*. Régente is így nevezték a törzstiszti rang után következő tábornokokat. Károlyi Sándor például azt írja fiának 1737-ben, hogy Baranyait, a ki addig ezredet vezetett, most, hogy „Generalis wachmeisteriséget appellált“, Generalisnak dekarálta ő felsége (ÉBLE: Károlyi Ferencz 304, 305 ll.)

Azt hiszem tehát, hogy a *Generalmajort* és *Generaloberstet* vezérőrnagy és vezérezredes helyett így kellene fordítanunk: *tábornok*, *főtábornok*. Ezek az új czímek a többi tábornoki czímmel nem volnának összezavarhatók, mert a három csillagos tábornokot most gyalogsági vagy lovassági tábornoknak nevezik. Az altábornagyot és tábornagyot pedig a hivatalos nyelven sohasem szólítják egyszerűen tábornoknak.

A—d.

Ágyútöltelék. E szálló igét gyakran használjuk, különösen sűrűn találkozunk vele a mai világháború idejében, a hol az orosz *apuska* ezrével, százezrével küld Ázsiából ellenünk oly sietősen felfegyverzett katonákat is, a kik azt sem tudják, hogy más világ-részben harcolnak. Mind a mellett, hogy oly gyakran élünk vele, az *ágyútöltelék* kifejezés — úgy gondolom — téves: fordítói félreértésen alapszik. Vizsgáljuk meg röviden e röpke szó születési oklevelét. Az *ágyútöltelék*, mely a németben is sokat használt köz-idezet (*Kanonenfutter*), Shakespeare Falstaffjának egy gúnyos kifejezésére vezethető vissza; hirtelen toborzott csöcselék seregéről azt mondja Falstaff (a ki különben méltó vezére e csapatnak), hogy csak *food for powder*: eledel, táplálék, eleség a puskapor számára. (IV. Henrik, Első rész, IV. felvonás 2.) Falstaff ezzel azt akarja mondani, hogy ez a gyülevész-csapat semmire se jó, csak arra való, hogy a harctéren összelőjjék, ledurrantsák. Ennek az értelemnek híven megfelel a kifejezés fordítása a Schlegel—Tieck-féle híres német Shake-

speareben: *Futter für Pulver*. Van azonban egy más collectiv-német Shakespeare-fordítás is, a Wiegand-féle, mely a mult század közepén olcsóságánál fogva jobban volt elterjedve, mint a drágább Schlegel—Tieck-féle. Ebben a vállalatban Mügge Tivadar a Falstaff kifejezését: *food for powder*-t így fordítja: *Kanonenfutter*, ámbár az eredetiben az *ágyú* szó nincs meg. E fordítás értelme körülbelül ugyanaz, mint a Schlegel—Tieck-féléé: a Falstaff serege csak arra való, hogy ágyúkkal összelőjjék, csak ágyú eledele. Ebben az alakban: *Kanonen-Futter* vált Falstaff gúnyja német szállóigévé. A magyar alak *ágyútöltelék*, melyet először a Kisfaludy-Társaság Shakespeare-fordításában (XV. kötet 1867) találunk, a fordító átvette a Mügge-féle fordításból az *ágyú* (*Kanonen*) szót, de tévesen adja vissza a *food*, *Futter*, *eleség* szót. Az *ágyú* a német fordító felfogása szerint valami szörnyeteg, valami ragadozó állatféle, melyet elébe dobott emberekkel elégitenek ki, táplálnak. Az angol eredeti szerint a *puskapor* (a golyó) felemészti, megeszi ezeket a katonákat; csakis arra valók. A Falstaff katonasága tehát a golyó, a puskapor (vagy az ágyú) *elesége*.

BARSI FRIGYES.

Kék-kend. A Hont-Pázmány nemzetségbeli Bazini és Szentgyörgyi grófok ősének, Tamás comesnek, Imre és II. Endre királyaink Szatmár vármegye keleti részén, a Gutin-havasa (*Guthonchowossa*) alján, óriási erdőbirtokot, a *kékesi* és *féntösi* erdőket adományozták. (PAULER GYULA: A magy. nemzet tört. az Árpád-házi királyok alatt. II° köt. 25. l.; KARÁCSONYI JÁNOS: Magyar nemzetségek II. köt. 218—219. l., 304—305. l. stb.) Ez erdőségek azon helyen terültek el, hol most Nagy- és Felsőbánya városok és még 32 falu áll. (KARÁCSONYI id. mű. II, 218. l.) A *Kékes-erdő* nevét az említett két várostól délre *Magyar-* és *Oláhkékes* helységek tartották fenn. (CSÁNKI: Magyarorsz. tört. földrajza I, 477, Szatmár vármegye.) Tamás comes halála után fiai: Sándor főpohárnokmester és Sebes comes osztozkodtak birtokain. Ezen adományozásokról, osztozkodásról és a birtokok további sorsáról két oklevél maradt fenn II. Endre királytól, egyik 1216-ból eredetiben, a másik 1231-ből a győri káptalannak a Bazini és Szentgyörgyi család tagjainak kértére kiadott 1397. évi átiratában. Mindkettőt a Magy. Országos Levéltár őrzi; kitűnően olvasható fényképük megtalálható a Magy. Nemz. Múzeum levéltárának fényképgyűjteményében. A két oklevél a *Kékes-erdőről* a következőket mondja:

1216: quod siluam (*Keyk*)us: quam ut supra prelibauimus frater noster rex Hemericus. per fid(el)em suum Gregorium comitem filium Seraphini suo patri contulit (t. i. Sándor atyjának Tamásnak): prout . . . catum pertinebat. cum metis. et terminis quibus *populi keyckend.* illam tenerant. (Orsz. Lev. Dl. 74 II. Endre). 1231/1397: Quod cum recolende memorie. Hemericus frater noster. Illustris

Rex Hungarie. Thome comiti in recompensacionem suorum fidelium seruiciorum. que sibi in expedicione. quam habuit contra Bulgaros super fluuium Morowa. laudabiliter exhibuit. Siluam quendam nomine *Keijkus*. que *olim populorum*. qui wigo. *Keijkquend* dicuntur. fuerat. per suum conclusisset priuilegium . . . Hinc procedendo parum per supra. Descendit in aquam que dicitur *Keykuspotoka*. a quo. silua *Keijkus* nomen est sortita. (Orsz. Lev. Dl. 174. II. Endre oklevelét átírja a győri kápt.)

Kérdés: miféle nép, néposztály vagy esetleg udvarnoknépség lehetett ez a *kékkend*, mely még Imre király († 1204) adományozása előtt valamikor, tehát bizvást a XII. század folyamán, a *Kékes-erdőséget* lakta? Magyarázatait sehol sem találom; talán nyelvtörténet- vagy történettudósaink közül meg tudná valaki fejteni. Az okleveleknek rövid, közvetlenül a szóhoz tartozó szövegrészét hűen idézi az OklSz. „*Kék*“ fejszó alatt. Teljes szövegüket közlik oklevéltáraink: az 1216. évit FEJÉR: Cod. dipl. III/1. 176; az 1231. évit WENZEL: Árpád-kori új okmtár XI. 230, az előbbi a kérdéses nép nevét *Keyekena*, az utóbbi *Keykusquend* torzított alakban, riasztó például, mily kevésbé használhatók régebbi oklevéltáraink nyelvtörténeti czélokra!

JAKUBOVICH EMIL.

Sertés. A Budapesti Hírlap 1916 márczius 12-i számában „Ének a sertélyről“ (Budai levelek) czímen van egy cikk, a mely elmondja, hogy a múlt század ötvenes és hatvanas éveiben a szépírók egy része a *disznó* szót túlságosan póriának tartotta s helyette állandóan *sertély*-t írt. Ugyanitt a *disznókereskedőt* *rőffőskereskedőnek* keresztelték el. Ebből az alkalomból írjuk a következőket: A *disznót* ma *sertésnek* is hívjuk. A *sertés* szó e jelentéshez tapadás útján jutott ebből a kifejezésből: *sertésmarha*. A régiek ugyanis a *sertést* *sertés-marhá*nak hívták (l. OklSz., NySz.) megkülönböztetésül a *láb*as, *szarvas*, *vágó* stb. *marhától*. Maga a *sérte* szó a mai és a régi nyelvben ilyen alakváltozatokban használatos: *sörté*, *sérte*, *sörtély*, *sörtél*, *sörtvély* (l. MTsz., NySz., CzF.), míg a ‚disznó‘ jelentésű *sertés* szó ilyen alakokban is járta: *sörtélyes*, *sörtélyös*, *sörtélyes*, *sörtélyes*, *sértélyes*, *sértvés* (l. OklSz., NySz., MTsz.). Maga a *sertély* sem a mai, sem a régi nyelvben ‚disznót‘ nem jelentett, ezt csakis a *sertélyes* ∞ *sertés* származék jelenti és jelentette. Épp azért a Budapesti Hírlap által közölt *sertély* = ‚disznó‘ csakis tréfás eredetű használat lehetett, éppúgy, mint az ugyanott közölt *rőffőskereskedő* is.

KEMENES PÁL.

Levente. A MNy. XI, 456. lapján megjelent a *levente*, helyesebben *levent* szó megfejtése, melyhez némi megjegyzést kell fűznünk. R. PRÍKKEK szerint a *levent* szón ‚önkéntes vitéz‘ kell értenünk. Nézetünk szerint ez helytelen magyarázat, mivel a hódoltság korában még minden katona önkéntes volt, nem lévén még ismeretes az általános katonai kötelezettség! A zsoldért szolgált mindenki s ha

megúnta a szolgálatot, tovább állt. Mindössze csak annyit kívántak tőle, hogy annyi ideig szolgáljon, a mennyire kötelezte magát. Meg kell jegyeznünk, hogy a *levant* szó nemcsak a XVII., hanem már a XVI. században is ismeretes volt nálunk. S mindkét században a *kiválóbb vitézeket* hívták *levanteknek*. Azaz, hogy a *levant* szót a mai értelemben használták. Így élnek e szóval még a budai basák is. Ferhát budai basa például 1590 ápril. 23-án kelt levélben a magyar és a török végbeli vitézek lesvetéséről szólván, a többi közt imígyen írt vala: „Vadnak ott is, itt is *Leventők*, kik egy néhányan özve wtik magukat, magyar s wvegben öltöznek, úgy mennek ki“. (Cs. és kir. áll. ltr. Turcica.)

A *levant* szó eredetét illetőleg meg kell jegyeznünk, hogy a törökök a *levant* szón mindig az albán vitézeket értették. Az albánokról tudjuk, hogy nem csupán a balkáni népek legkiválóbb harcosai voltak, hanem a török seregnek is ők alkották színét-javát. Még a legutolsó balkáni háborúban is az albán ezredek voltak a török hadseregnek legkiválóbb csapatai. Így hát természetes dolog, hogy a törököktől átvett *levant* szó nálunk is a ‚kiváló vitéz‘ jelentette.

A konstantinápolyi követi jelentések a *levanteket* állandóan albán vitézeknek írják. Még a XVII. században sem térnek el e szokástól. Renninger császári követ például 1664 márcz. 25-i jelentésében leírja a szultán hadseregének a csapatait. A többi között aztán azt is megírja, hogy most toboroznak néhány ezer *levantet*: „*Levent oder Soldaten aus Albania*“. (Cs. és k. áll. ltr. Turcica, követi jelentés.)

ÖDÖNGŐ ÁBEL.

Erőn-erővel. ZOLNAI GYULA a Nyr. márcziusi füzetében teljesen meggyőzően bizonyítja, hogy a FALUDINÁL előforduló *erőn-erővel* kifejezésben „az ősz finnugor genitivusi rag fönnmaradása — mese“. Hogy a tárgyalt és remélhetőleg végképpen letárgyalt ötletnek ki volt az apja, azt Z. — mint a cikke elején említi — nem tudja. Az én tudomásom szerint az ötlet legelőször HUNFALVY PÁL M. Ethnographiájában bukkan föl a 245. lapon levő következő jegyzetben: „ . . . Föltetsző a magyar *ukkon* (egyszer *ukon*)-pohár. Ebben az *n* nem lehet genitivus; vagy hajdan az volt-e? s a nem értett szóidom, mint kövesült alak, maradt meg a Hegyalján? Faludinál gyakrabban előfordul ez: *erőn erejével*, e helyett: *erőnek erejével*“.

Sz. J.

Meglóg és társai. A MNy. XII, 144. lapján azt kérdi K. P., vajjon helyesek-e a mai nyelvben a *lógni*, *lógás*, *meglógni*, *meglógás*-féle szók: „futni, menni, szökni“ értelemben. Mindenekelőtt tisztázzunk két dolgot, mely a kérdésben szerintem helytelen. „Kilógott ő már a kórházból“, csak a következő értelemben fordul elő: „kijött, vagy kiszökött a kórházból“, mivel az a jelentés-árnyalat,

hogy az illető nem saját akaratából kerül ki valahonnét, tudomásom szerint eddig még nincs benn a *lógni* és társai szócsoportjának fogalomkörében. Másik tévedése a kérdésnek, hogy a *lógni* ige ezen használatában mindig benne van: „nem tisztességgel, nem rendesen“. Bizony előkerül az is, hogy „rendesen, tisztességgel“: *lógj ide* = jöjj ide; *lógj fel hozzám*; *délután ellógok hozzád* stb., mint ezt úton útfélen hallhatjuk.

A mi a szó korát illeti, nem lehet idősebb 10 évesnél. Részemről először a labdarúgó-mérkőzéseken hallottam a játékosok biztatására: „*lógás, lógj* = futás, fuss, siess“ jelentésben. Mivel pedig köztudomás szerint e sportnak legrajongóbb hívei és művelői a diákok, keletkezését én a diáknyelvben keresem. Innét indult aztán a szó hódító útjára, s terjedt el mindenfelé az országban, merre csak diákjaink a labdát rúgják.

A *lógni* ige ‚mozogni, futni, szökni, szaladni és menni‘ jelentésben fölvette az összes igekötőket, melyek az említettem igékhez járulnak és kifejezi mindazon saját akarathól történő cselekvéseket, miket amazok is kifejeznek. *Meglóg, ellóg, belóg, kilóg, föllóg* stb. ‚elmegy, elfut, bemegy, kiszökik‘ stb. jelentésben ma közszájon forog. Az igéből képzett *lógás* minden igekötős összetételében előkerül. Időnként változó jelentését pedig a helyzet adja meg, melyben használják: „*kilógott a szobából*“ jelentheti, hogy „kiment vagy kiszökött a szobából“. Ennyit a szóról és társairól.

A mi pedig használatának helyességét illeti, erről lehet vitakozni. Hasonló merész értelem-eltolódásra, a szó fogalmának átesapására, bővülésére példánk van elegendő. Vitánk pedig ez igének elterjedése elé gátat úgy sem vetne, ha a nyelv helyesnek érzi, megtartja, ha pedig nem, úgy a *lógni* ige társaival egyetemben *ellóg* oda, ahonnét hozzánk került. Ma egyelőre él és virul, hírlapjaink, mint jellegzetes pesti tájszót már említették, s az új jövevény a *meglógásra* egyelőre semmi hajlandóságot sem mutat, annyira nem, hogy még az öreg, deresedő ujonczok is, a régi *erlaubnissein* helyett a sokkal frissebb keletű, de a régivel teljesen egyértékű *ellógnischein*-nal sétálgatnak takarodó után a főváros utcáin.

Csarnak. A Nyr. XLIV: 134 oldalán Simonyi Zs. a MTsz. *csarnakötél* adatát helyesen javítja ki így: *csarnakkötél*, miből *csarnak* az összetétel első része, mit a következő adattal is — eddigi tudomásunk szerint irodalmunkban az elsővel — igazolunk: *Csarnak* vagy *Csatlókötél*, az órfakon látszató kötelek. (Sztrokay Antal 1832. évi gyűjtése [M. Tud. Akadémia kéziratárában], MNyelvt. 2. rét 23 sz. I. kötet.)

VELLEDETS LAJOS.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

1. Habyl effendi írja 1607 január 17-én Molarthoz: „Egy szep arañas terkest kezyvel és 20 nytoval. Ismegh egy vörös iskarlat nyerget kengielivel, nemzevel s egyeb hozza valoival. Ismeth 5 feekeoth szy szerszamaval, ugy minth szwgiellyivel, formatringivel . . . szep tatar ostorth selyembeol, ismeth egy niay festeth kalandh, ismeth egy nyay fwl vaioth, agar niakara valoth es egyeb apro cseöpreöth . . . mellyeket eö maghais feol irth volt az jegizeö könyveben“. (Cs. és k. áll. ltr. Turcica.)

2. Kadizade Ali budai basa írja Althánnak 1604-ben: „Azt akarom tudasara adnom, hogy im ismeth az levellel egywth 5 *findsanth* küldöttem . . . az mely 10 apro *findssanth* küldtem, azokal egywth az magam *Findsanomath is* felküldtem“ (uo.).

3. Habyl effendi írja 1604-ben Althánnak: „4 *Findsanth* küldöttem Nagysagodnak, mellyek nem az apro felek, hanem eoregek“ (uo.).

4. Vezér Alibasa 1616 május 28-án Molarttól 30 fegyverderekat és 30 sisakot kér „mind *sománczossakath* és 30 *panczel wyath* . . . tatárnak való *mereö* panczelokath“ (uo.).

5. Alibasa írja 1616 szept. 6. Budáról: „Egy Gaspar deak nevű budai jobbagyunkat küldöttök fel *vasallaserth* ugy minth pozto, kanavacz és *Dafulajert*“ (uo.).

6. *Folyosó és folyosó-mirigy*. Ez a betegség többször szerepel a XVI. századi levelekben. Közelebbi magyarázatot azonban nem adnak a levelek; de hogy a folyosó és a folyosó-mirigy egy és ugyanazon nyavalya volt, az bizonyos. Magyar Bálint főkapitány írja 1553 nov. 29-én Terjék Tamásnak: „Megköpülöttem volt magamat és folyosó esett kezemre; azért sem lovon, sem kocsin nem járhatok“ (O. L. Nádasdy level.). Zennyesy Anna írja 1587-ben Báthory Erzsébetnek: „Valamy *folyoso myrigyek* woltanak az nyakon, thorkon. Az doctort kettzer is hvattok ky hozzaya s keth nap it wolt, walami kenöth adot, awal kenette giomrat, hasath eg nehan napigh“ (uo.).

7. *Dúlás*. A *dúlás* szón, mint tudjuk, a végrehajtást is értették. Ime egy régi példa erre 1548-ból: „Nagsagod meg hathtta wolna, hog az Pal deyak *restancijajerth dclnanak* es yozagath foglalnak, aztys ertem, hog ha keg. az my zolgalatwnkath nem nezte wolna, az my yozagwnkon kezte wolna el az *dulast*, azth en the keg. mynd az en atyamyaiwal meg akarom zolgalni . . . En az Pal deyak Rowasabol sohonnayth eg penzth sem wettem fel, az en jozagombol az en Jargalasomban fel wettem, ky myndoha (igy!) terwen wolt ez warmegieben. Ezthys meg byzonytom Istwanffy Pallal hog Groff Wram w maga meg hatta hog az my Jargallaswnkath meg wegwk, az articulusokba ys meg wagion“. (Galgóczy ltr. Missiles.)

8. *Sernes?*, *sérvés*. A RMKTárában III, 439. lapján *Szilády Áron* közöl egy adatot a *sernes* szóra. Az alábbi adat közelebbi magyarázatot is fűz e betegséghez. Ádám deák írja egyik levelében 1554-ben: „byzonnal az dayka ha *Sernest* nem tet(?) volna az gőrmöken . . . Sok azzon embörökkel lattattam meg halala utan, kyk azt mondottak, hogy *Sernes* miat holt meg . . . halala utan az gėrmőknek tompora, hata tellieseggel mind el kekwt vala, innen iteltwk, hogy *Sernes* miat let volna halala“ (Nádasdy level. O. L.). — Megjegyzem, hogy a kéziratban az *u* és az *n* majdnem egyforma. Az írás talán inkább a *serves* alak mellett szól s ez esetben *sérvés* a szó.

ÓDÖNGŐ ÁBEL.

HÍRLAPJAINK MAGYARSÁGA.

XIII.

(Különféle lapokból.)

46. *Szórend*. Toldjuk meg a mult havi füzetben mondottakat még ezzel:

a) „Ma délelőtt számos választópolgár részvételével a VII. ker. Erzsébetvárosi Kör nagy termében *tartották meg* a VII. ker. képviselőjelölő nagygyűlést.“

[Ebbe az összeviisszaságba így lehet rendet vinni: A VII. ker. képviselőjelölő nagygyűlést számos választópolgár részvételével ma délelőtt *tartották meg* a VII. ker. Erzsébetvárosi Kör nagy termében.“ Így az állítmányi ige mindegyik bővitményének megvan a maga természetes helye. Itt is hátrakerült az igekötő, mert ki van emelve a gyűlés ideje („ma délelőtt“), míg a fenti mondat szerkesztésnek az az egyik hibája, hogy a gyűlésnek a *helyét* nyomatékositja, mintha máskor *másutt* tartották volna a képviselőjelölést.]

b) A megengedő mondatbeli *is* helye az ige után van, soha se a hangsúlyos szó után, de az igekötő és igeje közt se. Pl.

„Megyek hát, megyek, ha *árokba esem is*,

Habár az árokban *nyakamat szegem is*“ (Petőfi.)

Nem: „*árokba is esem*“, „*nyakamat is szegem*.“

„Nem is fogok bírni senkit e világon,

Ha *elfelejtkezik is* rólam halálom“ (Pet.)

Nem: „*el is felejtkezik*.“

Ez szabály, melyet meg nem dönt az, hogy sokszor vétenek ellene. S a hiba hiba marad, még ha a vajszívű Simonyi keblére is öleli, azaz, öleli is. Sokat írtam, vitatkoztam már erről a kérdésről (l. többek közt MNy. III. és IV. k.). Csak minap is e rovat 13. pontja alatt. De a kik nem vesznek erről tudomást, azok az újságírók, sőt mintha ez a szórendi vétség azóta még vigabban burjánoznék. Ime, néhány új példa:

„Egyébként, bármi *rázkódtatással is jár* az új rend, egészen gazdaságilag is nagyobb a haszna stb.“. [Jól: „*jár is*“.]

„Most kellő közepébe kerültünk, és nem is maradhatunk vesztig, ha *kedvünk is volna* hozzá“. [Jól: „*kedvünk volna is*“.]

„És ha ezek a tömegek *széjjel is zúzódnak* a művészien kiépített akadályokon, stb.“. [Jól: „*széjjelzúzódnak is*“.]

„Ha százszor hiányos *rendeletet is hoztak*, egy vállalatnak nem volna szabad harczterén küzdő vegyész-mérnökét cserben hagyni“. [Jól: „*rendeletet hoztak is*“.]

„Ezért nekünk magyaroknak győznünk kell, akármit is ír K. a német folyóiratnak“. [Jól: „*akármit ír is*“.]

„Mínthogy elfoglalni nem képesek, ha meg is feszülnek, a városra vetik magukat“. [Jól: *megfeszülnek is*“.]

„Még ha a *legrendezettebben is indul meg* az előnyomulás, minden pillanatban hajszálon függ a vállalkozás“. [Jól: „*indul is meg*“.]

„De még ha *el is érik* a németek Konstantinápolyt, még akkor is változatlan marad a főcsatater“. [Jól: „*elérik is*“.]

„Ha a németek Verdunt *be is veszik*, nagy zsákmányt nem fognak szerezni“. [Jól: „*beveszik is*“.]

„A szent vagy örült latinok — a Földet *bárhol lyukasztják is ki*, mind vele pusztulnak“. [Helyesen, nem pedig „bárhol is lyukasztják ki“. S ez az arány: Kilencz helytelenre egy helyes!]

47. Tudvalévő, hogy a *birtokosjelző*, ha a jelzett szónak (birtok) *előtte* áll a mondatban, vagy ragtalan, vagy nek-ragos. Pl.

„Őszbe csavarodott a *természet* (birtokos) *feje* (birtok)“ (Arany). Itt jelző és jelzett tőszomszédok.

„Hullatja levelét az *idő vén fája*“. (Ar.)

Itt melléknévi jelző (vén) van köztük.

„Mert nyakába akadt a *bárdnak szakállá*“. (Ar.)

Itt sincs köztük mondatrész, de a birtokosjelző ragos.

„Letevé a *kertnek* harmatos *gyepére*“. (Ar.)

Itt is melléknévi jelző van köztük, s ragja van a birtokosjelzőnek. Mind a két utóbbi példában el is maradhatna a nek-rag.

„Hódoló *mosolymak* arczát lepi *mázza*“. (Ar.)

Itt a nek-rag nem hiányozhatik.

De nem akarom itt felsorolni azon eseteket, mikor lehet a birtokjelző ragtalan, s mikor veszi fel, vagy tartozik felvenni a ragot, csak arra az ellentétes új divatra hívom fel a figyelmet, mely szerint a fiatalabb stílisták s kivált a hírlapírók egyrészt a ragos alakkal éneke fölöslegesen s a tömörség kárával is, másrészt a ragtalan alakot használják akkor is, mikor ez világos sérelme a nyelvnek. Amarra csak ezt hozom föl: „Valóban elképed az ember, ha ezeket olvassa és látja a *bűnnek a nagyságát*, melyet elvakult emberek követnek el nemzetük és hazájuk iránt“ [= a bűn nagyságát]. Emezt hadd szemléltesse több példa:

„Millió s török hadseregek várnak most arra, hogy vad erővel s harci tehetséggel avatkozzanak bele a *világháború* talán utolsó *fejezetébe*“. [Jobb kitenni a nek-ragot, részint a birtoknév nyomatékos jelzője (utolsó), részint s még inkább ennek határozója (talán) miatt.]

„Az Arzén-folyó jobb partján levő B-ot az olaszok már teljesen elvesztették, a mennyiben a mi zászlóaljaink elfoglalták az *ellenség* e helységétől keletre lévő utolsó előretolt *állását*“. [Jól: „*az ellenségnek*“, mert itt a birtoknévnek számosabb bővítőménye van, köztük két határozó; tehát jelző és jelzett messzebb esnek egymástól.]

„A középeurópai hatalmoknak, *melyek szénája* jó rendben áll a harcztéren, nyugodtan tudnak a békéről is beszélni.“ [A közbenfött mondatnak nincs jó renden a szénája, mert a relatív névmások, mint birtokjelzők, sohse lehetnek rag nélkül. Pl.

„Az ügy, *melynek* katonája voltál,
Nem sokára diadalmat ül.“ (Petőfi.)

„Hűséges cselédje volt kegyelmed annak,
A *kinek* lábánál csontjai porhadnak.“ (Arany.)

Tehát jól: „melyeknek szénája“, még jobban: „melyeknek jó renden van a szénájuk“.]

„Mégis nagyon sajnálom, hogy Románia olyan kevés képeséget mutatott az elhatározásra, s ez az, a mit én *államférfiaink szemére* vetek.“ [Így kellene: „államférfiainknak“. Nem annyira azért, mert a birtokszón van a súly (szemére), mint azért, mert „szemére vet“ oly állandó képes kifejezés, melynek bővítménye (kinek?) már erősen hajlik a dativushoz, de bizonyára nem lehet ragtalan. Ragtalanul használva (mint e példában) a „szemrevetés“ meg is szünnék kép lenni.]

„A magyar kultúra e derék bajnokai érdemeseknek bizonyultak a tartalékos tiszti rang elnyerésére, a *honvédség* ügy, mint a közös hadsereg *kötélékében*.“ [Ezen könnyű segíteni egy kis eltolódással: „*ügy a honvédség stb.*“, de így is hibás volna a mondatkötés, mert „*ügy — mint*“ germanismus.]

LEHR ALBERT.

ROVÁS.

Beszélgetés a dunaparti korzón.

Szereplők:

A.: Egy 20 év körül járó fiatal úr.

B.: Egy 30 évesforma telivér pesti hölgy.

C.: Ennek 5 évesforma kis fia.

Lefolyt délután egy óra tájban, 1916 tavaszán.

(Az asszony egy széken ül; jobbra mellette üres szék; a másik oldalán a beszélgetést kénytelenségből végighallgató bús magyar sütkérezik orvosi rendeletre.)

A.: Á, jó reggelt! Kiszühand! Pont magát kerestem. Csak egyedül?

B.: Nem; de tényleg nem is tudom, hol az a Tivi? Biztos már megint a vízhez ment. Egyszer biztos beleesik! Mindig mondom a papának, de az most mindig csak az üzletet csinálja.

A. (a bús magyar elé áll és elfogja a kilátását): Mit szól ehhez az időhöz? . . . Mese! . . .

B.: Azt mondta, direkt engemet kerestt? Szépen! Hiszen maga biztos mindig itt lóg ilyenkor!

A.: Direkt a bankból jövök. Kijöttem kicsit a napba. (Leül; utólagosan:) Szabad? . . . Tényleg rém örvendek, hogy megcsiptem. (Tivi közeledik és a beszélgetők mögött fülel.) Mondja, hol züllött az este? Biztos lumpoltak megint valahol! . . . Képzeld, az Aladár bácsi két nap előtt hazajött a turájából; sok pénzt keresett; tegnap este el akartuk vezetni magát is a Grün Lilihez; direkt erre föl egy páholyt vett. Megjegyzem, először a németekhez akart. Köszönöm szépen! Hát tudok én németül? Tud maga németül?

B.: Kicsit tanultam a nagypapától. Most csak a gyerekekkel beszélek néha németül, tudja, a nevelés végett. Megspórolom a frajlajnt. De most már majd fogadok egyet. A papa sokat keres. (Tivi előremászik az úr széke alatt. Uszónadrág, jambósapka, trikó van rajta meg szandál. Egyéb semmi. Láthatóan fázik. Folyvást izeg-mozog.) Tivi, hol bujpsz mindig körül? Köszönjél szépen a Tihámér bácsinak, kis apám, te drága! Hát tényleg el akartak vezetni a Grün Lilihez?

Na, ez szép volt maguktól! Az egy irtó jó darab legyen. Az a Komori! Egy édes! Gondolom, ő csinálta. Vagy nem? Tényleg kerestek engemet? Sajna, nem tudattak engemet előre. Arra föl otthon maradtam volna. És jól tetszett? . . . Megjegyzem, én is egy hét óta készülök hozzá. És nekem pont tegnapi kellett elmenni a Sajóval — tudja, a Dézivel — a Hunyadihoz!

A.: Á, a Hunyadihoz? Hol ment? a Népoperában?

B.: Hol ment? Jó viccz! Hisz az nem egy darab, az nekem egy másik barátném, a Hunyadi Elza! Tudja, az a fess fekete. Egy bájos! Megjegyzem, kicsit túlerős. Nem is kimondottan szép, de irtó elegáns! Mese nő!

Tívi (közbeszól). Nem is igaz, a moziba voltunk.

B.: Tartsd a szádat, te csibész, mert kapsz egyet! . . . Becsületemre ott voltunk a Dézivel.

A.: A Sajóval? Szépen volt maga a Dézivel a Hunyadinál; hiszen az Elza is pont ott volt pár ismerős ural a Grün Lilinél a parterren. Aztán együtt mentünk a Jardinbe. Könnyű volt neki, ő jól mulatta magát, ő perfekt tud németül! De a pezsgő nem volt rossz.

B.: Mit maga nem mond? No de ilyet! Tessék, az Elza, az nem zsenálja magát. És nekem azt hagyta otthon mondani, el van utazva. Megjegyzem, az ura be van vonulva. Gondoltuk, biztos az után utazott. A színházat így már lekéstük. Hát elmentünk a moziba.

A.: A Lyon Leához? (Szórakozottan.) Ki megy most már a Lyon Leához? . . . Nézze csak ezt a kicsi nőt! Nekem oly gyanúsak jön elő, tudja! (Tívi erősebben figyel.) Mily rövid a ruhája! És azok a túlkiesi czipők. Még hozzá készvettek. No de ilyet! Hogy ez kinéz! Rémes!

B.: Örületes! És az a szallag!

Tívi (közbeszól): Mama, hisz ez a Mancki néni!

B.: Richtig! hisz ez egy távoli rokon tőlem! (Üdvözi, de elég feszesen.) Tívi, ne köszönjél! Mindjárt kapsz egyet! (Tívi ismét eltűnik.)

A. (rágyujt); a hölgy azalatt elhalad.

B.: No de ilyet! Kíváncsi vagyok, mit ennél ma otthon főznek?! . . . Én nagyon elégedve vagyok a czipésszettel: Fessek ezek is, nemde? És egy valódi gúny-árt fiztettem értök: hetven kroncsi. Már tervben van nála egy másik. Már előre örülök rá . . . Ja, a Lyon Leához? Nem, hanem az Apollóba. Ah az a Pszili! Oly bájos volt már megint! És képzeljen, a saját igazi házasságát hagyta felvenni a filmen. Oly aranyos volt . . . Megjegyzem, majdnem visszament a párti. De pont azért volt érdekes. Mondom magának, volt neki egy mellénye, . . . na! (Tívi, mióta a mozirol van szó, megint előkerült.) Hanem, sajna, túlmeleg volt ottan. Na, és azok a népek, a kik ott voltak! Csupa Dob-utca, Rákóczi-út! És hogy azok beszélgetnek! Rémes! (Tívi türelmetlenkedik.)

A.: Irtó! . . . Nini, nézze csak ezt az alakot a monoklival! No hát! Ez itt flanzol, fikszalja a hölgyeket és én azt gondoltam, már rég be van vonulva. Biztos fel hagyta magát menteni! (Fel-emeli karcsattos-órák kezét.)

Tívi: Anyuka, én olyan éhes vagyok. Én megmondom a papának . . .

B.: Jé, kétnegyed kettő! Maga még nem megy ebédelni? Boldog ember! Olyan jól traccsoltunk, de most már én pakolászok,

mert az uram kettőkör már megint elmegy. (Feláll.) Jaj, hogy kinézhet a ruhám! Hol vagy Tivi? Hol bujatsz mindig? Gyere, kis apám, köszönjél szépen a bácsinak. Isten vele! Jó reggelt. Gyere, te drága! Eljönnek holnap a zsúromra, nemde? (Tivihez dühösen) Na várj csak! Gyere csak haza!

A. (ülve): Föltétlenül. Kisztihand! (Ülve marad. Az asszony és a gyerek balra, a bús magyar — még búsabban — jobbra el.)

GY—A.

NÉPNYELV.

I.

Dunántúli tájszók.*

odábbit: továbbit (l. NyÚSz.).

pizse, pizsi, pizsülle: tyúkokat hívó szó és gyermeknyelven tyúk.

pitye: gyermeknyelven kis csibe.

purzsa, purzsás: morzsálódó, morzsás, száraz, széteső, kiszáradt. A tehéntúróra mondják, hogy purzsás, ha nagyon ki van melegítve és nagyon száraz, rügös. (Acsád, Vas vm.)

pusli: köteg. Sz^uómapusli = szalmaköteg, öppusli galág = egy köteg galyág. Galág = galy-ág azaz rözse.

ragyiva: a ki mindenét elhagyogatja, elveszti. „Mos még a kiéséd nincs még, té ragyiva!”

riful: elszaggat, elpusztít. „Má még asztis érifutad?”

rizsa: rizskása.

rostokol: haszontalanba kénytelen várakozni, ácsorogni.

sedrefércz: szeles, hebehurgya. (Komárom.)

sémellik: egyik sem. „Mellik v^uót ott?” „Sémellik.”

sészínü: határozatlan színü, színehagyott, fakó.

sönnyedik: rüh (Rábaköz.) „Hogy a sönnyedik leptyén még!”
süsü: kisgyerek-sapka, kisgyerek-fejkötő, a melyből csak az arez látszik ki. (Győr.)

szeglik: megbicsaklódik, megrándul; *kiszeglik*: kificzamodik. „Ejnye, de megszeglett a vállom.”

sz^uóriszarka: ugri-bugri. (Komárom vidéke.)

szüfogásos: szívögöresös; *szüfogás*: szívögöres.

típ-láb: tehetetlenül, tétlenül ácsorog, lábatlankodik; haszontalanba tipródik. „O^ttip-láb egész nap.” (Vö. MTsz. *téb-láb*.)

tippá tesz: tükre tesz, összeszaggat, összetép. „Má mégin mintippá tétted a ruhátod!”

tiszt^uógyg: takarodj! „Tiszt^uógyg a szemem elü!”

toporog: tipródik. Toporog az, a kinek télen fázik a lába.

töhemín: megfertőzött tárgy, ruha, rongydarab stb.; az elszórt tárgyak szándékos megfertőzésével terjeszthető, terjedhető, összedehető ragadós és fertőző betegségek gyűjtőneve. Tudnivaló, hogy a nép nagyon is tudja, hogy mesterségesen is terjeszthető a fertőző baj, betegség, ha a fertőzőbetegségben szenvedő beteg ruháit elszórik, vagy a fertőzőbajos sebhelyet, kiütést valamely ruhadarabbal, tárgygyal megdörzsölik s aztán a ruhát v. tárgyat eldobják, hogy valaki fölvegye. „Éküttik a nyavallát”, mondják erre a dolgra s annál inkább

* A hol nincs kitéve a hely, Kemenesalja értendő. Az első közleményt l. MNy. XII, 137.

megteszik, mert meg vannak róla győződve, hogy a kitől „ékütköztük a nyavalyát,“ az azonnal meggyógyul, mihelyt valaki „megvetté (megvette), azaz az elszórt tárgyat fölvette és megkapta a betegséget. A nátháról is pl. föltétlen hiszik, hogy „küthető“ (küldhető). Tudja a nép, hogy sokszor elég az elszórt megfertőzött tárgyakkal való egyszerű érintkezés is, hogy valaki „megvégye“ (megkapja) a bajt. „Töheimbe lépött,“ mondják, ha valaki mezitláb jár és valami kiütéses betegséget szedett össze, vagy a melynek közvetlen okát nem tudják. (Rábaköz. Edve; vö. *teemény* MNy. XI, 188, Tudom. Gyűjtemény 1838, VI, 30 és *tétemény* MTsz.)

trappogás: lábbal való ütemes dobogás.

tutyi: fejkötő; átvitt értelemben: nyakleves, de ekkor inkább így mondják: *lévai tutyi*. „Maj adok é'tutyit!“ „Kaphaczcz é'lévai tutyit.“ (Komárom.)

uzsárdé: rajta, előre, hajrá!

zöheni^{ti}ő: a kocsitűn a kerékvágásban levő lyuk, a misárban éssötétben csinálhat nagy bajt, mert összetörik rajta a kerék. A kisebb fajta zöhen-tön csak „zöhenyik a kerék“, a kocsin ülők nyaka pedig „mégszeglik“.

II.

Beszélgetések.

1. *Tánczos Kati meg a szolgabíró*. A vasvári (Vas vm.) szolgabíró megidézi valami ügyben a környék egyik falujából az egyik menyecske, falubeli neve szerint Tánczos Kati.

A tárgyalás rövid ideig tart, de annál tovább a jegyzőkönyvfelvétel. A menyecske izeg-mozog. Sőt, úgy látszik, lakói is vannak, mert egyre sűrűbben és szörnyen vakarózik.

A szolgabíró egy darabig észrevétlenbe veszi a rühülődzést, de végre is odaszól a nyugtalankodónak:

„Viszket, menyecske, vizzket?“

„*Irgyon e zur, irgyon, në letymetüllön*. Magánok könnyű, de nekem még messze köll mennyi“ — vág vissza Tánczos Kati.

2. *Takács Márton panasza*. Az egyik szigetközi (Győr vm.) falu lutheránus népiskolájába megérkezik a szokásos tavaszi iskolavizsgáló bizottság. A helybeli iskolaszék néhány tagja már ott várja a bizottságot az iskolában. Az egyik iskolaszéki tagot megszólítja az egyik bizottsági tag:

„Hogy hívják, atyámfia?“

„Takács Márton vagyok.“

„Iskolaszéki tag?“

„Igenis kirem. Oskolaszék vagyok. De még gyerkeim is járnok a ziskolábo.“

„Hány?“

„Kettő a mindennapiba, eggya zismitlőbe.“

„Van még több is?“

„Van, kirem, még négy.“

„Hát akkor összesen hét. No az Isten tartsa meg őket. Szép számmal vannak. Van velök gond, úgy-e?“

„Bézon kirem, sokszor vagyok velök a szorulásbo“ — vakarja a fületövet Takács Márton bácsi.

Tovább folyik a beszéd.

„Szépen tudnak a gyerekek. Meg lehetnek a tanítójukkal elégedve!“

„Hát iszén még“ — hagyja rá épp az ellenkező véleményt rejtő hangon Takács uram.

„No talán van valami kifogásuk ellene?” — neszel a bizottsági tag.
 „Nincsen ollas.”
 „Hát milyen?”
 „Ahogy ollan pers^uóniás.”
 „Milyen az?”
 „Hát kirém, a tanitt^uónk ollan ember, ho^mmindenk^{it} még akar
 fődöznyi a beszígyivé.”

III.

Szólás, mondás, felkiáltás.

Annak kár fajját vetnyi, mer nehéz munka mégtörnyi: kár szaporodni engedni, mert nem lehet munkára fogni. Bizonyos rossz jármos lóra mondták, a melynek a csikai is mind rossz jármosok (rossz húzók) lettek. (Győr vm.)

A zemb^{er}ék közül égyyk is, másik is föllebbnek akart lennyi: mindegyik parancsoló akart lenni; egyik sem akart tudni feljebbvalóról. (Győr vm.)

Aújnye istenuccse! Hát osztán evígig fej? — szörnyüködik s gúnyolódik egyúttal a falusi bácsi a városi ember czilinderes fején. (Nagyszalonta. Győr vidéke.)

Happ kítelen, nem örömost!: nagyon szívesen, ha muszáj, — mondjuk mi városiak. Általánosan használt kifejezés.

Húogat, minda ménkü a gyepübe meg: húogat, minda sz. r a gyomba: megnémult, van oka hallgatni. Ugyanaz a jelentése, mint annak, hogy: *húogat, minda pap a zsákbo.* (Bóny, Győr vm.)

Íg, mi^uNoszlop! (Móriczhida, Győr vm.)

Íg, mi^mMest^{er}ibe a lutkatroc. „Acscsak büzőlgett” — feleli rá a másik.

Istentü érugaszkodott!

Kutya világ, szük esztendő: kedélyesebb hangú kifakadás a sors ellen. Általános.

Nem szabadott neki íem^{en}nyi: nem volt szabad neki elmenni. Érdekessége a melléknévi eredetű *szabad* mondatrésznek igeszerű ragozásában van.

Ollan „Ejnye, új lé maj rád vigyázok” — ura v^uót: magával tehetetlen ember volt a férje. (Móriczhida, Győr vm.)

Ótq v^uót é^hhuzábo: elég volt egyhuzomban.

Sel^m a zület, k^uócza gyövödelem: nem ér semmit az egész élet.

Sohánok nagya vig^e: meggondolod még addig százszor a dolgot! Annak mondják, a kit valami balsiker ért és fogadkozik, hogy soha többé nem teszi ki magát a balsiker eshetőségének.

SZTROKAY LAJOS.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Titkári jelentés 1915-ről. Tisztelt közgyűlés! Első ízben van szerencsém Társaságunk egy évi, immár a tizenegyedik esztendei munkásságáról beszámolni. Beszámolómat megkönnyíti, hogy mind a titkári jelentésem formáját, mind pedig titkári működésem irányát megszabta tisztelt barátom és elődöm, dr. Gombocz Zoltán, a ki Társaságunk megalakulása óta követésre méltó buzgalommal intézte előbb mint jegyző, később mint titkár Társaságunk ügyeit, s nagyra-becsült Elnökünkkel mint társszerkesztő nagy tudással szerkesztette

folyóiratunkat. Beszámolómat azzal kezdem, hogy megállapítom, hogy a mai rendkívüli viszonyok a mi Társaságunk működésén is meglátszanak. Így kevesebb volt a felolvasóülés, mindössze ötöt tartottunk. Felolvastak, a közgyűléssel kapcsolatos felolvasó ülésen Tolnai Vilmos: Adatok a magyar hanglejtéshez; február 16-án: Gombocz Zoltán: Nyelvtudományi alapkérdések, Vargha Damján: A FesteticsC. pálos eredetéről; márczius 16-án: Mészöly Gedeon: Az „óta“ névutó eredete, Melich János: Hang- és alaktani magyarázatok; október 19-én: Szinnyei József bemutatta Gabriel P. Gottfried: A PozsonyiC. felfedezett kézírata, Mészöly Gedeon: A személy szó eredete, Vargha Damján: A SzékelyudvarhelyiC. egyik forrása; december 22-én: Vargha Damján: A PozsonyiC.-ről, Melich János: Volt-e ő-ző nyelvjárás a honfoglalás idején? — A Társaság által adott megbízásoknak sem felelhetek meg a megbízottak: A Magyar Nyelv I—X. kötetéhez tervezett szómutatót Sági István, a ki a háború kitörése óta teljesít katonai szolgálatot, ebben az évben sem készíthette el. A tervezett tájszótárak közül „az alsó-háromszéki“-nek szerkesztője, dr. Erdélyi Lajos jelenti, hogy 1916 folyamán elkészül vele, ellenben dr. Horváth Endre, a ki orosz hadifogoly, a maga „Dunántúli tájszótára“-ról nem küldhetett jelentést, dr. Csűry Bálint pedig ebben az évben a „szatmárvidéki tájszótár“ érdekében az *í-ző* nyelvterületen gyűjtő útját nem folytathatta. Fokozottabb mértékben érték a Társaságot elhalálozás folytán a veszteségek is. Meghaltak: dr. Berghoffer Károly, Társaságunknak megalakulása óta buzgó és lelkes tagja, továbbá Schmidt Rajmund, felsőkereskedelmi tanár, a ki Vasverő Rajmund néven több értékes nyelvészeti cikket írt. A harctéren pedig értesülésünk szerint következő társaink haltak hősi halált: Kulcsár Gyula, Nagy Sándor, Szabó Béla, Zádor Béla. Társaságunk halás kegyelettel fogja megőrizni emléküket. — Tagjaink és előfizetőink száma 1914 végén 870 volt, 1915 végén pedig 881. A háborús viszonyokra való tekintetből ez emelkedést is örömmel jelentjük, úgyszintén azt, hogy alapító tagjaink száma hárommal gyarapodott; alapító taggá lettek: dr. Horváth János, a báró Eötvös József-collegium tanára, dr. Horger Antal, Társaságunk jegyzője és gróf Festetics Sándor. — Saját megtakarításunkból tőkésítettünk 4000 koronát, a hadi kölcsönre lombardozással 15000 kor.-t jegyeztünk, a melyből immár 6000 kor.-t törlesztettünk. Itt említem, hogy ez évi bevételünk 11,743'65, ezzel szemben kiadásunk 10,985'07 kor. volt. E kedvező anyagi eredményel kapcsolatban jelentem, hogy az általános drágaság folytán a nyomdai költségek már ez évben is tetemesen növekedtek. E nagy mértékű áremelkedés miatt folyóiratunk szokott terjedelmén most még semmit sem kellett változtatnunk, ha azonban a drágulás tovább tart, akkor kénytelenek leszünk az ívszámot leszállítani. Végül legyen szabad itt felsorolnom azon tagjainkat, a kik a harctéren a haza védelmében állanak; abc-rendben im itt következnek: Barthos Kálmán, Beke Ödön, Danielisz Sándor, Fuchs Dávid, Gálos Rezső, Gregorovics László, Horger Antal, Horváth Endre, Horváth János, Kara Ferencz, Keleti Jenő, Kertész Manó, Klacsó Olivér, Kräuter Ferencz, Laban Antal, Moldvai Vilmos, Német Gábor, Péter Lajos, Pintér Jenő, Piovaras Gyula, Ruhmann Jenő, Sági István, Simonffy János, Szabó István, Szinkovich Jenő.

Kérem a t. közgyűlést, sziveskedjék jelentésemet tudomásul venni.

XIII. Közgyűlés (1916 január 18-án).

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Melich János titkár, Trócsányi Zoltán pénztáros, Erdélyi Lajos, Gombocz Zoltán, Gulyás Pál, Gyomlay Gyula, Nagy Gyula, Tolnai Vilmos, Vargha Damján, Vikár Béla, Vizsota Gyula választmányi tagok, Bajza József, Bán Aladár, Baros Gyula, Bogdánffy Ödön, Heinlein István, Hellebrant Árpád, Klemm Antal, Németh Gyula, Pais Dezső, Putnoky Imre, Szegedy Rezső, Szemkő Aladár, Szidarovszky János, Szigetvári Iván, Vargha Bálint, Velledits Lajos, Zsinka Ferencz rendes tagok.

1. A közgyűlést megelőző felolvasóülésen Vizsota Gyula felolvassa „Széchenyi négy első munkájának nyelvéről“ cz. tanulmányát.

2. Az elnök a közgyűlést megnyitván, a szavazatszedő bizottság elnökéül Putnoky Imrét, tagjaiul pedig Bajza Józsefet és Velledits Lajost küldi ki s a szavazás idejére a közgyűlést fölfüggeszti.

3. A közgyűlésnek újból való megnyitása után a titkár felolvassa a társaságnak 1915. évi működéséről szóló jelentését, Erdélyi Lajos választmányi tag pedig a pénztárvizsgáló-bizottság jelentését. A közgyűlés mindkettőt tudomásul veszi.

4. A pénztáros bemutatja a választmánytól ajánlott 1916. évi költségvetést. A közgyűlés változtatás nélkül elfogadja.

5. Putnoky Imre, a szavazatszedő-bizottság elnöke jelenti, hogy összesen 32 szavazat adatott be. Megválasztottak: Elnökké Szily Kálmán 31, alelnökké Szinnyei József 30, titkárrá Melich János 31, jegyzővé Horger Antal 32, pénztárossá Trócsányi Zoltán 31 szavazattal. Választmányi tagok lettek: a) budapestiek: Frecskay János 31, Horváth János 32, Kertész Manó 29, Simai Ödön 31, Tagányi Károly 30, Tolnai Vilmos 32, Vargha Damján 31, Vikár Béla 32, b) vidékiek: Gombocz Zoltán 32, Pap Károly 31, Zolnai Gyula 31, Pais Dezső 19 szavazattal. Egy-egy szavazatot kaptak: elnöknek Szinnyei József, alelnöknek Lehr Albert, titkárnak Trócsányi Zoltán, pénztárosnak Putnoky Imre.

Az elnök, tisztviselőtársai és az új választmányi tagok nevében is, a közgyűlésnek köszönetet mond a megválasztásért, s minthogy indítvány nem adatott be, a közgyűlést berekeszti.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

31. F. L. „tájékoztatást“ kér tőlünk, „hogy

1. Az „értemre, értünkre“ stb. kifejezés (= memoria nostra, emlékezetünkre, tudtunkkal) a néptől hallható-e, ismeri-e a régi magyar nyelv, esetleg Arany? Ha igen, egy-két adatot kérnék rá.

2. A „harmadfű“ csikó voltaképp hány éves? Helyes-e a fű (legelő, gyeplő) fölvétele? s az az okoskodás (Imre Sándoré is), hogy a csikó az első évben nem igen legelvé, a h. f. csikó, a melyik csak harmadszor eszik fűvet, legelész, voltaképp már négy éves.“

„Szíves“ válaszunk ez:

1. Honnan veszi F. L. úr ezt a kifejezést: „értemre, értünkre“ stb.? Ismeri-e? hallotta? olvasta-e? S honnan veszi a hármas értelmezést? Úgy látszik, mintha ismerné s csak *többet* akarna tudni róla tőlünk. Az első, a ki említi az irodalomban, LÖRINCZ KÁROLY, de ő a „Három-

széki Nyelvjárás“ cz. értekezésében (l. Magyar Nyelvészet, 1861, VI. l. 324. l.) nem *re*, hanem *be* raggal közli, így: „értembe, értedbe, értibe“ s ezzel értelmezi: „az én, te, ő, általunk megért időben.“ A *Vadrózsák* (1863) Tájszótára egyszzerűen kiírja Lőrinczet, de mégis azzal a különbséggel, hogy a zárt *é*-t megjelöli: értémbe, értédbe. Így közli Ball. Telj. Sz.-a s a MTsz. is, emez megtoldván az értelmest evvel: „vagy a melyre én emlékszem stb.“ Se a régi Tájsz., se CzF. nem tud róla. Se egyéb régibb s újabb szótárak. De hol található az „értemre“ alak? Én csak két helyről ismerem: GYARMATHI S. „Nyelvmester“-éből (1794), melynek II. darabja 126. lapján van ez: „a mi értünkre“ — és a NySz.-ból, melynek példáiban ezek az alakok fordulnak elő: „csak az én *ertemre*“, „csak a mi *ertünkre*“, „némelyeknek *értékre*.“ *Be*-ragos egy sincs köztük. Hallani is hallottam egy erdélyi (nem háromszéki) asszonytól, hogy „az én *ertemre* is“. Megjegyzem még, hogy e kifejezéssel nem lehet egy kalap alá vonni (l. Ball. Telj. Sz.) ezt: „*értire ad*“, mert ebben a *tő* nem „ér“, hanem „ért“, s „*értire*“ tulajdonkép = ért + (e)t + ére (értésére).

Ezek után már kimondhatjuk, hogy a szóban lévő kifejezés, igenis, hallható a néptől, de csak Erdélyre szorítkozik (Háromszékre); hogy a régi nyelvben is divott, szintén csak Erdélyben, a minek bizonyosága, hogy a NySz. öt adata mind erdélyi írókból való; végre hogy az újabb írók nem ismerik, nem használják. Arany se.

2. Hogy a *harmadfű* csikó voltaképp hány éves? S jól okoskodik-e, a ki azt mondja, hogy voltaképp már *négy éves*? Inkább annak van igaza, a ki azt állítja, hogy voltaképp csak *két éves*. Lám, a régi Tájszótár ezt közli Acsády Sándortól: „*Negyedfű, három esztendős*, egy fűvel kevesebb, mint mondatik.“ Eredeti ez a *fűszerinti* korhatározás. A fű és az év sohasem esnek össze. Lehet olyan „harmadfű“ csikó, a mely *még két esztendős sincs*, pl. a májusban született a harmadik fű idején, márcziusban vagy áprilisban. Számítani kell az *első fűvet* is, bár nincs *elsőfű* csikó, hanem *kis* csikó. E szerint *harmadfűnek* azt a csikót nevezik, a mely születése óta a harmadik fűvet legeli (tavasztól késő ősziig), tehát két éves mult, s minthogy a *harmadik* esztendőben jár, noha azt még nem töltötte be, több szabadsággal, mint szabatosággal = *három éves*. Ezt bizonyíthatni fölösleges. Már Molnárnál „harmadfű“ (és *-fő*) = triennis. Barótinál: „*ötödfű*“: öt esztendős, p. o. tinó. Mártonnál: „harmadfű“, drey Jahr alt. Kassainál: „negyedfű“ tinó: quadrimulus juvenicus. Sándornál: „hetedfű“, pecus septenne“ (l. még CzF. és Ball.).

Hogy helyes-e a *fű* *tő* fölvétele? Ily rövidítésre s arra, hogy főnév melléknévül használtatik, számtalan példa van a nyelvben. Pl. *épkézláb* ember, *nagytest* leány stb. *Harmadfű* tulajdonkép ezt jelenti: harmad fűre kelő (kelendő, menendő), harmad fűre járó stb. S nem, mint Sándor véli, ezt: *fűv-i*, vagy mint CzF. állítja, ebből *fűv-ü*. Vö. vog. *kít pum lüw*, *zürém pum lüw* „két fű ló, három fű ló“, l. Kelsz. VI, 198, Nyr. XLI, 305, NyK. XLIII. 67. LEHR ALBERT.

32. **Főrend.** (Cs. G. úrnak.) A hivatalos (tehát szabatos) elnevezés: „*Főrendiházi tag*“. A *főrend* pedig pongyola (nem helyeselhető) rövidítés. A régi „*Karok és rendek*“ mintájára az összességet nevezhetjük *főrendeknek*, de valamint sem a *kar*, sem a *rend* nem vonatkozott az egyes egyénekre, szintűgy a *főrend* sem. Az analogia azonban (ha hamis analogia is) nagy úr a nyelvben. A Képviselőház tagja: *képviselő*, tehát a főrendiházi tag (hamis okoskodással):

főrend. Olyanforma ez, mintha valaki a Pannonhalmi rendház tagját Pannonhalmi rendnek nevezné.

33. **Debreczeni hírlapi stílus.** A „Debreczeni Újság“-ban olvassuk: „A nagyerdei kiirtott terület *parkirozási* munkálatai megkezdődtek s rövid idő alatt készen lesz *úgy* a fásítás, *mint parkirozás*“. A „Debreczeni Független Újság“-ban pedig: „Debreczen város katonai ügyosztálya ma *plakatirozta* a 46—47 éves népfölkelők bevonulásáról szóló rendeletet“.

E. P.

34. **S. Zs.** azt írja (Nyr. XLV, 144), hogy *Szücsi* a Nyr. XLIII, 441. lapján nem fordul elő s így a MNy. XII, 94. lapján írt megrovásom „határozottan tévedés vagy sajtóhiba“. Igaza van, sajtóhiba. *Szücsi* helynév a Nyr. XLIV, 441. lapján van kétszer *Szücsinek* nyomtatva, de itt aztán „határozott tévedés“ és nem sajtóhiba a helyes *Szücsi* helyett.

35. **R. K. J.** A Századok L : 203. lapján ezt olvassuk: „Ha a tudomány szent nevében kívánja, én elhiszem neki, hogy jól műfordított, csak egy kissé szabadon . . .“. *Úgy* hiszszük, tréfásan van ez mondva, s csak véletlenül maradt el a *műfordított* mellől a „“.

36. **Vágott sertés.** A Budapesti Hírlap 1916 márczius 28-i száma hírül adja, hogy az osztrák törvénytárban megjelent egy rendelet, a mely „a Magyarországgal 1915 december 16 óta *vágott sertéssel*, disznósírral, szalonnával és sertéshússal fennálló forgalmat újra szabályozza“. A cikk azután bőven szól e rendeletről s valahányszor *leölt sertésről* kellene szólnia, mindannyiszor *vágott sertést* emleget. Minthogy a magyar ember a sertést *öli, leöli, leszúrja*, sőt volt idő, mikor előbb *leütötte, leverte, agyonverte* (vö. *verő malacz, verő disznó*, l. MNy. X, 320, XI, 181, 287) s csak aztán vette vérént, azt hiszem, *vágott sertés* helyett jobb volna *leölt sertésről* beszélni. Felelet: Igaza van; a magyar ember a barmot (ökröt, tehenet), birkát vágja, míg a baromfit meg a disznót öli.

K. P.

37. **J. P. DARKÓ JENŐ** „Bölcs Leó Taktikájának hitelessége“ cz. dolgozatában olvasom, hogy annak a magyar vezérnek a nevét, a kit LIUDPRANDUS *Dursac* néven említ, talán *Dvorzsáknak* lehetne értelmezni (l. 111. lp.). Kérdem, megállhat-e ez a hozzávetés. — Fel.: Tudvalevő dolog, hogy a *Dvorzsák* név cseh név, csehül írva *Dvořák*. E tulajdonnév a „höfbling“ jelentésű cseh *dvořák* köznévből való. Hangtanilag, de meg egyébként is teljesen lehetetlen, hogy azonos lehetne a X. századi magyar *Dursac* vezér nevével.

M. J.

38. **Pergőtűz.** A magy. *pergőtűz* = ném. *trommelfeuer* francia neve *feu roulant*, olasz pedig *fuoco rullante*.

H. I.

39. „**Pandalba esett.**“ Székesfehérvári öregektől hallottam ezt a kifejezést. A kenyérré mondják, mikor rosszul kelt meg és a sütésnél ellaposodott. Körülbelül annyi, hogy nem sikerült. A MTáj-szótár nem tud róla. Ismerik-e valahol?

K. B.

Pandal = *padmaly*. (L. MTsz II, 57): „A kemence belsejének alsó szöglete, a hol az oldala meg a feke összehajlik.“ (Bóny, Győr vármegye.)

SZERK.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XII. KÖTET.

1916 MÁJUS

5. SZÁM.

Szófejtések.

1. *Alattvaló*. A régi nyelvben ez a szó ,inferus, vilis, ignobilis, alacsony, silány, nemtelen, alávaló' jelentésű (l. NySz., MA³ m., PP^{1,2} m., stb.); ez az *alattvaló* ma már elavult. A mai nyelvben az *alattvaló* ,subditus, untertan, untertänig' jelentésű. Alig hinné az ember, hogy a ,subditus, untertan, untertänig' jelentésű *alattvaló* aránylag újabb keletű szó; első szótári adat MÁRTON JÓZSEF 1803. évi német-magyar szókönyvében található (l. az *unterthan* szót; későbbi adatok: MÁRT. 1807, 1811, SI., WAGNER: Phras. 1822 *subditus* a., HARTL. 1827, KR., KASSAI I, 143 stb.), s összefüggő szövegben a szóval 1723-ban CSUZYNÁL találkozunk (vö. CSUZY: Tromb. 696: a fejedelem *alattvalóit*, idézi MÁTYÁS FL. Nyelvt. szót. kis., NySz., uo. 323: az *alattvalók* közt NySz.). Az a kérdés, hogyan keletkezett ez a határozós összetétel? E kérdésre csak úgy válaszolhatunk, ha megfigyeljük, hogyan fejezték ki különféle korokban a magyarban a ,subditus'-t. Erre nézve azt találjuk, hogy a ,subditus'-t a XV—XVII. sz.-ban, s részben még a XVIII. században is a következőképen fejezték ki:

a) az alattad valokath; alatta valóinak; az ev alattok valokra; alattok valokon (l. NySz. I, 51, III, 950); az mi alattunk ualo uitezeok (l. A budai basák magyar nyelvű levelezése I, 364); az mi alattunk ualokra uo. 365, 373; az ti alattatok valokat uo. 91; az te alattad valokat uo. 91; sőt így is: az mi alattunk feleöl panaszolkodik (Nagyságod) uo. 441 stb.

b) az feolsegeod alat ualok uo. 360; az N(agyságod) alat valoktolis uo. 442; az Keg(yelmed) alatta waloí uo. 391; az N(agyság)tok alat valok uo. 453; az feölsegteök alat ualok uo. 474.

c) az ty kapitánitok birtoka alat valok uo. 180; az f(e)l(sege)d byrtoka alat valokat uo. 154; az fölsegöd byrtoka alath valokra uo. 146; az f(e)l(sege)d birtoka alat valok ellene uo. 110; az felseged birtoka alat valokal egietömben uo. 86; az tatay

kapitan birtoka alat valok uo. 131; az mi birtokunk alat valok ou. 85, 118, 124; az ty birtokotok alat valok, főkeppen az egriek uo. 131 stb.

E példák azt mutatják, hogy a XVIII. sz. elejéig a ‚subditus‘-t a *való* segítségével kétféleképpen fejezték ki: 1. A *való* jelzője a birtokos személyranggal ellátott *alatt* határozószó, vö. az *a)* alatti példákat; 2. A *való* jelzője *alatt* névutós határozó, vö. a *b)* és *c)* alatti példákat. A *való* ilyen funkciójáról I. KERTÉSZ M., NyK. XLIII, 92.

A fenti példák alapján az a nézetem, hogy a mai ‚subditus‘ jelentésű *alattvaló* eredetéről csak ez a két magyarázat lehetséges: vagy nyelvújítói alkotás Csuztyól, illetőleg a XVIII. sz. végén valaki mástól, vagy pedig mondatból való kiválás: tapadás útján keletkezett a *b)* és *c)* alatt felsorolt: *Felsőged alatt valók*, *Nagyságod alatt valók*, az *Felsőged birtoka alatt való*-féle szerkezetekből. Mind a két felfogást érvekkel meg lehet támogatni, mi azonban valószínűbbnek tartjuk, hogy az *alattvaló* ‚subditus‘ jelentésben tudatos, tehát nyelvújítói alkotás.

2. *Izsó*. A XIII—XV. század emlékeiben gyakran előforduló személy- és helynév az *Isoy* > *Isó* > *Izsó* (irva *Isou*, *Isov*, *Isou* Kovács, Ind.; *Isouteleke*, *Isoteluke*, *Isowrethe*, *Isow*, *Izow* OklSz.; *Ysowlaka*, CsÁNKI I, 628, *Izsopallaga* vel *Isopallaga*, LIPSZKY, Rep.). Hogy ez *Izsónak* milyen az eredete, arra két nézet van. Az egyik BOD PÉTERÉ, a ki a régi emlékekben található *Isu* írott alakot *Josephus*-nak értelmezi, a másik az OklSz.-é. Az OklSz. az *Izsó* nevet vagy a *Josephus*-szal, vagy pedig az *Esau*-val tartja azonosnak, s megjegyzi, hogy a Váradi reg.-ban van egy „comes de Vgosa“, a kit a Vár. reg. egyszer „*Isou* comes de Vgosa“-nak, másszor „*Esau* comes de Hugusa“-nak nevez (KARÁCSONYI-BOROVSKY kiadásában 31. §.: *Isov* comes de *Vgosi*, uo. 243. §.: *Esau* comes de Hugosa). Azt hiszem, hogy csakis ez utóbbi nézet a helyes s a régi magyar *Isoy* > *Isó* > *Izsó* nemcsak értelmére, hanem eredetére is azonos az *Esau* névvel, más szóval az *Izsó* < *Isó* < *Isoy* régibb magyar **Ēsoy* < *Ēsau*-ból fejlődött. Ennek bizonyítására felhozom a következőket:

a) A Vár. reg.-ban említett *Isov* (olv. *Isoy*) és *Esau* (olv. *Ēsau*) „ugocsai comes“ egy és ugyanaz a személy, a kit 1216-ból *Ēsau*, 1217-ből *Isoy* néven említ a Vár. reg.

b) Hazánkban nemcsak *Isoy* > *Isó*, hanem *Ēsau* nevű emberek is voltak. S a mi fontos, az *Esau(v)* alakok mind

régebbiek az *Isoy* > *Isó* alakoknál; vö. 1186-ból: *Esau* bichariensis comes; 1198-ból: *Esau* curiali comite et eodem cenadiense . . . *Esav* palatino comite (l. MELICH, Szláv jöv. I, 2 index); 1217-ből: *Esau* Kovács, Index.

A gör. Ἰσαῦ (itt zsidó eredetű) az egyházi latinban a X., XI., XII. században rövid *e*-vel *Esau*-nak hangzott (a lat.-ban ragozhatatlan). Hogy a gör. ἱ-kezdetnek a latinban rövid *e* is megfelelhet, arra vö. gör. Βηθλεεμ, Ἡρώδης, Ἰσαίας = egyh. lat. *Bethlehem*, *Herodes*, *Isaias* ~ *Esaias* stb. Ma az egyh. lat. *Ēsau*-ból *Ēzsau* lett, a XII. században az egyh. alak *Esau* volt rövid *e*-vel. Ebből a magyarban *Ēsau* lett; a mikor a magyarban a szóvégi *-au*-ból *-ou* lett (vö. 1055-ből: *monarau*, *munorau*, később **monorou* vö. *monoroud* OklSz.; *Mauricius* később *Mouricius* stb., l. MELICH, Keresztneveink 27), akkor lett a magyar *Ēsau*-ból *Ēsou*. Minthogy pedig a szókezdő *ē*-ből *i* lett (vö. *Illés* ~ *Illyés* < *Ēllyés* < lat. *Elias*; *Ilona* < *Ēlëna* < lat. *Helena* ~ *Elena* stb., l. MNy. VII, 239), az **Ēsou*-ból is szabályosan *Isoy*, majd *Isó* lett. Az *s* helyén ejtett *zs* magyar *s*-ből való későbbi fejlemény.

Összefoglalva az itt kifejtetteket, az eredmény ez: gör. Ἰσαῦ > egyh. lat. *Ēsau*, ebből magy. *Ēsau* > **Ēsou* > *Isoy* > *Isó* > *Izsó*. A mai egyházi magyar *Ēzsau* aránylag újabb, XVI. sz. óta keletkezett az újabb egyh. lat. *Ēsau*-ból. Csak megemlítem, hogy napjainkban az *Izsó* alakot, ha jól tudom, *Izsák* egyértékesekeként keresztnevéül is használják. Ez azonosítás egészen újabb keletű, de hogy kitől ered, azt nem tudom.

MELICH JÁNOS.

Széchenyi első négy művének nyelvéről.

IV.

Széchenyi műve 146. lapján azt fejtegeti, hogy nincs fenytő törvénykönyvünk, erre Orosz ezt jegyzi meg: „Hiszen Európának majd minden nemzetei csak épen az utolsó 50 esztendőben jutottak criminalis codexhez. Már most tekintsünk az utolsó 50 esztendei országgyűlési actainkba, mit találunk ott? „Adj! Adj! és mindig csak adj! ha pedig az ország belső elrendelésére került a szó, be sietett akkor a kormány a Rendeket haza küldeni, hogy inkább fogdossák bé az ujjonczot, szedjék bé a subsidiumot, vagy üljenek lóra! Ez az utolsó 8 Diaetánk egy-

forma gyönyörű históriája!“ Széchenyi itt is érintetlen hagyta az eredeti szöveget.

Nem történt változtatás azon jegyzete alapján sem, mely a külföldön lakó főurakra vonatkozott (158) s mely így szól: „Ezen egész okoskodás csak a legkisebb részében alapos; nagyobb része ki nem állja a szorosabb vizsgálatot. Azonban a Gróf szájában annál helyesebbek az észrevételek, minél jobban azokat tettei által megczáfolja; nem is lehet kételkedni, hogy az „egyhangu canonisatio“ e szónak nemesebb értelmében bizonyosan bekövetkezend“.

Nem vette figyelembe Széchenyi Orosznak azt a jegyzetét sem, mely arra vonatkozik, hogy a legnagyobb familiáknak nincs semmijük (130). Orosz itt így írt: „Ezen utolsó vád csak részben a magyar systema okozottja; a legközelebbi oka pedig a német systema által mindenkép ápolgatott tékozlása nagy birtokosíknak — mert hiszen még a moratorium is német találmány, a sequestrumot pedig a Cancellaria hozta illy gyönyörű divatba — és az indirect adó, kereskedésünk elzárása stb.“.

Mikor Széchenyi azokról szól, a kik az előhaladás hátráltatói (170. l.), ezt írja Orosz: „Ez egy gyenge argumentum, mert azért, hogy valaki „ment és tiszta a legkisebb gyanújának szeplőtől is“, mégis tudhatja azt, hogy nem minden ember olly tiszta mint ő, sőt igen nagy gyávaságot mutatna, ha ezért nem látná a dolgok valóságát. Az illy emberek igen ritkák, de annál nagyobb egy más osztálnak száma, mellyet a Gróf mindenütt említeni elfelejtette; azon becsületes emberek t. i. kik látják a javítások szükségét, az illy javaslatok hasznát; de a mult és mostani idők példáját és a kormányok igyekezeteit szemlélve méltán tartanak attól, hogy a régi rossz helyett ne cseréljenek sokkal rosszabb ujat. És ez kulcsául szolgálhat sok vélt makacsságok, előítéletek és rossz akaratoknak vádjai ellen. Csak biztosítson a kormány minden önkényes tendenciája ellen, tudom, hogy még maga a Gróf is örülni fogna azon szives készségen, mellyel a nemzet minden általa tett bölcs javaslatokat elfogadni sietendne“. Itt sem változtatott Széchenyi a szövegben.

Érdekes Orosznak az a jegyzete is, mely arra vonatkozik, hogy a nemesek az utak, vizek szabályozásának költségeihez nem járulnak ezentul sem (202). Itt ezt jegyzi meg Orosz: „E törvényjavaslat leginkább a közizagságon alapulván, nem

ártana ezen correlatiokat nemcsak az adófizető, hanem a nemesség részéről is felvilágosítani. Ha egyfelül tagadhatlan, hogy a parasztság terhe az előbbihez képest úgy áll mint 10 1 hez; még bizonyosabb az, hogy a nemesség hajdani terhe — legyen az akár mi okból is — 10 től 1 ig apadott. — Midőn a földesúr és jobbágyai között az egyesség — legyen az világos kötés által vagy csak hallgatva — történt, az első még több századok által maga s kirekesztőleg vitte az országnak védelmét. Hogy pedig az akkori nyughatlan, durva időkben a nemesség majd mindig fegyver alatt volt és majd a német szomszédok, majd a görög, török, cseh, olasz stb. ellen harczolt, ismert dolog. — E tekintetben egészen megváltoztak az idők és a békesség szakaszai — kivált a magyar nemességre nézve — annyira hosszabbodtak, hogy ez majd 100 esztendeig — 1741-től fogva — úgyszólván épen nem vérzett a hazáért. Sőt, a mi azt még világosbra helyzi, a francia revolutioji s Napoleoni véres időkben, hol Európának minden nemzete óriási ütközetekben vitézkedett, a magyar nemesség a Győri ütközetten kívül — mellyet tán jobb hallgatva elmellékelni — épen nem harczolt, — mert amaz egyes nemeseket, kik az austriai armadában szolgáltak, ide számlálni nem lehet, minthogy azok sem szoros kötelességeknél fogva, sem magok költségén nem vitézkedtek. És így csakugyan keserű igazság marad az, hogy a magyar paraszt mostani időben nemcsak az utak, vizek, vámok, tisztviselők, épületek, sőt még a magyar gazda költségét viseli, hanem még a nemesség fegyverbeli terhét is nagyobb részben nyakán viseli, mert csakugyan ő az, ki az ütközetben vérzik és még az armadiát is fizeti.

Orosz néhány dicsérő megjegyzését is közölnöm kell.

A vám ügyeink részletezését (59. l.) ily megjegyzéssel kíséri: „Ezen egész előadás olly igaz, olly gyönyörű, olly remek, hogy csak az ohajtást szülheti, bár ne találtatnék az egész munkában semmi, a mi vele összeütközésben vagy ellenkezésben áll. Egy egész könyv illy szellemben, illy mértékletességgel írva, csudákat szülne! Pedig be könnyü volna ez a lángeszű szerzőnek, ha csak némelly állításairól, — mellyek noha nagy részben igazak, mégis azáltal ártanak leginkább, hogy *teljességgel* igazaknak mondatnak — lemondani, vagy azokat legalább csak módosítani akarná. Hány katona állotta már férjfiason ki a tüzet, mivel ráfogták, hogy vitéz, midőn hihetőkép elszőkött volna, ha ötten gyávának, az ellenséget pedig ellenállhatlan vitézeknek hirdette

volna a kapitány. — Egyedül Britanniával való hasonlításra ez a rövid megjegyzésem; hogy noha annak belső *consumtio*ja legfőbb szorgalmi rugója, az mégis — nemcsak ott, hanem mindenütt — épen annyira okozott mint ok. A szorgalom, egyetértés, belemésztés, külkereskedés, közmegelegedés stb. nagy érdémvnek mindannyi kerekai, mellynek egyikéről sem lehet állítani, hogy kirekesztőleg hajtja az egészt, hanem egyik a másikat mozgatja, emeli, segíti. Mindnyájoknak rugótolla a szabadság, a közönséges, minden kivétel nélküli szabadság, melly midőn egy felől senkit sem rekeszt ki mennyei áldásából, másfelől közös erővel visszaver minden önkényt vagy ellenséges, egyoldalú systemát. — A jelen munka csak az első részét említi e boldogságnak és az ezeránti elvei minden nemes kebelben rokon visszahangzásra akadandnak — másik részt világosan kifejezni nem szabad ugyan, mivel az obscurantismus vaskeze gyalázatos bilincsekben tartja a férjfiás szózatot — de legyen csak egyszer megnyerve az első, követi majd azt bizonynyal a másik is — így vagy amúgy —“

Mikor Széchenyi a *Jus proprietatis* szakaszban a családok fenntarthatása érdekében rendszer-változást sürget (130. l.), ezt írja Orosz: „Ellenállhatatlan igazságok!“

A *Törvényelőtti egyenlőség* szakaszban Széchenyi megelégedésünk sarkköveiről szól (137—138), itt ezt jegyzi meg Orosz: „Ezen egész előadás olly remek, hogy az, ha csak a *censura* átengedi, egész hazánk legtisztább háláját³megnyerendi“.

A követválasztás ecsetelésénél (160. l.) ezt jegyzi meg Orosz: „Gyönyörű! Igaz! de a censor —“

Mikor Széchenyi azt fejtegeti, hogy mindenki idom szerint fizessen (196), így ír Orosz: „Egészen lelkemből van írva“.

A közszabadság szükségességének vázolásánál (239) ezt jegyzi meg: „Gyönyörű igék! Csak a *censurán* menjenek keresztül“.

Széchenyi, mint látjuk, nem fogadta el Orosznak sokszor fontosabb megjegyzését sem, épp úgy van sok oly apróbb nyelvi javaslat is, melyeket szintén nem vett figyelembe. Vannak Orosznak oly javaslati, a melyeket Helmeczi vagy Széchenyi utólag javított. Ezekről alább lészen szó.

Széchenyi Orosz megjegyzéseit áttekintvén, azt, a melyet elfogadott, részben irnokával javította ki a letisztázott kéziratban, részben maga javította ki. A tárgyi természetüeknél is így járt el. Ott azonban, ahol kételye volt, NB jelt tett s úgy látszik,

először meggyőződött, mennyi az igazság Orosz megjegyzésében, s csak azután határozott.

Az így kijavított kéziratot ezután Helmecezi tekintette át s ő magán a kézíraton tette meg javítását czeruzával.

Helmecezi javításai tisztán a mű nyelvezetére vonatkoznak: egyes szavakat javított, ritkán a szórendet s egy-két helyen a szöveget módosította.

Javításai közül Széchenyi elfogadta a következőket: fejlődő (e. h. kifejtett 15), azóta szüntelen (már annyi idei 16), veszély (veszedelem 18), élendő (élő 19), konyhadeákságot (konyhadeákat 20), tengés (lét), jólét (jóvolt), fel is fuvalkodik (felfujja magát 21), uszkáljon (uszdogáljon 24), engedendik (fogják engedni 25), alap (basis), cselekvém (cselekedtem vala), eszközölhet (lehet eszközölni 29), tőlök (tölek 33), sajtószabadságos (sajtó szabadsági 35), ministerkorlátozó (minister szorító), nyugalom (nyugodalom 43), helyzet (helyezet 47), igaztalanság (igazságtalanság 48), kevesbitni (kisebbíteni 50), sajtol ki (kiszorít), idomlag (iránylag 56), zavarkoztak (zavarták magokat 56), iszonyatos (eliszonyandó 66), légsúly (levegőnyomás), átszeldelt (keresztül metszett 68), görbendezni (görbedni 69), e (ezen), szörszálhasgatás (szörszálhasogatás 75), meglepőleg (meglepőképen 78), elleniségét (elleni voltát 82), képzelgési (képzéleti 83), virasztván (strázsálván), háborittatlan (háborítlan 87), sarkalat (sark 87), pénz-birtokos (pénzes 88), vehetlen, (vehetetlen 97), háramlanék (áradna 99), terjedéküek (kiterjedésüek 100), fogvást (következés-képen), futkálás (futkosás 103), futkározás (futkálás 105), dicsekvőleg (dicsekvésképp), birtoki sajátság (a tulajdon birtok 108),ⁱ fejdelem (fejedelem 113), felébredt (felébredett), ijedékeny (könnyen megijeszthető 116), megrezzent (rá rettent), arczvonás (képvonás 119), áll összeleg (áll össze 123), hathatósblag (hathatóságban), csonkul (csorbul 124), perdül le (pereg le 126), fejlődhetnek (fejthetik ki magokat 127), semmi becsüek (semmit sem érnek 128), pártolód (pártod 129), törpesztő (hervasztó 131), törvényelőtti egyenlőség (törvényelőtti egyformaság 134), királysék (királyi szék 136), nem magyaráz vissza (vissza nem magyaráz fonákul 137), szerencsetalpkő (szerencses talpkő 138), állatilag (állati mód 140), törvényszék (törvényes szék 142), önkénykedtünk (önkénteskedtünk), nadályozó (kipióczázó 144), települve (telepedve 145), nadrágtalani (nadrágnélküliei 152), bizatlankodás (bizatlanság 153), bizalmatlan (bizatlan), támasz

(istáp), törvény alá iktatás (törvény alái i.), ábrázolat (képirat 155), fékzi meg (zabolázza fel), mentesség (mentség 158), honkoszorú (hazai k. 159), hasonlíthatlanul (módon túl 163), megelégtült (megelégedett 166), honboldogító (hazaboldogító 168), törvényjavaslat (törvényjavalat 177), fenytit (büntet 184), karnyugva (karváltva 24 és 186), összeröffenése (összeröfögése), bűnre fejlődés (bűn kifejtés 189), tetemesült (nagyobbult 200), egyensúly (iránysúly 201), méreglehelő (mérgetlehelő 122), vastagulna (nőne 225), férfiasb időszak (férfiasb ideje kora 226), divatoznak (divatuak 237), mutatkozik (mutatja magát 242), rúthalmi (rútsági 249), rugalmat (rugósságot), menekhetnek (menthetik magokat 252), sugalminak (sugarlásának 256), virányá bájul (virányos rétté vál).*

Elfogadta Széchenyi a következő magyar szókat: kormány-nem (regimen 36), mérséklet (modestia), erkölcsiség (moralitas), értelmesség (intelligentia), tőke (capitalis 53), szorgalom (industria), szorul (reducáltatik 54), gyárnok (fabricans), mélység (abyssus 60), általányban véve (generalitasban 63), illesztés (applicatio 66), fogyasztás (consumtio), érzék (sensus), zendület s bontakozás nélkül (convulsio nélkül 69), taksás (censualis 75), vendégszere-tés (hospitalitas 80), ajánl (offerál 84), bitorlott (usurpált 82), gondoskodik (provideál 83), kegyelemből (gratiabul 84), jutalom (praemium 87), takaréktár (sparcassa 88), csatorna (canalis), biztosító (assecuratioi), mívelt (cultivált 93), örök felvállás (perennialis fassio), inség (calamitas 95), lét (existentia), vetélkedés (aemulatio 97), műveltség (cultura 98), indíttatik (provocáltatik), időszakasz (periodus), 99), tartalék (reserva 100), küzdés (conflictus), kedvező feltétel (favorabilis conditio) 109), kör (sphaera 122), emésztés (digestio 123), hiedelem (suppositum), polgári telek (civicus fundus 128), alapul (reducáltatik 130), fenyítő (criminalis 145, poenalis 146), szavaz (votisál 146), fenyítő törvénykönyv (criminalis könyv), fertőztetni (inficiáltatni 147), ürügy (praetextus 151), végrehajtó (executiv 154), végrehajtó hatalom (executiva), megtartatlan (observátlan 155), óriási (gigasi 156), képviselet (repraesentatio 157), orvos-szer (antidot 163), ovadék (praeservativum), képviselési (repraesentativa 170), buzgás s forrás (fermentatio 172), rágalom (calumnia 179), pénztár

* Ezen felül kitörölte a birtokos *-nak -nek* ragot, gyakran kihagyta a határozott névelőt; az *és-t* 's-re javította, több jelzős kifejezést egybeírt.

(cassa 179), üldöztetés (persecutio 186), szigorú (scrupulosus 187), fenyíték (disciplina), ezred (regiment 189), kettős öltözet (dupla montur), okoskodás (argumentatio), szab, rendel (dictál 190), munkálódás (operatio 193), egyszerűsít (simplifical 194), követel (praetendál 196), pótlék (compensatio 197), igazgatás (administratio 201), viszony (relatio), zsinórmérték (cynosura 206), elkülönzés (separatio), megvált (relual 208), tájak (plagák 211), ügyelni (respectálni 227), mérleg (mérő serpenyő 234), rendszer (systema 236), külhoni (exotica 245), önként (spontanee 248), tilalom (prohibitio 252), leplező (palliativ 255).

Elfogadtailyjavítását: kénytelen tanújalenni a sokaság makacs ragaszkodásának olly systemához 54 (e. h. a sokaságnak olly systemához makacs ragaszkodását kénytelen tanusítani); állítsunk e tehát fel 72 (e. h. felállítsunk e tehát); akármennyire lógjon is lába ki 238 (e. h. akármennyire kilógjon is lába); meggyőződési hihetőséggel magát a dolgot fejtegetni kezdhetné 62 (e. h. meggyőződés hihetőségevel magához a dolog fejtegetéséhez kezdhetne); Tisza folytában fekvő 92 (e. h. mellyek Tisza folytában vannak); a néhaihoz képest idomzaton túl tetemesültek 196 (e. h. minden irányon túl nevededtek); semmiért senki se fizessen egyebet semminél 200 (e. h. semmiért senki se fizessen semmit); illy próba milly resultatumu lenne 245 (e. h. illy próbának milly resultatuma lenne); tökéletesen felvilágosítani felette nehéz 48 (e. h. tökéletes felvilágosítása felette nehéz); elég azt megmutatni 204 (e. h. elég annak megmutatása).

Elfogadta Helmecczinek e pótlását: de azok szavai *jobbadán sivatagban zengének el, mint a pusztában kiáltozóé, minden siker s nyomós viszhang nélkül; mert ezek,* . . . a közlárma közt úgy némultak el* (21).

Széchenyi azonban nem fogadta el Helmecczinek minden javítását. Nem fogadott el ilyeneket: törpe (pygmaeus h.), sétány (sétáló), odamagasulhat (felemelkedhetik), gyarmat (colonia), fok (gradus), általány, viszonyos, részleges (generalitas, relativum, positivum), siker (effectus), mérsékelt (moderatus), hasztalan nem rimánkoznak (hasztalan lamentatiokat nem intonálnak), szorgalmas (industrialis), férczelt (componált), leplezőszerek (palliatívák), adományos (donatarius), haszonvevő (usufructuarius), haladó (progressiv), alapítvány (fundatio), részvényes (részés), visszahatás

* A dültbetüs részlet a pótlás.

(reactio), megalégülés (megalégedés), vonal (línea), énesdi (ennenés), csalódás (fallacia), oktatói (rationabilis), uniformitas (egydedség), szabda (regula), mederzett (regulált), ellenőrség (controll).

Gyakran megtörtént az is, hogy egyes szót csak tanácskozás után fogadott el. Ilyenek: talentum-ra Orosz ezt ajánlotta: ész, tehetség, lett: ügyesség (25); külföldi ne legyen, Orosz: külföldösödjön, lett: külföldiesedjen; habár sejdítlen is, Orosz: habár külön czélra is, lett: habár külön czélra s néha sejdítlen is (48); consumál, Orosz: emészt meg, lett: fogyaszt (66); nexus, Orosz: összeköttetés, lett Helmeczi szerint: kapocs (71); áttörhetlen, Orosz: ártalmas, lett Helmeczi szerint: legfogékonyabb (75); vagy jobban mondva nihil valens mocsár, Orosz: némellykor valóságos nihil valens mocsár, lett: nem ritkán nihil valens mocsár (82); nem azért, mert bünteti a törvény, hanem éppen ellenkező okbul t. i. hogy ötet a törvény nem eléggé pártolja, Orosz: nem azért, mert bünteti a törvény az álnok hitelezőt, hanem mivel a becsületes creditor nem pártoltatik eléggé a törvény által, lett: nem azért, hogy a törvény általjában véve eléggé nem büntetné a hitelezőt, hanem éppen ellenkező okbul, t. i. hogy ötet nem pártolja eléggé (83); rugó nem existál, Orosz: rugó nem létezik, lett: rugó sincs (90); praetium affectionis, Helmeczi: rényben, lett kényben:* mit száz példa mutat, Orosz: mi száz példa által bebizonyíttatik, lett: mit száz példa bizonyít (118); nyereségét, Orosz: fentartását, lett: hasznát (125); szerencsés talpkövünk semmi mint levegő, köd és füst fog lenni, Orosz:** sz. t. nem leend egyéb levegőnél, köd- és füstnél, lett Helmeczi szerint: szerencsetalpkövünk nem egyéb lesz mint levegő, köd, füst (138); javaslom respectálni, Orosz: megbecsülni javaslom, lett Helmeczi szerint: becsültetni javaslok (163); kik annyira nyomnak másokat el, Orosz: kik másokat annyira gázolnak le, lett: kik annyira gázolnak másokat el (180); adják magokat, elő, Orosz: adják elő magokat, lett Helmeczi szerint: előfordulnak (180); mert érzem, milly lehető legsajnosabban lop meg az, ki időmet lopja . . . azt vagyok kénytelen, Orosz: mivel mélyen érzem, milly sajnosan lop meg az, ki időmtől megfoszt, . . . kell azt is, lett: mivel érzem, milly sajnosan lop meg az, ki időmtől foszt meg, . . . kell azt is (194); az országgyűlésén való

* Talán sajtóhiba.

** Itt Orosz még megjegyzi: Ezen egész előadás oly remek, hogy az ha csak a cenzura átengedi, egész hazánk legtisztább hálóját megnyerendi.

fejtegetése, Orosz: országgyűlési fejtegetése, lett: fejtegetése az országgyűlésen (213); háladatosak, Orosz: háladósak, lett Helmeczi szerint: háladók (217); viszonszenyv, Orosz: viszonszenyv vagy viszonzszenyv, lett Helmeczi szerint: rokonszenyv (219); a régi systemák . . . csak darabosan vannak tőlök elhagyva, Orosz: a régi systemák . . . csak darabosan elhagyattattak tőlök, lett Helmeczi szerint: a régi systemákat . . . csak darabosan hagyták el (235); szeliden érjen hazánkra, hogy midőn intézetinket kivetkezteti szennyves abususaiubul s törvényinket javítja, nemesíti, mindenkinek sajátja tiszteltesség s bátorságban legyen, Orosz: szeliden járja át hazánkat, hogy midőn alkotmányunkat kivetkezteti elavult, sértő s káros intézeteibül, az által javítván, nemesítvén a törvényeket, mindenki sajátját tisztelteti s teljes bátorságba helyzi, lett: szeliden járja-e át hazánkat, hogy midőn alkotmányunkat kivetkezteti elavult, sértő s káros intézetibül, törvényinket javítsa, nemesitse — s mindenki sajátját bátorságba s tiszteletbe helyezze (43).

*

Ez alkalommal Széchenyinek csak első négy művét figyeltem meg. Többi műveit (leveleit is) máskor fogom taglalni ily szempontból, de már most meg kell jegyezmem, hogy Széchenyi eljárása mindig olyan volt, mint a milyen az e négy művénel. *Hidi-Egyesülethez irányzott Jelentése, Magyar Játékszínről* cz. művét Tasner és Helmeczi kapták kezükhöz s itt is csak egyes szók, kifejezések magyartására vonatkozott tevékenységük. 1833-ban Tasner Széchenyi titkára lett, ezentúl úgyszólván ő egyedül vette át a fenti szerepet, mint olyan, a ki Helmeczi iskoláját járva, e tekintetben ügyesnek bizonyult. Egyik-másik értekezésében Havas József censor is ajánlott egy-egy javítást, mint ezt Széchenyi maga feljegyzi *Naplójában*, de alapjában mindig arra törekedett, hogy ily javítás minél kevesebb legyen. Ez látható abból a feljegyzéséből is (Napló 1845 jan. 24.), mely *A pisztoly idő előtti elsütése* cz. cikkére vonatkozik. Örömmel írja, hogy Helmeczinek megmutatván a cikket, ez nem talált benne semmi javítani valót, de megjegyzi azt is, hogy Tasner bizonyosan találna benne.

Kéziratainak megvizsgálása és nyomtatott műveivel való egybevetésük után immár kétségtelen választ adhatunk a felvetett kérdésre.

Széchenyi munkáit (még hirlapi cikkeit is) következetesen egyformán írta meg olykép, hogy először gondolatait egybe-

gyűjtötte, sokszor minden rendszer nélkül. Majd rendezte és kiégszítette gondolatait egyes szakaszok szerint. Ezután következett maga a feldolgozás. Nagyon szorgalmasan dolgozott, rendszerint egyfolytában, közbe-közbe kisebb-nagyobb szünetet is tartott. Munkaképessége valóban bámulatos és mindenekfölött kitartó. Írás közben alig van akadály előtte, s ez abból látható, hogy aránylag nem sok kéziratain a törlés, javítás. Javitani inkább a correcturában javított. A pótlásokat rendszerint itt tette meg. Akadály előtte csak egyes szavaknál volt. Temérdek fogalom volt fejében, gyakran megtörtént vele, hogy nem tudta magyar szóval kifejezni. Első műveinél latin, német szóval fejezte ki (később is ilyennel, de rögtön megjelölte, nagyobbbrészt piros czeruzával, titkára számára egy T betűvel (Tasner), hogy ez a megfelelő magyar szót keresse.) A kész kéziratot azután átadta első műveinél bizalmas embereinek (később Tasnernek), hogy áttekintsék és mondanivalójukat (úgy is nevezte dicenda) vagy a kéziratra vagy külön lapra jegyezzék. Ezt azután ő maga ellenőrizte, sokszor másokkal együtt megbeszélte, s ha tetszett neki a javítás vagy meg tudták győzni az ajánlat helyességéről, elfogadta. De ily javítások mindig csak a külső formára, a nyelvre vonatkoztak, a belső tartalomra, a lényegre sohasem. Döbrentei akart volna némely részletet elhagyni, vagy a Stadiumnál Orosz egyes dolgokra terjedelmesen kifejtette nézeteltérését, de bizony Széchenyi ezeket nem vette figyelembe. A kiknek odaadta említett műveit, mind a szó szerint el voltak ragadtatva a szellemtől, a mely a műből kiáradt s ennek hatása alatt megfeszítették erejüket, hogy némi morzsával hozzájáruljanak a műnek kifogástalanná tételéhez. S íme ez a különös érdeme Széchenyinek, hogy így előmozdította az egyreható irodalmi tevékenységet. Ha eleinte nem is tudott kifogástalanul magyarul írni, írásaival és különösen szellemével *irányította* azokat, a kik vele együtt dolgoztak. A szellemi erő nagy volt Széchenyiben. Messze kimagaslott kortársai felett; olyan volt e tekintetben mint a sas, a mely átlát a magasból sokat és uralkodik a tájon.

Viszont Döbrenteinek, Kisfaludy Károlynak, Helmecezinek és már ekkor is Tasnernak elvitázhatatlan érdeme, hogy az ő közreműködésükkel tökéletesbült Széchenyi Istvánnak magyar nyelvi tudása. Igazán bámulatos, mily gyorsan, szemmelláthatólag fejlődött-e tekintetben érzéke és tudása.

Csak kis szemelvény is meglepően tünteti fel a haladást.

1825 nov. 27-én Wesselényivel, Andrássy Györggyel, az Esterházyakkal nemesítésükre alakított kis szövetségükről így ír Naplójában:

„Mi a tzelünk?

A Hazánkfiaira és azok gyermekei és unokájira annyi szerentsét és áldást hozni, a mennyire aztat a mi tehetségünk végbe viheti.

Hogy dolgozhatunk böltsebben annak a nagy czélnak el-elérésére? Hogy ha azon törekedünk, hogy az mostani Ifjúság nevelésére oly befolyást szerzünk magunknak, hogy azok több polgári Virtusokkal birjanak mind sem a mi (contemporains) és atyáink. — Mert mi megvagyunk abban győzettette, hogy az emberiség tsak az Értelem az Erkölts és a Böltesség kiterjedése által léphet ama szerentse és áldás magasságára, mellynek el nyérése a mi méltó czélunk.

Minekutánna pedig abban álopodtunk meg, hogy mi a maga Viseletünk példája által, ha nem több, de bizonyosan annyit használhatunk — mind tanátsaink és beszélgetéseink által — aztat a régi principiumot mindég az elménkbe ébren tartani akarjuk — hogy semmi leg kissebbet se műveljünk a nélkül, hogy ne mondanánk magunknak — Lát téked az Isten — és látnak a mostani százodd philosophusiai“.

A *Lovakrul* (238. lap) egy részlete már így hangzik:

„Hogy ezer embernek több pénzbeli tehetsége van, mint egynek, tagadni nem lehet: hogy ezer emberben több ész, több szem van mint egyben, igazság; hogy egy ezernyi lélekből álló Egyesület, melly Atyárul Fiura átmegy, tovább élhet, mint egy gyarló ember, kit egy szellő, egy cseppvíz megölhet, ki fogja tagadni? S így Egynek minden nehéz; Soknak semmi sem lehetetlen!“

A *Hitel*-ben így ir (200):

„Sok azt gondolja, hogy az ugy nevezett közlélek, melly önhasznát a közhaszon mögé teszi s azt csak az egész elő-mozdításában s felemelkedésében keresi, nálunk kimult, és az önszeretet s öntekintet ki nem írtható gyökeret vert, melly minden nemesb érzések kifejlődését gátolja; — de koránt sincs úgy, jól tudom én azt; s alig van ország, hol mesterkéletlen, igazi s felemelkedett hazaszeretet több mellben lángolna, habár titkon is, mint hazánkban“.

A *Világ*-ban így nyilatkozik a magyar nyelvről (156):

„A szó a lélek egyedüli organuma. Állati vágyinkat hangok, jelek, képvonásink, mozdulatink s testink által nyilatkoztatjuk ki; de a mit a földi salaktul tiszta lélek érez, csak szó fejezheti ki s az is csak gyengén és igen felszínleg . . . Az embernek legékesb tulajdona a szép lélek, s csak az, s nem egyéb határozza el valódi becsét. Kétszer kettő minden esetre négy s nem öt, azt akár mondja valaki, akár nem; a lélek tökéletességét azonban belbecsre éppen nem, külbecsre s hatásra pedig csak kevésbé nagyobbitja az előadás, írásmód, s így a valódi érdemet nem határozza el az: ki mikép szólott, mikép írt? hanem mit szólott, s mit írt? s kivált hogyan élt s mit cselekedett? A tett tehát első, a szó második; s éppen úgy: az ember, a hazafi, elől áll, s csak aztán jő az író“.

A Stadiumból pedig álljon itt a következő részlet (256):

„Milly mosolygó szinekkel mutatkozik ellenben jövendők, ha magunktul ellökvén ez enség s elfogultság nyomorult békóit, szívünk sugalminak engedünk, eszünk józan tanácsit fogadjuk s Hunnia szolgálakosit az emberiség örök jusaiba iktatjuk! Nemcsak a jobb ember nyeregne bennünk illy cselekvésmód által, hanem a gyarló ember is; mert honfítársink boldogítása által nemesb érzésink vágya volna kielégítve, legvalódibb hasznunk tágitása s bátorítása által pedig földi létünkhez kötött szükséginknek tökéletesb megfelellhetése eszközöltetnék“.

Széchenyi lobbanékony vérmérsékletű volt. Munka közben figyelt mindenre s gyakran neki nem tetsző mellékes tünetek is lehangolták. Hányszor ír Naplójában pályája kezdetén Magyarország decadenciájáról, rothadásáról és agoniájáról. Milyen szép evvel szemben 1827-iki (aug. 29.) feljegyzése:

„Minden öregkorra mutat, csak a nyelv nem. Ha mindazt lassanként felfedezem, a mi még benne rejlik, reménysugár villan lelkemen át, úgy tetszik nékem, hogy valaha még teljes létre jut! De felvirágozhat-e egy nyelv anélkül, hogy a nép is felvirágozzék? A nyelv magával ragadja a népet“.

Így gondolkozott az a Széchenyi, a ki 1826 május 6-án még azt írja, „tudod, . . . hogy mily erőltetéssel írok az anyám nyelvén“.

Széchenyiben nagy ambíció volt ifjúkorában, helyzete fényes volt: királyokkal, főhercegekkel, főhercegnőkkel, az állam és a katonaság legfőbb tisztviselőivel volt állandó összeköttetésben. A magyarok istene úgy akarta, hogy ezek ne ismerjék fel benne

a tehetséget, hanem félreismerjék. Nem tudta kapitányságnál többre vinni, pedig hogy szeretett volna őrnagy lenni! Mindent elkövetett, mégsem tudta elérni. Ha a katonai pályán előrehalad, ki tudja, kifejtette volna-e erejét a magyarság érdekében, a melyet így kifejtett? Szenvedélyes szerelmének hatása alatt otthagytta a katonaságot és a hazának, embertársainak szentelte életét.

Magyarország nagy hálával tartozik azoknak az egyszerű magyar huszárfiúknak, a kiknek Széchenyi kapitányuk volt, azért, hogy gr. Széchenyi István a magyar nyelvet nem felejtette el; azért, hogy ébren tartották benne a magyar faj és nyelv iránti érzékét, de hálával tartozik b. Wesselényi Miklósnak is, a ki ezt a magyarságot kifejleszteni segítette; a legnagyobb hálával tartozik azonban gr. Zichy Károlyné, az ő későbbi felesége iránt, a ki nagy oka annak, hogy Széchenyi István úgy cselekedett, a hogy az minden magyar előtt ismeretes. Igaza volt Széchenyinek, midőn ezt írta:

Ich werde meine Pflicht thun — und meiner Liebe Werth seyn!
Ihr gehöret einst der Weihrauch meines Vaterlandes.

VISZOTA GYULA.

A pannoniai avarok nemzetisége.

Baján avarjainak török nyelvűségét az eddig felhangzott vélemények — így legutóbb GOMBOCZ ZOLTÁN is e folyóirat hasábjain — legfőképen ama személy- és méltóságnevekre építették, melyeket e népre vonatkozólag a különféle történeti forrásokban följegyezve találunk. Szó sincs róla, ezek a törökségre utalnak, a mennyiben egyáltalán következtetni lehet belőlük; hisz GOMBOCZ is kiemeli,* mily kevés a megbízható adat e részben.

Csakhogy szerintem a kérdést még ezek a föltétlenül megbízható adatok sem döntik el. Személy- és méltóságnevekből az illető nép nyelvéről, nemzetiségéről biztosan ítélni lehetetlen. Ily szók csak annyit bizonyítanak, hogy az illető nép valamely más néppel, ennek kultúrájával többé-kevésbé szoros érintkezésbe jutott; de korántsem bizonyítják a nemzetiség és nyelv azonosságát vagy rokonságát. Egyszerű míveltségyszók, az átadó nép kultúrai hatásának tanúi, de ennél többet nem mondanak. Bármily kétségtelen is a *Tudun*, *Kagan* és *Bajan* török volta, miként GOMBOCZ teljes tökéletesen kifejti, éppoly kétségtelen, hogy azért a hódító avarok török nyelvűsége kétséges marad, még ha a többi gyanus adat mind töröknek

* MNy. XII: 3. sz.

bizonyulna is, a miket a históriából ismerünk. A magyarról tudjuk, hogy se nem török, se nem szláv, hanem finn-ugor. De tudnók-e, ha nem maradt volna egyéb hír felőle, mint pusztá személy- és méltóságnevek szükös sorozata? *Álmos, Árpád, Bors, bán* — ezek török műveltséghatás emlékei, mint az Etym. Szótárból kétségtelenül kitűnik; de úgyebár, ha csak ilyen próbáink volnának a honfoglaló magyarok nemzetiségéről s minden egyéb nyomuk elenyészett volna: ugyanoly alapon töröknek lehetne tartani Árpád fiait, mint a Bajanéit. *Király, vajda, érsek, püspök, apát* — ezek, úgyebár, egészen más kultúrai hatásról tanúskodnak. Mutatják, hogy Kelet népe az előbbi, régibb befolyás után egy nyugati műveltségnek sodrába került, a melyben e kifejezésekkel megismerkedett. Ámde, ha csak ezekből kellene ítélnünk, nem tarthatnók-e hasonló alapon a magyart szlávnak, mint most az avar-töröknek véleményezik?

Csodálatos, s alighanem a görög források „pseudoavarjai” tették, hogy a hódító avarság és a Kaukázusban ma élő daghestani avarok lehető azonossága elől oly csökönyösen kitértek a kérdés kutatói. Senkisem kereste, hogy a török elmélet útján meg nem fejthető régi följegyzések közt nincs-e olyan, amelyikhez éppen a kaukázusi avarok mai nyelve adja a kulcsot. Én egyáltalán nem fogadom el dogmának a törökséggel való azonosítást a fent jellemzett műveltségszók alapján, s ebben az utóbbi irányban kísértem meg a kérdés eldöntését.

A történeti adatok közt van egy a többenél szerintem sokkal fontosabb, sokkal többet mondó följegyzés, ugyanaz, melyre Gombocz is rámutat:* a THEOPHILACTUS közölte *bokolabra μάγος* (magus, varázsló pap). Ez nem kerülte el az élesszemű HUNFALVYNAK figyelmét sem,** a ki törökös összetételt sejt ebben a rejtélyes szóban: *boko* és *labra*, s az elsőt a török *bogu* = „báj” szóval magyarázza; de megjegyzi: a *labra* így is merő ismeretlennek marad. Természetesen, minthogy nem török, hanem *avar* kifejezéssel van dolgunk.

HUNFALVY jól sejtette, hogy összetétellel állunk szemben. De a helyes elosztás nem az, a melyet ő megkísért. Ugyanis a daghestani avarok nyelvének némi ismerete mellett máris föltűnik az *-ol* végzet, mely ott a genitivusnak egyik, még pedig elég sűrűn használt ragja; pl.

rox ,erdő': *roxol*; *qali* ,dob': *qolol*; *muč* ,küles': *močol*; *dser* ,jég', *čer* ,Eis' (SCHIEFNER-USLAR): *dsorol*, *čorol*; *taγur* ,sipka': *toγrol*; *qež* ,bőr': *qožol*; *ʔež* ,virág': *ʔožol*; *ʔili* ,nyereg': *ʔolol*; *χibil* ,csipő': *χolbol* (*χoblol) stb.

Miként e példából látható, a *tó* hangzója hasonul a *ragé*hoz:

* Id. h. 102. l.

** Magyarország Ethnographiája, 152. l.

qalı, de *qolol*; *ʔex*, de *ʔoxol*. Ugyanez történik akkor is, ha nem *-ol*, hanem nyilván újabb *-ul* alakban járul a genitívus ragja a tőhöz; pl.

ʔex ,virág': *ʔuxul*; *čet* ,bolha': *çotol* vagy *çutul*; *çex* ,has': *çuxul* stb.

Épp így a többesrag előtt, ha ez *-al* vagy *ul*; pl. *çibil* ,csipó'; *çalbal*; *ebel* ,anya': *ulbul* (**ublul*); *taşur* ,sipka': *taşral* > *taryal*; *emen* ,atya' (**emem*): *umumul*; *keren* ,mell' (**kerem*): *kurmul* stb. Ez a visszafelé hasonulás az avar hangtan egyik legfeltünőbb jelensége. Esetei rendkívül számosak nemcsak a genitívusi és a hozzá hasonló többesi képzésben, hanem más képzőknél és ragoknál is.

Már most felállíthatjuk azt a további tételünket, hogy a *bokol* szóban is ilyen, a tőnek magánhangzóját módosító hasonulás történt, s az *-ol* gen. rag előtt ez az avar szó van: *baq* ,nap'. Ennek genitívusát ma nem *-ol*, hanem *ul*-raggal képezik, s a *tő* hangzója nem hasonul; tehát *baq* : *baqul* ,a nap(-nak)'. Tájszólásilag azonban *boqol* is teljesen érthető és világos. A *baq* ,nap' szóhoz hangzásra igen hasonló *bak* ,Stelle, Gegend' nem jöhet számba, mert abból nem *-ol*, hanem *-atul* raggal alakul a genitívus: *bakatul*, s a jelentés sem illik ,pap'-ra. Semmi más szó nincs, mint *baq* ,nap', a mely mind hangtanilag, mind jelentésileg ide vonható volna.

Meg kell említenünk azt is, hogy éppen a genitívusi alak sűrűn szerepel az avarban, mint összetételek első része eredet-, birtokos- és minőségjelzőként egyaránt; pl.

rox ,Wald': *roxol* -'anko Fasan (tkp. ,erdőtyúkja'); *çua* ,Fisch': *çuil-en* ,Muschel' (tkp. ,hal-orr'); *çex* ,Bauch': *çuxul-ebel* ,leibliche Mutter' (tkp. ,has-anya'); *çer* ,Eis': *çoro-beral* (**çorol* l.) ,Augengläser' (tkp. ,jég szemei'); *maç* ,Eisen': *maçul-ustar* ,Schmied' (tkp. vas mestere); *çibil* ,Weintraube': *çolbol* (**çoblol*)-*ğabu* ,Weinstock'; *tşu* ,ló': *tşol-mehed* ,szügy'; *baq* ,Sonne': *baqu-nur* (**baqul-n.*) ,Morgen- u. Abendröte' (tkp. nap-szivárvány); *moğ* ,Rücken': *Moğo-kolo* (**Mogol-k.*) városnév Daghestanban, voltaképp: ,észak városa'; *maç* ,vas': *maçul-mā* ,vas-szeg'; *huri* ,szél': *horol-hobo* ,szélmalom' stb.

E szerint a *bokol* ∞ *baqul* alakkal tisztában volnánk. Marad megfejtendőnek az összetétel alapszava: *abra*.

Itt azonban ismét egy bökkenő előtt állunk. Ily szó az avarban nincs. De ha figyelembe vesszük, hogy a görög kézirati forrás magát az avar népevet *αβαροι*-nak, tehát *β*-vel írja át; és ha tudjuk, hogy avar szókban a szótagot végző és kezdő *b* egyaránt bilabialis *w*-nek is ejtődik, mint magában az avar népnévben: *avar* ∞ *awar*, továbbá ilyenekben: *ebel* ∞ *ewel* ,anya', *abdal* ∞ *awdal* ,ostoba', *uba* ∞ *urwa* ,csók', *çerab* ∞ *çeraw* ,öreg', *c'ı̄ab* ∞ *c'ı̄aw* ,új' stb., — akkor bizvást föltehetjük, hogy görögünk ilyen bilabiális *w*-t irt le az ő *β* jegyével. S akkor egy **awra* alakot nyerünk, a melynek *-k* képzős alakját az *avarak* ∞ *awarak* ,proféta' szóban ismerjük föl.

Ezt az alapszó értelmén nem módosító -k képzőt mai avar ismereteimmel is ki tudom egy pár biztos esetben mutatni: *čut*, 'gyík' ∼ *čutuk* id.; *khalak*, 'város' (grúz *hhalakhì*) ∼ *kala* > *kolo* > *koro* id. A *k*-val bővült és a rövidebb alakok más-más tájszólásból valók, a régi *abra* ∼ *avra* és a mai *avarak*, *avarak* között ugyanily viszony fogott lenni.

Az így kihozott értelmezés: 'a nap prófétája' természetesen a mai avar nyelvnek felel meg. De jól talál ahhoz, a mit THEOPH. SIM. közöl mint *bokolabra* jelentését: t. i. a *magushoz*. Tudjuk MENANDER históriájának egyik fontos adatából, hogy a pannoniai avarok tűzimádók voltak, mert csak így érthető, hogy *Bajan* az égre, *tüzre*, földre és vízre esküdött. Ha pedig a tüzet szinte első helyen, mindjárt az ég után tisztelték, akkor e tiszteletben a nap állt a főpoleczon. S akkor *Bajan* papja igen jól viselhette a 'nap prófétája' nevet; ámbár lehetséges, hogy e fogalom valamely más előzményhez tapadt, pl. 'őr' vagy 'szolga' vagy — mint magánál a *próféta* szó görög eredetijénél — 'jövendő-mondó, előre megmondó' lehetett az alapjelentés. Azt mindenesetre föltehetjük, hogy 'a nap prófétájának' nevezett avar pap, mint Keleten általában szokás volt s az avarok hitéről ismeretes adatokból következik, a bűbájossággal hivatás-szerűleg foglalkozott.

Arra a további kérdésre, hogy a hatalmas avar birodalom hegemon népének azok a maradványai, melyeket a magyarság alig száz évvel az avar uralom bukása után itt talált s melyek a honfoglaló magyarságba beleolvadtak, nem származtatták-e át nyelvük és faji jellegeik egy részét az utóbbira, más alkalommal kívánok válaszolni.

VIKÁR BÉLA.

Vajjon íráshibák?

(A zöngés < zöngétlen mássalhangzó-változásról.)

A mióta „A magyar tárgyias igeragozás“-ról szóló dolgozatom megjelent (l. MNY. IX), többször volt részem abban, hogy általam nagyrabecsült tudósok a nyelvtörténeti adatok terén való eljárásom egyik-másik módját helytelenítették. Ilyenkor az erősebb kifejezésektől sem riadtak vissza. „Betűimádó“-nak neveztek, a ki „csodabogarak“ gyűjtésétől sem riad vissza, pedig tudhatnám, hogy nem szabad vakon bízni a betűben, mert nem csak megőző betű van, hanem olyan is, a mely csal. SIMONYI egy egész értekezést írt ez alkalommal „A szövegkritika módszeréhez“ címmel, a melyet az Akadémiában is felolvasott (l. Akad. Ért. 1915. évfoly. januári szám), s a Nyr.-ben is több ízben csipkedve-gúnyolódva szóvá tette egy s más magyarázat érdekében felhasznált nyelvtörténeti adataimat. Most a MNY. márcziusi számában ZOLNAI GYULA is felszólal. Nem-

rég ugyanis kimutattam, hogy az OklSz. ezt a régi adatot: *Chahocherge* (l. MNy. XI, 455—6) rosszul olvassa *Csahó + csergé-nek*; mert ez adat helyesen: *Csahóczerge*, s az előtag azonos a mai *Csaholcz* szatmármegyei községgel. ZOLNAI, a ki az OklSz.-t példás gondnal szerkesztette, fenti *Csahó-cserge* olvasását ugyan megkérdőjelezte, valójában azonban az olvasást lehetségesnek tartotta. ZOLNAI e cik-kemre „Kétkedés és aggálytalanság“ czímen válaszol; elismeri, hogy a *Chahocherge* dolgában nekem van igazam, de igyekszik védekezni úgy, hogy egy más térre viszi át a dolgot. Szerinte „a tudományos szigorúság szempontjából“ az ő kétkedő eljárása sokkal helyesebb, mint „egyetlen fecske láttára már a nyarat énekelni“, pedig ez a módszer az újabb nyelvtörténeti nyomozásokban divattá kezd válni, s ha „már — mondja ZOLNAI — a MELICH megjegyzése megszólaltatott, hát tegyem is szóvá“.

Ezután elmondja, hogy a nyelvemlékek egyszer-kétszer előforduló olvasatait aggálytalanul használom fel, ezért már SIMONYI is tett nekem szemrehányásokat. Mindez nem fogott rajtam, sőt dicsek szem is vele s gúnyolódva, az aggályoskodókat SIMONYI iskolája híveinek nevezem.

S most ő fog tollat abban a hiszembben, hogy reá jobban hallgatok, ha — rám pirít. S néhány sorban a *Csahó-cserge*, most már *Csahóczerge* kapcsán igyekszik is — rám pirítani.

Én mindenkor tartózkodtam az üres és hiábavaló feleseléstől és tartózkodom a jelen esetben is. A következő sorokban egy példán akarom megmutatni, hogy akkor, mikor „csodabogaraimat“, „nyelvészeti furcsaságaimat“, „nyarat csinálni akaró egyetlen fecskéimet“ összegyűjtöttem, hogyan igyekszem őket minden oldalról megvilágítani, minden kérdésről kifaggatni. S csak akkor lépek velük elő, ha úgy találom, hogy meg is állják a sarat. Hiszen az én ártatlanaimnak rendszeren csak az a hibájuk, hogy az uralkodó elméletekkel igen-igen sokszor ellenkeznek. De hát azért hazugságban, hamisságban fogant-e életük? Eljárásomat világosítsa meg a következő példa.

* Néhány codexben és könyvben ilyeneket találunk:

fej. TelekiC. 288: monda... az wen atya... keth orozlanom wagon... az orozlanok... az zenth wen eleybe menenek, az wen kezeyth *weyekre* [értsd: fejükre] thewe...

felé. TelekiC. 275: Ez ozlopoth chynaltatta wilag byro nagy alexander walaky ez wtra akar menni bolkezwele [értsd: balkéz felé] tarchon Merth jobkezwele [értsd: jobbkez felé] senky nem mehet az wthnak kemenssege myath, Ezt my lathwan bol kez *wele* Indwlank.

fentereg: LÉPES, Pokoltól rettentő tükör l. NySz.: Ő magais halalos sebben *ventereg* vala... A gázdágnak áytaia előtt *ventérgett*; THALYból NySz.: rosz asszonyiak ki *ventereg*.

féreg. DebrC. 288: es te nával'as *veróg* es ivvendőre fergecnek etke.

feszít. WinklerC. 195: weghe'd fel veghe'd fel *vezőhed* megh ötet (= NádorC. 242: Fog'ad fog'ad fezihed meg ötet).

fízet. TelekiC. 112: es aga meghasada: e velhetetetlen halalnac myatha: mellett e náualas ember *meg vizete* [értsd: abbüsen, meglakolt érte, l. NySz.].

Az a kérdés, mik ezek az *f* helyén való *v*-s írott alakok. Írás-hibák, írás-sajátságok vagy talán hangzásbeli sajátságok-e? A WinklerC.-beli *vezőhed* lehet íráshiba az előtte való *veghe'd* miatt, az lehet talán a TelekiC.-beli *weyekre* az előtte való *wen* miatt. A TelekiC.-beli *Jobkezuwele*, *bolkezuwele* (kétszer) azonban ilyen íráshiba nem lehet. Nem tudnám íráshibának magyarázni a *megvizete*, *veróg*, *ventereg* adatokat sem.

Próbálok tehát a második lehetőséget s azt mondom, az összes fenti adatokban az *f* hang német helyesírási sajátság, mert itt az *f* hang a németből vett *v*-val van írva. Ezt annál könnyebben feltehetem, mert hiszen a mi emlékeink közt itt-ott előfordul, hogy a magy. *s* hangot *sch*-val is írták, így pl. Beszt. szój.-ban ilyeneket találunk: *schaÿth*, *schathor*, *farcasch*. Előfordul ez az *s* értékű *sch* a most felfedezett Königsbergi szójegyzékben is. Miért ne fordulhatna elő a codexek korában is az, a mi megvan a XV. sz. eleje előtt, hogy t. i. egy-egy német betűt itt-ott magyar hangok jelölésére használnak fel.

Hogy ez a magyarázat nem lehet az egyedül elfogadható, annak több oka van. Az egyik ok az, hogy van olyan *f*-n kezdődő szó a régiségben, a melyről kétségtelen, hogy nem írott, hanem ejtett alak. Ez a szó a *fetreng*, *ferteng*: *verteng* változata. A codexekben ilyeneket találunk:

WinklerC. 90 halálnak vtolsó oraian *vertengheez* | NádorC. 356 halalodnac vtolsó horaian ideien *vertengez* | GömörC. 92 a felden valo *vertengesert* (l. NySz. és MNy. X, 118).

Hogy ezt a *v*-vel írott alakot *v*-vel is ejtették, annak bizonyítéka BALASSI ÉS GYÖNGYÖSI, a kinnél a következőkép szintén előfordul:

(Mi haszna.) Hogy illy *vetrengéssel* magadat terheled.

Philostén betegh vagy? Csak alég *vetrengék*.

Szerelemben ő utána *vertengjek* egyedül.

Nagy kínomban, kiben szép Julia engem *vertengni* hágy

(l. MNy. X, 118).

A mikor BADICS a MNy.-ben (i. h.) és „Gyöngyösi István ismert és ismeretlen költeményei“ (Értekezések a nyelv- és szépt. kör. XXII, 4: 73) cz. jeles értekezésében e *vetreng* igét szóvá tette, SÁGI ISTVÁN a MNy. IX, 96. lapján bebizonyította, hogy a *v* az *f*-ből fejlődött. SÁGI kis cikkében felemlíti, hogy ilyen a LkPESBől fentebb idézett *ventereg* is, a mely a *fentereg*-ből lett, s ilyen a *ferdung*, a mely

ma a népnyelvben *verdung* alakban járatos. Minthogy pedig a régi nyelvben csak *ferdunk*, *ferdung* van (l. NySz.), míg a mai népnyelvben csak a *verdung* (l. MTsz.) él, kétségtelen, hogy a szóban a *v* az *f*-ből fejlődött. Ezt a fejlődést azonban a szó eredete is támogatja. A *ferdunk(g)* = *verdung* ugyanis a ném. *vier* 'négy' *vierdung*, *vir dunk*, 'valaminek a negyede, pl. fontnak stb.' (l. MELICH-LUMTZER, Deut. Ortsn. und Lehnw., SCHMELLER I^o 845) származékának az átvétele, a német szó a tóban ma is *ferdunok* (Szarvas, MELICH J.) alakban él. Az eredet tehát kétségtelenné teszi, hogy itt *f*-ből fejlődött a *v*.

A *f* > *v*- fejlődésre hozom fel még a következő példákat:

A mai *Csantavér* egykor *Csontafejér* volt (l. erről PAIS DEZSÓ, MNy. XII, 15); a régi magy. *atval* 'mostoha atya' elhomályosult összetétel. A rokon nyelvek a 'mostoha atyá'-t 'atya-fél'-nek, az az 'fél atyá'-nak nevezik, vö. finn *isän-puoli*, lapp *áčč-pele* (l. EtSz. *atval* a.). Igen valószínű tehát SZINNYEI azon feltevése (l. Nyr. XXIII, 146), hogy ez összetételben a *-val* eredetibb *-vel*-ből való s ez a *-vel* azonos a 'fél: felet: dimidium' szóval. Szerintem az összetétel valaha *atfel* lehetett s ebből *atvel* = *atval* (vö. *hetfő*-nek ilyen alakját: *hetve*, *hetvé* MTsz.). — Kétes esetek a következők: Az *ötven*, *hatvan*-beli *-van* ∞ *ven*, a mely a rokonnyelvekben *-mîn*, *-pen*, talán nem eredetibb magy. *f*-ből lett. — Egy régi adat ezt mondja: „Minden jobbágy tartozik az várhoz egy-egy meszely vajjal, egy *vesling* turóval és egy luddal“ (l. NySz. III, 1083). Ez adat alapján a *vesling*, a mely azonban PPM.-ben 'caseolus, sajtocska' jelentésű, lehetne talán a ném. *fässlein*, *fässlin* (l. GRIMM, DWb.) 'doliolum' átvétele (így MELICH-LUMTZER, Deutsche Lehnw. u. Ortsn.). A jelentés változásra ez esetben összevethető a francz. *fromage*, ol. *formaggio* 'sajt' szó, a mely tudvalevően a lat. *forma*: *formaticus* származéka s eredetileg *lacte formaticum* azaz 'formába öntött tej' = 'sajt' (hasonló magyarázat van a szláv *tvarogъ* 'túró' szóról is).

Az *f* ∞ *v*- megfelelés lehetőségére, az *f*-ből való *v*- fejlődésre több példát szükségtelen idézni. Elvi okokból mellőztem a hangfestő eredetű szavakat is, a milyen a *ficzkándozik* ∞ *viczkándozik*. Az eredmény azonban kétségtelen. Nyelvünkben igenis vannak bizonyítékok a mellett, hogy szókezdő vagy szótagkezdő *f*-ből *v*- is fejlődik. Ezt a *verdung*, *verteng* ∞ *vetreng*, *hetfő* > *hetve* kétségtelenül bizonyítja.

Az egész *f* > *v*- fejlődés nagyon szépen illik bele abba, a mit a zöngétlen > zöngés hangok fejlődéséről mondhatunk. Igen sok szóelei és szóvégi zöngés mássalhangzó régebb zöngétlenből fejlődött. Ime e tétel igazolására néhány példa:

a) Mai *g* < régi *k*: 1. szó eleje: *gazdag* < *kazdag*, *gajdol* < *kajdol*, *gerezna* < egyh. szláv *krъzno*, *gesztenye*, *gödény*, *görény*, *gözü*, *guzsaly* stb. 2. szó vége: *görög* < *görök*, *hörcsög*, *kalpag*, *köppönyeg*

> *köpőnek* (l. MURM. 151 *köpőnek*), *maszlag*, *tőzeg*, *ütleg* stb. Hogy e példákban a *g* előbbi *k*-ből lett, azt első sorban a szavak etymológiája, illetőleg nyelvtörténeti előfordulása bizonyítja. A legtöbbjéről ez a mai tudományos felfogás, l. GOMBOCZ, Bulg.-türk. Lehnw. 166, SZINNYEI, NyH.⁵ 90. Van a képzők közt is *k*-ből eredt *g*. SZINNYEI, NyH.⁵ 90 szerint a *balog*, *jog*, *kéreg* (vö. MURM. 104 *kerők*), *Alag* nevekben levő *g* eredetibb magyar *k*-ből való kicsinyítő képző. PAP FERENCZ NyK. XXIII, 420 bebizonyította, hogy a *csörgeteg*, *forगतag*, *hervatag*-féle szavak *-g*-je eredetibb magyar *-k*-ből való, a mely sok esetben meg is van a nyelvtörténetben (vö. nála *fergetek* = *fergeteg*, *lengetek* = *lengeteg* stb.). S ha figyelmesen szemügyre vesszük a mai és a régi nyelvet, alig találunk olyan szóvégi (tővég, rag, képző) *-g*-t, melynek ne volna *k*-val hangzó vagy írt alakváltozata, viszont olyan *-k* is alig van, a melynek (ne volna *-g*-s változata. Példák: *bádog* (bádok MÁRIAFI, Fráz. 153, EtSz.), *dög* (Dők, dök leletus, Dökhalal MURM. 79), *féreg* (Dyzno ferük MURM. 100, Vizben iaro ferük, kis ferük, veer sopo ferük, ebnelueben valo ferük, Geðkeer rago ferük MURM. 101, Sabona rago ferük, emberi testben valo ferük, Föld beli ferük MURM. 102), *hideg* (Hidek MURM. 17, Hidekleles, Hidek leni MURM. 78, Hidekben cantalo madar MURM. 88), *meleg* (Melek termözete fy MURM. 113; 1113. évi görög okl. μελεκδις = Melekdis), *öreg* (örekbeites MURM. 196), *szőnyeg* (Zűniek MURM. 147), *üveg* (ewek MURM. 124) stb. | *bürök* (bürög, börög, börög EtSz.), *sok* (Sog feiű kigio MURM. 95, Sog Kõnueg neue MURM. 188), *túzok* (Tusog tol MURM. 88) stb.) *-ig* (adszik, adik, adék = addig EtSz.; Sokaik allo MURM. 110, tengeric osztán HELT. Canc. 27, váltic érte uo. 29, vegik az DebrC. 223, különösen sok példa a LányiC.-ben); *-k* többes jel (a' tarsag kőzõt MünchC. Lukács II, 44, valószínűbb, hogy íráshiba *tarsasag* h. = Vulg. *in comitatu*); Galambogi welgye ∞ Galambok velgye MNy. X, 79; Kõnuegről, Sog Kõnueg neue MURM. 188, Neg utolssog MURM. 207. Illeszkedéssel: fogag = fogak MURM. 53, 81 [ötször], fergeg MURM. 101, betegög MURM. 137, iosagog MURM. 206, kazdagog zeretyk ÉrdyC. 636, bodoghog kyknek ÉrdyC. 385 stb.; — nagy zakalogh neweködyk ÉrdyC. 371; — kezdeg az ő DebrC. 181, kereztienők kezdeg oldoznia DebrC. 6, meg õuedzeg õtet DebrC. 205, meg pökösseg iesost DebrC. 622; stb.); *-k* első személy (Hiszegh istennek 1488. kör. OklSz., en kemeñ vtakat õrizig. Tõkill'ed DöbrC. 33 stb.); *-ik* személyrag (zekõd vetteseg tahat DebrC. 589 stb.). A *k* ≅ *g* megfelelésre sok példa van a XVI. sz. első feléből való nyomtatványokban pl. PESHY, Fab.-ban, Új test.-ában s a codexek közül különösen sok a Debr., Gömör, Tih., Kaz. C.-ben. A *k* ≅ *g* megfelelésre szóbeliséjében is sok példa van.

b) Mai *d* < régi *t*: 1. szó eleje: *dara*, *daru*, *dermed*, *dörgál*,

dörzsöl, *đug* l. SZINNYEI, NyH.⁵ 25, GOMBOCZ, Bulg.-türk. Lehnw. 165. stb.; 2. szó vége: *azonnajđ* MNy. XI, 10, *fajđ* (faith madar OklSz., MNy. IV, 215), *majđ* (régén és ma: majt MTsz., MNy. IV, 215), *mind* (régén *mint* is, MNy. IV, 215), *pünközd* (régén *pinköst* ∞ *pünköst* ∞ *pinkest* NySz., népnyelvi *pünkösti* melléknév is e mellett szól, MTsz., l. MNy. VI, 16.). — E példákön kívül kétségtelenül idevalók: *Bogát* falu Vasm.-ben l. CSÁNKI II, 737. ma *Bogád* is l. LIPSZKY, Rep. (régí írott alakok: Bogath, Bogad, l. CSÁNKI i. h.); *csinód* ∞ *csinót* MTsz.; *-nként* > *-nkét* ∞ *-nkéd* (ez utóbbi a népnyelvben ma is, l. MNy. IV, 215); *sziget* ∞ *széged*, *szöged* MTsz.; *viszket* ∞ *viszked* MTsz. — S még a ragok terén is ki lehet e -t ∞ -d-t mutatni. MÁRIAFI, Kis magyar frázeológia 156. lapján (megjelent 1788-ban, Pozsonyban, l. MNy. V, 237. lp.) azt mondja, hogy a mit Tiszán innen Nyírom, *Nyírod*, Nyírja alakban mondanak, azt Dunán túl Nyírom, *Nyíret*, Nyíri alakban használják. Könnyű a fenti adatokból kitalálni, hogyan gondolkozom a következő alakváltozatokról: *apát* (régí nyelv: apád EtSz., apádur vö. MURM. 172 Apadur), *Baráti* hn. (régén Barád, Borád, Borát l. EtSz.), *Borjád* hn. (régén Barját is l. EtSz.), *Borsat* hn. (régén Borsad, Borsod l. EtSz. *Borsod* a.), *hétfő* (MURM. 11 Hedfey), *hit* (MURM. 206 Hid), *lant* (MURM. 187 laud, l. MNy. XI, 202), *lapát* (MURM. 150 Soro lapad), *menyét* (Beszt. szój. 1090 menied, l. NyK. XXXVII, 115), *pázsit* (MURM. 112 Pasid), *sajt* (MURM. 160 Saidlee, uo. 172 Said, Kis said), *tábit* (NySz. régén tábid is, l. ZOLNAI, Nyelveml. 208). Képzőkben, ragokban levő szótagvégi -t: -at ∞ et (régén -ad ∞ -ed is és vö. fentebb *sziget* ∞ *széged*; a régí nyelvből: zegeled, fogatad Schl. szój. 1090, 1993, Falad MURM. 159, Magyarazzad MURM. 189, solgalad MURM. 172, Termesed MURM. 178); -sd ∞ zsd helynevekben (vö. Hegyesd régén chigisti, OklSz. hegyes a., Nádasd régén Nádost, OklSz. stb.); -t igenév és mult idő (vö. súld hus MURM. 160; assimilatióval: Fogadod pap MURM. 172, a mellehez ragadod az ala MURM. 73); -t tárgyrag (sokszor d-vel vö. Louad patkolny MURM.; 155 Kösseg sauad hirdető MURM. 177 ÉrdyC. 512 syrattya eedes zylötted zerelmes yegey tarssa stb. Ilyen adatok találhatók a következő codexekben: JordC., DebrC., GömörC., DomC., TihC., továbbá PESTHY, Újtest. és Fab., HELTAL, Fab. nyomtatványokban, lásd még Magy. Könyvsz. XIV, 350); -d- igei és birtokos személyrag sokszor -t-vel (példákat l. MNy. IX, 339); -ért (vö. GömörC. 133 verederd); -d sorszámnévképző (vö. MURM. 202 Masot, Neget, Kilenczet, Tizzet stb.). Más példákat a -t ∞ -d-re l. MNy. XI, 10. Minthogy pedig a jövevényszavakban az etimologikus -d is váltakozhatik -t-vel (vö. *zsinat* ∞ *zsinad*: lat. synodus, *pajod* ∞ *pajot* l. MNy. VIII, 152), azt lehet mondani, hogy a legtöbb szóvégi magy. -d vagy -t-nek van vagy volt -t-vel vagy -d-vel hangzó alakváltozata. „Töméntelen sok az ilyen példa“, mondja egyik

bírálom (l. MNy. XI, 10), a ki azonban ezeket hajlandó vétségeknek vagy íráshibáknak minősíteni. Hogy ezek nem íráshibák (így Nyr. XLIV, 218 is a *Barát* szónál), s nem „helyesírási elvonások“ (így Nyr. XLIII, 118), arról már az eddigiekből is ki-ki meggyőződhetett.

c) Magy. *b* eredetibb *p*-ből. Hogy ilyen fejlődés nyelvünkben kimutatható, annak biztos példái a következők: *baksaméta* ~ *paksaméta* l. EtSz., *bugyelláris* ~ *pugyelláris* l. EtSz., *paróka* ~ régi és népnyelvi *barróka* Ny., *baróka* MÁRIAFL, Kis m. frázeológia 152, MNy. V, 286, *pogácsa* ~ népnyelvi *bogácsa* MTsz., MÁRIAFL, i. m. 156, MNy. V, 286, *pusztít* vö. *mező bufteito saska* MURM. 152. Hogy a *biszke* ~ *piszke* l. EtSz. idetartozik-e, nem tudom eldönteni. Szó belseje, szó vége: *hasáb* ~ *hasúpos* MTsz., *káposzta* ~ népnyelvi *káboszta* MÁRIAFL, Kis m. frázeológia 152, MNy. 285, *terepély* ~ *terebély*, *terepélyes* ~ *terebélyes* MTsz.; *oszlop* ~ *kőozlob* czinalo MURM. 182, *zsilip* ~ régi nyelv s(zs)elyéb Nysz. Ilyen lesz a viszony a *küszöb* és a *közép* közt is, l. BUDENZ, MUSz. A szókezdő finnugor *p*- a magyarban *f*-fé, szóközépi, szövégi azonban *p*- maradt (vö. *fa*, *fon* stb. de: *epe*, *ip*, *lep* stb., feltűnő a *nép*, ha csakugyan elhomályosult összetétel s a. m. *nő* + *fi*, l. legutoljára erről SIMONYI, NyÉrt. XXIII, 30). Kivétel alig van (de vö. *bal* szót EtSz.).

d) Magy. *z* < régibb *sz*-ből: *szajkó* ~ népnyelvi *zajkó* PP^am., GYARM. Voc. 101, *szapora* ~ népnyelvi *zapora* PP^am., GYARM. Voc. 101, MTsz. (itt ?-lel à Tsz.-ből), *zaj* < *szaj* NySz., *zajgani*, *zajogni* < vö. *szajlik* MTsz., *szajong* NySz., *szaygok* CAL. 613, *Zala* < *Szala*, *zamat* < *szamat* MTsz., *zarándok* < *szarándok* NySz. MTsz., *zengenü* < vö. CAL. Szengöök, *zerge* < *szerke* l. GOMBOCZ, Bulg.-türk. Lehnw. 175, *zománcz* < *szománcz* NySz., MTsz., *zöld* < vö. CAL. szöld, *zörgenü* < vö. CAL. szörgöök, NySz. szörgetni, szörgés, *zug* < *szug* NySz., MTsz., *zúgni* < vö. CAL. szugo, NySz. szugas, *zugoly* < népnyelvi *szugoly* GYARM. Voc. 101. — (Eredeti *z*-ből *sz*, vö. *zár* < CAL. szár s lásd alább). Szó végén: *borz* < **borsz*, l. GOMBOCZ, i. h. (másképp: KelSz. XV, 348); -*z* képző < -*sz*-ből: vö. *bárkáz* < *bárkász* Nyh. I, 182, *hámoz* < *hámosz* HELTAL, Canc. Dr., *kárhozik* < *kárhozik* stb. A *z* < *sz*-ről l. MELICH, Calepinus, bevezetés VI, SZINNYEI, Nyr. XLI, 67, GOMBOCZ i. h.

e) Mai magy. *zs* < régibb magy. *s*: *zsák* < *sák* NySz., *zsákmány*, *zsállya* < *sállya* NySz., *zsámoly* < *sámol* MTsz., *sámoly* NySz., *zsembes* < *sembes* NySz., *zsemlye* < *sémlye* NySz., MTsz., *zsenge* < *senge* NySz., *zsetár* < *sétár* GYARM. Voc. 100, MTsz., *Zsigmond* < *Sigmond*, *zsinat* < *sinat* NySz., *zszindely* < *szindely* Nyh., MTsz., *zsinór* < *sinór* NySz., MTsz., *zsold* < *sold* NySz., *zszoltár*, *zszöllye* < *sellye* NySz., *zufa* < *suffa* Nyh., *zszúp* < *szupp* NySz. — Van etymologikus *zs*-ből *s* is, vö. *zseb* ~ *seb* NySz., *zszeller* ~ *seller* NySz.,

zseréb ∞ seréb MTsz., *zsilip* ∞ selyip NySz., *zsír* ∞ sír MTsz.,
zsobrák ∞ sobrák NySz., *zsolozsma* ∞ solozsma NySz.

Az a—e. alatt sok kétségtelen példát hoztam fel arra, hogy a mai szóelei és szóvégi zöngés mássalhangzók tekintélyes része zöngétlenekből fejlődött. Bizonyíthatnám ezt sok esetben a szó belsejére is (vö. ilyeneket is: *bátya*: bágya EtSz., *galya*: gaglia MTsz., *rekettye*: rekögye fa MURM. 111, *kútya*, kunyhó: kugia MURM. 137 stb.). S épp ezért itt egy általános nyelvi jelenséggel van dolgunk, a mely mellett szótlantul elhaladni nem lehet (l. MNy. XI, 10), s magyarítani sem mondatfonetikailag, még kevésbé helyesírásilag (a *t—d*-re Nyr. XLIII, 118, ez ellen vö. a *fogag*, *fogadod*: fogak, fogadott féle alakokat). Ez a jelenség sokkal inkább egy független hangváltozás jellegével bír, a mely szorosán összefügg azzal a kérdéssel, milyen zöngés mássalhangzói voltak a finnugor vagy az ugor alapnyelvnek. Melyek állhattak ezek közül csupán szó belsejében vagy végén, melyek szó elején? Az én nézetem szerint pl. szókezdő *g*, *d*, *b* az ősmagyarban nem volt s úgy gondolom, hogy ilyen a finnugor vagy az ugor alapnyelvben sem volt (máskép WICHMANN, FUF. XI, 210. s köv. lap, szerinte volt szókezdő *fu*, *g*, *gh*, *b*, *bh*, *d*, *dh*, GOMBOCZ, MNy. VIII, 120 ugor *b*-ről). Minden olyan eredeti magyar szó tehát, a mely nem hangfestő v. hangutánzó, régebbi megfelelő szókezdő zöngétlenből fejlődött. Ebbe a fejlődésbe illik bele a *ferdung* > verdung, *fetreng* > vetreng, *atval*, *Csantavér*, *hétfő* ∞ hetve is, s ide való a codexekben és a régi nyelvben előforduló *felé* > velé, *fentereg* > ventereg, *férög* > vérög, *megfizet* > megvizet, s talán a *fej* > vej, *feszít* > veszít is.

Íme így néznek ki az én csodabogaram, nyarat csinálni akaró egyetlen fecském. Minden egyes esetben jól meghányom-vetem, vajjon csakugyan lehetséges-e, hogy e csodabogarak nem írás hibák-e. Mert hogy írás- és sajtóhibák a codexekben és a régi magyar nyomtatványokban is vannak, azt még én is vallom. De miért legyen „nyilvánvaló sajtóhiba“ (l. MNy. XI, 7.) pl. a DöbrC. következő két adata: „de ezeket *teziek* ti nektek“ = facient vobis (414. lp), „És ki *viziek* vtet“ = Et educunt illum. Hiszen ilyen alakok ma vannak a népnyelvben (vö. *össze* < *észje = eszi, *tösszék* < *tészjék = teszik, l. Magy. tárgyias iger. 27). Hogy ezek újabb fejlődések, kétségtelen. Hiszen a DöbrC.-beli adatok éppen e fejlődés megindulása miatt fontosak. Aztán meg több esetben látjuk, hogy a *sz-szel* bővülő *v-töveknél* éppen az *sz-es* praesentstő terjedhet a többi *tő* rovására, vö. pl. a *metszik* igét. Ilyen alakulásnak tartom az ilyeneket: *hisző* vö. incredulus — nehezen — *hisző* (WAGNER, Phras. 1750). SIMONYI szerint ez a *hisző* persze — sajtóhiba (l. Nyr. XXXIII, 81, 170, de NAGYSZIGETHI, Nyr. XXXIII, 170), s valószínűen az szerinte az 1663-ból kimutatott *esző* (l. SZINNYEI, NyH. 561) „evő“ is; de akkor miért nem

— nyelv- v. beszédhibák az ilyenek: *hiszeltet, eszeget, eszős, iszogot, iszog* l. Nyr. XXXIII, 170, SZINNYEI i. h. Ilyenforma okoskodással az *övní* ige régi s ma nem élő *ósz* alakja is — sajtóhiba [vö. kártól meg *ószá*, meg *ósznók* magunkat, l. TMNy. 261], s hibás (!) a népnyelvi *nyősze* ,15—17 éves legény, leány', *nyőszike* ,növéiben lévő gyermek' (SZINNYEI i. h.), a mely a *nőni* ige származéka. Mind e példák mutatják, hogy a *v*-töveknél, illetőleg az *sz-szel* bővülő *v*-töveknél az *sz-szel* bíró praesentstó a *v*-tő rovására terjeszkedhetik. E terjeszkedés megindulását jelzi a DöbrC.-beli *teziek, vizeik* is, a mely az én magyarázatomban egykori élő tevékenység maradványa.

S a mint e „nyilvánvaló“ *teziek, vizeik* — sajtóhibát be tudtam állítani egy fejlődési sorba, azonképen tudom a többit is. A mit ZOLNAI módszertelenségképen — vizonzásul a rápirított *csakó + cserge* tudománytalanságért — rám akar pirítani, t. i. a *szegeði ~ szegeđő, én voltak* stb. alakokat, rólok való állításaimat is meggondolva vetettem papírra, s ilyen alakok egykori előfordulását ma is vallom.

De nem folytatom. A mit írtam, eljárásom igazolására írtam. A magyar hangtörténet terén megértem már azt, hogy alapfel-fogásokba vágó tételeim utat törtek maguknak. Hiszem és tudom, hogy idővel „írás- és sajtóhibákra“ épített tételeim legtöbbje is tudományos hitté fog válni.

MELICH JÁNOS.

Vajjon fából vaskarika?

A nyelvérzék, illetőleg a vele való bizonyítás nagyon rossz hirbe jutott a czéhbéli nyelvészeknél, pedig — hogy egyebet ne említsünk — a szólások változatainak helyességét vagy helytelenségét sokszor nem is tudjuk másképp bizonyítani. Mert ha a közmondások, szokás-mondások mellett legkiválóbb íróink műveiből vett példákra hivatkozunk: nem a leggyakrabban használt bizonyító eljárás eredeti kútforrásából indulunk-e ki? Már pedig az ily módon felsorolt bizonyítékból levont következménynek a czéhbéli nyelvész is igazat ad.

Ehhez az eljáráshoz kell folyamodnunk, ha az *egy* határozatlan névelő helyes vagy helytelen használatára nézve a MNy. mult évi novemberi s a jelen évi januári és februári füzetében szóvá tett kérdésre akarunk felelni. T. i. Halász Péter cikkének címét, *Egy magyar nyelvtant kérünk*, e folyóirat szerkesztőse „egy baráti közbeszólás következtében“ megrövidítette s a címből az *egy*-et törülte. N. R. a határozatlan névelő visszaállítását kívánja, azzal érvelvén, hogy mivel Halász Péter „nem akármiféle, hanem egy bizonyos meghatározott fajtájú (tüzetes, nyelvtörténeti alapon álló) nyelvtant kér“, helyes magyarsággal úgy kellett volna mondania, hogy *Egy magyar*

nyelvtant kérünk. De hisz ha így van a dolog — okoskodik Parády Arzén (MNy. febr. f. 76—78. l.) — akkor a határozatlan névelő voltaképp valamit meghatároz, a mi nem egyéb, mint fából vaskarika. Csakhogy a nyelv életében, szervezetében nem olyan könnyű helyesen alkalmazni a képtelenség szokásos kifejezésbeli alakját, mint végkövetkezmenyt: fából vaskarika. Lám (u. o. 90. l.), Lehr Albert is bebizonyítja, hogy némely szólásformánkban „a szabálytalan a szabályos”. Körülbelül így vagyunk a kérdéses mondatnál is. Az *egy* használata vagy elhagyása a kifejezés értelmét igen sokszor határozottan módosítja. Csak az a kérdés: miként.

Kisértsük meg Parády Arzén példáit rostába vetni. Kérdi: vajjon e két mondat közül: *Könyvet vettem* és *Egy könyvet vettem*, melyik a helyes? Vagy ebben: *János, gyujtson lámpát*, vagy *János, gyujtson egy lámpát*. Úgy vélekedünk, hogy e példák nem jól vannak megválasztva. A kérdéses mondatban jelzős szerkezet van, a mi mindig nagy különbség. Változtassuk hát az első mondatot is ilyenné s kérdezzük: van-e ebben különbség: *Magyar könyvet vettem* és *Egy magyar könyvet vettem*? Véleményünk szerint a különbség könnyen észrevehető. Ha ezt mondom: *Magyar könyvet vettem*, a mondat értelmi súlya a *magyarra* esik, vagyis: nem német vagy francia, hanem *magyar* könyvet vettem. Ebben meg: *Egy magyar könyvet vettem*, az értelmi súly mintegy megoszlik a jelző és jelzett közt: tehát *egy bizonyos* magyar könyvet értek, a milyenre például szükségem volt, vagy szóban forgott köztünk.

Parády A. második példáját így változtassuk meg: *János, gyujtson világot*, s tegyük a tárgy elé jelzőt: *János, gyujtson [?] kis világot!* helyesen: *János, gyujtson egy kis világot!* Itt még tán Parády A. sem merné elhagyni az *egy*-et, noha most úton-útfélen hallani efféle sületlenségeket, p. o. *Ettem kis darab kenyeret* e helyett: *Ettem egy kis darab kenyeret*. Parády A. példái közül a harmadik már ide való: *Egy téli kosztümöt akarok csináltatni*. Nem mernők azt állítani, hogy az *egy* meghatározottá teszi a tárgyat, nem teszi az előbbi sem ilyenné úgy, mint *N. R.* vélekedik (a MNy. 48. l.); de azt igen, hogy a mondat értelmi súlyát gyöngíti, vagyis nem emelem ki a *téli* értelmét, mint mikor az *egy*-et elhagyom s némineműképen a *kosztümöt* szót is hangsúlyozom. S e mellett az *egy* mintha mégis valami olyan tárgyra volna értve, a mely már vagy szóban volt köztünk, vagy legalább közelebb áll ismeretkörünkhöz.

A 4-dik példa, mint szokás-mondás: *Ember kell oda, öcsém!* semmikép sem szolgál célunkra. E példa az *ember* szó fogalmi körében egyesíti mindazt a jegyet, a mely *egy* erős, bátor embert megkülönböztet az ellenkező tulajdonságútól; ebben már az *ember* elé mintha elhallgatott, de mindenki által oda értett jelzőt (igazi, valódi, derék) tennénk.

Vajjon az így megváltoztatott példák után mondaná-e Parády A., hogy akármeddig keresgél, csak nem talál olyan példát, a mely az ő nyelvérzékét meggyőzné arról, hogy Halász Péter cikkének a címe így volna helyes: *Egy magyar nyelvtant kérünk?* Bizonyos, hogy az *egy* szerepe, mint határozatlan névelőé, nem éppen könnyen határozható meg. Ha valahol, itt elsőrendű fontossága van a beszélő vagy író nyelvérzékének. Mert még a példák sem mindig döntő erejűek. Mondhatni, hogy még a legfőbb vagy legelevenebb nyelvérzék sem mindig biztos kalauz. Legkiválóbb íróinknál is találunk példákat, a melyekben alig lehet világosan okát adni az *egy* használatának. Vegyük e példákat Arany János *Hátrahagyott Prózai Dolgozatai*-ből, *Arany László meséi*-ből (Összegyűjtött munkái, 1901; IV. köt.) és Gyulai Pál *Emlékbeszédei*-ből (II. kiadás, 1902; I. köt.).

Arany J. ezt írja: „Petőfivel *egy* új törekvés indul meg“ (16. l.). Úgy tetszik, e mondatban Arany J. bátran elhagyhatta volna az *egy*-et; de hogy használja, mintegy azt érti, hogy olyan újféle, újszerű törekvés indult meg, a milyent már előkészítettek, vagy vártak. Vagy ebben: „Fogta magát, *egy* nagy deputációt küldött“ (u. o. 541. l.), szintén elhagyhatta volna a határozatlan névelőt; most íróink nagy része elhagyná; de azért itt is észrevehető az a különbség, a melyet föntebb megállapítottunk. Arany Lászlónál: „Tudott volna *egy* orvosságot szemének“ (7. l.). Vajjon szükséges-e itt az *egy*? Úgy érezzük, hogy itt csakugyan a „kellő, megfelelő“ jelző elhagyására mutat. Az ilyenekben a romlatlan nyelvérzék mindig használja az *egy*-et; p. o. „*Egy* régi, hűséges szolgát lóra ültetek“ (u. o. 10. l.); — „Megláttak *egy* rongyos csárdát“ (u. o.); — „Ott termett *egy* szép nagy róka (11. l.); — „Mit találtam! *Egy* nagy üveg pálinkát!“ (25. l.) — Gyulai Pál írja: „*Egy* magasabb, úgy szólva történeti szempontra kell emelkednünk“ (9. l.); itt az *egy*-nek határozottan a *valamely, bizonyos* értelme van. De már a következő mondatokban sokan elhagynák mai nap az *egy*-et: „A közélet *egy* nagy temetővé vált“ (11. l.); — „Itt nem sokára *egy* újabb mozgalom is keletkezett“ (15. l.); — „Ki képzelte volna, hogy a bátoralan, hallgatag diák *egy* új világot nyisson költészetünkben?“ (227. l.); — „Toldi *egy* hősi pályát fut meg“ (283. l.). Ellenben e mondatban okvetetlenül használnunk kell az *egy*-et: „Kossuth szintén *egy* dicső Magyarországot ígér“ (348. l.), pedig a romlott nyelvérzék, mely a germanismustól fél, itt is elhagyná.

De minden további magyarázat nélkül, csupán figyelemgerjesztés végett hadd idézzük még az említett három író nevezett munkái-ból a következő példákat:

Arany Jánosnál: 1. „A lengedező lábú ütem már maga *egy* kis kerek egész benne“ (u. o. 18. l.); — 2. „Ha *egy* idegen vers-

sort adunk szájába“ (19. l.); — 3. „A magyar verselés tömege a formáknak *egy* oly önálló, teljes, szervezetes rendszerét mutatja“ (19. l.); — 4. „Minek a divaton kívül *egy* kis komoly oldala is van“ (35. l.); 5. Tavaly *egy* éles kiáltás jajdult vala föl“ (36. l.); — 6. „Mely *egy* kis hasznocskában nyilatkozik“ (40 l.); — 7. „*Egy* kis fényűzés sem árt“ (41. l.); — 8. „A mi *egy* kis vitézséggel jár“ (500. l.); — 9. „Elmondta a maga mondókáját, *egy* igen szép beszédet“ (542. l.); — 10. „Nem vérontás volt, hanem *egy* szép ünnep“ (545. l.) Ezek közül csak a 2. és 3. mondatban lehetne elhagynunk az *egy*-et, a többiben nem.

Arany László népmeséiből: 1. „Volt előtte *egy* nagy kés“ (7. l.); — 2. „Beküldte *egy* ital borért“ (10. l.); — 3. „Beértek *egy* nagy erdőbe“ (u. o.); — 4. „Ott ugrált *egy* gyémánt kaliczkában, *egy* ágas-bogas arany fára akasztva“ (15. l.); — 5. „Beértek *egy* nagy rengeteg erdőbe“ (16. l.); — 6. „Meg is ölte *egy* szegény kupecz embert“ (25. l.); — 7. „Előtalált *egy* rengeteg erdőt“ (123. l.). E példák egyikéből sem hagyható el az *egy* a 4-dik mondat első felén kívül; de mihelyt a szórendet megváltoztatjuk, még élesebb a különbség; p. o. az 1. mondat: „Nagy kés volt előtte“; láthatni, hogy a mondat értelmi súlya mennyivel jobban észrevehető a *nagyon*, mintha az *egy* is előtte van, mert ennek itt az *egy bizonyos* értelme nyilvánvaló. A 4. mondat első felében a mostani szerkezetben is sokan elhagynák az *egy*-et; de a mondat másik felében; „*egy* ágas-bogas arany fára akasztva“, okvetetlenül szükséges. Az 5-dik mondatban más szórendi szerkezettel szintén elhagyható volna: „Nagy rengeteg erdőbe értek“, stb.

Gyulai Pálnál: 1. „*Egy* egész irodalmi iskolát alapítottak“ (15. l.); — 2. „Kazinczy izlés- és nyelvújítása *egy* nagy előcsatája volt társadalmi és politikai átalakulásunknak“ (28. l.); — 3. „*Egy* kis családi baj . . . napokra elvette kedvét“ (230. l.); — 4. „*Egy* kis hivatal után látott“ (240. l.); — 5. „Merhet írni *egy* naiv költői beszélyt“ (241. l.); — 6. „Nem *egy* hősködő asszonyt látunk, hanem *egy* szerető hitvest“ (268. l.); — 7. „Ritka tapintattal oldott meg *egy* erős tragikai összeütközést“ (281. l.); — 8. „*Egy* darabig keveset hall rólok a világ“ (283. l.); — 9. „Arany *egy* új, *egy* fejlődő korszak költője“ (284. l.). E példák közül csak a 3., 4. és 8-dikban találjuk szükségesnek a határozatlan névelőt; a többiből ki is maradhatna.

Mind e példák talán meggyőzhetik a germanismus hibájától rettegőket, a kik a romlatlan nyelvérzéktől megkivánt helyen sem merik használni a határozatlan névelőt; a kik nem veszik észre, hogy akárhányszor éppen az *egy* elhagyása teszi a mondatot idegen-szerűvé.

De hogy a kérdéses mondathoz hasonló szerkezetű szokásmondáson mutassuk meg, mennyire nem fölösleges az *egy*; idézzük

még a következőket. A nyári vásárban Kecskeméten a vízfordó gyermek így kínálja a vizet: „Ki iszik *égy* kis jó hideg vizet?“ A szomjas ember a vizet vivő (nem pénzért áruló) gyermektől így kér inni: „Agygyá *égy* kis vizet!“ A vásárból hazafelé menőtől kérdi szomszédja: „Mit vött kee, szomszéd?“ felelet: *Égy* kis sűdöt“, vagy: „*Egy* rossz malacot“, vagy: *Égy* szántani való lovat“, stb. Vajjon el lehetne-e ezekben a mondatokban hagyni az *egy*-et? Bizonyára nem. A romlatlan magyar nyelvérzék meg nem tűrhetne efféle csonka mondatot: Adj kis vizet... kis hivatal után látott, stb. De ha a jelzót elhagyjuk, mindjárt fölösleges, sőt hiba lenne a határozatlan névelő.

Úgy vélekedünk tehát, hogy N. R. nyelvérzéke helyesen dik-tálja az *egy* használatát így: „*Egy* magyar nyelvtant kérünk!“ Vagyis: *egy bizonyos* magyar nyelvtant, olyat, a milyenre éppen szükségünk volna, vagy, a milyen már szóban forgott; mintha az *egy* után oda-értenők még ezt az elhagyott jelzót, *megfelelő*. T. i. nem a *magyar*-t akarjuk különösebben kiemelni, hanem a mondat tárgyával, a jel-zettel együtt hangsúlyozni. Ha a szórendet megfordítjuk, még vilá-gosabb a különbség: „Kérünk *egy* magyar nyelvtant!“ Ily szerke-zetben, illetőleg szórend mellett el sem hagyható az *egy*. A mi nyelvérzékünk szerint tehát a Tisztelt Szerkesztőség „bővebb meg-fontolás után“ helyesen járt el, mikor az „*egy* baráti közbeszólás következtében törült“ határozatlan névelőt visszaállítandónak találta.

VÁCZY JÁNOS.

Egy magyar nyelvtant kérünk!

A mennyire egyetérttem PARÁDY ARZÉN első fölszólalásával a MÉSZÖLY GEDEON módszerére vonatkozólag (I. MNy. XI, 417), annyira nem tudott utóbb „Fából vaskarika“ című cikkével meggyőzni arról, hogy HALÁSZ PÉTER szóbanforgó bírálatának címe *Magyar nyelvtant kérünk!* kellően fejezné ki azt, a mit az írója gondolt. Én is azt hiszem, a mit a Magyar Nyelv t. szerkesztősége N. R.-nek megnyugtatásul mondott (XII, 48), hogy HALÁSZ PÉTER fölkiáltását változatlanul kellett volna hagyni: *Egy magyar nyelvtant kérünk!* Más szóval: az én nyelvérzékem is ugyanazt súgja, a mit a HALÁSZÉ, N. R.-é és a t. szerkesztőségé. N. R. uram csak nem tudta helyesen megokolni a nyelvérzéke sugallatát, s az *egy* határozatlan névelőnek olyan jelentőséget tulajdonított a fölkiáltásban, a mi igazán fából vaskarika, úgy hogy PARÁDY ARZÉN egész általánosságban, az *egy*-nek értékére nézve joggal fakadhatott ki ellene.

Mert a határozatlan névelőnek alkalmazása vagy mellőzése az egyes esetekben szerintem két körülménytől is függ. Egyik, hogy minő árnyalatot szoktunk vele rendszerint kifejezni, tehát minő

árnyalat képzetét keltjük föl azzal, ha az adott esetben alkalmazzuk; másik, nem kevésbé fontos körülmény, hogy minő képzet támadhat akkor, ha alkalmazását mellőzzük. A mi az első körülményt illeti, az a kérdés: mire van most nekünk a nyelvtudományi irodalomban, HALÁSZ PÉTER szerint is, mindenekelőtt szükségünk? Bizonyos, hogy *egy* minden fontos kutatást összefoglaló, színvonalon álló tudományos magyar nyelvtanra. Íme, ezt *egy*-gyel kellett kifejeznem, s N. R. is jól érezte és jól is mondta, hogy HALÁSZ PÉTER „*egy* tudományos magyar nyelvtan megjelenését sürgeti“, más szóval: *egy* tudományos magyar nyelvtant kér, vagy hogy HALÁSZSZAL egyenes beszédben, többes első személyben szóljunk: *Egy* tudományos magyar nyelvtant kérünk! Ez éppen olyan természetes és magyaros kifejezése a kívánságnak, mint mikor azt mondom: *Egy* kertés lakást óhajtok 5 szobával stb. Vagy: *Egy* kijátszott hegedűt szeretnék, ilyen vagy olyan gyártmányút stb. HALÁSZ csak megrövidítette a címbe az óhaját kifejező fölkiáltást, mikor elhagyta belőle a *tudományos* jelzőt, mert ezt a lelkében kirajzott és megformálódott gondolatsornál fogva úgy is odaértette, s mert ezt a követelményt gondolatsorának kifejtésekor úgy is föl szándékozott állítani. Ilyen minden fontos eredményt összefoglaló, a legújabb kutatások alapján álló tudományos magyar nyelvtanunk azonban, sajnos, még nincs. Tehát *egy* ilyent óhajt, *egy* ilyent kér HALÁSZ, bárki írja is meg, az akadémiai pályázat aranyaitól sarkalva. Ebben a bárkitől származhatásban van meg a kívánt nyelvtannak a határozatlansága, éppen ellenkezőleg N. R. fölfogásával, a ki kétségtelen tévedésből a súlyt az „*egy bizonyos meghatározott fajtájú*“-ra veti, s így PARÁDY ARZÉNNÉK helyes ellenvetése szerint az *egy*-et jelentéstanilag fából vaskarikává teszi.

A mi pedig a másik körülményt illeti, hogy minő árnyalat képzete támad bennünk a határozatlan névelő mellőzése következtében, erre azt kell mondanunk, hogy a *Magyar nyelvtant kérünk!* fölkiáltás alatt bizonyára minden magyar fülre nézve az a gondolat lappang, hogy *magyar* és nem más nyelv törvényeit tárgyaló nyelvtant kíván a czikkíró, pedig ő nyilván nem ezt gondolta s ilyen gondolatot ébresztenie az adott esetben kétségkívül helytelen volt. Éppen ezért meg kell vallanom, hogy a czikk fölírása annak idején engem is meglepett, s mielőtt szokás szerint nyugodtan végig olvastam volna, tündődnöm kellett rajta: mit is akarhat az új nevű író voltaképpen.

Így látom én a kérdést s azt hiszem én is, hogy a czikk fejezől kár volt az *egy*-et lecsapni.

ZOLNAI GYÜLA.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A XVI. századi nyomtatványokbeli *ij*-betű hangértéke. A címűl írott kettős betű csaknem valamennyi XVI. századbéli nyomtatványunkban előfordul, de hangértékének megállapításával eddig — tudomásom szerint — egyedül Melich János NyK. XL, 365. foglalkozott. Több typographiai alakja van s a különböző nyomdák szerint más-más hangot vagy hangokat jelöl. Pesthy Gábor Új Testamentumában az *i*, *ü*, *j* és a jésítés jele két pontos *y* (*ÿ*). Szövegeiben ez a jelölés következetes s az *ij* jel nem fordul elő bennük sehol. A capitulumok czímeiben azonban és a lapfejekben, melyek más betűtypussal, kövér, rideg gót betűkkel vannak nyomtatva, az *ij* igen gyakori, pl. Negiedijk Capitulum Pesthy: UT. 5., Ewtewdijk Capitulum 6a., Hatodijk Capitulum 9a., Hetedijk Capitulum 11a., s a lapfejekben mindenütt Zent Mathe Ewangeliomija, Zent Mark Ewangeliomija, Zent Lukach Ewangeliomija, Zent Janos Ewangeliomija. E példákban az *ij* betű ugyanazokat a hangokat jelöli, melyeket Pesthy szövegeiben az *ÿ* gyakran: az *i* és a *j*-s hangokat.

Nagyon gyakran fordul elő Sylvester Új testamentumának első (1541) kiadásában is, főként az *-it* végű műveltető igeképzőben az *ij*, a mely itt egy betű, alakja e gót betűs szövegekben nagyon közel áll az *y* alakjához, csakhogy míg az *y* alsó szára előre görbül, az *ij*-ben a *j*-t képviselő betűrész alsó szára hátrafelé törik. Az *-it* végű igékben: alijeztök Sylv: UT. I, 7. 16., meg eleghijtetnek I, 7., meg feñijte I, 14., feszijcz meg I, 75b., fordijcz I, 8., hazasijtatnak I, 39., icesijjitek I, 37., indijczon I, 16., seghijczigül iű I, 15b., terijtik I, 67b. stb. Előfordul az igék felszólító módjában: hog' lássák . . . és diczirijk Sylv: UT. I, 7., Kirijtek . . . az aratni valo illetnek vrät . . . I, 14b., I, 98. etc. — a fej szó egyesszám 3. személyű birtokos személyragozásában: feijt le haycza I, 97b., tđri vala feijt I, 99b., — az e kérdőszócskának *i*-re végződő szóalakokkal való kapcsolatában: nemde io neweñ viszij az szolgätul . . . ? I, 110b., ki emelij azt ? I, 18., — végül előfordul szótörzsekben is: elijettenek vala I, 63b., — mijrt I, 23b., 41b., 43b., 45b., — hijni I, 15b., hijnäk I, 53., oda hiju tighedet I, 67., hozzá hijuäü I, 14b., ij félbe I, 100., ez ijel I, 42b., 54b., ijnek I, 23., — továbbá feijr I, 8., feijrek I, 63b., 70b., . . . és ünkiijn . . . fűet terem I, 54b.

A mint a fölsorolt példákból látjuk, az *ij* betű Sylvesternél kétségtelenül a *ij* diphtongusnak a jele 1. az *-it* végű igékben (alijeztök), 2. az *ijed*, *hij* (hívni), *ij* (éj) szavakban. A *ij* diphtongusnak a jele 1. az idézett felszólító módbeli alakokban *diczirijk* (olv. dicsírjik), *kirijtek* (olv. kirjítek); 2. a *feijr* szóban (olv. fejr); 3. a *feijt* (olv. fejit) egyesszám 3. sz. birtokos személyragozású alakjában; 4. az *ünkiijn* (olv. ünkijjn) szóban. — *iij*, *ijj* triphongusnak olvasandó az 1. *mijrt* (olv. mijirt) szóban, 2. az *e* kérdőszócskának

i-re végződő szóalakokkal való kapcsolatában: viszij (olv. viziji) (és vö. Melich NyK. XL, 365—366 l.).

A *ij* diphtongikus írás Sylvester Új Testamentumán kívül nagyon gyakori még Kultsár György Postilláiban (Alsó Lindva 1573) és Beythe Istvánnak Az Zentők Fő Innepiiról. (Németújvár, 1584) szóló művében. Kultsár Postilláiban következő *ij*-s alakok találhatóak: annij edössége 87b., annijra szükölködic 201b., ennij időtől 32., ennij . . . io-téteménij 310., a menijbe tölünk lehet 177b., kerezténij 174b., szolga legénijnc 86., az *ö* tanituánij 31b., az *ö* tanétuánijt 29b. stb.; igék infinitivusában: béuölködnij 25b., esnij 21., le esnij 17b., felnij 19b., forganij 27., haitanij 38., hálnij 30., itélnij 17., látnij 17., lennij 18., mondanij 20., el reitezunij 18., törnij 31b., vennij 21. stb.; az első szótagban: nijluán 27., meg nijlnac 35., meg nijlást 35., az *ö* tűzes nijlaual 86., nijluábban 309b., nijluán 87., nijnts 174b., stb. Az idézett példákbl nyilvánvaló, hogy Kultsárnál az *ij* nem diphtongusnak a jele. Kultsár a mássalhangzók jésülését sokféleképen jelöli, da a leggyakoribb Postilláiban a jésítésnek *i*-vel való érzékitése (pl. bizonnial 283., egiéb 37., giakorta 283., illien 32., melliec 284., szömélliében 32., tegiönc 242b. stb.). Az *ij* kettös betű első része: az *i* tehát Kultsárnál a jésítés jelölése, a *j* az *i* hang jele. E szerint a fennidézett infinitivusi alakok: esnij, felnij, forganij, látnij, lennij stb. — valamint a nijnts szó is esnyi, félnyi, forganyi, látnyi, lennyi-nek és nyincs-nek olvasandók.

Beythe Az Zentők Fő Innepiiról cz. munkájában az *ij*-nek több hangérték felel meg: a) *ij* = *i*: Hany Tanusagij vannak . . . ? 1a., 5., az Isten parancholatijt 9., nyomorusagijual 10., gyakorlasijban 13., — b) *ij* = *j*: terijeztésére 2., iárij 3a., aijtoyok 4a., vijonnan 9., görijejzi 16. — c) *ij* = *ij*: tanijjtására 1a., indijjtatuan 1a., epijjtötöt 5., tanijchon 5., tellyesijjtötte 13., mijért 5. — d) *ij* = *ji*: testijek 36. morhajjknak 1a., kezeijjmet 4a., dolgajj 13. stb. — e) *ij* = jésítés jele + *i*: Mellijjk 2., 6., 7. stb.

Az itt szóban volt négy munkán kívül, melyekben az *ij* kettös betű a leggyakrabban fordul elő, az *ij* megtalálható a legtöbb XVI. századbeli nyomtatványban, azonban csak ritkábban s az itt kimutatott hangértékek valamelyikében. Ezeknek fölsorolása semmi tanulsággal nem járna s azért mellözhető is.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

A Bach-kormány és a magyar Helyesírás. Cholnoky Jenő a *Budapesti Hírlap* április 26-diki számában az idegen helynevek írását tárgyalván, némely külföldi helynévnek nálunk meghonosodott alakját a Bach- és Schmerling-korral kapcsolja össze.

„A Turin, a Genua, a Florencz — így elmélkedik Cholnoky — a leghatározottabb germanismusok. Nekem mindig fájt, hogy Kossuthot mindig „turini remetének“ nevezték, az *ö* eszmévé vált nevét egy osztrák térképről, Bach és Schmerling korában meghonosodott germanismussal kapcsolják össze! Mi geografusok tudjuk, mennyi germanismus szabadult be földrajzi terminológiánkba a Bach-korszakban!”

Ha Kossuthnak „turini remeteségében“ Cholnoky nem a remeteséget találta szomorúnak, hanem a *turini* szót, — akkor kár volt búsulnia. A *Turin* szó nem függ össze a Bach-kormányal: Kossuth maga leveleiben, műveiben mindig *Turin*-t ír (nem Torinot). Bizonyára nem foghatjuk Kossuthra, hogy a Bach-kormány kedveért tette volna ezt; különben már a XVIII. században Sándor István Utrajzában (Győr 1793) Turint ír, mint Kossuth az ötvenes években, és Genuát,

de mindketten, Sándor István is, Kossuth is, *Venezétét* írtak, nem *Venziát*, a mivel magukra vonhatták volna Cholnoky rosszaságát. Különböztetve Kossuth remeteségének helyét a francziák is *Turin*-nak írják, kétségtelenül nem Bach kedvéért (igaz, hogy e nevet francziásan ejtik).

Cholnoky még arról is panaszkodik, hogy „Görög és Kerekes Atlasának szép *Atlasi oceanus* szavából a német bugyogós *Atlanti-oceán* lett“. Mért német bugyogós? Hiszen a görögök is (jóval Bach és Schmerling előtt!) *atlantikos*-nak nevezték, a latinok *mare Atlanticum*, a francziáknál pedig *Océan Atlantique* a neve. BARSÍ FRIGYES.

Gárdonyi helyesírása. Elolvastam GÁRDONYI GÉZA legújabb regényét (Szunoghy Miatyánkja, 1916.) és megingó nagy gyönyörűségem telt színmagyar nyelvének eredetiségében, sokszor szinte Aranyra emlékeztető újszerű fordulataiban, melyek abban különböznek a modernnek kinosan keresett szóficzamodásaitól, hogy bármennyire szokatlanok is, mindig magyarosak (pl. *homályzott, megügyítetttem, ajtó-háramlás, kallottja az életnek stb.*)*

Nem tudok azonban megbarátkozni különczködő helyesírásával. Minek az ilyeneket összeírni: *nehát, mígcsak, még sincs, kameg, aztán hát, merthísten, tudjázisten?* Vagyha már ezeket összeírja, írjon mindent össze, amia hangsúlyszerint egyszakaszbatartozik.

Aztán meg (írná G.) az idegen tulajdonnevek írása: *Nújork, Bétóven, Rótsild, Káper, Verlen, Beranzsé, Bajron, Sopen!* Egyikről másiktól hamarjában azt sem tudja az ember, hogy kinek a becsületes neve.

Ennyire ne menjünk a magyarkodásban s ne írjon így éppen egyik legkiválóbb és legolvasottabb magyar írónk!

Milyen szemmel néznék a németek, ha Shakespeare nevét valaki Schäckspier-nek, vagy a francziák, ha valaki Chèquespir-nek írná? Ne haragudjék M. GARDOGNI, de most az egyszer nincs igaza. F—ó.

Egy sajtóhiba. Kazinczy levelei kiadásában a 11. köt. 419. lapján, a 2678. sz. levélben, melyet Pálóczi Horváth Ádám intézett Kazinczy Ferenczhez 1814 júu. 13-dikán Petri-Keresztúrról, többek között ezt olvashatjuk: „amattúl [t. i. első feleségétől] betsületesebben is váltam meg, noha kötél-bontva, és törvényesen; mert a' Törvény-szék eleibe is karon fogva vezettem, 's *szókkal* tettük a' vég butszú-zást“. Azonban az eredetiben *szókkal* helyett *tsókkal* van. Garda Samu „Horváth Ádám Életrajza“ cz. műve 111. lapján jól idézi az említett szót. K. M.

* Azért nála is találunk egy pesties „söt“-öt: „Az nem egészséges hely. — Söt“ (18. l.). Hja, ráragad az emberre az a pesti magyar nyelv, vagy mint maga GÁRDONYI nevezi: az a „német-zsidó-magyar habarék“ (55. l.)! Szerk.

SZO- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Vagyon. RÉTHEI PIRIKEL-MARIÁN, a ki elismerésre méltó buzgalommal búvárolja régibb irodalmi nyelvünket, a Magyar Nyelv áprilisi füzetében a *vagyon* főnév történetéhez becses adatokat szolgáltatott és világot iparkodott deríteni arra, hogy a *vagyon* főnév és a *vagyon* igealak között minő kapcsolat van. A dolog érdekéhez most nem szólok hozzá, csupán két tévedést akarok helyreigazítani. A cikkirő u. i. azt mondja, hogy „Szinnyei Józsefnek két értelmezése

is van a *vagyonról*“. Idézi is mind a kettőt; az egyiket, minthogy „ez olyan föltevés, melyet se pozitív nyelvtörténeti adatok, se analogiák nem támogatnak“, nem fogadja el, ellenben a másikat „alapjában helyesnek“ itéli, „jóllehet Szinnyeinek ez a magyarázata se több egyszerű föltevésnél, melynek semmi nyelvtörténeti vagy analogiai támasztékát sem adja“. — A dolog pediglen úgy áll, hogy az én „egyik“ magyarázatom szerint a *vagyon* igealak azonos a *vagyon* főnévvel és eredetileg *-n*-képzős (való, meglevő, létező‘ jelentésű) igenév volt. Ez az én „néma“ könyvemnek — a hogy egy nyelvész-társam a M. Nyelvhasználatot találóan elnevezte — abban a régi kiadásában, a melyet a czikkíró idéz, így van jelezve: „*vagyon* (est) = *vagyon* (possessio, bonum; besitz, vermögen; ered.: való, levő, létező)“, és: „*-n* = n. verb. *-n*“ (tehát a *vagy-* tőnek nem „valamiféle igeneve“, a hogy a czikkíró mondja, hanem *-n*-képzős igeneve.) — És „másik“ magyarázatom? Az nincs. Mert az, a melyet a czikkíró a NyK. XXXIII. kötetéből mint „másik“-at idéz, teljesen azonos az előbbivel. Azt mondom u. i.: „Az én fölfogásom szerint tehát a *vagyon* igealak eredetileg azonos a *vagyon* ‚vermögen‘ (eredetileg: ‚való, a mi van; seiend, existierend‘) névszóval“ (243. l.), és: „A *-gy* és az *-sz*-képzős igék praesensbeli sing. 3. szem. alakja (*vagyon, megyen, teszen, leszen* stb.) eredetileg *-n*-képzős igenév volt“ (260. l.). Csodálom, hogy a czikkíró ezt nem vette észre.

Azt is csodálom, hogy mind az „egyik“, mind a „másik“ magyarázatomról azt mondhatta, hogy nincsen semmi, a mi támogatná, se nyelvtörténeti adat, se analógia. Annyi bizonyos, hogy a nyelvtörténet előtti folyamatok kutatója nincsen abban a kellemes helyzetben, hogy pontosan datált följegyzésekkel támogathatná a föltevéseit. Ilyenekkel tehát én sem szolgálhattam. De hogy én azt az „egyszerű föltevésemet“ még csak analógiákkal se támogattam volna, az már igazán „támaszték“ nélküli állítás. Mert 1. kimutattam, hogy a finnugorságban vannak ‚est‘ jelentésű igealakok, a melyek eredetileg igenevek voltak; 2. kimutattam, hogy a magyarban van *-n* igenévképző, s ennek a rokon nyelvekben is vannak megfelelői; 3. hogy pedig mind a ‚possessio, bonum‘, mind az ‚est‘ jelentés eredetibb ‚való, meglevő, létező‘ jelentésből fejlődhetett, annak bizonyítékául ott van az én „semmi támasztékaim“ között a zürjén *em* szó, a melynek ezek a jelentései: a) ‚seiend, vorhanden‘; b) ‚sein, habe, fülle, genüge, überfluss, reichthum‘; c) ‚ist‘ [hozzáteszem: ‚bin, bist‘ is] (∞ votják *vaú* a), ‚levő, létező‘; b) ‚létel, levés, létezés‘; c) ‚van, létezik‘). — M. Nyelvhasználatomnak tavaly megjelent ötödik kiadásában, a melyet a czikkíró nem vett figyelembe, ezeket a „semmi támasztékokat“ megszereztem még egygyel; t. i. a mordvínban *uü* ‚van‘ (tkp. ‚való, meglevő‘; *uü-paro* ‚tulajdon, vagyon‘; *uüine* [dem.] ‚vagyon, gazdagság‘) (118. l.).

SZINNYEI JÓZSEF.

Kék-kend. JAKUBOVICH EMIL figyelmét (MNy. XII:177.), úgy látom, elkerülte, hogy e népnévre van irodalmunkban egy megfejtés. Mennyiben helyes, nem tudom, nem is bírálni, hanem csupán idézni akarom SCHÖNHERR GYULÁNAK egy hátrahagyott, töredékes művében (L. Sch. Gy. emlékezte Bpest, 1910. 368—69) nyilvánított véleményét, mely szerint e szónak mindkét része török eredetű. A *kend* „hadat, csapatot jelent“, míg a *kék* szót illetőleg arra figyelmeztet SCH., hogy „a turáni fajok török népeinél vannak fehér, kék, fekete, sárga stb. színről elnevezett törzsek“. Turcologusaink dolga dönteni a magyarázatról, melyvel kapcsolatban nagyon szeretném megtudni, hogy van-e az ethnographiában valami magyarázat a néptörzsek színek szerint való elnevezésének eredetéről? Hogy nemesak a törököknél volt meg e szokás, mint SCH. mondja, azt talán KONSTANTINOS császár fehér horvátjainak vagy a fehér oroszoknak (Vöröroroszország?) neve mutatja. Fehér és fekete künokról KÉZAI is tud (I, 2., II, 1.), ami pedig a *kék-kend* népet illeti, — mely egyébként SCH. szerint határőri szolgálatot teljesített —, ennek neve önkéntelenül is azt juttatja eszünkbe, a mit JULIUS CAESAR mond a brittekről: Omnes se Britanni vitro inficiunt, quod caeruleum efficit colorem atque hoc horridiores sunt in pugna aspectu (Bell. Gall. V, 14.). Talán ilyen primitív népszokásban gyökereznek az említett népnevek?

MADZSAR IMRE.

Ertés és társai. A MNy.-ben (XII, 94.) K. P. igen helyesen tudatos alkotásnak mondja az *ertést*; keletkezési idejének pedig a mult század második felét jelöli meg. A szót olvashatni DIVALD ADOLF és WAGNER KÁROLY selmeczbányai tanárok Magyar-Német és Német-Magyar Erdészeti Múszótárában (1868. Pest.) Az *ertés*nek ezt a jelentést adják: „új erdőknek üres téreken emberi munkásság által való telepítése és a megrongált vagy tökéletlen erdők kiegészítése. Különben összesített elnevezése a mesterséges erdősítésnél követni szokott eljárásoknak (vetés, ültetés, dugványozás stb.)“. Sz. K. a MNy. IV. évf. 144. lapján ugyane szót illető válaszában az *ertést* az *eredtetés* erőszakos összeraúntásából származtatja. Talán inkább az *erdősítés* szót rövidítették ily önkényes módon *ertéssé*; a minthogy ma nap már nem is igen hívják másként az *ertéssel* kifejezett fogalmat, mint *erdősítés*nek.

Hogy kifaragta e szót, azt most már nehezen lehetne megállapítani. Nem lehetetlen, hogy maguk a szerkesztők alkották, munkatársaik közül pedig leginkább Bugát Pált illetheti a gyanú. Az ő neve u. i. ott van azok között, kiknek a szerzők előszavukban a beküldött adatokért v. másfajta segédkezésükért hálájukat fejezik ki. A szó keletkezésének ideje az 1862—68 közti évekre esik. Divald és Wagner 1862-ben láttak hozzá az erdészet műnyelvének magyartításához. Összeállították a német műszókat, ezek jegyzékét 200 pél-

dányban elküldték egyes szakembereknek, avval a kéréssel, hogy a megfelelő helyen jegyezzék bele az ajánlott magyar szót s így küldjék vissza a szerkesztőknek. Igyekezetük, mint írják, nem járt a kívánt eredménnyel, a visszaérkező jegyzékek anyaga se minőség, se mennyiség dolgában nem volt kielégítő. Mégis hozzáfogtak szótárunk összeállításához, mert 1867-ben magyarrá lett az állami erdészet nyelve is, és elkerülhetetlen szükség volt magyar műszókra. Az így keletkezett szójegyzék aztán nagyon különböző értékű műszókat ajánl használatra. Van köztük elég számos tájszó is: *alafa* (deputat), *haraptúz*, *ramasz*, *surján*, *vigályos* stb., természetesen sok helyes közszó is; de igen nagy mennyiségben vannak a korcs neologismuskok is, köztük ilyenek: *csuszorna* (csúsztató csatorna), *em* (a fűrészmalom fűrészenek egyszeri felemelkedése és leszállása), *állab* (faállomány), *feküfa* (a 6 hüvelyknél vastagabb, korhadás következtében kidőlt, vagy a széltől kidöntött fatörzsek), *tilidő* (a vadászati tilalom ideje), *lőktáv* (azon távolság, a melyre a *csuszorna* a fát kidobja), *túrtáp* (a szelid- és vadsertéseknek túrás által szerzett tápláléka), stb. — Az ajánlott korcs szók közül sok ma már nem használatos, mint az *ertés* példája is mutatja. Éppen így pl. a *magoncz* helyett inkább „magról kelt csemetét“, *csuszorna* helyett „csusztatót“ mondanak már. Különbözik az Erdészeti Egyesület 14—15 évvel ezelőtt mozgalmat indított a régi műszók megrostálása és szükség esetén újakkal való pótlására. Az anyaggyűjtést olyanformán végezték, mint annak idején Divald és Wagner. A kiválogatás, rendezés munkáját egy erdőmérnökökből és nyelvészekből álló bizottság teljesítette volna. Tudomásom szerint az anyag együtt van, de feldolgozása sajnálatos módon mindeztől késik.

SZEMKŐ ALADÁR.

Tengeralattjáró hajó — bűvárhajó. (Vö. Tenger, 1916. I. füz.)

A bűvár rendesen mesterember, a ki a víz alatt dolgozik: kikötő-, rév-munkálatoknál rombol vagy pedig elsüllyedt hajót takarít el a hajózás útjából. A bűvár sohasem száll „hajóról“ a vízbe, hanem külön e célra felszerelt csónakból. A legtöbb hajón van bűvárfelszerelés, de bűvárok számára szolgáló „bűvárhajó“ nincs.

Naszád am. nagy fedett csónak vagy kis hajó, hosszabb időzésre.

Csónak am. kis fedetlen bárka vagy nagy ladik; huzamos tartózkodásra nincs berendezve.

Az olyan *torpedónaszád*, mely támadását és visszavonulását a víz alatt járva végezheti, „bűvárnaszád“, mert szintúgy mint a bűvár, csak a romboló munkára száll a víz alá. Semmiesetre sem téveszthető össze a „bűvárcsónakkal“, sem a nem létező „bűvárhajóval“. *Bűvárnaszád* helyett „bűvónaszád“ is megfelelne. Ezek jobbakk nyelvi és szakszempontról, mint a hosszadalmas „vialattjáró“ és „tengeralattjáró hajó“.

RÓNAY TIBOR.

Miszkál. Az arany- és ezüstoffonalt, a selymet és a selyemzsinórt stb. a hódoltság korában jobbára a törököktől kaptuk és vettük. A rabok váltságában is igen gyakran ilyen árúkat adtak. Így aztán azon sajátos mértékek, mikkel a török kereskedők ez árúkat mérték, nálunk is elterjedtek. A selyemfonál mértéke a *litra* vagy *nitra* volt. (Ez tehát nem „fasciculus = Bündel“ volt, a hogy az OklSz. magyarázza.) Egy *litra* száz *dram*-ot nyomott, a *dram* pedig tíz *miszkálnak* felelt meg. A *miszkál* az arany- és az ezüstoffonál mértéke volt. Íme néhány adat a *miszkál* szóról: BESSENYEI ISTVÁN írja 1638-ban, hogy Ibrahim nevű rabot „kétszáz *Miszkálok*on hozták ki . . . Agák előtt küldötenek be két száz tizönegy *Miszkálok*at, az *Miszkálok*at akkor Nagyságod elfogta és kilencz hónapig tartotta magánál. Annak utánna mint és hogy Nagyságod az *Miszkálok*at hátra küldte és oly mértéköt küldött, az mely mértékkel két száz *Miszkált* ezör tallérokön sem tudnauak megvenni“. (Körm. ltr. Missiles.) — RÉTHY ISTVÁN erdélyi követ írja 1639-ben: „Az arany fonalat most készítik kegyelmes uram két okkát; 800 *dram* leszen, de annak *miszkálját* asper. 32 alól nem adják. Minden *dram*ban tíz *miszkálnak* kell lenni“. — Konstantinápolyból írja az erdélyi követ 1646-ban: „negyed fél *mezkýly* klabodant, ezüst fonalat vettem“. (Rákóczi György és a porta, 817. lap.) ÖDÖNGÖ ÁBEL.

Öcset. Lóczon, Nógrád megyében, sokszor hallottam ezt: „úgy nő, mint az *öcset*; annyi van, mint az *öcset*“. Mondják pedig ezt ilyen alkalmakkor: Ha valaki számóczázik vagy ibolyát szed s keveset talál, akkor társa azt mondja: Menj ide vagy oda, ott annyi van, mint az *öcset* stb. Biztos dolog, hogy az *öcset* valamilyen érték-telen, szapora növénynek a neve, de milyennek. Minthogy az *ecset* szónak van *öcset* alakváltozata is (l. CzF., MTsz.), először azt hittem, hogy az *öcset* = *ecset*. A baj csak az, hogy az *öcset* ~ *écset* ilyen jelentésben eddig ismeretlen. Talán akad olvasóink közt, a ki felvilágosíthat.

K. P.

Öcset. Az *öcset* növénynév azonos az *ecset* (alakv.: *öcset* CzF., MTsz.) „pecten, setaceus, setaceum“ szóval. Tudnunk kell, hogy a régi világban a csapók, posztócsinálók és takácsok, a gyapjú, posztó és kender szálainak simitására a mai eszközök (héhely, gereben stb.) helyett a mácsonyának *ecset*- vagy meszelőfej-alakú száraz, tüskés rózsáját használták s ezért e növényt természetették is (l. WAGNER-MÁGOCSY 24, v. ö. még ma is *ecsel*, *öcsöl*, gerebenez MTsz.). Épp ezért a mácsonyának ezt a fajtáját *takács mácsonyának* hívják, latinul *Dipsacus fullonum*-nak (l. WAGNER-MÁGOCSY i. h., Magy. Füvészkönyv 1807: 122.). Ennek a mácsonyának más nevei: *bogácskóró*, *bogáncskóró*, *takácsvakaró*, *csapó-ecset* (l. Magy. Füv. Könyv i. h., WAGNER-MÁGOCSY i. h.; hibásan *csapó-eczet* Benkónél, M. Könyvh. 1783

I, 329), németül *weberdistel*, *weberkarde*, *tuchkarde*, *walkerdistel*. A fenti *öcset* annyi mint „csapó-*ecset*, *weberdistel*, *Dipsacus fullonum*“.*

B. Zs.

Jöttést jön. A MNy. XII, 126. és 127. lapján példaként közölt *jöttést jön* stb. kifejezéseket a Dr. GERGELY SÁMUEL szerkesztésében megjelenő „Teleki Mihály levelezése“ című kötetekből a következő néhányval toldom meg: „sietséggel *jöttést jöjön* udvarunkban III, 103 | — *jöttést jöjjön* udvarunkban III, 220 | — *jöttést jöjön* hozzánk III, 254 | — *mentest jüttest jüjjön* Görgényben IV, 514 | — mindjára *jöttést-jöjjön* udvarunkban VI, 647 | — *mentest jöjön* hozzánk III, 119.

Zs. F.

Tétény, Kaza, Majtény. ŠKULTÉTY JÓZSEF a „Slovenské Pohľady“ 1916. 2. számában részletesen foglalkozik a címűl írt s velük kapcsolatos néhány más helynév eredetével s róluk ezeket mondja: *Tétény* pestmegyei község neve szláv eredetű s valaha *Tetín* volt. *Tetín* nevű hely van Csehországban s ez az ó-cseh *Teta* női név származéka am. *Tetáé*. Ilyen a *Tétény* < szláv *Tetín* is. A borsodmegyei *Kaza* és *Kazincz* szintén szláv eredetű név, s azonos a szláv *Kazín* (ilyen hely van Csehországban) helynévben levő ó-cseh *Kaza* (sic!) női névvel. *Dévény* a szláv *děva* „jungfrau, mädchen, leány“ szóból alkotott szláv *Děvín* mása s tulajdonképeni értelme „Leányvár“. *Děvín* nevű hely Csehországban több van. A baranyamegyei *Csebény* és a hunyadmegyei *Petrény* szintén szláv eredetűek, s azonosak a morva *Čebín* (sic!), *Petrín* (sic!) helynevekkel. *Majtén* sem eredhet, mint MELICH hiszi, *Mahtín* ~ *Machtín*-ből, hanem a szláv *Mojetín*-ből. Az itt kifejtett eredmények tulajdonkép ellenem íródtak, ŠKULTÉTY cikkében velem polemizál, s az én e téren több helyütt hirdetett eredményeimet támadja. Fejtegetéseire ezt felelem:

A helynevek vizsgálatának legelemibb követelménye, hogy az illető helynevek különféle korokbeli alakváltozatait összegyűjtsük. Az ilyen alakváltozatokból aztán az illető helynév alakjának hangtörténete és sokszor eredete is világosan megírható. A mai *Majtény* régebben *Majtén*, még régebben *Mahtín*. A *Mahtín* alaknál *Mochtín* a régibb. Erről ŠKULTÉTY CSÁNKI Történelmi földrajza I, 468. lapjáról minden nagyobb fáradság nélkül meggyőződhetik. Mi a fenti alakváltozatokból tehát világosan látjuk, hogy a *Majtény* név hangfejlődése ez: első alak **Machtín* > *Mochtín*, ebből *Mahtín*, majd *Majtín* > *Majtén* s végül *Majtény*. Olyan fejlődés ez, a melyet sok más szóban is látunk. S ekkor azt mondjuk: Az ó-magyarban volt **Machtín* személynév, ilyen nevű embert ki is tudunk mutatni, e szn.-ből lett a helynév. A szn. német eredetű s azonos az ófn. *Mahtín* olv. *Machtín* névvel. A mai magy. *Majtény* tehát nem szár-

* Vö. MNy. IV, 79.

mazhatik egy szláv *Mojetín* helynévből, mert hiszen akkor érthetetlen volna a helynév régi *Machtín* >, *Mahtín* > *Majtén* fejlődése. A *Mojetín* > *Majtény* egyeztetésnél az is baj, hogy *Mojetín* nevű szláv hely az egész világon nincs. Ezt, persze legelőször kellett volna mondanom.

S a milyen a *Mojetín* > *Majtény* egyeztetés, olyan a *Tetín* > *Tétény* is. Ha a magy. *Tétény* különböző korokbeli alakváltozatait nem ismernők, akkor állíthatnók, hogy a szláv *Tetín* mása. Azonban nagyon is ismerjük különféle alakváltozatait (l. MNy. XI, 120) s ezek a *Tetín*-ből való származás lehetőségét is kizárják. A *Kaza*, *Kazincz* származtatása is hibás. Hiszen a csehben nincs *Kaza* személynév; a mythikus szn. ott *Kazě*, *Kazí* (l. SEDLAČEK, *Mistopisný slovník král. českého*; GEBAUER, *Staroč. slov.*). Nem helyes a *Csebény* < *Čebín* sem. Hiszen a csehben *Čebín* helynév sincs.

De nem vitázom ŠKULTÉTYVAL. Volt idő, mikor a mi tudósaink is minden érthetetlen magyar helynevet a szlávból akartak megfejteni. Ma itt is haladtunk. A ŠKULTÉTY által szlávznak tartott helynevek — kivéve talán *Dévényt*, a melyről máskor szólok, nem hogy nem szlávok, de *Majtény*, *Kaza*, *Tétény* nem is lehetnek szlávok.

MELICH JÁNOS.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Székes-Fevérvár városa levéltárából.*

élhetetlen, 1787: . . . „hogy utolsó *élhetetlen* vénségemben gondomat viselhefsék“ . . . 1071.

elhítel, 1785: . . . „telles hatalmat adok anyi éró ingó és ingatlan javaimhoz, melyeknek *el hitelére* adtam ezen Obligatorialis levelemet“ . . . 112.

elhullajt, 1787: . . . „és egy huszast réz pénzben és 2. huszast ell hintett, mellyel reá fogta hogy az Paraszt részeg létiben imit amot az Pénzitt *ell hullajtotta* volna“ . . . 1725.

elkap, 1788: . . . „a vétkesek előre bizonyossá tétetnek, hogy Büntetéseket minden irgalom nélkül *el fogják kapni*“ . . . 620.

ellak, 1784: „azonkívül továbbis remélhetem, hogy Szárnya alatt tsendes békeféségel ezen Háznál illendő bérbe(n) *el lakhatok*.“ 128.

ellenni am. megválni vmitől, 1784: „Ellenben pedig valamint Pál fiamnak és Maradékinak Somogy és Szala Vmegyében lévő jószágitul *el kölletne lenni*“ 77.

ellenző, 1789: . . . „hordoz (visel) ismét egy vörös skárlát posztó kamizólt a' mellyén, változtatva visel kék, és fehér esikos *ellenzőt* (Brustfleck)“ . . . 680/681.

ellődul, 1786: . . . „kék újjas Mellyre valóban, kék szoknyában, alacsony patkos piros Csismaban *lódult el*“ . . . 1025.

ellős üsző, 1785. év, 530 sz.

* L. MNy. XI, 182, 223, 369, XII, 130

elmellékel, 1785: . . . „ha pedig azon újabb executiot valamely uton, s modon *el mellékelni* iparkodnánk, úgy hogy Kedves Atyánkfia N. Teklics János ur *pörre fakadni* kéntelenítettnek, tehát“ . . . 331.

elmellékezni, 1787: „Hogy *esset üdöben* többször szenvedett Kára ez által tovább *el melyékeztesék*“ . . . 1166.

elmérés am. *felmérés*, 1789: „Ezt megh értvén *raita izentem* hogy Menne ki, melleje adtam az Majorbéli Emberemet, és Varga Josefet, a' ki az *elmérést* tudja“ . . . 973.

élmés am. *élelmezés*, 1785: „azon penzbul kifizette, melyet meg holt aszony maga *élméssére* tartott.“ 628.

élmés idő, 1786: „*Élmes Üdeim*, és tapasztalta sulyos nya(va)-lám naponkint intenek, és ösztönöznek ara, hogy az ell kerülhetetlen Halálomat készen várjom“ . . . 1247.

elnyöghetetlen am. *elviselhetetlen*, 1787: . . . „hogy ellenkező esetben *ell nyöghetetlen* valóságos, és igaz praectensiojának czélját fölső Piarczokon is sürgethesse“ . . . 605.

eloszlás am. *eltörlés*, *felosztás*, 1785: . . . „Mivel a Tanu 12. esztendeig állondóképpen egész *el oszlások* üdejig, sótt még *el oszlások* után is esztendeig nevezett Jesuviták Kertészek volt, innid hite szerint valya, hogy“ . . . 94.

előállít am. *besoroz*. 1789: . . . „és 6. esztendeig tartó *hadi életre* elő állított“ . . . 1353/1357.

előhít am. *eskü*. 1786: . . . „melyet *élő hittel* is, ha az Tettes Magistratusnak úgy láczatik, meg pötsétölni kész“ . . . 549.

előlmentség, 1786: . . . „magát szüntelen Jámborul viselven örökké iparkodását, 's *előlmentségét* mutatta“ . . . 1178.

előmozdít, 1787: . . . „Sérelmeket Kéntelenítettének továbbá is Föllebb való Instantiáknál *elől mozdítottani*“ . . . 2047.

előmozdul am. *gyarapodni*, *boldogulni*. 1785: . . . „hogy gyermekeim még ifjuságukban *elől mozdulhatnának*“ . . . 662.

elővetemedik am. *előkerül*. 1787: . . . „és fele két részre osztassák, és a két Gyermekeimnek fele a Francisca, fele pedig ha *elől vetemednék*: Páál fiamé legyen“ . . . 697.

elpirongat, 1786: „Ezen Mester emberré lenni valo akaratom isgett megkerestem alazatos instantiammal az Nemes Magistratust is, de onnan is az Biro, és más Senator Uraktól rutúl *el-pirongattam*“. 972. (Folytatjuk.)

MOENICH KÁROLY.

HÍRLAPJAINK MAGYARSÁGA.

XIV.

(Különféle lapokból.)

48. „Ez a körülmény számos lakost gondolkodóba ejt majd s kétségtelenül nagyobb befolyással lesz *magatartásukra*“.

„Világosan megszabja *magatartásunkat* ebben a háborúban.“

„A józan emberi ész azt követeli tőlünk, hogy tartsunk ki mai *magatartásunkban*“.

„*Magatartásunk* dolgában bizony semmi választásunk nem maradna“.

[„Magatartás“ összetett szó, még pedig jelzős, noha a ragok közt eredetileg tárgyi viszony van (= magát tartja). Ha személyragoz-

tatik, a két rag közötti lazább kapcsolatnál fogva az első tag (a birtokos jelző) kapja a ragokat, s szinte fölbomlik az összetétel. Tehát így: magam tartása, magad tartása stb. (akár egybe írva így), nem pedig: magatartásom, magatartásod stb. Ezért hibák a fentebbiek. Jól: „maguktartására“, „magunktartását“ stb. Párja ennek a közönségesebb *magaviselet* szó. Mondhatjuk-e: „magaviselet-em“, „magaviselet-ed“ stb., e helyen: „magamviselete“, „magadviselete“?

Lehet (minden lehet), hogy idővel a két alkatrészt egészen összeforrad, s a mi most helytelen s bántó, megszokottá lesz. De dicső dolog-e ezt a jövendő romlást siettetni? Épp oly vétkelleni való, ha valaki a multtal kaczerkodik, s így ír: „Durazzó és Valóna minapi bombázása szintén komor intelem a *hitűkhagyottaknak* (szegény olaszoknak), hogy útni fog az ő órájuk is“. E. h.: „hitehagyottaknak“. Mert „hitehagyott“ ma már „hitehagyott“ minden személyben: hitehagyott vagyok, hitehagyott vagy stb. Ily oktalán régieskedés volna, ha ezt írnam: „*Eszükveszetten* futnak a — hitehagyottak“].

49. „Sikerült neki a maga hibáit elleplezni, de ez nem jelent semmit, mert a háború nem *szavakon*, hanem *tettek*en múlik“.

„Ezen az *ezreden* múlik most minden.“

„Csak *rajtunk* múlik, hogy mi lesz belőlünk“.

„Az pusztán a nagyságos *urakon* múlik, hogy az olasz virág is hazai legyen“.

„De az erővel való gazdálkodás nem csupán az illető hadviselő fél *akarátán* múlik“.

[Minta soloecismus, mely nemcsak a hírlapírók tolla alatt perczeg, hanem a közbeszédben is erőt vett. Mondanom se kell, hogy nem a „rajtam múlt“, „rajtam nem múlt“ szólást magát kifogásoljuk, hanem azt, hogy e szólást teljesen kiforgatják valóságából, s ott is használják, a hol csak a „tőlem függ“, „rajtam áll“ s más egyéb kifejezés van helyén. Az idézett példák mást mondanak, mint a mit mondani akarnak. Nézzük csak! Ha a háború „nem szavakon, hanem *tettek*en múlik“, akkor nem szavak, hanem *tettek* okozzák azt, hogy *nincs* háború, mert hisz „múlik“, „elmúlik“; pedig, a ki ezt írta, azt akarta kifejezni, hogy a háborúban nem a szó, hanem a tett a fő, az kell, az dönt. Ha „ezen az *ezreden* múlik most minden“, akkor ez az ezred az oka, hogy *nem* győzünk, pedig a hírlapíró azt akarta mondani, hogy az *ezredtől függ*, az ezred hősiességén áll a döntő siker. Ha *rajtunk* múlik, hogy mi lesz belőlünk, akkor — semmi se lesz belőlünk. Ha az *urakon* múlik, hogy az olasz virág is hazai legyen, akkor bizony sohse lesz hazai az olasz virág. Végre, ha a hadviselő fél *akarátán* múlik az erővel való gazdálkodás, akkor nem gazdálkodunk az erővel. Mindez világos annak, a kinek a nyelvérzéke még nincs dögrováson, vagy — az ujságok szerint — a dögrováson.

De meg-megesik, hogy valaki (maga se tehet róla) eltalálja a helyeset. P. „Hiszen ő kiváló és igen derék úriember, és *nem rajta* múlik, hanem éppen tán a tizek tanácsán, hogy nem intézheti dolgait úgy, mint szeretné“. Ez jól van = nem ő az oka. Valamint ez is: „Főlényünk nemcsak fegyvereink erejében . . . van, hanem abban az óriási erkölcsi öntudatban, mely bátran kimondatja velünk, hogy *nem rajtunk* múlik a háború befejezése“. Az az = nem mi vagyunk az okai, nem mi vagyunk benne gát, hogy nem fejeződik be a háború.

LEHR ALBERT.

NÉPNYELV.

Hajózási műszók.

A M. Tud. Társaság a kiadandó Tájszótárát eredetileg úgy tervezte, hogy „a magyar mesteremberek között divatozó műszókat” is magában foglalja (Évk. III. 4). Utóbb azonban, mivel a mester-szók kiadása többféle akadályba ütközött, ezeket egyelőre félre-tették (Tájszótár, XII. l.). Nagyrészőket közzétette azután egyfelől CzF., másfelől a MTsz., de nem valamennyit. Így pl. SZTROKAY ANTALnak 1832 augusztus 2-án Gyórból beküldött Dunai hajókázási műszó-gyűjteménye (Ak. Kézir., MNyelvt. ívr. 23) teljesen elkerülte a kutatók figyelmét. Minthogy legtöbb adata eddig ismeretlen, meg-érdemli, hogy teljes egészében közzé tegyük.

Alattáság: a' hajók vontatásokra megkívántató kötelek egyszeri nevezete.

Baba: azon czövek a' mihez az álló hajót kötik.

Bak: az a' faeszköz, mellynél fogva a' hajó vonatik.

Bakfészek: pedig egy lyuk a' hajopallón.

Bálvány: (*nagy*) a' tölgyfa hajó oldalán közepett kiálló vastag fa; (*kis*) az a' mi a' fenyő hajón a' *bórfa*, — ez másképp' *Prémnek* is mondatik.

Bórkony: görbe 's hosszú fa melly a' hajónak oldalát feneké-
hez foglalja.

Bögő: a' hajó órrán az a' görbe fa melly a hajó elején leg-
elsőbb szembe tünik.

Bórfa: a' fenyő hajónak oldalán legfeljül lévő fenyő.

Burcsella: a' hajónak kisebb heme.

Buzgár: a' Duna, 'vagy más mély folyók fenekén lévő tőkék vagy beszakadt otromba kövek felett látszó hánycódása a' víznek, mellyet a' hajósok a forráshoz hasonló buzogásról messziről meg-
esmérvén jókor kikerülnek.

Csajka: másképp Sajka, Katonai hajó.

Csáklya: azon hosszú vékonyas fa, mellynek végén horgas vas
lévén véle a' hajót ki huzzák 's... Duna fenekére eresztvén a'
hajót véle tolják.

Csarnak vagy *Csatlókötél;* az őrfakon látszó kötelek.

Csatlófa: a' hajó kötelét öszveszorító fa.

Csónak: egy egész fából kivésott ladik.

Dereglye: fedeletlen kisebb hajó neme.

Döböny: egy karrón forgó üres fa, mellyel a' hajót kötélnél
fogvást kitekerik a' vízből.

Drumo: azon vasazott kötél, melly a' vontató lovak után
látszik.

Emeltyű: azon eszköz, mellyel a' hajót emelni szoktak, németül
Heber.

Fartőke: az a' fa a' melly a hajónak a' hátulját öszvetartja.

Forgó: a Duna partok mellett, hol kivált a' Duna könyökes,
a' víznek kerekded forgása.

Furdáncs: a' furónak azon neme, melly furás közben forog, mint a' kádároké.

Habdeszka: a' hajó külső 's a' habnak ki tett deszkája.

Habláb: a' hajó oldalát belőlről tartó szeglab vagy karófa.

Hajló: lóval sebesebben indulási jelszavok [a hajósoknak].

Hajlózni: a' vontató lovakat igen hajtani.

Hombár: a' hajónak belideszkázata, a' hova a' gabona töltetik, Baján pedig a' magtárok hivattatnak ezen néven.

Hujja: a' hajósoknak megállapodási jelszavok.

Iszkápa: Hajóhoz való bizonyos szeg neve.

Kadárka: a' tölgyfa hajón az, a' mi az őrfá a' fenyőhajón.

Kallantyú: egy kis görbe fa, melly az őrfán lógg, 's mellyen az alattság jár.

Kátrán: szurkos kenőcs, mellyel a' tölgyfa hajókat bé szokták mázolni.

Kazalfa: mellyel az őrfá megszorongattatik.

Kecske láb: az a' mi körömvasszeghuzó eszköz.

Keszél: vagy szalú, faragó szerszám a' hajókon.

Kíla: néhol 4 vékát néhol pedig 2 vékát jelent Országunkban.

Kobora: a hajó elején egy tekerő eszköz.

Kobora fészek: mellyben a kobora áll.

Kobora fa: mellyel a koborát tekerik.

Kolostyu: egy olyan vasalt faszerszám, mellyel a javítani való nagyobb hajókat a' szárazra kiemelik, vagy a' szárazról a' vízbe segítik.

Kormány: egy szál fenyő az üres hajó végén.

Kormánytoll: a' kormány végén lévő két szál deszka.

Kormánytáb: azon faeszköz, melly a' kormányt tartja.

Köböl: szinte az az észrevétel forog fenn eránta mint a' kila eránt, melly mind kettő gabona mérték. Ohajtani lehetne hogy egyformaság és meghatározottság váltaná fel ezen tájéki különőségeket.

Ködőkfa: melly a hajót kitekerő dőbönybe forog.

Kukázni: midőn a' környületek 's akadályok miatt a' hajót lovak nem vonhatják, ladikon előre vitetik az alattság 's ezövekhez köttetik egyik vége, a' másik végét pedig a' hajó tetején emberek huzzák mind addig míg a' hajó az alattsággal köttetett ezövekhez nem ér.

Kukajárás: azon hely a' hajó tetején, a' mellyen a' kukázó emberek járnak.

Kurtulás: azon hajós legény neve ki a kötelet a' vontató lovak után ki eregeti vagy hányja.

Ladik: kis hajócska.

Lék: a' befagyott vizeken azon lyukat nevezik úgy, mellyet¹ vízmerítés végett kívágnak.

Lekelni: a' jég közül a' vízbe fagyott hajót ki vágni, ki lekelni, kiszabadítani szokták.

Lekelővas: vas eszköz, mellyel a' hajósok a' hajót ki lekelni szokták.

Luntra: Maros vizi sóhordó hajó.

Malát: a' zátonyon termett apró csepőték vagy is fácska növények.

Mecsár: őrálló legény a' hajón. — Alig ha magyar szó.

Meder: a' víznek azon mélye, melly a' hajók útját teszi.

Mohozni: mohával a' hajót kitömní.

Orbókony: azon szál as fenyő vagy más görbe karó, melly a' hajó elejét öszve tartja.

Orodzó: az üres hajó elején lévő Kormány neme, mert a valóságos kormány a hajó hátulján van.

Orodzóláb: mellyen az orodzó forog.

Órfa: a' fenyőhajónak arboctzfája.

Papucs: ugy nevezik azon fa eszközt, melly által a' hajón a' vizet merittik.

Piszke: meghegeyzett durong, a' mellyel a' hajót kiszokták fogni vagy terelni a parthoz.

Pócó: a' hajó pallója alatt való fák a' bókonyok felett.

Régó: a' hajó orrán keresztül menő fa a' kaborán belől.

Szaldom: azon átváltakozás midőn egyik partról a' másikhoz átváltakozik a' hajó.

Szalu: Hajóépitők' balta forma eszközök, vagy mint fellebb keszelnek is neveztetik.

Szapol: eszköz, mellyel a' vizet a' hajóból kihányják.

Szelemen: mesterfa a' hajón.

Timó: a' terhes hajói kormány.

Timóködők: az a' darabfa mellyen a' timó függ 's a hajó hátuljához van srófolva.

Timórud: melly által [a timó] igazgattatik.

Timósark: azon vas mellyen a' timó függ.

Vízér: a' patakok[nak] mellékes szakadéka.

Vizfok: a' Dunából és nagyobb vizekből kiszakadó ágak.

Vontató: a' ki a' hajót lovaival fel felé viz ellen vontatja.

Zátón: a' Dunán homokból 's iszapból öszvetüiremlett ollyatén helyek, mellyeken néha a' hajók fenn akadnak. A' sziget a' vizből ki látszik, a' Zátont pedig viz fedi; külömben megegyeznének eredetekben.

Közli: VELLEDDITS LAJOS.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

LXXII. Választmányi ülés.

(1916 márczius 21-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Trócsányi Zoltán pénztáros, Erdélyi Lajos, Gulyás Pál, Nagy Gyula, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos, Vargha Damján, Vikár Béla választmányi tagok. A jegyzőkönyvet vezeti: Melich János titkár.

1. A mult ülés jegyzőkönyvének felolvasása és hitelesítése után az elnök jelenti, hogy czélszerűbb volna, ha a Magyar Nyelv júniusi füzeté az illető hó 25-e helyett kivételesen a szeptemberi füzetrel egyszerre jelennék meg s szeptember 25-én küldetnék szét. El változtatást a májusi füzet borítékán jelezni kell. A választmány az indítványt elfogadja.

2. Rendes tagul megválasztatnak:

Dr. Zolnai Béla, székesfővárosi tanár, aj. dr. Gragger Róbert.

Dr. Sebestyén Irén, nemz. múzeumi gyakornok Budapest, aj. dr. Melich János.

Somogyi Géza, tanárjelölt Budapest, aj. dr. Melich János.

3. Pénztáros jelenti, hogy 1916 február 29-ig az egész bevétel 4251 K 48 f., az egész kiadás 3706 K 31 f. volt. Készpénz: 545 K 17 f. Tudomásul szolgál.

LV. Főolvasó ülés.

(1916 márczius 21-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Melich János titkár, Trócsányi Zoltán pénztáros, Eckhardt Sándor, Erdélyi Lajos, Gulyás Pál, Gyomlay Gyula, Jakubovich Emil, Lehr Albert, Nagy Gyula, Németh Gyula, Raffay Sándor, Sebestyén Irén, Szemkő Aladár, Szegedy Rezső, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos, Vargha Damján, Velledits Lajos, Versényi György, Vikár Béla, Zsinka Ferencz rendes tagok.

A felolvasó ülés tárgyai:

Vikár Bélától: A pannóniai avarok nemzetiségéről.

Melich Jánostól: Szófejtések.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

40. Köz-ülés? P. J. úr írja: „A BH. 1916 február 7-i száma részletesen beszámol a Kisfaludy-Társaság idei közgyűléséről, s állandóan köz-ülést (sic! elválasztójellel) ír közgyűlés helyett. Vajjon jobb a régi megszokott közgyűlés helyett a köz-ülés? — Felelet. A köz-ülés, noha egy szótárunkban sincs meg, nem új szó. A M. Tud. Társaság a nagygyűlése végeztével tartani szokott ünnepélyes ülését már 84 év óta (l. Évkönyvek, I. 124) így nevezi s 1861-ig köz-ülésnek, azóta közülésnek írja. Így írja a Kisfaludy-Társaság is.

41. D. S. úrnak. „KNAUZ, Mon. eccl. Strig. II, 240. lapján az 1288. évi esztergomi vámtarifában ezt olvasom: „De singulis honoribus Cumulonum, que Bytel uocantur, et de scemerce, solvitur unus frismaticus.“ Az 1357. évi átiratban Cumulonum helyett Cumulorum olvasható. Minthogy sem ez a scemerce (értsd: szömörce s vö. szömörce: rhus, rhus cotinus, färberbaum, l. OklSz.), sem pedig a Bytel az OklSz.-ban nincs meg, kérdem, mi lehet a Bytel? Fel.: Bár a latin szöveget sem értjük teljesen, mindazonáltal azt hisszük, értelme ez: Egy-egy kocsitehertől, a melyet Bytelnek (azaz fuvarnak) mondanak . . . fizessen egy frismaticust (friesachi [karintiai] dénár). A Bytel am. Vytel s jelentése: egy fuvar, egy kocsiteher, latinul vectura. A XII—XIV. sz.-i oklevelekben gyakori, hogy W-t \cong vagy M-nek írják. Ilyen írásból azután a Wáczt Bács-ként adják ki az oklevélkiadók, holott helyesen Wác az (l. MELEGDI, MNy. VIII, 134). Így lehet a vitel is \cong vytel-nek írva a fenti oklevélben. Dr. J. E.

42. Wien. P. J. úrnak. Szíves figyelmét köszönjük. Cholnokynak a „Pesti Napló“ 1916 április 30-iki számában közölt „Wien harcza Béccsel“ cz. cikkét mi is olvastuk. A cikk tartalmával nem polemizálunk. Mégis emlékezetül ide iktatjuk, hogy Cholnoky szerint a nyelvészet nem tudomány s hogy hazánkban sok a — tudós és a nyelvész. Ha nem volna sok természetrajtudós, a méh és légy ma is — bogár volna, de hát így: rovar. Bizonyosan azt hiszi Cholnoky, hogy Wien is Wien volna, ha nem volna sok — nyelvész. Mert hát — mondja Cholnoky — ha valamiből sok van Magyarországon, hát nyelvészből van elég. MELICH JÁNOS.

43. Lóg és összetételei. A MNy. legutóbbi számában Velledits Lajos szerintem helyesen világitotta meg a lóg és összetételei leg-

újabb használata keletkezését. Egész komoly beszédben hallottam a következőket is: *begyulladtam* = megijedtem; *elzúgtam* = megbuktam (diákember mondta). Talán ezek keletkezését is megtudja valamely olvasónk magyarázni.
K. P.

44. **Super.** A MTsz. azt írja, hogy az ország több helyén a hajóácsot *supër*-nek (alakv. *super*, *supper*) nevezik. A legrégebb adat e szóra tudomásom szerint MÁRTON JÓZSEF 1807. és 1811. évi magyar-német szókönyvében van, a hol ezt találom: „*super*, hajó építő — Schiffbaumeister“. Az a nézetem, hogy ez valamikép a ném. *schiff*, ang. *ship* 'hajó' szóval összefügg, de hogy hogyan, nem tudom. Kérek felvilágosítást.

45. **Török.** A BHírlap 1916 április 21-iki számában a 8. oldalon a többi közt ezt olvasom: „Az érdekes rendelkezés két szakaszra török és a következőket mondja . . .“. Kétségtelen, hogy az író csak a jóhangzás miatt nem írta ezt: *két szakaszra szakad*, a miben teljesen igaza van. De lehet-e a *szakad* helyett *török*-et mondani. Úgy gondolom, nem lehet. Miért nem írta így: *két szakaszra oszlik*.
R. T.

46. **Tantusz.** Kérdésem ez: Milyen eredetű a kereskedésben, vendéglőkben, kártyában a pénzt helyettesítő azon számoló pléhdarab, a melyet *tantusz*-nak hívnak. R. T. — Fel.: Osztrák-német eredetű. Az osztrák-bajorban *tantus*-nak hívják (irodalmi ném. *tantes*, *dantes* l. WEIGAND-HIRT, DWb.) ezt a számoló pléhdarabot. Az osztrák-baj.-ban spanyol a szó; a spanyolban *tantos* = spielmarken s többes nom. a spany. *tanto*, eine bestimmte Zahl, menge' szóból (s ez = lat. *tantus*). Ide iktatom, a mit erről SCHMELLER szótára első és második kiadásában³ (1827-ből I, 448, I² 610) találtam: „Der *Tantes*, der Spielpfennig, Rechenpfennig. . . . Es ist dieses Wort nichts anders, als das gleichbedeutende spanische *tanto*, im natürlich weit öfter vorkommenden Plural *tantos* aufgefasst, (wie man z. B. in unsern Tagen hört und liest: ein *Cortes*, ein *Carbonari*), und erinnert nebst einigen andern Ausdrücken, wie z. B. *garbo*, *matador*, *hombre*, *gastos secretos* (*menus plaisirs*), *ayo*, *parte* geben, *media noche*, *carambola*, *entrada*, *olla podrida*, *casaca*, der *Hartschier* etc. an die Zeit, wo an den meisten Höfen des lieben deutschen Landes die spanische Sprache nicht minder beliebt war, als jetzt die französische ist“. Kiírtam az egész cikket, mert új szempontból világítja meg e pár sor *aluput-réta* (l. EtSz.), *kortés* szavunk eredetét is. A *tantusz* tehát osztrák-német szó s ott spanyol több. nom.-ból: *tantos*-ból való.

MELICH JÁNOS.

47. **?Dugócsap.** PP. valamennyi kiadásában az *obthuramentum* szó alatt ezt olvashatjuk: „Obthuramentum — *Dugás*, *Dugó tsap*“. Minthogy van *eresztő csap*, alaktanilag is, értelmileg is elfogadható volna a *dugócsap* is. Feltűnő azonban, hogy *dugó csap* másutt, mint PP. idézett helyén (l. NySz. is), nem fordul elő. De föltűnő az is, hogy 'dugó, dugasz' jelentésben a *dugás* is csak PP.-ben az *obthuramentum* szónál fordul elő (l. NySz. is). Az *-ás*, és képző ilyen functionban nem éppen példánélküli (vö. *tövís* < **tövés*), de igen-igen szokatlan. Ha az *obturamentum* szó értelmezését MA-ban megnézzük, ott az első három kiadásban ezt találjuk: „Obturamentum — *Dugasz*,

*Dugó, Czap**, azaz: *dugasz, dugó, csap*. Nem tartom valószínűtlennek, hogy PP. első kiadásában is a „*Dugó tsap*“ szavak közt sajtóhibából maradt el a vessző, tehát *Dugó, tsap* s hogy a *Dugás* is talán *Dugasz* helyett szintén sajtóhiba. R. V.

48. **Nem szokom.** Sz. F. úr írja nekünk: „Egy nem nyelvész, de jó magyar nyelvérzékű társaság arról vitatkozott, melyik a helyesebb: *Nem szokom* vagy *nem szoktam* inni, dohányozni, pipálni stb. Én az utóbbit védtem, sőt ezt tartottam egyedül helyesnek. Igazam volt-e? — *Felelet*: Való igaz, hogy a „nem szoktam“ szokottabb, mint a „nem szokom“, de azért az utóbbit nem szabad elítélnünk. Már XVI. századi könyvekben is olvashatunk ilyeneket: „*Nem szokom* indulatimnak engedni“. — „A mit meg szok az emberi állat.“ — „A mit ember ifiu koraba megszoc, uensegebe sem tavozioc el' attul“ (NySz.). — LEHR ALBERTTŐL tudom, hogy a nép sűrűbben él a *szokok, szoksz, szok*, mint *szoktam* stb. alakokkal. Aranynál is sokszor; a *BH.* egy énekében (a X.-ben) kétszer is:

„Félelem és bánat kezdte szívéet vájni,
Mint seb, ütéskor nem, azután *szok* fájni.“

„Budaszállás ahhoz, gondolom én, semmi,
A hogy itt a népség jöni *szok* és menni.“

Sz. K.

49. „**Mely**“ mint birtokos jelző. Helyesen mondja LEHR ALBERT MNy. XII, 183, hogy a vonatkozó névmások mint birtokos jelzők sohasem lehetnek rag nélkül. Csak az kár, hogy egy füzettel előbb nem mondotta. Akkor nyolcz oldallal e megjegyzé selőtt MAÁR ERNŐ nem irt volna így: „Nehéz volna általán nyelvi vagy helyesírási kritériumot [mondhatta volna: ismertető jelet] találni, a *mely* alapján egy szövegről ki lehetne mutatni, hogy“ stb. [nem etc., a hogyan TRÓCSÁNYI a 159—161. lapokon következetesen írja]. Helyesen: a *melynek* alapján. Még egy kérdést a t. cikkíróhoz: lehetetlen dolog volna-e a modernizált helyesírást XII. 174, 175 *újszerűsített* helyesírásnak, az argumentálást meg XII, 175 *bizonyítgatásnak* vagy *érvelésnek* nevezni? Én nem tartanám lehetetlennek. Z. Gy.

50. **Zsugázni.** A MNy. XII, 143. lapján közölt *zsugázni* ‚kártyázni‘ tolvajnyelvi szó. Jenő S. és Vető J. „A magyar tolvajnyelv és szótára“ cz. művében ezt találom: „*zsuga* sz.[láv szó] kártya; koczka: *zsugál, zsugáz*; kártyáz; *zsugás*: hamis kártyás; *zsugafürer* n.[émet szó]: a ki hamis kártyások közt a fő, a vezető“. Hogy a szó a tolvajnyelvben milyen eredetű, szláv-e, mint Jenő és Vető állítja, vagy pedig az olasz *giocare* ‚spielen‘ igével függ-e össze, nem tudom eldönteni. Zs. F.

51. J. E. úrnak. A magy. *pincze* szláv eredetű jövevényszó — *pinvica* ‚keller‘. K. P.

52. **Hibaigazítás.** Javítandók: a 21. l. 2. bekezdésének 4. sorában *Magtalláltam* h. olv. *Megtaláltam*; uo. a 12. sorban *chronikájában* h. olv. *Chronikájában*.

FELELŐS SZERKESZTŐ: SZILY KÁLMÁN.

A KÖNIGSBERGI SZÓJEGYZÉK.

Dariusz		-elleweg em d.		Alupac	
germane	nucius	frater	soror	filus	filia
fronsa	lago	cognatus	cognata	glos	gener
lacus	hallatus	illatus	esletus	illatus	elms
visus	auditus	tactus	gustus	odatus	mens
erilem	sandyla	ochk	emliber	esius	
intellectus	cogitatio	ratio	memoria	ingenium	
plac	allacryf	Boo	suu emb		stewyng
vica	humilis	latus	castus	caruatus	Paus
sobrius	manifestus	agilis	fortis	deuotus	
sanctus	religiosus	bonus	fidus	paciens	
doctus	sciens	larus	magnus	pulcher	uelox
caecus	surdus	mutus	paralyticus	claudus	
schabell	bettel	heyl	zelend	sch	
inertus	debilis	supbus	avarus	luxuriosus	
honestus	doctus	rusticus	st		
macundus	gulosus	inuidus	piger	malus	
impius	peccator	brevius	spissus	longus	
latus	paruus	stultus	nequam	morosus	
causal	avon	zyvta			
dux	pauper	ebrius		sex	regna
caesar	princeps	baro	palatinus	comes	iudex

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XII. KÖTET.

1916 JÚNIUS

6. SZÁM.

A Königsbergi Szójegyzék.

HEINRICH GUSZTÁV, az Akadémia főtítkára, szives volt rendelkezésünkre bocsátani a Königsbergi Szójegyzéknek Königsbergből küldött hasonmását. A hasonmás, melyet alábbi cikkeinkhez mellékelünk, lehetővé tette, hogy a KSzój.* pontos szövegét megismerjük s hogy a mi tudósaink is hozzászólhassanak ahhoz a kérdéshez, vajjon csakugyan a XIII. századból való emlék-e a szójegyzék, a mint a felfedezők tartják (l. előzetes jelentésünket MNy. XII, 145), vagy pedig későbbi. Hogy e fontos kérdés minél több oldalról megvilágíttassék, a Magyar Nyelv szerkesztősége az alább közölt cikkek szerzőit megkérte, lennének szivesek paleografiai és nyelvészeti tekintetben arra válaszolni, milyen korú a KSzój. A felkért szakférjak a legnagyobb készséggel válaszoltak a feltett kérdésre. Fogadják köszönetünket.

I.

Paleografiai vélemények.

1.

A paleografus kényes helyzetben van, mikor fénykép után kell véleményt nyilvánítani néhány sornyi írás koráról. Ilyenkor sok fontos momentum megy veszendőbe, pl. a hártya minősége, a tinta színe; a betűk ductusát sem kísérheti a vizsgáló oly figyelemmel, mint az eredetin. Csakis az írás-vonásokból vonhatja le ítéletét. Ez az ítélet nem lesz mindig megbízható; félszázadnál hosszabb időben is tévedhet. Egy ugyanazon korban egy fiatal író, a ki most tanulta az írást, másképen ír, mint egy öreg scriptor, a ki az ötven évvel azelőtt tanult betűformákat veti az íróanyagra. Ez az oka, hogy egy ugyanazon korból való

* Az új nyelvemléket KSzój.-vel rövidítjük. — Szerk.

két kézirat néha úgy tünik fel előttünk, mintha az egyik legalább is félszáz évvel öregebb volna a másikkal.

A mi a königsbergi új nyelvemléket illeti, ennek írása is első pillantásra korábbinak tünik fel, mint a minő. Ez lehet oka annak, hogy a königsbergiek XIII. századnak tartották. Jól megfigyelve a betűk vonásait, azt hiszem, hogy e nyelvemlék a XIV. század közepéről való. Erre a véleményre késztet egyes betűknek alakja, pl. az *a* betű formája, mely a többi betűnél magasabb és a melynek felső része be van zárva; a *ð* betű alakja, továbbá az *r* z-nek változó két formája, azután a határozott gótikus cursiva; erre látszanak mutatni néhány, valószínűleg más kézzel vagy ugyanazzal a kézzel, de utóbb odaírt szóban (pl. *werhet, nadrag*) a XIV. század gótikus minusculájához közel álló betűformák.

Mindezek oly sajátságok, a minőket Nagy Lajosnak és kivált hiteles helyeknek a XIV. század közepéről való kiadványaiban gyakran látunk.

A paleografus sokszor kerül abba a helyzetbe, hogy szavakkal nem tudja megokolni, miért tart valamely iratot öregebbnek, egy másikat meg fiatalabbnak. A gyakorlott szem felismeri a különbséget a nélkül, hogy nézetét döntő okokkal tudná támogatni.

Én sem tudnám bővebben megokolni, miért tartom a königsbergi nyelvemlék írását a XIV. század közepéről valónak, de azt hiszem, hogy nem tévedtem, mikor az emlék fényképének megpillantásakor az volt az első benyomásom, hogy e szöveget a XIV. század közepe táján, esetleg második felének kezdetén írták.

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ.

2.

A *Königsbergi Szójegyzék* fényképi hasonmását szíveskedett a t. Szerkesztőség, megtekintés végett, rendelkezésemre bocsátani a czélból, hogy azt e legújabbban felfedezett becses magyar nyelvemléknek a MNy. f. évi április-havi füzetében közölt KALUZA-féle másolatával összehasonlíthassam s a másolatra, valamint az eredeti pergamenlap korára vonatkozólag netaláni észrevételeimet megtehessem. Legyen szabad tehát először is a glosszák néhány hibás olvasatát helyreigazítanom. Ezek a MNy. közlése szerinti számozás sorrendjében a következők:

2. Nupac vagy stupac — *Ma[n]ich*; igen világosan olvashatólag helyesen: Nupcie — *Meniekzö*.

10. sponsa — *m'ing* vagy *ni'ing*; csak *m'ing* (= meny; v. ö. 34. *ffeswynig*) lehet.
11. v[ir]go — *sciuz lea[n]*; talán inkább *lia[n]*, mint 8. alatt.
17. Socer — *ypit*; helyesen: *ypa*.
22. Odoratus — *illotath*; helyesen: *illotokh*.
23. mens — *elmi*; helyesen: *elmt*.
24. intellectus — *ertelm*; eredetileg *ertlem* volt, javítva *ertelm-re*.
25. cogitacio — *sandijk*; inkább *sandyk*.
49. pulcer — *yokypyn*; helyesen: *yokypyu* (= jóképű).
63. inuidus — *jrüschygnus*; helyesen: *jrütschygnus*.
108. Soculares — *cepeless*; helyesen: *cepelés*.
128. Manubiu[m] — *Nyel*; helyesen: Manubriu[m] — *Nyel*.
139. Az olvashatatlanak jelzett szó helyén ez áll: Balista — *Zamstril* (= számszerij).

A mi a *szójegyzék* korát illeti: figyelembe véve azt, hogy a külsőleg teljesen hasonló szerkezetű *Besztercezi szószedet* és *Schlägli magyar szójegyzék* a XIV. század végén vagy a XV-iknek elején keletkeztek, sőt hogy az előbbit a benne előforduló néhány cursiv írású sor miatt az emlék kiadója, FINÁLY HENRIK, a XV. század végére tette, önként kínálkozik az a gondolat, hogy a *KSzój.*-et is az említett időhatárok közé helyezzük. Az a körülmény, hogy *szójegyzékünk* pergamenre van írva, bár nem döntő fontosságú, de egyebek mellett talán ez is arra mutat, hogy a XV. század végénél korábban készült; a felfedező dr. ZIESEMER tanár és dr. JOACHIM igazgató urak nézetét azonban, kik a pergamenlapot a XIII. században írottnak tartják, nem vélem elfogadhatónak. Az írás jellege, az egyes betűk alakja, mind a latin nomenclatura, mind pedig a föléje írt magyar glosszák figyelmes vizsgálatában a mellett szól, hogy a *szójegyzék a XV. század elejéről, de a XIV. század végétől való is lehet*. Minő tág teret engednek a kor meghatározásának a magyar szavak nyelvtörténeti tanúságai: a szóalakok, a helyesírás stb., erre nézve nyelvésztársaink mondjanak ítéletet. Az írás jellegének szempontjából csupán annyit kívánok még megjegyezni, hogy a latin nomenclatura más, a magyar glosszák ismét más, sőt ezek közt a 101., 104., 108., 111., 112. és 116. számúak még egy harmadik kézre vallanak, vagy ha mind ugyanannak a kéznek is, de nem egyidejű bejegyzései. Elárulja ezt az is, hogy a *szójegyzékben* a latin szavak jó része magyarázat nélkül maradt.

NAGY GYULA.

3.

DR. JOACHIM levéltári igazgató véleménye, hogy a Königsbergi Szójegyzéket a XIII. században írták (M. Nyelv, 1916. 146. l.), több okból is tarthatatlan. Igaz ugyan, hogy a szójegyzék jellemző betűj: a kettős karéjú, fent is zárt *a* (csak a baro szóban nyílt), az egyvonással írt, cursiv *d* (néhányszor azonban kétvonású: *daica*, *sandyk*, *debilis* stb.), a nagy *M* kifelé kanyarított záró vonással (*Miles*, *Milicia*) és a fent erősen ívelt szárú *p* (*praeco*, *plumbum*) külön-külön használatosak ugyan már a XIII. század második felében is, de így együtt mégis erősen XIV. századi jelleget adnak az írásnak. Ugyancsak a XIV. századra mutat a folyékony, szinte megszakítás nélkül való betűkapcsolás és a kerek *s*-nek nemcsak a szók végén, hanem a szó elején való alkalmazása is (*surdus*, *seruus*).

Különösen szembe tűnik ez a XIV. századi jelleg a szójegyzék írásának a Königsbergi Töredék írásával való összevetése által (l. ZOLNAI Gy., Nyelvelméink, 75. l.). Az utóbbinak *ductusa*, habár az írás nem azonos, nagy hasonlóságot mutat a szójegyzék *ductusával*. Egyes betűalakok tökéletesen egyezők; így a *z*, a *g*, továbbá a kétkaréjú *a*, mely azonban a töredékben ritkább, mint a fent nyitott *a*, valamint a kétvonású *d* mellett szintén ritkábban használt cursiv *d*. Ezek az egyezések azt mutatják, hogy a szójegyzék írása korra nézve csak kevéssel különbözik a XIV. század első felére tett töredékétől. Mégis főképp a folyékony betűkapcsolás miatt a szójegyzék látszik valamivel fiatalabbnak, úgy hogy ennek keletkezését a XIV. század közepére tehetjük.

SZENTPÉTERY IMRE.

4.

A KSzój. eddigi ismertetői nem említették, hogy a kéziratban a latin-magyar értelmezéseken kívül vannak még olyan latin feljegyzések is, a melyek e kézirat eredetére, vándorlására, korára szintén fontosak lehetnek. A Königsbergből küldött hasonmás szerint három feljegyzés van a KSzój.-en. Ezek:

Az 1. b) oldalon (l. a hasonmást a mellékleten) ezt találjuk: *ma m magnifico viro domino*;

a 2. b)-oldalon (l. a hasonmást) ezt olvassuk: *Nos magister Johannes filius anthimi et*. E kettő egy és ugyanannak a

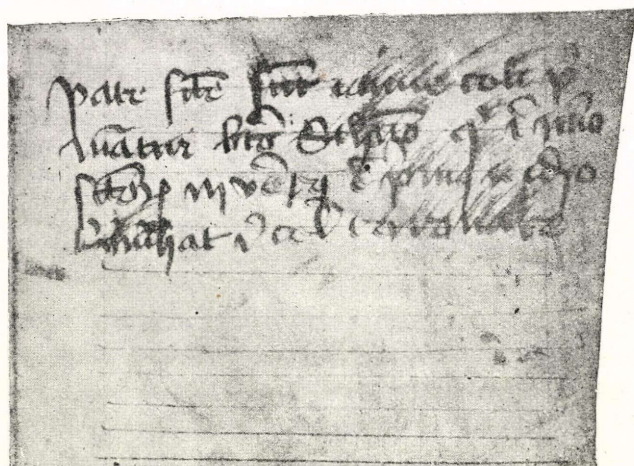
kéznek az írása; más kéz írta a harmadik feljegyzést, a mely a 2. a) oldalon van (l. a hasonmást) s szövege ez: *Pater sancte sunt (?) ianue celi christi martiri beato Stephano qui in numero*

A 2. b) oldalról.

sanctorum inventus est primus et ideo triumphat (?) . . . in celis coronatorum.

E feljegyzésekkel a paleografus első megpillantásukkor tisztában van. Valamennyi feljegyzés ú. n. *probatio calami*.

A 2. a) oldalról.

A középkori levél- vagy oklevélíróknak: scriptoroknak az volt a szokásuk, hogy mielőtt az oklevelet vagy egyéb írivalójukat elkezdték volna írni, lúdtollukat kipróbálták, vajjon hogyan fog,

milyen állapotban van. Természetes, hogy minden olyan pergamenlevélnek a beiratlanul maradt részére írták a 'tollpróbát', a melyik félig teleírt pergamenlevél reájuk már nem volt fontos.

A három fenti 'tollpróba' közül legfontosabb a „*Nos magister Johannes filius anthimi et*“. Ki volt az a *Johannes filius Anthimi*? CsÁNKI kitiűnő Történelmi Földrajzából és saját kutatásaimból ezeket írhatom :

Somogy megye középkori főbb birtokosai közt volt egy *Anthimos* (alakv. *Anthimus*), *Anthimus-fi* család. 1344-ben tűnik fel ez az *Anthimus* s azt olvassuk róla, hogy Beke fia (I. CsÁNKI II, 659). Szó van róla 1364-ben is s 1394-ben már nem él. Ennek az *Anthimus*nak egyik fia *János*, a kiről az első említés egy 1377-ből való oklevélben történik (I. Esztergomi kápt., házi levélt. Lad. 26, fasc. 7, No. 18). Egy 1397 nov. 21-én Kőrösön kelt oklevele szerint ez a *János* szlavóniai albán és Kőrös megye ispánja; az oklevél így kezdődik: „*Nos Magister Johannes filius Anthimi vicebanus et Comes Crisiensis*“ (Orsz. Levéltár, DL. 8216). Egy 1412. évben kelt oklevélben „*vicepalatinus*“ (I. Esztergomi házi levélt. Lad. 27, fasc. 4, No. 14) s 1417-ben ezenfelül még budavári kir. várnagy. Hű maradván Zsigmond királyhoz Nápolyi László idejében is, Zsigmondtól több birtokot kapott. A XV. sz. elején aránylag sokszor van róla szó az oklevelekben s ekkor „*Johannes filius Anthymi de Zygeth*“ (I. CsÁNKI, II, 583; vagy legtöbbször „*de Thapson*“) néven emlékeznek meg róla. 1424-ben már *néhainak* mondják az emlékek (I. CsÁNKI II, 659).

A „*Nos magister Johannes filius Anthimi et*“ tollpróba mellé sorakozik a másik bejegyzés is, a „*magnifico viro domino*“. Kétségtelennek tartom, hogy ez is a *Nos magister* stb. kezdetű oklevélhez tartozik, mely a „*magnificus*“ czimzésből ítélve a szlavóniai bánhoz vagy a nádorhoz volt intézendő.

Mindebből pedig következik, hogy a KSzój. mai kézirata *Anthimos fia János hivatali kancelláriájában*, a mikor ő szlavóniai albán vagy alnádor volt, tehát 1397—1417 közt a *kancellária scriptorai* kezén volt. A tárgyalt két tollpróba az egyik scriptor írása. Két hártylevele pedig valamely kéznél lévő formula- vagy jegyzőkönyv hártylevelelét képezhetette.

A harmadik tollpróbáról azt tartom, hogy főpaphoz való levélíráskor keletkezett. Erre mutat a *Pater sancte* kezdet; a tollpróba *sanctorum coronatorum* szavaiból pedig azt következtetem, hogy a levél, a mely alkalomból e tollpróba keletkezett, *Demeter*

esztergomi bíboros-érsekhez volt intézve. *Demeter* esztergomi bíboros-érseknek ugyanis ez volt a teljes czíme: „*Demetrius tituli sanctorum quattuor coronatorum presbyter cardinalis*“. *Demeter* 1364-ben egri prépostból szerémi püspök, 1368-ban erdélyi püspök lett; 1375-ben királyi titkos kancellár, 1376-ban zágrábi püspök, 1377-ben a kir. nagy kancellária feje, 1379-től 1387 febr. 20 ig, haláláig esztergomi érsek (I. Esztergom várm. monogr. 292). Hogy ezt a harmadik tollpróbát 1378-iki bíborosi kinevezése után mikor és hol írták, adatok híján nem dönthetni el.

Mielőtt tovább mennék, e tollpróbák kapcsán elmondom, hogyan kerülhetett szerintem *Anthimus fia János* kancelláriájából Königsbergbe a szójegyzék.

Azon szlavóniai birtokok egy része, a melyek *Anthimus fia Jánosé* s utódaié voltak, a XV. sz. végén s a XVI. sz. elején Corvin János kezén volt. Úgy gondolom, hogy e birtokokkal együtt vándorolt a reájuk vonatkozó levéltár is. Brandenburgi György, a ki II. Lajos nevelője volt, elvette Frangepán Beatrixot, Corvin János özvegyét. Vele kapta Corvin birtokai nagy részét, így a szlavóniai uradalmakat is. Természetesen a birtokokkal hozzá került a levéltár is. 1525-ben Brandenburgi Györgyöt kiutasították az országból s ekkor bátyjához, Albrechthez, a német lovagrend nagymesteréhez menekült, a német lovagrend akkori birtokára: a mai Poroszországba (I. Budapesti Szemle 1883, XXXVI, 337—356 FRANKÓI V. cikkét). Menekülésekor magával vihette jogait biztosító iratait is s velük a mi KSzój.-ünket is. Iratait bátyjánál helyezte el s ezek a német lovagrend többi irataival később Königsbergbe és Münchenbe kerültek.

Hogy a KSzój. Königsbergbe jutásának valóban ez-e a története, azt végleg el lehetne dönteniünk, ha a többi ott levő hazai eredetű iratot is tanulmányozhattuk volna.

Visszatérve már most a KSzój. korára, a következőket állíthatom:

Meggyőződésem, hogy *Anthimus fia János* kancelláriájának a KSzój. szerzőségében semmi része sincs. A latin-magyar szavak írása a tollpróbák írásánál régiesebb s úgy gondolom, hogy maga a szójegyzék a XIV. sz. harmadik negyedéből való.

Egyébiránt paleografiai és magyar szójelölési tekintetben a KSzój. legtöbb szava különbözik a magyar oklevelekbeli szavak jelölésétől s különbözik az eddig ismert összefüggő szövegű magyar nyelvemlékekben levőktől is. A betűk ductusa, különösen az *a*-é

és a megkétszerezett szárú *f*-é olyan, a milyent német, vagy hazánk német hatás alatt készült sok XIV. századi szepesi és északnyugati felvidéki oklevelében találunk. Az *ö* és *ü* hangnak a betű fölé tett *c e v* jegyekkel való jelölése is német hatásra mutat. Ily jelekkel német nyelvemlékekben a XII—XV. századig folyton szaporodó mértékben találkozunk. Hazai okleveleinkben nagyon későn mutatkoznak. A legrégebbi adat, a melyet okleveleinkből a jelölés e nemére ismerek, egy 1432 jún. 29-én kelt oklevélben van s így szól: „Petri dicti Czogor de Kwuagóúrs et Michael filius Mathie de Nogóúrs (l. Múzeumi törzsanyag). Az *s* hangnak /*ch*-val való jelölése, melyet emlékeink közül csak a Beszt. szój.-ben s néhány oklevélben találunk, szintén e német hatás mellett tesz tanúságot.

Ha a fent közölt tollpróbák nem volnának olyan határozottan időhöz kötve s nem volna írásuk a latin-magyar értelmezések írásánál határozottan fiatalabb, azt mondanám, hogy a KSzój.-t Zsigmond király uralkodása tizes-huszas éveiben írták (tehát 1387—1407 közt). Az *ö* idejében scriptoraink megismerkedhettek a német kancelláriai gyakorlattal, hangjelöléssel, betűtípussal. Hiszen van a KSzój.-ben egyéb újabbszerű jelölés is. Így pl. a *ffeyk* szóban az *ff:f* helyén nálunk csak az EhrC.-ben fordul elő először nyelvemlékekben; oklevelekben valamivel korábban. (vö. 1376-ból: *ffichor* MNy. X, 78). A fenti tollpróbák alapján azonban azt kell mondanom, hogy a *KSzój. latin-magyar értelmezéseit olyan scriptor vagy író írhatta Zsigmond uralkodása előtt a XIV. sz. harmadik negyedében*, a ki a német hangjelölést és betűtípust jól ismerte.*

JAKUBOVICH EMIL.

II.

Nyelvészeti vélemények.

1.

A *Königsbergi Szójegyzék* kéziratáról a fölfödözője, ZIESEMER V. königsbergi egyetemi magántanár és JOACHIM E., az ugyanottani kir. állami levéltár igazgatója azt a véleményt nyilvánította, hogy a XIII. századból való. Midőn alkalmam volt a megküldött másolatot futólag átnézni, nekem az volt a benyomásom, hogy a fölfödözött nyelvemlék nem a XIII., hanem a XIV. századból

* Végül Kaluza M. véleményével szemben (Nyr. 1916 256—7.) megjegyzem, hogy a KSzój.-be utólagosan, vastagabb vonású tollal beírt szavakat is ugyanaz a kéz írta, mely a szójegyzék többi részét.

származik. Később megérkezett a KSzój. fényképe is, és e folyóirat szerkesztőinek fölkérésére apróra megvizsgáltam a nyelvemléket nyelvi szempontból, s a koráról való véleményemet alább lesz szerencsém megokolva előterjeszteni.

Mielőtt ebbe belefogok, előre kell bocsátanom néhány megjegyzést, a mely a königsbergi másolatból való közlés (MNy. XII. 145) és a fénykép összehasonlításából ered. A másolatban második helyen ez áll: Nupac vagy stupac — *Ma[n]ich*. MELICH erre azt mondja: „Érthetetlen szavak; azt sem tudjuk, melyik a latin s melyik a magyar. *Nuptiae* — menyekező?” Jól sejtette. Én a fényképen (részben meglehetősen elmosódva) ezt látom: Nupcie — *Mējechvzō*, azaz *Mey[n]echvzō* (vö. 15. nurus — *meyn* és *menykezev* BesztSz. 64. sz., *menekeuwe* SchlSz. 248. sz.) — A 13. szó a másolat szerint *kwzelí*, a fényképen *kvzelí*. — A 17. szó a másolat szerint: Socer — *ypit*. MELICH erre azt jegyzi meg: „Az *ip* összes eddigi adataink szerint mélyhangú szó; a rokonsági nevek nominativusa a régibb szótárakban sokszor 2. személyű birtokos személyraggal van ellátva vö. Murm. 170: Socer — *Ipad* . . . stb. Ilyen lehet az itt közölt *ypit* (értsd *ipad*) is.“ A fénykép azt mutatja, hogy az *ypit* olvasás téves; szabad szemmel is látni, hogy a szó végén nem *it*, hanem *a* van, tehát: *ypa*; a 3. személy ragjával ellátott alak, a milyen BesztSz. 24: sororius — *rere* (azaz: *rére*). — A 22. sz.: odoratus — *illotath* a fényképen így van: *illototh*. — 49. sz.: pulcer — *yokypyn*. MELICH hozzáteszi: „*Jóképu*?” A fénykép erre igenlő feleletet ad; az utolsó betűnek a két szára ugyanis sem fölül, sem alul nincsen összekötve, ennél fogva *u*-nak is olvashatjuk, tehát: *yokypyu*. (Ilyen *u* van a 46. *Tudemaschus* szó első tagjában.) — 63. sz.: inuidus — *jr̄schygyus*. MELICH jól sejtette, hogy „az eredetiben talán *jr̄tschygyus*,” mert a fényképen kissé homályosan ugyan, de látszik az *i* utáni betűnek felső feléből jobbra kinyúló szára, vagyis az nem *i*, hanem *t*. — 71. sz.: latus — *zylusch* és 92. sz.: artus — *zorus*, a fényképen: *Zylusch* és *Zorus*. — 90. sz.: Durus — *Ör̄usch*; a fényképen az *O* fölött *c* alakú jel van, a másik *o* fölötti jelt nagyító üvegen át sem lehet tisztán látni, de határozottan nem a prozódiai rövidségjel. — A 139. sz. olvashatatlan szónak van mondva. A fényképen úgy látom, hogy a latin szó: Balista, a magyar pedig: *Zamstril* (vö. BesztSz. 144: balistra — *zomoserig*, CALPINUS 122: ballista — *Számserigy*; vö. Századok XXVII. 316). — A 140. sz. *Bolch* szó a

latin szavak sorában van, és MELICH utána veti: „(magyar szó?)“. A fényképen egész világosan *Bolch* olvasható, és ez szerintem kétségtelenül a *bolda* szó elferdítése (vö. BesztSz 118 : pelta — *bolda*, SchlSz. 588 : pleta — *bolda*; — vö. *bóda* EtSz.)

Még két dolgot kell megemlítenem. Az egyik az, hogy az *e* és az *i* betű fölé húzott ékezetnek (pl. 27. *émlihtet*, 11. *sciuz*) nincsen semmi nyelvi jelentősége, azért elhagyom. A másik az, hogy a szójegyzék írójának *e* betűje sok esetben alig vagy éppen nem különbözik a *c*-től; azért az *o*, *u*, *v* betű fölé írt *c*-alakú jelt *s* a kétségkívül ebből fejlődött *sch*-formáját szintén *e*-nek veszem és *e*-vel helyettesítem.

Mármost rátérhetek a nyelvelmélet hangjelölésének részletes tárgyalására.

A) Magánhangzók.

I. Mai *a* hang előzőjének jelölése:

1. Szó végén *a* betű: 4. *daica*, 17. *ypa*, 53. *Nema* 55. *schanttha*, 105. *Capza*.

2. Az *a* — *á* helyzetben *a* betű? 30. *allazetysch* (alázatos; vö. *-alia*, *-alya* 1225-től kezdve mindig *a*-val: NyK. XLII. 20, 30 : jegyzet), 104. *nadrag*.

3. Az átadó nyelv illabiális *a*-jával szemben *a* betű: *sarw* (= btör. **čaryj*; Gombocz, BTürkL. 115. 140) ebben : 145. *sarwaro* (saruvarró). Sem ez, sem az előbbi két pontban levő adatok nem lehetnek korhatározók, mert mind a három esetben kezdettől fogva, tehát a XIII. és a XIV. században is az *a* betű volt a mai *a* hang előzőjének rendes jele (l. ennek kimutatását „A magyar magánhangzók történetéhez“ cz. értekezésemben : NyK. XLII. 9—16)

4. *a* betű olyan szavakban, a melyek nemcsak a XIV. században, hanem már a XIII.-ban (vagy korábban is) előfordulnak *a*-val írva : 19. *hallath*, 50. *Hal[m]mar*, 61. *Haragusch*, 112. *assin*; — vö. *hadlaua* HB.; *Hamard* 1198*, *Hamar* 1327, *hamar* KT.; *Haragus* 1274, 1337; *ahchyn* 1150, *achscin* HB., *assun*- GyulGl., *asun*-, *asscu[n]*- KT., *Azun*- 1307, *Azzun* 1309, *Azun*- 1329 stb.) (ellenben : *Horogus* 1211, *Horoguvec* HB., *Ohzyn*-, *Ohsun* 1240 k., *Orun*- 1268/1347). — Az *a* betű nem korhatározó, mert éppúgy szól a XIII. század, mint a XIV. mellett.

* A puszta évszámmal idézett adatok az Oklevél-Szótárból valók.

5. *a* betű olyan szavakban, a melyek csak a XIV. század utolsó negyedéből vagy későbből vannak kimutatva: 76. *Gazdak* (az eddig ismert első adat: *Gazdagh* 1391), 95. *caffrang* (az eddig ismert első adat: *chaprang* BesztSz. 704; vö. EtSz.), *varo* ebben: 145. *sarwaro* (saruvarró; — az eddig ismert legkorábbi biztos adatok: *Warrou*, *Warro* 1375, *Varro* 1380; — az 1225-i *Worov* kétséges, ZOLNAI is hozzáteszi: [a. m. varró?]). — Az *a* betű nem korhatározó, mert nem tudjuk, hogy ezeket a szavakat hogyan írták korábban.

6. *a* betű szláv eredetű szavakban az átvett alak *o*-jával szemben: 4. *daica* (< szl. *dojka*), 105. *Capza* (< szl. *kop* . . ., vö. MELICH, Szláv jöv. I. 116; ASBÓTH, Szláv jöv. I. 51). Korábbi adat nincs. — A szláv *o*-val szemben a XIII. század végéig az *o* betű mellett csak nagyon gyéren akad *a* betű, de mégis csak akad; sőt olyan szavak is vannak, a melyek legrégebb előfordulásuktól kezdve mindig *a* betűvel vannak írva (kimutattam NyK. XLII. 33). Ennélfogva ennek a két szláv jövevényszónak első tagjabeli *a* betűje szintén nem korhatározó.

7. *a* ~ *o* betűváltakozás az *-at* főnévképzőben: 18. *latath*, 19. *hallath* ~ 22. *illototh* (odoratus; vö. Schlsz. 331: odoratus — *illatlas*; tehát *illototh* íráshiba **illototh* helyett; az *-at* képző kétszer van meg benne). — A képzőbeli magánhangzó jelölésének ez az időrendje: *a* 1055: *zakadat* (kétszer; ebben a szóban később is mindig *a*: 1211, 1231/1397, 1268, 1274, 1275, 1284, 1293, 1364, 1379); — *o* HB.: *kinzotv*-; — *a* GyulGl.: *Chudalat*-, *arulat*-, *vadulat*-, *fugadat*-; — *a* ~ *o* KT.: *tamadat*-, *aradat*- ~ *mogzot*-, *fugadot*-. Vagyis már a XI. században találunk *a* jelölést, és még a XIV.-ben is előfordul *o* jelölés. E szerint a fönnebbi adatoknak szintén nincs korhatározó értékük.

8. *o* betű: 48. *nog*. Ez a szó 1055-től kezdve egészen a XVI. századig (TelC. 238: *nogh*) előfordul *o*-val írva, tehát *o*-ja nem korhatározó. — A másik szó, a melyben félreismerhetetlen nyoma látszik az egykori *o* betűnek: 51. *cecus* — *vog*. Erre az első (kétséges) adat: *Vocu* [szn. a. m. vak?] 1211, a második (biztos): *vok*- 1336 (*a*-val 1400-tól kezdve). Tehát az *o* jelölés megengedi a XIV. századba helyezést, de természetesen nem mond ellene a XIII.-ba helyezésnek sem.

9. *a* betű XIII. és XIV. századbeli (részben még későbbi) *o*-val és XIV. századbeli *a*-val szemben: 45. *doctus* — *Tanachtat*, 119. *Hatalmas*, 121. *scharkankyu*; — vö. *tonoht*- GyulGl.;

hotolm, mulchot- HB., *Hotolmos* 1240 k., *tudhot* ~ *maradhassun*, *mulhas*... KT.; *Sork* 1330, *Sark-* 1331 (*sarkantiu* BesztSz. 990. sz., *sorcante* SchlSz. 1405. sz.). — Ezek az adatok a XIV. század mellett szólnak.

II. Mai (illetőleg XIV. századon inneni) *o* hang előzőjének jelölése.

1. *u, v* betű : 70. *longus* — *huzyu*, 125. *Flagellu[m]* — *vstur*. — A *hosszú* szó nemcsak a XIII. és a XIV. században, hanem korábban és későbbben is előfordul *u*-val (vö. OklSz. és NyK. XLIII. 107); de *o*-val is már 1258-ban. Az *ostor* szó legkorábbi előfordulása: *ostor* BesztSz. 991. sz., SchlSz. 1406. sz., *Ostor-* 1434; *w*-vel az első szótagban: *wstor* XVI. sz. (NySz.) és *ustor* ma is (MTsz.); két *u*-val (ill. *v*-vel) való alakot eddig nem ismertünk, de vannak más mai *-or*-végű szavaink *-ur*-ral írva, ú. m. *bodor* 1198—1358, *bokor* 1055—1330, *fodor* 1286—1364, *kántor* 1314—1352, *Sándor* 1332, 1342, *major* 1332, 1363/1406, *monostor* 1256—1370, *pásztor* 1095/XII—XIII. sz., 1240, 1339, 1437. — E szerint egyik szó írása sem korhatározó.

2. *u* betű a mai *-os* végzetben : 46. *Tudemaschus*, 61. *Hargusch*, 62. *gulosus* — *Mochus*, 73. *stultus* — *hychtus*, 92. *Zorus*. — Nem korhatározó, mert a XIII. és a XIV. században egyaránt közösleges (sőt ezen a koron is jóval túl terjed, vö. NyK. XLIII. 113).

3. *o* betű : 92. *Zorus*, 149. *cowacz*, 75. *Holt*, 26. *racio* — *ochk*, 140. *Bolch* (o : *Bolda*, l. fönt). — *Szoros*-ra az első *o*-s adat: *Zorosdi* 1095/XII—XIII. sz. (azután egyszer *u*-val: *Zurus*-1270); *kovács* már 1193-tól kezdve (*coach* kétszer) *o*-val (*u*-s adatok 1230-tól fogva); *holt* 1211-től kezdve (*Holt*-) *o*-val (vö. még *cholt*-, *holz* HB.). Ennek a három szónak az *o*-ja tehát nem korhatározó. — *Ok* (< btör. **uk*, Gombocz, BTürkL. 108, 148) az *okos* származékban: *Wkus* 1358, *vkos*-EhrC. 125; *Okos* 1436, 1455, 1466; *Wkus* 1522; — *Bolch* (o : *Bolda*): eddigi legelső adat: BesztSz. 118. sz. Korábbi adataink nem lévén, az *ochk* és a *Bolch* szó *o*-jából sem a XIII., sem a XIV. századra nem következtethetünk.

4. *i* betű : 112. *assin* (asszony). — Vö. *ahchyn* 1150; *Ohzyn*-, *Ohsun*, *Asscun* 1240 k., *Oxun*- 1268/1347; *achscin* HB.; *Azun*- 1307, *Azzun* 1309, *Azun*- 1329, *Asson*-, *Azon*- 1329/1417, *-asscun*- 1336, *Assun*-, *Azzun*- 1338, *Azzun* 1346,

Azzon- 1357/1432, Azun- 1359, Azon- 1367, Azun-, Azzun- 1373, Azun- 1379 (ezentül *o*-val); *assun*- GyulGl.; *asun*-, *asscu[n]*- KT. (= oszét *aχsin*, *aχsīn*). A szó *i*-je a XIII. század első felére vall, *ss*-je ellenben inkább a XIV. századra. (Föltünő az 1240 k. *Asscun* [a. m. *ASSZONY*? ZOLNAI] az ugyanabban az oklevélben előforduló *Ohzyn*-, *Ohsun* mellett).

III. Mai *ö* hang előzőjének jelölése:

1. *u*, *v* (? *w*) betű: 2. *Nupcie* — *Mey[n]echwzō*, 12. *cognatus* — *kusel* (az *u* fölé *v* betű van írva; ez talán az *u*-nak *w*-vé való kiegészítése akar lenni; éppígy az 5. *atyafu* szóban), 13. *cognata* — *kvzeli*, 63. *inuidus* — *jrītschygus*, 67. *peccator* — *Bvnus*, 71. *latus* — *Zylusch*, 54. *paraliticus* — *Kūzwynusch*. — Ez a hangjelölés mind a XIII., mind a XIV. században közönséges volt (vö. NyK. XLIII. 117 s köv.), azért nem korhatározó.

2. *ū* betű: 28. *ingeniu[m]* — *escūs*, 54. *Kūzwynusch*. — A német helyesírás hatására valló hangjelölés. Nálunk sem a XIII., sem a XIV. században nem divott; a németeknél pedig mind a két században megvolt. Nem korhatározó.

IV. Mai *ó* hang előzőjének jelölése:

o betű: a) 42. *yo*, 49. *yokypyu* 145. *sarwaro*; — b) *Rusticus* — *por* (azaz *pór* < ripuári frank *p̄r* MELICB, Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai? 35).

Az utóbbinak mint eredeti hosszú *ô*-val való szónak a kor meghatározásánál nincsen szavazata. Az előbbieket *ó*-ja korábbi *ou*-ból fejlődött. Ez a fejlődés a legrégebb hazai nyelvemlék kora előtt megindult már; bizonyítja ez a két 1055 i adat: *ohut* (ó-út) és (lacum) *segisto*. De ezután még századokon át tartott. A XIII. és a XIV. században szóvégi *ov*, *ow*, *ou*-s alakok váltakoznak *o*-s alakokkal, a mint az OklSz.-ban a következő cím-szók alatt felsorolt adatok mutatják: *akasztó*, *aszó*, *csapó*, *csorgó*, *folyó*, *homorú* (*homoró*), *jó* (*fluvius*), *jó* (*bonus*), *komló*(s), *László*, *Mikó*, *mogyoró*(s), *nyúzó*, *ó*, *só*, *szántó*, *szomorú* (*szomoró*), *tagadó*, *tó*. (A GyulGl.-ban két ilyen szó van, s mind a kettő *o*-val van írva: *Habrosagben*, *tonosagaban*; a KT.-ben szintén csupán *o*-val irottak vannak: [v]olo, *latocuet*, *latocuben*, ? *fiot* [háromszor]; a BesztSz.-ben körülbelül száz adat van részint *ov*, *ow*, *ou*-val, részint *o*-val írva, s az utóbbiak vannak többségben; a SchlSz.-ben kivétel

nélkül *o* van). — Szójegyzékünk három szóvégi *o*-betűs adata a főnnebbiek szerint éppúgy vall a XIII., mint a XIV. századból való eredetre.

V. Mai *ö* hang előzőjének jelölése:

1. *eu, ev, ew* : 9. *wew*, 16. *wew*, 100. *Bracile* — *Richtew* (≈ *brachale* — *reythew* BesztSz. 709. sz. ,rejtő'). — Századokon át dívott hangjelölés; nem korhatározó.

2. *ou* : 90. *Durus* — *Óróusch* (erős). — A második *o* fölötti jelt, mint mondtam, nem lehet tisztán látni, de nem lehet egyéb, mint az *e* képviselője. (Az első *ö*-re nézve vö. *eóróssódni, ewrewthlen* NySz.) — Az *ou* nyilván az *öü* kettőshangzó jele, s lehetséges, hogy ugyanezt jelöli az *ow* ebben : 31. *Bów*.

3. *ó* : 2. *Nupcie* — *Mey[n]echvzó* és talán *Bów* ben, mert *bów*-nek is olvashatjuk.

Az *ö* hangjelölés (éppúgy mint az *ü*) a német helyesírás hatására vall. Nálunk sem a XIII., sem a XIV. században nem dívott, a németeknél pedig mind a két században megvolt, tehát nem korhatározó.

A kettőshangzó (*ou, ? ow*) szintén nem korhatározó, mert a) nem tudjuk bizonyosan, hogy az *öü* (*öü*) > *ö* hangváltozás mikor volt (legalább a magyarság legnagyobb részének nyelvében) befejezve, s így mindenesetre meg kell engednünk annak a lehetőségét, hogy a szóbanforgó két században az *eu, ev, ew* betűpárok részben kettőshangzót is jelölhettek, éppúgy mint az itteni *ou, ? ow*; b) az *ou* kettőshangzó *ö*-ből való másodlagos fejlődés is lehet, a mint vannak *ó*-ból fejlődött *ou*-k (vö. ol. *stallo* > *stálló* : *Stallo* 1291, *stallo* SchlSz. 1067. sz., MünchC. 134 stb. NySz. > *Stallou* 1352, *stalow* BesztSz. 438. sz.).

VI. Az *ü* hang jelölése:

1. *iu, yu* : 11. *sciuz*, 49. *yokypyu* (olv. *jókípü*). — Ez a német eredetű hangjelölés nem korhatározó, mert találkozunk vele a XIII. században is, a XIV.-ben is, pl. füz. : *-fyuz* 1295, *Fyuz* 1299, *Fyuz-* 1299/1300, *fyuz-* 1300, *Fyuz-* 1307, *Fyuz* 1340, 1346, *fyuz* 1366; — ülés : *yulese* 1274, 1299, *-yulese* 1312; — fűrj : *Fyur-* 1364; — *miv, tiv, iv* HB.; — (*ü* v. *ü* ?) *Sciuksegben* GyulGl.; *sciulhessen* KT.

2. *v* : 67. *peccator* — *Bvmsch*. — Az *ü* hangnak *v* (*u, w*)

betűvel írása szintén mind a két században előfordul, pl *bunet*, *-tul*, *-tl* stb. HB.; *scuz*, *latocuben* stb. KT. — Nem korhatározó.

3. *ű* : 102. *Cingulus* — *ű* (olv. *ű*, vö. NySz.). — Erre ugyanaz áll, a mit fönnebb (III. 2) az *ű*-ről mondtam.

4. *yű* : 32. *syűz*. — Az *yu* átalakítása; nem korhatározó.

5. *űy* : 144. *pellifex* — *Zűydsch* (szücs). — Az előbbinek megfordítottja. Lehet íráshiba is, de elvégre az sem lehetetlen, hogy kettőshangzós alak. Sem így, sem úgy nem korhatározó.

B) Mássalhangzók.

I. Az explozívák írásából (*c*, *k*, *ch*, *chk*; *t*, *th*, *tt*, *tth*; *p*; *g*, *d*, *b*) semmit sem lehet következtetni.

II. Az *sz* hang 11-szer *z* (*Z*)-vel, 5-ször *s*-sel, egyszer *sc*-vel van írva. A *z*-vel írás az egész középkorban általános; az *s* és az *sc* ritkább, de mind a kettőre tudunk példákat a XIII. századból is, a XIV.-ből is (vö. HB., GyulGl., KT.).

A *z* hang jele 6 esetben *z*, kettőben *s*. Az előbbi jelölés 1055 óta közönséges; az utóbbi csak ritkán fordul elő (pl. a XIV. században a KT.-ben, aztán a BesztSz.- és a SchlSz.-ben).

III. Az *s* hang 12 esetben *s*-sel és 18 esetben *sch*-val van írva (beleértve a *cs*, *ccs*-nek *dsch*, *tsch*-val írását is). Az *s* hangnak *sch*-val írására eddig nem volt több példánk, mint a BesztSz.-ben ez a három: *schator*, *schayth*, *farcasch* (592. 1020. 1063. sz.)

SIMONYI szerint „az *sch* jelölés, továbbá az *sz* és *z* helyett használt *s* arra mutat, hogy német ember írta össze a szógyűjteményt“ (Nyr. XLV. 161). Ezt a véleményt még az *ő*, *ű*, *ű* betűkkel és a 105. *Capza* (kapca) szóbeli *z*-vel is lehetne támogatni. Én azonban úgy találom, hogy a szójegyzék magyar része mégis sokkal jobban van írva, semhogy német ember írhatta volna (vö. pl. a Harff Arnold lovagnak útikönyvében följegyzett magyar szavakkal és mondatokkal: MNy. X. 29). Német ember a szóvégi *d*, *g* hangot *t*-nek, *k*-nak hallotta és *t*-vel, *c*-vel írta volna,* a szókezdő *f* hangot is alkalmasint *v*-vel írta volna. A részben

* A *beteg*, *gazdag* és *részeg* szónak *k*-val s a *vak* szónak *g*-vel írása (57. *Bettek*, 76. *Gazdak*, 78. *Ryzyk*, 51. *vog*) nem szól a szójegyzék írójának németsege mellett. Hiszen tudjuk, hogy *g* helyett való *k* és *k* helyett való *g* (részint mint íráshiba, részint mint hangváltakozás) később is elégszer előfordul. Éppen a fönnebbi három *k*-végű szó közül is kettőnek ki vannak mutatva későbbbrül ilyen alakjai: *betec*, *betek*-, *betcek* NySz. EtSz., *részek* NySz.

németes helyesírásnak magyarázatát inkább abban találhatjuk, hogy ennek a latin-magyar szójegyzéknek egy latin-német szójegyzék szolgált alapul, s annak a német helyesírása hagyott nyomokat a latin-magyar átdolgozásban. Hogy az eredeti latin-német volt, azt kétségtelenné teszi a *Tasche* szó, a mely valamelyik másoló hibájából a latin *pera* (131.) fölötti helyéről lekerült a latin szavak sorába *Tasse* alakban (132). Éppen így csúszott le aztán a latin-magyar szójegyzékben a magyar *Puzdra* és *Bolda* szó elferdített *Puzrel* és *Bolch* alakban (137. 140.) a latin szavak közé.

IV. A *cz* hang kétszer *c*-vel, egyszer *z*-vel van jelölve. — A *c* jelölés igen régi; előfordul a XIII. században is, a XIV.-ben is: *timnuc*- HB.; *Cympa* 1288; *Cegleed* 1358 (CsÁNKI I. 21). — A *z*-re nézve l. az előbbi pontot.

A *cs* (*ces*) hang három szóban háromféleképp jelölve fordul elő: *dsch*, *tsch* és *cz*. — A két elsőre nézve l. az előbbi pontot. A *cz* írásra (149. *cowacz*) eddig a XV. századnál korábbi adatunk nem volt.

Sem a *c*, sem a *cs* hang jelölése nem korhatározó.

V. A *ty* hang egyszer *ty*-vel, egyszer meg *ky*-nal van írva. — A *ty* írás előfordul mind a két században: *Rakatyá* 1238, *reketyá*- 1265, *Requetya* 1303, *Rakatyá* 1323/51, 1343; *Tyuk*, *Tyuk*- 1325, 1344, 1359, 1371. — A *ky* írásra nincs példa; nyilván másolási hiba, a mely a régi *t* és *c* betű nagy hasonlóságából eredt (*t* > *c* > *k*).

A *gy* hang jelei: *g* (két esetben), *ig*, *dg*, *di* (egy-egy esetben). — A *g* jelölés kezdetől fogva előfordul; megtaláljuk a HB.-ben és KT.-ben is. — A palatalizálást jelölő *i*, *y* vagy *j* betűnek előretétele előfordul a XIII. században (s korábban és későbbben is): *-heyg* 1240 k., *heyg* 1258, *-heil* 1254; — *Sarcajn* 1193; *lepeyn* BesztSz. 1267. sz., *moyl* uo. 1132. sz., *nayl* SchlSz. 353. sz., *Wekoyñ* 1522. — A *dg* és a *di* jelölés ismeretlen.

Az *ny* hang jelei: *Ny* (egy esetben), *yn* és *y[n]* (három esetben), *n* (hét esetben, de e szavak egy részében az *n* betű az *n* hang jele is lehetett), *ng* (két esetben). — Az *ny* és az *n* jelölés előfordul mind a két században (vö. HB., GyulGl., KT.). — Az *yn*-re nézve l. azt, a mit az imént az *ig*-ről mondtam. — Az *ng* jelölésre nálunk tudtomra nincs példa.

Tehát korhatározó adat ezek közt sincs.

VI. A *t* előtti *χ* hang jelölése: *h* és *ch* (27. memoria — *emlihtet*, 73. stultus — *hychtus*, 100. Bracile — *Rychteu*). — A *h* jelölésre meglehetősen sok adatunk van a XIII. és a XIV. századból: *Dehter* (Dejtár) 1255, *Chehte* (Csejte) 1278, *Sehtur-* (Söjtör) 1214, *Sehtyr* 1259, *Sehtur*, *-sehtur* 1356, 1387, *Sehter* 1357, 1383, *Lopuktu* (Lapujtó) 1324, *Lapuhtu* 1332, *Mahtyn* (Majtény) 1387; *tonoht-* GyulGl.; *rohtonc*, *iduzuht-* KT. stb. (vö. NyK. XXXIV. 132; MNy. IX. 174; NyH.⁵ 71, 79); — *ch*: *Palochta* (Palojta) 1265 (NyK. XXXIV. 133); vö. még *zoboducha* HB. [A *χt* kfn. jelölése: *ht*.]

VII. A mai *h* hang előzőjének jelölése: *h* (szó elején 7, belsejében egy esetben), *ch*, *Ch* (szó elején 2, belsejében egy esetben). — Mind a két jelölés előfordul mind a két században, de a *h* sokkal gyakoribb a másiknál; — *ch*: *-charasta* 1231, *-chowosa* 1231/1397, *Churhu-* 1234; *Michal*, *Michal-* 1210, 1221, 1330, 1345, ? *Chollo* 1359; *chomuv*, *choltat*, *mulchotia*, *ozchuz*, *charmul* HB.; — vö. még: *chyd* (híd) BesztSz. 227.

Korhatározó értéket sem az ebben a pontban, sem az előbbiben levő adatoknak nem tulajdoníthatunk.

Az adatoknak külön-külön való megvizsgálásából tehát az az eredmény kerekedik ki, hogy legnagyobb részük éppúgy szól a nyelvemléknek XIII., mint XIV. századi eredete mellett. A kor meghatározást nagyon megnehezíti egyrészt az, hogy a nyelvemlék kevés szóból áll, másrészt meg az, hogy nem összefüggő szöveg, s így nincsenek benne ragos alakok.* Mindazonáltal, ha részletes vizsgálódásaink eredményeit egyesítjük, megállapíthatjuk a következőket:

1 Mai *a* hang előzője csak 4 esetben van *o*-val írva, ellenben 25 esetben *a*-val; s ha ezek közül a legszigorúbb válogatással kiselejtezzük a kiselejtezendőket, még akkor is többségben van az *a* jelölés.

2. Szóvégi *ov*, *ow*, *ou* jelölés nem fordul elő, hanem csak *o* (= ó hang).

* MELICH ragos alaknak hajlandó tartani a 101. Bracha — *werhet-et*. Azt mondja: „A latin szó után itélve a. m. *berhe*: *berhét*?” Abban igaza van, hogy a *werhet*-ben a *berhe* szó lappang. De minthogy a *braca* (*bracca*) szót rendszeren többesben (*bracae*, *braccae*, *brachae*) használták, lehetséges, hogy a szójegyzékben is többes számban volt valamikor (talán a német neve is), s a magyar átdolgozó *berhék*-nek (írva: *berhec*) fordította; valamelyik másoló aztán a *c-t t*-nek nézte (vö. fönnebb B. V.), s így lett a szóból *berhet* s végül még egy íráshibával *werhet*.

3. A szóvégi *ëü* (*öü*) kettőshangzóból fejlődött *ö* hangra is van kétségtelen példa.

Ez a három jelenség külön-külön ugyan nem, de együttvéve a mellett szól, hogy a *Königsbergi Szójegyzék a XIV. századból való*; sőt az *a* és az *o* betűk számaránya *a századnak második felére vall* (l. a NyK. XLII. 16—23. l. közölt összeállításomat).

SZINNYEI JÓZSEF.

2.

Ha valamely nyelvemlék nincsen keelve vagy más korhatároló dologgal ellátva, nyelve alapján keletkezése, írása idejét csak hozzávetőleg határozhatjuk meg. Ez a meghatározás természetesen csak az összes helyesírási, hang-, alak- és mondat-tani, valamint szókészletbeli adatok figyelembevételével történhetik meg. A meghatározás így is csupán valószínű korhatárt állapíthat meg.

A KSzój. adatai közül alaktani tekintetben figyelmet érdemel az *ertelm* (olv. *értelm* > *értelm*) és a *Nerg* (olv. *nerg* > *nyerg*).

A mai *-alom* ~ *-elēm*, régibb magyar *-alm* ~ *-elm* < *-olm* ~ *-ēlm*, ómagyar *-ulmu* ~ *-ilmi*: *-ilmü* képzőről tudjuk, hogy a XII. sz. folyamán az *-m* után még megvolt a tövégi magánhangzója (vö. ANON. 17 §: *nominauerunt locum illum amabilem, quod interpretatur lingua eorum zerelmes eo quod multum dilexerunt illum locum, et a die illo usque nunc a zerelmu locus ille uocatur zerenche*); a XIII. sz.-ban a szóvégen ez a tövégi magánhangzó már nem volt meg. A HB.-ben már *hotolm* (olv. *hotolm* 'hatalom'; ugyanitt vö. isten *kegilmet*, *kegilmehel*, *paradisum nugulmabeli*) van s ez az *-lm* végű nominativus a XIII., XIV. s nagy részben még az egész XV. sz.-ban, sőt a XVI. sz. elején is még megvan. A XVI. sz. eleje táján azután kifejlődik a mai *-lom* ~ *-lēm* végű alak (l. erről a TMNy. 310—312. lapját is). — A *nyerég* szó ebben a nominativusi alakjában a XVI. sz. óta van meg (l. OklSz. és MURM. 185 *Nyerug gyarto*). A XV. sz.-ban *nyerg* és *nerg* az alakja (l. OklSz. 1462 *Nyergcapa, Nerggyartho*); *nerg* e szó a Beszt. (így a hasonmáson) és a Schl. szój.-ben (itt háromszor: *nerg, nerg garto, nerg capa*), s kétségtelen, hogy a tövégek korában a XIII. sz. elejéig **nergü* (l. MNy. VI, 15), a XIII. sz. többi részében és a XIV. sz.-ban pedig *nerg* ~ *nyerg* volt.

Az 'értelēm' és a 'nyerég' régi *értelm* > *értelm* (írva *ertelm*) és *nerg* > *nyerg* (írva *nerg*) hangalakja tehát a mellett tesz tanú-

ságot, hogy a KSzój.-et a XIII. sz. eleje és a XV. sz. vége közti időben írták.

E háromszáz esztendőn belül csak úgy tudjuk a közelebbi időt megmondani, ha a KSzój. anyagából azt, a mi benne a XIII—XV. századi magyar nyelv szempontjából akár hang- és alaktani, akár helyesírási tekintetben megőrzött régiség, elválasztjuk attól, a mi e korszak nyelvében fejlődött újabb sajátság. Mind a megőrzött régi, mind pedig a fejlesztett sajátságokból csakis azokat emeljük ki, a melyeknek nézetünk szerint korhatároló értékük van.

a) Megőrzött régiségek.

A második, zárt szótagban lévő mai etymologikus *o* helyén *i*-t találunk e példában: *affin* (olv. *asszin* ‚asszony‘). A szó az *o* szét *axsin* átvétele s a HB.-ben még *achsein* (olv. *achszin*) az alakja; egyéb XII., XIII. sz.-i forrásokból is ismerünk *-i*-vel hangzó alakokat (l. EtSz.). Az *-i*- illeszkedéssel *-u*-vá lesz s a XIII. sz. közepe tájától 1379-ig számtalan adatunk van arra, hogy az ‚asszony‘ szó akkori magyar alakja *asszun* \sim *osszun* (l. OklSz., EtSz.). Az a nézetem, hogy addig, a míg van *asszun* alak, e mellett élhet az eredetibb *asszin* is, bár ilyen *i*-s alakra a XIV. sz.-ből nincs példám. Az *assin* adattal egyenlő bizonyító ereje lehet a következő magasrangú szavak második, zárt szótagban levő *i* hangjának is: *Bertyn* (olv. *bértin* ‚börtön : preco‘; eredete ismeretlen, l. EtSz.), *Ryzik* (olv. *rízik* ‚részég \sim részög‘; eredetéről l. BUDENZ, MUSz. és MUNKÁCSI, ÁKE.; ez utóbbi magyarázat elfogadhatatlan, de BUDENZÉ sem kifogástalan), *Temerdik* (olv. *témérdik* \sim *témérdök* \sim *témérdék*; eredete ismeretlen, nem helyesen BUDENZ, MUSz.). Minthogy a *börtön*, *részég* \sim *részög*, *témérdök* \sim *témérdék* nem hangzóvesztő tövek, bennök a második szótagbeli *ë* \sim *ö*-nek etymologikusnak kell lenni. Az első szótagbeli és a nyílt végszótagbeli *ë* a magyarban újabb fejlődésképen *i*-vé is lett (vö. *Ëmre* \rightarrow *Imre*, *ësmer* \rightarrow *ismer*; *fürisztë* \rightarrow *fürisztí*, *hëgyë*, *földë* stb. \rightarrow *hëgyi*, *földi* s a KSzój.-ben: *lan* ‚léány‘, *elmí* ‚elmé‘ l. alább is); arra is van példa, hogy a hangzóvesztő töveknek a XV. sz. vége — XVI. sz. eleje óta kifejlődött másodlagos *o* \sim *ö* : *ö* hangzója ebben a korban *u* \sim *i* : *ü* is lehetett (vö. hogy a ‚férég \sim férög‘ szó MURM. 90—104. lapján *fëruk*, írva *ferük*; mélyhangú példám nincs; régibb adata l. HB. *lelic ert*); arra azonban, hogy a *részég*, *börtön*, *témérdék* szavak a

XVI. sz. utáni nyelvben vagy a mai népnyelvben **részig* ~ **részüg*, **bértin* ~ **börtün*, **tömerdik* ~ **tömerdük* alakban előfordulnának, példám nincsen. Ellenben van 1355-ből *Themerdük*, 1357-ből *Temerdük hyg* (olv. *tömerdük* > *témérdük*; l. OklSz.) s biztos dolog, hogy e korokban volt **bértün*, **részüg* alak is. Mindezek bizonyítják, hogy e szavakban épp úgy, mint az *affin* „asszony” esetében, az *i* > *ü*-ből fejlődött a mai *ë* ~ *ö*. E felfogásból következik, hogy a Németújvári és Budapesti glosszák *themerdwkb*, *temerdugb* (olv. *tömerdügb* > *témérdügb*, l. Serm. Dom.) adata megőrzött régiség. Következik azonban az is, hogy a KSzój. *Bertyn*, *Ryzyk*, *Temerdük* adatai a XIV. sz.-ból valók lehetnek.

A mai magy. *h* helyett *ch* betűt (és hangot) találunk a KSzój. *Chyw* (olv. *chiü* v. *chiv* „hü”), *Chywel* (olv. *chivel* „hüvely”), *Mochus* (olv. *mochus* s értsd „mohó”) adataiban. A szókezdő magy. *h* régibb *ch*-ra utolsó adataink a Beszt. (*chyd* olv. *chüd* „hid”) és a Schl. (*chetfe* olv. *chetfë* „hétfő”) szój.-ből vannak, míg a szóközépi magy. *-h-* > *-ch-*ra eddigi utolsó adataink az EhrC-ből (vö. 40 zent *mychal* arhangyalnak, uo. 39: nagy *nechezseguel*, uo. 70 byzon *marchaua*), továbbá a Bécsi és a MünchC.-ből vannak (vö. *Abracham* BécsiC. 102, 129, MünchC. 15, 18, 55, 99, 149, 150 stb., *Bellechem* MünchC. 16, 110, 111, 185). A KSzój.-ben *-t* előtt *ch*-t a következő esetekben találunk: *hychtus* (olv. *hichtus* és vö. *hey*t „stultus” Schl. szój., *hëjt*, *hit*, *hyht* NySz.); *Rychtew* (olv. *richtö* és vö. Beszt. szój. „brachale-reythew”), *Tanachtat* (olv. *tanachtat* „tanojtott > tanított: doctus”). A mi ma, illetőleg a mi régen szóbeliséjében *-jt-*, az nagy részben *-ht-*ből, még régebbi *-cht-*ből fejlődött, vö. *Ajton* régebben *Ahtum*, még régebben *Achtum* | *Majtény* < *Mahtin* < **Machtin* ~ *Mochtin* (l. erről SZINNYEI, NyH⁵ 71, 79). Az ilyen *-jt-* < *-ht-* < *-cht-*re legutolsó adatunk a Casanate gl.-ban van, a hol *bachtorijan* „bojtorján”-t találunk (l. EtSz.; így a SCHÖNHERR kiadásában levő hasonmáson, de SCHÖNHERR átírásában *bochtorijan*). A Cas. gl. e része a XV. sz. harmadik negyedéből való; egyébiránt ez az egyetlen *cht*-s adat a XV. sz.-ból, összes többi *cht*-vel írt adataink a XIII., XIV. sz.-ból valók.

Az eddig tárgyalt megőrzött régiségek egy része a legnagyobb kivételkép kimutatható ugyan a XV. sz.-ból is, mindazonáltal e sajátságok a régibb korokban uralkodó, közmagyar nyelv sajátságai.

b) Újabb fejlődések.

A KSzój.-ben a mai nyílt végszótagban álló -ó már -ó (írva o), vö. *yo* (olv. *jó*), *yokypyu* (olv. *jókípiü* v. *jókípü*), *Sarwaro* (olv. *saruwaró*; a rövid *r*-re vö Schl. szój. *varuth* chepez, Beszt. szój. *varoth* chepez). Ismeretes dolog, hogy ez a szóvégi -ó régebben -ou kettős hangzó volt vö. HB. *uolov* 'való', *iarov* 'járó', *iov* felevl, *iovben* 'jófélől, jóban' | oklevelekből: 1291: *Okozthov*, 1214: *aldoucuth*, 1374: *Chapou*, 1341: *Thagadou*, 1211: *Thocorou*, 1375: *Warrou*, 1309: *Warou*, 1388: *Zugou* uiz stb. OklSz. Az utolsó adatok, a melyeket az -ou-ra ismerék, a XIV. sz. végéről való Beszt. szój.-ben találhatók (vö. *aythou* ~ *aytou*, *hordou*, *low*, *lowpastor*, *sov*, *sowtherev*, *thow*, *vakarou* stb.). A Schl. szój.-ben már kivétel nélkül -ó van (írva -o), s így van a codexekben a XV. sz. első harmada óta állandóan. — Minthogy a KSzój.-ben csakis -ó (írva o) van, tudnunk kell, hogy az -ou mikor kezdett nyelvünkben hosszú -ó-vá fejlődni. A legrégebbi -ó-val hangzó adat 1193-ból való (vö. OklSz.: Inde ad *aldocut*). Minthogy azonban ez 1193-i oklevél hitele nincs tisztázva, vallomása nem egészen megbízható. A XIII. és a XIV. sz.-ből azonban sok adatunk van az -o-ra (vö. OklSz.: 1291: *Akaztofa*, 1238/1292: *Akazto*, 1329/1417: *Akaztho*, *Akaztoberc*; 1397: *Chapo*, 1288: *Chopo*, 1369: *Takaro*, 1288: *Tagodo*, 1225: *cerecto*,* 1318: *Waro*, 1375: *Warro* | MNy. X, 429: 1302-ből: *Zuchugo* | Gyulaf. gl: *Habrosagben*, *tonosagaban* stb.). A szóvégi -ó tekintetében tehát emléünk lehet akár a XIII. sz.-ből, akár a XIV. sz.-ből való. — Ámde az ou > -ó fejlődéssel párhuzamosan haladhatott a magashangú szavakban a szóvégi -ëü > -ö fejlődés (vö. Anon. 50 § iuxta fluium *tekereu* 'Tekerő'; KT. *sceplev* 'szeplő'; Gyulaf. gl. *chezeu*, *figeu* 'éhezó, függő' stb.). A mely emlék mármost a szó végén kivétel nélkül -o-t ír -ó értékben, az ilyen emlékben a magashangú szavakat abban az esetben, ha -ev(u, w)-vel van a szóvég írva, -ö-vel kell olvasnunk. Így van ez a Schl. szój.-ben (vö. *idew*, *zeplew*, *tetew* stb.), így az EhrC.-ben és másutt. A KSzój.-ben is ilyenek vannak: *wew*, *wew* 'vő', *Rychtew* 'rejtő'. Az ö nek -eu(v, w)-vel való jelölése mellett előfordul azonban már az ó is. A 'menyekző' szó emléünkben *Me[n]ykező*-nek van írva (s vö. még az *Öröusch*, *Böw* adatokat is). Az o betűt az ö ~ ő hangra tudomásom szerint először a Schl. szój. alkalmazza; itt

* Az 1055-i *segisto* adat nem idevaló (l. OklSz. *tó a.*).

találunk ilyeneket: *gerozna* (olv. *gërozna* ‚gerezna‘), *posto kulo* (olv. *posztó külő* ‚posztókőlyű‘), *wrizo* (olv. *üriző* ‚öriző‘), *vezo* (olv. *vesző* ‚vessző‘), *wolegen* (olv. *völegén*). A későbbi emlékek diakritikus jeleket tesznek az *o*-ra, itt tehát az $\ddot{o} \sim \ddot{ö} = \varrho$ (Bécsi, Münch., DöBR., CZECHC. stb.), ϱ (BIRKC.), \acute{o} (ÉRDY, CZECHC.), \acute{o} (JordC.), \grave{o} (ÉrsekC.), \acute{o} , \grave{o} (BatthyC., MURM.) stb. — Az a körülmény, hogy a KSzój. az $\ddot{o} \sim \ddot{ö}$ -t \acute{o} , \grave{o} -vel is írja, azt bizonyítja, hogy emlékünk *alig lehet régibb a XIV. sz. negyedék negyedénél*.

Egyéb újabb fejlődéseket mellőzök, ilyen pl. az $\ddot{e} > i$, továbbá az $\acute{e} > i$.

c) A helyesírás.

A KSzój. helyesírásában a következőknek van korjelölő értéke:

Az *s* hangot sok esetben *fch* \sim *Sch*-val jelöli, vö. *Schyket*, *Schantha*, *Schebefch* stb. E jelölés a XIV. sz. vége tájáról származó Beszt. szój.-ben fordul elő (vö. *fchajth*, *fchathor*, *farcafsch*); későbbi adatok: 1441-ből: *ffogosch Janusch* MNY. X, 183 (Eperjesről); 1516-ből: *Lenchesch* MNY. X, 373 (Kassáról); 1519-ből; *esperesch* MNY. X, 182 (Kassáról).

Nevezetesebb vallomása van azonban a *cs* hang mikénti jelölésének. Többször hangsúlyoztam, hogy a *cs* hang jelölésének meglehetősen biztos korhatároló értéke van (l. MNY. IV, 328, XII, 72). A KSzój.-ben a *cs* hang két szóban fordul elő, vö. *švdyfch* ‚szücs‘, *cowacz* ‚kovács‘. A *cs* értékű *dfch* talán németes jelölés lesz, más magyar emlékből ilyen jelzést nem ismerek. A *cs* értékű *cz*-nek azonban ismerjük a történetét. Ha kérdezzük, mikor írták *kovács cs*-jét *cz*-vel, azt fogjuk látni, hogy ilyen jelzésre első adatok a XV. század huszas éveiből vannak (vö. 1421-ből: *Kowaczy* CsÁNKI II, 622; 1424-ből: *Kowaczkapolnok* uo. I, 558; 1433-ből: *Kowaczy* uo. I, 614; 1444-ből: Bartholomes *Kowacz* OklSz.). Jóllehet a szóra köznévi és tulajdonnévi használatban sok régi, XV. sz. előtti adatunk is van (l. CsÁNKI I, 14, 102, 239, II, 499, 767, III, 73, 239, 437, OklSz., NySz., Beszt. szój., Schl. szój.), a *cz*-vel írt alak mégsem fordul elő a XV. sz. előtt. Az én tudomásom szerint a *cs* értékű *cz*-re a XV. sz. első negyedénél régibb adat egyáltalában nincs. A legelső adatok egyike az 1420—33 tájáról származó s egykor a Schläggl szój.-kel egybekötött Hortulariumban fordul elő, a hol ezt találjuk: „abies-luczfenew“. A mai *luczfenyő* (első adat *tz*-vel írva MA m., innen PP m. része vala-

mennyi kiadása; PP *abies* a. valamennyi kiadás *Luz — fa Luz-fenyőfa* van) egykor *lucsfenyő* volt. Így van ma is a népnyelvben (l. MTsz.), így van 1255/1318-ban (írva *Luchfenew* olv. *lucs f.* OklSz.) CLUSIUS-BEYTHE, Nomencl. 1.-ben (*Luch fenyő fa, ch = cs*) és SZIKSZAIBAN is (l. 1590. kiadás: *luczfeniö fa*; itt *cz* és *cs* hang = *cz*). Ezt bizonyítja a szó eredete is, vö. ó-cseh, tót *lúč*, mai *c s e h`louč* ‚szurkos fenyő, kien, fichte, kiefer‘ GEBBAUER, Slov., BERNOL. A mai *cz*-vel ejtett alak eredetileg talán csak szótári adat (vö. hogy SZIKSZAIBAN 1590 a *cs* is, a *cz* is = *cz*; az 1597. évi SZIKSZAIBAN talán *tz*-vel [így 1629-iben] s innen MA m. hibás átírással *tz* s innen a többi adat). A kifejtett bizonyítékok alapján a Hortularium *luczfenew*-beli *lucz* helyes olvasása *lucs* (így SZAMOTA, Schl szój. 6, 91 is). Mindebből pedig következik, hogy a KSzój. *cowacz* = ‚kovács‘ *szava* *cz*-vel írva 1420-nál sokkal régebben *feljegyzett szó aligha lehet*.

Ha az összes itt kifejtett bizonyítékokat (vö. *ertelm, nerg | assin, Bertyn, Ryzyk, Temerdik | Chyw, Chywel, Mochus, hychtus, Rychtew, Tanachtat | yo, yokypyü, Sarwaro | Me[n]ykező, Bów, Órousch | s = sch, cowacz*) figyelembe veszem, meg kell változtatnom a MNy. XII, 149. lapján az első másolat alapján felállított véleményemet s azt kell mondanom, hogy a KSzój.-et — nyelve és helyesírása alapján — a XIV. sz. végén — XV. sz. elején írhatták; 1420-nál nem fiatalabb, 1370—80-nál nem régebb.

MELICH JÁNOS.

* * *

Végül ideiktatjuk a KSzój. betűhű szövegét.

A pergamentlevél előlapján:

Viius h[om]o — <i>ellewen emb[er]</i>	Socer — <i>ypa</i>
Nupcie — <i>Me[n]ykező</i>	vifus — <i>latath</i>
genitrix —	auditus — <i>hallath</i>
nutrix — <i>datca</i>	20 tactus — <i>illeteth</i>
5 frater — <i>atyafü</i>	gustus — <i>ezeleth</i>
foror — <i>hug</i>	odoratus — <i>illototh</i>
filius — <i>füw</i>	mens — <i>elml</i>
filia — <i>han</i>	intellectus — <i>ertelm</i>
spon[s]us — <i>wew</i>	25 cogitacio — <i>sanđyk</i>
10 spon[s]a — <i>m'ing</i>	racio — <i>ochk</i>
v[ir]go — <i>scüsz lea[n]</i>	memoria — <i>émlühtet</i>
cognatus — <i>küfel</i>	ingeniu[m] — <i>escüs</i>
cognata — <i>kvzeli</i>	vita — <i>ylet</i>
glos — <i>ang</i>	30 humilis — <i>allažetyfch</i>
15 nurus — <i>meyn</i>	largus — <i>Bów</i>
gener — <i>wew</i>	caustus h[om]o — <i>fyüz emb[er]</i>

	caritativus —	60	luxuriosus — <i>Belend.fch</i>
	P[ar]cus — <i>ffesw yng</i>		iracundus — <i>haragufch</i>
35	sobrius —		gulofus — <i>Mochus</i>
	manfuetus —		inuidus — <i>Iritfchygus</i>
	agilis — <i>fchereyn</i>		piger — <i>R . ft</i>
	fortis —	65	malus —
	deuotus —		impius —
40	sanctus —		peccator — <i>Bvnufch</i>
	religiosus — <i>Regulafch</i>		breuis — <i>Revyd</i>
	bonus — <i>yo</i>		fpiffus — <i>Temerdik</i>
	fidelis — <i>Chyw</i>	70	longus — <i>Huzyu</i>
	paciens — <i>Engedelmesch</i>		latus — <i>zylu fch</i>
45	doctus — <i>Tanachtat</i>		paruus —
	sciens — <i>Tudemafchus</i>		stultus — <i>hychtus</i>
	fanus — <i>Egyz</i>		nequam — <i>kedietlen</i>
	magnus — <i>nog</i>	75	mortuus — <i>Holt</i>
	pulcer — <i>yokypyu</i>		diues — <i>Gazdak</i>
50	uelox — <i>Ha[m]mar</i>		pauper — <i>zygyn</i>
	cecus — <i>vog</i>		ebrius — <i>Ryzyk</i>
	surdus — <i>Schyket</i>		Rex —
	mutus — <i>Nema</i>	80	regina —
	paralitic[us] — <i>küzwynufch</i>		cefar —
55	claudus — <i>fchanitha</i>		p[ri]nceps —
	win[er]atus — <i>fchebefch</i>		baro —
	debilis — <i>Bettek</i>		palatinus —
	super[er]bus — <i>kewyl</i>	85	comes —
	auarus —		iudex —

A pergamentlevél hátlapján :

	P[re]co — <i>Bertyn</i>	110	P[re]pedia —
	Miles — <i>Witez</i>		D[omi]n[u]s — <i>ivr</i>
	Milicia —		domina — <i>affin</i>
90	Durus — <i>Ôróufch</i>		Seruus —
	Mollis — <i>Laig</i>		Fam[u]l[u]s —
	artus — <i>5orus</i>	115	Merce[n]narius —
	Tenuis — <i>Wekan</i>		Rufticus — <i>por</i>
	Latus — <i>5uliff</i>		P[ro]prius —
95	Capucium — <i>caffrang</i>		Famula —
	Pilleum —		Potens — <i>Hatalmas</i>
	Palu[m] —	120	Potenter —
	Tunica —		Calcar — <i>fcharkankyu</i>
	Camifia —		Sella — <i>Nerg</i>
100	Bracile — <i>Rychtew</i>		strepā — <i>ke[n]dgel</i>
	Bracha — <i>werhet</i>		frenu[m] — <i>ffeyk</i>
	Cingulus — <i>v</i>	125	Flagellu[m] — <i>vftur</i>
	Bracile —		Cultellus — <i>Beg</i>
	Caliga — <i>nadrag</i>		Lam[in]a —
105	Soccus — <i>Capza</i>		Manub[ri]u[m] — <i>Nyel</i>
	Calcus —		Vagina — <i>Chywel</i>
	Oecree —	130	Burfa — <i>Erzyn</i>
	Soculares — <i>cepelës</i>		Pera —
	Solia —		Taffe —

Mapula —	Corrigia —
Gladus —	Instrum[en]tu[m] —
135 arcus —	Faber — <i>cowacz</i>
pharet[r]u[m] —	150 Ferru[m] —
<i>Puzrel</i> (magyar szó?)	arge[n]tu[m] —
Tela —	auru[m] —
Balista — <i>zamftrul</i>	[tagnu[m] —
140 <i>Bolch</i> (magyar szó?) —	auricalc[um] —
lancea —	155 Cupru[m] —
Cuspis —	Plu[m]bu[m] —
Ciroteca —	Calips —
Pellifex — <i>şéydfch</i>	Babatu[m] —
145 Sutor — <i>farwaro</i>	159 Claus —
Coreu[m] —	

JEGYZETEK.

* Lásd a MNy. XII, 149. lapon írt jegyzeteket is. A [] tett részek a feloldott rövidítések.

A jegyzetekbe felvettem NAGY GYULA (= N.) és SZINNYEI JÓZSEF (= Sz.) fentközölt cikkeinek eltérő olvasatait is.

2. A -*şó* előtt talán *e* van írva; N.: *Meñiekşó*, Sz.: *Mēyechvzó* azaz *Mey[n]echvşó*; — 22. Sz.: íráshiba *illotloth* h.; — 24. Először *ertlem* volt írva s aztán ezt *ertelm*-re javította; — 51. A hasonmáson jól látható, hogy a szó *vog* ,vak'; — 63. N., Sz.: *jritfchygus*; — 71, 92, 139. Sz.: *Z*-vel; — 90. Sz.: Az *O* felett *c* van, a másik *o* feletti jelt nem lehet kivenni, hogy micsoda; — 101. Sz.: Az eredetiben *berhec* (értsd: *berhék*) állhatott, s ebből másoláskor íráshibából *werhet*; — 121. Sz.: nyilván hiba *fcharkántyu* h.; — 124. Eredetileg *veyk* s aztán *ffeyk*-re javítva; — 137. Sz.: *Puzdra* elferdítése; — 139. Vö. Beszt. szój. 144: balistra — *zomoserig* és l. TAGÁNYI, Századok XXVII, 316; — 140. Sz.: *Bolda* ,bóda' elferdítése. M. J.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Izsó. MELICH JÁNOS értekezésére (MNy. XII, 194) csak egy csekélyke megjegyzést akarok tenni. Hogy napjainkban az *Izsó* keresztnév *Izsák* helyett használtatik, tudok rá példát, de ez csak kivételes, mert rendszeren *Izidort* jelent. Hogy ez utóbbi használat mikor keletkezett, én sem tudom, mindössze annyit mondhatok, hogy ha jól emlékszem, én 1875 körül hallottam először. Sz. I.

Baksis. Az EtSz. állítása szerint *e* szó „valószínűleg csak irodalmi átvétel a németből“. Megengedem, hogy az újabb magyar köz- és irodalmi nyelvbe csakugyan német hatás alatt kerülhetett bele; de régebbi nyelvünkre semmi esetre sem helyes az EtSz. megállapítása. Ez ugyanis közvetlenül vette át a törökből a (perzsa-

oszm.) *bagšiš* = ajándékpénz, felpénz szót, miként THÖKÖLY IMRE naplójának eme helyei kétségtelenül tanúsítják: „Az előbb rendeknek, tiszteknek valamely *baxist* adhassak (1694, Mon. H. H. Scr. XV. 321). Az császár kincsiből husz tallér *baxis* az az kötelező pénz adatik neki (1694, ua. 537). Valaki kézben való kerülésinek eszköze léssen, jó *baksist* várjon tülem“ (1694, ua. 681) stb.

Temető. Ez a szó *coemeterium* értelemben tudvalevően a *temető hely, temető kert* jelzős kapcsolatokból önállósult. Csupán az lehet kérdéses: valamely író, vagy maga a köznyelv önállósította-e.

A NYÚSZ. Kovács JÁNOST (1742) nevezi meg első használójának. Ha valaki ebből azt következtetné, hogy Kovács volt a *temető* önállósítója, nagyon tévedne, mert e szó mint önálló főnév meglehetősen járatos volt már Kovács előtt is.

Az első forrás, melyben megtaláltam, CZEGEI VASS GYÖRGY naplója: „Majd az oláhok *temetőjeig* vesszöbül gátot köttettem beléje (1689, Mon. H. H. Scr. XXXV. 79). Ma volt temetése kis leánykámnak, temettettem az kolozsvári *temetőben* (1691, ua. 127). Az *temetőben* felmenvén s nékem nem tetszvé, az holott ástak volt sirt, másutt kezdettem ásní“ (1693, ua. 163). A második forrás Cz. VASS LÁSZLÓ naplója: „Viski Péter urammal spaczirozván, az *temető* felől a kőfal mellett valami socinianusokra találtunk (1715, Mon. H. H. Scr. XXXV. 478). Onnét elindulván az város *temetője* felé, . . . igen lassan trombitálni kezdett (1718, ua. 494). Az *temetőben* lévő szinben praedicállott az enyedi egyik pap (1735, ua. 584). Előkerül továbbá CSÚZY ZSIGMOND Evangeliomi kölösnözött három kenyér cz. (1724) prédikációs gyűjteményének ebben a mondatában: „Tábor, ez a szó két-felé szakasztva annyit téssen, mint *Temető*, sir, a-vagy-koporsó ágya“ (471). Többször használja APOR PÉTER is *Metamorphosisában* (1736); „Láttam másutt is, de kivált az magunk *temetőjiben* a régi pozsonyi süvegeket (Mon. H. H. Scr. XI. 401). Ha az *temetőben* templom nem volt, ott is szintén, úgy mint a háznál hasonló apparatussal szint csináltanak (409). Osztán a *temetőben* bételepedtenek“ (410) stb.

Ezek alapján bizton megállapíthatni, hogy a *temető* köznyelvi önállósítás (jelentés-sűrűsödés), melynek jogos helye a NYSZ.-ban volna.

RÉTHEI PRIKKEK MARIÁN.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

Alapkö. A Bartzafalvi-alkotta alap-szavunknak, úgy látszik, ez volt legelső összetétele. 1806-ban találom már BÉRCZY JÁNOSNAK *Az egészség' baráttya az öregségben* című fordításában: A 'test' jó alkotmánya mindenkor legfőbb alapköve marad a' hosszú életnek (82); annak alapköve az ifjúságban vettessék meg (89). Nem lehe-

tetlen, hogy a fordító csinálta ezen összetételt. Dr. Bértzi János [az ajánlás után így írva] balassagyarmati orvosnak, Bérczy Károly novellairónk atyjának ezen fordítása ugyanis egyik legélvezetesebb nyelvű átültetés a XIX. század legelején. Hiányzik belőle a korabeli nyelvújítóknak túlhajtottsága, de ez ősi szint adó orthologismus is. Minden lapján érezhető Kazinczy nyelvének tudományos műnyelvünkre nyomott bélyege; nemkülönben az, hogy a fiatal orvos sokat olvasta korának izléseesebb íróit. Bár „mindent magyarul akart kitenni“, azért „minthogy a' könyvnek fejez személy olvasói is lesznek“, nincs e fordításban egyetlen vadhajtása se a szófaragásnak, de annál több a sikerült, ma is élő összetétele. Ezek közül való az *alapkő* is, melyet 1808-ban már a Hazai Tudósításokban is olvashatunk: a' Szeminarium alapkövét . . . le tette (I : 377), holott 1806-ban u. i. még csak: vége lévén a' *köletételnek* (274).

átlagos. Csak a XIX. század második feléből van kimutatva (NyÚSz. I.). Az imént említett fordítás 73. lapján feltűnő ezen mondat: „Ha mindgyárt ezen előadás' módgyában olly kevés *átlagos* igazság' van is, mint az ítélő vagy kritikus napokról való tanításban“. Egészen bizonyos, hogy itt, mai nyelven szólva, *általános* igazságról van szó. Azonban, hogy nem sajtóhibával van dolgunk, bár az *általános* szavunk tíz év előtt (1796-ban keletkezett I. NyÚSz. I.) meglehetősen általánosult is, bizonyítja Bérczynek (akkor még dr. Standuak) első munkája: A' tehénhimlőről cz. fordítása 1802-ből, a hol a *járvány*, *járványos* helyett *jártalog* szót találunk: Sőt fellyebb ment, mikor az apró himlő *jártalog* (epidémica), és rossz természetű volt (26. l.). Talán a népnyelvből való ezen utóbbi szó? Vö. MTSz. *jártár-varjú* (?) a Palócságban.

bevégez: 1741-ben már megvan, alkalmasint a *befejez* + *elvégez* keveredése: Mellyel midőn az együgyű Levelemet bé-vegezem, magamat továbbra is . . . szorosán kötelezem (Nádudvari Péter . . . Predikáztioi . . . A' mellyeket . . . Világ' eleibe botsátott Szathmári Pap Sigmund.) Ez is bizonyítja, hogy a debreczeniek gúnyja (I. e szót a NyÚSz. I.-ben) sokszor mennyire alaptalan volt.

égedelem. Ezt a szót a kiskunhalasi népnyelvből magam is ismerem: égödelöm nagy, égödelöm rossz a. m. igen, rettenetes, fölötte; mások is közölték a Nyr. régi évfolyamaiban (vö. MTSz.). Irodalmi nyelvünkben is föllép ez a szó a XVIII. század közepén, a Székelyföldről ismert népies jelentésében: Bóldog egy máshoz hú pár galamb szerelme | Völegény Jesusom Ielkem' égedlme (1744, Makai Sámuel: Kegyességnek mindennapi gyakorlása. Kolosvár: 279 a. l.), u. i.: meg-aluszik benned a' bujasság | ra-való égedelem (305–306). 1752-ben is: felette nagy égedelemmel szeretjük (Piktétus-Dániel Polyksena: A' keresztyén etikának summás veleje 356 és 362). Forró vágy a jelentése; a Kisded Szó-tár (1784) is ismeri: gyüladalom, gyüladás értelemben (24).

élet — Ma is élő összetételei Bérczynél: *életöszton*: a' szükséges életösztonoknak fogyatkozások (114); *életrend* (126), *életveszedelem* (72).

haladékony. Ugyancsak Bérczynél található már: lassanként . . . küld számára a' haladékony nap némely tiszta szempillantást (15). Vö. alább *jótékony*.

jótékony: Bérczynél 1806-ban: Átallyában a' pallérozás' jótékony befolyása különösen kimutattya magát (149), nints is semmi jótékonyabb nem tsak tüdeinkre . . . nézve is (166). Az orvos Toldy

1823-ban bizonyosan innen vette és Kazinczy *féltékeny*-ének mintájára változtatja: jótékenyre. A *jótétel*, *jótévő* mellett olyan fejlődés, mint a *kártétel*, *kártévő* mellett a *kártékony*.

képviselő: 1744-ben Makainál, a régi *képit*-, *képét-viselő* megrövidülése: mert a' Lelki-esméret az Istennek olly igaz kép-viselője, hogy minden dolgoknak kedvezés nélkül fel-fedezője (267). Feltűnő, hogy Aranka is, a kitől a NyÚSz. I. első idézetét veszi, erdélyi fi volt. A Hazai Tud.-ban 1807-ben már *képviselés* is: Nemzeti Képviselés (Repraesentatio Nationalis I: 379) u. így 1808-ban is (I: 365), de már 1810-ben *képvisélet* is (u. i. I: 338); *képviselőház* 1811-ben u. i. csak *képviselői ház*: A' Nemzet Képviselői házában arról vádoltatott (I: 128).

közzé tesz: Makai mondja: Mindeneket szeretetből másokkal közzé tesziünk (294). Itt csak a. m. megoszt, közössé tesz, tehát még eredeti, nyers jelentésében van használva. Vö. NyÚSz. I.

nagyzol: első irodalmi fellépése ugyancsak Makainál: mely tsudára méltó alázatossággal gyógyította meg a' Kristus a' te kevélységedet; 's te még-is olly igen nagyzolod a' te erőtlenségedet (281); a. m. nagyít, nagynak, nagyra tart. A székelyföldi *nagyvani* (l. MTSz.) mellett a népnyelven keletkezhetett a *képzelt* hatásaképen.

sírák. 1818. Tudományos Gyűjtemény IV: 124. lapján Horvát Endrének Boldogrégi Víg Lászlóhoz írt verses válaszában, melynek néhány helye Vörösmarty szólamai közé is átment:

Hallgatok, és magamat szomorú bánatnak eresztvén
A' festő etsetet leteszem; ne apaszsa velőmet
E' kép, 's olvadozó szemeim kémélje sirámtól.

Vö. MNy. 6 : 129, 226, 325.

SIMAI ÖDÖN.

HÍRLAPJAINK MAGYARSÁGA.

XV.

(Különféle lapokból.)

50. *Létére.* Ennek a határozónak hibás használatát már sokszor megróttam. Legutóbb e rovat 2. pontja alatt (1915. jan. számban). „*Dúsgazdag létére* semmit sem adott a hadikölcsönre.“ Ez jól van mondva, mert *ellentét* van a „gazdagság“ és a „nemadás“ között = *noha dúsgazdag, még se* adott. De rosszul volna mondva így: „*Dúsgazdag létére* nagy összeget jegyzett a hadikölcsönre“; mert itt *okviszony* van a „dúsgazdagság“ és a „nagy összeg jegyzése“ közt = minthogy — tehát. Szomorú dolog, hogy Simonyi, a kire mégis sokan hallgatnak, ennek a romlott használatnak legfőbb pártolója. *Helyes magyarságában* ezt tanítja a 161. lapon: „*Létére* nemesak megengedő, hanem *okhatározó* is lehet, p. *magyar létemre* jól kell magyarul tudnom; *gyerek létére* ráment a jégre“.

De hagyjunk békét Simonyinak. Inkább örüljünk egy kicsit annak láttán, hogy az újságok kezdenek helyesen élni a „*létére*“ határozóval. Bizonyítja ezt a következő néhány példa:

„Tehát nagyon is lehetséges az, hogy valaki *német létére* hú magyar állampolgárnak érezze magát“ [= ha német is].

„Fiumei polgár, tehát *magyar állampolgár létére* nem ösmerte Hány Jánost“ [ámbár m. állampolgár].

„Nevetséges, hogy *pondró létünkre* nem tudunk e rögöcskén elférni egymás mellett“ [= noha csak pondrók vagyunk, s nem: mert pondrók vagyunk].

„Csudálkozom magán, szomszéd, hogy *zsidó létyüre* így beszél. Magának tudni kéne, hogy más a méhely és ismét más az üzlet“ [= zsidó, mégis így beszél].

„A bécsi király, már mint Istenben boldogult Első Ferdinandus, *spanyolba ojtott német létére* igen magyarértó fejedelem volt . . . szíves és kegyelmes táplálója szegény megromlott nemzetünknek“ [= habár s. o. német volt].

„Cs. kardinális, a ki szíves volt engem hosszabb kihallgatáson fogadni, meglepett a lengyel viszonyok alapos ismeretével és a lengyelek iránt való meleg érdeklődésével: nemcsak mint magyar, hanem *katolikus pap létére* is támogatja a lengyel kérdést stb.“

[Itt a „létére“ nem fejez ki ellentétet, de nem is okot, hanem *állapotfélét*, a mi kitűnik a megelőző „mint magyar“-ból, úgy hogy így is írhatta volna: „nemcsak mint magyar, hanem *mint katolikus pap* is“. S ez az a határ, a meddig a „létére“ használatában szabad menni, a nyelvbéli helyesség sérelme nélkül.]

51. „S. közvetlen közelében tizenégyezer perzsa harcos megtámadta az orosz csapatokat és megfutamtotta *azokat*.“

[Dehogy „azokat“! *Okot*. A mutató névmásnak ilyes használata régi bűn. Itt egészen el is maradhatna. Vagy így: „megtámadta az orosz csapatokat és megfutamtotta ()“, vagy így: „megtámadta és megfutamtotta az orosz csapatokat“.]

52. „Az orosz kormány *tanítási könyvül* használtatja a munkát, de szerzőjét — Szibériába küldi.“

[A BH. túlságoskodása. E h.: „tankönyvül“. Igaz, hogy emez törvénytelen elvonás (tau-it-, tau-ul-ból), de annyira el van bokrosodva, hogy kiirtása lehetetlenség, s a ki megpróbálná, nevetségessé lesz. Mivel pótolná ezeket: tanügy, tanerő, tankerület, tanfelügyelő, tanfolyam, tandíj, tantárgy stb.? Haragudhatunk, hogy lettek, de örüljünk, hogy vannak. Nekem még az új „látóhatár“-ra is mosolygóra vonul a szám.]

53. „Péuzkölesönökre vonatkozóan is valami *korlátozásról rebesgettek*.“

[Valamiről nem lehet *rebesgetni*, csak valamit: „*azt* rebesgetik, hogy stb.“, s nem *arról* rebesgetnek, hogy stb.]

54. „A franczia, az angol, az olasz páholyban ült és tapsolt nekünk, azonban *egy hajaszálát nem görbítette meg* a mi szabadságunkért“.

[Megnyomorított szólás. Formájában és jelentésében. Helyes alakja: „Egy hajaszála se görbül (meg)“, s jelentése: „legkisebb baja se lesz“. Az újságíró ezt az értelmet tukmálja rá = éppen semmit se tett.

Görbül helyett „görbít“ még hagyján volna. Lám, Vas Gerebennél is ezt olvassuk: „Áldott egy jó asszony, kár volna *egy hajszálát is meggörbítetni*“. De magam csak nem görbíthetem meg a magam haja szálát!]

LEHR ALBERT.

NÉPNYELV.

Dunamalomnak és részeinek nevenként való leírása Tóth Ignác Komáromi molnár mester kézírata után. 1832.

1ső Osztály. *Házhajó*, ennek eleje, ugymint mellytől az egész hajó függ, neveztetik *Orr-bókony*nak, mellynek talpát lezárja az úgy nevezett *Kötés*, mellybe mind a' két felül *Habláb* állítva vagyon. Ez után következik az első vagy is *Korcsolat-bókony*, mellynek fenálló szárához előről szegeztetik az *Orr-hajtás*, hátulról pedig az *Oldal*, balszárára vagyon ültetve a' *Papucs-bókony*, azután a' többi hátra lévő bókonyok, mellyek *Anyabókonyok*nak hivattatnak. A' bókony' aljához szegeztetik a' *Fenek*, mellynek két felül való oldalai összevéve *Medernek*, az elején a' fenék hegyett fekvő legalsó deszka *Mesterdeszkanak*, a' legfelső *Csipkésdeszkanak*, a' hátulsó rész *Farfenéknek*, ennek oldalán fekvő keresztfák, mellyekre a' padló szegeztetik, *Pörköleteknek*, melly ezeket a' hajóban derékon tartja *Ostorfának* neveztetik.

2dik Osztály. *Malomház*, mellynek a' házhajó oldalán végig előre kinyuló két fáji *Talpfáknak*, ezeknek elején egy háromélre kifaragott fa, melly az Orrbókony háta megett van, *Szél-hastónak*, ennek alsó része a' talpfába, felső része pedig az esztre alatt lévő *Koszorú-gerendákba* vagyon bevésve, mellyeket összezárják a' *Keresztgerendák*. A' legtetőn végig kinyuló fa *Oromfának*, hátulsó része pedig *Fecskefaroknak*, tetején lévő ablakja *Holdjának*, ajtaji pedig: a' *Kísíg* az az külső kerék felül való *Völgyajtónak*, a' középső *Öregajtónak*, a' hátulsó *Farajtónak* mondatik.

3dik Osztály. Azon hid, mellyen az ember a' malomházból a' mellette lévő völgyhajóra ki megy, neveztetik *Vízjárónak*, mellyek a' deszkákat tartják, *Talpfáknak*, mellyek a' talpfákat tartják, *Kötőgerendáknak* (minthogy a' két hajót egybekapcsolják) mellyeknek végeit lezáró lánczok *Csatló-lánczoknak*, a' végeikben lévő szegek *Välla-szegeknek* neveztetnek.

4dik Osztály. *Kísíg* vagy vizi kerék, mellynek forgó tengelye *Gerendelynek*, ennek keresztben álló *Vésétjébe* ékelt fa *Vízikeresztnek*, a' miből a' kerék készítve *Kalácsfának*, a' mivel összeszegezve vagyon, *Kalácsfaszegnak*, a' mivel a' vizi keresztre szegezve vagyon *Hordozó szegnek*, a' mivel a' kereszt becsiptetve vagyon, *Lajt-éknek*, a' deszkái *Lapátdeszkáknak*, a' mivel a' kalácsfára szegezve vagynak *Kalistának*, a' mivel a' kalisták béékelve vagynak, *Kalista-ékeknek*, a' mivel a' deszkák a' vízikeresztre szegezve vagynak, *Kalapácsnak* és *Szegnak*, a' mivel a' deszkák összefonva vagynak, *Polozsnavesszőnek* neveztetnek. Midőn a' molnár meg akarja állítani kerekét, *Vízfogót* vet a' Kísíg elébe, azon lánczok, mellyek azt tartják, *Vezérlánczoknak*, a' vízfogóra szegezett fák *Karfáknak*, a' két szélső karfán lévő zsineg *Nyilaló-Istrágnak* neveztetnek.

5dik Osztály. *Kőpad*, melyet az óromfáig felnyuló két *Kőlab* tart, melynek alsó és felső *Vésétyében* keresztül lévő fák *Zsevényeknek*, 's az ezek alatt lévő ék *Szálító-éknek*, a' zsevényeken keresztül nyuló fa, *Vashidnak*, ennek közepébe bevéssett vas *Serpenyőnek*, az ebben járó *Malomvasnak*, az erre huzott háromszegletes eszköz, melynek zörgése leginkább hallatszik, *Petikének*, az ezen felül lévő *Kis-korongnak* az ezen felül fekvő *Alsókőnek*, ennek a' lyuka *Pörsölynek*, a' benne forgó vas' vége *Makkjának*, az ezen levő *Keresztvasnak*, melybe ez bévésve vagyon, *Felső* vagy *Forgókőnek*, ennek lyukában lévő karika *Ugró-Karikának*, azon faláda, melyben a kő forog, *Kéregnek*, melyen a' Kéreg áll, *Kalodának*, melyen a' Kaloda fekszik, tulajdonkép *Kőpadnak* nevezetik.

6dik Osztály. *Garat-szerszám*. Mellybe a' gabona öntetik, *Nagygaratnak*, mely ezt tartja, *Saráglyának*, melyet ez tart, *Kisgaratnak*, mely ebbe béékelve vagyon, és a' kőlyukba beér az ugró karikára, és a' kis garatot rázza. *Poroszkának*, mely pedig a' gabonát alája hidorja, *Habaró*-vevsszőnek nevezetik.

7dik Osztály. *Szítás-Szerszám*. Mellybe a liszt be ejtetik, *Szításszekrénynek*, mely a' lisztet be ejti *Hosszu-szítának*, mely ezt két felül tartja, *Szítavillának*, melybe a' *Szítavilla* beékelve vagyon, *Szita-gerendelynek*, mely a' petikére ütven a' szítát rázza, *Verőnek*, mely a' verőt a' petikére húzza, *Szítafesztőnek*, mely a' hosszú rostát a' szítás szekrény előtt rázza, *Rostarázónak*, mely a' rostarázót a' petikére nyomja, *Tollnak*, mely a tollat tartja, *Cseknek* nevezetik.

8dik Osztály. *Hosszuszíták és Rosták*. Azon zsinéből készült ritkaszita, melyen a' búza tisztittatik, *Hegyező szítának*, melyen a' montliszt tisztittatik *Lángliszt Szítának* nevezetik. Ide tartoznak: a' *Darás korpának*, *Czipó lisztnek*, *Vörös lisztnek*, és *Korpálisztnek* tisztítására való ritka szíták. Rosták között első a' *Ritka* vagy *Hegyező rosta* azután a' *Derczerosta*. Kéregszíták között első a' nagy darát ejtő *Ritka kerekszita*, utána a' szőrből készített *apróbb dara ejtő Kerekszita*, a' *dercezejtő Szita*, végre az apró dercze lángját által ejtő *Sűrű dercze-láng ejtő kerekszita*.

9dik Osztály. *Szelelő szekrény*. Mellyben a' Szélvitorla jár, *Szélháznak*, melyeken a' szél a' szekrénybe' megyen, *Szelelő csévéknek*, melybe a' dara vagy dercze öntetik, *Szelelő garatnak*, a' mi innét az első fiókba által foly, *Tisztadarának*, a' második fiókba folyó *Altalvert korpának*, a' harmadik fiókba esendő pedig *Szél-korpának* hivatattik.

10dik Osztály. A' malomban forgó gerendelybe bevéssett fák *Nagykereszteknek*, melyet ezek tartanak, *Nagy keréknek*, melyek ebbe bevésve vagynak, *Fogaknak*, a' miket a' fogak nyomnak *Nagy-orsóknak*, melyben ezek állnak, *Nagy korongnak*, melyre ez húzva vagyon, *Kis gerendelynek*, melyet a' kis gerendely tart, *Kis keréknek*, melyek a' malomvasra húzott kis korongot a' malomkövel együtt hajtják, *Csapoknak*, melyeken ezek forognak, *Csapvánkusoknak*, melyekbe ezek bévésve vagynak, *Aszokoknak* nevezetnek.

11dik Osztály. A' mi a' malmot helyben tartja, *Malomláncznak*, a' mire a' malomláncz kötve vagyon, *Malomkarónak* hivatattik. Hol az órló szerszámok vannak, *Házhajónak*, mely pedig ehhez van lánczolva, *Völgyhajónak* nevezetik.

12dik Osztály. Holmi eszközök, melyek a' malomhoz szükségesek: *Vas macska*, *Vas karók*, *Vaspörölyök*, *Piszke*, *Sulyok*, *Kővágó*

csákány, Vasnyaka-véső, Híd, Nyelv, Görgő, Szolgák az az emelő fák, Kecse láb, Fogófa, Választó deszka, Szítapálcza, Líztmérő lapiczka, és teknyő, Derczemerő, Korpamerő, Finak az az vámszedő, Áztató lapátok, Jeltadó csengetyű, Szelelő szty.

(Eredetije Akad. kéziratár: MNyelvt. 2. r. 23. sz. Leírta: Czuczor Gergely). Közli: VELLEITS LAJOS.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

53. Utolsó hírek. A Budapesti Hirlapnak *legújabb* (utolsó?) nyelvszokása az, hogy legutóbb érkezett híreit, táviratait ilyen címmel látja el: *Utolsó hírek*. Április vége óta tapasztalom ezt, de a mint első alkalommal is megütköztem már rajta, nem tudok mai napig sem belenyugodni, nyelvérzékem következetesen tiltakozik ellene. A ki először írta le ezt az immár állandóvá lett rovatzímet, az alighanem kitünően beszél francziául, s a franczia *dernier* szónak kettős, „utolsó“ és „legújabb“ jelentése (vö. *la dernière mode*) vezethette őt a magyar szónak e *legújabb* (utolsó?) használatmódjára. Kérem a Budapesti Hirlapot, hogy e fölszólalásomat elolvastván, legutóbbi számának *Utolsó híreit* tekintse valósággal utolsóknak s nevezze őket ezentúl tősgyökeres magyarsággal *Legújabb híreknek*. Az *utolsó* szó a magyarban, a mint már CZUCZOR-FOGARASÉK is megállapították, olyasmit jelent, a mi után több nem következik. *Utolsó* ítélet, *utolsó* kenet, *utolsó* mohikán, kimondja az *utolsó* szót, és egy sereg más eredeti kifejezémódunk mind azt bizonyítja, hogy a szakadatlanul folyó hírszolgáltatásban csak *legújabb* hírekről lehet szó, *utolsókról* soha. Mondhatnók: *Legutóbb érkezett hírek*, de sokkal egyszerűbb, rövidebb s a gondolatot mindenképen ki is fejezi az eddigi nyelvszokás, a melytől nincs okunk eltérni: *Legújabb hírek*.

ZOLNAI GYULA.

54. Túr. Sokszor van alkalmunk meggyőződni róla, hogy magyar nyelvi dolgokról „nagy tudományossággal“ írnak olyanok, a kik a magyar nyelvet szótáron kívül másképp nem ismerik. MIKLOSICH EtWb. 366 lapján ezt találjuk: „nsl. *tvor, tor, geschwür. tur. trub. lex.* — magy. *túr*“. ERRE RAMOVŠ FR. az Archiv für Slav. Phil. XXXVI. 447. lapján ezt írja: „Was er (értsd MIKLOSICH) sich dabei gedacht hat und warum er magy. *túr* hinzugefügt hat, das wissen die Götter. Magy. *túr* „wühlen, graben (von Schweinen und Maulwürfen)“, als Subst. „der Satteldruck, die aufgeworfene Erde“ hat mit slov. *tvôr* nichts gemein“. Persze RAMOVŠ nem tudja, a mit MIKLOSICH jól tudott, hogy a *túr* a magyarban „genyedő seb; orbáncz; var; kozsmó“ jelentéssel is bír, s azért oktatja ki MIKLOSICHTOT. M. J.

55. Értelemzavaró sajtóhibák (a MNy. XII. 5. számában): 216. l. 9. sor föl. Ny. hely. NySz.; uo. 2, 4, 11. sor al. Nyh. hely. NySz. — 217. l. 1. sor al. NyH. 561 hely. NyH.³ 61. — 226. l. 11. sor föl. Szunoghy hely. Szunyoghy; uo. 16. sor föl. *háramlás* hely. *táramlás*. — 233. l. 2. sor al. ragok hely. tagok és 234. l. 1. sor föl. rag hely. tag.

FELELŐS SZERKESZTŐ: SZILY KÁLMÁN.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XII. KÖTET.

1916 SZEPTEMBER

7. SZÁM.

Az idegen helynevek a magyar nyelvben.

Kétségtelenül nagy dolog volna s a művelt államok közös együttérzésére és kölcsönös előzékenységére vallana az, ha egy-akaratú elhatározással a földrajzi térfogalmaknak: országok, hegyek, tengerek, tavak, folyók, városoknak náluk szokásos neveiről lemondva, valamennyiükre kötelező, egyforma elnevezéseket használnának helyettök.

Ismétlem: nagy és szép dolog volna, ha például Magyarországot (Hongrie, Hungary, Magyarisztan, Ugarszko, Ungarn, Ungheria, Vengria helyett) a külföldiek is Magyarországnak legalább írják, mert kiejteni úgy sem tudják, vagy ha Bécsset (Bees, Viden, Vienna, Vienne, Vjena, Vjegygen helyett) mindenki Wien-nek nevezné; a Dunának pedig, mivel Németországban ered, mindenütt Donau volna a neve. De vajjon nem hiú ábrándozás-e ez? Bekövetkezhetik-e ez valaha? Vagy talán csak az örök béke korában!

És ha csakugyan elkövetkeznék is valamikor ez az idő, akkor is csak úgy jöhetne létre a kölcsönös megegyezés, ha a művelt államok, minthogy ez a változtatás egész oktatás-ügyüket, egész közlekedés-ügyüket is érintené, valami genfi szerződést vagy hágai egyezményt kötnének egymással s a határozatokat törvénykönyveikbe is beiktatnák. Egy állam egymagában, ha még oly hatalmas is, nemzetközi megállapodásokat nem létesíthet.

Délibábos gondolat volt tehát a M. Földrajzi Társulat részéről az a föltevés, hogy ha mi magyarok lemondunk a külföldi helynevek nálunk szokásos magyar alakjairól és Bécsset Wien-nek, Lipszét Leipzig-nek, Velenczét Veneciá-nak, Hágát S'Gravenhage-nak, a Rajnát, Szajrát Rhein-nak, Seine-nek stb. stb. fogjuk nevezni, majd a külföld is fölhangy a magyar városok németes neveivel s a mi kedvünkért Pozsonyt, Gyórt, Kolozsvárt stb. fog ő is mondani. Kétségtelenül csábító lehetett reá nézve az a kilátás, hogy a nemzetközi együttérzés eme szép megnyilvánulásában, egy jámbor óhajtság gyakorlati megvalósításában mi magyarok leszünk az első úttörők.

A jóhiszemű kezdeményezésről, egy-két szórványos és csakhamar elröppenő sikert leszámítva, a külföld jóformán tudomást

sem vett, vagy ha legközelebbi szomszédaink, a németek tudomást vettek is róla, ridegen visszautasították. Egy hővérü tudósunkkal, a ki megkövetelte, hogy neki Németországból ne Klausenburgba, hanem Kolozsvárra címezzék a küldeményeket, a német egyetemek egyik leghíresebbje azonnal megszakított minden összeköttetést. — 1903-ban Bécsben ülésezett a IX. nemzetközi geológiai congressus, a mely a tervezett kirándulások programjába egy nagy magyarországi kirándulást is fölvetett; ezt a Magyarhoni Földtani Társulat készítette elő. A kirándulásról tájékoztató füzethez vázlatos térkép volt mellékelve. Ezen a mi városneveink Ofenpest, Pressburg, Ma.-Theresiopel, Klausenburg, Schässburg stb. alakban szerepeltek. E miatt a M. Földtani Társulat felszólalással élt, azt kérve, hogy helyesbített térképet adjanak ki, a minek költségeit is fedezni akarta. A congressus vezetősége azonban nem adott helyet az előterjesztésnek. Erre a Magyarhoni Földtani Társulat lemondott a a congressuson való részvételtől. — A „Verein für das Deutschtum im Ausland“ legújabbán fölszólította, az egyesület sok százezer híve és barátja nevében, a német atlaszok és térképek kiadóit, hogy *azokat a német földrajzi neveket, melyek most is használatban vannak, egyedül vagy első helyen alkalmazzák.* A német lapok pedig fölförmedtek, hogy mi magyarok, türehtetlen chauvinismusból, reájuk akarjuk erőszakolni a mi magyar helyneveinket. Ime a legeszményebb nemzetközieskedés a chauvinismus vádját zúditotta reánk!

Ez ellen tennünk kellett valamit. A magyar közönség is már torkig volt a magyar térképek, tankönyvek, vasúti menetrendeknek stb. örökös wienezésével és leipzigolásával. Történtek is bosszankodó fölszólalások, mindjárt eleinte a Természettudományi Közlönyben, utóbb a Budapesti Szemlében, Nyelvőrben, Magyar Nyelvben (VII, 185, 229; XI, 168) és a Budapesti Hirlapban, de mindez nem használt semmit; a Földrajzi Társulat tovább is üzte délibábját.

BEÖTHY Zsolté az érdem, hogy a legilletékesebb helyen hozta szóba az idegen helynevek ügyét. A M. Tud. Akadémia 1915 márczius 8-án tartott összes ülésén a következő indítványt nyújtotta be: „Határozza el az Akadémia, hogy kiadványaiban azokat az idegen helyneveket, melyeknek az irodalomban és közéletben magyar alakja fejlődött ki és terjedt el, magyar szövegekben magyaros alakjokkal nevezi meg és ugyanilyen értelmű kéréssel fordul a nagyméltóságú m. kir. kormányhoz a hivatalos kiadványokra és szövegekre nézve.“ A szép és okos indokolásból hadd emeljük ki a következőket:

A földrajzi tulajdonneveknek eredeti, azaz idegen alakjokban való használatára egyetlen nyugati államban sincs példa. Egyedül állván vele: a cultur-ágaskodásnak nem éppen kedvező benyomását teszszük.

Történetileg gyült és alakult nyelvkincsünket fogyasztjuk, szegényítjük vele. Még pedig a mire sem nálunk, sem a műveltség világában példa nincs: tudatosan, sőt szándékosan fogyasztjuk.

Az összes idegen helynevek magyaros alakjai történelmi, művelődési, hadi, politikai érintkezések emlékei. Kiirtásukkal vagy elfeledésükkel ezek az emlékek is végkép veszendőbe mennek s a mire egész művelődésünknek, sőt egész nemzeti életünknek olyan multhatatlan szüksége van, történeti tudatunk romlik és gyönkül általa.

Az indítványt az Akadémia Összes ülése általános tetszéssel fogadta s tárgyalás és jelentéstétel végett az osztályokhoz tette át. A három osztály, miután külön-külön tárgyalta s egyhangulag elfogadta az előterjesztett indítványt, a közös jelentés megszerkesztésére egyes bizottságot küldött ki. E bizottság huzamos ideig s behatóan foglalkozott a földrajzi tulajdonnevek kérdésének minden részletével s hogy az Akadémia majdan hozandó határozatának necsak elvi jelentősége, hanem gyakorlati értéke is legyen, az alábbi földrajzi névsorozatot állította össze,* megjegyezvén, hogy e lajstrom, a szükséghez képest, időnként bővíthető és változtatható.

I. Városok, helységek: Athén (Athénai), Bécs (Wien), Bécs-Újhely (Wiener-Neustadt), Boroszló (Breslau), Bréma (Bremen), Bukarest (București), Diakovár (Djakovo), Drezda (Dresden), Drinápoly (Edirné), Erdőd (Erdut), Erdővég (Erdevik), Eszék (Osiek), Filippopoly (Filibe), Fokváros (Capetown), Génua (Genova), Göttinga (Göttingen), Hága (S'Gravenhage), Helsingfors (Helsinki), Ipek (Peč), Jajcza (Jajcze), Jászvásár (Jassy), Jeruzsálem (Elkudsz), Kairó (Masr el Kahira), Kaproncza (Koprivnica), Karlócza (Karlovic), Károlyváros (Karlovac), Konstantinápoly (Stambul), Kopenhága (Kjöbenhavn), Kőrös (Križevci), Krakkó (Krakow), Krapina-Teplicz (Krapinske Toplice), Lipcse (Leipzig), Lisszabon (Lisboa), Magyar-Rétfalu (Madžarska Retfala), Mantua (Mantova), Monoszló (Moslavina), Nándor-Fehérvár (Beograd), Nápoly (Napoli), Német-Rétfalu (Njemačka Retfala), Nikápoly (Nighebolu), Pádua (Padova), Páris (Paris), Párma (Parma), Pétervárad (Petrovaradin), Prága (Praha), Regede (Radkersburg), Rodostó (Tekirrdagh), Róma (Roma), Spárta (Sparta), Szabács (Šabac), Szendrő (Smederevo), Szent-Pétervár (Petrograd), Sziszek (Sisak), Trapezunt (Tarabuzun), Trója (Troja), Turin (Torino), Tübinga (Tübingen), Újlak (Ilok), Valpó (Valpovo), Varasd (Varaždin), Varasd-Teplicz (Varaždinske Toplice), Várna (Varna), Varsó (Warszawa), Velence (Venezia), Verócze (Virovitica), Zágráb (Zagreb), Zengg (Senj), Zimony (Zemun).

A mely városoknál kétféle idegen elnevezés közt van választás, a megszokottabb használandó, pl.: Aleppo (Haleb), Antivári (Bar), Antwerpen (Anvers), Arbe (Rab), Brügge (Bruges), Brüsszel (Bruxelles), Buccari (Bakar), Carlopago (Bag), Castelnuovo (Ercegnovi), Dorpat (Jurjev), Dünkirchen (Dunkerque), Flórencz (Firenze), Genf (Genève), Gent (Gand), Grác (Grécz), Löwen (Louvain), Lüttich

* Az elől írt név a zárjelbe tett idegennek magyar elnevezése.

(Liège), Mecheln (Malines), Milánó (Mailand), Nizza (Nice), Nona (Nin), Ragúza (Dubrovnik), Scardona (Skradin), Szerajevó (Sarajevo), Szkutari (Skadar), Terzatto (Trsat), Üszküb (Skoplje).

Az olyan szerb, horvát helynevek, a melyeknek magyar nevök nincs, a magyar kiejtésnek megfelelőleg, magyar ékezetekkel irandók.

Kivánatos, hogy az idegen földrajzi nevek jelzői, a hol csak lehetséges; magyarul irassanak, pl. Új-Gradiska, Kis-Brezovecz, Majnai Fraukfurt, Oderai Frankfurt, Fehér-Elster, Fekete-Elster, Új-Foundland, Új-Amsterdam.*

II. Folyók, tavak, csatornák: Dnyeper, Dnyeszter, Elba, Etsch, Felső-tó, Lajta, Majna, Medve-tó, Moldva, Morva, Nilus, Odera, Rab-szolgá-tó, Rajna, Szajna, Szent-Lőrincz folyam, Szent-György csatorna, Szez, Themze, Tiberis, Visztula.

III. Tengerek: Balti-tenger, Csendes-Oczeán, Északi-tenger, Fehér-tenger, Fekete-tenger, Földközi-tenger, Holt-tenger, Jeges-tenger, Káspi-tenger, Keleti-tenger, Márvány-tenger, Sárga-tenger, Vörös-tenger.

IV. Fokok, szigetek: Antillák, Északi fok, Fülöpszigetek, Jóreménység foka, Hebridák, Karolinák, Keleti fok, Medve-sziget, Spitzbergák, Szent-Ilona-sziget, Szent-Vincze fok, Új-Hebridák, Zöld fok.

V. Hegyek, erdők: Alpések, Apenninek, Ardennek, Cseh-Erdő, Ércz-hegység, Fekete-Erdő, Himalája, Óriási hegység, Pirenéusok, Szent-Bernát-hegy, Vezüv, Vogézek.

VI. Országok, vidékek: Abesszinia, Aranypart, Egyiptom, Fok-föld, Kelet-India, Khína, Macsó, Morvamező, Perzsia, Rigómező, Szerém, Szibéria, Túrmező, Tűzföld.

A vegyes bizottság jelentését az Akadémia 1916 márcziusi Összes ülése tudomásul vette, kinyomatását s minden belső tag számára a megküldést elrendelte, a végleges határozathozatalra az 1916 júniusi Összes ülést tűzvéni ki.

A három osztály és a vegyes-bizottság egyhangú véleményével szemben két akadémiai tag (LÓCZY LAJOS r. és RICHTER ALADÁR l. tag) az Akadémiához külön-külön ellenvéleményt küldött be, a melyben a nevezettek a Földrajzi Társulat főntebb ismertetett álláspontjának elfogadását s az általa meghonosítani akart gyakorlat szentesítését indítványozták.

Az Akadémia elnöksége a két ellenvélemény kinyomatását s minden belső tag számára megküldését szintén elrendelte, véleményadásra pedig ismét az osztályok vegyes bizottságát kérte föl.

A két ellenvélemény erősen hangsúlyozott főérve gyakorlati természetű volt. Benyújtóik meleg hazafiúi érzéssel utaltak arra az erkölcsi haszonra, melylyel világszerte járna a magyarországi helyneveink magyar alakjának elterjedése a külföldön s kizárólagos használata hazánkban.

* Tűlzások azonban kerülendők, tehát nem: Dunawörth, Szent-Francisco, Újyork stb.

Erre vonatkozólag a bizottság nyíltan és fenntartás nélkül kimondotta, hogy javaslatának logikai és gyakorlati jelentőségével s következeivel eleitől fogva számot vetett. A mint mi követeljük magyar beszédünkben magyar szókincsünk sértetlenségét hazánk határain túli vonatkozásokban is: épp úgy meg kell adnunk ugyanazt a jogot az idegen nyelveknek is azokra a hazai helyekre vonatkozólag, melyeket külön sajátos, történetileg fejlett névvel jelölnek. Magunknak teljes mivoltunkban való értéklését csak másoknak teljes mivoltukban való értéklésével érhetjük el. Ebben az értéklésben, mely a kölcsönösség föltétele, kétségtelenül benne foglaltatik a tisztelet mások culturája s ennek körében nyelvök hagyományai és teljessége iránt. Ezzel a tökélettel és kímélettel többet érünk el, mint kis nemzet létünkre oly követeléssel, melynek egymás irányában a nagy nyugati nemzetek sem állanak elő: mi Kolozsvárt követeljük a némettől, míg neki alig jut eszébe Könt követelni a francziától. Egyáltalában nem látunk veszedelmet sem nemzetközi súlyunkra, sem jogállásunkra, sem belső politikai helyzetünkre, ha a külföldiek a maguk nyelvén nevezik meg városainkat. Az ellenkező követelés a nélkül, hogy a tudományos nyelv egységének igazi szolgalatot tenne, érzelmi elkedvetlenedésekre, összeütközésekre, visszavonásra vezethet, tehát éppen az ellenkező eredményre, mint a melyet az ellenvélemények benyújtói tőle várnának. A belső hivatalos nyelvhasználat maradjon meg az egységes hivatalos magyar nevek mellett, de magyarságunk érvényesítésére a külföld irányában ne úgy törekedjünk, hogy nemzeti birtokunknak, nyelvkincsünknek s ebben őrzött történeti hagyományainknak egy becses részéről eleve lemondjunk.

Mindezeknél fogva a bizottság, teljes tisztelettel az ellenvélemények benyújtóinak tudományos és hazafiúi motivumai iránt, egész terjedelmében föntartotta a márcziusi Összes ülésen előterjesztett jelentését.

Ezek után az Akadémia a június 13-án tartott Összes ülésen egész terjedelmében egyhangúlag elfogadta a bizottság javaslatát s elhatározta, hogy kiadványaiban a föntebbi névsorozatban foglalt helyneveket magyaros alakjukkal nevezi meg.

Elhatározta továbbá, hogy a nagyméltóságú m. kir. kormányhoz előterjesztést tesz arra nézve, hogy az iskolai tankönyvek hivatalos engedélyezésénél a Közoktatásügyi Minisztérium szigorúan őrködnék a felett, hogy saját rendeletét, a melyet 1903 márczius hó 14-én 862. eln. sz. alatt az Iskolai Helyesírás Szabályai-ban a helynevek írására nézve kibocsátott, a tankönyvírók tartsák meg s hogy az iskolák használatára jövőben csak olyan tankönyvek és térképek engedélyeztessenek, melyek az Akadémia által elfogadott magyar elnevezésekkel élnek, az idegen neveket pedig a magyar

vagy magyaros névalak után zárójelek között tüntetik föl. Fölkéri továbbá különösen a Kereskedelmi Minisztériumot is, hogy a közlekedési vállalatok magyar menetrendjében és térképein első helyen a helynevek magyar elnevezései említettessenek s az idegen név zárójelben függesztessék hozzá.*

* * *

Legyen szabad ezek után reménylenünk, hogy most már a Magyar Földrajzi Társulat is fölhagy az idegen helynevek használatának erőltetésével s a maga részéről is hozzájárul az Akadémia határozatához. Ha netán szükségesnek tartaná a föntebbi névsorozatnak egyes helynevekkel való kibővítését, ez elől az Akadémia bizonyára nem fog elzárkózni.

SZILY KÁLMÁN.

* Ez utóbbi határozatból önként következik, hogy a horvát testvéreink számára horvát nyelven kiadott menetrendekben és térképeken első helyen a helynevek horvát elnevezései említettessenek s a magyar név zárójelben függesztessék hozzá.

Hangutánzás és nyelvtörténet.

GOMBOCZ ily című czikke (MNY. IX, 385 kk.) sokat ígérő kipillantás tudományos munkánk jövőjébe. Noha „nem a hangutánzás elméletével foglalkozó értekezések számát akarja egygyel szaporítani“, ebben az esetben a gyakorlat talán szorosabb kapcsolatban van az elmélettel, mint egyebütt, úgy hogy akaratlanul is kénytelen elvi kérdéseket is érinteni. Így azután érinthette volna az én nézeteimet is, a melyeket már több ízben is fejtegettem, magyar példákkal illusztráltam, sőt egy esetben éppen magának Gombocznak a felfogásával helyezkedtem szembe (l. MNY. III, 360 és Nyr. XLI, 6). Azt a tételt akarom most kiragadni, a mely az egész kérdés sarkpontja s a mely megérdemli a behatóbb megvitatást. GOMBOCZ (387. l.) azt mondja: „A hangutánzó eredet legfontosabb kritériuma végre az alakváltozatok nagy száma“. Ez csak bizonyos fokig igaz; a hangutánzás nem nyilvánul szükségképen alakvariációban s az alakvariatio nem utal szükségképen hangutánzásra. Ez utóbbit Gombocz is megengedi: „igaz, hogy alakváltozata más, nem hangutánzó eredetű szónak is van“, de, teszi hozzá, „ezek mind szabályos fejlődési sorba vagy sorokba rendezhetők“. Ha ez a különbség a magyarban csakugyan megvan, akkor a magyar különbözik a többi általam ismert nyelvtől, a melyekből nem hangutánzó szavak szabálytalan alakváltozatainak hosszú sorát idézhethném. Persze olyan szavak ezek, a melyek még nem gyökeresedtek meg a hagyományos szókészletben, vagy nem belőle hajtottak ki, idegen vagy többé-kevésbé idegenszerű, korlátolt használatú szavak, növények, állatok,

szerszámok stb. nevei. Ezek gyakran a legszűkebb ösvényeken terjednek, egyik embertől a másikhoz vándorolnak; így azután folytonosan alkalom nyílik a hangalak hibás felfogására és reprodukálására. Vagy pedig kezdettől fogva ingadozó alakban lépnek fel; ezzel a bizonytalanság érzetét keltik, a mi a torzításokat csak elősegíti; ilyenkor azután gyakori a már meglévő alakokkal való kereszteződés s más szavakkal való értelemnélküli összezsengések is hatni kezdenek. Éppen ezért az alakváltozatok legnagyobb gazdagságát sem tekinthetem a hangutánzás döntő bizonyosságának. De igenis ilyennek tekintem egymástól távol álló nyelvek hasonló jelentésű szavainak hangalakbeli egyezését. Ez csak párhuzamos „urschöpfung“-ból magyarázható, „elemi rokonságot“ bizonyít. Az olyan esetekre utalva, mint pl. a lepke nevei, már sok évvel ezelőtt küzdöttem a nyelvészek túlzott historismusa ellen („der extreme Historismus,“ WUNDT, I² 322, *334), de a romanisták közt még mindig vannak hívei. Ebben az értelemben hivatkoztam i. h. a *tentennare* stb. szavakra (a melyekhez még más igéket is csatolhatnék, pl. ethiop. *tantana*, *wanken*), hogy a magy. *tántorog* hangutánzó* jellegét bizonyítsam. Egyetlen szóval való összezsengésre persze nem sokat adhatunk. Nemrég egy középszudáni nyelvben (kanuri) „csillag“ jelentésű *šilləgu* v. *tšəluŋo* szót találtam (hasonlóan az illető terület több más nyelvében is: *sillage*, *silke*, *silkin*; természetesen valamennyi között közvetlen kapcsolat van); a m. *csillag*-gal való egyezését, legalább egyelőre, véletlennek kell tartanunk. Elképzelhetetlen éppen nem volna, hogy a „csillag“-ra két egymással össze nem függő vidéken hasonló hangutánzó kifejezés keletkezzék. Ha mármint az EtSz. 391 a *bibic* szóról azt mondja: „Az alakváltozatok gazdagsága arra mutat, hogy a madár hangját utánzó szóval van dolgunk“, én ezt így helyesbíteném: a szónak a hasonlósága a madár hangjával (bárhogyan fogják is fel) sejteti velünk hangutánzó eredetét s e magyarázatot támogatják távolabbi nyelvek megfelelő nevei: ang. *peewit*, svéd *vipa* (dán *vibe*), kalabriai *pivula*, arab *bibet*, hogy a szomszédos nyelveket, mint délszláv *vivek*, *vivak*, figyelmen kívül hagyjuk. Ez a bizonyítás elégséges volna, még ha a madár neve alakváltozatok nélkül jelentkeznék is. FALK és TORP (Etymologisk Ordbog over det norske og det danske sprog 1903—6) elmulasztották, hogy ilyen szemlét tartsanak; különben nem írták volna (*vibe* a., II, 441): „a madár nevét valószínűleg fején levő bőbitájáról kapta, a melyet leereszthet és fölmereszthet, vö. középaln. *wip*, „quaste“, gót *waiþs*, „kranz“. Másrészt a *bibocz*, *bébicz* változatok akkor is érthetők volnának, ha a szó jövevény volna, mint pl. kétségkívül a *kébicz* esetében

* Ezt a kifejezést a legtágabb értelemben veszem, itt pontosan *hangfestőt* kellene mondanom.

(a *klébicz* változat is a németre utal, a hol *kleiber*, *kleber* egy másik madárnak, a *sitta caesia*-nak a neve). A *libucz* stb. szókezdő *l*-je nem döntő; egy közismert madár nevét összekeverték egy érthetetlen madárnévvel. A *bibelődni* stb. hangutánzó jellegét is az bizonyítja, hogy *bib-* hasonló jelentéssel a germán, román és szláv nyelvekben is el van terjedve; tárgyaltam már a Z. f. rom. Phil. 1907, 646—50. lapjain (idevonhatók volnának a rovarnevek, mint pl. *bibet*, *bibache*, *wibel*, uo. 1902 : 396). A MEtSz.-ban (216 és 391) egy utalás erre elkelt volna. Az előbbi helyen ezt olvasom: „A m. *babrál* gazdag alakváltozatai valószínűvé teszik, hogy hangutánzó szóval van dolgunk s hogy a m. s a felhozott szláv szócsoport között nincsen közvetlen kapcsolat“. Itt és nemcsak itt, úgy látszik, az az alapgondolat, hogy hangutánzás és kölcsönvétel (legalább egyidejűleg) kizárják egymást. Én más állásponton vagyok s ezt már a Nyr. i. helyén jeleztem. Egy idegen szó átvételét hangutánzó jellege elősegítheti s egy hangutánzó szó elterjedését egy egészen megfelelőnek ugyanazon az érintkezési területen való megléte. S a hol az egyikre vagy másikra igazán tiszta esetek fordulnak elő, kétségtelen megállapításuk igen gyakran nem lesz módunkban. Ennek a problémának alapos tárgyalása csak igen tág keretek közt volna lehetséges, olyan keretek közt, a melyek a nyelvi jelenségek okainak bonyolult rendszerét magukban foglalják. Csakhogy egy etymologiai szótárnak, bármennyire tudományos is, a gyakorlati érdeket kell szem előtt tartania, s egy szónak az eredetét, kivételeket nem számítva, egyszerű folyamatnak tekinteni. A szerzőnek bizonyos tekintetben mindig diktátor módjára kell fellépnie, a „helyest“ vagy „helytelent“ kimondania, még ha nem is mindig szíve szerint beszél. Éppen ezért egyáltalában nem veszem rossz néven, ha az EtSz. 558. lapján ez van: „A *butyka* ‚trampe‘ származékot Schuchardt helytelenül az or. *botka* ua. átvételének tartja, Roman. Etym. II, 155“, annál kevésbbé, mert ez a származtatás nem tőlem, hanem JANKÓTÓL való, s én külön is kiemelem, hogy a hangutánzó szócsoporthoz is része volt a szó keletkezésében (tehát kettős tövűnek tartom).

Befejezésül még egyet. A 388. l. jegyzetében egy idézet van WUNDRÓL, a mely az alakváltozatok és a jelentésváltozatok párhuzamosságát emeli ki; a szöveg megfelelő helyén, a hová ez a jegyzet tartozik, csak az előbbiről van szó. Az én hazai thüringiai nyelvjárásomban (Gotha) azt mondják, illetőleg mondták 60—70 évvel ezelőtt: *geikeln* (a székkal), *gokeln* (a gyertyával), *gakeln* (vmi hosszú-, hegyessel). Érdemes volna a magyarból az efféle alakváltozatokat, a melyekhez különböző jelentés-árnyalatok fűződnek, összegyűjteni.

(Grác)

SCHUCHARDT HUGÓ.

A besenyő népnévről.

A török nemzeti hagyomány szerint a legendás Oguz kán huszonnégy unokájától származik az oguzok huszonnégy törzse. A hagyomány a törzsek nevét is megőrizte; Kők kán második fiának, tehát a tizenegyedik oguz törzsnek a neve *bičene* (بيچنه) volt. Már néhány évvel ezelőtt, midőn a török totemismus nyomait kutatva, ABULGÁZI szövegét figyelmesebben elolvastam, feltűnt nekem az oguz törzs nevének és a besenyők nemzeti nevének nagy hasonlósága. Nemrég átnéztem MARQUART J. legújabb, már a háború alatt megjelent, török- és magyargyűlölettől csepegő, de tagadhatatlanul ritka erudícióval megírt munkáját: *Über das Volkstum der Komanen*. MARQUART mellékesen a besenyő-kérdést is érinti s egy megjegyzéséből látom, hogy a két törzsnév egyezését az ő éles szeme is észrevette. Ez a találkozás egyrészt még inkább megerősített abban a meggyőződésemben, hogy helyes nyomon indultam, másrészt arra sarkalt, hogy adataimat már most közzétegyem.

A mi a besenyők nevének eredeti török alakját illeti, abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy következtetéseinkben négy különböző abéczével felírt változatra támaszkodhatunk.

A görög történetíróknál a besenyők neve Πατρινάκοι vagy Πατρινάκται (ZONARAS, ANNA COMNENA, KEDRENOS), ill. analogiás végződéssel Πατρινάκται (CONST. PORPH.). A latin fordításokban *Pacinaci*, *Pacinacae*, *Patzinacitae*, de ez persze csak a görög név betűszerinti átírása. Hogy helyes olvasását megállapíthassuk, tudnunk kell a következőket. A *b* hangot az újjörögben $\mu\alpha$ betűcsoporttal jelzik: $\mu\alpha\kappa\acute{\alpha}\lambda\eta\varsigma$ 'krämer' < oszm. *bakal*; $\mu\pi\omicron\gamma\acute{\alpha}$ 'farbe' < oszm. *boja* stb. Hogy ez a jelzőmód milyen régi, azt nem tudom (már DUCAS kit. natában ezt találom: Ἀμπάρ Μπευς = *Abar Beg*), annyi azonban kétségtelen, hogy a *b* hang jele régebben (kb. a XV. századig?) β vagy π volt.

1. $\beta = b$: $\Omega\eta\beta\alpha\rho\sigma\iota\omicron\varsigma$ (PRISCUS) = hún-tör. *Ai-Bars* 'mondpanther'; Βαϊανος (MEN. PROT.) = avar-tör. *Bajan* 'reich'; Χαροβόη (CONST. PORPH.) = *Kara-Bai* 'a besenyők ötödik kerülete (törzse)' stb.

2. $\pi = b$: $\pi\acute{\epsilon}\chi$ (CONST. PORPH.) = kazár *beg*; $\pi\acute{\epsilon}\gamma$ (DUCAS) = oszm. *bei*; Παγάνος (KEDRENOS) = bolg.-tör. *Bajan*; Παπαδαρ Παπαδαη φουερτ (görög betűkkel írt XI—XII. századi oszét sírfelirat, vö. Ws. MULLER,

Die sprache der osseten) = oszét *Bakathar Bakathai furt*; Ἀπελασιήμ (ANNA COMN.) = أبو القاسم *Abul-Kasim* stb. A szókezdő π betűt a Πατρινάχοι népnévben is bátran olvashatjuk *b*-nek.

Vannak biztos példáink arra is, hogy az *a* török *e* hangot jelöl: Βαββαῖων (THEOPH.) ο : Βαγβαῖων = bolg. *Beg-Bajan*; Παργιαρούχ (ANNA COMN.) = tör. *Berk-Jaruk* ,sehr leuchtend'; Ταγγριπερμής (ANNA COMN.) = tör. *Teyri-berdi* ,az ég szülötte'. Az τζ jelsoport hangértéke č : Ἀκατζίροι (PRISCUS) = tör. *Agáč-iri* ,waldmensen' (vö. SALEMANN, RADL. Kud. Bil. I, XXI); Τζούρ (CONST. PORPH.) ,a besenyők második kerülete (törzse)' = tör. *Čur* ,eine würendenname' RADL. Inschr. 372, Journ. Roy. As. Soc. 1912 : 186 stb. Mindezek alapján azt kell mondanunk, hogy a gör. Πατρινάχοι helyes olvasása *Bečinek*, vagy jobban mondva, hogy az a tör. népnév, a melyet a görögök a Πατρινάχ-betűsorral jeleztek, *Bečinek*-nek hangzott.

Az arab forrásokban a besenyők neve főképen két változatban fordul elő: بجاناك és بجاناك (vö. MHK. 150, 167, 195, 240, Bibl. Geogr. Ar. VI, 22, 31). Az arabban nincs sem *p*, sem *č* s így az idézett írott alakok olvasásukat illetőleg meglehetősen nagy szabadságot engednek: *Bažanâk* Bibl. Geogr. Arab. VI, 22, *Bežnak* MHK. 279, *Beženek* uo. 241, *Bažnâk* MARQUART, Streifz. 76, *Pačnâk* uo. 64, *Pačanâk* MARQUART, Üb. d. volkstum der Kom. 26, de természetesen a *Bečenek* olvasásmódnak sincs akadálya.

Az ugn. NESZTOR-féle krónikában a besenyők neve *neuenbeu* (*pecsenyegi*), a mely tör. *bečeneg* alakra utal. Magyarázatra szorul szókezdő *p*-je, talán népetymológiás alakulás (a *pečeny* ,máj' hatása alatt??). Az oroszból való a ném. *die petschenegen*.

A m. *besenyő* legrégebbi alakja *beseneŷ* [írva: *beseneu* OklSz., EtSz. I, 381]; ugyanolyan hangsajátságokat tüntet fel, mint a *bolgár* rétegre tartozó török jövevényszavaink: *s* = ktör. *č*, bolg.* *š* (vö. m. *borsó* < bolg. *buršay*, közt. *burčak*; m. *kos* < bolg. *koš*, ktör. *koč* stb. MSFOu. XXX, 182) és *-eu* = bolg. *-ey*, ktör. *-ek* (vö. m. *ünő*, régen *ineu* < bolg. *iney*, ktör. *inek*, m. *csöpü* < tör. **čöpey*, MSFOu. XXX, 171). Egyébként történetileg sem valószínűtlen, hogy a magyarok a besenyőkkel először a bolgárok közvetítésével ismerkedtek meg.

A részben tudákos vagy romlott latin ill. latinositott változatokat (*bissenŷ*, *bessi*, *pecinati*, *pincennates* stb. EtSz. i. h.) figyelmen kívül hagyva, megállapíthatjuk, hogy a görög, arab, orosz és magyar változatok egyértelműleg arra utalnak, hogy a besenyők eredeti török nemzeti neve *Bečenek* (*Bečinek*?) volt.

A legtöbb (vagy legalább) igen sok régi török tulajdonnévnek, noha török volta kétségtelen, nem tudjuk kimutatni köznévi haszná-

latát és jelentését; ilyenek pl. *Jabgu, Čur, Boila, Baga, Oguz, Kyrkyz* stb. Ezek közé tartozik a *Bečenek* népnév is. *Bečenek* törökül nem jelent semmit; meg kell elégednünk azzal, ha alaktanilag elemezni tudjuk s ki tudjuk mutatni más törzsnevekkel vagy személynevekkel való kapcsolatát.

A tör. *Bečenek* szerintem származékszó: *-n* és *-k* kicsinyítő képzőkkel, vagy, ha úgy tetszik, *-nek* kicsinyítő képzőbokkal van alkotva. Igaz, hogy ilyen képzőt a legtöbb török nyelvtanban hiába keresünk, de hiszen tudvalévő dolog, hogy a szóképzés fejezete, KÜNS idevágó dolgozata után is, a török nyelvtudomány sötét lapjai közé tartozik. A *-k* kicsinyítő képzőre BÁLINT Kazáni tatár nyelvtanában is találunk egy-két biztos példát: oszm. csag. kaz. *bašak* ‚die ähre, die eiserne pfeilspitze‘ < *baš* ‚kopf, ende‘. Más példák: oszm. *bažak* ‚das ganze bein, schenkel, pfote‘, vö. kirg. *baša* ‚unterschinkel, pfote‘; kún, kaz. bar. szag. *tigenek* ‚dornenstrauch‘ < tar. kirg. csag. *tiken* ‚der dorn, der strauch mit dornen‘; sor *toktanak* ‚das schneewiesel‘ < sor, szag. *toktan* ua.; tel. *köjönök* ‚das häschen‘ < tel. alt. *köjön* ua. stb. Kevesebb példánk van az egyszerű *-n* dem. képzőre: csuv. *kožen* (< **kičün*), vö. kirg. *kiči*, kaz. *kačə* ‚klein‘; csuv. *pəvan*, tel. *pökön*, mong. *büküne* ‚viehbremse‘, vö. kirg. bask. *bügelek*, kaz. *bögälčän* ua.; kaz. *kügerčän*, kirg. *kögüršün* ‚taube‘, vö. kirg. *kögüršük* ua. A *-nak, nek* dem. képzőbokra megint csak BÁLINTnál találunk egy példát: kaz. *küzenek* ‚sejt‘, tel. *közünök* ‚ablak‘ < *küz, köz* ‚szem‘. Más példák: oszm. *bažanak*, *bažynak*, csag. *bažinak*, türkm. باجاناق *pačynak* ‚schwiegerbruder‘ < ujjg. *bača*, kaz. csag. *baža*, bar. *baža* ‚der mann der schwester der frau‘ RADL., HOUTSMA 65; kel. turk. *toyanak* ‚die schnalle‘ < kún, csag. kirg. *toya*, oszm. *toka* ua.; tel. *pökönök* ‚szunyog‘, vö. kirg. bask. *bügelek*, kaz. *bögelčän* ‚bögly‘; tel. *kičinek*, *küčünek* ‚klein‘ < kirg. *kiči*, tel. *küčü* ua.; tar. *kökenek* ‚eine turteltaube‘ < *kök* ‚blau‘; csag. tel. *küikenek*, krim. *küigenek* ‚habicht‘, vö. kirg. *küiköntei* ua. Talán ilyen képzések még, noha alapszavukat nem tudom kimutatni: sor *ködenek* ‚ein kleiner vogel‘; tar. *tokunak* ‚die dohle‘; kirg. *kayanak* ‚die gekochte kälbermilch‘. Ennyi bizonyító adat alapján, azt hiszem, bátran feltehetjük, hogy a *Bečenek* népnév is olyanféle származék, mint az idézett oszm. *bažanak*, tehát elemeire bontva: *Beče-ne-k*.

Ezt a feltevést a történeti adatok is fényesen igazolják. Néhai gr. KUUN GÉZA már vagy húsz esztendővel ezelőtt (Ethn. VII, 474) felhívta kutatóink figyelmét arra, hogy a besenyőknek a XIII. sz.-ban élt KAZVININÁL, a ki Cosmographiájának egyes részeit ABU DULAF Itinerariumából írta ki, kétféle nevük van; egy helyen ő is *bedsnäk*-oknak (l. WÜSTENFELD kiad. II, 390) nevezi őket, egy más helyen azonban (i. m. 412) a rövidebb *bedsne* (o : *bečene*) alakot használja.

Persze KUUN GÉZA magyarázata, hogy a *bedsne* bolgáros alak s a magy. *Bessenye* változatnak felel meg, nem fogadható el. Ugyanez a szövegdarab megvan D'OHSSON kétes értékű munkájában is: *Les peuples du Caucase . . . ou voyage d'Abou-el-Cassim*, Paris, 1828, 117. l.; a szlávok déli szomszédjai közt sorolja fel a *بجناك* és *بجنا* vagy *بجنه* törzseket (= *Bečenek* és *Bečene*). A besenyő népnévnek ezt a rövidebb alakját a X. században élt MASZ'ŪDI is megőrizte. Kazár- és Alánország szomszédságában négy török népet említ: *بجناك* *Bečenek*, *بجني* *Bečene* (kevésbé valószínű kézirati hagyomány szerint, a melyet a MHK. 279 is követ: *بجني* *jažni*), *بجفرد* *Bažyard* és *نوکرده* *Nukarda*. MARQUART (Chron. 10, Streifz. 63, Über das volkstum d. Kom. 26) valószínűvé tette, hogy az illető helyen csak két népről, a besenyőkről és a magyarokról van szó s hogy mindkét népnév két-két változatban fordul elő. MARQUART Streifz. 67 ISTACHRÍ perzsa fordításából is idézi a *بجنه* = *بجته* változatot.

Említettem már, hogy RAŠID ED-DĪN szerint az oguzok Ūč-ok szárnyának második törzse a *بيچنه* *Bičene* nevet viselte. VÁMBÉRY Török faj 9 'utánzó'-nak fordítja s a mongol *bičün* 'majom' szóval hozza kapcsolatba. Erre a magyarázatra már HOUTSMA WZKM. II, 223 megjegyezte: „nach RAŠID ED-DĪN ist die bedeutung: des guten beflissen und man muss das wort zum stamme *bičmāk* und *bičünmāk* bringen. Gewiss hat es nichts mit *bičün* 'affe' zu tun, wie VÁMBÉRY will“. Valószínűbbnek tartom, hogy a *Bičene* törzsnév a besenyők *Bečene* nevével azonos (természetesen csak etymologiai s nem történeti kapcsolatra gondolok) s RAŠID ED-DĪN értelmezése csak tudákos etymologia eredménye. MARQUART (i. m. 157) hívja fel a figyelmiünket arra a nevezetes körülményre, hogy a *Bečene* név ŠAMS ADDĪN AD DIMÁŠKI Cosmographiájában is előfordul; a kisebb kipcsak hordák közül a negyediknek a neve szerinte *بجنا* *Bečene*. MARQUART valószínűnek tartja, hogy a hordák egy részét a törzsfőnökről nevezték el.

De még tovább mehetünk. A törökségből nemcsak a *-k* dem. képzőnélküli *Bečene* alakot, hanem a *Beče* alapszót is ki tudjuk mutatni. Egyik THOMSEN által megfajtott és kiadott, STEIN gyűjteményéből való ótörök nyelvemlékben találok a *Beče-Apa-Ičreki* személynevet (Journal Roy. As. Soc. 1912 : 186, 188). Az *Ičreki* jelentése: 'palastbeamte' (vö. MÜLLER, Thomsen-festschr. 213); az *Apa* megtisztelő jelző, tehát *Beče* marad tulajdonképeni személynévnek. ABU DULAF említett Itinerariumában Khína határán egy *بجا*

népet említ (vö. MARQUART, Streifz. 75: *Baža*, 78: *Bača*). Mivel kétségkívül török népről van szó, vajjon nem lehet-e arra gondolni, hogy ez a *بجا* = tör. *Beče* s az ugyancsak keleti Turkesztánból származó s az Itinerariumnál kétségkívül régibb nyelvemlékből igazolt *Beče* személynévvel azonos? Ez a szn. egyébként a mi árpádkori törökjeinknél, a kozároknál, besenyőknél, kúnoknál sem lehetett ritka. Okleveleinkben több *Becse* nevű közrendű és nemes ember szerepel: 1211: *Beche* serviens, NyK. XXXIV, 401, WENZEL, II, 25; 1255: *Beche* comes, WENZEL, VII, 408 (vö. még CZINÁR, KOVÁCS, Ind., Anjou-kori Okmt. III, 63). A személynév gyakoriságát bizonyítják a *Becse* helynevek is: *Becse* Veszprém, Pest és Torontál m.-ben CSÁNKI, III, 221, 319, II, 125; *Ó-Becse* Bács m., CSÁNKI II, 143; *Becseháza* no. II, 144 (talán Bács m.-ben); 1300: *Bechefolua* WENZEL, X, 386. GYÁRFÁS III, 240—1 szerint mind a csepeli, mind a torontáli *Becse* vidékén laktak kúnok. Különösen érdekes a következő két adat: 1337: *Bechenukfelde* (többször) „az egerszalóki határban fekvő birtok” ZICHY Okmt. I, 513; 1400: „ad possessiones Vásárhely, Hor, Kupor et *Bechenek*“ CD. X, 3: 239. Ez a *Becsenek* szn. (személynév voltát a *Bechenukfelde* összetétel is bizonyítja) alig lehet egyéb, mint a *Becse* szn. török deminutivuma, ugyanazzal a *-nek* képzővel, a melylyel szerintünk a *Bečenek* népnév is alakult. GOMBOCZ ZOLTÁN.

Kísérlet a magyar mássalhangzó-változások okának kiderítésére.

A hangváltozások okának kiderítésére idők folyamán több kísérlet történt, végeredményében azonban ma épp oly kevésbé tudjuk, hogy miért kellett bizonyos szavakban egyes hangoknak megváltozniok s más szavakban ugyanazoknak megmaradniok, mint az első kísérletek idején. Mert az eddig fölmerült elméletek között sem az aesthetikai ok (hogy valamely szónak a hangváltozás következtében szebb hangzása, formája legyen), sem a beszélő szervek változása, sem a változó éghajlati és földrajzi viszonyok, sem a kényelemszeretet, sem a művelődési hatások nem adnak olyan elfogadható magyarázatot, a mely megfejtethné előttünk a rejtélyt: miért lett pl. a magyarban a történeti időkben, állandóan egyhelyen laktunkban bizonyos magyar *k*-ból *g* és miért maradtak meg más *k*-k máig is *k*-knak.

PAUL szerint a hangváltozás legfontosabb oka a kiejtés változósága (Variabilität der Aussprache v. Spielraum d. Artikulation), mely szerint a hangok képzése nem történik mindig teljesen egyformán s így egyes hangok képzésénél oly eltolódások következhet-

nek be idők folyamán, hogy az egyik hang helyére egy másik, rokonképzésű hang kerül. „Bármily csekély is eleinte — mondja PAUL — ez az eltérés, minthogy vele kapcsolatban a mozgásérzet egy bizonyos minimummal mégis eltolódik, ennek következtében egy következő alkalomkor az eredetitől való még nagyobb eltérés válik lehetővé és ezzel kapcsolatban a mozgásérzetnek is újabb eltolódása s ily módon eléggé piczinyeknek alig képzelhető eltolódásoknak összegeződéséből lassanként észrevehető különbség keletkezik.“ (Prinzipien⁺ 55—56; Horger: Nyelvt. alapelvei 93. l.) — HORGER Antal a hangváltozások okát egyéni beszéd-sajátságokból magyarázza, melyek egyes nagytekintélyű emberek beszédéből terjednek el szélesebb körökben (Alapelv. 94. l.).

Szerintem a hangváltozás okának kiderítése nem speculativ úton, hanem a változást szenvedett hangok s a környező elemek hatásának tapasztalati megfigyelése útján kísérlendő meg. Az egymás mellett levő hangok hatással vannak egymásra (assimilatio, dissimilatio) s a leggyakoribb eset, hogy az egymás mellé került zöngés és zöngétlen mássalhangzó vagy zöngésíti, vagy zöngétleníti a másikat, mint a hogy a magyar hangtörténet is azt tanítja, hogy a leggyakoribb mássalhangzó-változás a zöngétlen mássalhangzók zöngésülése ($k > g$: kazdak, kazdag, gazdag; $t \sim d$: törösöl > dörzsöl, tob > dob etc.). A régi nyelvben gyakran látunk fonetikus írást: myndenegbe Komj.: Sz. Pál 353, lelegben 329, zyueitegbe 289, etc., mint a hogy ezek kiejtésében ma is g hangzik a szabályos k helyett. Azt mondjuk: üszök, üszögben, üszöktől és van ma is üszök és üszög egymás mellett (üszökös és üszögös).

SIMONYI ZSIGMOND „A szövegkritika módszeréhez“ cz. akadémiai fölolvasásában fölsorolván a codexek különböző típusú íráshibáit, az íráshibák közé számítja a zöngés és zöngétlen hangok jegyének sem a környező hangok hatásából, sem az illető hang fejlődéséből meg nem magyarázható fölcserelését is. Ennek oka szerinte az, hogy a codexírók többnyire a kiejtés szerint írtak s ennél fogva egy és ugyanazon szótó végbetűje egyaránt lehetett d és t , vagy g és k , pl. adnak és attak, orzagban és orzaktol stb., és ez a gyakori változás okozta, hogy aztán hamis analogia útján a zöngés és zöngétlen hang jegyét olyan alakokba is átvitték, a melyekben nem felel meg a kiejtésnek: hyvattassegh hw̄ . . . eleweneked és holtakat stb. (AkÉrt. XXVI, 11. l.). Ezeket SIMONYI szerint semmiképen sem szabad zöngés hanggal olvasnunk. Ha a zöngés és zöngétlen hangok fölcserelődése csak codexekben fordulna elő, melyeket kezdetleges helyesírású másolók írtak volna le, a zöngés és zöngétlen hangoknak a szó végén való fölcserelődését valóban egyszerű hamis helyesírási analogiának kellene tekintenünk. De ezek a fölcserelődések előfordulnak olyan XVI. századbéli íróinknál is, a kikenél következe-

tesen keresztülvitt, bizonyos tekintetben még aprólékos hangtani finomságokat is megkülönböztető helyesírást találunk. Előfordul, hogy csak a két legélesebb szemű régi írónkat említsem, SYLVESTER-nél és HELTAINál. MELICH „A magyar tárgyas igeragozás“ cz. értekezésében SYLVESTERből számos igei és névszói alakot idéz, melyeknek végén *d* helyett *t* van. Ezeknek az egyesszám 2. személyű *d* (láto-d) magyarázatára SZINNYEI JÓZSEF szerint (MNY. XI, 9—10. l.) semmi bizonyító értékük nincs. SZINNYEI JÓZSEF e kérdésben elfogadja ZÁDOR BÉLA magyarázatát (Nyr. XLIII, 118), hogy t. i. e fölcserélődések helyesírási elvonások. Az én véleményem szerint e fölcserélődések nem az írás, hanem a kiejtés kérdései s a mássalhangzóváltozások okainak vizsgálatánál szerintem éppen az egymással rendszertelenül, etymologiailag meg nem magyarázható módon fölcserélődő mássalhangzók adják meg a magyarázathoz a kiinduló pontot.

Nagyon gyakori, különösen a codexekben, az egy szóban, egymás mellett előforduló mássalhangzók hasonulása, pl. a ky az zerzedből ez vilagra . . . ther SzékelyudvC. 349, soha nem nyvkhatik uo. 349, hogy bekesseggel marathasson (olv. maradhasson) uo. 354, zögdőseneç GuaryC. 7, az lelögbe uo. 9, mind ezögből niluan meg teccic uo. 11, Ki . . . ayo illadba byzt lel, es az zeplötelembe förtelmessegöt lel, az keredged alladba zegletöt lel uo. 39, ieg . . . meg nem olvathat GuaryC. 39. imatkozok LázárZC. 59 jmatsagra uo. 59.

De távolabbról is hathatnak a mássalhangzók egymásra: pl. ondogsagos GuaryC. 13, kevetek wteth nagh soghsagok SzékelyudvC. 360, vettegednekvala SzékelyudvC. 359. Szerintem az első példában a *k* helyén levő *g* nem írási sajátosság, hanem *ejtési* s valamint a másik kettőben is, a következő szótagban előforduló zöngés mássalhangzó hatására vezethető vissza. Ha t. i. elfogadjuk azt, hogy írás közben bizonyos később leírandó hangok képe előre a tudatba tolulván, hathat az előzőkre, ugyanezt meg kell engednünk a kiejtésnél is s én meg vagyok győződve róla, hogy az ondogsagos nem rosszul írott, hanem a kiejtésnek megfelelően leírt szóalak.

Am nemcsak ugyanannak a szónak a mássalhangzóit hatnak egymásra; hatással lehetnek két külön szóalak képei is egymás mássalhangzóira, pl. vg mond abbőlé Jobh GuaryC. 14, Abbin . . . meg nem boçattatic uo. 15, abbezed uo. 16, addizno uo. 17, arragalmazoe uo. 25, ekkettö közzül uo. 25, 25, 25. A GuaryC. leírója tudta azt, hogy a névelő, illetőleg névmás nem tartozik egybe az utána következő szóval, mert abban a korban általában úgy írták s másutt maga a GuaryC. is azt írja: az nağ haborusagnac 49, ez zenth Joseffön 49, az tizöneğy att'afiainac 49, az sarroual 49, az kü közdöt 50, ez velagba 50; az abbőlç-féle alakok tehát nem írási sajátosságok, nem is okoskodáson alapuló tudatos hangtani

elvek alkalmazása, mint később DÉVAI Orthographiájában és Tíz paran-
csolatjában (abbeszéd stb.), hanem a kiejtésnek megfelelő, pontos
(phonetikai) lejegyzések. Szó és rag, illetőleg képző között szintén
közönséges dolog a kölcsönhatás: mind ezögből iluian meg tecczic
GuaryC. 11, mind ezögbelől . . . ezt ielőnte uo. 48, mel' iegögbelől
velheti embör carhozatt'at uo. 36. És az tömlöczbe tartatnac három-
alladbeli emböröc foguan GuaryC. 35. Megvan ez a kölcsönhatás össze-
tételekben ma is: éf-könyv, éf-forduló, ety-kedvü; Kapozs-vár, nyelf-csap.

PESTHY GÁBOR Új Testamentumában találjuk a következő érdekes
adatot: Attjäm, *atkij* az een rezetem (155b. lapon); itt két egymás
mellé került szóalak szomszédos mássalhangzói hatottak egymásra.
HELTAINÁL: „à Saffär is él lob benne“ Háló 180. Népnelyvben: id van,
od vót, od ben, léd vóna (Zala, Vas megye). — Hózs-vértől. Mindenik
esetben — mint a magyarban majdnem mindig — hátulról előre irányuló
hasonulással találkozunk, a második helyen levő mássalhangzó az
inducáló hang. A magyar nyelvtudomány még kevésbé méltatta
figyelmére a *sandhi*-jelenséget (mondat-phonetikai helyzet folytán
előálló hangváltozást); pedig, a mint látni fogjuk, ennek a hang-
változások megértésénél jelentős szerepet kell tulajdonítanunk. — De
nemcsak hasonulás történik a szomszédos szavak szomszédos más-
salhangzói között, hanem elkülönülés (dissimilatio) is, pl. azon
modon *wallasd tezen wala wrrol* Pesthy: UT. 117b—118, [ð] el nem
szenuethed többet Heltai: Háló 156, az tanug közet Heltai: Háló 131,
s a mellett, hogy Heltai gyakran ír Egyed doctort, előfordul Egyet
Doctor is Háló 351. Azonban a szomszédos szavaknak nemcsak
szomszédos mássalhangzói hatnak egymásra, pl. Légy vesztec czac
Heltai: Krón. 68b, (de veszteg maradánac uo. 68), Sigmond hertzec
is örökese lönne Heltai: Krón. 67, (de à Sigmond hertzeg felől uo.
69), meg *njlatkozeg a mënyorszag* Pesthy: UT. 120, meg latod a *zalkad
attjadfa* zemebe uo. 128b; e példákban a második helyen álló szó
hatott az első helyen álló szó végső mássalhangzójára. Van azután
példánk arra is, hogy a második szó egy explozivája még távolabbra
hat: az első szó belsejében álló mássalhangzóra, pl. Cometa auagy
üsteges csillag Heltai: Krón. 67. (távolhatás, Fernwirkung).

A felsoroltam példákban a zöngés és zöngétlen hangok fölcseré-
lődését nem tartom íráshibáknak, még kevésbbé a nyomdai corrector
szórakozottságából eredő sajtóhibáknak. Hiba volna, ha pl. az üsteges
helyén üsteres állana, a hol is az *r-t k* helyén nem tudnók meg-
magyarázni. De nem hihetjük el azt a magyarázatot sem, hogy a
következő szóképnek domináló hatása miatt *csak a másolásnál* kö-
vettetett el a — mondjuk — botlás, mert a kiejtésben is megfigyel-
hető a szavak egymásra hatása (pl. a contaminatiónál is, a hol egy
jelentésű szóképek keverednek). A *t, p, k*, stb. hangoknak válto-
zása — nézetem szerint — éppen ezen az úton indult meg s a

mássalhangzó-hangváltozások oka végeredményében a tudatban egymás mellé kerülő szóképek egymásra hatásából magyarázható meg. Az írott emlékek már mind grammatikailag többé-kevésbé képzett emberektől származnak — hiszen az írni-olvasni-tudás a codexek korában a magasabb iskolázottságnak legbiztosabb ismertető jele —, szóval olyan emberektől, a kik a beszédet már elemeire: a szavakra felbontották s nem írták mindig úgy, mint a hogy a korukbeli nép beszélt. Ezért nem lehet ma már régi nyelvemlékeinkből bizonyítani, hogy a kazdak, kunyhó stb. szavakból milyen környező szóalakok hatása alatt lett gazdag, gunyhó stb. A zöngés mássalhangzóju szóalak állandósulása azonban megérthető, mert hiszen ez volt a testesebb, erősebb hangzású, a hatékonyabb, tehát a tudatban könnyebben megmaradó.

Mai nyelvtudományi elveink szerint a szó a mondatban él, de a szótörténeti vizsgálatok a szó alakját mindig a mondatból kivéve, önállóan vizsgálják, mintha a szó a mondaton kívül, tehát a hol nem él, változnék. Nem lehet tagadni, hogy a primitív ember — Noreen műszavát használva — mondat-sememákkal beszélt. Összefüggő gondolatsorokból állott beszéde s nem egymás mellé rakott, szavaknak érzett hangsorokból, tehát a csak általunk, grammatikusok által kikövetkeztetett szó is ott szenvedte el a reá váró változásokat, a hol élt: a gondolatsor megérezékülésében, a mondatban. A primitív ember nem érezte, hol a szókezdet és szóvég, s az a hangsor, melylyel megnyilatkozott, csak a hangsúlynál s az ütemeknél szakadt meg; egy ütemen belül, akárhány szó volt is benne, egy szakadatlan hangsor volt a beszéd, s ezen belül egyformán hathattak egymásra a szomszédos vagy közeli mássalhangzók.

Nézetem szerint a mássalhangzó-változások vizsgálatában a környező szavakat nem szabad figyelmen kívül hagynunk.

S ha a hangváltozásnál a környező hangok ható szerepét elismerjük, a szóeleji, szóközépi és szóvégi mássalhangzók változásait, ill. ezek megindulását megértjük minden távolabbi ok fölvétele nélkül, s megértjük azt is, hogy miért nem kizárólagos a magyarban egyetlen mássalhangzóváltozás sem. Ezenkívül a hasonló alakú szavak közül az egyik változást szenvedvén, maga után vont a másik változását is s a magyar nyelvben ez a változás is *mindig ugrásszerű* volt, tehát a *k*-ből egyszerre *g*, a *t*-ből egyszerre *d* lett, minden közbülső, átmeneti hang nélkül.

A Simonyi idézte példákban (elewenedek és holtakat) valamely hasonló, (vagy vele rendszerint társulni szokott) szókép hathatott, de elképzelhető, hogy ilyen „hibák“ előfordultak és előfordulnak a kiejtésben is, nemcsak az írásban. Az írás megléte előtt primitív népek beszédében egyes ilyen nyelvbotlások állandósulhattak s ezek adják magyarázatát a *mássalhangzó-cserének*, a mikor egymásból le

nem vezethető hangok cserélődnek föl. Ilyen pl. a magyarban a *rózan* (= józan) szóalak, a mely bizonyára az ellentétes jelentésű s vele gyakran együtt jelentkező *részeg* szóalak hatása alatt történt tévedésből (nyelvbőlslásból) keletkezett s mint játszi szó állandósult.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Német jövevényszavainkról.

„A tővégi magánhangzokról“ cz. dolgozatomban (l. MNy. VI.) részletesen szóltam arról, mi történt a magyarban szláv, német, olasz, latin jövevényszavainknak az átadó nyelvi nyílt végszótagban álló rövid magánhangzójával. Már a dolgozat megjelenésekor egyik barátom felhívta a figyelmemet arra, hogy dolgozatomban nem szólok arról, mi történt a német jövevényszavak német nyelvi nyílt végszótagjában álló *-e* hanggal. Hogy ez az *-e* a XII. sz. folyamán, tehát akkor, a mikor a magyarban a rövid tővégi magánhangzók még megvoltak, már ki volt fejlődve, általánosan tudott dolog. Barátom megjegyzésének igazi értékét azonban csak azóta tudom méltányolni, amióta az Etymologiai Szótárt megindítottuk. Lépten-nyomon tapasztalom, hogy e kérdéssel az EtSzót. érdekében foglalkoznom kell. Elővettem tehát német jövevényszavainkról való jegyzeteimet s ezek segítségével fent idézett értekezésem hiányait az alábbi sorokkal ki akarom pótolni.

*

Tudvalevő dolog, hogy az ófelnémet nyelvben (VIII. századtól a XI. sz. végéig) a névszók nyílt végszótagjában különféle rövid és hosszú magánhangzók állhattak, így pl. a mai *friede* (frigy), *herzog* (herczeg), *meile* (mélyföld, mérföld), *bürger* (polgár), *sachse* (szász) az ófelnémetben így hangzott: *fridu*, *herizogo*, *mīla*, *b(p)urgāri*, *sahso* (olv. *sachso*). A nyílt végszótagban álló ezen különféle magánhangzók lassan-lassan mind egy hanggá, *-e*-vé gyöngültek. A közép-felnémetben a fenti szavak így hangzanak: *fride*, *herzoge*, *mīle*, *burgere*, *sahse* (olv. *sachse*). A különféle szóvégi magánhangzók *-e*-vé válása a németben a X. sz.-ban indul meg, az *-u*, *-o*, *-a* 1050 körül már mindenütt *-e*, míg az *-i* a XI. sz. végéig tartja magát. A XII. sz. elején azonban bajor területen már mindenütt *-e* van.

Az a kérdés áll elő, milyen régiek nyelvünkben a *frigy*, *herczeg*, *mélyföld*, *polgár*, *szász* szavak. A MNy. VI, 118—120. lapján azt igyekeztem bizonyítani, hogy nyelvünkben ófelnémet korszakbeli osztrák-bajor nyelvterületről átvett szavaink is vannak. Ezek tehát a magyarban a XI. sz.-ban már megvoltak. Ilyen szavakul a következő kettőt jelöltem meg: *polgár* (első adat tn.-ben a XIII. sz. első feléből OklSz., kn.-ben a XV. sz. elejéről EhrC., NySz., Schl. szój.), a mely, *p*-je alapján, bajor eredetű; *szekrény* (első adat a XV—XVI. sz.

határáról NySz., OklSz.), a mely *szk- < *szék- szó kezdete alapján ófelnémet átvételnek látszik. Ilyennek bizonyítható talán a *molnár* is (első adat a XIV. sz. elejéről NySz., OklSz.), a mely az óbajor *mulinâri* (vö. mai osztr. baj. *müllner*; a ném.-ben < lat. *molinarius*) átvétele lehet. Hogy a közszavak közt más ilyen ófn. korszakbeli átvételeink is vannak-e, egyelőre nem tudjuk eldönteni. Nincs kellően tisztázva következő szavaink eredete:

i(t)va ∞ *i(t)vafa* [első adat 1251-ből, illetőleg 1257-ből, utolsó 1318/1395-ből, NySz., OklSz.]. MELICH-LUMTZER, DLehnw. szerint vagy szláv vagy német eredetű. A ném. szó ez: ófn. *îra*, kfn. *îwe*, úfn. *eibe* 'taxus, tiszafa', a szláv meg, a mely német eredetű, ez: or. *îva* 'fűzfa, weide', kisor. *îva* ua., bolg. *îva* ua., szerb-horv. *îva* ua., szlov. *îva* ua., tót *jîva* ua., lengy. *îva* ua., cseh *jîva* ∞ *îva* 'eibe' l. BERN. EtWb. 438. Ha a magyar szó német eredetű, csakis ófn. korszakbeli átvétel lehet; kfn. *îwe*-ből a magy.-ban mélyhangú alak nem válhat. Ófelnémet eredet mellett hangalakja *îva*. Ha a szó szláv eredetű, magyar hangalakja *îva*. Minthogy a magyar szónak a jelentését pontosan nem tudjuk (tiszafa? így a NySz.; fűzfa?), eredetét sem tudjuk eldönteni.

málha [első adat Schl. szój. kétszer, egyszer tollhibából *maha*] 'bündel, gepäck, táská, iszák'. MELICH-LUMTZER, DLehnw. szerint német eredetű; vö. ófn. *malaha*, kfn. *malhe* 'eine lederne tasche; kiste' GRAFF, Altd. Sprachschatz, BENECKE-MÜLLER-ZARNCKE, MhdWb. — Minthogy e szó kimutatható a középkori latinból is (vö. hazai klat. *malha* Schl. szój. 90. lap, OklSz.; a germ.-ből frez. *malle*, ol., sp., port. *mala*), a magyar szónak ilyen latin nyelvi eredete is lehetséges. De nincs kizárva szláv eredete sem (vö. ó-cseh *malcha* 'schlauch' GEBAUER, Slov. staroč., ó-lengy. *matcha* 'torba' l. BERN. EtWb. II, 12), a hová a német szó szintén elhatott.

marha [első adat a XV. sz. első harmadából EhrC. 70 *marcha* és NySz.; alakv.: *marcha* l. feljebb; *morha* NySz.] 'sache, gegenstand; das gut; ware; viel'. Hogy e szó hogyan függ össze az ófn. *marha* (alakv.: *marîha*, *marhe*, *merîha*, *merha*, KLUGE, EtWb. *mähre* a., BRAUNE, Alth. Gram³. 226), kfn. *merhe* 'stute' szóval, a mely -n-tővű femininum az ófn. *marah*, *mark* 'equus' szóhoz, se jelentésileg, se hangtanilag sem a NyK. XXVII, 475, sem a DLehnw.-ben nincs kellően tisztázva.

A tu.-ek közül azonban kétségkívül ide kell vonnunk *Majtény* hn.-et. E hn. régi alakja *Mahtîn* s régi *Mahtîn* < *Machtîn* szn.-ből való. Ez a szn. csakis német eredetű lehet, a hol ilyen név vau is. A ném. *Mahtîn* a *maht* 'macht' szóból való s az -în kicsinyítő képző benne. Történeti tény, hogy Aba Sámuelnek *Mahtîn* (olv. *Machtîn*) nevű bajor emberrel összeköttetései voltak (l. MNy. II, 58). E ténynyel tehát megvan a lehetőség, hogy hazánkban a XI. sz.-ban ilyen nevű ember le is telepedhessék s helynek nevet is adhasson. Ámde a névben van egy korhatároló hangtani bizonyíték is. Ismeretes dolog, hogy az egész felnémet nyelvterületen az ófelnémet korszakban az *a* hang *ht* előtt nincs alávetve az „umlaut“ nevű hangváltozásnak: hasonulásnak. Ebben a helyzetben az „umlaut“ csak a XII. sz.-ban történik

meg. Az ófn. *maht* ‚macht‘ szónak többese még *mahti*, s a mai *mächtig* melléknév még *mahtic* (olv. *machtic*); umlautozott *mehte*, *mehtec* alakok csak a XII. sz. óta mutathatók ki. Ugyanez az eset van az ófn. *Mahtin* tn.-ben is; a magy. *Majtény* szó *a*-ja kétségtelenül vallja, hogy nyelvünkbe a ném. tn. még umlaut nélküli alakban, tehát a XI. sz.-ban került át.

E fejtegetésekből tehát következik, hogy nyelvünkben vannak ófelnevet korszakbeli felnémet átvételek is.

(Folytatjuk.)

MELICH JÁNOS.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Pálcát törni valaki mellett. E kifejezést már többször olvastam, újabban egy tud. akadémiai különvéleményben is (I. RICHTER ALADÁR véleményét az Idegen helynevekről), de úgy hiszem, hogy nem helyes. Van egy közszólás: *pálcát törni valaki felett*. E szólás régi jogszokáson alapul. A pálcza a bírói hatalóm jelvénye volt. Midőn az elítélt bűnössel közölték halálos ítéletét, a bíró darabokra törte pálcáját és az elítélt elé dobta. Ezzel azt fejezte ki a bíró, hogy a bíróság befejezte működését, az ítélet ki van mondva, az elítélt immár a hóhére. Ebből kiviláglik, hogy valaki *mellett* (azaz valaki érdekében) nem lehet pálcát törni. BARSÍ FRIGYES.

Szerző. Az *Archaeologiai Értesítő* (XXXV. kötet 381. lap) az Akadémia egyik kiadványában kifogásolja a *szerző* szó alkalmazását: „művészi alkotásoknak nem *szerzőjük*, hanem mesterük, művésziük, alkotójuk vagy építésziük, szobrászuk, festőjük van“. — Úgy hiszem, ez tévedés: a *szerző* szónak általánosabb az értelme és az *alkotásra* is vonatkozik. Pld. „Honunk *szerzője*, diadalmas Árpád“ (Arany), „Egy fecske nem *szerez* nyarat“ (Közmondás), „*Békeszerző*“, „*Házasságszerző*“, „*Törvénytörző*“, „A mindenség *szerzője* Isten“, „Csillagoknak zent *zerzője*“. És hogy művészi alkotásokra is alkalmazhatjuk, ime egy példa GREGUSS Széptanából (80. l.): „A szépségnek ezt a formáját . . . az egyéniség szépségének is lehetne mondanunk, a mennyiben ez a szépség abban áll, hogy a műben a *szerző* egyénisége tükröződjék. TOEPFFER példája a 25 képiróról, a ki azon egy szamarat és rétet festi le. Mindenik híven fest és mégis minden rajz más“. F. B.

Társág (= társaság). MELICH JÁNOS a MNY. XII, 214. lapján azt mondja, hogy a MünchC. Luk. II, 44 *a' tarsag között* (= Vulg. in comitatu) adatában a *tarsag* vagy *társak* helyett áll, vagy pedig íráshiba *társaság* helyett. Mind a két állítás erős tévedés. A MünchC. *tarsag* adata hibátlanul van írva. A régi nyelvben ugyanis többször előfordul a *társaság*: *társág*, *társág* alakváltozata (l. NySz. és ÉrsC. 424). A NySz.-ban a MünchC. adata is megtalálható. KEMENES PÁL.

Slamasztika (vö. MNY. XII, 88). Nem áll, hogy a „m. *slamasztika* a zsidónémet *schlamassel*-ből való“. A m. szó az osztr.-ném. *schlamastik* átalakítása, a *gimnasztika*, *gramatika* = *gymnastik*, *grammatik* analogiájára. A *schlamastik* nálunk közkeletű szó; én magam is, a ki thüringiai születésű vagyok, elsajátítottam Ausztriában való negyven éves tartózkodásom alatt; sőt bizonyos előszere-tettel használom, de talán nem egészen a hagyományos értelemben, inkább objectiv, mintsem subjectiv értelemben, nem: „er steckt in einer schönen Schlamastik“, hanem: „das ist eine schöne Schlamastik“. GARTNER TH. gazdag gyűjteményében, „Fremdes im Wortschatz der Wiener Mundart“ (Zeitschr. f. hochdeutsche Mdd. III, IV, V, 1902 kk.) ez van (V, 111): „šlamásl (?), šlamástik f. Verlegenheit, *jets pin-i in-dv šlamástik*; . . . Dieses Wort soll hebräisch sein (nicht = altfranz. *esclamasse*, wie DIEZ Wtb. 397 meint)“. UNGER-KHULL, Steirischer Wortschatz, 1903: „*Schlamass*, *Schlamassel*, *Schlamastik* fem. verdrieszlicher Handel, Verlegenheit, unangenehme Lage“. Úgy látszik, GARTNER e szavak zsidó eredetét valószínűnek tartja, de nem tudja (III, 149) „ob . . . šlamásl unmittelbar im Verkehr mit Juden erworben oder erst durch besondere Judenkenner, getaufte Juden, zum Teil etwa durch die Studentensprache in die Wiener Mundart verpflanzt worden ist“. Reám a *schlamastik* szó sohasem tett zsidó benyomást; egy felsőausztriai, parasztsaládból származó fiatalabb embertől hallom éppen, hogy ő a szót gyerekkorától fogva ismeri, apjától hallotta. *Schlamastik* kétségkívül nem a *Schlamass(en)* újabb származéka és *Schlamassel* is kiesinyítő, nem pedig az eredeti szóalak. A zsidóból való származtatás — hamarjában nem tudom, hol merül fel először — egészen délibábos; a Deutsches Wörterbuch tekintélye sem teszi valószínűvé (a „I. Grimm, DWbuch“, „Grimmnél“ idézőmód egészen megtévesztő; a szótár illető kötetét HEYNE MÓRICZ dolgozta fel).* A *Schlamass(en)* szó nemcsak a délnémet nyelvterületen él; ismerik pl. Thüringiában is (szülővárosomban, Gothában nem). HERTEL L. Thüringer Sprachschatz 1895 a *Schlamassen* pluralist ismeri: 1. schwindelhaftes Geschwätz (Salzungen, Winterstein); 2. Verlegenheit (Salzungen). *Schlamassen* helyett Ruhla-ban (nem messze Wintersteintől) azt mondják: *Klamassen*. Azt hiszem, innen kell kiindulnunk, ha az etymologiai problémát meg akarjuk fejteni; ezzel már ki is mondtam azt a gyanításumat, hogy a német szavak abba a nagy szótömegbe (nem „jól rendezett sokaság“-ba, ha szabad matematikai kifejezéssel

* Mi *Grimmen* mindig a DWbuch-ot értjük, valamint Du Cange-on, Calepinus-on a Glossarium, Dictionarium olyan kiadásait, a melyekhez nekik már semmi közük sem volt. Szerk.

élnem) tartoznak, a melyre már Zeitschr. f. rom. Phil. 1907, 8 kk. némi fényt derítettem. Annál örömebb utalok erre a cikkemre, mert Rom. Et. Wtb.-jában MEYER-LÜBKE figyelmét, úgy látom, ki-kerülte.* A lat. *grammatica* alak és jelentés tekintetében is a legváltozatosabb torzításokon ment át: *kalamatika*, *galimatias*, *galamanhe*, *engrimanço*, *grimace*, *kramanzen* stb., schreiende Unterhaltung, verworrenes Geschwätz, Umtriebe, Verstellung, Ziererei stb. Német területen talán a *schlimm*, vagy a *schlamm* vagy más ilyen kezdetű szó keveredett hozzá. Ezt a megjegyzést csak ideiglenesnek kívánom tekinteni. Nem lehet addig végleges ítéletet mondani, a míg a *Schlamass(en)*, *Schlamassel* és *Schlamastik* szó alakváltozatainak és jelentéseinek geografiája pontosan meg nincs állapítva.

Már = még csak? A Magyar Nyelvben (IX, 386) ezt olvassom: „azok a nyilvánvalóan onomatopoetikus jellemű igék, a melyek *már* a magyar nyelv külön életében keletkeztek“ s nem tudom másképp németre fordítani, mint: „... welche *erst* im Sonderleben der madjarischen Sprache aufkamen“. A *már*-nak ezt a használatát egyelőre a német nyelvszókásban próbálom magamnak megmagyarázni. *Schon* és *erst* ellentétesek: „es ist *schon* 6 uhr“, „es ist *erst* 6 Uhr“. Ennélfogva correlativumok, egymás mellett, egyik a fő-, a másik a mellékmondatban: „er heiratete *schon*, als er *erst* 20 Jahre alt war“, „er heiratete *erst*, als er *schon* 50 Jahre alt war“. És bizonyos esetekben mindegyik határozó szó olyan szoros kapcsolatba kerülhet az idő-meghatározással, hogy az alárendelés megszűnése után is megmarad: „erst 20 Jahre alt heiratete er“ = „schon mit 20 Jahren heiratete er“, „schon 50 Jahre alt heiratete er“ = „erst mit 50 Jahren heiratete er“. De hogy a fentebbi mondatban hogyan lehetne a *már*-t *schon*-nal visszaadni, igazán nem tudom, ha csak valószínű mellékmondatot nem alkotunk: „welche, als schon das Sonderleben der madj. Sprache begonnen hatte“. A SIMONYI-féle A magy. határozók 2. kötetében (350. l.) nem találok ugyan példát arra, hogy *már* = *még* (*csak*), de az ellenkezőre többet is, a melyeket németül épp úgy ki lehetne fejezni, még a két határozó szónak egy mondatba való tömörítését is: „sie brachten ihn *noch* vor Pfingsten *schon* ins Grab“. Arra, hogy a ném. *noch* és *erst*-nek a magyarban nincsen pontos megfelelője, itt nem kell kitérnem.

(Grác)z

SCHUCHARDT HUGÓ.

Feküfa. Ezt a szót SZEMKŐ A. (MNy. XII, 229) a „kores neologismusok“ között említi. Ebben téved, mert a *feküfa* a MTsz. szerint székely tájszó (l. a *fekvő* czímszó alatt).

Sz. J.

* A 3837. sz. a más cikkeket idéz tőlem; itt *galamaše* így javítandó: *galamanye* (t. i. *galamanhe*-t a szerző *galamache*-nek olvasta).

Feküfa. A DIVALD-WAGNER-féle Erdészeti Műszótár szakki-fejezéseirol szolva, SZEMKÖ ALADÁR a címbeii szót is a „kores neologismusok“ közé sorozza (MNy. XII, 229). Ez határozottan tévedés. A *feküfa* régóta ismert székely szó, a mely többek közt a Vad-rózsákban is föl van jegyezve és a népnyelvben vészdöntötte erdei nagy fát jelent (l. MTsz. *fekvő* alatt). A szónak alakjában sincs semmi nyelvújításszerű, semmi természetellenes. A *feküfa* egyszerűen a. m. *fekvő fa*, a *fekszik* igének ugyanis mind a régiségben (l. NySz. és TMNy. 264), mind a népnyelvben elég közönséges igenévi alakjai a *fekő* és *fekü*, ezeknek viszonya pedig azonos a *seprő* > *seprü*, *fúró* > *furu* stb. szavakéval.

Népfölkelő. E szónak vitájához egy-két gondolattal legyen szabad nekem is hozzájárulnom.

A mostanában, keletkezése után kerek három évtized mulva vitássá lett szót hét évvel ezelőtt, a Nyelvőr 1909. évf. 59. lapján ugyanazon analógiával magyaráztam magam is, mint most PARÁDY ARZÉN teszi (MNy. XII, 129), cikkemről egészen megfedekezve. „Képvisei és rokonai“ című ezen értekezésemben több példáját megállapíthattam annak a jelenségnek, hogy -ás, -és képzős igei névszavainknak szabályos összetételeiből analógia útján olyan összetételes nevek keletkeznek, melyeknek utótagját az -ó, -ő képzős igenév teszi; ilyenek: *népfölkelés* ∞ *népfölkelő* (ez volt éppen az első példám); *rokonérzés* ∞ *rokonérző* érdeklődés; *önmegalázkodás* ∞ *önmegalázkodó* indulat; *közélelmezés* ∞ *közélelmező* ügyosztály; *részvétlátogatás* ∞ *részvétlátogató*. Mindezek újabb nyelvi alakulások, de alig ütközünk meg rajtuk, mert ilyen analógiákra bizonyos készség fejlődött ki már nyelvérzékünkben. Íme ugyanis néhány újabb hasznoló példa: *névmagyarosodás* ∞ „van minden *névmagyarosodónak* aktuális neve“ (Budap. Hirlap 1892. évf. 295. sz., Jakab Elek tárczájában); *végkimerülés* ∞ „[az ápolónó] a *végkimerülónék* utolsó szavait följegyzí“ (Budap. Szemle 123. köt. 165. l.); *bombamerénylet* ∞ *bombamerénylő* (Budap. Hirl. 1909. jan. 27, 15. l.); *vakondturás* ∞ „*vakondturó* harc az, a mi a nyugati fronton hónapok óta dul“ (uo. 1915 július 17, 2. l.); *fülfájás* ∞ „egy növény, melynek nedvét a *fülfájók* fülökbe csavarják“ (Nyr. XLV, 137, a „fülbecsavaró“ tájszó értelmezése).

Első pillanatra ugyanilyen viszonyban levőnek látszik az a két érdekes szó is, a melyet MÉSZÖLY 'GEDEON Tabajdról (Fehér vm.) ismer: az *egyházkelés*, a. m. a gyermekágyból fölüdült asszonynak úgynevezett avatása (l. CzF.-nál az *avat* 2. jelentését) és az *egyházkelő*, a. m. az ilyen avatáshoz járuló nő (MNy. XII, 32, jegyzet). A hasonlat azonban, bármennyire tetszetős, mégis csak pusztá lát-szat, mert nem áll egyébből, mint az utótagok: *-kelés* ∞ *-kelő* egyezéséből. Az *egyházkelés*, *egyházkelő* szavak más természetű össze-

tételek. Ez a szertartási műszó KRESZNERICS tanusága szerint megvolt már a XVIII. században is, még pedig éppen egy dunántúli írónak munkája őrizte meg. VAJDA SÁMUEL tihanyi apátúrnak 1772-ben megjelent *A' mi Urunk Jesus Kristusnak Élete* című művében olvasható ugyanis a következő hely: „A' tisztaságos Szüz Anya meg-tartván a' tisztulásnak törvényét, melyet nem ő néki, hanem a' tisztátalansággal szülő Aszszonyoknak rendelt az Isten, ezzel az alázatos *Egyház keléssel* semmiben meg-nem kissebbítette, hanem inkább nevelte, és tekintetesbé tőtte az ő maga szentségét“ (I. 67). Ugyane szertartás e műnek I, 32. lapján a következőképpen van kifejezve: „olyan törvényeknek engedett [a Boldogságos Szüz], mellyek ötet nem kötelezhették: ugymint mikor *Egyház kelöbe* ment, és a' több tisztátalan szüléknek módgya szerént, áldozatot mutatott-bé tisztulásért“. Az-utóbbi szót, az *egyházkelö*-t KRESZNERICS előtt már SÁNDOR ISTVÁN is följegyezte Toldalékában (1808) ‚introductio, avatás‘ értelmezéssel. Mondanom sem kell, hogy a két szó, *egyházkelés* és *egyházkelö* e régibb adatokban teljesen egy jelentésűek s úgy viszonylanak egymáshoz, mint *keresztelés* ∞ *keresztelő*, *esküvés* ∞ *esküvő* stb. Ám éppen azért, mert az *egyházkelés* és *egyházkelö* nem mai keletű szók, a Tabajdon használt *egyházkelés* és az ottan ‚avatandó asszony‘ jelentésű *egyházkelö* szónak összetételi eredete is egészen más természetű, mint a *népfölkelés* ∞ *népfölkelö*-féle szavaké. Az *egyházkelés*, *egyházkelö* szavak a XVIII. századvégi írónál is bizonyára csak örökül kapott, tehát népies és így természetes kifejezések, s eredetükre nézve alig lehetnek másfajták, mint a *fegyverviselés*, *fegyverviselő*-féle tárgyas összetételek, noha a *kel* igének tárgyas szerkezetét igekötös (*átalkel*, *előlkel* NySz.) példáin kívül nem tudjuk kimutatni.

A *népfölkelés* ∞ *népfölkelö*-féle analógiás fejlődésnek egy érdekes ellenképét is említhetnek. A régi *vakmerő* melléknév mellé ugyanis megfordított irányú analógiával KOZMA ANDOR tollán így született meg a *vakmerés* szó (I. MNy. X, 462).

Az *-ás*, *-és* képzős utótagú összetételek azonban hasonló analógia útján más formájú melléknévek keletkezését is előidézhetik. Így támadt ugyanis a természetes *közbecsülés* összetett szó mellé a *közbecsült* melléknév, pl. már ARANY LÁSZLÓ Délibábok hősében: „Mint houvéd-ezredes esett el apja, Emléke szent volt, híre *közbecsült*“ (I. é. 14. vsz., 1873-iki kiad. 12. l., vö. *becsülés* ∞ *becsült*). Hasonló példa a sok háborús *idegrázkódásnak* ez az egyik következménye is: „A világháború *idegrázkódottjai* között is elég gyakran látunk húszéves öszülöket“ (Új Idők 1916. évf. 395. l., vö. *rázkódás* ∞ *rázkódott*).

A *népfölkelö* szóalak keletkezését azonban a *kelés* ∞ *kelö* stb.-féle analógiák mellett még egy más alakviszony is elősegíthette, a

melynek újabb irodalmi nyelvünkben elég sok példája van. Tele vagyunk ugyanis újabban efféle kifejezésekkel: *bejelentési* hivatal, *bejelentési* lap, postatakarékpénztári *befizetési* lap, *elfogatási* parancs, *fogyasztási* szövetkezet stb. stb. A nélkül, hogy ezeknek az *-ási*, *-ési* végű szavaknak helyessége kérdését most fejtegethetném (egy részük kifogástalan, más részük valóban magyartalan), csak arra utalok, hogy nagy részüknek magyaros helyettesítésére éppen az *-ó*, *-ő* képzős igenév való, s hogy magyarosságra törekvő íróink valóban ezzel helyettesítik is, az idézettekét például így: *bejelentő* hivatal, *befizető* lap, *elfogató* parancs stb. Az ily kifejezésekben egymás mellett járatos *-ási*, *-ési* meg *-ó*, *-ő* végű alakok kétségtelenül szintén hozzájárulhattak ahhoz, hogy a törvényt életbeléptető rendelet fogalmazójának tollából a *népfölkelési* tisztt, *népfölkelési* csapatok stb. kifejezések mellé egyszerre a *népfölkelő* alak is előpattanjon.

A *népfölkelő*-ben a *nép* szó — a mint már N. Gy. is megjegyezte, XII, 128 — valóban nem lehet olyan minőségi jelző, a minők a SZILY fölsorolta összetételek előtagjai: *paraszt-ember*, *paraszt-gazda*, *úr-lovas* stb., XII, 32. Ha ugyanis *nép*-es összetételeinken végigtekintünk, azt találjuk, hogy bennük a *nép* előtag vagy tárgya, vagy birtokos jelzője az utótagnak, mint pl.: a) *népámítás*, *népámító*, *népboldogító*, *népbutító*, *népgyűlölő* stb., ezek ősi minták után alakult, természetes, magyaros összetételek; b) *népakarat*, *népáradat*, *népének*, *népköltészet* stb., ezeknek egy része azonban már minden valószínűség szerint német hatás alatt támadt, bár magyarság szempontjából sem lehet ellenük kifogást tenni. Erősebben az olyan összetételeken érzik a német íz, a melyeknek utótagja személyfogalom, minők: a *népbarát*, *népénekes*, *népköltő*, *népszónok-félék* (németül Volksfreund, Volkssänger, Volksdichter, Volksredner stb.). Ilyen *népköltő*-féle összetétel volna SZILY szerint a *népfölkelő* is. Ám ha efajta minták idézték volna elő, alig mondhatnók magyarosnak.

A mint azonban kifejtettük, a *népfölkelő* szót más természetű, de eredeti magyar analógiák idézték elő, benne tehát bizvást éppúgy megnyugodhatunk, mint a hogy megnyugszik nemzetünk azon harczosainkban, a kiket a szóval nevezni szoktunk. A *népfölkelő*-nek helyeslése és elfogadása nem jelenti azt, hogy most már néplázadót, népzendülőt, népporrongót s egyéb effélét is mondanunk lehetne. Ilyen szavakra szükségünk nincs, ezeket analógiás nyelvalkotó szellemünk nem hozta még létre, ezek tehát hibák maradnak, a nélkül, hogy a három évtizedes múltú *népfölkelő*-re árnyat vetnének. Az analógia a nyelv természetes fejlődésében csak lépésről lépésre hódít, de hódításainak örülünk és használjuk minden vívmányát nyugodt lélekkel fogalmainknak *magyar* szóval való kifejezésére, hálásan fogadva azt a mozzanatot, hogy nem kellett idegen szó átvételére szorulnunk, a mi újabb irodalmi nyelvünkben, sajnos, oly

gyakori jelenség, mert nyelvészeink és nyelvüvelőink nem állnak eléggé résen, hogy egy-egy ilyen jövevény irodalmi szókincsünkbe kipusztíthatatlanul be ne furakodhassék olyankor is, a mikor a maga idejében nem lett volna nehéz föladat a fogalomra eredeti magyar kifejezést kitalálni.

ZOLNAI GYULA.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

árva legény 1. kér.

„Az farkasnak mondják, hogy pater noster, de ő azt mondja: *bárányláb*“ (Körm. ltr. Miss. Csáky László 1628).

„Ifjúságotmól fogvást úgy tanultam, hogy az mely törököt *Besliának* hínak, az soldos török mindenkor — sem iszpája, sem aga“ (Káldy Péter kapitány 1660 okt. 24).

„*Beste lélek kurafiak!* alá is út, föl is út; fő szélre is száz mérföld, ut szélre is száz mérföld; nyitva az kapu elmehettek . . . kit vén kopónak, *czurkosnak*, majom ábrázatúnak, *puskatoknak* nevezett . . . *csürtösnek* nevezte“ (Zala-Szent-Györggyári inquisitio 1678).

„Modiat latvan, valami *boszcwkath* keöllene az Theöreöken myvelnwnk“ (Zrinyi György 1592 okt. 10).

czurkos 1. *beste*.

„Horváth Bálint uram felül feőleötte gonosz hírt hallok, igen nehezen mondgyak lenni, *meg czeömeölleött* volt s immár szinten el nehezedett; utanna az szalonoki feördeöst vittek hozza“ (Büky János deák 1624 decz. 5).

csürtös 1. *beste*.

„Az préset és az *dorzatoth* nem tudhatiuk hol vagyon“ (Hodászyné 1622 nov. 20).

„Bizony méltó volna fel serkennünk. De ha Istennek rajtunk az ostora, hogy magunk *ékeivel* faggattatunk, csak azt remélhetjük, hogy mind az fa s mind az *ék* el hasadoz és félő, az ki az ujját vagy kezét közel teszi az hasadáshoz, hogy oda ne szorítsa“ (Forgách Zsigmond 1643 aug. 28).

Falompá 1. *sajt*.

Grécz 1. *rész-sik, sajt*.

„Ez levelem vivő iámbor szolgámat küldvén be Horvát országban, Bán uramhoz ök.-hez néminemü *Grottához* való tengeri eszközök és csigak végett“ (Pálffy Miklós 1657 márcz. 17. a kertjében készülő grottához kér tengeri eszközöket).

„Ázon is feő faias, natha hurut volt, *meghis igeztek volt*. Immar azert jobban vagyon“ (Dersffy Ferencz 1597 decz. 24. Lakompakról írja leánya betegségét).

indiai tyukfi 1. *sajt*.

janker 1. *pametti, paletti*.

juhsajt 1. *sajt*.

„A hidakat is ereős bwnthethes alatt meg parancsollyuk, hogy minden *keletheket* és hydakat meg erősítsenek, hogy minden *keletheken* és hydakom kesedelem nélkül által hozhassak az algyukat és lövő szerszámokat“ (Hathos Bálint 1619 szept. 31).

„Írja Nd. hogy azt várta Nd., hogy én Nt. *leány kérni* avagy *táncz osztani* el hyam. Ily *árva legényről* el higgye Nd. hogy nem igeu gondolkodnak az mostani új erkölcsben öltözött emberek. Ily

árva legénynek nem lévén több szánója Nagyságodon kívül“ (Czobor Imre 1625 ápr. 26).

„Ha az *koronka* ki nem tellyesedikis ez feköttö giöngieböl, ne gondollyon vele, csak az feköttö legien zép, az mátkám képiben is kérem“ (Török István 1609 18. márcz. Szécsen).

kösnýék? l. *sajt*.

leány kérni l. *kér*.

legény (árva —) l. *kér*.

„Egy kis kölyök agarat küldöttem. Bizony énnekem kedves *marhám* volt, de az Kd. kívánságát magam kedvénél feljebb becsülöm. Jó leszen sátor őrizni, ha nem egyébnek. Az pápai kuvaszok nem bánják elmentét innen“ (Pápa, 1630 okt. 29. Csáky László).

„Az minemü ötven Haydum három hétig iart fölső s alsó Baranya vármegyékben, pécsi és siklósi *mecekekben* . . . Kanisára hoznak 1000 szekér *peszmeget* s mindenféle élest (Radanay Mátyás 1685 decz. 8). — Ugyanaz írja nov. 29-én: „Hayduim is pécsi *mecekekre* mentenek, kik arra vigyáznak, hogy ha az török evvel az hold világgal élést és portékát Kanisára fog-e bévünni.“

„Ismeg *megsakoşodott* keze és föl kell mecezeni“ (A szalonaki porkoláb Batthyány Ádámmhoz 1653 nov. 2.)

osztani (táncz —) l. *kér*.

„Lattya azt az igaz Isten, hogy az Bechi *Padymentum niomas* és *iaras* nekem egy maakzemnyire sem kellett volna most“ (1605 Pernezy de Oztopan).

pálczavas l. *vas*.

„Ilyen *pamellit* kell venni . . . Az ígért *Jankert* meg hoztam s mind az *Jankert*, az arany *pamellit* . . . *paletlit* küldtem mustrának“ (Poppel Éva a fiához a lakodalmi ruhákról 1632 január 11).

peszmege l. *meccset*.

Batthyány Ádám 1632-ben meghagyja, hogy menyegzőjére „*pip-formára*“ csinálják a „tüzött ujjakat“, „*mivel ha pipek nem lesznek*“, meg nem adja az árát a gyöngyfűzőknek (B. A. levele az anyjához 1632 január 7).

Potol l. *sajt*.

présrakaja l. *tölgyfa*.

puskatok l. *beste*.

rakaja l. *tölgyfa*.

„Wollt mir die gnade erzeugen und wollt mir etliche schöne ungarische Mädeln schicken und auch auf Garstrickenwerk und *fargatoth rece*“ (1608. nov. 15. Boroszló, M. Truzkyn geb. Lobkovitz).

Regede l. *réz-sík*.

„Kegyelmed ket aytho közibe teszy az uiaith, de felő, hogy ott *rekednek*“ (Széchy Miklós 1623. jun. 25).

„Nd. hozatna egy keotes *rez sikot* illien zinöt . . . Az hol *syrnak* sehol zeret nem tudtam tenni sem *Regedében*, sem *Greczben*. Hanem most innend mennek Győrbe es ha találnak, hozatok onnand annyit, hogy mind az előbheni es az mostani hamoknak elég legyen.“ (1619 aug. 22. Zarka János; a levél melléklete egy „*réz-sík*“. Ez pedig nem egyéb, mint bronz-színű vékony bőr.)

„My penygh az adopynz dolgat illeti, körül Nd. ennekem parancsolt, hogyha *fel rottam-e* azt az somma pynzt reaiok az polgarokra s meg adgyak-e? Azt irhatom Nnak, hogy *megh rottam* eddygh mindenestül üket, mely *rouasnak*, az mint *rovom* üket,

hözwen (sic!) es bechülven, ky jobban byria magath s ky myth adhat, ugy *rovom* üketh . . . Azert Nd. informatiora Jakopelezi *Walpottsagot* mint *rottam meg*, fel kültem csak azt az egy walptiat . . . My az *Syrovina* pynzt illeti (a makkoltatás díja ez!), azt most zedetem“ (Thurkovics György Batthyány Ferenczhez 1615 decz. 6. Zamlácsa).

„Grichi ihásszal nem tudom, mit akar Nagyságod . . . *Gréczbe, Potolban, Falompára* mind horgya az *ihajtokat* es kereskedik az Nd. jövedelmével . . . Tartjok az tehénnek szarvát, más ember feji“ (Puh György 1640 Dobra).

„Az ky fey ketheöth chynalt . . . Nd. megh afele Aranyath kwlygen kybol *keosnyeketh* (!) chynallyon es zaz zem Islogoth kwlygen. Rosa wyzeth wethettem egy pynthel, egyeb fyweknek ys az kyknek az eleöthys wethetthem wyzeth, mostan azoknak wethetthem wyzeth, hanem Nd. irna megh mynd az altal, hogy Nd. mynemeö fywyzeketh akar egethetny . . . adotth *othot saythoth* negyven negyeth. Az Thykos mayorban vagyon 200 *Thykyfy*, 90 *Indiai Tyk*“ (Parny Petronilla Zrinyi Doriczához 1575 jun. 7. Újvár).

sik l. *réz sik*.

sínvas l. *vas*.

sírovina-pénz l. *róvni*.

„Hoztanak Tamariscus fát, három kötéssel és *nyul somot* egy néhány kötéssel; az kertész itt megnézte“ (1626 Farkas János deák lev.).

„Kivánom azt minden dolgaiban, hogy az jó Istennek fölül az menyekből való áldomása kedvesen *származnék* Kdre“ (Zrinyi Doricza 1607 jul. 5).

„Noha későn az útnak rosszasága miatt, de jó egészségbe érkezünk fel s a városon (Grác) kívül két egész nap *meg szellőztetének* bennünket s az után két izben való esküvésem után úgy eresztének be“ (Sellyey Pál, Graz, 1656 nov. 30).

táncz osztani l. *kér*.

„Fy Gerenda *Tölyfa* 20, Mester Gerenda *Tölyfa* 4, Szelemen *Tölyfa* 4, Préss *Rakajanak* való *Tölyfa* 6, Szomfák (?) 200, Talpfák *Tölyfák* 10“ (Horváth János 1639).

valpótság l. *róni*.

„Az Nd. parancsolattya szerint az vassat, úgy mint három mása *sin vassat* és két mása *Pálcza vassat* az tár házból kivettem. Kivántatik még három mása *Pálcza vass*“ (Horváth Miklós 1655 febr. 15).

zsr l. *réz-sik*.

ÖDÖNGÖ ÁBEL.

HÍRLAPJAINK MAGYARSÁGA.

XVI.

(Különféle lapokból.)

55. „Nem hiszem, hogy Angliának kedve volna Japánt *beengedni* Ázsia legértékesebb részébe.“

„Egy olyan és biztos nagy jövedelmet, mint a mindennemű sorsjátékok rendezése, nem szabadna kezéből *kiengednie*.“

„Lezárták, de nyomban *kiengedték*.“

„Andrássy kifogásolta, hogy az a nyilatkozat, hogy Lengyel-

országot nem fogják az orosz uralom alá *visszaengedni* többé, csak a német birodalmi kancellár részéről történt meg.“

„Oroszország *átengedi* a román lövészert.“

[Az „enged“ igének ily értelemben való használata kétségtelen barbarizmus, a német *lassen* botor majmolása. A jó magyar ilyenkor vagy „ereszt“ vagy „bocsát“ igével él. Jól tudja ezt az *Arva fiú*, mert így rimánkodik anyjának:

„Anyám, anyám! hideg van itt,

Bocsáss be“.

és: „Anyám, anyám! *ereszsz be* már,

Ehetném.“

Az *egri leány* is így évődik bekéredzkező kedvesével:

„Nem *eresztlek*, ki se nyitom“

és: „Szegény madár! *bebocsátlak*.“

Petőfi is aligha „engedi be“ múzsáját, ha így nem kéri:

„*Ereszsz be*, én múzsád vagyok“.

Ambrus gazdának azonban vissza kellett szegyenkezni a kocsmába,

„Mert nem *ereszté be* felesége“.

A *lengyel anya*, bármennyire szerette is fiait,

„*Elereszté* egy nap mégis mind a négyet“.

Csóri vajdáék azt határozták, hogy

„Nem *bocsátjuk* többé a magyart a várba“.

Jóka bajban van,

„Mert a katonáit mind *haza bocsátá*“.

Lőkös uram panaszképen mondja a cseh király-császárőről:

„Sok, sok idő mulva *magához eresztett*“.

Így szól a szerencsen király a kutyafejű tatár népek fejedelmének:

„Kedvemért *bocsásd át* országodon őket“

t. i. a magyar huszárokat.

Az ellágyult Petur nem azt mondja Bánknak:

„*engedj!*“, hanem „*ereszsz!*“

De minek folytassuk? Úgy is hiába! A pesti nagysága ezután is csak „elengedi“ vagy „haza engedi“ a cselédjét; a reszkető gyerekek csak így fogják mondani: „engedj“ (sőt „engess“) el már; az iskolákban csak ezt hajtják tovább is: „kérem, tanár úr, tessék *kiengedni!*“ S a jó tanár úr csakugyan „kiengedi“, a helyett, hogy „kieresztene“.

A hírlapok pedig „egyik fülükön *beeresztik*, a másikon *kieresztik*“, a mit beszélek. Még örülnöm kell, hogy nem „beengedik“, „kiengedik“. Ambár ennek is eljön az ideje.]

56. „Az alkotmányos demokrata-párt *négy dumaképviselőjét letartóztatták* a hadseregben való titkos agitáció miatt.“

[Ebből csak azt érthetem, hogy a demokrata-pártnak négy dumaképviselője van, s ezt a négyet letartóztatták. Pedig nyilván azt akarja mondani, hogy a képviselők közül négyet letartóztattak. Tehát, hogy félreértés ne támadhasson, ez a helyes szerkesztés: „Az alkotmányos demokrata-pártnak (a *nek*-rag nem maradhat el) négy dumaképviselőjét *letartóztatták* (alanyi ragozás, mert a tárgy, noha birtokoszemélyragja van, határozatlan)“. Még jobb előre tenni az igét, így: „Az alkotmányos pártnak letartóztattak négy stb.]

57. „A montenegrói sebesülten nem mehet haza a harezterről, csak *halottan* hagyhatja ott a csatateret.“

[Miért nem *holtan* vagy *halva*? Amaz szokatlan, s csak versben tőrjük meg:

„És a *halottan* is deli
Hölgyet lovára emeli
S Oroszlánkőre felrobog“ (Arany: „Katalin.“)

58. „Az egységes olasz nemzet semmi más harcztéren nem foglalkoztatott óriás hadsererege *hüdötte*n terül el Tirol hegyei alatt.“

[Igazi paralytikus szó. Ebből lett: „szél-hüdik“, melynek képzője (hüd) van benne önállósítva. Soká garázdálkodott az orvosi nyelvben. A BH., úgy látszik, új életre akarja kelteni.] LEHR ALBERT.

NÉPNYELV.

Szólásmódok és tájszavak.*

Af főd sír alatta. (Így is: Főd terhe. Emberről.)

Af féreg ette meg. (Nem volt, a ki gondolja a szegény, öreg magános embert. Vagy elzüllött, részeges, így aztán magára maradt emberről v. asszonyról.)

Ah házi tolvajtól nem lehet eléggé óriszkesdni.

Ah hideg kirászta utánna. (Valami nagy baj, pl. verekedés, tűz, rémület stb. után.)

Ah hínárból hogy mászik ki. (Értsd hozzá: nem tudni.)

Ah hová nem tettél, ott ne keress.

Aj jármot nyakába akasztotta. (Nagy terhet, bajt vett magára.)

Aj javából való. (Termesztmény, ruha, bútor vagy, szerszám.)

Aj jó kutyát se kék (= kellenék, kellene) kiverni. (Értsd hozzá: olyan kemény, zord az idő.)

Aj jó malom mindent megöröl. (Jó fogú gyerekről.)

Akár egyik ujjom harapom, akár másikat: mindenképpen fáj.

Ak kenyérhez sajt is jó.

Ak kenyér is popa lesz még! (Válogatósra. Mintha ezt értené: Lehet még olyan helyzetben, hogy a kenyeret is kalácsnak, legfinomabb süteménynek tartaná, csak juthatna hozzá!)

Ak két kulacsot v. két szűrt viselő embertől óriszkeggy!

Ak ki a túsztól nem fél, az Istentől sem fél.

Ak ki délig kurta, dél után is kurta. (Másutt: A ki d. k., d. u. sincs farka; értelme: a ki fiatal korában hitvány volt, férfi és öreg korában is olyan marad!)

Ak ki eszik, iszik rá.

Ak ki jól köt, jól ód.

Ak ki mást megbecsül, magát becsüli meg.

Ak ki utójjára marad, húzza be az ajtót.

Akkor add (az eladni valót), mikor veszik.

Aláásta am más (ember) becsületét, v. a magáét.

Alábbhagyott ad dicsekvéssel v. fennhéjázással v. henczegéssel v. rágalmazással, mikor megpirították, v. ak körmire koppintotak v. megfélemlítették v. megfenyegették.

Alázatos macska nagyot ugrik.

Alig húzza az inát.

* Vö. MNy. XII, 91.

Alig nyeli any nyálát.

Alig tipeg-topog. (Igen gyenge, öreg.)

Alig vakkant eggyet: alig szól egyet. (Tehát nemcsak kutyáról.)

Am macska is ott ólálkodik, ah hol egeret érez.

Am mej kutya eczezer átússza a Körözst, mászszor is neki dűl az annak.

Am mej jánnak sok asz szeretője, kevés ak kérője.

Am mej tyúk sokat kárál, keveset tojik.

Am mijen kalapja van, ojannal köszön.

Am mi szemének, szájának kell (t. i. adnak neki).

Anyit se mond, hogy eb vagy kutya.

Ap pap is az oltárról él.

Apostolok lován megy v. jár.

Asz szegénnek szerencséje is szegén.

Asz szerencse szárnyon jár, ak kire száll, aj jól jár.

Asz szóhajtás háládatlan mesterség.

Asz szó azzal több. (Mintha mondaná: ne beszélj, hanem tégy!)

Asz szuflája se jó.

Átáll vagy beáll a folyó: befagy.

(Folytatjuk.)

Id. R. VOZÁRY GYULA.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

56. *Sete* = *suta*. K. A. honvédfőhadnagy úr ezt írja nekünk: „M. T. Szerkesztőség! Mai napon (máj. 23.) egy beszélgetés kapcsán vita fejlődött ki egynehányunk között a köv. 2 kérdést illetőleg:

1. Használatos-e a *sete* szó = „*suta*, *balkezes*“ értelemben.

2. Arany melyik szót használja gyakrabban: a *seté*-t v. a *sutá*-t.

Tisztelettel kérjük a T. Szerkesztőséget, hogy legyen szives e 2 kérdésben bennünket felvilágosítani“.

Válaszunk ez:

1. A „*balog*“-ság kifejezésére sok szó van nyelvünkben, mint: *balkezes*, *balkezű*, *balogos*, *balka*, *balogács*, *balócz*, *banyak*, *esális*, *senye* (*sene*), *sunya*, *sete*, *suta*, *sete-suta* (*setye-sutya*), *sene-suta*, *suti*, *süti*, *sütü* (*balogsete*, *balogsüti*, *balogsuti*, *balogsütü*). Köztük van, íme, a *sete*, mely nagy vidéken használatos (l. MTSz.). Határozója is: *seté*-n.

2. Hogy Arany a „*seté*“-t használja-e gyakrabban, vagy a „*sutá*“-t? Kissé fogós kérdés, melyre legjobb lesz feleletül példákat hozni fel verseiből:

„Ügy de, monda Lőrincz, az én kezem *balog*“ (Tsz. II. É.)

„Kardját *senye* Lőrincz forgatja emberül“ (Tsz. VI. É.)

„Hogy előbb *senye* volt, most nem jut eszébe“ (DJ. 2. dolg.)

„Lódul *sete* Lőrincz új viadalára“ (Tsz. II. É.)

„De most im beugrat egy *balog*, egy *sete*,

Kérdezi a népség: Vajjon ki lehet e“ (DJ. 2. dolg.)

Látni e példákból, hogy A. „*balog*“-on és „*senyé*“-n kívül a *seté*-t használja; az utolsó példában, mi több, vele magyarazza a „*balog*“-ot. A *suta* szóval hát talán nem is él? Él bizony, még pedig gyakrabban, mint amazokkal; de, jól megjegyzendő, *soha* „*balkezes értelemben*“ (l. a MTSz.-ban *suta* különféle jelentéseit). Ezt bizonyítják a következő idézetek:

„Ezek nem czimerrel, bokrodzó sisakkal,
 Jöttek *suta fővel*, egyszerű sipakkal“ (Tsz. VII. É.)
 „Étül, forgó-tollal, sisak-ellenzővel
 A lovag, — utána Benceze *sutább fővel*“ (Tsz. VIII. É.)
 „Boglyák tetejéről egy-egy *suta gén*
 Néz szét aratóknak vidám seregén“ (Vásárban)
 „Összeszedi a bolond *sete-suta képét*,
 Úgy üli meg a király aranyos karszékét“ (Pázmán I.)

Végül ide írok egy csufolódó versikét:

„*Senec-suta*, savanyú,
 Tyúkot eszik sz. rostú.“

LEHR ALBERT.

57. A **Budapesti Hírlap** f. é. május 26-iki száma közli mint Kolozsvárról beküldött hirt, hogy „Bethlen Ödön gróf főispánt ki-tüntetése alkalmából küldöttségileg üdvözölték Kolozsmegye, Kolozsvár város, az Erdélyi Református Egyházkerület és a munkapárt. A küldöttségek szónokai voltak *Haller* Gusztáv polgármester, *Bőr* Elek egyházkerületi főgondnok és *Nagy* Károly tanár“. Hiteles forrásból megtudtuk, hogy a főgondnok urat *Boér* Eleeknek hívják. A B. H. kitűnő újdondásza azonban lapjának saját külön fonetikai szabályai szerint az *oé-t* (vagy táviratból az *oe-t*) *ö-nek* véve, a nevet *Börnek* olvasta és írta, s így változtatta *Boér* Elek vezetéknevét *Börre* helyesírási alapon. No de nem baj; a B. H. legalább következetes maradt önönmagához.

N. Gy.

58. **Barátnő**. A Vas. Ujság 1916 19-ik számában egy kép alá ez van írva: „özv. Halassy Károlyné Sass Zsófia, Petőfi *barátnője*, a ki most halt meg kilenczvenhárom éves korában“. Szerintem a *barátnője* minden tekintetben hibás, sőt — sértő. Kérdem, hogy kellett volna helyesen ezt kifejezni?

K. P.

59. **Alföld = Niederfeld??** KAINDL RAJMUND, az ismert osztrák tudós egy most megjelent művében, mely az osztrák és magyarországi németeket tárgyalja, azt állítja, hogy e magyar szó: *Alföld* pontos átvétele e német szónak: *Niederfeld*, mely az Alföldet jelzi. Igaz ez? A *Niederfeld* szó előttem teljesen ismeretlen, azt sem hallottam, hogy a németek így nevezik a mi Alföldünket; ellenben a magyarban van az *alföld* mellett *felföld* is.

KIVÁNCSI TAG.

60. **Sal: Erasm.** A NySz. *csatora* alatt ezt közli: „Cziatorara hahotara ki öntetni (Sal: Erasm. 10)“. Minthogy a források jegyzékében nincs megmondva, mit jelent a *Sal: Erasm.* rövidítés, tisztelettel kérek felvilágosítást. — Felelet: A *Sal: Erasm.* rövidítésről már másutt is volt szó (I. BALLAGI, Régi m. nyelvünk I, 546), azonban megfejtte mind ez ideig nem volt. Az idézet „Az erkölcsz nec tiztesseges volta, kire tanit Erasmvs“ (első kiadás 1591, következő kiadások 1596, 1598) cz. műből való. Itt a 10. lapon ezt olvassuk: „ita gaudio immoderato in cachinum effundi, parum decorum est . . . igitur mertekletlen örömmel *cziatorara* (hahotara) kiöntetni keueffe illendő“.

Sz. K.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XII. KÖTET.

1916 OKTÓBER

8. SZÁM.

Levente.

A *levent*, *levente* szónak és a régi magyar *Leventa* személynévnek CORNDESTÖL és PRAYTÓL kezdve RÉTHEI PRIKKELE MARIÁNNAK és ÖDÖNGŐ ÁBELNEK folyóiratunkban nem rég megjelent cikkéig nálunk és a külföldön is egész kis irodalma van. És mégis — vagy talán éppen ezért — feltűnően sok a hibás és hiányos adat, téves állítás, a melyek cikkből cikkbe, közleményből közleménybe vándoroltak, a nélkül, hogy valaki az összes forgalomba került adatok forrás-szerű kritikájának fáradságos munkájára vállalkozott volna.

Voltaképen nem is egy, hanem három, igaz hogy sokszorososan összehasonyoltott kérdéssel van dolgunk: külön kell tárgyalnunk a hódoltságkorabeli *levent*, *leventa* szónak, a nyelvújítók *leventéjének* és az árpádkori *Liūnti* ~ *Leventa* személynévnek a történetét. Kezdjük az előbbivel.

Hogy a délkeleti Európában és a Földközi-tenger mellékén elterjedt *levent* szó közvetlen forrása az oszm. لوند *levend*, abban mindenki egyetért. Csakhogy az oszm. *levend*, a melyről alább még bővebben lesz szó, szintén jövevény; persze nem az újjör. λεβέντης, ill. az ol. *levantino* átvétele (így már DU CANGE, Gloss. mediae et infimae graec., s újabban is MIKLOSICH, Denkschr. XV, BUDENZ, NyK. VI, 308, SZARVAS, Nyr. VI, 444, ŞAINEANU, Infl. or. I, 235, TIKTIN stb.), hanem perzsa kölcsönvétel: لوند *levend*. A perzsa szónak VULLERS nagy szótárában következő jelentéseit találom: 1. ‚homo piger, iners; 2. is, qui conjugem singulari amore amat; 3. voluptati deditus; 4. qui cauponas et lupanar frequentat; 5. meretrix; 6. famulus, servus, mercenarius‘ (II, 1106). JOHNSON perzsa-angol szótára a *levend* szónak még következő jelentéseit is ismeri, a melyek a mi szempontunkból különösen érdekesek: ‚free, independent; without a fixed residence; a libertine, who fears not God nor regards man; ignorant; a naughty boy‘ (1073). Ugyane jelentései az oszm. *levend* szónak is előkerülnek: ‚qui proprio appetitui obsequitur, qui quo vult, pergit et ad libitum suum vivit‘ MENINSKI IV, 241; ‚a roystering, free and easy rough, a scapegrace‘ REDHOUSE 1645. Emellett azonban az oszmán-törökben

sajátos jelentése is fejlődött: katonai műszóvá lett. „A *levant* szó eredetét illetőleg meg kell jegyeznünk — írja ÖDÖNGÖ ÁBEL MNy. XII, 179 —, hogy a törökök a *levant* szón mindig az albán vitézeket értették. Az albánokról tudjuk, hogy nem csupán a balkáni népek legkiválóbb harcosai voltak, hanem a török seregek is ők alkották színét-javát.“ Megengedem, hogy voltak a *levendek* között albánok is, de azért még sem mondhatjuk, hogy a *levend* albán vitéz volt. A *levend* önkéntes katona volt szárazföldi irregularis csapatokban és a hadihajókon. Íme néhány, részben egykorú szótári bizonyíték: BERNARDINO, Voc. ital.-turchesco (Roma, 1665) III, 2073: „soldato volontario“; MENINSKI (1780) IV, 241: „voluntarius aut proprio motu miles, qui apud classem navium portae ottomanicae militant; *mażar levendati*: milites hungarici, stipendia non merentes, seu lege soluti“; REDHOUSE 1645: „an irregular military force recruited from the town roughs and put under discipline to control the rebellious Janissaries, a corps of naval gunners; also the household troops of Pashas“; BARBIER DE MEYNARD, II, 709: „soldat volontaire, espèce d'aventurier enrôlé autrefois dans la marine et les corps francs“. Megerősítik ezt a történeti források is: VERÁNCICSnál az 1568-iki béketervezetben ezt olvassuk: „ . . . decretum est, ut in posterum a conclusione pacis huius neutri partium, nobis ac nostris uzkokos, hajdones, vagosque et errabundos homines, imperatori vero Selymo ac suis *levantas*, martolossos, haramias et idgenus alios gregarios intertenere, fovere, alereque non liceat, quicumque scilicet alterutrius principis stipendio non sunt conducti, neque sub disciplina militari serviunt, sed rapti ac furtivis praedis vivunt, et promiscue in omnes pari studio exercerent latrocinia“ (Mon. Írók V, 223). De *levend*nek nevezték a hajóhadon szolgáló önkéntes katonát is. RICAUT, II. KÁROLY angol király rendkívüli török követének, WINCHELSEYnek a titkára ezt írja a *levendek*ről: „Li Turchi chiamano *Leventi* li Soldati, che volontariamente s'arrollano sopra li registri dell' Arsenale, e che s'obbligano di seruire ogni state in mare con sei mila aspri di paga, e col biscotto per tutto il loro viaggio. Li più valorosi di quelle genti sono certi montanari della vicinanza di Troia nell' Anatolia; si chiamano ordinariamente Gasdaglij . . .“ Tehát RICAUT szerint a flottán szolgáló *levendek* színe-java anatóliai volt. Ismeri a *levend* e két fő jelentését HAMMER-PURGSTALL (Gesch. des osm. Reiches V, 236, VI, 187, VII, 198, VIII, 57—V, 499) és THURY JÓZSEF is (Tör. Tört. I, 414). Újabban átvitt értelemben ‚qui a fière mine, hardi, audacieux‘ (BARB. DE MEYN.) jelentésben is előfordul.

Az oszmán hatalom terjedésével a *levend* szó is elterjedt a szomszédos népeknél: kgör. λεβέντης ‚praedo‘, λεβεντιάζειν ‚praedari‘ DuC.; újgör. λεβέντης (olv. *levéndis*) ‚schöner schlanker mann, schneidiger junger mann‘ | ol. *levanti* BARB. DE MEYN. II, 709 (vö. VOLTAIRE

Candidejában is a XXVII. fejezetben: *le levantí patron*), nyilván népetymológiás alakulás a *levante*, *levantino* szavak hatása alatt; sp. *levandí* 'soldado, guerrero'. A bennünket közelebbről érdeklő szláv nyelvekben: bolg. *leven*, *levént* 'junger, starker mann' | kisor. *lévéneć* 'hochgewachsener, rüstiger mann; haidamake' BERN. EtWb. I, 704 | szerb-horv. *levénta* [első adatok a XVI. sz.-ból] 1. 'tengerész v. katona a török gályákon; 2. ált. török katona; 3. ált. katona, vitéz; 4. henyé gavallér' HASz. | oláh *levant* 1. 'türk. marinesoldat; 2. art berittener mietsoldat in den fürstentütern'; 3. als beiname der haiduken, etwa: 'tapfer' TIKTIN.*

A hódoltság korában a *levant* szó nálunk sem volt ismeretlen. A legrégebbi adatot FERHÁT budai basának 1590 április 23-án kelt leveléből ÖDÖNGÖ ÁBEL idézte (MNy. XII, 179). Időrendben az a két adat következik, a melyet RÉTHEI PRIKKEL BETHLEN GÁBORNAK 1618-ban írt leveleiből idézett (MNy. XI, 457). Jelentésüknél fogva legérdekesebbek azok az adatok, a melyeket egy 1674-ben megjelent „Politica Philosophiai Okoskodás-szerént való rendes életnek példája“ cz. muokából részben már SZARVAS Nyr. VI, 442 közölt (a NySz.-ba csak egyet vett fel): „ . . . od magad, mindent ne hidgy, felette *leventség*h . . . Domicianus Császár a hízelkedőknek atta vala füleit, mindeneknek hit . . . felette *levant* Császár, *leventséginek* vétkével egész birodalmának nehézségére volt“ (C 11b); „Ne akarj hinni mindent, mellyeket hallasz, mert *leventség*h vagy on benne“ (C 12b); „Ne tánczolj *leventül* Macedonai Phileppel . . . sem Néroval nevedségesen ne hintókázzál“ (D 9b). A felhozott helyeken a *levant*, *leventség* jelentése csak 'oktalanság, könnyelműség' lehet. A munkát szerzője, G. C. I. nemes ember, a címnap szerint, deákából fordította magyar nyelvre; érdekes volna megtudni, mi volt az eredeti szövegben

* Mellékesen megemlítem, hogy MIKLOSICH (Die fremden elemente in den slav. sprachen, Denkschr. XV.) azt hiszi, hogy a m. *legény* szó is a tör. *levend*-del függ össze; noha BUDENZ NyK. VI, 308 figyelmezteti tévedésére, alaptalan állítását Türk. El. II, 119, Anh. 77, 166 újra megismétli (sőt ez utóbbi helyen megszerzi a következő zagyvalékkal: „klr. *lévéneć* < magy. *led'in*, *l'egin*“!). MIKLOSICH után indul a HASz. VI, 24 is. Sőt BERNEKERBEN is nyoma van MIKLOSICH tévedésének; az EtWb. *lévéneć* cikke, KORSCH, Arch. IX, 520 figyelmeztetése ellenére is, még mindig egy lemma alatt tárgyalja a két össze nem tartozó szót.

Hogy mennyire nem szabad MIKLOSICH adataiban vakon megbízunk, arra jellemző adat a következő. A Türk. El. Anhang 20 *çalma* cikkében nagy meglepetésemre ezt találom: magy. *csalmadár* 'lockvogel'. Ebből nyilvánvaló ugyan, hogy M. tudta, hogy az oszmanliban van egy perzsa eredetű *-dar* nom. poss. képző; tudta azt is, hogy nem ugyan a csalogató madárnak, de legalább a vadászszólyomnak a fejére *csalmát* szoktak húzni, de azért ez a tévedés a szerző magyar tudományára mégis szomorú fényt vet!

(*levitas*?). Régi íróink közül a *levant* szót még csak ZRINYI használja, horvátos *levantá* alakjában: Szig. Vesz. V, 36, 59, 62; X, 58; XI, 60, 67; XII, 74.

A mai irodalmi nyelv *levente* szavát a nyelvújítóknak köszönhetjük. HORGER, Nyr. XXXI, 157, SIMAI, NyF. XIV, 38 és SZILY, NyÚSz. II. szerint DUGONICS elevenítette fel s honosította meg. S csakugyan DUGONICS mindjárt az Etelka elején (19. l.) *levantás indulatokról* beszél s a *levantás* szóhoz a következő jegyzetet fűzi: „Vélekedgyenek mások a *Leventá* szóról akár-miképen: Elég az: hogy még most-is fenforog a' Tisza-mellékieknél azon Játék, mellyet a' felövedzett Iffiak *Leventás*nak mondanak. E' nem másból áll, hanem Bajnoki Birakozásból. A' Nyertest *Bél-Leventának* mondgyák, a' Vesztőt Oba-Samunak csúfollják“. A regény harmadik kiadásában (1805) a játék neve „*levantásdi* avvagy *levetösdi*“. Későbbi regényeiben is gyakran él e szóval: Arany pereczek (1790) 134: *levantás*; Szerecsenek (1798) I, 45: *levantáskodás*; II, 94: *levantásdi*; Szittyiai történetek (1808) II, 132, 133, 134: *levantásdi* (vö. HORGER, SIMAI és SZILY i. h.). DUGONICS regényei nagy népszerűségükkel mindenesetre hozzájárultak ahhoz, hogy íróink a *levantá*, *levente* szót ismét felkapták, de voltaképen még sem DUGONICS volt a szó életrekeltője, hanem CORNIDES SÁMUEL; DUGONICS csak CORNIDES után indult.

PRAY GYÖRGY Dissertatio historico-critica de Sancto Ladislao Hungariae rege (Posonii, 1774) cz. munkájában a szent király családfájával kapcsolatban a 101. lapon közli CORNIDES levelét a *Leventá* személynév eredetére vonatkozólag. „Affirmavi — írja CORNIDES — *Leventá* non nomen fratris Belae I. sed cognomen, quod Bela I. obprobatur in singulari certamine cum Pomerano Athleta fortitudinem suam adhaeserit, mihi quidem videri . . . Est autem *Leventá* vocabulum Hungaricum obsoletum, *pugilem* significans. Hac significatione occurrit vocabulum *Leventá* vice plus simpliciter in Carmine adhuc illo Hungarico: *Adriai Tengernek Syrenája Groff Zrini Miklos*, Viennae 1651. excuso“. Idézi a Zrinyiász idevágó helyeit, majd így folytatja: „Unde hanc vocem mutati sunt Hungari, nil habeo dicere. Conjectio tamen eam mediæ aevi Grecitatis originein suam debere, cui λεβέντης Praedonem significabat . . . Porro videtur hinc barbarum mediæ aevi vocabulum, *lebentare*, pro athletice aliquem prosternere, esse enatum . . .“ Firmat ceterum sententiam meam mirifice Albericus Monachus trium fontium, qui Belae I. mentionem si quando facit, constanter Belam *Pugilem* appellat“. Ismétli e magyarázatot CORNIDES, Regum Hung. Genealogia I, 157, PRAY, Hist. Regum Hung. I, 31 is.

Idéztem kivonatossan CORNIDES fejtegetését, mert így nem kell

* Ez persze tévedés; az illető spanyol írónál nem *lebentaverunt unum aper*, hanem *lebantaverunt* van; jelentése nem 'leteríteni', hanem 'felverni' (= sp. *lebantar* 'faire lever le gibier').

bővebben bizonyítanom, hogy DUGONICS a *leventa* szót (sőt még a *leventásdi* — *levetösdi* magyarázatot is!) CORNIDESBŐL, ill. PRAYBÓL vette, s hogy a nyelvújítók *leventa*, *levente* szava nem is annyira ZRINYI *leventájának*, mint inkább a szerintük „pugil” jelentésű régi magyar *Leventu*, *Levente* személynévnek a felújítása. SÁNDOR ISTVÁN már 1808-ban szótározza: „*Levente*. R. Pugil, Athleta, Heros”. GYARMATHI VOCABULARIUMÁBAN mindkét változat: *leventa*, *levente*. VÖRÖSMARTYNÁL 1825-ben *Levente*, de HORVÁTH ENDRÉNÉL (Árpád. Szókalauz) még 1831-ben is *leventa*.

Ezzel eljutottunk a régi magyar *Leventa* személynévhez. Krónikáink tudvalevőleg így nevezik ANDRÁS és BÉLA öccsét, SZÁR LÁSZLÓ harmadik fiát: KÉZAI 2., 3. §.: *Leuenta*; VITA S. GERARDI 19. §.: *Leuenthe*; KÉPES krón. 6. 14. §.: *Levente* MHK. 499, 503; BUDAI krón.: *Leuente*; POZS. krón.: *Leuanta*, *Leuantha*. Már MELICH SZJÖV. II, 396 megállapította, hogy *Leventa* > *Levente* fejlődéssorral van dolgunk. *Leventa* viszont nyilván ugyanolyan kicsinyítő képzős alak, mint *Fehéra*, *Pénteka* (vö. M. Ny. X, 133); képzőtlen alakja tővegi hangzóval* *Leventi* volna.*

A *Leventa* személynevet történészeink JERNEY óta (Keleti Ut. I, 135) egynek tartják — és tegyük mindjárt hozzá, joggal — ÁRPÁD fejedelem egyik fiának nevével, a ki CONSTANTINUS császár szerint a bolgár hadjáratot vezette. Régibb történetíróinknál, PRAYNÁL, ENGELNÉL, a kiknek nyilván hibás CONSTANTINUS-szöveg (vagy latin fordítás) állott rendelkezésükre, a fejedelemfi neve *Liuntica*; újabban, a bonni kiadás megjelenése óta gyakran *Liuntin* (FESSLER, Gesch. der Ungarn, I, 252, HORVÁTH M., Magy. Tört.² I, 29 stb.) vagy *Liuntina* néven emlegetik (így JERNEY, i. h.; MARCZALI, Mill. tört., SZALAY-BARÓTI, sőt a MHK. is). Persze ez is tévedés, a mint már SZABÓ KÁROLY, Új Magy. Múzeum 1852, 523 kimutatta. Az illető helyen (CONST. PORPH. 40. §.) EZ VAN: τῷ δὲ τότε καιρῷ τὸν Λιούντινα τὸν υἱὸν τοῦ Ἀρπάδι εἶχον ἄρχοντα“. A *Λιούντινα* tehát accusativus; nominativusa nem ugyan *Λιουντινης* (így SZABÓ, i. h., PAFLER, A m. nemz. tört. Szent Istvánig 149), hanem *Λιούντις* volna (így már KUUN, Relat. II, 5, MARQUART, Streifzüge 52). Magyar alakja, feltéve persze, hogy a szöveghagyomány nem romlott, *Liünti*, vagy (mivel a görög *ou* betűcsoport *ü*-nek is olvasható) *Liünti* lehetett. Ezek után a *Liünti* s a feltehető képzőtlen *Leventi* személynevek azonosságában csakugyan nincs okunk kételkedni.

* Feltűnő, hogy, a herczeg nevét nem számítva, a *Leventa* v. **Leventi* egyébként sem mint személynév, sem mint helynév nem fordul elő. JERNEY idéz ugyan az 1138/1329-ik évi oklevélből, nyilván FEJÉR után, *Leventi* és *Leventi* személyneveket. Az előbbit FEJÉRben sem találom (vö. talán *Leventi* CD. II, 2: 96); az utóbbit megvan ugyan FEJÉRben is (CD. II, 2: 102), de nyilván közlési hiba; KNAUZ Mon. Strig. I, 93 pontosabb kiadásában *Leuente*.

A mi e személynév eredetét illeti, CORNIDES és JERNEY óta mindenki a *levente* köznevet keresi benne. VÁMBÉRY Magy. Ered. 153, Magy. Kel. 243, KUUN, Relat. II, 5 szerint mind a *Levente* szn., mind a *levente* kn. közvetlenül a perzsából való, a perzsa *levend* átvétele. Lényegében ugyanezen az állásponton van PAULER is (i. m. 149: „(a *Liuntis* névből) könnyen kifejthető a *levente* szó . . . ez a nálunk most is használatos szó lehet, hogy csak mellékeve volt ÁRPÁD valamelyik fiának . . .“ E magyarázatot azok után, a mit a hódolt-ságkori *levent* és a nyeivújításkori *levente* szó történetéről elmondottunk, főlöszlegesen bővebben czáfolni. Az árpádkori személynévnek semmi köze újabb *levente* szavunkhoz.*

Mi hát a *Levente* szn. eredete? Egy ötletet vetek fel, a mely, mint utólag értesülök, már MELICH JÁNOS fejében is megfordult. Legrégibb személynéveink közt kétségkívül vannak török eredetűek: *Álmos*, *Árpád*, *Tas*, *Jelek* stb., de vannak eredeti magyar, finn-ugor eredetűek is: *Lél*, *Keve*, *Emese* stb. Azt hiszem, ebbe az utóbbi csoportba tartozik a *Levente* is. A MTsz. szerint majdnem egész Dunántúl él a *lende* szó ,rokon, atyafi, ivadék‘ jelentéssel. Nyilván ugyanez a szó a KASSAI közölte bácskai *lende* ,bengye, bogyó‘. SZILY KÁLMÁN MNy. I, 375 kimutatta, hogy ez a *lende* eredetileg a. m. *leendő* [vö. ÉrsC. *leender*, 1602: *leuendő*, Vadr. 475, 555: *lévendő*] ,futurus‘, s hogy a *leendőcske* származék a régibb nyelvben is előfordul ,pereputty‘ értelem-ben. Azt hiszem, noha véleményemet egyelőre bővebben igazolni nem tudom, hogy a *Liünti* ∞ **Leventi* személynévben is a *lenni* ige valamilyen származéka lappang s jelentése ,atyafi, ivadék‘ lehetett.** Ma, az újabb *levente* szó hatása alatt, a *Leventa*, *Levente* személynévet is rendesen így olvassuk: *Lévënta*, *Lévënte* v. *Levente*; de természetesen a szn. régi írott alakjai a *Lévëntá* v. *Lévëntä* olvasást is megengednék.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Német jövevényszavainkról.

(Folytatás).***

Lehet-e már most ófn. korszakbeli átvétel a *frigy* (első adat a XIV. sz.-ból Beszt. szój.), *herczeg* (első adat tn.-ben a XIII. sz. elejéről Vár. Reg., NySz., kn.-ben Schl. szój.), *mély* ∞ *mértföld* (első adat a XV. sz.-ból NySz.), *szász* (első adat tn.-ben 1329-ből OklSz.,

* FIÓK Századok XLI, 606 magyarázata (*Levente* ∞ osztj. *lybyndy* ,schmetterling‘) nem vehető komolyan számba.

** Az ÉrsC. 229. lapján olvasható *wereentnek* alakból semmiféle következtetést sem merek vonni, mert ugyanazon a lapon *góttrend*, *feddend*, *mwtatanyak*, *zeretendótek* van.

*** Az első közleményt l. MNy. XII, 290.

kn.-ben Schl. szój.)? Vegyük őket sorra ófelnémet tövégiük szerint! Egy ófn. *fridu*-ból a X., XI. sz.-ban magy. **fridü* lett volna s a tóvégi magy. *ü*-k eltűnésekor **frid*. Ha azonban ez a szó a X., XI. sz.-ban került volna át hozzánk, miért nem vett részt az *i* > *ë* ∞ *ö* magyar hangfejlődésben, a mint részt vettek bolg.-tör. és legrégebb szláv szavaink, vö. ó-bolg., ó-szerb. *štírō* > magy. **istír* > *ěstēr* ∞ *östör* l. MNy. XI, 292, bolg.-tör. *šipir*- > magy. *sipir* > *sěpěr* ∞ *sőpör* stb. l. MELICH, NyK. XXXIX, 23 és GOMBOCZ, Bulg. türk. Lehnw. 152. — Az, hogy a *frigy* e fejlődésben nem vett részt, bizonyítéka annak, hogy ez *i* > *ë* ∞ *ö* hangváltozás után (a XII. sz. után) került nyelvünkbe. Igen ám, de ekkor már a németben nem *fridu* a szó, hanem *fride*; ez pedig már középfelnémet korszak. A m. *frigy* megfejtésénél csakis a kfn. korszakbeli alakból lehet kiindulnunk. A *herczeg* és a *szász* szavaknak az ófelném.-ben *herizogo*, *sahso* (olv. *sachso*) felel meg, a szavak tehát -o-ba végződnek. Ha egy szláv eredetű szó a szlávtságban -o-ra végződik, az nyelvünkben már a legrégebb korban is -a végű lett. Ilyen példák: *okzno* > *akna*, *brōdo* > *borda*, *igo* > *iga*, *čudo* > *csuda* stb. (l. MNy. VI, 62). Ez analógiák alapján azt várnök, hogy a *herizogo*, *sahso* szóvégi -o-jának is -a legyen a megfelelője. A *szász* szónál még azt is meg kell jegyeznünk, hogy olyan német nyelvből kaptuk, a hol az ófn. -hs-nek hasonulással -ss- a megfelelője. Ilyen az alném., s részben a kném. nyelv, a hol *sass*, *sasse* a szó. — Az ófn. *herizogo*, ó-alném. *sasso* hanghelyettesítéssel azért nem válhatott az ó-magy.-ban **hericzégü*, **szaszu* alakúvá, mert a szóvégi idegen nyelvi -o a magyarban -a-vá lett. A *szász* szó eredeténél még azt is meg kell jegyeznünk, hogy magyar történeti okokból nem régebb szava nyelvünknek a XII. sz.-nál, akkor pedig hangalakja mind a felnémetben, mind pedig az alnémetben -e végű: *sahse*, *sasse* volt. Ófn. korszakbeli alakból tehát nem indulhatunk ki sem a *herczeg*, sem pedig a *szász* szó származtatásánál.

A mértföld régi magy. *mély-föld* ∞ *mélföld* ∞ *mülföld* (l. NySz.)-beli *mély* ∞ *mél* ∞ *mül* szintén régi német jövevény, ez azonban már határozottan tiltakozik ófnémet eredete ellen. Az ófn.-ben e szó *mīla*, a kfn.-ben *mīle*. Ha egy kéttagú szó az átadó nyelvben a XII. század előtt -a-ba végződött, -a-ját, illetőleg kéttagúságát a szó a magyarban a mai napig megtartotta. Ilyen pl. az *alma*, *árpa*, *gyertya* stb., a melyek honfoglalás előtti török jövevényszók (vö. bolg.-tör. **alma*, **arpa*, **žarta* l. GOMBOCZ, Bulg.-türk. Lehnw. 160), ilyenek *gomba*, *kasza*, *rozsa* szavaink, a melyek X—XI. sz.-i szláv jövevényszók (vö. szláv *гъба*, *коса*, *ръзда*). Ha a *mélyföld*-beli *mély* ófn. korszakbeli átvétel volna, régi magy. alakjának **mīla*- ∞ **mēla*-, mainak pedig **mēle*-nek kellene lennie. Az, hogy a szó a magyarban egytagú, kizárja az ófn. eredetét. A szó megfejtésében tehát szintén kfn. korszakbeli alakból kell kiindulni; a kfn. alak pedig *mīle*.

Fejtegetéseimnek lényege tehát ez: A magy. *frigy*, *herczég*, *mély*(föld), *szász* nem lehet ófelnémet, hanem csakis középfelnémet korszakbeli, tehát XI. sz. utáni átvétel a magyarban. A kfn.-ben e szavak -e-be végződnek, tehát: *vride*, *herzoge*, *mîle*, *sahse*.

Lehet-e már most a magy. szavakat ez -e-be végződő német szavakból magyarázni? S erre azt feleljük, hogy nem lehet. Ha az átadó nyelvi szó -e-be végződött, ez a szó a maga -e-jével az *elme* ∼ *elmét*-typusú magyar szavak csoportjába illeszkedett bele s átadó nyelvi -e-je megmaradt. Honfoglalás előtti török jövevényszavaink közül ilyenek a többi közt: *ige* vö. ujjur *üge*, *teve* < bolg. tör. **tävä* (l. GOMBOCZ, Bulg. türk. Lehnw. 160), a X., XI., XII. századi szlávok közül pedig ilyen: *pörje* ∼ *përje* < szláv *pyrje* stb. (l. MNY. VI, 19, 65). Ha mi tehát ném. *fride*, *mîle*, *sasse*, *herzoge* szót vettünk volna át, ma e szavak nyelvünkben **frigye*, **mîle* ∼ **mêle*, **szásze* > **szásza*, **herzöge* alakban élnének. Ilyeneknek azonban sehol semmi nyoma.

Magyar hangtörténeti okokból fel kell tennünk, hogy e szavakat olyan német nyelvből vagy nyelvjárásból vettük, a hol a szavak -e nélkül, tehát így hangzottak: *frid*, *mîl*, *sass*, *herzög*. S ezen a ponton német jövevényszavaink megerősítő bizonyítékot szolgáltatnak a német nyelvésznek is.

A német hangsúlytalan magánhangzók gyöngülésének utolsó foka, az apokope: az -e teljes eltűnése felnémet nyelvjárásokban kezdődött; egyes esetei már a XII. századi bajor emlékekben mutatkoznak — írja PETZ GEDBON; e területen a XIII. sz.-ban már nagyon elterjedt e kiejtés (l. PETZ G. cikkét a GRAGGER R.-től szerkesztett Phil. dolgozatok 15. lapján). WEINHOLD, Bair. Gram. 15. §-a szerint a XIII. sz. elején az apokope bajor területen teljesen ki volt fejlődve. Ez ejtés emléke — miut PETZ kimutatja. — KÉZAI és a Kép. krónika *falc* = kfn. *valke* szava ebben: *legerfalc*, *legisfalk*. Úgy gondolom, hogy nyelvünkben van régebb bizonyíték is. Van egy *Gyöngy* nevű községünk Szatmár m.-ben (l. CSÁNKI I, 475, LIPSZKY, Rep.), a melyet a XIII. sz. legelején magyarul *Perlü*-nek hívnak (l. Vár. Reg. 196. § villa *Perlü*). Hogy e tn. a ném. *perle*, kfn. *perle* ∼ *berle*, ófn. *bërla* mása, kétségtelen. A német telepések e falut a maguk nyelvén *Perl*-nek hívták, s a magyarban ebből a *-rlu* ∼ *-rlü* végű szavak mintájára *Perlü* lett.

Bajor területen tehát az -e már a XIII. sz. elején nem hangzott. Ámde nyelvünkben vannak olyan német szavak is, a melyek régiek, felső német eredetűek pedig hangalakjuk miatt nem lehetnek. Ilyen a magy. *csap* (első adat a XIV. sz.-ból, Beszt. szój.) zapfen am fasse, röhre', a melynek az ófn.-ben *zapfo*, a kfn.-ben *zapfe* felel meg, s ilyen a *szász* (l. első előfordulásáról feljebb), a melynek ófn. *sahso*, kfn. *sahse* a megfelelője. A *csap* *p*-je alapján (ha a magy. *p* nem

hanghelyettesítéssel lett fném. *pf* helyett) csakis középnémet, a *szász* pedig szóvégi *sz-e* alapján csakis középnémet vagy alnémet átvétel lehet. Ámde e szavak itt *zappe*, *sasse* hangalakúak, tehát kéttagúak. Ez az *-e* a magyarban megmaradt volna. E két példa szerintem bizonyítja, hogy az *-e* apokopéja a XIII. sz.-ban nemcsak bajor, hanem közép- és alnémet területen is megvolt.

Ha már most azokat a német eredetű szavainkat vesszük vizsgálat alá, a melyek nyelvünkéből 1500 előttről kimutathatók, azt fogjuk találni, hogy német szóvégi *-e* nélkül vannak meg nyelvünkben a következők:

bál (első adat 1355-ből, EtSz.) ‚fasciculus, bündel‘ < kfn. *balle* ófn. *ballo*, úfn. *ballen* | *bárd* (első adat 1272-ből, EtSz.) < kfn. *barte*, ófn. *barta*, de lehet ófrcz. jövevény is, l. MNY. X, 390 | *czéh* (első adat 1466-ból, EtSz.) < kfn., úfn. *zeche* | *csap* l. feljebb | *csűr* (alakv. *csér*, első adat a XV. sz. első feléből, NySz., OklSz.) < kfn. *schiuere*, ófn. *sciura* (vö. a XV. sz.-ból *scheurre* alakv.-ot is; az osztr. baj.-ban az ófn., kfn. *iu* már a XIII. sz.-ban *eu*, l. WEINHOLD, Bair. Gram. 84 §; az úfn. *scheuer*-ben levő *r* előtti *e*-ről l. a *pór* szónál) | *frigy* l. feljebb | *garas* (első adat tn.-ben 1487-ből, kn.-ben a XVI. sz. legelejéről NySz., OklSz.). A XIII. sz.-ban egy ezüst és arany pénznemet latinul ‚denarius grossus‘-nak hívtak (= vastag dénár), ebből frcz. *gros*, ol. *grosso*, ‚garas‘; frcz.-ol.-ból kfn. *gros*, *grose* (XIV. sz.), *grosch*, *grosche* (XV. sz., ma *groschen*) l. KLUGE, EtWb⁸, WEIGAND-HIRT, DWb⁵ (a magy. szó talán csehéből való is lehetne, vö. cseh *groš*, németből, l. BERN. EtWb. 354) | *herczeg* l. feljebb | *lant* (alakv. *laut*, *lalt*, *laud*, *lont* l. MNY. XI, 202; első adat Schl. szój.) < kfn. *laute*, a XV. sz.-ban *lâte* is l. WEIGAND-HIRT, DWb.⁵ | *mécz* (első adat a XIV. sz.-ból, l. OklSz.) ‚semimodius, metzen‘ < kfn. *metze*, ófn. *mezzo*, osztr.-baj. *metzen* l. WEIGAND-HIRT, DWb.⁵ | *mélyföld* ∞ *mértföld* l. feljebb | *pór* (első adat tn.-ben 1211-ből *Pour* OklSz., l. még itt és NySz.) ‚bauer‘ < vö. ófn. *gibûro*, kfn. *gebûre*. Minthogy a szőkezdő magy. *p* osztrák-bajor eredetre mutat (vö. WEINHOLD, Bair. Gram. 70 §. *nachgepaurer*, *gepaurer*), a magy. szó egy XII. sz. végi óbajor **pour* (vö. ófn. *û*: óbajor *ou*, l. BRAUNE, Alth. Gram.³ 41 §, SCHATZ, Altbair. Gram. 20) vagy **paur* (vö. korai úfn. *baur* = ‚bauer‘, kfn. *bûr* l. WEIGAND-HIRT, DWb.⁵) átvétele, a vocalisra vö. *Mór* < *Mour* MNY. X, 277; másképp, de nem helyesen MELICH, Melyik nyelvj.-ből; az *-r*-re vö. *csűr* | *palánk* (első adat *plánk* hangalakban a XV. sz. elejéről, vö. Schl. szój., OklSz.) < kfn. *planke* (a lat. *planca*-ból, l. KLUGE, EtWb.⁸) | *prém* (első adat a XV. sz. elejéről, l. NySz.); vö. úfn. *bräme*, kfn. *brëm*, *brëmen* (l. WEIGAND-HIRT, DWb.⁵), osztr.-baj. *präm* SCHM. I, 355, | *salap* (első adat tn.-ben és kn.-ben a XIV. sz.-ból, l. OklSz., Beszt. szój., Schl. szój.) < kfn. *slappe* ‚haube als kopfbedeckung und als schutz-waffe‘ MÜLLER-BENEKE-ZARNCKE, MhdWb., Dief., Gl. *culptrum* a. (másképp TAGÁNYI, Századok XXVII, 310) | *sing* ∞ *sin* (első adat *sën*, *sëng* hangalakban a XV. sz. elejéről, OklSz., Schl. szój.) < kfn. *schïne*, ófn. *scina*, úfn. *schiene* WEIGAND-HIRT, DWb.⁵, KLUGE, EtWb.⁸, osztr.-baj. *schîn* SCHM. II, 425. | *stör* (elavult szó, adatok a XV. sz.-ból, OklSz.) ‚eine art steuer‘ < kfn. *stiure*, ófn. *stiura*, vö. *csűr* | *szász* l. feljebb. — Képzők: kfn. *-unge* ∞ *-ung*, ófn. *-unga*, vö. *bitang* (első adat a XV.

sz.-ból, l. EtSz.) = vö. kném. **bitung* | kfn. *-are* ∞ *-er*, ófn. *-âri*
vö. *polgár, molnár, hóhér* stb.

Azon szabály alól, hogy az 1500 előtt az ú. n. középfelnémet korszakban átkerült német jövevényszók a német *-e* nélküli alakkal jöttek át nyelvünkbe, kivételeknek látszanak a következők:

pelda (alakv.: *bē(ē)lda*; első adat a XV. sz. első feléből, EhrC. NySz.) = kfn. *bilde*, ófn. *bilidi*. Minthogy a német szó magyar szempontból magashangú (kfn. *bilde*), németből való eredése mellett érthetetlen magyar mélyhangúsága (vö. a *pöre, póce* szavakat).

portéka (első adat tn.-ben 1459-ből, OklSz., kn.-ben a XVI. sz.-ból OklSz., NySz.) = eddigi magyarázat szerint úfn. *parteke* ∞ *partecke* l. MELICH-LUMTZER, DLehnw. — Minthogy a német szó csak a XVI. sz.-ból van kimutatva s latinból jöttek látszik, másrészt van klat. *parthecca* alak (l. KLUGE, EtWb.⁶), a magyar szó német eredete kétes; a német szóról más magyarázat WEIGAND-HIRT, DWb.⁶.

ráma (első adat a XV. sz. végéről, l. OklSz.) = kfn. *rame* és *ram*, ófn. *rama*, úfn. *rahmen*.

rokolya (első adat 1348-ból OklSz., l. még Beszt. szój., Schl. szój.) = kétségtelen, hogy a ném. *rock*: *röckel* szóval függ össze, alakja azonban egyébként mind magyar, mind német szempontból homályos, egy megfejtési kísérlet = ném. *rockele* l. MELICH-LUMTZER, DLehnw.

tuba (első tn.-i adat a XIII. sz.-ból OklSz., első kn.-i a XVII. sz.-ból NySz.) = kfn. *tübe*, ófn. *tüba*, úfn. *taube*, l. MELICH-LUMTZER, DLehnw. Minthogy bizonyos, hogy *Tuba* tn. nem lehet azonos a XVII. sz.-i *tuba* szóval, az is kétségtelen, hogy emez nem lehet kfn. jövevény.

zsömlye (első adat a XIV. sz.-ból, Beszt. szój., l. még Schl. szój., OklSz.; alakv. *zsemle, zsemlye* Beszt. szój., OklSz.; *zsömle* ∞ *zsömlye*) = MELICH-LUMTZER, DLehnw. szerint vagy a kfn. *semele*-ből vagy pedig cseh-től *žemla* ∞ *žeml'a* ∞ *žemle* szóból. Minthogy a közös forrás lat., klat. *simila* (l. OklSz., CAL. alakv. *simula*), nézetem szerint a magy. *zsömlye* a lat.-ból is hang- és jelentéstanilag, s a mi fő, szótörténetileg kifogástalanul megmagyarázható (vö. magy. *zöllye* < lat. *sella*).

zsufa (első adat tn.-ben 1447-ből *Zurfa* írott alakban OklSz., kn.-ben a XVI. sz.-ban NySz., OklSz.; alakv. *sufa*) = eredete nem világos; egy ófn. *süfa* a bajor területen már a XII. sz. végén **saufe* volna; l. különben MELICH-LUMTZER, DLehnw. is.

Végig tekintve e szavakon, azt találtuk, hogy arra, hogy 1500 előtti német jövevényszavaink közt a kfn. szóvégi *-e*-nek a magyarban nyoma maradt volna, biztos példa alig van (még talán a *ráma* sem).

Ha már most azon német jövevényszavainkat tekintjük, a melyek a kfn.-ben *-e*-be s az úfn.-ben *-e*-be vagy az *-n*-töveknél belső analógia folytán keletkezett *-en*-be végződnek (vö. pl. kfn. *kaste*, úfn. *kasten*: magy. *kasznyi* és erdélyi magy. *kaszten* MTsz.) s nyelvünkben csak a XVI. sz. óta mutathatók ki, akkor ezeket a megfeleléseket találjuk:

a) Magy. *0*: kfn. *-e*, úfn. *-e*: *prés* (első adat a XVI. sz.-ból, OklSz.) = úfn. *presse*, kfn. *presse* (hogyan magyarázandó a

magy. s?) | *salak* (alakv. *slak*, első adat a XVI. sz. közepéről, OklSz.) < úfn. *schlacke* (a XVI. sz.-ban átvéve kaln. *slagge*-ből, l. KLUGE, EtWb.⁸) | *sáncz* (első adat a XVI. sz. közepéről NySz.) < úfn. *schanze* (a XV. sz. végéről való kölcsönszó, l. WEIGAND-HIRT, DWb.³) | *snef* (első adat a XVIII. sz.-ból, l. OklSz., NySz.) < úfn. *schneppfe* nőn. és *schneppf* himn. (WEIGAND-HIRT, DWb.²) | *stróf* (katonai szó, alakv. *estróf* MTsz., első adat XIX. sz.) < úfn. *strafe*, kfn. *strâfe* stb.

b) Magy. -e ∞ illeszkedve -a : kfn. -e, úfn. -e : *borosta* (első adat a XVI. sz. közepéről, EtSz.) < úfn. *borste*, kfn. *borste* | *gárda* (első adat a XIX. sz.-ból) vö. úfn. *leibgarde* | *hárfa* (első adat a XVII. sz.-ból, NySz.) < úfn. *harfe*, kfn. *harfe* | *huta* (első adat a XVI. sz.-ból, OklSz., NySz.) < úfn. *hütte*, kfn. *hütte* (átvett alak csakis egy -u-val hangzó alak lehet, nb. van hazai lat. *huta* is, l. OklSz. *huta* a.) | *láda* (első adat a XVI. sz. elejéről, NySz.) < úfn. *lade*, kfn. *lade* | *löre* (első adat a XVI. sz.-ból OklSz., NySz.) < kfn. *liure* (minthogy német hangtani szempontból is a kfn. eredet kétes, a szó eredetere vö. az ilyen felső ném. : sváb és bajor alakváltozatokat: *leur*, *leuer*, *leier* WEIGAND-HIRT, DWb.⁵, *die läuren?* SCHM. I², 1499; l. különben *csür* és *stör* szavakat feljebb) | *paróka* (első adat a XVII. sz.-ból, NySz.) < úfn. *perücke* (első adat a XVII. sz.-ból, l. KLUGE, EtWb.⁸, WEIGAND-HIRT, DWb.⁵; a magy. szó csakis mélyhangú [német] szóból származtatható, vö. ném. *parucke* l. KLUGE i. h., WEIGAND-HIRT i. h. s ez olasz *parruca*; a magy. szó is lehet olasz eredetű) | *pöcze* (első adat a XVI. sz. második feléből CAL., NySz.) < kfn., úfn. *pfütze* (p alapján kném., vö. kném. *putze*) | *rokka* (első adat a XVI. sz. elejéről, NySz.) < kfn. *rocke*, úfn. *rocken*, (ném.-ből olasz *rocca*, a magy. szó Körösi, Ol. el. szerint olaszból) | *sonka* (első adat MÁRT. 1800) < felném. nyelvj. *schunke* vö. úfn. *schinken*, kfn. *schinke* | *tárcsa* (első adat 1807-ből l. MNy. X, 406) < úfn. *tartsche* | *tonna* (első adat a XVI. sz.-ból, OklSz., NySz.) ,kád; súly egység' < úfn. *tonne*, kfn. *tu(o)ne* | *vanna* (első adat a XVI. sz.-ból, OklSz.) < úfn. *wanne*, kfn. *wanne* | *várta* (első adat a XVI. sz.-ból, NySz.) < úfn. *warte*, kfn. *warte* | *zupa* (alakv. *zuppa*, *cupa*, első adat a XIX. sz.-ból, MTsz.) < úfn. *suppe*.

c) Magy. -i : úfn. -e : *maródi* (első adat a XVIII. sz.-ból, NySz.) < úfn. *marode*, bécsi ném. *maródi* HÜGEL, Id. Vien. | *módi* (első adat a XVIII. sz. közepe tájáról, l. NySz., Kr.) < úfn. *mode*, bécsi ném. *modi* HÜGEL, Id. Vien. | *alamódi* (első adat 1702-ből, utolsó 1816-ból l. EtSz.) < úfn. *alamode*; a magy. szó a bécsi ném.-ből l. *módi* a.; nem egész helyesen EtSz. | *bagázs*i (első adat a XIX. sz.-ból) < ném. *bagaschi* l. EtSz. *bagázsia* a. | *stelázi* (első adat a XIX. sz.-ból) < úfn. *stellige*, bécsi ném. *stellaschi* HÜGEL, Id. Vien. — Más ilyen -i-be végződő ném.-ből jött szavak -i-je is mindenkor az ozstr. ném.-ben is -i pl. *Mici*, *ordinári*, *menázsi*, *sarzsi*, *tanti*, *pubi* stb.

Csak a teljesség kedvéért emlitem, hogyha egy szó a kfn.-ben -e-be s a mai ném.-ben -en-be végződik (ilyen cas. obl.-ból való -en-re bajor területen már a XIV. sz.-ból van példa, l. WEINHOLD, Bair. Gr. 347 és 349 §§ : *namen*, *padstuben*), akkor a magyarban ezek a megfelelések vannak:

a) Magy. -ë(ö)n(y) ∞ -on(y) : kfn. -e, úfn. -en : *bókony* (alakv. *bálkon*, első adat SzD., l. EtSz.) < kfn. *balke*, úfn. *balken* | *bükköny*

(alakv. *bükkën*, első adat 1549-ből, l. EtSz.) < kfn., úfn. *wicke*, osztr.-baj. *wicken* | *cakkën* (első adat a XIX. sz.-ból, l. EtSz. *cakk* a.) < úfn. *zacken*, *zacke* | *gardom* ebben *kerek-gardom* (Dávid Ferencz és Heltai szava, l. MNy. X, 360) 'irrgarten, labyrinthus' < úfn. *garten*, kfn. *garte*, ófn. *garto* | *hókkony* (alakv. *hókkon*, első adat a XIX. sz.-ból MTsz.), kicsiny, rövidnyelű faragó fejsze' < kfn., úfn. *hacke*, osztr.-baj. *hacken* (vö. die *braithacken* des zimmermanns = 'die breitaxt' SCHM. I², 1049) | *kaszten* (első adat a XIX. sz.-ból, MTsz.) < kfn. *kaste*, úfn. *kasten*.

b) Magy. *-ni* ∞ *nyi* : kfn. *-e*, úfn. *-en* : *kasznyi* (első adat a XIX. sz.-ból MTsz.) l. feljebb ; sok idetartozó példát l. MELICH-LUMTZER, DLehnw. 296.

Az úfn. *-en*, kfn. *-e* szöveg teljesen olyan megfelelést mutat a magy.-ban, mint a kfn. *-en*, úfn. *-en*, vagy mint a kfn. *-el*, úfn. *-el* (vö. pl. *stömpöly* és *stempli*). Mindezeknél az eseteknél kimutatható, hogy a *-ni* ∞ *-nyi*, *-li* szöveg (első magy. *-li* 1643-ból ebben : *kugli* l. MNy. XI, 384) újabb, az *-ony* ∞ *öny*, *-oly* pedig a régebbi megfelelés. Hogy e magyar kétféleségnek mi az oka, egyelőre nem tudjuk. Szerintem német : osztrák-bajor nyelvjárási oka nem lehet. Itt *zirkl*, *wandl*, *schlüssl*, *metzn*, *liebmn* stb.-féle ejtés — úgy látszik — már a XIV. sz. óta kimutatható (l. WEINHOLD, Bair. Gram. 14 § és PETZ G. a GRAGGER R. szerkesztette Phil. dolg. 13. lapján ; az *-e(n)* gyöngülése *-ə(n)*-né már a XIII. sz.-ban).

Végig vizsgáltuk német jövevényszavaink mindazon megfeleléseit, a melyekben a kfn.-ben s az úfn.-ben nyílt vég szótagban *-e* hang van (más magánhangzó nem állhat nyílt szövegben) s ezt találtuk :

1500 előtt átkerült német jövevényszavaink úgyszólván kivétel nélkül *-e* nélkül vannak meg, -- még pedig mennél régebbiek az 1500. évnél, annál kétségtelenebbül —, míg az 1500 után átkerültek kisebb része *-e* nélkül, nagyobb része pedig *-e*-vel olyan értelemben, hogy a mely szó magy. szempontból mélyhangú, ott az *-e*-ből illeszkedéssel *-a* lett.

Mi lehet e kétségtelen tény oka? Fentebb láttuk, hogy leg-régebbi német jövevényszavainkban a kfn. *-e*, ha a német átadó nyelvben ejtetthang lett volna, okvetlenül megmaradt volna, mert más nyelvekből került régi jövevényszavaink tövégi nyílt vég szótagban álló *-e*-je mai napig megmaradt s az *elme*, *ige*, *teve* vagy illeszkedés után az *alma*-féle szavak csoportjába sorakozott bele. Minthogy pedig az 1500 előtt átkerült német jövevényszavak német nyelvi *-e*-jének nyoma sincs nyelvünkben, ez kétségtelen bizonyíték a mellett, hogy az átadó német nyelvben ez az *-e* már nem hangzott. Fentebb láttuk, hogy e szóvégi nyílt szótagban álló *-e* apokopéja felső német területen a XII. sz.-ban indult meg s a XIII. sz.-ban már teljesen ki volt fejlődve. Osztrák-bajor nyelvjárásokban az *-â* (*-ô*) névragozáshoz tartozó femininumoknál az *-e* apokopéja ma közönséges (vö. *stróf* < osztr.-baj. *strâff*, úfn. *strafe prés* < osztr.-baj. *press*, úfn. *presse* stb.),

az *-n*-tővéknél azonban máskép áll a dolog. Itt-ott még ma is előfordul az *-e* nélküli alak, általában azonban az történt, hogy a nominativus *-e* helyett *-en*-végű lett. Osztrák-bajor *nyelvjárásból* tehát a *borosta* (osztr.-baj. die *borštŷ*), *huta* (osztr.-baj. die *hittŷ*), *sonka* (der *šinkŷ* ∞ *šunkŷ*), *vanna* (osztr.-baj. die *wannŷn*) stb. meg nem magyarázható.

A megállapított eredményt így gondolom megfejthetőnek:

A jövevényszavak, a mennyiben műveltségtörténeti szavak, a mindenkori köznyelv, a műveltek által beszélt nyelv hangalakjában terjednek el. Ha e köznyelvi kiejtésben van egy-egy nyelvjárási sajátosság, akkor ez megmarad az átvevő nyelvben, mert hiszen e nyelvjárási sajátosság mint köznyelvi terjed el. E tételt, a melynek irodalmunkban először HORGER ANTAL adott kifejezést (l. MNy. X, 408 és „A nyelvtudomány alapelvei“ cz. műve 255 §-át), sok példával igazolhatnám. Az alábbi sorokban német jövevényszavainkból említek meg néhányat.

Stájerország fővárosát a XIX. és a XX. század magyarja *Grácznak* mondja, holott a XVI., XVII., XVIII. sz., s részben még a XIX. sz. első felének magyarjai is *Gerécznek*, *Grécznek* mondták [vö. SZIKSZAI: *Gerecz* (olv. *Gerécz*), innen MA³m., Ppm. *Gerecz*, sic!] s *gréczi köböl*ről beszéltek (l. Kr. szótárát). Honnan van e magyar nyelvi változás? A stájeri német népnyelvben a várost ma is, a fent jelzett századokban is *Graznak* mondják és mondták. Nem így az osztrák német: stájeri irodalmi és köznyelv. Ebben a köznyelvben a név régen *Grätz* volt, s csak újabban (úgy látszik a XIX. sz. második fele óta) *Graz*. Ezt az osztrák köznyelvi szokást hűen adja vissza a tulajdonnév magyar nyelvi története.

A XVIII. sz.-ban és a XIX. sz. első felében nálunk a műveltek úgy beszéltek németül, a milyen ekkor a bécsi köznyelv volt. A mai irodalmi ném. *mode*, *marode* e bécsi köznyelvben *modi*, *marodi* hangalakban volt meg s ezért nálunk is *módi*, *maródi* a szó. Az erdélyi magyar nyelvben a XVIII. sz. óta több olyan hangalakú német szó van, a melyeket az erdélyi szászból megérteni nem lehet. Ilyen pl. a *czők* ‚kovász, élesztő‘ (l. EtSz. *cajg* a.) és a *czukház* < úfn. *zucht-haus* (l. EtSz.). E szavak azonban megmagyarázódnak abból az osztrák-német köznyelvből, a mely BÁRÓ APOR PÉTER idejében Erdélyben elterjedt.

Néhány régebbi hangtani jelenséget is idevonhatunk.

Ha egy időben átkerült régi német jövevényszavaink közül a német nyelvi *b-n* kezdődőket vizsgáljuk, azt fogjuk találni, hogy nyelvünkben egyrésztük *b*-vel [vö. *bak* (első adat tn.-ben 1240-ből, kn.-ben a XIV. sz.-ból Beszt. szój.; alakv.: *bok* l. EtSz.) < úfn., kfn. *boc* (bajor *poch*, *pog*, l. BRAUNE, Alth. Gr.³ 144 §), úfn. *bock* | *bál*, fascis, bündel‘ l. feljebb stb.], más részük *p*-vel kezdődik [vö. *polgár*, *pór* l. feljebb]. E kétféle-

ségnek az az oka, hogy a kfn. korszakban nyelvünkre kétféle német köznyelv hatott. Az egyik az osztrák-bajor, a mely a germ. *b* helyén minden helyzetben *p*-t mondott és *p*-t is írt. E köznyelvi kiejtésnek krónikáinkban is kétségtelen nyomai vannak s ilyeneknek tartjuk KÉZAI, a Képes Kr. s más emlékek: *paiur*, *payer* (= bajor), *Stros-purg*, *Leopah* (= Laibach), *Pot* adatait (l. PETZ G. cikkét a GRAGGER R. szerkesztette Phil. dolg.-ban 9. lp).^{*} A másik köznyelv középnémet (frank), az a nyelv, a mely rajnai frank telepeseink révén nálunk szintén otthonos volt. Ez utóbbiban a germ. *b* minden helyzetben *b*-nek hangzott és hangzik (l. BRAUNE, Alth. Gram.³ 135, 136 §§).

A XVII. sz.-ban az osztrák-bajor irodalmi nyelvben — s így valamivel korábban a köznyelvben — ismét visszaállították a *b* írást (l. WEINHOLD, Bair. Gram. 121 §), s nagy részben a *b* ejtést. Az ilyen magy. szavak már most, mint: *bajor*, *bakfis*, *beamter*, *bál*, *salatio*, *ball*, *bankrot*, *borosta*, *Borostyánkő* ∞ *borostyánkő* stb., a melyek aránylag új német jövevényszavaink (l. EtSz.), s másunnan, mint az osztrák-bajorból nem is jöhettek, helyesen csak úgy magyarázhatók, ha őket osztrák-bajor köznyelvből átvetteknek tartjuk. Népnyelvi átvételnél ezeknek *p*-vel kellene a magyarban hangzaniok.

Így magyarázom a ném. *w*: magy. *b* szókezdetű szavakat is, vö. *bükköny* < ném. *wicken*, *billikom* < ném. *willkomm!* stb. (l. EtSz.). A XIII—XVI. sz. végéig terjedő osztrák-bajor emlékekben rendkívül gyakori az úfn. *w* helyén a *b*, jeléül annak, hogy e nyelvjárási sajáttság megvolt a köznyelvi ejtésben is. A XVI. sz. vége óta ismét visszaállították a *w*-t (l. WEINHOLD, Bair. Gram. 124 §.) az írásban s így van a köznyelvben is. Újabb német, *v*-n kezdődő jövevényszavaink ezt is igazolják.

Köznyelvi átvétel mellett szól az is, ha egy-egy műnyelvi szavai terjednek el. A német jövevények közül pl. a *palánk*, *sáncz*, *salap* mint hadászati műnyelvi szavak honosodtak meg; az ilyen műnyelvi szavak népiesek nem is lehetnek.

De nem folytatom. Úgy hiszem, e néhány példával is valószínűvé tettem, hogy a *jövevényszavak*, mint műveltségi szavak, a *mindenkori köznyelv* (társadalmi nyelv) *hangalakjában terjednek*. A német szóvégi *-e*-k esetében ez a tétel így áll: Az *-e* apokopéja a német köznyelvben a XIII. sz.-tól a XVI. sz.-ig folytonosan terjedőben volt. LUTHER írtaiban is sokszor találni *-e* nélküli, tehát apokopés szavakat. A XVI. sz.-ban a középnémet nyelvjárások befolyásának s más grammatikus törekvésekkel (l. minderről WILMANS, Deutsche Grammatik³ I, 361 s köv. lapok) ez a szóvégi *-e* újból elfoglalta etymo-

^{*} A *Conversio Bagvariorum et Carantanorum*-ban előforduló „ad *Salapiugin*“ (l. Honfogl. kútfői 311) szintén ilyen bajor *p*: germ. *b*; a *Salapiugo* = „Szala hajlása“ szóból.

logikus jogait mind az irodalmi, mind pedig a művelt köznyelvben. Ha tehát a XVI. sz.-ban átkerült magy. *borosta* < ném. *borste* (osztr.-baj. *pirstän*) ma *-a*-val, ellenben a XIV. sz.-ban átkerült *bál* 'fascis, bündel' < kfn. *balle* a kfn. *-e* hangnak megfelelő *-a* nélkül van meg, ennek a mindenkori német köznyelv az oka.

A fentiekben arra kellett megfelelnem, hová lett a kfn. szavak nyílt végszótagban álló *-e*-je. A felelet ez: Minthogy az akkori német köznyelvben ez az *-e* legnagyobbbrészt nem volt ejtett hang, ezért nincs ez *-e*-nek nyelvünk régi, kfn. korszakbeli német jövevényszavaiban semmi nyoma.

MELICH JÁNOS.

XVI. századbeli erdélyi íróink ö-zése.

A szász eredetű Heltai Gáspárról általában az a vélemény, hogy — bár a magyar nyelvet, különösen a szókincset, közmondásokat és szólásokat alaposan elsajátította — mondatai szerkesztésében, a tárgyias igeragozában, a szórendben, de főképen a labialis és illabialis magánhangzók rendszertelen fölcserélésében s a hosszú és rövid mássalhangzók összezavarásában sokat vét a magyar nyelv szelleme és szerkezete ellen. A leggyakoribb és legszembeötlőbb valamennyi botlása között a labialis és illabialis magánhangzók fölcserélgetése s pl. a Hálóban látunk egymás mellett őrdög, ördeg, őrdögnek, ördegnek, őrdögi, ördegi stb. alakokat, vagy tömlőtz-, tömletz-, temlőtz-, temletz- stb. alakokat is. (L. bővebben RMKönyvtár XXXVI. 19. l.).

Ha ez a következtelés csak Heltainál van meg, bele kell nyugodnunk, hogy Heltai a magánhangzók használatát a magyarban nem tudta megtanulni. Azonban ugyanezt a következtelenséget megtaláljuk Dávid Ferencz különféle műveiben, pl. Az Egy ő magatol valo Felséges Istenről . . . Vallastételben (Kolozsvár, 1571) is, ahol pl. őrdc élet C2, őrec élettire D, gyüleköznetec I, gyüleköznet D, Iij, gyülekezete D, gyülekezetinec Fijj, vduösséges G, vduességünkre Bij3, stb. alakokat látunk egymás mellett. Ez azonban csak különben helyes alakoknak következtelen alkalmazása. Heltai és Dávid magánhangzó rendszerének nagyobb baja az, hogy — míg egyfelől ö-zés felé való törekvést (látunk pl. Heltai Hálójában: ielentötte 189, meg nem meneköthetic 191/192, szömlöttéc 193, emlittötenec 233, törekösznec 229, czelekösznec 230, emleközet 290 stb., — Dávid F.: Az Egy ő magatol valo Felséges Istenről . . . Vallastételben: szörez Gij, szörzéssi Cij, szömély C, szömélyes Bij3, Szömélye Bij2, gyüleköznet — D, I, Iij stb., tehát azt várnók, hogy a zárt ö-k helyén következetesen mindenütt ö-k álljanak) — nemcsak hogy ez a várakozásunk nem teljesül, hanem egy másik, teljesen ellentétes

irányú köznyelvi $\ddot{o} > \ddot{e}$ változás is szemünkbe ötlök pl. *örökese* Heltai: Háló 104, fellpöres 106, esztekeli 106, kőnyőreg 107 stb., Dávid: Az Egy δ magatol valo Felséges Istenről . . . Vallastétellenben fűstelgő Hij, Tekélletes Gijj3, őrdengségek Gij, külemb Aij, B, B, szűkelkődűnc Bijj3, Őtedszer G stb. Sőt arra is van eset, hogy nyílt *e* helyén \ddot{o} magánhangzó áll, pl. . . . szent Pal nem szól a gyermekeczékről, . . . hanem szól az *örög* nepekről. (Heltai): Kőnyvetske Az igaz Kerestyéni Keresztségről Nb.

Látjuk tehát, hogy Dávid Ferencz magánhangzó rendszere éppen olyan módon következtelen, mint a Heltaié. Igaz, de — vethetné ellen valaki — Dávidnak vizsgált műve Kolozsvárt, Heltai nyomdájában készült, Heltai pedig a hozzá nyomatásra benyújtott kéziratokat a saját nyelvi és helyesírási elvei szerint át dolgozta. A Dávid idézett művéből kiírt példák eszerint mit sem bizonyítanak, mert azok valószínűleg Heltai elveit tükröztetik vissza. Vizsgáljuk meg tehát Dávid Ferencznek olyan művét, a mely nem Heltainál nyomtatott. Ilyen pl. a Rövid Magyarazat mikeppen az Antichristus, az igaz istenről valo tudomant meg homaliosította. Fehérvár, Hoffhalter Raphael, 1567. E műben $\ddot{e} > \ddot{o}$: hellesztetdt Mij, ellenkőzđ Mb, rendeltetdt Mijj, szđgeletđs Mijj4, szűletdt Nij, engeddt Nij, igirtetdt Nij, nem neuekđdet Nijb, Kilenczedzszđr Nijb, emlekđzetdt Nijj3, diczđkednec [így!] P, őrdc eletdt Mij, itiletdt Mijj etc. $\ddot{o} > \ddot{e}$: ketelesec Diiij, eltđztetem Lij, kđniđregtec Nijj4, kđniergűnc Mb, kđnierges Mb, keuetkezēđ Mb, kerniűl Kijj4, Kijj4. Őrektől fogua Mijj, Őreke valo Mijj3, Mijj3, mennyen es földē Mijj3, földen es a mennyen Mijj3, búnes Ob. Ámde ugyanazon szavak írásában is megvan a következtelenség, pl. őrdc eletre Mijj, őrdc elete Mij, őrec eletdt Qb, Őrdcke valo L, őreksegűnk nec Oij, őreke valo L, Oij, Őrektől fogua Mijj; őrdđg Gijj, Oijj, őrdg Oijj, őrdg nec Qijj; külđmb külđmb A, A, Bijj, H, külembzetetik Mijj; kđniđrdg Bijj, kđniđregtec Lijj4, kđnierg Q, kđnierges Mb, kenierges Lijj4; Elđszđr Cij, Dijj3, leg elđszer Eb, Elđszer M; gyűmđlczieben Fijj4, gyűmđlczinec Fijj4, gyűmđlcziet Fijj4, gyűmđlczet G, gyűmđlczinec N stb.

Dávid (Herthel) Ferencz azonban épp úgy szász eredetű és — valószínűleg — anyanyelvű is volt, mint Heltai (Helth) Gáspár, s így az ő nyelvbéli következtelenségük egyezéséből skeptikusabb kutató csak azt a következtetést vonhatja le, hogy szász anyanyelvű magyar íróink a labialis és illabialis hangoknak a magyarban helyes és következetes alkalmazását nem tudták megtanulni, magánhangzó-rendszerük sajátos következtelensége nyelvhiba volt.

De élt és működött a XVI. században erdélyi származású magyar író is olyan, a ki labialis és illabialis magánhangzók szabályos, következetes használatát képtelen volt megtanulni. Ez Ben-

czédi Székely István volt, a kinek a Soltár könyve és Krónikája, nem — a kéziratokat cenzurázó — Heltai Gáspár nyomdájában, hanem sokkal korábban, Krakkóban jelent meg. Székely Soltárainak nyelve sok tekintetben emlékeztet a Heltai-, Dávid-féle művek nyelvére. A hosszú és rövid mássalhangzók közötti különbséget ő sem érzi s tudja következetesen feltüntetni — erősen *í-ző* nyelvjárásában *í-k* és az *é-k* „rendetlenül“ váltják föl egymást, de főként az *ö-zés*, mely nyelvében szintén eléggé kifejelett állapotban van meg, adhat megütközésre okot. Bennünket itt ez utóbbi „nyelvhibája“ érdekel. A *tengér* szót pl. a következőképen írja a Soltár könyvben: tenger 107, tengert 226b, 226b, 227, tenger-nec 227 stb., és tőngör 110, 110, 110, tőngört 63, tőngörbe 62b, tőngöröknek 62b, tőngörnek 66, 91, tőngörönis 92, tőngörnel 111; (-űtközőbe 93) stb., tehát nemcsak következetlenül írja ugyanazt a szóalakot, de elköveti azt a „súlyos hibát“ is, hogy nyílt *e* helyett *ö-t* ír. Pedig ő nem szász eredetű. — Másfelől, erősen *ö-ző* nyelvjárása ellenére is találunk várt *ö* helyett *ē-t*, pl. tekiletest 36, setet 90, setetbe 90, setetsiget 107 (megjegyzem, hogy a Háló szómutatójába fölvetett süitöt = setét alak nem sajtóhiba — bár akkor ott megkérdőjelezem. Dávid: Az Egy ő magatol valo stb. cz. idézett műben előfordul sőtűtség Hii3; sőtűtseget Az Attya Istenec stb. cz. mű Ooij lapján). Székely István nyelvében ugyanazt látjuk, a mit a Heltaiében és a Dávidéban: az *ē > ö* a tőszavakban ritkább, ellenben a képzőkben és a ragok előtt annál gyakoribb. Székelynél *ē* helyett *öt*-t főképen a következő esetekben látunk:

1. magashangú szavak *k* többes képzője előtt, 2. *t*-tárgyragja előtt, 3. birtokos személyragozás *-m*, *-d*-je előtt, 4. igeragozás jelenidő egyes szám 1. és 2. személyében *-m*, *-d* előtt, 5. ige-képzőkben (*-kőd*, *-köz*, *-éd*) stb.

Ad 1. szeligőc Székely: Solt. 35, hittetlenőc 35, sziginődknek 71, szigetőc 100, istenőc 85, 100, az feidelmőc közül 85 stb. De: szenteknek 91, 91, emberec 85, embereknek 93, hegec 100, egec 100, nepec 100, mindene 100 stb.

Ad 2. dicziretőt 26, tűzekőt 26, erdőkőt 26, serdögőt 41, nepekőt 45b, az te sziginidőt 71, az te űgédőt 75, istenünkőt 63b, itilőt 105, lelkünkőt 63b, űtőt 33, 36, űkőt 34, 36 stb. De: dicziretet 99, erőssigedet dicziretedet 60b, stb.

Ad 3. az en vörőmbe 27, istenőm 41, 57, kőnőrgesőm 53, erőssigőm 60, dicziretőm 60, reminsigőm 60, testőm 60, beszedeőm 107b stb. De: en istőnem 33, az en erőssigemne 60, reminsigem 59, 60 segetsigemre 69, 70, sebem 77, nepem 78 stb. — istenőd 41, 66, beszedeődbe 50, itileődert 100, etleődőt 105, gőlekedzetődről 74, dicziretőddel 70, őrősigőddel 110. De: ekessigeddal 70, erőssigeddal 83, neuedet 59, űelued 51 stb.

Ad 4. Ismerőm 49, meg ehőzendőm 49, meg beszélőm 63b, meg ertőm 73, meg nezőm 77, meg emlekdőzőm [igy!] 77 stb. De: őregbittem 70, meg emlekezem 77, 77, 77, ineklem 58, diczirem

58 stb. — vetőd 73, 73, el reitőd 107. De: el veszed 107 stb. Az igeeképzőkben kielégítő következetességet találunk.

Szükséges-e a felsorolt példák után behatóbban bizonyítanom, hogy az ingadozás az *ē*, *ö* írásában nem a szász anyanyelvű írók nyelvi hibája, hanem a korabeli székely nyelvjárás ingadozó kiejtése? Azt hiszem, nem. Az ingadozás magyarázata pedig az, hogy a székelységnél, legalább is abban a dialectusban, a melyen a tárgyalt írók írtak, *ö*-zés nem megelőző zárt *ē*-ből való, lassú fejlődés volt, hanem bizonyos más *ö*-ző nyelvjárások erőszakos hatása, a mikor is bizonyos zárt *ē*-k helyén — minden átmenet nélkül egyszerre *ö*-t ejtettek. Ebben a nyelvjárásban szabályszerű *ē* > *ö* hangváltozás nem volt s ezért a két alak: a régi *ē*-s és az új *ö*-s egyidőben meglehetett egymás mellett. A nyílt *e* helyén ejtett *ö* pedig a nyelvérzék tévedésében találja magyarázatát.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Herczegprimás.

A cím és rang olyanfajta összekapcsolódása, mint a minőt a *herceggprimás*, *hercegpüspök* és *hercegeések* szavakban látunk, példátlan volt régi nyelvünkben, mert a mágnás cím csupán családoknak jutott s nem járt a hivatalbeli állással együtt. Igaz ugyan, hogy királyainkat megillette az *apostol* cím, mégsem olvassuk egyikről sem, hogy *apostolkirály* volt, még az *apostoli* király, *apostoli* főlség kapcsolatra sincs a NySz-nak egyetlen adata sem, bár az oklevelekben a *rex apostolicus* elég gyakori. Az esztergomi érsekeket csak 1713 óta illeti meg a hercegi cím. III. Károly király feleségének koronázásakor (1713 okt. 18.) „a' Magyarokhoz kegyelmességét kívánván megmutatni . . . megengedte . . . hogy az Esztergami Érsekek mindétig S. R. Imperium Hertzegjeinek tartassanak“* Kovács János: Contin. a' magy. Kron. 1742: II: 121. *Herczegprimás* szavunknak történetét kutatva, ezen időpontból kell tehát kiindulnunk. Ezt megelőzőleg természetesen csak *primást* (Primas Regni Hungariae rövidülését) találunk vagy ezt sem az esztergomi érsekek teljes czimezésében. Heltainál pl. (Háló 76.) 1570-ben csak latinul: Miert hogy fő (Cancellarius es Primas Hungariae) vala. Pázmány aláírása: Esztergami Érsek Pázmány P. A Prédikációk kivételével valamennyi könyvének címlapján is így, a Prédikációkén: Cardinalis Pázmány Péter E. Érsek; mert 1629-ben: „Sz. András havának 19. napján Romai Cardinalissá léssen“ (Kovács J: u. o. 4.). Ezért írja már 1637-ben róla: „II. Ferdinand Romai Tsászár . . . meghala. Kit-is, ezen Esz-

* U. i. II: 191: Anno 1713 Esztergami Érsek mindétig R. Imperiumi Hertzegnek tartassék.

tendőben Cardinalis Pázmány Péter Esztergami Érsek követe“ (u. i. 7—8). 1685-ben (u. i. 29) „Szeleptséni György Esztergami Primas . . . meghala“; 1711. évszám alatt (u. i. 104): „Méltóságos Cardinalis Esztergami Érsek mint Ország Primássának és fő-Cancellariusnak kezéhez adta“; u. i. 110: A' Templom ajtajánál áll a' Cardinalis Esztergami Érsek“.

Herczegprimás és említett társainak eredetét, történetét vizsgálva azonban, nem elégséges csupán szorosán vett történeti kútforrások lapozgatása. Mindenki tudja pl. hogy a *naptárak* régi szokásként a világi és egyházi méltóságok neveit is tartalmazzák; a legfőbb papi méltóság nevének XVIII. századi naptárainkban valószínűleg elő kell tehát fordulnia. Ez annál is inkább valószínű, mert a kalendáriumokban a világ folyásáról szóló részletek is vannak. Ezért néztem át a Neupart János-féle Magyar-Ország Státusok Titulusival Bővítettett új Kalendárium-okat 1737-től 1770-ig. Itt ugyan az egyházi méltóságok megnevezései latinul vannak: Ecclesiasticae Regni Hungariae Dignitates cím alatt s így az esztergomi érsek czíme is: Archi-episcopus Strigoniensis et Regni Primas, azonban bennük Magyar Ország Kronikájának Continuatiója is olvasható, mely a Kovács-féle Continuatio egyes részleteinek szószerinti, sajtóhibáktól megtisztított lenyomata és folytatása, a mit az összevetésen kívül már a nyomtató és megjelenés helyének azonossága is bizonyít (Spajzer Ferencz, Spaiser Domokos, Pozsony). Forgattuk a szegedi Magyar és Erdélyországi Kalendáriumokat is 1808-tól 1845-ig. Az egyházi és világi élet korabeli folyásának lehetőleg hű tükreiben, a XVIII. század végén megindult *hírlapjainkban* is felbukkanhatik többször az említett méltóság keresett elnevezése. Ezért vizsgáltuk át tüzetesen a Magyar Hirmondónak (1780—1786) és Hazai Tudósításoknak (1806—1812) köteteit, sőt a Jelenkor két évfolyamát is (1832—33). *Tudományos folyóvatainkban* is nyomára akadhatunk a tárgyaltam összetételeknek, hisz bennük nem ritkák az egyháztörténeti értekezések vagy vonatkozások, mint pl. a Tudományos Gyűjteményben (1817—1841). Itt azután megkönnyíti munkánkat a kötetek végén található előfizetők listája, hol minden előfizetőnek teljes czíme is fel van jegyezve. A XVIII. század *egyházi irodalmát* azonban majdnem mellőzhetőnek tartjuk vizsgálgatásaink közben. Bármilyen különösnek lássék is e nézetünk éppen egy egyházi méltóság nevének megállapításában, mégis érthető lesz, ha meggondoljuk, hogy ebben a korban messze túl vagyunk már a vitaközlő irodalmon, melyben az egyházi méltóságokról túlon túl sok szó is esik, s hogy e század egyházi irodalma majdnem kizárólag prédikációgyűjteményekből áll. Azt talán hangsúlyoznom is fölösleges, hogy a *szótárak* tanúságait is figyelembe kell vennünk.

Ezekből a forrásokból a *herczegprimás*, *herczegpüspök* *herczeg-*

érszek szavak történetére nézve a következő fokozatos adatokat állítjuk egymás mellé:

Prímás ő herczegsége, a király ő felsége mintájára: Kovács 1742: Méltóságos Primas ő Hertzegsége kertyénél lévő első kápolnánál (130); Méltóságos Primas ő Hertzegsége az egész Statusok nevével . . . köszönté (u. i. 150). — Méltóságos Primas Esztergami Érsek ő Hertzegsége (153), Méltóságos Primas Esztergami Érsek ő Hertzegségétől — 1808: Az Ország Primása Ó Kir. Herczegsége (Hazai Tud. I: 289).

Herczeg és prímás: 1741 Neupart: A Hertzeg Szécsényi György Esztergammak Érseke és Magyar Országának Primassa*; 1780. Magy. Hirm.: a Hildesheimi Püspök és Fejedelem** kemény tilalommal költ-ki e bab-ital ellen (840); az országnak Primásától, Battyányi Kárdinalis s Fejedelem Urtól (814); 1786 u. i.: Frantzia Országi Hertzeg és Kárdinal Rohán Urnak (46), Hertzeg és Kárdinal Rohánnal edgyütt (190).

Herczegi primás: 1766. Neupart: Gróff Barkoczinak . . . halála által az Hertzegi Primasság vacantiára jutott (D5. 1.), 1786. Magy. Hirm.: Hazánk kedves Hertzegi Primassa Kárdinal Bothyáni József Ur Ó Eminentziája (187), 1808. Hazai Tud.: udvaroltak a' Herczegi Primásnak, 1817—1828-ig Tud. Gyüjt.: Rudnay Sándor Magyar Ország Herczegi Primása (a XII. kötet végén a lajstromban). — 1786. Magy. Hirm.: a' Paszszaviai Hertzegi Püspök (27) — a' nevezett Hertzegi Kárdinalis (u. i. 584), Ezen Hertzegi Kárdinalist is már . . . elhithetvén (u. i. 586).

Herczegprimás: 1828. Tud. Gyüjt.: Rudnai 's Divék Újfalusi Rudnay Sándor Kárdinalis Magyar Ország' Herczeg-Primása (XII: 144); u. i. 1838 is: Herczeg Kopácsy József . . . Magyar*Ország Herczeg-Primása (XII: 133). Szótárilag először csak Czuczor-Fogarasinál 1864-ben a *herczeg* szó alatt: Magyarország herczeg primása (2: 1535).*** — 1832 Jelenkor: bécsi *herczeg-érsekké* Milde Vincze . . . urat . . . méltóztatott legkegyelmesebben kinevezni. (I: 72); u. i. Országunk Főherczeg-Nádora (1: 385). — 1900 herczeg-püspök Simonyi-Balassa Isk. Szótár.

* Ez anachronismus, mert az 1695-i évről van szó, a mikor az esztergomi érsekek még nem herczegek.

** Itt a fejedelem szó = herczeg, fűrst. Ráth ugyanis csak az uralkodóház tagjait nevezi herczegeknek. A többi herczegek: fejedelmek: Kaunitz Fejedelem Úrhoz u. i. 818.

*** Érdekes a Hazai Tud. 1812: I: 54. lapján előforduló: *primás-herczeg* összetétel: „Mi Károly Isten kegyelméből Primas Herczege a' Renusi Szövetségnek“. A. m. első herczege, a herczegek közt előlülő. Itt a régi herczegi méltósághoz járul a primás czím; a herczegprimásnál fordítva áll a dolog.

Ezen adatok annak bizonyosságai, hogy:

1. Idők folyamán a hercegi cím a primással összeforrván, elvesztette cím jellegét s ma az összetétel a legfőbb magyar egyházi rangot jelenti. Ezt az összeforradást csak megkönnyítette a címek elhelyeződésének azon törvényszerűsége, mely szerint a *herceg* cím ezen esetben, mint át nem öröklődő névhatározó, a név után került. (Vö. Szily K.: A mágnás cím a magyarban MNy. 1:59.)

2. A *hercegprímás* és társai nyelvújítás korabeli összetételek, de nem a német fürstprimas* stb. szolgál fordításai, hanem hosszú, természetes fejlődés eredményei. A *herceg és prímás* > *hercegi prímás* > *hercegprímás* sor mutatja ezen fejlődés útját, a mely összetételeink keletkezésének egyik megszokottabb iránya. Csak az összetételbe tömörítés a nyelvújítók munkája, épügy, mint a még szokottabb: *hősnek tette* > *hősi tett* > *hőstett*-féle sorokban is a jelzős kifejezésnek egyszóba tüzése azon alaptételüknek természetes következménye, hogy minden fogalmat lehetőleg egy szóval fejezzenek ki.

SIMAI ÖDÖN.

A Königsbergi Szójegyzékhez.

I.

Tisztelt szerkesztőség!

A Magyar Nyelv június—szeptemberi füzetében nagy élvezettel és gyönyörűséggel olvastam a KSzój.-ről szóló cikkeket. JAKUBOVICH EMILTől nagyon jó gondolat volt, hogy a *probatio calami*-kat is figyelembe vette s a mit a „*Nos magister Johannes filius Anthimi et*“ tollpróbából eredményül kihoz, kétségtelenül *biztos*. A „*Pater sancte*“ tollpróba olvasásánál azonban hiba történt. Helyesen így kell olvasni: „*Patefacte sunt ianue celi . . .*“ stb., azaz „megnyitak az ég kapui . . .“. Természetes, hogy minden, a mit e tollpróbáról a „*Pater sancte*“-féle hibás olvasat alapján kihámoz, magától összeomlik.

KÁROLYI ÁRPÁD.

II.

Tisztelt szerkesztőség!

Nagyon érdekesek és becsesek azok a fejtegetések, melyeket a KSzój. eredetére, vándorlására s korára vonatkozólag a szójegyzék hártyalapjain olvasható „tollpróbák“ alapján JAKUBOVICH EMIL tett közzé a MNy. júniusi számában; de legyen szabad megjegyeznem, hogy a 2. a) lapon lévő tollpróbát JAKUBOVICH úr hibásan olvasta; a helyes olvasás ez: „*Pate facte* (nem: *Pater sancte*) sunt ianue celi *proto-*

* Vö. Grimm 411. „Primas, der fürst Primas (Dalberg) Göthe an Zelter 535 (6. 296)“.

(nem: *Christi*) martiri beato Stephano qui in numero sanctorum inventus est primus et ideo trium(p)hat in celo coronatorum“. É szerint a *Pater sancte* megszólításhoz fűzött következtetések természetesen elejtendők, a mi azonban semmit sem von le JAKUBOVICH cikkének egyéb érdeméből.

NAGY GYULA.

III.

A MNy. legutóbbi füzetében JAKUBOVICH EMIL a KSzój. elő- és hátlapjain olvasható tollpróbákból érdekes kormeghatározó következtetéseket vont le. A mily szerencsés *Anthimus fia János* személyének megállapítása, ép oly tarthatatlanok JAKUBOVICHnak *Demeter* érsekre vonatkozó feltevései. Az alapul vett latin sorok ugyanis nem *Pater sancte*, hanem *Pate facte sunt* szavakkal kezdődnek. Minthogy csak a MNy.-ben közölt kissé homályos lenyomatot láttam, nem tudom, igazam van-e abban is, hogy nem *christi martiri*, hanem: *protomartiri* áll a szövegben s hogy nem helyes az *ideo* olvasás sem, mivel a lenyomaton a *d* után határozottan *y*-t látok. Talán *et ideo* helyett *gaudio* olvasandó, a mire annyival inkább gondolhatnánk, mert a *gaudio triumphare* cicerói kifejezés. A helyes szöveg tehát alighanem a következő: *Pate facte sunt ianue celi protomartiri beato Sthephano qui in numero sanctorum invehitur et (?) primus gaudio triumphat in celis coronatorum*. Így a szöveg, mely nem levélkezet, többé nem értelmetlen, annyival is inkább, mert a *triumphat* és *in celis* között nincs az a hiány, melyet JAKUBOVICH jelez. Talán az Ap. csel. 7. 56. versével áll összefüggésben, a hol azt olvassuk, hogy Szent István vértanú a megkövezés közben így kiáltott fel: *Ecce, video coelos apertos*. Azt is látjuk a fenti szövegből, hogy a *sanctorum* és *coronatorum* szavak nem tartoznak össze, mint JAKUBOVICH véli (246. l.). Nincsen semmi köze e szavaknak a Demeter érsek bíbornoki címében szereplő *quattuor sancti coronati*-hoz. Nemcsak a nov. 8-án ünnepelt négy vértanút, hanem általában is nevezik a középkori írók a szenteket *megkoronáztak*-nak, helyesebben fordítva *megkoszorúztak*-nak, a mihez az első ösztönt, úgy látszik, Szent Pál Tim. II. 2. 5. szolgáltatta, a hol ez áll: *Nam et qui certat in agone, non coronatur, nisi legitime certaverit*. E képet azután nagy előszeretettel alkalmazzák az egyházi írók Krisztus bajvivóira, mint a hogy pl. a kisebb Szent István-legenda névtelen szerzője mondja (c. 1.) a szentekről: *ipsi fideliter pro Christo certaverunt et feliciter pro certamine coronati sunt*. Egyébként a szóban forgó tollpróba talán inkább 15., mint 14. századi írás.

MADZSAR IMRE.

Arany János hagyatékából.*

I.

Telephon. Ez új találmány most áll a keresztvíz alatt. A Vasárnapi Újság „Beszélő távírda“ nevet adott neki, a mi képtelenség, mert nem ír. Mások másképen próbálják magyarosítani. Apáink — tán szépapáink — a *telescopot* „messzelátónak“ nevezték volt s a köznép ma is úgy hívja. De az irodalomnak más szóra volt szüksége, mely a *Fernrohr* képeire és kapcsolatára legyen teremtve, így lett a *távcső*. Vajjon vétenénk a magyar nyelv szelleme ellen, ha a telephon magyar nevéül a *messzehalló*, a népnek is könnyen érthető szót fogadnók el?

(Most olvasom, hogy az Ellenőr *messzeszóló*-nak nevezte el. Nem rossz, de a *messzehalló* jobb hangzású is, jobban is kifejezi a dolgot. A *messzelátó* is jobb, mint ha *messzenéző*-nek nevezték volna el, mert messze nézni lehet, ha nem lát is az ember. Így messze *szólni* is, fődolog az, hogy meg is *hallja* valaki. S a *messzehalló* éppen ezt fejezi ki.)

II.

A párnatáncz. E sorok írója, még gyermekkorában, mi a 20—30-as évekre esik, tősgyökeres magyar köznépnél ismert egy tánczot, *párnatáncz* elnevezéssel, holott párna nem is fordult benne elő. Rendszerint lakodalmakban, ha már egyéb tánczot megúntak,

* ARANY kéziratí hagyatékában többek közt egy rövid nyelvészeti czikk s egy népszokás leírása maradt fenn. Mind a kettő kiadatlan; hogy miért, azt megvilágítja SIMONYI ZSIGMONDNAK ARANY LÁSZLÓHOZ 1888 november 10-ikén írt, alább közölt levele.** Úgy látszik, a *Hátr. Iratok* számára későn érkeztek. A két czikk 1877-ből való, mert Szarvas Gábornak a levélben említett nyilatkozata a *Magyar Nyelvőr* 1877. évi folyamában jelent meg (555. l.). — A párnatánczra vonatkozó följegyzés azért érdekes, mert e tánczot Arany költőileg is leírja *Toldi Szerelmé*-ben. XII. ének, 109-ik versszak.

** Igen tisztelt képviselő Úr! A mint a Hátrahagyott Iratok nyelvészeti czikkeit olvastam, eszembe jutott, hogy a dicsőültnek a Nyelvőrbe szánt apróságai közül kettő annak idején kiadatlanul nálam maradt. Az egyik (a telefonról) azért nem jelent meg, mert Szarvas éppen akkor írt róla egy czikket, melyben ellene nyilatkozott e szó lefordításának; a másik meg azért, mert nem volt benne semmi néprajzi szöveg. De mind a kettő érdekes és kár volna, ha kimaradnának a Hátr. Iratokból. Mindenesetre kötelességemnek tartottam, hogy íme idemellékelve visszaküldjem. Maradok kitünő tisztelettel, igaz híve SIMONYI ZSIGMOND.

változatosság okáért vették elő, mint jelenleg úri vígalmainkban a cotillont szokás. Miután a zenészek rárántották e tánc saját nótáját, melynek dallama és rhythmusa némi oláhos — vagy a Yankee doodle-éhoz hasonló lejtésű volt, egy férfi, kiállván a középre s kendőt lobogtatva kezében, járni kezdé s szemeit a közben ülő hajadonok és nőkön hordozva s maga is körben lejtve, végre egynek lábaihoz teríté a kendőt, rátérdelt, s a nőt, ki szintén köteles volt letérdelni, megcsókolta. Ekkor a kendőt a nő vette fel, kört lejtven, egy másik férfit választott, eléje teríté a kendőt, rátérdelt, a férfi szintén, s elcuppant a csók. Így sorra, míg minden jelenlevő férfi és nő nem részesült a táncban és csókban. Hogy az elbocsátottak visszauültek-e helyükre vagy folytatták a táncot s mikép oldatott fel végül a csomó, arra már nem emlékszem. De azt már akkor s azóta is mindig gyanítám, hogy a zsebkendő bizonyosan *párna* volt eredetileg, azaz midőn e tánc még az úri rendnél is dívott. Ily alakban ósmagyar táncznak hittem. Most jövök rá, hogy nem egyéb a *szembe-táncz* (contre-danse egy fajánál, mely nyugotról került hozzánk, éppen úgy, mint a mai francia-négyes. Egy 1721-i angol „Tánczmester“ („The Dancing Master“) így írja le szabályait:

Anderson Janka vagy a párnatáncz. E tánczot egyes személy (férfi vagy nő) kezdi, ki *párnát* véve kezébe, körüllejtí a termet, s a zenei dallam végén megállva, énekli: „Már ez a táncz felakad“; mire a zenészek (szóval v. dallal) felelik: „Ugyan, kérem, mi miatt?“ Férfi: „Mert Anderson Johanna nem akar eljönni“, Zene: „El kell neki jönni, Bizony el fog jönni, Bár akarja vagy nem, Meg kell annak lenni!“ Ekkor a férfi leteszi a párnát egy nő elé, ez rátérdel, a férfi megcsókolja, ezt dalolván: „Hozott isten hozott, Anderson Johanna!“ Most feláll a nő, veszi a párnát, tánczolniak egyet, ezt dalolva: „Prinkum-prankum. Ez a szép táncz egyszer! Járjuk el még egyszer, Egyszer, ismét egyszer; Eljárjuk még egyszer?“ Erre a nő megáll s rákezdí, mint fentebb: „Már ez a táncz felakad“. Zene: „Ugyan, kérem, mi miatt?“ stb. s bevégeződven a rövid kettős dal, most a nő valamely férfi elé teszi a párnát s dalolja: „Hozott isten hozott, Anderson Jánoska!“ stb. A férfi a párnát fölveszi, kezét fognak s kört lejtének, dalolva mint elébb. Így foly, míg az egész társaság be nem kerül a körbe, melynek közepén, ha elegenden vannak, még egy kisebb kör alakul, ennek közepére egy széket tesznek s a párnát reá. Most a párnát az első férfi elé teszik (ki a tánczot megkezdette), az első nő dalolván: „Már ez a táncz“ stb., azzal a különbséggel, hogy „eljönni“ helyett ezt mondják: „elmenni“ és „Hozott isten“ helyett: „isten veled“ s így egyenkint mennek ki, a hogy bejöttek. Be- és kijövetelkor minden nőt megcsókol minden férfi a körben és minden férfit minden nő.

Közli: VOINOVICH GÉZA.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Adalék a magyar szótárirodalom történetéhez. Takáts Sándor: Részletek a nyelvújítási harc történetéből cz. értekezésében (Kath. Szemle 1890) azt állítja, hogy „Kalmár György . . . a Prodomus híres szerzője . . . munkáiban (*Szószármaló és magyarázó könyv*, Mercurius stb.) sok szót készített s még több régi elavult szót keresett ki, de hatása a nyelvújításra nem igen volt. Az *oktudomány* . . . *tudom* (mint főnév) . . . *hosszmérés, tapimi* (?), *méretű, láthatár, szemhatár, vonat, egyenköz, egyentáv* stb.“ Feltűnő, hogy NyÚSz. egyik kötete sem vesz tudomást erről a kijelentésről, de még feltűnőbb, hogy Kalmár említett munkáinak sehol sem lehet nyomára akadni. Hosszas keresgélés után is csak annyit tudtam megállapítani, hogy a nevezett könyvek nyomtatásban nem jelentek meg, kéziratukat sem őrzik a nagyobb könyvtárainkban. Az bizonyos azonban, hogy Kalmár hosszú ideig foglalkozott egy etymologiai szótár tervével, kéziratának is kellett belőle leennie. Már az 1770-ben megjelent Prodomusának több helye bizonyítja ezt, így mindjárt a Praefatio-ban mondja:

In *Etymologico Lexico* singularum, ut humeri permittent, dictionum etymonita exquiritiam, ut omnes earum, ceu simplicium, virtutes tam primariae quam secundariae, felicissimo ac necessario idearum nexu exhibeantur; simul queuis coniunctarum iusto exprimaturs ordine (3. l.).

Ennek a szótárnak az érdekében szólítja föl gyűjtésre az olvasókat ugyanitt:

Vale, ac valetis, Lector popularis, et cum aemulis, amabo, dato operam, ut omnium in Hungaria atque Dacia provinciarum dialectus obseruetur: ad locuplioris aliquibus Dictionarii filium omnes voces ac modi loquendi, ipsi quoque *accentus*, notentur diligenter et mox . . . reuersuro mecum amice communicentur.* (9. l.).

Ezt a tervét emlegeti, mikor a névszóképzőket fejtegeti: hic iterum monitum uolo. Distinguendum esse inter ereszt et erezt: de quo uberius in *Lexico Etymologico* (75. l.).

Mutatványt is kapunk ebből a szótárból A-magyar Hélikon-ért és Kástáliák-ért . . . buzdúlt alázatos Ének-ben, 1778-ban.** A Mária Theresiát végrímes hexameterekben dicsőítő költeménynek e soraihoz: mindenek hodj lássák, Felsőged Kertje vidámúl:

s abban à-mi terem, virritva nevelkedik; újjúl (8. l.)

a következő jegyzet van fűzve:

Virritva (virritva) többet sőt sokkal mást tészen mint zöldellve.

* Hogy itt Kalmár bizonyosan a tájszavakra gondolt, e kérelem magyarázata is tanúsítja: Potest enim fieri, ut ea, quae Tibi rudia ac insolentia fors adparent iis, quae culta magis uidentur significantiora sint ac elegantiora magis que propria. Luxuriantur enim et aberrant aliquando cultiores: uulgus adeo saepe habet rectius.

** Vö. MNy. XI, 128.

— Vir ajánit tézsen mint különb-különb-féle színnel elegyes zöld-séggel-való ki-nyílása valaminek; tulajdonképen a-földnek, kertnek, rétnék mezőnek. Innét mondjuk — *Virít a' mező*: az az különb-különb-féle színű füvel s zöldséggel nyílik; különb-különb-féle színű fűvekkel elegyes zöldséget mutat már. Ugjan-attól a-*Gyökértől* származik. *Virág*: mivel hodj a-*virág* különb-különb-féle színű szokott lenni: leg-alább a-tokjával vagj-is hüvelyével avagj levelével és a-székivel s hamvával edjütt három-féle színűnek kell lenni: másképen nem-is lehet virágnak mondani. — Ezen módon vadjon az eredetek ezeknek — *vil, világ; csill, csillag; arsz, orsz* (föld). *arszág, ország* (a-Földnek bizonyos módon s bizonyos okokon meg-határozott avagj meg-határozandó bizonyos része); *ür, üreg; hid* mása-*híd*, pons), *hideg*. — Ugyan-ama Gyökértől származik, hasonlatosság-szerint-való értelemben, *virad, virrad*: mivelhodj különb-különb-féle színű az-ég akkoron, a-midőn a' Nap az-ágyas-házából felkelvén ki-nyitja s ki-tárja nagy ajtaját előttünk. Ettől ered osztán, szélessebb értelemben, *virrasztani*: — *Fel-virraszt* benünket az-Isten. — Valakit vagy valamit *virrasztani*: az az; valaki vagy valami-mellett *virradtig vigyázni*, akár valami világnál, akár a-nélkül. *Virrogatni* pedig ajánit tézsen, mint, *gyakorta virradtig ébren lenni* vagy *vigyázni* avagy *munkálkodni* akár gyertyánál avagy lámpásnál akár a-nélkül. De mindezeknek s az e' féle *Eredetek szármalásának* bővebb s illendőbb helyet találunk a-*Szó-szármaló s madjarzó* Könyvemben (in *Lexico Etymologico*)*.

A XVIII. századvégi nyelvészkedésnek minden hibája benne van ugyan már ebben a kis részletben is (gyökerészés, hibás analogizálás, a hangfejlődés ismeretlen volta stb.), mégis kétségtelen, hogy megjelenése nem maradt volna hatástalan korabeli nyelvtudományunkra. Megjelenését ugyanis alkalmasint az előfizetők hiánya megakadályozta. Hiába fűzi hozzá Ráth a Magy. Hirm. (1780 : 572) a „Programma“-hoz, „hogy világot láthasson, azt minden igaz hazafinak nemtsak kívánnia, hanem tellyes tehet-sége szerént segéllene is kellene.“ Maga a „Programma“ csupán előfizetési felhívás, anélkül hogy a szótár belsejéről adna programmot. Czime: *Lexicon Hungaricum: Addita Interpretatione Latina, in usus omnium, ea, qua debut, ratione, etymologice comparatum et auctum* a Georgio Kalmár. Mind-össze csak annyit tudunk meg a szótárra nézve, hogy a kötetek egyenként jelennének meg, az első az *A* betűt foglalná magában s körülbelül 40 ívből állana; a második kötet a *B* betűt 30 ívnyi terjedelemben, nagy nyolczadrétben ugyanazon betűkkel nyomva, mint a hirdetés.

Alig egy pár hónappal ezután Kalmár újra bejelenti a Hirm-ban szótárát (1781 : 137): „A *Madjar Merkúrius* nevezetű Munkámnak Husvét után végére járunk, s mindjárt a-*Madjar Szó-madjarzó*-hoz fogunk utánna.“ Erre a bejelentésre írja ezután dominyiki Libertiny Sámuel ugyanitt egészen a *Prodromus* modorában üdvözlő versét: „Magyar Merkúriusnak és Magjar Szó-magjarázónak kellemetessége“ czímmel, melyhez a Kalmár helyesírása* elleni észrevételeit is kapcsolja.*

* Néhány sora : Kalmár Gjörgj Magjarok Nyelvének nyitja Kilincsit Hintegeti szaporitva, botsátja-is áruba Kincsit . . . Nyújt nyereséget Hazánk Népének *Persia' Gjöngyben*; Értsed, költsön vett *Szóknak Magjarázatit* itten stb.

Kalmár György etymologiai szótárának története tudtommal itt záródik le, talán egy szerencsés véletlen fölnyitja e zárt, kéziratának nyomára vezet s Bartzafalvi Szabó műhelyébe is elkalauzol.

SIMAI ÖDÖN.

Géza s egyéb pogány-magyar keresztnevek. Régi magyar neveket csak a XVIII. század vége óta használunk keresztnevekkül, még pedig Dugonicsnak Etelka czimü regényének (vö. Nyr. 31:151) és később Horvát István lelkes izgatásának hatása alatt. Horvát Árpád ezeket írja apjáról: „Csakis az ilyen ázsiai magyar ember agyában keletkezhetett az a gondolat, hogy első-szülött fiát *Árpád* névre kereszteltesse. Amikor engem Ürményi József országbíró keresztvízre tartott (1820, febr.), a keresztelő pap kérdésére szív-szorongva rebegte Ürményi az „Arpadus“ nevet és boszúsan dörmögte magában, „ugyan mi jutott eszébe az én secretariusomnak, hogy a fiát ilyen bolond névre keresztelteti“. A pesti magyarság körében ellenben az Árpád név örvendetes meglepetést keltett. Vitkovics írja Döbrentei Gábornak (1820 febr. 26): „Horvátnak tegnapelőtt fiát szült az ő jó felesége. Árpád: István nevet kapott a kereszttségben . . . Hát neked mikor születik Zoltánod?“ A jó példát . . . többen követték . . . Ma már alig tudja valaki, hogy a régi magyar személynevek használatát egyenesen Horvát István hozta divatba. Nem egyszer hallottam tőle gyermek-koromban ezen szavakat: „jegyezd meg jól, fiam, hogy Árpád vezér sokkal nagyobb ember volt ám, mint a római egyház bármelyik szentje: azért kereszteltettek én téged az ő nevére!“ (Irodalomtört. Közl. 4:102). A katolikus egyház természetesen csak úgy fogadhatta el ezeket, a szentek névjegyzékében elő nem forduló-pogány neveket, ha vagy azonosították, vagy egybekapcsolták valamely hivatalos névvel. Így lett *Gyula*: *Julius*, *Jenő*: *Eugenius*, *Ödön*: *Edmund* stb. (l. NyÚSz. 172, 499; Nyr. 31:151), vagy *Horvát Árpád István*, *Kisfaludy Lipót Árpád*, *Kerékgyártó Árpád Alajos* stb. Az első pogány-magyar azonban Dugonics Etelkája (1788) és Horvát Árpád (1820) előtt úgy látszik *Kép Gejza László* volt, a kiról azonban egyebet nem tudunk, mint hogy 1784-ben egy ifjúsági könyvet fordított magyarra (l. Szinnyi: Magyar Írók VI, 32). *Gézát Viktor (Gyöző)* névvel szokták azonosítani (NyÚSz. 107), milyen alapon, nem tudom. Írása és ejtése is igen változatos: *Géza*, *Gejza*, *Géjza*, *Geyza*, *Gyécese*, sőt *Dicső* is. A magyar szent koronán Géza herczeg neve ΓΕΩΒΙΤΖ alakban olvasható.

T. V.

Hely- és folyó-, pataknév. Hazánknak földrajzi nevei közt gyakran előfordul, hogy egy falunak, városnak a mellette vagy rajta átfolyó patakkal, folyóval azonos neve van. Ime pár példa: Sopron m.: *Csáva* (falu) — *Csáva* (patak) | Gömör m.: *Csetnek* (város) — *Csetnek* (patak) | Szepes m.: *Gölnicz* (város) — *Gölnicz* (folyó); *Hnyilecz* (falu) — *Hnyilecz* (patak) | Heves m.: *Gyöngyös* (város) — *Gyöngyös* (patak) | Szepes m.: *Poprád* (város) — *Poprád* (folyó) | Nógrád és Verőcze m.: *Verőcze* (falu, város) — vö. Anonymus 56. §: Bothond sepultus est prope fluium *uerueca* | Szolnok-Doboka m.: *Zilah* (város) — *Zilah* (patak, Lipszky, Rep.) | *Patak* nevű helyek vö. *Sárospatak* stb, Lipszky, Rep., CzF. — Könnyű volna a példák számát szaporítani; az összes példák azonban — úgy látszik — azt vallják, hogy a legtöbb esetben a víz nevérol vette a hely nevét.

Biztos dolog ez a *Patak* nevű helyeknél (vö. a *-bach* végű német helyneveket is, pl. *Mühlenbach* stb.), továbbá a *Besztercze* nevűeknél (l. *ÉtSz.*). A víz neve után való elnevezés *Gyöngyös* (eredetileg talán „gyöngyellő, kristálytisztá” vizet jelelt), *Gölnicz* ∞ *Hnylicez* (vö. szláv *gnil* „rothadt”, víznevekben „agyagos” l. *MNy.* II, 98). Elvi tekintetben fontos volna tudni, van-e ezen szabály alól kivétel. *Csetnek* (patak) esetében talán úgy áll a dolog, hogy először volt *Csetnek* személynév, ebből *Csetnek* helynév s innen *Csetnek* pataknev (l. *MNy.* XI, 290). A nagy többség azonban amellett szól, hogy a víz neve előbb volt meg s ebből való a helynév. Ez a szabály a név eredete kutatójának nagy segítségére lehet. Végül arra szeretnék megfelelni, hogyan jelölhet egy patak-, folyónév falut, várost. Mikor *Zlinszky Aladár*ral e tárgyról beszélgettem, megállapítottuk azt, hogy nagyobb folyó vagy folyam nevével azonos városunk, falunk nincs; nincs tehát *Dráva*, *Duna*, *Körös*, *Maros*, *Szamos*, *Tisza*, *Vág* falunk v. városunk. Úgy gondoltuk, ebben a körülményben rejlik a megfejtés titka. A kisebb folyó, patak mellett eredetileg egyetlen falu, város sem volt; a mikor az első települt, épült, ennek neve úgy lehetett: „falu, hely, város *Gölnicz*, *Gyöngyös*, *Poprad* mellett, dorf, ort, stadt an der *Gölnicz*, *Gyöngyös*, *Popper*, am *Mühlenbach*, *Feldbach*, pagus, urbs apud *Gölnicz*, *Gyöngyös* etc.“. Ilyesféle szerkezetből lett: *Gölnicz*, *Gyöngyös* stb. helynév. Nagyobb folyó vagy folyam mellett emberemlékezet óta sok lakott hely volt, itt tehát az elnevezés alapjául szolgáló feltételek nem voltak meg. Ha okfejtésünk helyes, megfigyelésünk a település történetére is fontos lehet.

MELLEGI JÁNOS.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Hunczut. Bismarck *Emlékirataiban* a magyar politikusokról szólva, főlemlíti, hogy kritikus percekben a némettől idegenkednek. „Sőt — teszi hozzá Bismarck — még nyugodt időben is hajlandó a magyar arra, hogy elhuzassa a cigánynyal: *Der Deutsche ist ein Hundsfott*“ (Gedanken und Erinnerungen, 29-dik fejezet.)

Andrássy Gyula nemrég Münchenben előkelő hallgató közönség előtt igen nevezetes előadást tartott, melyben Bismarcknak a magyarokra vonatkozó nézeteit éles bonczoló késsel taglalja. (Az értekezés megjelent a *Nord und Süd* szeptemberi füzetében és külön is.) Bismarcknak fentidézett mondását is bírálja, azonban nem élt a szinte kínáló alkalommal, hogy a német közönséget Bismarck egy félreértésére figyelmeztesse. A *Hundsfott* szó, melylyel Bismarck a magyar *hunczut* szót fordítja, jóval súlyosabb és bántóbb kifejezés, mint a belőle származó magyar kifejezés. A *Hundsfott* trágár szó, feltétlen megvetést foglal magában, mert becstelenséget is jelent.

Ennél az értelemnél mégis csak enyhébb a magyar szó értelme, különben tágabb a köre is. Művelt magyar nő elmondhatja társaságban „Nagy hunczut az én lányom“, ellenben ki van zárva, hogy művelt német nő a *Hundsfott* szót használja, a melyhez élet-

tani értelem is tapad. Az ötvenes évek kedvelt nótájának első sora (a mely nem is Bismarck honfitársaira volt értve) azt akarja mondani: a német rászéd, csal bennünket. A *hunczut*-ot talán így lehetne legpontosabban németre fordítani: „Spitzbub.“ A *Hundsfott* ellenben már becstelent, gazembert jelent.

Bismarck téves fordítása csak öregbíti a mult idők német-magyar ellentétének tudatát. BARSÍ FRIGYES.

Alföld.* A nagynémet érzelmű Kaindl honnan vette, hogy a magyar alföld (= síkság) szó pontos átvétele e német szónak *Niederfeld*, nem tudjuk. (Ha ugyan félreértés nem forog fenn**.) Talán elfogult német (gráci?) informátorai hitették el vele, abból indulva ki, hogy *Feld* a. m. *föld*.

A *Niederfeld* szót mi sem ismerjük, Alföldünket (t. i. a Nagyalföldet) mint tulajdonnevet a német földrajzírók régebben *Niederungarn*-nak, *Ungarisches Tiefland*-nak, *Tiefebene*-nek vagy *Ebene*-nek mondták, majd *Steppe*-nek vagy legújabbán oekologiai leírásokban *Pusztá*-nak, tudományos fizikai-, geográfiai és országleíró munkákban meg *Alföld*-nek mondják. (*Beudant* vagy geologiai munkájában „Voyage en Hongrie 1822“ csak *plaine centrale*-nak nevezi).

Abban is igaza van Kiváncsi Tagnak, hogy az *Alföld* mellett van *Felföld* is, még pedig éppen úgy nemesak térszínbeli, domborzati, hanem alkalmasint égtájbeli és a mi fontos, ennél szintén korábban *országárszjelölő* értelemben is.

Köztudomású, hogy a régi iskolás földrajz Magyarországot (Erdély nélkül) Felső- és Alsómagyarországra osztotta (pl. A geográfiai tudomány első kezdete 1749 stb.) s ez a felosztás a szokásos régi politikai-geográfiai tankönyvekben a mult század közepéig, sőt azon túl is megmaradt. Az előbbihez tartozott a Dunáninni s a Dunántúli kerület (amaz Pesttel és Bácscsal) vagy más szóval „Nyugatmagyarország“, a másikhoz a Tiszáninni és Tiszántúli megyék. Ez ellen a bizonyára igen régi, talán középkori deákos, logikátlan felosztás ellen már Bél Mátyás kicelt Compendiumában (1779), mondván, hogy Felső- és Alsómagyarország határául logikusan a Pozsony-budai Dunavonalat kellene venni.

Úgy látszik már most, hogy ez az iskolás országfelosztás részben a köznyelvi s régebben bizonyára kisebbkörű *Felföld* és *Alföld országársz-elnevezésre* is támaszkodott. Történeti szótárainkban, de máshol is t. i. bőséggel találunk adatokat arra, hogy mely területet értettek a XV., XVI. és XVII. században *Felföldön*. Ezeket most nem bántjuk. A *Felfölddel* szemben használatos volt tehát a

* Válasz egy kérdésre, I. MNy. XII, 304.

** Ugyanaz esett meg egy magyar geografussal, a ki azt állította, hogy a *felföld* pontos fordítása a német *Oberland*-nak. (Földrajzi Közlemények 1916. 48.)

mélyebb és talán déli fekvésű Alföld is és pedig legsűrűbben a mai Nagyalföld déli, hogy úgy mondjuk „történeti“ része, pontosabban az Alduna vidéke. Tinódiban, Székely Istvánban s az Érty Cod.-ben többször szerepelnek az „alföldi hősök, vitézek, urak“; vagy: „az Alföldön a Szerémséget rabolják vala és a Száva mentét“ stb. *Alföld*-nek hívtak egy bosnyák zsupánságot 1244-ben Kluž és Jajeza vidékén, pedig ez eléggé hegyes tartomány volt, de délen, alantabb feküdt. Erre a látszólagos térszíni logikátlanságra más országban is találunk példát. Az Alföldi és Felföldi családnévek igen régiek.

Sűrűn fordul elő a *felföld* és *alföld* Sz. Molnár Albertnál is (Dézsi-féle kiadvány). Alföldön ő Szencz vidékét értette, ide jár *le* Vasmegyéből a *felföldről*, s viszont ide küldöznek *föl* neki könyveket. Egy helyen ezt olvassuk itt: „az alföldi magyarok (t. i. a szenczvidékiek) ugyan megnevetnék az igéknek zalai nemeit.“ A *föl* és al ilyenén gyakori és következetlen (!) használatáról különben csinosczikket lehetne írni.

Ha már itt vagyunk, legyen szabad még arra is kitérnünk, hogy az *Alföld*-nek fizikai-geografiai *műszó* volta (= planities, ebene) újkeletű. Mondták azt síkföldnek, sima térségnek, sík térségnek, síkságnak, síknak, térföldnek, rónaföldnek, rónatájnak, mélysíknak és pusztának. (Igen érdekes ez utóbbinak földrajzi jelentés-fejlődése). A két magyar sikot, vagy *alföldet* mi először *Bocsoy*-ban (1844) találtuk; így: felső magyar sík és alsó magyar sík vagy „magyar Alföld“. De ugyanő európai alföldekről, olasz alföldről stb. is beszél. *Hunfalvy* 1856-ban már egyenesen két magyar alföldet ír, de csak a nagyobbikat mondja „tulajdonképpen Alföldnek“. Ugyanígy 1863-ban nagy művében is.

Nekünk úgy látszik, hogy az *Alföld*, mint tájtypus-országgrész elnevezés Petőfi óta jött különösebben divatba. 1848-ban már *Alföldi Hírlapunk* is van. De találtunk korábbi adatokat is. *Teleki* (1796) ezt írja: „a' más kettő község az al-Földről telepedett oda (t. i. Torontálba! azaz a Bánságba!); „Az Alföld gazdag lapályja.“ (*Csokonai*: Lilla); „Az Alföld boldogabb lakosai“, „az Alföldre a zsványok el-takarodnak“, „a Mecenzéfre járó alföldi szekerek s a felföldiek.“ (*Hazai Tudósttások* 1806); kifejezetten Alföldet mint tulajdonnevet olvashatunk a következő munkában is: „A' magyarországi székes vidékek leírása 1840“: vagy „az áldott Alföld“ (*Társalkodó* 1846) és „az alföldi puszták s a felföldi népszaporulat“ *Magyar Gazda* 1848).

Egyelőre talán elég válasznak és czáfolatnak ez a néhány adat és megjegyzés. A kérdés szakszerű kifejtése értekezést kívánna. De ez nem a geografus feladata. Még csak annyit, hogy míg az „Alföld“ mint műszó és tulajdonnév virágozik, a „Felföld“-et mindkét értelmében újabban elnyomja a vele nem egyenértékű „Felvidék“ (pl. *Kőrösy*: A Felvidék eltótosodása, *Felvidéki Hírlap-Bank-Egyesület*, Ény.-i, Ék.-i felvidék stb.).

BÁTKY ZSIGMOND.

- **Haránga.** Mikor századommal a harcztérre jöttem, azonnal hozzáfogtunk a nekünk kijelölt helyen lövészárkunk elkészítéséhez s minden 5—8 lépésnyire, a hogy ez már szokás, egy-egy jó széles harántgátat illesztettünk beléje. (A harántgátak arra valók, hogy a lövészárkba becsapódó gránát pusztító hatását kisebb területre, két harántgát közére szorítsák.) A *harántgát* szó az én kiejtésemben s valószínűleg a köznyelvben általában is, *harángát*-nak hangzik; de alig dolgoztunk 1—2 napig, mikor félfüllel hallom, hogy az egyik baka *harángát* helyett azt mondja, hogy *haránga*. Akkor csak mosolyogtam ezen, mert azt hittem, hogy vagy nem magyar anyanyelvű az illető, vagy talán rosszul hallottam. De azóta meggyőződtem róla, hogy nagyon sokan, mégpedig tősgyökeres magyar legények is így nevezik a harántgátat. Minduntalan hallhatók ilyenek: *Ez a haránga nem elég széles. A végire is csinálunk még egy harángát. A harmadik harángán túl van a mi rajunk helye. A harángától jobbra csapott be.* Stb.

Ez a tanulságos eset megérdemli a MNy.-ben való följegyzést, mert világos példája annak, hogy a nép egyszerű fia milyen könnyen foghat föl egy addig sohasem vagy csak igen ritkán hallott *t*-végű szót tévesen tárgyesetnek, úgy hogy ennek következtében, mikor szüksége van rá, téves analógia alapján teremti meg magának a hozzávaló alanyesetet. Ez az igazi magyarázata a nyelvészek előtt már nem ismeretlen *pászta*, *domika*-féle szavak sajátosság hangalakjának is, s azt hiszem, hogy ez a tanulságos eset a szl. *medvédv*, *jágnjéd*, *rasadz*-ból való m. *medve*, *jegnyje* és *rásza* szavak keletkezését is az eddiginél jobb világításba helyezheti. Az Asbóth erre vonatkozó föltevésében rejlő nehézségre már helyesen rámutatott Pais Dezső, MNy. X, 269. Saját magának ezzel szemben ugyanitt nyilvánított azon föltevése, hogy a magyar nyelvérzék a **medvéd*, **jegnyjéd* szavak végső *d*-jét talán a kicsinyítő és valamivel ellátottat jelentő *-d* képzővel azonosíthatta, nagyon szellemes ugyan, de a *rásza* szóra már aligha volna alkalmazható. Az én nézetem szerint sokkal egyszerűbb és semmiféle nehézségbe sem ütközik az a föltevés, hogy valamiként az én bakáim az addig soha nem hallott *harángát* szót tévesen tárgyesetnek fogták föl s azért *haránga* szót következtettek ki belőle, éppen úgy az egykori magyarok is az addig ismeretlen **jágnjéd*, **medvéd*, **rászad* szavakat tévesen 2. személyű birtokos alakoknak fogták föl s ezért természetesen **jágnye* (= *jegnyje* < *jegnyje*), *medve* és *rásza* hangalakú magyar szavakat következtettek ki belőlük.

HORGÁSZ PÁL.

- **Barlang.** Nem lehet benne kétség, hogy a *barlang* a szláv *brlóg*, *brólógz* átvétele (l. EtSz.). A magyar szó jelentése azonban magyarázatra szorul, A szláv szónak ugyanis csak másodlagos jelen-

tése a ‚höhle, schlucht‘; első jelentése ‚lager eines wildes, wild-lager, bärenhöhle‘ (l. Bern. EtWb. 120). Úgy gondolom, hogy a magyar szó is az átvételkor csakis ezt jelentette: „lager eines wildes, bärenhöhle“, s az általában ‚höhle, caverna, spelunca‘ ez első jelentésből a magyarban önállóan fejlődött. Az eredeti jelentést az ilyen magyar adatok őrzik: 1511-ből; „atingit silvam *Medve-barlaga* vocatam“ (l. MNy. X, 373); 1463-ból: „Attigissent siluam *Medve Barlaga* vocatam“. (Oklsz.). A jelentésnek ezt a fejlődését az EtSz. nem mondja meg.

KEMENES PÁL.

Vemh. Néhány érdekes nyelvtörténeti adatra akadtunk Garai Miklós nádornak 1432. február 15-én András-deák nevű szolgájához intézett missilis levelében, melyben Kőszegről Budára hozandó lovakról rendelkezik.

A M. N. Múzeum oklevél-gyűjteményében őrzött levél rövidsége megengedi, hogy az egészet közöljük, a mint következik:

Nicolaus de Gara regni Hungarie palatinus.

Nobis sincere dilecte! Committimus dilectioni vestre, quatenus illos duos equos nostros *taar* coloris, quos in Kuzegh servaverant, dempto illo iuniori equo similiter *tar* coloris, quem ibidem relinquantis, item illos duos equos, quos Dominicus de Beeb nuper illuc duxit, *roh* unum et alium *zugh* coloris, ac illum equum *uempch* similiter *roh* coloris, unum equum potiore de equis nostris curiferis, et illum equum con(dam?) magistri Georgii, huc Budam statim visis presentibus adducatis, duos ex agazonibus vobiscum ducendo; duos autem alios circa illos equos ibidem remanentes relinquantis cum Sebastiano de Beeb, quem commisimus cum eisdem equis, donec vos remitemus, procurare et facere procurari. Datum Bude, feria sexta proxima post festum beati Valentini martyris, anno etc. XXX. secundo.

Külczim: Nobis dilecto Andree literato filio Petri dicti Kuer civis nostri de Papa, nobis dilecto.

E levélből a *taar*, *roh* és *zugh* színű lovakra vonatkozó adatokat (duos equos nostros *taar* coloris, — duos equos, *roh* unum et alium *zugh* coloris) a rövid *a*-val írott *tar* alak mellőzésével, az Oklsz. is felhasználta, de a *vehem* szónak itt felmerülő *uempch* = *vemh* alakját (equum *uempch* similiter *roh* coloris), mely eddig ismert nyelvtörténeti adatainkban csak az *e* harmadik személyű birtokos raggal fordul elő, hasztalan keressük a szótárban. Azt hiszszük legalább, hogy a NySz.-nak a *vemhe* szóra felhozott példáiban mind ilyen birtokos ragos szóalakkal van dolgunk; egészen helyesen jártak el tehát CzF. és azután BALLAGI MÓR, midőn — bizonyára vissza-következtetés útján — a *vemh* (fn. a ló v. számár csikaja) szót a MNy. szótárába beiktatták.

NAGY GYULA.

Nyék. (Vö. MNy. I: 26, IV: 82, VIII: 266). Azokhoz az irodalmi adatokhoz, a melyeket e szóra Herman Ottó és Tolnai Vilmos folyóiratunkban közölt, hadd járuljak én is egygyel. A Magyar

Figyelő 1916-iki 11. száma Baksay Sándornak egy régebben írt s eddig ismeretlen költeményét közli Görgeiről. Címe: A fejetlen szobor. (1893 május 21.) A szép költemény egyik versszaka így hangzik:

„Te madárka! repülj Isaszeghi *nyéktől*
A hatvani rétig, A váci vidékig.“ (324. l.)
Tápió sömlyéktől

Mit jelent itt a *nyék*? Baksay bizonyára *erdő* jelentésben használja mert az isaszeghi csata nagy részben erdőben folyt le (l. Görgey István: 1848 és 1849-ből II. 104—110) Az *erdő* és *vadaskert* szók közt jelentéstani szempontból nincs nagy különbség s így Baksay *nyék*-jének forrását Aranynál kereshetjük.

Terv. Régi és sokszor hangoztatott panasza a nyelvészeknek, hogy történetíróink a magyar nyelvű történeti emlékeket nem az eredetihez híven, hanem mai helyesírás és kiejtés szerint átírva adják ki. Gyakran még nagyobb szabadságot is megengednek magoknak, a régi szövegek egyik-másik szavát mással helyettesítik s így kerülnek aztán több száz éves szövegekbe olyan szók, a melyek első pillantásra elárulják, hogy a neologia tudatos alkotásai s hogy alig érték meg az első évszázadot. Íme egy csattanós példa az újabbak közül:

Takáts Sándor a Budapesti Szemle 1915-iki évfolyamában két közleményben ismerteti „Zrinyi Miklós ismeretlen levelei“-t, melyeket a körmendi levéltárban talált meg. A leveleknek néha csak a tartalmát jelzi röviden, beleillesztve Zrinyi pályájának megfelelő szakaszába, máskor hosszabb vagy rövidebb szószerinti idézetet, sőt egész leveleket is közöl. Zrinyinek gróf Batthány Ádámmal írt s 1648 márczius 4-én kelt leveléből való a következő rész: „Az törökök — írja Zrinyi — tíz bórhajót csináltak s mutogatják az polgároknak. De az nem egyébre való, hanem hogy minekünk arra vesszen az eszünk, ők pedig eljárjanak az dolgukban! De mi csak maradjunk megállapodott *tervünk* mellett“ (Bpesti Szemle 1915: nov. 209). Az idézetből világosan látszik, hogy oratio rectaval van dolgunk. Hogyan került akkor bele a *terv* szó? Hiszen erről bizonyosan tudjuk, hogy nincs százéves se s hogy vagy Kazinczy vagy Helmecky alkotta a *planus*-t jelentő *tér*-ből *-v* főnévképzővel (vö. NyÚSz.). Márt. 1818. még így fordítja le a „*planum*“-ot: 1. előképzület, rajzolat; der Grundriss. 2. sík, tér; das Ebene, die Fläche. A *terv* csak a múlt század 30-as éveinek elején terjedt el, főképen Helmecky lapjainak segítségével. Zrinyi levelében bizonyára „*planum*“ van s csak a közlő cserélte föl mai megfelelőjével. Hogy a levelek történeti hitelességének az ilyen nyelvi anachronismuskok csak kárára vannak, azt bizonyítani fölösleges.

Unoka. Az *unoka* ma már csak „*nepos*“ jelentésben van meg nyelvünkben. A codexekben előkerül „*unokatestvér*“ (Neffe, Nichte) jelen-

tésben is, a mint a NySz. egy adata a DomC.-ból s újabban két más codexből közölt adatok bizonyítják (Nyr. 44 : 373, 447). A XVI. és XVII. század irodalmából még eddig nem sikerült kimutatni, hogy a szó ily jelentésben élt volna, de a XVIII. századból már számos adatunk van rá, sőt még a mult század első évtizedeiben is nyomát találjuk az 'unoka' szó ilyen használatának. Idézzük erre a köv. példákat:

„soha meg-se házasodék . . . gazdaságát, mint jó Atyafi, kedves *Unokái*, számára gyarapéttá“ (Szegedi János: Aquila 34., 1736); „El-kell . . . hadnom . . . Erdődy János Urat, Bakacs Erdődy Tamás *Erseknek*, János nevű öcsétül-való *unokáját*“ (u. o. 51); „azt írá [Szilágyi Mihály] néki [Mátyás királynak], hogy sokkal többel tartozik maga Szakátságának, hogy-sem néki *unokájának*“ (Taxonyi János Tükörei I : 371., 1740); „[az érsek] zálagúl a' Király kezére ereszté két *unokáját* testvérével-együtt“ (Molnár János: Anyaszent-egyh. tört. III : 86., 1771); „még törvényt-is hoztak, hogy egy olyan Bátya, maga *unokáját* el-veheti, az az: testvér ötsének leányát“ (Gvadányi: Világ. hist. III : 72., 1797); „Roilandus, Nagy Károly hűgának fia, következésképpen az ő *Unokája*“ (u. o. V : 74., 1798; u. így még III : 10 és 71); „tellyes szívbeli öröm . . . ha *unoka* az ember, és egy illyen vén zsúgori bátyya van“ (Le Sage: A sánta ördög 65., 1803); „mennyre ment légyen Tönningába az *unokám*, és Nagyságod között a barátság, nem kívánom tudni“ (Mánx Útazása 115—116., 1805; itt unoka = testvérem leánya); „[Dugonics] végképpen Szegedre vette magát . . . kedves öttse házához, hol *unokái* között munkás . . . életét tiz esztendővel szaporította“ (Dugonics A.: Magyar példa beszédek I., K. Chrysostom előszava 27. l., 1820). Különös, hogy bár az irodalomban ily sűrűn előkerül az *unoka* e jelentésben, szótáraink nem vették föl. Az 'unokatestvér, unokabátya' stb. elterjedésével a Neffe-t, Nichte-t jelentő *unokára* nem volt többé szükség s e jelentésben kihalt.

Ural. (Vö. MNy. XII, 27.) A NyÚSz. I. r. e szó mai helytelen használatára 1843-ból idézi az első példát a Honderúból. Egy név nélkül megjelent csevegésben olvassuk: „három állatfejedelem van, melly kitünőleg *uralja* a társaság' magasb köreit Párisban“ (I : 27). Hogy ki a czikk szerzője, azt a Honderúból nem tudjuk meg, de ez nem is fontos, mert az *ural* 'uralkodik — dominál' jelentésben nem itt fordul elő első ízben. A tiszta és gondos magyarsággal író Gaal József kezdte meg a szónak ilyen használatát még a 30-as évek vége felé. Az ő műveiből idézem az alábbiakat: „folyvást szívmemben maradt képed, 's egy istennékint *ural* annak minden érzelmem“ (Badacsonyi Lenka, Emlény 1837: 119). „Nem támad ott több hajnalon | A' had' vidám robaja, | Mert csendes bú 's rabfájdalom | A' vár' keblét *uralja*“ (Zrinyi Ilona bucsúja, Emlény 1838: 145).

„Ha most belépne, nem *uralhatnám* érzelmeimet“. (Szerelem és champagnei, 1839, III. felv. 7. jel.) Gaal tehát elég sűrűn élhetett e kifejezéssel s valamennyi művének elolvasása csak szaporítaná példáinkat. Föltűnő, hogy az elsőnek idézett *ural* még nem tárgyias, hanem ugyanolyan vonzattal jár, mint a régi *uralkodik* (valakin v. valamin). Azt kell hinnünk, hogy Gaal ezt kurtította meg szándékosan s csak a ‚dominálni‘ s a német ‚beherrschen‘ igék mintájára használta később tárgyiasan.

Az *ural* e jelentésben ma már annyira elterjedt, a napisajtóban, közbeszédben, még jónevű íróink újabb munkáiban is oly sokszor találkozunk vele, hogy kiirtását már nem remélhetjük. Legújabbán már szótárba is bejutott. (Simonyi-Balassa: Ném.-Magy. Szótár 1902.)

PUTNOKY IMRE.

Nyelvtörténeti adatok. — 1. *Reá.* PONORI THEWREWK EMIL volt az első, a ki a *reá* alakot korábbi **rajá*-ból fejlődöttnek magyarázta (l. a RIEDL SZENDE szerk. „Kalauz a közmivelttség és irodalom terén“ 7. sz., idézve: NyK. II, 317). Ilyen *aj*-jal való alak később elő is került; vö. NySz.: *raia*ioc Tel: Evang. I. 451 (de *reia* és *reia*ioc is uo. és 250). Én is találtam egyet a DöbrC. 523. lapján: „meg haragvt *rayad*.“ (E mellett van: *reiam* 478, *read* 160, *rea* 17, 45, *reia* 9, *riad* 160, *ria* 87 és *ram*, *rad*, *raia*, *rank*, *ratok*, *raioc* számtalanszor).

2. A legrégebbi vegyületszóra ugyancsak a DöbrC.-ben, a 430. lapon bukkantam rá: „*david* az *goliast* meg ölte“ (*Góliás* = *Góliát* × *óriás*). Az se lehetetlen, hogy a *goliast* alak létrejöttét a kevéssel utóbb következő *Tobias* előrehatásának kell tulajdonítani; de számba kell vennünk, hogy *góljás* vegyületszó — följegyzéseim tanúsága szerint — valahonnan a nép nyelvéből is volt közölve. (Hogy hol azt most hamarosan nem tudnám megmondani.)

SZINNYEI JÓZSEF.

Család. A NyÚSz.-ból tudjuk, hogy a *család* szó, mint a legszorosabb vérségi köteléket jelölő kifejezés, a felújított régiségek közé tartozik. A XVIII. század végén s a XIX. sz. elején *família*, *nemzetség*, *háznép* járta. A PP. szótárakban megtaláljuk ugyan a szót *család*, valamint a tisztí szótárakban is (Szirmay-tól — 1806 — kezdve) *cseled* alakban, de a legközkeletűbbekben, a Mártonokban, Hartlebenben (1827) nincsen meg, világos bizonyítékul, hogy elavultnak tartották s a köznyelvben már nem forgott. A felújítás valószínűleg Vörösmarty érdeme, ki, tudomásom szerint, A Két Szomszédvárban (1831) él vele először:

Ságon azért vígan laknak rontóid; apádat *

És az egész *csaladot* kik elölték . . .

(I. én. 44. sor).

Érdekes, hogy Vörösmarty hangzórövidítéssel ragozza a szót: *család-csaladot*. A Zalán Futásában is előfordul ugyan, de nem az első, 1825-i, hanem a módosított, 1833-i kiadásban:

. . . a szeretők elválnak a' többi *családtól*

(I. én. 590. sor).

Fogarasi D. János Műszókönyve (1833) már külön is választja a két alakot: „Familia, nemzettség, *család* . . . familiaris, *cseléd*.” Kresznerics (1831) a régi szótárakból idézi: „*Család*, Familia“, de hozzáteszi „*loco cseléd*“.

Iromba. (MNY. XII, 27.) Úgy látszik, hogy mint a *padmaly-t*, ezt is Jókai vitte bele az irodalmi és köznyelvbe félreértett jelentéssel. Az új földesúr (1862) IX. fejezetében Garamvölgyi Aladár a hazulról kapott levelekről mondja, hogy „A legelső levélben már ott volt az „*adió*“, de rendkívül *iromba* betűkkel írva, nagybátyám azután az utóiratban megmagyarázta, hogy ezt az „*adieu*“-t menyasszonyom bizonyos okoknál fogva mellőzvéen lefirkantani, a tréfás öreg az agaram első lába körmei közé fogta a tollat s azzal iratta oda.“ Világos, hogy itt a szó nem az eredeti: *tarka*, hanem az *otromba* hatása alatt félreértve: *formátlan, alaktalan* jelentésben áll.

TOLNAI VILMOS.

Véresszáju. (Vö. MNY. VI, 359.) Mint katonás, hadat szerető embernek jelzője olvasható a Magyar Merkuriusban (1788, 163. l.): „[Hírek] Török-Országbul. Az új Káimakan [Kajmakám-nagyvezír helyettese] egy békességes ember, a' ki mindenkor azokkal tartott a' kik a' *véres száju*, hadat indito Nagy Vezérnek ellenségi voltak. — Más jelentésben él vele Horvát István, a történetíró, mikor ezt mondotta: „még az apám meg a nagyapám is *véresszáju magyar* volt!“; itt annyit jelent, mint faját rajongva szerető, tüzes magyar, hogy a B. H. magyarságával szóljak: *sovén*.

Mindenütt rossz, de legrosszabb otthon. A „mindenütt jó, de legjobb otthon“ mondásnak czímbei paródiáját egyik kiváló irodalomtörténettudósunkra fogják. Nem lehetetlen, hogy ő is így forgatta tréfásan a régi példaszót, de meg van már majd háromnegyed századdal ezelőtt a *Remény cz.* zsebkönyv 1839-i kötetében, ahol *Szentiványi Mikó* (Mihály) egy novellájának a czíme; másodsor megjelent munkáinak I. kötetében 1843.

D. F.

Császta. A bozotos, sásos, nádas, semlyékes hely'-et SzD.¹ 88, SzD.² szerint *császtának* is hívják. A szóra csak ez az egy adatunk van, mert SI., KR., KASSAI V, 148, Tzs. 1838, BUGÁT, Szóh., KIRÁLYFÖLDY 1846, BALL. 1846, BÉRCZY, Vad. műsz. 87 adatai végelemzésben SzD.-ből valók. Volna még egy második adatunk is a szóra; CzF. ugyanis *császta* a. ezt írja: [császta] „Eredetileg

császtó, azaz sástó. Alsó Csallóközben *császtava*⁴. Minthogy Alsó-Csallóközben, Komárom m.-ben van egy *Császtá* nevű patak, illetőleg ‚stagnum‘ (l. PALLAS-lex. Komárom m. térképe és LIPSZKY, Rep.), azt hiszem, hogy CzF. ennek a *Császtának* a nevét azonosította SzD. *császtá* szavával. Czuczor GERGELY az alsó-csallóközi *Császtáról* jól tudhatta (ő maga mátyusföldi származású volt), hogy az ‚stagnum‘ s ezért írta azt, hogy a [SzD.] *császtá* ‚bozotos, sásos, nádas hely‘ szava eredetileg *császtó*, illetőleg Alsó-Csallóközben *császtava*. A mi nézetünk szerint tehát van a magyarban egy *császtá* köznévs és egy *Császtá* tulajdonnév; e kettőnek azonban egymáshoz etymológiailag semmi köze sincs. E fejtegetésből kifolyólag a következőkre kérnénk szíves felvilágosítást: 1. Hogyan nevezi a nép Alsó-Csallóközben *Császtá* patakat, illetőleg ‚stagnum‘-ot? 2. Él-e Alsó-Csallóközben a *császtá* köznévsnek *császtava* alakja?

K. P.

Pöffedt rizs. Ez a népetymologia alighanem szintén a világháború tüzéről pattant. A pattogatott kukoricza módjára, sőt valószínűen annak mintájára készül az u. n. ‚puffed rice‘, ill. ‚p. nut‘, mely nálunk tudtommal az utóbbi időben terjedt el s a fenti nevet nyerte.

M. IMRE.

Helynévmagyarázatok. Ezelőtt 20—30 esztendővel a magyar nyelvtudomány a tulajdonnevek, helynevek eredete magyarázásában igen tartózkodó volt. Újabban ezen a téren is haladtunk s a helyneveket kezdjük módszeresen, történeti alapon kutatni. Ilyen történeti alapon való vizsgálódás jellemzi Dongó Gy. Géza „Zempléni helynévmagyarázatok“ cz. cikkét is, a melyet az „Adalékok Zemplén vármegye Történetéhez“ cz. folyóirat legutóbbi számában (1916, 1. szám, 27. s köv. l.) indított meg. Ezúttal három helynevet magyaráz (*Abaj*, *Abara*, *Abony*). Sikerültnek tartjuk azon fejtegetését, hogy *Abara* hn. személynévből való s ez a szn. az *Ábrahám* keresztnév régi magyar *Abara-Abora* becéző alakja.

M. J.

Pálczát törni — lándzsát törni. A MNy. XII, 292. lapján BARSÍ FRIGYES megállapítja, hogy a *pálczát törni valaki mellett* kifejezés helytelen; e szólás csupán *pálczát törni valaki felett* alakban és *elitélő* értelemben használható (minthogy ez elitélő kifejezés metaphorája a régi *bírói* gyakorlatból való). Ez kétségtelen. Úgy gondolom azonban, hogy a helytelenített kifejezés nem is ennek az utóbbi közszólásnak téves alkalmazása, hanem inkább egy másik közkeletű szólásnak: *lándzsát törni valaki mellett*, elrontott, a másik kifejezéstől módosított használata. A lándzsátörés képlete nyilván a bajvívásra vezethető vissza s jelentése = síkra szállni valakinek érdekében, megvédelmezni valakit. A megrótt kifejezés tehát bizonyára két ellentétes értelmű szólásnak írói gondatlanságból eredő összezavarása.

R. T.

Elvakol. A szeptemberben tartott országgyűlési tárgyalások egyikén történt, hogy egy szónok a többi közt azt mondta, hogy xy *eltussolja* a dolgot. Erre egy másik képviselő — czélozva xy szabadkőmives voltára — azt mondta: nem! *elvakolja*. Úgy gondolom, hogy általában az *eltussol* idegen szó helyett jó volna az *elvakol*. V. T.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Székes-Férvár városa levéltárából.*

elrekeszt am. eltílt. 1788: . . . „Instans Ősz Joseff, és Balcza Mártony Tobak Legényeket a' Mesteri hivataltul *ell rekeszteni* kíványuk“ . . . 129.

elrongadoz, 1784: Azon kívül majd csak nem mindenütt már annyira *el rongadoztak*, hogy tellyességessen azokat meg igazíttani és meg ujítani szükséges legyen“. 133.

elront, 1787: . . . „azért kivanok tsekél Jozságotskából rendelést tennem, mivel meg betegedésemkor tettem, annak telyességgel ellene mondok, *el rontom*, mortificalom“ . . . 701.

elszabott, 1786: . . . „A zabot az abrakos tarisznyából kell etetni, hogy kiki *el-szabott* portzióját egyedül megemészsze“ . . . 63.

elszorít, 1788: . . . „sem az Hid mellett lévő gyalogh ut, sem pedigh az Országos ut, a vagy a Hid *el nem szoríttatnék*, következés képpen a' Publicumnak Praejudiciumára nem volna“ . . . 152.

éltes napok, 1787: . . . „engemet *éltes napjaimban*, és sulossabb betegségekben dajkálni, és táplálni köteleztetik.“ 2050.

eltévöledik, 1789: „Le-Írása némelly elveszett Lovaknak . . . el mult November holnapnak elein *el tévöledtek*“ . . . 218/223.

eltöltés, 1787: „gödreinek föld(d)el való *el Töltését* keményen Parancsolni Méltoztatsék“ . . . 1547.

eltűrhetellen, 1786: . . . „*eltűrhetetlenül kemtükedik* az Cselédjeihez“ . . . 377.

emésztő, 1785: „Már tehát világos az, hogy 917 forintokig és 21. d-ig. Arvákknak Kárára lévén, az olytatn *emésztőnek* Hazánk törvénye is semmit nem itél.“ 582.

emezélőkkel, 1784: „E Tanu *emezélőkkel* mintegy két eszten-dőkkel“ . . . 64 Polit.

emlékezetre vert pénz, 1789. év: 866/870.

engedelmesen, 1788: . . . „Ugyan azon Pocskosságokat *engedel-messen* el Szenvette“ . . . 717.

engedelmeskedni, 1787: „Gergelyfi Tamás Ur Capitálissát . . . 2. Esztendőbéli és egynehány hólnapi Interest á 6. p'ctum Computando noha ugyan többet tenne, mind azon által *engedelmeskedvén* egyedül . . . 70 ft“ . . . 666¹/₂.

enyelgő néző, 1789: „Mikor a' kantza meg hágattatik, a' mennyire lehet, igen kevés ember légyen jelen, a' nem szükségesek s' *enyelgő nézők* tiltassanak el“ . . . 63.

* L. MNy. XII, 232.

enyhesztelés, 1786: . . . „Eddig hozzám mutatott Kegyességek ébresztenek hogy fontos szükségem *enyhesztelésére* szolgáló 70 forintokért . . . folyamodjék“ . . . 652.

érdemesen, 1789: . . . „a' ki azokrul (az elveszett lovakról) hirt tud mondani anyival is inkább őket elől állíttatni, *érdemessen* meg jutalmaztatik“ . . . 1342.

eresztőhely, 1787: . . . „ugy szintén Németh János Esküt ember bizonyította, hogy Fejérvára menvén az *eresztő helen* lovait legeltetvén“ 1374.

erős víz, 1708: . . . „ezen személy másként *erős vizekkel* kereskedni szokott“ . . . 583/585.

erőszakos hatalom, 1787: . . . „tehát valo az is innénd, hogy nem Bírói végezett által birgya azon Kertet, hanem tulaidon *erőszakos hatalmával*“ . . . 605.

erőszakosít, 1745: . . . „Roszat ugyan semmit se követtem, Mindazonáltal az Legény Minek utánna *erőszakosított* volna, én már annak előtte Nékem adott Kartonyal el mentem“ . . . 248.

erőszakosítás, 1787: „Alább írtt recognoscáalom, hogy ezen elől becsajtott Instantziámnak minden Czikkeltül el allok, és azt nem valami *erő szakosításbul*, hanem el tökélelt akaratombul, és jo szándékombul Cassalom, és Semmivé teszem“ . . . 17.

értelem, 1784: „En abban az *értelemben* vagyok, hogy ezeknek az elő számlált okoknak és környül állásoknak a Marhák rendes természetit egészeszen meg kellett változtatni“ 118.

érzékenyképen, 1786: . . . „az illyetin világos kárukát pedig mind eddig *érzékeny képpen* szenvedni kintelenítették“ . . . 423.

esett időben, 1787: „Hogy *esett időben* többször szenvedett Kára ez által tovább el *melyékeztessék*“ . . . 1166.

estvédend, 1785: „Mult 8ber holnapnak 26dik napján *estvédend* mind egy Kilentz Ora tájban magam lako helyébül hozattattam bé azon okbul, hogy“ . . . 571.

estvendén, 1788: . . . „és midón már Komárom Vármegyének Kürth nevezetü helységítöl az emlétet napnak *estvendén* nem meszsze lett volna“ . . . 1246/1251.

estvéleden, 1785: „Ezen foló esztendőben 7ber holnapnak 3dik napján *estvéleden* fogattattam meg az Uram házánál“ 529.

eszém-izsa, 1787 . . . „az Zsofi Szingyulának, a kivel práználkottam egy forintot attam, a többit pediglen az *eszem izsára* el pazallottam“ . . . 88.

esztől megválni, 1785: . . . „de leg inkább boros korában irzotato Káromkodó volt, Jozon (sic!) korában pediglen, mintha *esztül meg vált volna*, hasonló káromkodásokkal hol lako Társait, hol atyafiait, Feleségét s más egyebeket is meg támadott“ . . . 571.

eszköz, 1786: . . . „mind a két félnek meg egyesült akaratyával bizonyos Missilis Levelet fő *eszközül* föll vevén, ugyan Nádallai Sándor Fiscalis Ur jelenlétében, Kiis M. A. részérül meg jelent volt, mely *eszköz* értelme szerint még néhaj Hajnrich Anna Aszonynak egész Successioja állott 5922 ft 18¹/₂ krbül“ . . . 1221.

esztre, 1789: . . . „Zenale Mátyás Gabona tartó Padlásának *esztréjén* likat szakasztván“ . . . 799/800.

ezelőkkel, 1787: „nem téssen arrul semmi Emlékezetet, a vagy Külömbiséget, hogy az Kik *ezelőkkel* ell adták légyen Mesterségbéli Jussukat, azok ez után soha Mesterségüket ne üzhessék“ . . . 1437.

ezenről, 1784: . . . „a mintis *ezenről* minden esetre további ellenvetésseit magának fönt tarttya“ . . . 425.

ezen szerént, 1786: . . . „Ezen szerént: 3is A' mint már számódásunk (sic!) előttis észre vettem ezen Portékáim hibáznak“ . . . 675.

ezüst krajczár, 1789: „Egy ó ezüst krajczár“. (Ein kleiner silberner Kreuzer; a tót nyelvű körözvényben így: „Geden (Jeden) Krajcar striberny stareho behu: a mi annyit jelent, hogy régente forgalomban levő, tehát valóságos krajczár értékű pénz.) 438/439.

facsargó (a. m. csavargó). 1786: „Tegnap előtt azaz most utobb mult Aug. Holnapnak 30ik napján azért fogattam meg, mivel se Kuntsaftom, se passusom nem vala, és így mint egy *fatsargónak* láttattam“ . . . 711.

fajtu, 1789: „Anno 1789. Moori Lakosok(na)k el lopattatott 13 darab Sórtvéseik(nek) le írása: Valamennyi Török *fajtu* kurta a bal fülén L. billegű, és a Farkoknak tsutsa el van metzve“ . . . 1367.

fajzatás, 1786: 1. . . „s az egész *fajzatás* idején ugyan ezt folytatni“ . . . 63. — 2. „27. §. Az aerarialis ménlovaknak tartások 's gondviselések mind a' *fajzatás* idejében, mind azon kívül az arra rendelt statiocon Királyi költséggel vitetik véghez. 63.

faltörő, 1788: „ . . . oka nem más, hanem maguk rendetlen viselttyük: mivel sem a' böcsületes Czéh Törvényt, sem a Legénység Rendöléseit nem tartották, hanem tsak önnön kedvek szerint szabadon élni Kivántak, és mindenkor *falltörők* voltak“ . . . 129.

fánk faragó, 1785: „2. *fánk faragó* . . . 6. denár“ 496.

fánkmetélő, 1783: „4. *Fánk Metélé* . . . 15 xr.“ 642.

fáradtszemű, 1789: „7. Kárász György Vásárhelyi gazda ember, Feleséges mintegy 34. esztendős, természetben kised, *fáradt szemű*, haja, szemöldöke, s vastag bajusza fekete“ . . . 706.

farmatás, 1789: . . . „és minek előtte íranta való vizsgálás, és ötet illető *farmatás* (Untersuchung) végződött volna . . . elszököt(t)“ . . . 1441/1445.

fattyavetett, 1785: 1. . . „mintegy 26. Esztendős Romai Catholica Hiten lévő *fattya vetett személy* vagyok“ . . . 260. — 2. „Mi tagadás benne én *fattya vetett Személy* vagyok, és azon kívül is négy vagy ött Ferfiakal több izben közösköttem“ . . . 533.

fattyavetetté tenni őket, 1785: . . . „8° hogy a mint mindeneknek tudására volna, egy bizonyos kurvával szövetkezvén *fattya vetetté tette*“ . . . 73.

fátyol (a német körözvényben: „Flor“), 1789: . . . „visel . . . fel aggatott szegletű kalapot fekete selyem pántlikára, nyakra való *fekete fátyolbol*“ . . . 1258/1263.

fátyol-nyakravaló, 1789: „Egy új fekete *fátyol nyakravaló* ezüst tsipkére“ . . . (németül: „1. Neuen Halsflor mit sibernen Spitzeln“). 1082/1088.

MOENICH KÁROY.

II.

Helynevek. JAMBRESSICH ANDRÁS jezsuita atyától 1742-ben Zágrábban egy „Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica, et hungarica locuples“ című becses szótár' jelent meg. Ebben a szótárban több olyan helynév van közölve, melyet helynévtörténeti szempontból közlésre érdemesnek tartunk. Az alábbi adatok nagy-

részben a szótár Supplementumában találhatók. (PP. = Páriz Pápai Dictionariuma 1708.)

Africa = *Afrikabéli föld, harmadig része e világnak.* (PP. *Negyed része e' világnak.*)

Albā Jūlia = *Gyula-Fejérvár.*
Albā rēgālis (Antiqu. Mogentia) = *Székes-fejérvár.*

Amērica = *Amerika, negyedik része a' világnak.*

Anglia = *Anglia ország* (PP. *Anglia ország.*)

Asia = *E' világnak negyed része* (PP. *E' világnak egyik negyed része, Napkelet felől való része.*)

Asiaticus = *ásiai.*

Austria = *Béts ország* PP. *Béts ország.*

Austriacus = *Béts országi, Ausztriai*

Batavia = *Holánd ország, Belgyiom része* (PP. *Belgyiom része.*)

Batavus = *Holándus.*

Bavaria aliter Bōjaria = *Bavaria ország.*

Belga = *Belgyiomi ember.*

Belgicus = *Belgyiomhoz-való, Belgyiomi.*

Belgium = *Belgyjom, vulgo Alsó német ország.*

Britannia et Britannia = *Nagy Británia* (PP. *Nagy Anglia.*)

Britannicus = *Britániához-való, angliához-való.*

Britannus = *Britániai, vagy angliai ember* (PP. *Angliai.*)

Būda v. Curta.

Bulgāra = *Bolgár affony.*

Burgundia = *Burgundia.*

Byzantium = *Konstantinápol.*

Cafsōvia = *Kaffa.*

Cibinium = *Szebén.*

Clāgenfurtum = *Klagenfurtom Város.*

Clāuidiōpolis = *Kolofvár.*

Cōlōcza = *Kalotfa.*

Cōmārōmum = *Komárom.*

Corōna = *Brassó város.*

Crācōvia = *Karakó.*

Curta item Sicambria (nunc Buda) = *Buda Várofsa.*

Dēbrēcīnum = *Debretzón.*

Flūmēn = *Fiume város.*

Fōrum Jūlium = *Furlan-ország.*

Ginsium = *Kőszeg.*

Gōrītia = *Görizia.*

Lābācum antiq. Aemonia (ném. Laubach) = *Lublán.*

Marpurgum = *Mamprug.*

Morāvīa = *Morva ország.*

Olōmūtium = *Olomutz.*

Orsōva = *Orfova.*

Pētōvium (ném. *Petau*) = *Optuja.*

Petrovárādinum = *Pétervár.*

Quinquē Ecclesiāe = *Péts.*

Rackerlpurgum = *Regede.*

Rāgūfa = *Ragu'za város* (olv. *Raguzsa város.*)

Sābāria = *Szombathely.*

Silēsīa = *Szilezia.*

Sōprōnium = *Sopron.*

Strigōnium = *Estergom.*

Tāurūnum = *Nandor-fejérvár, Hungaris Nandor Alba* (PP. *Nandor-Fejérvár.*)

Tyrnāvia = *Nagy-bombat.*

Velprimium (ném. *Weisbrin* oder *Weisbrunn*) = *Vefzprém.*

Vratislāvia = (ném. *Breslau*)

Vratizslavia.

Az óvatosság barátai előtt azonban nem hallgathatjuk el, hogy a szótárban a magyar szavak írásában sok a sajtóhiba.

ZSINKA FERENCZ.

III.

Vitézlő Ganzer György főpeczér levele. Az nemes, hátravitézlő stb. Varbas Jánosnak, az tekint. és nsgs. Gróf Batthyány Ádám fő peczérjének, nekem jóakaró koczámnak, Perczemnek Szultán, Szulimán, Káplán, Szokol, Vidra, Sóbafött, Follyó, Haydár, Tatar,

Cziczke, Dudás, Ficzur, Derbis* Kranicz országának főkapitányának adassék bak szor (így!).

Köszönetem után vergyen meg téged ama nagy, iszonyú nagy bak büz; üzzön meg a félo nyúl; kakucsályon oldaladból három fán bűdös babul! Nem tudom amint s hogy viseled magadat az akasztófán? Talánd az praescat megviteted az karón, hogy semmit nem írsz; vagy hogy az ebek megfosztottak az kezed írásítól? vagy hogy kecskék seggiben elszáradott tentád? vagy az penád igen rövid mely az tenta fölött vagyon? Nem tudom. Azért kérek édes Percz uram jöjj fel Gréczben, házasodjál itt fön meg. Szep kecske-mátkát szerzek három szarvút, hosszú farkút, öz-lábút, lóserényút, melynek mind penája s mind tentája jó vagyon, melynek neve orrod tokja . . . Percz. Ezek után verjen meg az kecske Bakal . . . ebeddel, macskáddal együtt kecske fiaiddal Szultán, Szulimán s Káplán. Az én számmal köszönts Mersa kurtát, Bakacsingerlít . . . Svomi drukert, Ráczi Miklóst, Trák vajdát, éretlen gyermeket: Pracszy Danist, penával ismerőt, karnaczlábis tort. Több uj és bizonyosabb hírekrül nem tudlak most bizonyossá tenni, hanem az siez (?) bátyád obiit tertia aprilis, melyért úgy szomorkodunk, mint igaz bátyádért, melynek betegsége volt legnagyobb halcsont gyomrában és torkában, melynek halálát hirdesd az egész káprák világon, hogy király pirczek öltözzenek jászban érette. Datum Grício raptim 1. apr. 1654. Vitézlo Ganzer György. ÖDÖNGÖ ABEL.

* Ezek mind kutyanek. E levél úgy került a Batthyány-levelek közé, hogy a megsértett főpeczér elküldte a levelet gazdájának: Batthyány Adámnak.

HÍRLAPJAINK MAGYARSÁGA.

XVII.

(Különféle lapokból.)

59. „A romboló *egy perczen belül* elsúlyedt.“ „A N. W. berlini jelentése szerint *egy héten belül* Anglia ellen három Zeppelin-támadást intéztek a németek.“ „A harsztéri helyzet *a legrövidebb időn belül* a mi javunkra fog változni“ stb., stb.

[Törülvágott germanismus (*innerhalb acht Tagen, innerhalb einer Stunde*), melyet már, tudj' isten, hányszor megróttak. Magam is, más is. De annyira belevette magát a közbeszédbe is, hogy kiirtására semmi remény. Hiába hajtjuk, hogy a magyar ilyenkor többnyire *alatt* névutóval él = *egy percz alatt, egy hét alatt, a legrövidebb idő alatt*. Író akad még, a ki nem tagadja meg született nyelvérezékét: „Láttad, hogy kutyabaja a Gábornak. *Két hét alatt* beforrad a lyuk a karján, aztán legény lesz újra“. Van olyan is, a ki még ingadozik s két istennek áldoz (mint Géza király). Pl. Sz. L. (a ki nem-utolsó stílisa) *egy* cikkekben kétféleképen ír. Egy helyütt így: „Az ország ereje pedig szövetkezett a császár-királyi hadakkal s *egy éven belül* kiverték a bitorlót Erdélyből“. Másutt meg így: „A ki nem elégedett meg a magáéval s a máséra vágyott, *egy év alatt* elvesztette saját országát is“. De én tartok tőle, hogy utóbb is Petőfi lesz a hibás, a miért így énekelt:

„Szabad vagyok tehát? Hogy egy óra alatt
Szabad lélsz, oly szabad, Ott vagy, a hol apád“.]

60. „Klein Elemér egy kassai úrileánynak is *csapta a szelet*“.
[Kedves Klein Elemér, ön csaphatja miattam a szelet; de ha ön egy kassai úrileánynak „udvarol“, akkor ne a *szelet* csapja, hanem a — *levet*.]

61. „Azt a *kárt*, melyet a főváros ezeknél az üzleteknél szenvedett, még talán *be* lehet *hozni*“.

[A *kárt* nem „behozzák“ (einbringen, einholen), hanem *pótoltják*, *kipótoltják* (kárpótlás: jó, de „kárpótol“ valamit: rossz). Így használom magam is „*pótolja* a tett *kárt*“ (Herm. és D. I. É.). Tehát jó magyarsággal: „*azt* a *kárt*, melyet a főváros ezekben az üzletekben szenvedett (vállott), még talán *ki* lehet *pótolni*“.]

62. „*Sohasem* felejtsetek el szavaimat, legyetek hívek, önfeláldozásra készek és legyen bizalmatok.“

[Ebben hajlandó volnék sajtóhibát látni (e h. „sohase“), ha e csunya vétséggel már többször is nem találkoztam volna. „Sohasem“ helyett mindig lehet mondani: „sohase“ (hiányjel nélkül is), de megfordítva nem; t. i. akkor nem, ha benne nem a tagadó „nem“, hanem a tiltó „ne“ rejlik (s az ige felszólító módban áll). Mint itt = *ne* felejtsetek el soha. Toldi így biztatja az anyját:

„Sohase aggódjék, *sohase* sirasson“ (= *ne* aggódjék, *ne* sirasson).]

63. „A rossz idő *következtében* az út felét a hajó a víz alatt tette meg.“

[A rossz idő volt az *oka*, hogy stb. Tehát helyesen = a rossz idő *miatt* az út felét a hajó a víz alatt tette meg.]

64. „*Ferfluchter* Kerl! — mormogá fogai közt a német.“

[Ez abból az újságból való, mely egyebek közt csak Sekszpir-t vagy Sexpir-t ismer. A „*ferfluchter*“ (mért nem „*ferflukter*“?) írással nyilván a Kampós-féle nixtájcs publikumnak akar kedveskedni. T. i. Kampós uramnak (Az új földes úr-ban) egy német levelet kellett felolvasni. „Szerencsére a kisasszonynak olyan finom szép írása volt, mint a metszés. Kampós úr nem is csinált egyéb hibát, mint hogy a „V“-t mindenütt „W“-nek olvasta, úgy kell neki! miért nem írják „f“-fel?“]

LEHR ALBERT.

NÉPNYELV.*

Szólásmódok és tájszavak.

At takarékos ember fogához veri ag garaszt.

Atüti a hideg: átjárja, megfázik.

Az aj jó gazda, ak kinek ó búzája, avas szalonnája van.

Asz(t) gondolnák, hogy fenéig tejfel.

Az igaz kerékvágásban jár.

Az írás nem hazudik, nem felejt.

Az ördög belébújt: nem birni vele, megváltozott a természete, nem olyan jó, mint azelőtt volt.

Aszt ugyan megberetválták: megrövidítették, megkárosították.

* Vö. MNy. XII, 91.

- Az üress hordó hangosabb, mint at teli.
 Av vér nem válik vízzé. (A rokon csak rokon marad).
 Bakkom am mitrókáját! (Szelíd, tréfás, érthetetlen v. alig ért-
 hető káromkodás.)
 Bárdolatlan embert nehéz kigyalulni.
 Beágyazott magának (önmagára nézve kellemetlen, ártalmas
 következményű dolgot művelt v. beszélt).
 Becsergetett neki (kellemetlenséget, bajt szerzett neki).
 Beékelte magát vmely helyre, sokadalomba, vásárba, temp-
 lombba, multságba, családba (befurakodott illetéktelenül is).
 Beesett ah horpasza (kisebb lett ah hasa ak koplalástól).
 Befellegzett (rosszul lett ad dolga); így is: Befellegzett neki.
 Befűtött magának (beszédével, tetteivel, viselkedésével bajt
 okozott magának; de másnak is lehet mondani).
 Begyepesedett az esze (elment az esze, bolondokat mond, tesz).
 Begyibe szedegeti (jól megjegyzi magának, a mit lát, hall,
 hogy alkalomadtán elmondja másnak s a maga javára fordítsa).
 Behajhászsa af falut; vagy: Behajkurászsa af falut (bejárja).
 Beharangozott magának (bajt szerzett).
 Behegett a fájdalom, as seb.
 Behünt szemmel néz (t. i. mintha nem törődne azzal, mit más
 művel).
 Behúszta af farkát (felhagyott a szájhösködéssel, elcsendese-
 dett, megjuhászott).
 Beilleszt vmit az oda illő helyre; másuttgyakran bepásztít. Vö.
 pászol: illik oda.
 Bekapott vhová (bejáratos; gyakran jár oda).
 Behúszta ah hivatalba (beszerkesztette).
 Bekolompojja v. beharangozza af falut (elhíreszteli a faluban).
 Bekóringyájja af falut (bejárja).
 Beköti ah ház végét pl. náddal.
 Belebódít pl. jánt legénybe vagy viszont; vmi zavaros dologba,
 bajba.
 Belebódul (zavaros lessz tőle az esze, gondolkozása).
 Belébojtorjánóz (belevész, veszekedik vele).
 Belebonyolit (belezavar bajba, perbe, munkába).
 Belebotlik az emberbe (beleakad, -köt, összetűz vele).
 Belecsimpajgódzik egy gyerek az anyja szoknyájába, a tövis,
 a bojtorján ar ruhába.
 Beledisznózkodik az ételbe, italba, ha pl. a közös étkezésre
 szánt ételből a kezével v. kanállal, villával eszik (nem külön szed
 tányérba), vagy az üvegből, kaucsból, korsóból iszik (nem pedig
 külön edénybe töltve iszik.)
 Belesömölik av veszekedésbe, csúf beszédbe (tehát utálja,
 gyűlöli, únja, undorodik tőle).
 Beleereszt asz szük ruhába egy darab szövetet, posztót, kar-
 tont, vásznat, természetesen kibontás után; a kisgyerek (belső) a
 ruhájába.
 Beléizeledett ad dologba, beszédbe (minden másról elfeled-
 keztén, belemerült, belemélyedt s jó kedvvel folytatja).
 Belejön a csávába (belekerül a bajba).
 Belekanalol vmibe (beleavatkozik illetéktelenül, gyaláz?)
 Belekölt a fülbe, mint: belekelt (mindakétfő mult idő).

Belepillantott a kancsóba (részeg lett; szelíd kifejezés).

Beleposhad (így!) nyáron a sokaig álló étel a fazékba.

Béleposhadt (így; ember, asszony): nagyon beteg.

Beleragódszkodott af fíjú af futó szekér sarogjájába.

Belerázták a katonamundúrba.

Belerottyant ak menczebe (nagy tüzet); ag gatyába (bél-sarat) an némethasú ember.

Beleszakad ab beszédbe (beleakad).

Belevág am más beszélgetésbe.

Beleveresedett vki, ha érzi bűnét.

Bepergeti af földet (magot vet).

Bepillédzett at tej, télen av víz.

Bepilántálta magát (befúrta magát családba, társaságba).

Bepókhálódzott av víz (téli).

Bereteszezi az ajtót tolózárral; bereteszei (Debreczen).

Beretvás orvos: horbély.

Beszek(g)te ab becsületét (eljátszotta, elvesztette).

Beszínli magát (behízselgi).

Beszüretelt af fagy: elfagyott asz szőlő, nem lesz szüret.

Beteg al lelke.

Betelt vele (étellel, emberrel, dologgal, bajjal = elég volt neki belőle, többé már nem kívánja).

Betelt az idő (elkövetkezett az ideje).

(Folytatjuk.)

Id. R. VOZÁRY GYULA.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

LXXIII. Választmányi ülés.

(1916 május 16-án.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinyei József alelnök, Trócsányi Zoltán pénztáros, Gulyás Pál, Kertész Manó, Nagy Gyula, Pais Dezső, Tolnai Vilmos választmányi tagok. A jegyzőkönyvet vezeti: Melich János, titkár.

A mult ülés jegyzőkönyvének felolvasása és hitelesítése után a titkár jelenti a következőket:

1. Dr. Horger Antal, társaságunk jegyzője, megboldogult neje emlékére alapítványt tesz s azt egy Pécsről 1916 márcz. 23-án kelt levélben jelenti be. Közli egyszersmind, hogy az olasz harcztérre vezényelték s ez alkalomból megható szavakban vesz búcsút a választmánytól.

A választmány dr. Horger Antalnak a harcztérre való indulása alkalmából erőt és egészséget kíván, alapítványáért köszönetét nyilvánítja; szép búcsúzó sorait örömezt közölné jegyzőkönyvében, az érdemes szerző azonban tiltakozott ellene.

2. Alapító tagul belépett: a) gróf Zichy Nándor (ajánlja dr. Jakubovich Emil); b) a m. kir. József-műgyetem Könyvtára. Ez alkalomból dr. Rados Gusztáv műgyetemi tanár, könyvtárigazgató a következő átiratot intézte: „Budapest, 1916. április 25. A „Magyar Nyelvtudományi Társaság“ tek. titkárságának, Budapest. A nagyméltóságú Vallás- és Közoktatásügyi m. kir. Miniszter Úrtól nyert felhatalmazás alapján a vezetésem alatt álló m. kir. József-műgyetem

könyvtára a „Magyar Nyelvtudományi Társaság“ alapító tagjai sorába óhajtt lépni, 200 azaz kétszáz koronának egyersmindenkorra való lefizetése mellett. Felkérem tehát a Tek. Titkárságot, szíveskedjék a könyvtár részére biztosított folyóirat és esetleg egyéb kiadványok czimeit, illetve neveit magában foglaló okiratot s annak másolatát két példányban, valamint a 200 kor. alapító tagdíjról szóló nyugtatványt a könyvtárnak mielőbb megküldeni, hogy az összeg kiutalványozása iránt intézkedhessem“. Az átiratban kért dolgokat elküldöttük.

A bejelentés köszönettel tudomásul vétetik.

3. A Magyarhoni Földtani Társulat barlangkutató szakosztálya tudatja, hogy a miskolci Múzeummal karöltve néhai Herman Ottó emlékét akként óhajttja megörökíteni, hogy a borsodi Bükk hátori völgyének egyik barlangját Herman Ottó-barlangnak nevezze el. A barlang nevét megörökítő márványtáblát a barlang bejáratánál folyó évi szeptember hóban helyezik el. Ez ünnepélyre meghívják a MNYTársaságot is, s kéri képviselőink bejelentését.

A választmány az emlékünnepen való megjelenésre Szily Kálmán elnököt és Kertész Manó vál. tagot kéri fel.

4. Zolnai Gyula vál. tag a következő indítványt nyújtotta be: „Igen tisztelt Választmány, A Magyar Nyelv t. szerkesztősége a XI. köt. 237. lapján kifakadt egyszer, hogy a Budapesti Hirlapnak hiába ad tanácsot. En azt gondolom, hogy nemcsak a B. H., hanem hírlapjaink általában azért nem hajtának a nyelvészek figyelmeztető szavaira (csak Lehr Albertnek tanulságos cikksorozatára: „Hírlapjaink magyarsága“ gondolok), mert nyelvhelyességi cikkeinket, figyelmeztetéseinket nem veszik észre, nem veszik tudomásul. Nem kívánhatjuk a lázasan dolgozó hírlapíróktól, hogy nyelvtudományi folyóiratainkat rendszeresen olvassák, hogy ezeknek különféle rovataiból az őket érdeklő cikkeket kiválogassák, füzetről füzetre mindig átolvassák s magukat aztán hozzájuk alkalmazzák. En azt hiszem, a Nyelvtudományi Társaság ezen a káros következményű helyzeten kevés fáradsággal és kevés költséggel könnyen segíthetne. A Társaságnak a művelt közönséggel való szorosabb kapcsolata mellett a nyelvművelés irányítása is egyik föladata. Úgy kellene tehát tenni, hogy mindazokból a különben is rövidebb természetű cikkekből, a melyekben egyes föl-föltünedező nyelvhibák tárgyaltatnak, minden füzet készülése alkalmával 10—12 tiszta nyomású kefelevonatot kellene készíttetnünk s ezeket a legfőbb budapesti újságok szerkesztőinek, a kinél a hiba fölbukkan, annak mindenesetre! pár udvarias sor kíséretében (erre állandó nyomtatványlapokat tarthatnánk) tudomásulvélet végett megküldenök. Így kétségkívül inkább észreveszik a mi fáradozásainkat s elejét vehetjük sok hibás kifejezés elharapódzásának is. Nyelvünk elfajulásának aggodalmától vezetve, gondolatomat az igen tisztelt Választmány szíves figyelmébe ajánlom. Kiváló tisztelettel Kolozsvár, 1916 május 8. Zolnai Gyula, vál. tag.“

A választmány az indítványt elfogadja s a próba megtételével a titkárt bizza meg.

5. Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari nyomdája arról értesíti Társaságunkat, hogy folyó évi június hó 1-től a Magyar Nyelv nyomtatási költségeit ismét 20%-kal kénytelen felemelni.

A választmány az áremelést tudomásul veszi s elhatározza, hogy a szokásos ívszámot ez évben négy ívvel kevesbíti, még pedig úgy, hogy a júniusi és szeptemberi, valamint a novemberi és

decemberi kettős füzeteket 4—4 ívnyi, az októberi füzetet pedig 3 ívnyi terjedelemben fogja kiadni.

6. Rendes tagul megválasztatnak:

Dr. Szentpétery Imre egyet. m.-tanár, Budapest, ajánlja: Melich János.

Dr. Seitz Victor ügyvéd, Losoncz, ajánlja: Dr. Kertész Manó.

7. Pénztáros jelenti, hogy 1916 április 30-ig bevétel volt 7176.68 K, kiadás 6665.85 K; maradt készpénzben 510.83 K. Tudomásul szolgál.

LVI. Főlolvasó ülés.

(1916 május 16-án.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Melich János titkár, Trócsányi Zoltán pénztáros, Gulyás Pál, Kertész Manó, Nagy Gyula, Pais Dezső, Putnoky Imre, Tolnai Vilmos, Vikár Béla vál. tagok, Baross Gyula, Birkás Géza, Eckhardt Sándor, Losonczy Zoltán, Németh Gyula, Szegedy Rezső, Szemkő Aladár, Szigetvári Iván, Versényi György, Zsinka Ferencz rendes tagok.

A főlolvasó ülés tárgyai:

Kertész Manótól: A régi magyar vitézi élet emlékei szólásainkban.

Melich Jánostól: Jövevényszavaink átvételéről.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

61. **Balek.** Egy német nyelvészeti munkában, a melynek címét, sajnos, nem jegyeztem fel magamnak, évekkal ezelőtt olvastam, hogy a levantei hamis kártyások nyelvén *balik* (∞ török *balık*, hal) a hálójukba került vagy horgukra akadt kifosztható prédát jelent. TOLNAI VILMOS adata szerint (*Magyar Nyelv*, XII: 133.) *Arany L. Délibábok* hőseiben még ilyen alakban szerepel: *balik*. KIRÁLY GYÖRGY.

62. **Zri.** A budapesti magyar nyelvben többször hallani a következő szót: „Ilyen *zrít* akar nekem beadni!“ (értelme: hihetetlen akar velem elhíttetni) vagy: „*zríre* veszi“ (értelme: biztosra veszi). Kérdem, milyen szó ez s mi az eredete. K. P.

63. **Régi nevek írása.** Történetíróinknál vegyesen olvassuk a *Zápolya*, *Zápolyai* és *Szapolyai* névalakokat. Melyiknek használatában állapodjunk meg? Általában milyen elvet kövessünk régi, kihalt családok neveinél, a melyekre a mai nyelvhasználatban nincs állandósult alak, régi, olykor egy időbeli emlékekben pedig különböző helyesírással fordulnak elő (mint: *Thelekessy*, *Telekesi*; *Zsigray*, *Sigray*; *Vetési*, *Wethessy* stb.). Az illető személyek korának kiejtését iparkodjunk-e hangtanilag visszaadni vagy pedig a helynevekből lett családneveknél az illető helyek mai kiejtését tartjuk-e meg, mint ahogy pl. a német írók *Wolfram von Eschenbach*, *Ulrich von Lichtenstein*, *Heinrich von Mügelin* stb. alakokat használnak, holott e helyeket abban az időben egészen másképp írták és mondották ki.

L. M.

64. **K. Ö. úrnak.** A Századok idei 378 s következő lapjain megjelent s nagy szorgalommal egybeállított „Mióta hívják a jászokat filisteusoknak?“ cikkében sajnálattal láttuk, hogy a *jász* népnévre

vonatkozó nyelvészeti fejtegetéseket, a melyek összefoglaló tárgyalását l. folyóiratunk VIII, 193. s köv. lapjain, nem vette figyelembe. Ha figyelembe vette volna, akkor értekezésének főhibáját, hogy a *jász* \in *filisteus* a. m. *újjász*, elkerülhette volna. M. J.

65. (Vö. MNY. XII, 239). Szegeden, illetőleg Újszegeden ezeltől 50—60 évvel még építettek hajókat. Az épülőfélben levő hajók oldalán és fenekén a deszkák közötti hézagokat, az erre szolgáló szerszámok segítségével, mohával tömték be a hajóácsok, a kiket „Super“-oknak neveztek. Ez a szó mindenestre németből van véve, mert: schoppen = tömni, Schopper = tömő. N. J.

66. Hírlapi csodabogár. Egyik napilapunkból való a köv. idézet: „Érthetetlen ilyenkor a farkastermészet, zsákmanýra tátott gőzölgő *ordjával*“. (Az Est, 1916. V. 31. vezércikk). Az *ord*-ot nyilvánvalóan az *ordas*-ból vonta el a cikkíró s mivel az „ordas farkas“ kifejezés-beli „ordas“ jelentésével nincs tisztában, „falánk, telhetetlen száj“-nak érzi az *ord*-ot. Holott az *ordas* a. m. fekete tarkás szőrű, pl. kutya, farkas (SzD.); *ordas*: a min barna tarkás vonások, vagy pettyek látszanak. O. farkas, o. kutya, o. gém (= pettyes gém), o. alma, melynek héja pettyezetett, mint a pulykatojás (CzF.).

67. T. V. úrnak. A *tintuk* (vö. MNY. XI:180) meg van a Debreczeni Grammatikában is, az „idegen nemzetek szavaival egyező magyar szók“ között (Német szókhoz hasonló): „*Tintok*, Dünntuch“ (345). P. I.

68. E. S. úr kérdezi tőlünk: „Mi a különbség a *lenne* és *volna* között; mikor használandó az egyik s mikor a másik?“ Már CzF. és Ball. (Telj. Sztár) a *lesz* igénél megjegyezték, hogy ezt „igen sokan összetévesztik a *vagykigével*: pedig a megkülönböztetés igen könnyű“. A *volna* t. i. a jelenre, a *lenne* a jövőre vonatkozik, amaz a német „wäre“-nek, ez a „würde sein“-nek felel meg. Példák: Szép volna téled (most) és Szép lenne téled (majd). — Ha szép idő volna (ma) és Ha szép idő lenne (holnap). — Ha a fiam (most) katona volna és Ha a fiam (majd) katona lenne, stb. — A *lenne* azonban „erősen szorongatja mind a nép nyelvében, mind az irodalomban a *volnát*. (Lásd Lehr Albert érdekes cikkét, MNY. 1:95.) Már Aranytól is: „Tiszta az allég is, mintha üveg lenne“ (Buda h.) e h. *volna*. „Mintha meg lett volna verve kemény bortul“ (Murány O.) e h. *volt volna*. Ez utóbbi a *lett volna* mellett a közbeszédben már jóformán kihaltnak vehető, de a *volná-t* a gondos prózaíró, (ha a költő nem teszi is) különböztesse meg a *lenné-től*. Sz. K.

69. Sztratéga. A most dúló világháború alkalmából unos-untalan olvassuk, hogy „ilyen-olyan *sztratéga*“, kávéházi *sztratéga* is van stb. Minthogy a lat. gör. szó *strategus*, στρατηγός, hadnagy, hadvezér, nem tudom, hogyan keletkezett a *sztratéga*. Kérek felvilágosítást. V. T.

70. Hibaigazítás. A MNY. XII, 250. l. felülről 10. sor '-formáját, h. '-formáját; 300 uo. l. alulról 17. sor *szomfák* (?) h. *szarufák*; 301. l. alulról 19. sor *reszkető* h. *veszkező*.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XII. KÖTET.

1916 NOVEMBER

9. SZÁM.

A régi magyar vitézi élet emlékei.

Nemzetünk ezer esztendő s történetét egy kis túlzással ezeréves háborúnak is lehetne nevezni. Tíz évszázadon keresztül alig hogy elültek egy-egy hadjárat zivatarai, máris új táborbaszállás riadóját fújták; régen is az volt, ma is az a sorsa a magyarnak, hogy ha élni akar, vérével vessen gátat az elnyeléssel fenyegető idegen áradatnak. Volt történelmünknek olyan korszaka is, hogy másfél száz esztendőn keresztül szinte szünetlenül harcban állott a magyarság; ez a másfél évszázad a török hódoltság kora, a melynek fegyveres küzdelmeit csak névleg szakította meg a hosszabb-rövidebb fegyverszünet, mert a valóságban a fegyverszünet legfeljebb a harcok terjedelmét szorította korlátok közé.

Mi sem természetesebb, mint hogy az örökös hadi élet, a szüntelen fegyverforgatás nyelvünk történetében is nyomot hagyott; olyan nyomot, a melyet a békésebb idők fordulása egy kicsit elhalványított ugyan, de azért még ma is elég mély ahhoz, hogy a kutató szem csekély fáradsággal fölfedezhesse.

A hadi életből merített régi magyar szólásoknak legnagyobb serege a lövő fegyverekkel van kapcsolatban, még pedig a nyíllal és a puskával egyaránt. Feltűnő, hogy még a 17. század szólásaiban a nyíllal való lövöldözés szemlélete milyen elevenséggel van kifejezve, bár e korban a nyílnak már csekély volt a harci értéke.* A puska használatáról 1518-ból van az első törvényes intézkedésünk, mikor az országgyűlés elrendeli, hogy a felső részek vármegyéi minden huszadék jobbágytelek után *gyalogpuskásokat* (*pedites pixi-darios*) kötelesek magukkal vinni (VI. t.-cz.); azonban a huszárok és az urak a 16. század végéig sohasem jártak puskával s még erővel sem bírták őket az idegen generálisok rávenni, hogy puskát hordjanak (Takáts S., Száz. 42 : 51). Viszont a nyíllal való lövöldözést, természetesen főképp mulatság okából, még a 17. században sem hagyták abba. Így tudjuk pl. hogy Bethlen Gábor fejedelem a maga használta nyilait és kézijjait puzdrástól öcscsének, Bethlen Istvánnak

* Vö. NAGY LÁSZLÓ: Magyar fegyverek (Műv. Tört. Ért. 60. sz.).

hagyományozta végrendeletében. Bethlen Miklós pedig írva hagyta, hogy fiatal korában gyakran lövöldözött nyilakkal (Radvánszky: M. Csal. Élet 1: 398). Az ilyen átmeneti korszakra, mikor egy-egy intézmény halálán van, az utódja meg emelkedőben, nyelvtörténeti és néplélektani szempontból is érdekes és jellemző ez a Pázmány prédikációiból vett idézet: Az egybeelegyedett roppant seregekben mikor, mint az esőt, oly sűrűn szórják a nyilat vagy golyóbist (ÖM. 7: 688).

A nyíllal való czéltáblára lövöldözés már kiveszett, nagyszámú szólásainak továbbfejlődéseként ma is él egy egész szólás-családunk: a föltett szándék és atyafisága (Kertész, MNy. 11: 59).

Pázmány Alvinczival vitatkozván, mikor ellenfele mást bizonyít, mint a mit kellene, azt mondja neki: Ládd-é, mely messze esik a te nyilad az feltött tárgytul (Igazs. Gyóz., ÖM. 5: 63). Hajnal Mátyás meg Kereszturinak veti szemére, hogy nem lövöldözi a' fel-tett tárgyat, hanem mind máfutt járnak az ő nyilai (K. Czég. 20). Módgyafzerént, soha igyenessen a' fel-tett tárgyat nem tudgya találni (uo. 89). Ezekben a szólásokban, mint ismeretes, a tárgy szónak „meta, Zielscheibe“ a jelentése (vö. Melich, MNy. 10: 403).

Az utolsónak idézett mondatot így folytatja Hajnal: A Fel-tamadáft tette czélyul, ő pedig a' Felmagasztaláft kezdi lövöldözni (uo). A feltett czél kifejezés legtöbb adatából már nem világlik ki a czéltábláról vett eredeti szemlélet eleven volta: Egyéb feltett czélt szemem előtt nem viseltem, hanem hogy az én Uramnak kedveskedgyem (Pázm.: Setét Hajn., ÖM. 5: 477). A fel-tött czélről családrásgal el-csavarodol (Sámbár: Matkó és Póсах. megtork. 218). A feltett tzellya szerént azt kellene doceálni néki, hogy volt valaha, valahol Calvinus János előt a mostani Calvinifták valláfa (Kiss I.: Ver. Tromf).* Annak az könyvnek fel töt czellya ez (Alv.: It. Cath. 335).

Hogy a tárgy, czél miért 'föltett', az nem szorul magyarázatra, mert természetes, hogy a czéltáblát jól látható, magasabb helyre kellett felfüggeszteni; mégis idézem, ezeket a bizonyító régi adatokat: A lövöldözőc czilt tésznec föl (Zvon: Post. 1: 75, NySz.). A puskásoc bizonyos tzilt és tárgyat függesztenec föl (MA.: Scult. 91., NySz.).

Ezek szerint tehát a feltett tárgy, feltett czél közvetlen szemléleten alapuló kifejezés a szülője a feltett szándék kifejezésünknek, a mely már a 17. és 18. században szintén járatos: Fel-tött szándékában elömegyen (Com.: Jan. 196). A sátán félti vala Judást, ne-talán feltett gonosz szándékát megváltoztatná (Csuzi: Sip. 214. NySz.). Sámbár vitatkozó írásaiiban többször előfordul szólásunknak feltett dolog változata: Igen hamiffan mondod, hogy az fel tett dolog-

* A könyv lapjai nincsenek megszámozva.

nak a Sententiáját vagy elől, vagy hátul meg-csonkítottuk volna (Matkó és Pósa. megtork. 358). Valoba emberi, avagy mondhatnám inkább, hogy embertelen lelemény, a *fel tett dologrol* el is csavarogni az felelésben (uo. 125).

Hogy milyen elterjedt volt e kifejezések használata, legjobban mutatják a következő idézetek, a melyekből kiderül, hogy már a 17. században sem volt meg mindig bennük a szemlélet ereje, pedig ekkor még az élet valóságára támaszkodhattak: Sokkal több méltatlan dolgokat és a *tárgyon túl esett ravaszságokat* raggat ezek mellé (Pázm.: Kal., ÖM. 3: 585). *Kergetem a feltett czélt* (Pázm.: Préd., ÖM. 6: 413).

Az eddigiekből az is nyilvánvaló, hogy a *felteszem, feltettem magamban, tegyük fel, hogy . . .* kifejezéseink is ebbe a családba tartoznak. Kiss Imrének a *feltett czél* szólásra előbb idézett mondatával egy lapon olvashatjuk a következőt: *Te tetted-fel, hogy megbizonyítottad azt, hogy volt valaha, valahol Calvinus előtt a' moftani Calvinisták Vallása.* — Matkónál is elevenen érezhetni a *feltesz* kifejezésnek a célbalövés szóláskincséből való származását: *Az én Argumentumom sem térszi fel, hogy minden kép tilalmas; hanem a' halhatatlan Isten dicsőfégét halando emberek etc. ábrázattjára változtatott képek 'az Argumentum fzerént tilalmafok* (BCsák. 28. — „bizonyítás tárgyaúl nem tüzi ki, hogy . . .”). Természetesnek találhatni, hogy a *feltesz* magában kifejezés, a mely csak az eredeti szemlélet tökéletes elhomályosodása után keletkezhetett, a 18. század vége előtt ki nem mutatható: *Állhatatofon fel-tenni magában: confirmo* (PPB). *Nagy gonofságot tenni fel magában: conficisco* (uo).

Az sem lehet immár kétséges, hogy itt van a gyökere az okoskodásbeli „propositio“ meg a „conditio“ jelentésű *feltételnek*: Az utóbbi jelentés kialakulására érdekes adalékot szolgáltat Czeglédi Istvánnak egy helye: A Pápišta Udvari is *fel tévén a conditiot*, hogy ha a' Cálvinifsta Udvari tárfa azt véghez vífzi megbizonyítván a moftani Cálvinifsta Vallásának Cálvinus János előtt létét, Cálvinifstává léfzen (Ver. Tromf 43).

Nem a czéltáblában, hanem a nagyon jeles nyilasok, puskások gyakorlására szolgáló magasba dobott lövő czélban kell a Pázmány-nál előforduló *felvetett czél* kifejezés magyarázatát keresnünk: Ez bezeg a második *felvetett czélunk* (Öt Lev., ÖM. 2: 527). De hagyjuk ebbe ezt, és az derék dologhoz kezdvén, rendszerént *az felvetett czélnek* három ágait tekincsük-meg (uo. 543). — Bizonyára nem tévedünk, ha a *valami kérdést felvetni* szólásunkat innen eredeztetjük: magyarázatul elég a *felvetett czélra* való lövöldözésnek pusztá elképzelése.

Fején találja a szöget — mondják arra, a ki eltalál valamit, talpra esett választ ad a fogas kérdésre; ezt a szólást a régiségből

nem lehet kimutatni, újabb német jövevény (*den Nagel auf den Kopf treffen*), de szintén a czéltáblára való lövöldözés kifejezése: a szög a czéltábla feketéje, hüvelyben mozgó kis peczek, melyet ha nyíllal, golyóval *fején találtak*, a czéltábla mögött levő mutatót kirúgta (TOLNAI, Nyr. 25: 501, MNy. 7: 378—79). Ha ez a szólás nem magyar portán költ is, van helyette a régiségben jó egynehány hasonló jelentéssel, íme itt következnek: Megfelelek a Gyarmathi első és legfőbb bizonyosságára, mellyel azt alittyta, hogy *ellövi a tárgyat*, bedugja szájunkat (Pázm.: Szent, Tiszt., ÖM. 2: 340). *Nem üti a' tárgyat* Balduinus, mikor azt írja; hogy *En a' Luteristákat hamissan költöt dolgokkal terhelem* (Pázm.: Set. Hajn., ÖM. 5: 486). Magyar *helyen talalta az tárgyat*, de az Kalauz ittis elvétette bezzeg az vtat (Zvon.-Nagy: Pázm. Pir. 167). *Nem talállyák abbanis az tárgyat*: hogy Magyarországbán kevesen vannak az Augustai Confessiónak oltalmazói (Pázm.: Öt Lev., ÖM. 4: 784).

Ez utóbbi szólásból való az *eltalál* igének ,erraten' jelentése; valamint a ,treffen' jelentésű *talál* igének, azonképen az ,erraten' jelentésűnek sincs még a 17. században igekötője. Az *eltalál*-nak egyébként is nyilvánvaló származását a régi latin értelmezések is kétségtelenné teszik: *Igen találá*: attigit èque manu, non irrita missa sagitta est (Decsi: Adag. 232). *Bizony igen találád*: rem acu tetigisti (uo. 116). *Jól találá a' dolgot* (PPB). *Találád* Matko, mint Tök az X-et (Sámbár: Matkó és Póсах. megtork. 168). *Jól találád*, én-is annak tartom (Matkó: BCsák. 66). Igekötővel csak a 18. században lesz használatos: *Talád el*: divina (PPB). Homályos beszédgyébül nem egyéb, hanem a ,*talád el'* maradott reánk (Fal: NU. 322., NySz.).

Az eredeti jelentéstől nagyon messze eltér a nyelvhasználat, mikor azt mondjuk, hogy az *arczkép ábrázoltja jól el van találva*; erre a jelentésre csak a 18. század végén bukkan fel az első adat: *Olly képek, mellyek igazán találják az ábrázolt dolgot*: signa ad veritatem adducta (PPB).

Művelődéstörténeti tárgyi ismereteink szempontjából érdekes ez a Pázmánynál található szólás: Alvinczi pedig itt ez-aránt, *az hol az tárgynak fejeire volna*, az hálnál is némább (Alv. Megrost., ÖM. 2: 639). *A tárgy fejeire* nyilván a czéltábla közepét jelenti, csakhogy tudomásunk szerint régen is, éppen úgy, mint most, fekete középpontos czéltáblára lövöldöztek. Szólásunk magyarázatát megtaláljuk egy 18. század közepéről való nagy német lexikonnak *Scheibe* czimyszava alatt: *Scheibe* heiffet der runde Boden, weisz angestrichen, mit einem schwarzen Fleck in der Mitten (in *Frankreich und anderswo macht man die Scheibe schwarz und die Mitte weisz*), wornach die Schützen-Brüder sich Schuessen üben (Grosses Universal-Lexicon, Leipzig-Halle). E szerint tehát nálunk a 17. században francia mintára fekete mezejű és fehér közepű czéltábla volt divatban. Mivel a német multban ilyen fehér közepű czéltáblát nem találunk, figyelemreméltó a közvetlen francia

műveltségi hatás és ez Melich Jánosnak a *tárgy* szó közvetlen a francia nyelvű átvétel voltáról vallott s egyébként is jól megalapozott tanítását még jobban megtámogatja.

A céztáblára való lövöldözés szépszámú szólásain kívül még egyéb kifejezéseket és közmondásszerű fordulatokat is merített régi nyelvünk a nyíllal való bánás szemléletéből.

A nyilas a nyilvesszőit a *puzdrában*, ijját pedig, mikor nem használta, a *tegezben* hordta; a ki vitéznek vagy vadásznak tele volt a puzdrája, *jól fel volt puzdrázva*, az biztonságban érezhette magát; ezért használhatja Pázmány a *felpuzdráz* igét az ellátottság, felkészültség kifejezésére: Csak könnyű szerrel, az egy pusztá hittel kellyen az menyországba igyeköző embernek *felpuzdrázni* (Felelet, ÖM. 1:49). Pázmánynak egy ellenfele az erő tudatában való nagy bátorságot nevezi *puzdrával való berzenkedésnek*: De ha olyan merész Kalauz vagy, az mint *börzönkődől puzdráddal* ted föl te is iamborfagodat, es bator az veffesse ell kettőnk közzül, az kit meg erhetnek ittis az fillentesben (Zvon.-Nagy: Pázm. Pir. 93).

A *tegez* meg főleg két szólásban volt használatos; az egyik azt jelenti, a mit ma a *szamár*ra *báronyenyereg* szólásmóddal fejezünk ki: *Igen állik, mint az bot az tegezbe* (Decsi: Adag. 61). *Illik hiszem a bot a tegezben* (Czegl.: MM. 211). *Bot a tegezhez* (BSzD.: M. Vir. 134). A másikat meg a más tollával ékeskedőre, az idegen talentumot sajátja képen fitogtatóra alkalmazták: Tudom, hogy ittis az *Bellarminus tegeből lövöldöz* Kalauz Vram (Zvon.-Nagy: Pázm. Pir. 160). De tudom, *ki tegeből lövöldöz ő* (Czegl.: Japh. 156, NySz.).

* * *

A *más tegeből lövöldöz* szólás átvezet bennünket a tüzi fegyverekkel kapcsolatos szólások tárgyalására; nem is ez a szólás maga szolgáltatja az átmenetet, hanem egy későbbi változata, melyet Baróti Szabó Dávid ilyen formában jegyez fel: *Más porával v. ből lövöldözfz* (MVir. 142). E szólás *pora* a puskapor s a szólás, a mely ősi soron a nyíllal való bánásból eredt, hozzá kapcsolódott a tüzi fegyverhez; ime azzal az érdekes jelenséggel állunk szemben, hogy a nyelvi kifejezés, a mely rendszerint konzervatívabb az életnél, itt lépést tart az étellel és a haladó idők új vívmányához alkalmazkodik. Az új szóláshoz való átmenetül bizonyára ez a „semleges“ változat szolgált: *Az enyimből lövöldöz*: olet ungventa de meo (PPB).

A puskapor *lobbanékony*sága is két népies szólásunknak a forrása: *Hamar poru ember*, a' ki hamar felfortyan, hamar felpattan haragjában, mint a' puskapor (Kassai, 4:147). Indulatos mint a' pufkapor: *hamar-poru* (BSzD.: MVir. 217). Haragos, *hamar poru ifju* (PPB). Pázmány idejében, úgy látszik, még nem élt ez a pregnáns szólás, mert ő a puskapor fellobbanásának képét, ugyancsak ilyen jelen-

téssel, részletesebben rajzolja: És midőn valamit olyat látnak vagy hallanak, az mit ember jóra-is magyarázhat, de gonoszra-is fordíthat, *ne lenne oly sebes porok, hogy mindgyárt fellobbanna . . .* (Tükör, ŐM. 5:33). A Székelységben mondják a sodrából könnyen kihozható emberre, hogy *fel van porozva: Egy-egy ejtel pálinkával mindenik fel van porozva* (Nyr. 8:463); a szólásmód, úgy a mint van, a régi kovás puska serpenyőjének porral való ellátását jelenti: *Felporozni a' puskát: die Flinte mit Pulver laden* (PPB). — A felporozott puska *ellövésének* ezek a régi kifejezései: A puskákat *ki-lőjjéc, süsséc, pattantsác* (Com.: Jan. 147, NySz.). A két utolsó ma is, régen is, sűrűn használatos kifejezése a titok napfényre hozatalának, fogas kérdés fejtredelem után való megoldásának; ma a *kisüt* a második, a *kipattant* az első jelentésben él: Nem tarthatta meg *az titkot, kisütötte* császárnak és egyebütt is (Tört. Tár² 1:379); ma azt mondanók: *kipattantotta a titkot*. — *Majd ki-sütöm v. el-sütöm* ezt a' dolgot (BSzD.: KisdSz.). Kis Pater nem hízti idvefségét ezért fo ha nem léfzen idvefsége. Jóé? im igazabban *ki-sütöm* én mind kettőt, halhatza (Czegl.: Ver. Tromf. 154). Hogy itt valóban a puska kisütésére kell gondolnunk, csalhatatlan bizonságul szolgál a szólás két régi változata, melyek közül az egyik a *puskaporra*, a másik a puska *pattanására* utal: *Sűsd ki, ha porod van* (Wagn. Phras.). *Sűsd-ki, ha vagyon porod* (Noszko: Vir. Sz. 14). *No sűsd ki had pattannyon* (Matkó: BCsák. 31).

A *kisül* a *dolog* szólás ma nem pontos jelentésbeli párja a *kisüt*-nek, inkább a' *kipattant* megfelelője, s a titok napfényre derülésére alkalmazzuk; de a régi nyelv mindkét jelentésben használja; a mai jelentésű *kisüt* párjának érezzük p. ezekben: No már Mátyás Gazda térj ki a' fok morgásból, hanem csináld ki ezekből-is ad *subjectum materiam a' conclufiot . . .*, mellynek-is nyilván *igy kel ki sűlni* (Matkó: BCsák. 40). *Nem a' te fejedből sűlt-ki ez* (BSzD.: MVir. 142). Viszont, úgy mint ma, 'kiderül' értelemben fordul elő Halmágyi István naplójában: Ne maradjon az egész uraság bűzben, *sűljön ki az igazság* (Nyr. 42:124).

De hát akárhogy felporozzák a puskát, ágyút, biz a lövés nem mindig sikerül; az is megtörtént, ma is megtörténik, hogy egyáltalán el sem sül, *csütörtököt mond*; a puska el nem sülése könnyen válhatott a szándék hajótörésének, a készülődés sikertelenségének kifejezésévé: *Nem sűlt el a' puskája*: az az: Meg nem nyerte, a' mire annyit ásitozott (Kovács: Péld. 17). Előbb 100 forintokkal akarták magukat megváltani, *de akkor nem sűlt el a puskájuk* (Halmágyi I. Napl., Nyr. 42:124).

Ennek a sikertelenségnek sokszor a *puskapor* volt az oka, a mint Pázmánynak ebben a nagy dirrel-durral induló, de nem messze jutó emberre alkalmazott szólásában is olvashatni: (Alvinczi) békét hagyja az töb Leveleknek; azaz megesmérteté, hogy *rosz pora*

vólt és nem mindgyárt buggyan mihent párállik az Praedikátor Uraimék pattantyuja (Öt. Lev.² ÖM. 4 : 798).

Néha ,párállik' is, ,buggyan' is a puska vagy pattantyú, mégis csak a füstje nagy meg a hangja, de nincsen magja : nincs a puska-pornak elég ereje, hogy a golyót kilövelje; nem sül ki, hanem *benne sül* vagy *belésül* a puska. Ez már a 17. századtól fogva a szándék kivitelében szégyenszemre való fennakadásnak, különösen a beszédbe, okoskodásba való jóvátehetetlen belezavarodásnak kifejezéseül van lefoglalva: *Benne-sülni*: haerere, spe lapfum effe; ftecken bleiben in einer Sache (PPB.). *Azért itt-is benn sül a Confessio mondása* (Pázm.: Kal., ÖM. 3 : 583). A szólásnak a tüzi fegyverrel való kapcsolatát még világosan szemlélteti Pázmánynak ez az adata: Akarod, ugy-mond, glossálni, mint mondgyátok Máriát közbejárónak, *de belé sül*, inkább hiszem, *nem vólt elég porod, valamihez kezdeni pedig és félbe hadni, szégyen vólna, ha órczád volna* (Alv. Fel., ÖM. 2 : 556).

De még nagyobb baj is történhetik annál, hogy bennsül a puska; biz az is megesik, hogy valami csó- vagy töltéshiba következtében *visszafelé sül el* és megsebesíti a katonát vagy vadászt, pedig ő akarta az ellenséget agyonlőni, a vadat leteríteni. Innen mondjuk, hogy *visszafelé sült el a puska, a dolog*, mikor szándékunknak éppen az ellenkezője következik be; régen ilyen formában is élt a szólás: De ám *vi/zzá pattana* ő maga szavaként az fortélyos Matko *pufkája* (Sámbár: Matkó és Pósh. megtork. 125).

Nem a kézi fegyver, hanem az ágyú, pattantyú bennsülésének vagy visszafelé való elsülésének van 17. századi nyelvünkben még egy érdekes szólása, az előbbihez hasonló jelentésben: Minthogy pedig ezaránt *reteszt vete pattantyujok*, elől kezdik a dólgot (Pázm.: Csepr. Szégy., ÖM. 5 : 141). Látván az új tanítók, hogy mindenütt *ben sül* és *retezt vét pattantyujok*; mivel nem hogy igaz, de csak tettetes csudát sem cselekedhetnek: egy csuda-tétellel dicsekednek (ua. Kal., ÖM. 3 : 202). A szólásnak tovább fejlődött alakja, a mely már a származás tudatának bizonyos fokú elhomályosodására mutat, szintén feltalálható Pázmánynál: Csakhamar *reteszt vetnek, megnémulnak* (a lutheránusok) (Öt Lev., ÖM. 2 : 519). A *retesz* az ágyú závarzata, a melyet a puskapor hátrafelé nyomuló gázai kivetnek a helyéből. Kriza szerint a Székelységben a *puskáról* is mondják, hogy *reteszt vetett* vagy *mondott* (Nyr. 8 : 322, 368).

(Folytatjuk.)

KERTÉSZ MANÓ.

Gyulafehérvár és Alba Julia.

A *Gyula* és *Julius* egymástól teljesen idegen eredetű tulajdonnevek azonosításának történetével s annak okaival legutóbb (MNy. XII, 21) ZOLNAI GYULA foglalkozott. Mind a két kérdésben néhány megjegyzést óhajtok fűzni ZOLNAI fejtegetéséhez.

Mint első adatra, ZOLNAI D. Székely Sámuel egy 1759-ben megjelent fordításának azon két helyére hivatkozik, a hol Julius Caesar *Gyula Császár* néven szerepel. Ugyane században (1795) látott napvilágot Letenyei János tollából Brodaries István „De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohacz“ cz. egykorú művének magyar fordítása, melyben (21—22. l.) a következőket olvassuk: „Ennek (Erdély Országának) Fő, és Anya Várása Gyula-Fejér Vár, a' melly vagy Julius Tsászártól, vagy inkább valamely Gyula névü Magyar Fejedelemtől, így neveztetik“. Mivel a latin eredetinek 1527-ben megjelent első kiadásából SZABÓ K. egyetlen példányt sem ismer, csak az 1568-iki Sambucus-féle kiadásból (p. 760) idézhetem a megfelelő helyet: „Eius caput Alba Julia, vel a Julio Caesare, vel ab Hijula (nyilván *Gyula* helyett, vö. P. Bizarust, Schwandtner II., ki e helyet szószerint átvette) potius quodam Hunnorum principe ita dicta“. Ha összevetjük ezt Bonfiniusnak (1568. p. 164) következő, Gyulafehérvárra vonatkozó szavaival: „quam nunc Albam Julam appellant, non tam a Julio, quam a Giulia Unnorum duce nominatam“ — igen valószínűnek látszik, hogy Brodariesra Bonfiniusnak akkor még csak kéziratban ismeretes műve lehetett hatással.

Az a kérdés már most, mióta viseli Gyulafehérvár az *Alba Julia* nevet? KIRÁLY PÁL Gyulafehérvár története 1892. cz. munkájából csak az első, az ókort tárgyaló kötet jelent meg s így nem szolgálhatok biztos adatokkal. De talán nem tévedek, mikor azt hiszem, hogy a név a humanismus korának és pedig inkább a XVI., mint a XV. századnak terméke. Rogerius (Endlicher 295) *Alba civitas*-nak nevezi az erdélyi várost, XIII—XV. századi okleveleinkben *Alba* (1246: Fejér IV. 1. 414; 1270: Wenzel VIII. 287; 1279: uo. XII. 288; 1299: Haz. Okm. 8. 402; 1319: Anjouk. O. I. 532; 1357: uo. VI. 577; 1407: Teleki O. I. 323; 1436: uo. 543. stb.), *civitas Albensis* (1426: Tel. O. I. 485), *castrum Albense* (1266: uo. I. 7), *Alba Transsilvana* (1235: Haz. Okm. 8. 237; 1293: W. V. 83), *Alba Gyule*

(1366: F. IX. 3. 549; 1400 k.: Tel. O. I. 277; 1405: Zimm.-Werner III. 338; *comitatus Albagyuliensis*, 1408: Tel. O. I. 328) és *Alba Julia* (1274: F. V. 223, vö. Tört. Tár 1889. 568.; Zimm.-Werner I. 124; 1291: F. VI. 1. 118; 1295: Haz. Okm. 8. 349; 1349: Anjouk. O. V. 330; 1353: uo. VI. 40; 1355: uo. VI. 305; *in comitatu Albensi Julia*; uo. II. 370) neveken fordul elő. Turócznál (Schwandtner, *Scriptores* 1766. I. 344) *Alba transsilvaniensis* a neve, illetőleg *civitas Albensis* „vulgato vocabulo *Gyulafeyervár* vocata“ (313), míg Bonfiniusról már láttuk, hogy *Alba Julia* alakot használ, még pedig oly következetesen (1568 p. 164, 202, 457, 517), hogy az egyszer (p. 8) előforduló *Alba Julia*-t hajlandó vagyok a kiadónak tulajdonítani. Evvel szemben a XVI. században már közkeletű az *Alba Julia* név. Először (1519) Stephanus Taurinusnál (Engel, *Mon. Ungr.* 115) találom, használja, mint láttuk, Brodaries (1527), továbbá Verancsics Erdély leírásában (MARCZALI, *Enchiridion* 412), gyakran olvashatjuk Forgáchnál, Brutusnál (M. Tört. Eml. Írók. XVI: 2, 11, 12, 113, 114 uo. XII: LXIII. 1., 362; XIV: 39 stb. stb.), valamint oklevelekben (Erd. orszgy. eml. I. 69, 72, 82, 141 stb. 1541—52-ből; 1562: Haz. Okm. 3. 451; 1575: uo. 3. 453) és cím lapokon. Az Oláh Miklós-féle Erdély-leírásban (1536) ismét „Albam Gyulam“ alakot találunk, míg Reychersdorffer (1550) egy gyulafehérvári római felirat alapján még azt is megállapítja, hogy az *Alba Julia* név Antoninus Pius császár Julia nevű anyjától ered. A martyrologiumban tudvalevőleg számos *Julius* és *Julianus* nevű szentet találunk, mindazonáltal itt inkább antik reminiscenciákra, a *Forum Julii* (Friaul), *Julia Augusta* (Parma) stb. helynevek hatására fogunk gondolni. GRAESSE *Orbis Latinus*-ában (Drezda 1861) számos Julius névvel összetett városnevet sorol fel, sőt ugyáne munkából (7. l., az 1909-iki átdolgozott kiadásban már hiányzik ez az adat, de helytelenül az *Alba Julia* név is) tudtam meg, hogy az *Alba Julia* név a Dnyeszter torkolatánál fekvő Akkerman-t is megilleti. Hogyan jutott e névhez a besszarábiai város, mely valamikor szintén Dácia területén feküdt? Habár más írónál (DANIEL, *Handb. d. Geographie* 1882. II. 1108., E. RECLUS, *Nouv. géogr.* 1885. V. 356, SAALFELD, *Handb. der Eigennamen*. 1885. 5, *The new intern. Encyclop.* 1904: It was the *Alba Julia* of the Romans) is találkozunk azzal az állítással, hogy e város *Alba Julia* neve ókori, dáciai eredetű, mindazonáltal Konstantinosnál (c. 37) olvasható *Aspron kastron*, oláh *Cetatea-Albă* (JORGA, *Gesch. d. Rumänen*), 1484 óta használt török *Akkerman* (= fehér vár), orosz *Bjelgorod* és magyar *Neszter-Fejérvár* (Századok 1868. 583) neve mind azt igazolja, hogy az ókori város helyén a népvándorlás utáni időben megtelepedett szlávok nevezték el azt *fehér vár*-nak, éppúgy, mint Székes-, Nándor- és Gyulafehérvárt. Mindaddig, míg az *Alba Julia* névre hiteles ókori adatunk nincs, azt kell hinnünk, hogy e névnek

Akkerman-ra való alkalmazása az erdélyi Fehérvárral való összevetésből vagy pedig hibás analogizálás útján keletkezett.

De térjünk vissza a *Gyula* névhez és lássuk a fentemlített azonosítás okait. ZOLNAI erről úgy vélekedik, hogy az olasz *Giulio* név írásbeli alakjának lehetett itt hatása a magyar tulajdonnévhez hasonló kezdőbetűivel. Ilyesmire, úgy látszik, már NAGY GÉZA is (Turul IX, 53) gondolt. De ZOLNAI főleg azért látja szükségét egy közvetítő alaknak a magyar és a latin tulajdonnév között, mivel „a két név kiejtése annyira távol áll egymástól“. Erre azonban azt mondhatjuk, hogy sem a magyar, sem az idegen fül nem érezhetett itt valami nagy távolságot vagy legalább is nem vette azt tekintetbe, hiszen a X. század közepén Konstantinos császár, a ki bizonyára csupán *hallowásból* ismert magyar szavakat, valamint Skylitzesnek a XI. század második feléből való krónikája újjörögösen *j*-nek ejtendő *γ*-val írják át a *Megyer*, **Gyermat*, illetőleg *Gyula* szavaknak *gy* hangját, a XI. századi hildesheimi és altaichi krónikák *rex Julius*-nak nevezik Gyula vezért, Szent István nagybátyját s a mi középkori okleveleink és krónikáink is nemcsak *Gyula*, *Gula*, *Geula*, hanem úgy látom, még gyakrabban *Jula* alakban (l. pl. F. VIII/7. 33; W. XII. 624; Anjouk. O. I. 8, 24, 36, 211, 274, 619, 628; Kézai Endl. 103, 108) írják e nevet, mint egyébként már az *Alba Jule* helynévénél vagy a békésmegyei *Julamonostora* (CsÁNKI, I, 647) nevében is láthatjuk. S ha még arra is gondolunk, hogy az ókori írók, közöttük a középkorban nagyon népszerű Vergilius is a *Julius* és *Julus* neveket gyakran egynek veszik, arra az eredményre jutunk, hogy a szóban forgó két tulajdonnév éppen nem áll oly távol egymástól. A magyar névnek egyik régi, gyakran előforduló alakja csak végződésében különbözik a latin tulajdonnévtől, sőt a német krónikásoknál még ebben sem.

Egyébként megkiván-e valami nagyon szoros alaki vagy kiejtésbeli hasonlóságot a tulajdonnevek régi és újabbkori azonosítása és fölcserélése? Tudjuk, mily könnyelműen bánnak el a tulajdonnevekkel nemcsak a középkori, de már az ókori vagy a mohammedán írók, mikor valamely etymologikus megfejtés kedvéért más tulajdon- vagy köznevekkel való azonosításra van szükségük. A mi pedig szorosabban véve a puszta, minden czélzat nélküli tulajdonnév-azonosítást illeti, kiindulhatunk abból, hogy nálunk éppúgy, mint más nemzeteknél, a kereszténységre való téréssel veszi kezdetét az egyházi latin tulajdonnevek felvétele a pogány nevek mellett, illetőleg ezek helyében. S ha e szokásnak egyes eseteit megfigyeljük, alapjában véve ugyanazon válfajait állapíthatjuk meg, mint a mai családnév-magyarosításoknál. Néha teljesen önkényes, illetőleg esetleges személyi motivumokon alapul a névcseré. Ide tartozik tudtommal, hogy a cseh *Wojtech Adalbert*, a német *Ascherich Anastasius* vagy nálunk *Vajk Stephanus*, *Aba* vezér *Sámuel* nevet vesznek fel.

Legföljebb a második példánál lehetett az azonos kezdőbetűnek is szerepe. Máskor azonban világosan a kisebb-nagyobb jelentésbeli vagy alaki hasonlóság irányította a választást, a mikor is az első esetben vagy egyszerűen lefordították latinra a nemzeti tulajdonnevet, mint a *Wynfrith : Bonifatius* és *Árva : Orphanus* (W. VI. 403) esetekben (az ilyen klasszikuskodásnak a családneveknél tudvalevőleg a humanismus korában támadt nagy divatja, míg megfordítottja, a minnek a *Győző, Vidor, Szilárd* stb. keresztnévek köszönik létüket, tudtommal csak az újabbkori neologizmusnak egyik hajtása) vagy pedig már meglevő, véletlen jelentésbeli találkozásról van szó, mint a *Wolf-gang, Farkas : Lupus; Béla : Adalbertus* vagy talán a *Géza : Magnus* azonosításnál is, ha ugyan igaz, „hogy a *Geicha* névben Gyicsó : Dicső lappang“, mint ARANY JÁNOS írja (Toldi Szerelme 1879. 382; a *Dicső* nevet a ragadványnevek között említi is KUBINYI, Turul III, 180). A mi pedig a névazonosítás másik alapját, az alaki hasonlóságot illeti, hogy ennek nem kell valami nagyon pontosnak lennie, azt már a JAKUBOVICH (MNY. XI, 387) és ZOLNAI által fölhozott *Neste : Anastasia, Karácsony : Gratianus, Miksa : Maximilianus* vagy pedig az *Ákos : Achatius, Bulcsu : Blasius, Csák : Claudius* stb. példák világosan igazolják. Ezekhez képest a *Gyula : Julius* azonosítás még a sikerültebbek közé tartozik. Annyi bizonyos, hogy az összes ismert keresztény naptárbeli nevek közül egy sem áll közelebb a magyar tulajdonnévhez, a mihez a mondottak alapján még csak azt tehetjük hozzá, hogy valószínűleg nem az egyházi latin *Julius* adta az ösztönt az azonosításra, hanem Gyulafehérvár régi *Alba Jule* nevének a humanismus korában *Alba Julia*-ra való változása (erről egészen helyesen PAULY, Realencyklopädie 1896. II, 291) vonhatta maga után a magyar, minden valószínűség szerint besenyő-török eredetű (I. Turul IX, 53 és XXX, 109) tulajdonnévnek az ókori *Julius* névvel való azonosítását. Bonfñius, mint láttuk, még nem tartja helyesnek a kettő között felállított kapcsolatot. Brodarics már nem tiltakozik ellene, noha nyíltan még nem azonosítja őket egymással. Ellenben Bongars 1585-iki útinaplójában (Arch. d. Ver. f. siebenb. Landesk. N. F. XII, 354) már ezt olvassuk: „Alba . . . en Hongrois appellé *Jula Feiruar*, idest Julia chateau blanc“. A három nyilatkozat mintegy a fejlődés egyes fokozatait szemlélteti.

MADZSAR IMRE.

Az idő lejár, eljár, foly, telik.

Petőfinek „Szülőföldemen“ című költeményének második versszakából gyakran idézzük: „Az idő hogy *eljár!*“ Rendszerint így szavalják az iskolás gyerekek is, a legtöbb tankönyvben is így olvassuk. Pedig Petőfi nem így írta, hanem:

Hejh azóta hűsz esztendő telt el
 Megrakodva búval és örömmel . . .
 Hűsz esztendő . . . az idő hogy *lejár!*

Értelemben nincs hiba, ha a kettőt elcseréljük, csak hogy nem vagyunk hűek a szöveghez, a kifejezés eredete pedig nagyon messze esik egymástól. Ha azt mondjuk: „az idő *eljár*“, akkor az időt megelevenítve, megszemélyesítve fogjuk föl, mint valami élő személyt, mely közeledik hozzánk, itt van, aztán eltávolodik. — „Az idő *lejár*“ egészen más képre utal: az időmutató műszerre, az órára. Az óra *súlyát, nehezékét, pondusát, körtjét fölhúzzuk*, s az óra addig jár, míg a súlyt tartó láncz, húr engedi; a súly tehát eredeti helyéből csakugyan lefelé haladva tartja mozgásban a műszert s mikor tovább már nem mehet, akkor *lejár*: „mikor óraláncza *lejárni* kezd, felhúzni akarja“ (Magyarkák. 1845, 232. l.) Ma, mikor a legtöbb óra már nem súlyra jár, mégis *fölhúzzuk* s ha megállott, akkor azt mondjuk, hogy *lejár*: azaz a nyelv maradibb lévén a műszaki tudományoknál, a régibb órára illő kifejezést tartotta meg, egy régibb műveltségi állapot emlékét őrzi. — Az átvitel a súlyról eltolódik a vele kapcsolatos képzetekre is, *lejár a súly*: az óra: az idő (*napok, hónapok, évek*). Petőfi maga is több változatban kapcsolja a *lejár* igét: „Hja, az idő *lejár*“. (Egy estém otthon); „ . . . ha *lejár az esztendő*, akkor ismét egy helyre megyünk“ (Ö. M. V. 262). Mind a két képet egymásután megtaláljuk az Uti Levelekben: „Akár hiszed, barátom, akár nem, de az idő *halad*, gyorsan, gyorsan! . . . Innen onnan *lejárják* a mézeshetek.“ (Ö. M. V. 402). A Hóhér Kötelében a megszemélyesített időt olvassuk: „Hogy *eljár az idő!*“ (Ö. M. V. 206). Más íróktól egy-két példa; Garay János: *Tél és tavasz lejárnak*, *Nem szenvedéseim*“ (Parlagi Rózsák 3.). Arany János: „Kitelt az év, a *percz lejár*“ (Hatvani). Közmondásokban az egyszerű alapigével kapcsolt megszemélyesítése az időnek: „Az idő jár, semmit sem vár“ (Erdélyi), „Az idő járton jár, semmi szóra nem vár“ (Kisviczay). — Tudvalevőleg a régi nyelvben a *foly* ige annyit is jelentett, mint *fut, siet, szalad*, ezért írja Faludi: „Az idő *folyton foly*, meg nem eszi a moly“. Ezt pedig átviszik az időről az idő részeire is: „Vay ki hamar *foly* az usura pénznek *napia*“ (Decsi 1568. sz.); „Rara hora, brevis mora: Kedves *napok* hamar *foly*nak“ (PPB.); „Az óra *foly, foly* csendesesen“ (Erdélyi János, Emlény 1839. 62. l.) — s ide tartoznak az *elfolyó órák, hetek, esztendők* (NySz.), az *időfolyás, az egyfolytában* stb. szavak és kifejezések. — Érdekes, hogy a *folyó év, hó, nap* a keltezésben, bár végeredményben ugyanez a származása, közvetlenül nem ide tartozik, hanem valószínűleg a késői latin hivatalos nyelvből való: *anni currentis*, vagy talán még inkább az olasz kereskedelmi nyelvből: *del mese v. dell' anno corrente*, német: *laufenden Monats v.*

Jahres; épp úgy, mint a *conto corrente: laufende Rechnung: folyó számla*. Ebben a kapcsolatban nálunk aránylag nagyon későn tűnik fel a múlt század negyvenes éveinek szótáraiban SÁNDOR ISTVÁN (Told. 1808) *folyó holdnap*-ja után, melyet a nagyszámú Tiszti Szótár és Hiv. Műszótár nem vett föl. A NySz. „*folyó évi hadjárata*“ félreértés szüleménye (NyÚSz).* — Az órával kapcsolatos még a *telik és lefoly az óra* kifejezés is, mely nem tartozik a *foly = fut* csoporthoz, hanem ismét művelődéstörténeti emlékre utal, a vízi-, meg a homokórára, melynek régi neve *folyó óra* (C. MA. PPB. Com.); egy vámtarifában, a *Köz. Harmintzadi Rend-tartás*-ban (Nagyszeben 1788) olvassuk: „*folyó Órák: Sanduhren*“. Ez az egyszerű készülék két egymásra illesztett üvegtartó, melyek egy kis nyíláson át egymással közlekednek; alakja hasonlít a 8 számjegyhez; a felső edény finom homokja a szűk nyíláson át meghatározott időben pereg az alsóba, mire a készüléket megfordítjuk s a homok lepergése újra megindul. Mint mulandóság jelét a halált ábrázoló kaszás csontváz kezébe szokták adni s a sírkövekre vésní; kezdő theológusok a szószerkeztetékre vitték, hogy tudják, meddig szabad beszélniök; tanácskozásokon mutatta a szónokoknak a rendelkezésükre álló időt; némely kereskedésben még ma is kapni, mint tojásfőző órát. Ennek a homokórának képe és működése egészen világossá teszi, hogy mért mondjuk: *lefolyt az óra, telik az óra, lepergett az óra*. A homokórát és a ketyegő órát összevegyíti AMADE LÁSZLÓ az „Angyalom alakom“ című versében (Négyesy kiadása, Olesó Ktár, 272. l.); „*Folyó óráim mennyit perczen, Sziveim hozzád annyit serken*“. — Ma, mikor a régi szemléleti képek már elhomályosultak, még könnyebb a pusztá szová lett kifejezések vegyülése és másra való átvitele.

TOLNAI VILMOS.

A *Sixtus* keresztnév magyarosításai.

XII—XIV-ik századi okleveleinkben többször találkozunk az egyházi latin *Sixtus* keresztnévvel. Az eredeti alakban jegyzik fel az első váradi püspökön kezdve (1111, 1113) számos egyházi személynek, felsőbb és alsóbb rendű világi embernek a nevét. A magyar kiejtés és nyelvérvék azonban sok esetben nem kimélte az egyházi latin formát.

A *Sikstus*-nak ejtett néven a legkorábbi változtatás lehetett a kicsinyítőül felfogott *-us* végzet elhagyása, a mit — követve MELICHT (Keresztszerveinkről MNy. X) — latinból átvett *-us* végű keresztszerveink fejlődésében általános jelenségnek kell tartanunk. Így lett

* A régi szöveg kiadójának szavait is kiczédulázták, mintha régiek volnának.
Sz. K.

1138/1329: *Sixti* két szolgál nevévé (Mon. Strig. I, 89 és 91) *Egid*, *Adrian*, *Stephan* (*Egidi-us*, *Adrian-us*, *Stephan-us*) mellett az eredeti szavaink végén ekkor még gyakran hangzó, s a környező *Mogdi*, *Wadadi*, *Kusidi*, *Bandi*, *Surandi* kicsinyítőknél is észlelhető rövid *i* hozzátoldásával; sőt a *-ti* szóvégre kicsinyítő funktio is rá-ráragadhatott, minthogy a *-di*:*-d* kicsinyítő nem ritkán váltakozott ebben a korban *-ti*:*-t*-vel.*

A *Sikst* végéről könnyebb ejtés kedvéért elhagyták a *t*-t; talán az így származott *Siks* forma szolgál a bozói prépostság 1135-iki adománylevelének átíratában említett *Six*-nek, Lampertus comes egyik fiának, a nevéül (Cod. Dipl. VII., 105); vö. 1138/1329: *Alex* szmn. (Mon. Strig. I, 89) olv. *Aleks* = *Alexius*.

A *Siks* végén torlódó *ks* közé a XII—XIII-ik század magyarjának a nyelve az ejtést még inkább megkönnyítő magánhangzót fejlesztett. Segédhangzóként először valószínűleg *i* vagy *u* szerepelt, majd az előbbi *ü* vagy *ë* váltotta fel, mint a hogy az *s* kicsinyítő képző előtt is *i*-ből fejlődött *ü* vagy *ë* (vö. MELICH fejtegetését az *is*, *us* ∞ *üs* képzőről MNy. X, 195 skk.), *Sikus*, *Sikis* stb. keletkezettek még az alább szóba kerülő *Sikust*: *Sikusd* alakcsoportból is a végső

* A XI-ik század közepétől a XIII-ik század közepéig terjedő időből ismert adatokban leggyakrabban *s* és *sz* után lép fel *-di*:*-d* helyett *-ti*:*-t*, pl.

a) 1055, 1211: *Cuest* hn. am. *kövesd*, mellette *holmodi* am. *halmod*; *Fotudi*, *Fotud* am. *Fadd*; *Fured* am. *füred* (NyK. XXXIV, 396—7); 1095/XIII. sz. el: *chigisti* hn. am. *hegyesd*, mellette *panauuadi* am. *ponyvád* (MNy. VI, 153); 1138/1329, 1211: *Farcasti*, *Forcost* szmn. am. *farkasd*, mellette: *Haladi* am. *háladi*, *Sebedi* am. *Sebed* [*Sebastianus* kicsinyítője] (Mon. Strig. I, 92; NyK. XXXIV, 406); 1138/1329: *Kakasti* szmn. am. *kakasd*, mellette: *Ticudi* am. *tikod*, *Jacudi* am. *Jakud* [*Jacobus* kicsinyítője], *Mihaldi* am. *Miháld* (Mon. Strig. I, 93); 1138/1329: *Janust* szmn. am. *Jánosd*, mellette: *Mihaldi*, *Abadi*, *Surcudi* am. *sarkad* (uo. 92); 1138/1329: *Kinisti* ∞ *Kinusti* hn. am. *Kinisd* (uo. 89); 1220. kör.: *Nadast* am. *Nádasd* (Vár. Reg. 186. § Karácsonyi-Borovszky kiad.); 1265: *Segusd* ∞ 1269: *Segust* am. *Segesd* (Csánki II, 581);

b) 1095/XIII. sz. el., 1138/1329: *Ruozi*, *Ruosti* hn. am. *ravaszd* (MNy. VI, 153; Mon. Strig. I, 90 és 92); 1086, 1240 kör.: *Coluzti*, *Kaluzt* szmn. és hn. am. *káloszd* = *Kálózd* (Pannonhalmi Sz. Benedek-r. tört. VIII, 270; Árpádk. Okmt. II, 17); 1211. tihanyi összeírás fogalmazványa: *Gumuzt* ∞ másolata: *Gunuzd* szmn. am. *gonoszd* (NyK. XXXIV, 406).

Tehát a *-di*:*d* zöngétlenedése az *s* vagy *sz* hasonító hatásának a következménye, de az ilyen esetek analogiájára más hangok után is jelentkezik, pl. 1075/1217: *nandirdi* (*Nandurtou*): 1086, 1276. pápai bulla: *Nandurt* am. *Nándord* (Mon. Strig. I, 56—7; Árpádk. Okmt. I, 34; IX, 153); 1211: *forcot* szmn. am. *farkad*, mellette *forcos* szmn. am. *farkas*; *Zolgat* szmn. am. *szolgád*; *Moncat* szmn. am. *munkád*; *Cusit* ∞ fogalm.: *Cusid* szmn. am. *kisid*: *kicsid* (OklSz. szolga szárm., munka szárm., bacsa).

t elhagyásával vagy a *d*-nek kicsinyítőként való elvonásával.* Adatok: a) *Sikis*: 1211. tihanyi összeírás fogalm.: *Sikis* ∼ másolat: *Sykuis* szmn. (Pannonhalmi Sz. Benedek-r. tört. X, 513), ERDÉLYI László szerint *Sükös*; b) *Sikus* vagy *Siküs*: 1208, 1211, 1218: *Sicus* szmn. (Cod. Dipl. III₁, 66; Pannonhalmi Sz. Benedek-r. tört. X, 508; Árpádk Okmt. VI, 393); 1214/1342: *Sikusfokw* [fok?] (Cod. Dipl. III₁, 476); 1349: *Sykusfölda* [ö??] (uo. IX₁, 662); c) *Sikés*: 1237/1325: *Sykes* szmn. (Oklsz. csima); még 1498-ban is: besenyei *Sykes* család Temes megyében (Csánki II, 88). Ezekben az *-is* (*-és*, *-iis*) ∼ *-us* szó véget kicsinyítőnek érezték, mint a hogy pl. az *Alexius* > *Eleksius* > **Eleksi* > *Eleks* > *Elekés*-ben az *és*-t (MELICH MNy. X, 250).

A *Sikis* (*Sikés*, *Siküs*) ∼ *Sikus* formából a kicsinyítő gyanánt felfogott *-s* elvonásával a *Sik* alapszót elemezték ki, mint *Elekés*-ből *Elek*-et (MNy. X, 250). Adatok: 1211. tihanyi összeírás fogalm.: *Sic* ∼ másolat: *sic* (Pannonhalmi Sz. Benedek-r. tört. X, 505); 1237/1320, 1275: *Syk* (Hazai Okmt. V, 17; Árpádk. Okmt. IV, 53); 1290: *Syck* [?] (Árpádk. Okmt. V, 17). Az 1211: *Sycu*; 1213 kör.: *Sicu* adatok (Pannonhalmi Sz. Benedek-r. tört. X, 507; Vár. Reg. 382. §) szerint a *Sik* formát az ekkor még gyakori szózáró *u*-val is hangoztatták, a mit a *Michael* vagy *Nicolaus* (esetleg *Nicodemus*: *Micodeus*) keresztneknek mindkettő közelében előforduló *Mik*: *Micu* becézőjén is láthatunk.

Az 1211. összeírásban megjelenő négy *Syquid* ∼ fogalm.: *Siqid*, *Sikit* olv. *Sikid* (*Sikit*) szmn. (Árpádk. Okmt. I, 107—8 és 111; NyK. XXXIV, 412) arra eset, hogy az alapszónak vett *Sik* alakhoz az *-s* helyett *-d* kicsinyítőt függesztettek; ugyanabban: *Sekuid* ∼ fogalm.: *Sekid* adat (Pannonhalmi Sz. Benedek-r. tört. X, 515) talán a *Sekid* változatot tartotta fenn, a másolat pedig a *Seküd* írva *Secud* (i. h.) változatot adja a fogalmazványbeli *Scechund* helyett.

Sűrűn kerülnek szemünk elé a *Sik*-ből *-a* és *-e* képzővel alkotott *Sika* és *Sike* kicsinyítők. A *Sika* előfordulásai: 1211. tihanyi összeírás: *Syca* ∼ fogalm.: *Sycca* szmn. (NyK. XXXIV, 412); 1215 kör.: *Syca* szmn. (Vár. Reg. 174. §); 1237/1325: *Syka* szmn. *Sykes*-sel együtt. (Oklsz. csima); 1240 kör.: *Syca* szmn. (Árpádk. Okmt. II, 5); 1244, 1268: *Syka* szmn. (uo. VII, 178; Mon. Strig. I, 561); 1257 kör.: *Syka* hn. (Árpádk. Okmt. II, 293). Eleinte vele együtt jelentkezik, majd később, a mint más vegyes hangú szavaknál is tapasztaljuk, általánossá válik a teljesen magas hangú *Sike*: 1211. tihanyi összeírásban két *Syke* ∼ fogalm.: *Sike* Szőlösün és Csősön, körü-

* A kicsinyítő *-d* elvonásával származtattam a *Teobald* keresztnév *To-bald* ∼ *Tobold* stb. változataiból a *Tobol* ∼ *Töbul* ∼ *Tubul* alakokat (MNy. IX, 32), továbbá így magyaroztam a *medvéd* > *medve* és a *jaqnyéd* > *jegnye* fejlődést (MNy. X, 268—9).

löttük említve más *Syrto* abl. (Pannonhalmi Sz. Benedek-r. tört. X, 507—8); a csőszi utóbb *Sykue** \sim fogalm.: *Sike* (uo. 516); *Syque** (uo. 515); 1251/5, 1263, 1266, 1269, 1274, 1280, 1282, 1285, 1287, 1292, 1292 kör., 1295, 1333: *Syke*, *Sike* (Árpádk. Okmt. VII, 330; VIII, 77; VIII, 161; III, 202; Cod. Dipl. V₃, 192; Árpádk. Okmt. XII, 316; Cod. Dipl. V₃, 121; Árpádk. Okmt. IX, 423; XII, 459; X, 84—5; X, 107; X. 207; V, 143; Zala Okl. I, 274); 1275: *Sykem* acc. (Árpádk. Okmt. XII, 699). — A *Sike* névnek a *Sixtus*-szal való összetartozását eldöntik a következő adatok: 1335: Magistrum *Syxtum* filium Johannis Archidiaconum de Wngh . . . nobiles de Ayka (Hazai Okmt. IV, 153—4); 1340: Andreas filius Ayka contra magistrum *Sike* (u. ez még egyszer) de eadem Ayka, *Syke* birtoka Ayca Redneke (uo. IV, 166); 1350: magister *Sixtus* Agryensis, Wesprimyensis et Posoniensis ecclesiarum Canonicus, neonon Archydiaconus de Vngh eladja Ayka, Aykaredneke és Evs veszprémmegyei birtokait (uo. IV, 173—4); 1360: Andream de Ayka et nobilem dominam relictam Johannis filij Andree in causa super facto testamenti quondam *Sixti* Archydiaconi (uo. V, 136); 1364: *Sykemolna* Boymolun, Ayka és Aykarennek társaságában (uo. V, 144).

A *Sike* személynév szolgáltatta a komárommegyei Árpa birtokból kikülönített *Sike-árpa* helység nevének az előrészét: 1248/1378/1380, 1268/1347: *Sykearpa*, *Syke arpa* (Cod. Dipl. VII₃, 146; Mon. Strig. I, 559). Ennek a személynévnek a maradványa a csallóközi *Sikubony* helynév előrésze is. Egy 1317-iki oklevél szól a névadó birtokosnak a nőutódáról: „domina Katha filia *Syke* de *Abany*“ (Mon. Strig. II, 731); de már egy előző 1312-iki oklevél is több birtokost említ „de *Sykeabany*“ megjelöléssel „in territorio dicte ville *Sykeabany*“ (uo. II, 662—3). A helynév átalakulásába talán a *sik* melléknevet felidéző népetymologia is belezátszott.

Sike, írva *Syke*, nevű családokat emlegetnek a XV—XVI-ik században is 1434, 1448, 1468, 1513. a Dunántúlon Tolna, Fejér, Zala megyében (Csánki III, 437, 475, 387, 181), s van 1454, 1513: *Sykefalwa* Zalában; 1500: *Sykefewlde* Győrben (uo. III, 102, 557). A *Sike*-i melléknévképzős származékának vagy a *Sik* -ei képzős bevezetőjének látszhatik a sopronmegyei 1325: *Sykey*; de 1346, 1434: *Syklusd*, *Syksesd*; ma: *Siklós* (uo. III, 629).

A *Sike* az első szótagbeli *i*-nek *ü*-vé fejlődésével (vö. *siket*: *süket*) *Süke* alakot öltött. Hogy az 1211: *Suke* \sim fogalm. *Sucke* szmn. (Pannonhalmi Sz. Benedek-r. tört. X, 513) már ilyen volna, azt tartózkodással merem állítani.

* A *Sykue*, *Syque* és a fentebbi *Sykuis*, *Syquid*, *Siqid* írásra nézve megjegyezhetjük, hogy az oklevél fogalmazványa és másolata a *k* hangot többször jelöli *ku*, *cu*, *qu*-val (a *g*-t is *gu*-val).

A kicsinyítő *-ou* > *ó*-val alkotott *Sikon* írva *Sicou* származék is felbukkan a Vár.-Reg. egy 1214 kör.-i szmn.-ében *Symoud* és *Ysou* mellett (323. §). A valószínűleg újabban termett magas hangú **Sikó* : *Sükö* változatot pedig az udvarhelyszéki *Sükö* falu (CzF.) nevéből ismerjük, s bizonyára innen vette nevét *Sükey* Károlynak, a márcziusi ifjak egyikének, a családja.

A *Sikst* formát záró mássalhangzótorlódást a *k* és *st* közé iktatott magánhangzóval oldották fel, a mire az 1227: *Sicust* szmn.-i adat (Cod. Dipl. III., 107) mutat példát. Ezekből a *Sikust* vagy *Siküst* ~ **Sikist* ~ **Siküst* alakokból változtak el *Sikusd* vagy *Siküsd* ~ **Sikisd* ~ *Sikösd* a végső *t*-nek a kicsinyítő *-d*-vel való helyettesítése útján, a mit vö. szláv **pinkošti*, *pinkusti* > *pinkust* : *pinküst* > *pinkusd* : *pinküsd* > *pünközd* stb. (MELICH MNy. VI, 16; VII, 4; NyK. XLI, 128). De keletkezhetnek a *Sikus* vagy *Siküs* formákból is a *-d* kicsinyítő hozzátoldásával. Adatok: 1274/1328, 1279, 1281: *Sycusd*, *Sykusd* szmn. (Árpádk. Okmt. IX, 96; Cod. Dipl. V., 552; Hazai Okmt. VI, 267). A *Sixtus* : *Sikusd*, *Siküsd* egyeztetés bizonyítékául idézhetjük a Vezekény-nemzetségbeli Salamon apját, a kit 1264-ben *Sykusd*, 1291-ben pedig *Syxtus* néven említenek (Gróf Eszterházy-levéltárból Nagy Imre, Turul I, 10 és 12). Az 1341: *Sykesdfolwa* veszprémmegyei helynév (Csánki III, 251) a *Sikösd* változatot tünteti fel. *Sükösd* hangalakban jutott ránk a bodrog-, ma pestmegyei 1520—1: *Sykesd* hn. (uo. II, 207); a vele egynek látszó 1341: *Sukedeghaza* előrészében a *Süked* < *Siked* ~ *Sikid* változat is felmerül. Ezt a *Sükösd*-öt keresi ERDÉLYI LÁSZLÓ a tihanyi alapítólevélbeli „Iacus segisto“; 1092: *Segusd*, *Segusdto* adatokban (Pannonhalmi Sz. Benedek-r. tört. X, 426). *Sükösd* családnévként is megvan a Székelyföldön (Szinnyei, Magyar Írók XIII, 131; Magyarország 1916 szept. 19. és Pesti Hirlap 1916 okt. 7. sz., az erdélyi menekültek értesítőjében).

A *Sikusd* stb.: *Sükösd* névesoportot történettudósaink már régebben összekapcsolják a *Sixtus*-szal. NAGY IMRE észreveszi a fentebb idézett Vezekény-nembeli *Sixtus* és *Sykusd*, mai kiejtéssel *Sükösd* azonosságát (Turul I, 8 és 10). NAGY GÉZA *Sikisd*, *Lőrincz*, *Ipolit* megfelelői gyanánt az olasz *Sixto*-, *Lorenzo*-, *Ipolito*-t jelöli meg (uo. IX, 52). MÁRKI S. szerint a *Sixtus* nevet magyarosan *Sükösd*-nek mondták (Pallas Nagy Lexicon XV, 18). KARÁCSONYI JÁNOS a magyar nemzetségekről szóló munkájában *Sixtus*-t többnyire *Sükösd*-re írja át (pl. I, 84; II, 375), s a Hont-Pázmány-nemzetséget, melyhez az előbb említett 1135: *Syx* tartozik, a használt nevek alapján inkább olasz, mint német eredetűnek tartja (II, 184). ÁMBÁR KARÁCSONYI ezen észrevétele támogathatná NAGY GÉZÁNAK odavetetten kifejezett feltevését, mégis a magyar formák megfejtésénél csak az egyházi latinból indulhatunk ki, mivel forrásainkban egyáltalában nem találunk olaszos alakot, mely magyar hang- vagy szótani hatások alá kerülhetett volna;

mindamellet a *Sixtus* keresztnév elterjedésében az olasz befolyást számba kell vennünk.

A *Siks* kimondásánál a pillanatnyi *k* + folytonos *s* kapcsolására nehezen rájáró magyar nyelv a *k*-t az *s* után vetette és ezzel a *-k* végű kicsinyítők közé sorozhatóvá formálta: egy 1275. oklevélből idézhetjük „Petro et Paulo filii *Sysk*“ (Árpádk. Okmt. IX, 134); ugyan- ebben *Stefk* szmn. a *Stephanus* csonkításához függesztve mutatja a *-k* kicsinyítőt, *Mysk* olv. *Misk* pedig a *Miksa* vagy *Mikse* alakokból származott mássalhangzócserevel (*Miska* v. *Miske*) és a szóvégi *-a*- vagy *-e*-nek kicsinyítőként való elvonásával (vö. 1271: *Mikch* filius *Mikov*; 1391: *Michk* — Árpádk. Okmt. VIII, 348; XII, 284).

A *k* + *a* \sim *k* + *e* összetett kicsinyítő elterjedésével a *Sisk* is átsapathott a *-ka*, *-ke* végű becézők közé. Talán ilyent láthatunk a zalamegyei 1373, 1388, 1390, 1416: *Siske*, *Sýske* helység nevében (Pannonhalmi Sz. Benedek-r. tört. X, 572 és 580; Hazai Okmt. V, 184—5; Csánki III, 102), de a zempléni megyei *Siska* puszta nevét inkább a régi és népnyelvből ismert *siska* közfőnévvel kell egyeztetnünk.

Az 1273: *Jacobum filium Sys* (Hazai Okmt. VII, 141) eredhetett *Sisk*-ből a kicsinyítő *-k* elvonásával, vagy pedig egy *Sistus* változattól csonkulhatott becézővé.

PAIS DRZSÓ.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

I.

Hozzászólás a Königsbergi Szójegyzék korához* A szójegyzék a) oldalán látható harmadik följegyzést JAKUBOVICH EMIL ekként olvassa: *Pater sancte sunt ianue celi Christi martiri beato Stephano qui in numero sanctorum inventus est primus es ideo triumphat (?) . . . in celis coronatorum*. Ebből aztán azt a következtetést vonja, hogy e tollpróba Demeter esztergomi érsekhez volt intézve, mert ennek kardinális címe volt „tituli sanctorum quatuor coronatorum presbyter cardinalis“ s mivel Demeter 1378—86-ban volt kardinális, e tollpróbát akkor írták.

Azonban a tollpróba helyes, értelmet adó olvasása ez: *Patefacte sunt ianue celi Christi martiri, beato Stephano, qui in numero sanctorum inventus est primus et ideo triumphat in celis coronatus*.

Ez pedig nem egyéb, mint Szent István vértanú ünnepi (decz. 26-iki) zsolozsmájának egyik, hajdanában énekelt részlete, antiphonája. A kath. egyházban ma is használjuk, habár a magyar székesegyházakban ma már éppen nem vagy csak ritkán éneklük.**

E feljegyzés tehát csak annyit bizonyíthat, hogy az író karácsony tájban készítette e tollpróbát, mikor a „Patefacte sunt . . .“ kezdetű antiphona nagyon a fülében zúgott, de Demeter kardinális-

* Az októberi füzet számára megkésve érkezett. Szerk.

** Az 1514-ben Velenczében nyomtatott *Breviarium Ecclesie Strigoniensis* 102. lapján szóról szóra így. Szerk.

ságához semmi köze s így abból 1378—86. évekre következtetés nem vonható.

Ellenkezőleg én úgy látom, hogy e harmadik feljegyzés határozottan a XV. század elejéről való és 1410—30 közt keletkezett.

Rossz nyomokon indul el JAKUBOVICH akkor is, mikor a KSzój.-et Brandenburgi György útján származtatja fel Königsbergbe.

Régóta ismeretes, hogy Brandenburgi György az ő levéltárát a most bajorországi Ansbach-ba, akkor az ő egyik erős német várába vitette el. Innen a levéltár Münchenbe került. Végre hosszú alkudozás után az 1510-ig terjedő oklevelek hazánkba, az Országos levéltárba jutottak vissza (Magyar Könyvszemle 1896. 150—55). Az sem való, hogy a Tapsonyi Antimusi család birtokai Corvin János és utána Brandenburgi György kezeibe jutottak volna, mert azokat a Garayak, majd az Enyingi, Török család szerezték meg (CSÁNKI: Magyarország tört. földrajza II. 583).

Szerintem különben a KSzój.-ben foglalt magyar szavakat két külön kéz írta és pedig egymástól meglehetősen nagy időközben. Az első írta 1350 körül a pergamentlevél előlapján levő szavakat (Magyar Nyelv, 1916. 263—64), ellenben a pergamentlevél hátlapján látható szavak közül a *Werhet, nadrag, űr, affin, por, Beg, zamstril, sarwaro* és *cowacz* 1420 körül másik kéztől származnak.

KARÁCSONYI JÁNOS.

II.

Gyepü, gyepüelve. Szorosabban vett nyelvészeti olvasmányáimtól elfoglalva, TAGÁNYI KÁROLYNAK *Gyepü és gyepüelve* című, mind műveltség-, mind nyelvtörténeti szempontból fölötte érdekes és tanulságos értekezését (MNy. IX, 97. stb.) csak nem régiben olvashattam el, s így csak most tehetem meg reá néhány szükségesnek látszó észrevételemet.

A szerző ugyanis a *gyepü* szónak és összetételeinek értelmezése, illetőleg adatainak földolgozásmódja miatt többféle kifogással illeti az Oklevél-Szótárt. Első, hogy a szótár szerinte nem vett tudomást a gyepükutatás eredményeiről (98. l.). Ez, sajnos, igaz, de az alábbiakból megtetszik majd, hogy a szótár illető cikkei mindazáltal senkit nagyobb tévedésbe nem ejthetnek.

A második kifogás ez: „SZAMOTA hiába gyűjtötte össze az országos gyepüre vonatkozó adatokat oly nagy buzgalommal s hiába is kerültek azok az Oklevél-Szótárba, mikor sem kellő helyükre nem juthattak, sem megfelelő magyarázatban nem részesültek“ (98. l.). Ebben az észrevételben egyszerre három kifogás is zúdul a szótárra, anélkül, hogy egyik is teljesen alapos és megokolt volna. Mert — a mellékesebb dolgot bocsátva előre — SZAMOTA az országos gyepüre vonatkozó adatokat, az anyagnak szinte kimeríthetetlen volta miatt, csak gyűjtötte, de nem gyűjtötte össze; a mit pedig összegyűjtött, azt éppen nem tette hiába. Azok az adatok igenis mind a maguk helyén vannak, ez a fő; magyarázataik pedig, ha nem hangzanak is úgy, a mint TAGÁNYI cikke után hangzanának, a *gyepü* szónak kérdésbeli értelmét alapjában véve mégis megadják, és ez az elhangzott kifogással szemben szintén igen fontos dolog. TAGÁNYI cikkétől megokosbodva, átnéztem az OklSz.-nak minden *gyep*-es és *gyepü*-s adatát és a szótárban megállapított két jelentéshez képest minden adatot most is a maga helyén levőnek találok.

Egyetlen *gyepü* került volt tévedésből a *gyep* czímszó alá, szerencsére azt is észrevettem a magam fejétől, s a Pótlások és Javítások jegyzékében mind a két czímszó szerint helyre is igazítottam.

Miért mondja TAGÁNYI azt, hogy a *gyep*-re és *gyepü*-re vonatkozó adatok az OklSz.-ban „megfelelő magyarázatban“ nem rész-sültek? Azért, mert nincsenek azzal a történelmileg szabatos értelmezéssel is magyarázva, a melylyel az ő cikke után most már magam is értelmezném, hogy t. i. a *gyep* és a *gyepü* szavak az OklSz.-ban adott értelmezéseken fölül, pontosabban mondva az „*agger*, *septum*‘ stb.-féle jelentésen belül *mesterséges országos határt* is jelentenek (l. a cikk 148. lapján). Ez a hiány azonban az OklSz.-ban, nézetem szerint, nem főbenjáró hiba. Hiszen, a mint TAGÁNYI maga kifejti, ezek a *gyepük* olyan mesterséges akadályok voltak, a melyek „részint árkokból vagy sővényekből, részint földhányásokból, részint kövekből vagy fák-ból emelt torlaszokból állottak“, s ezeket ugyancsak TAGÁNYI szerint latin műszóval *indagines*-nek nevezték (99. l.). Nos, az *indago* határvédelmi műszó az OklSz. kérdésbeli adatainak nagy részében úgyis megvan. A mely történettudós tehát a szótárt gondolkodva használja (és én a könyvet gondolkodó emberek számára szerkesztettem), az az *indago* szóval úgy is figyelmeztetve érzi magát az adatoknak határvédelmi jellegére. De a *gyepü* fogalmának TAGÁNYI főttebbi szavaiban megjelölt képzeteit az OklSz.-nak latin és német értelmező szavai is kifejezik, csak ismernünk kell, a mint illik, e latin és német szóknak jelentéseit, vagy ha nem ismerjük, utánuk kell néznünk, mielőtt kifogásunkat kiszalajtanók a tollból. Mert íme mit jelent mindjárt az első szó, az *agger*, a melylyel az OklSz. a *gyep*-et és *gyepü*-t értelmezi: 1) „minden, a mit összehordanak, hogy vele árkot töltsenek bé vagy belőle emeljenek, föld, homok, kövecs, pázsit, hant, rözse, omladék s több efféle“; 2) „az összehordott föld-stb. töltelékkel készült hányás, halom, töltés; különböző rendeltetés szerint“ (l. FINÁLY: A latin nyelv szótára. Bp. 1884). Hát nem felel-e meg az *agger* szó a *gyepü* azon értelmezésének, a melyet róla maga TAGÁNYI adott? Az OklSz. második értelmező szava, a *septum* éppen sővényt jelent, tehát azt, a miből a *gyepük* is állhattak. Harmadik értelmező szavának, a *maceria* vagy *maceries*-nek pedig ugyancsak FINÁLY szerint ezek a jelentései: „kerítés, palánk, *gyepü*, kőfal valami körül“ stb. A megfelelő német értelmezésekre immár ki sem terjeszkedem. Az OklSz.-nak *gyep*- és *gyepü*-értelmezései tehát senkit sem ejthetnek tévedésbe, ha nem oly szabatosak is, a minők minden történelmi és műveltségtörténeti mozzanatnak ismerete mellett lehetnének.

Ha a *gyep* és *gyepü* cikkeket ez utóbbi szempontból kifogásolhatta TAGÁNYI, akkor mindazon szavaknak értelmezését kifogásolhatta, a melyek a szótárban akár a határvédelem rendszerével, akár egyéb történelmi vagy műveltségtörténeti dologgal összefüggésben vannak. Hibáztathatná például éppen értekezésének eredményeinél fogva a *kapu*, *lövő*, *nyilas*, *őr* szavak értelmezéseit is, mert ezek adatainak egy része is határvédelmi műszóként szerepel okleveleinkben. De kifogást tehetne pl. az OklSz.-nak *császár*, *király*, *püspök* cikkei ellen is, hiszen a bennük felsorolt *Chazar*, *Kyral* és *Pyspek* nevű urak nem voltak sem római császárok, sem magyar királyok, sem megyés püspökök, ámbár nemcsak minden nyelvész, hanem

minden történettudós is tisztában lehet azzal, hogy az OklSz. ezeket az urakat, a mért adataikat a szoros értelemben vett császári, királyi és püspöki adatoktól el nem választotta, igazi császároknak, királyoknak és püspököknek sem maga nem tekintette, sem az olvasóval tekintetni nem akarta.

Súlyosabb, de annál alaptalanabb és ok nélkül valóbb az a kifogás, hogy az idézetekben magukban 'provincia' vagy 'districtus' jelentésűnek jelzett 1337., 1387. és 1413-iki adatoknak *Gepel* és *Giepel* szavai „még csak helyesen ki sem ejtve [ugyan?], tévesen a *gyep* czímszó alá osztattak be“, holott az első adat forrásában, a Sztáray-Oklevéltárban TAGÁNYI kifakadása szerint megtalálhatta volna a szerkesztő „a *Gepel* szó kiejtéséről, értelméről, jelentőségéről“ egyszerűen tájékoztató jegyzetet (98. l.). A hány mondas, annyi az alaptalanság ebben a kifogásban. Mert először is mind a *Gepel*, mind a *Giepel* kétségtelenül összetett szók lévén (*gyep-el*), a szerkesztő joggal sorozhatta adataikat az összetételnek mindkét eleme, a *gyep* és az *elv* szó alá. Ez utóbbi *elv* (*el*, *elü*) czímszó alatt aztán a szótár záradékul azt a tájékoztató jegyzetet is szószerint idézi a Sztáray-Okl.-ból, a melynek nem-ismerésével TAGÁNYI a szerkesztőt ok nélkül vádolja. E jegyzetből, ha TAGÁNYI-nak igaza volna, a szó kiejtésére nézve csak az derülne ki, hogy a *gyepün* túli tartomány neve magyarul *gyepü-elve* volt. Ez igaz is, de hiszen ennek az igazságnak az OklSz. eleget is tett, mikor az utótag (*-elve*) szempontjából valamennyi ilyen adatot az *elv* (*el*, *elü*) czímszóhoz iktatott, az előtagnak kétféle (*gep*, *giep* és *gepeu*) változatánál fogva pedig egy részüket, a mint nyelvtörténeti szempontból kötelessége volt, a *gyep*-hez, más részüket a *gyepü*-höz sorozta. A kérdéses jegyzetéből azonban a történelmileg teljesen nem tájékozott olvasóra nézve éppenséggel nem derül ki, hogy a *gyepü-elve* a XIV—XV. században általánosan használt közfoglalom lett volna, s így érthető, hogy az OklSz. a reá vonatkozó négy adatot (a negyedik, időrendben első 1284-ből való) nem önálló összetett szóként, *gyep-el* vagy *gyepü-elve* czímszók alatt, hanem az összetétel két eleme szerint a *gyep* és *gyepü*, meg az *elv* szóknál sorolta föl pontosan. De már nemcsak ok nélkül való, hanem egyenesen igazságtalan a történettudós TAGÁNYI-nak az a vádja, hogy az OklSz.-nak nyelvész szerkesztője a *Gepel*, *Giepel* szavaknak még csak a helyes ejtését sem ismeri. Igazságtalan dolog ugyanis a tudomány valamely előbbi munkását olyan adat alapján vádolni, a melyet az annak idején nem ismerhetett; még igazságtalanabb pedig ezt olyan lekicsinylő módon tenni, a hogyan TAGÁNYI cselekedte. Ő tudniillik a *Gepel* és *Giepel* adatoknak szerinte *gyepél* vagy inkább *gyepély* ejtését (148. l.) egy olyan, eleddig sehol közzé nem tett (l. a 147. l. 2. jegyzetét) oklevélbeli adatra alapítja, a melyet én, SZAMOTA gyűjteményéből is hiányozván, nem ismerhettem. En a kérdéses alakokat mind az OklSz. adatai, mind a „pars ulterior“ jelentésű régi *elv* (*el*, *elü*) szónak összes akkor ismert régi és népnyelvi adatai alapján csak *gyep-el*-nek olvashattam, a hosszú hangzós és *ly*-es *gyepél* vagy TAGÁNYI szerint inkább *gyepély* olvasásra semmi tudományos okom és alapom nem volt. És semmi tudományos okom és alapom nincs ma sem arra, hogy a TAGÁNYI fölfedezte XVI. századi *Gyewpeelseg* adat alapján a XIV—XV. századi *Gepel*-t és *Giepel*-t akár *gyepél*-nek, akár (nem „inkább“, hanem annál kevésbé) *gyepély*-nek olvashassam. Az *elv* (*el*, *elü*) szónak az OklSz.

idejéig ismert valamennyi régi és népnyelvi adata azt követelte, hogy magánhangzóját a XIII—XV. századi adatokban rövid, nyílt *e*-vel olvassuk, és így, rövid magánhangzóval kell e századokbeli adataiban olvasnunk ezután is a TAGÁNYI fölfedezte 1511-iki *Gyewpeel-seg* daczára is. Legfeljebb azt a módosítást tehetjük ma a 147. l. 2. jegyzetében fölhozott *Gepul* (olv. gyöpöl?)-féle adatok alapján, hogy az *elv* (*el, elü*) szót egyes vidékeken zárt *é*-vel *élv* (*él, élü*)-nek is ejthették. De a mi a hosszú magánhangzós ejtést illeti, ha semmi kétségünk nem volna is a *Gyewpeel-seg* írásmód helyessége felől, nyelvtörténetileg akkor is csak annyit engedhetünk meg, hogy a XVI. században egy adat tanúsága szerint a XIII—XV. századok *gyepel* (illetőleg *gyépél, gyöpöl*) szavát némely vidékeken *gyépél*-nek, illetőleg *ö*-zéssel *gyöpél*-nek, esetleg talán már inkább *gyépél*-nek és *gyöpél*-nek is ejthették. A XIII—XV. századi adatokra ezt a különben is csak egyetlen adatra támaszkodó *-él*-es, illetőleg *-ély*-es ejtémódot átvinni és éppen általánosítani a nyelvtörténet elveinél fogva megokolatlan és helytelen dolog volna. Mert úgy gondolom, hogy ennek a megállapítása nem a nyelvtörténeti módszerbe kevésbé avatott történettudósok föladata, hanem valószínűleg a nyelvészeké, s így némiképpen a magamé is. A *Gyewpeel-seg* adatban egy kis kétséget támaszthat az, hogy a kettős *ee*-t nem a *-ség* képzőben találjuk, a hol várnók, mert hiszen erről a képzőről biztosan tudjuk, hogy magánhangzója mindig hosszú volt. Arra is gondolhatnánk tehát, hogy az adat írója *Gyewpeel-seg* (olv. gyöpelség) helyett írt véletlenül, visszaható tollhibával *Gyewpeel-seg*-et. De ha ezt az első és eddigelé magára álló adatot mindjárt készpénzül fogadjuk is el, akkor sem szabad, mondom, ezt az olvasásmódot a XIII—XV. századi adatokra vaktában átvinnünk. Ha az 1511-iki adat szava hihető, akkor azt kell hinnünk, hogy a régibb és kétségtelenül eredetibb *gyepel, gyöpel* (illetőleg *gyépél, gyöpél*) ejtésre vagy az éppen azonos végelemet (*-*Erdé-el*) rejtő *Erdély* szó, vagy egyéb *-él* végű, képzős szavainknak (mint *födél, kötél* stb.) analógiája volt hatással. Megjegyzem, hogy nézetem szerint az *Erdély*-ben a hosszú *é* nem az *el(v)*-nek, hanem az *erdő* (eredetibb *erdé*) szó második tagjának a következménye. Az *el(v)* szó magánhangzójának rövidségét bizonyítja a *Havasel* (Oláhország) névnek melléknévi származéka is, a mely mindig *havaseli*-nek hangzik a régiségben (l. NySz.). Szóval: a *gyépél(y), gyöpél(y)* ejtémódot a XVI. századtól kezdődőleg (mert az analógia mindig később kezdi ki a hagyományos alakokat) TAGÁNYI adatánál fogva képtelenségnek nem mondhatjuk ugyan, de jogosulatlannak kell kijelentenünk történettudósunknak azt a vádját, hogy a XIII—XV. századi *Gepel, Giepel* adatok az OklSz.-ban — a mint ő kissé különösen mondja — „még csak helyesen ki sem ejtve“ vannak a *gyep* czimzó alá beosztva.

Még csak az az észrevételem az értekezésre, hogy a 146. lapon idézett 1283-iki *Gyepuel* és *Wekercapva* adatoknak helyes régi ejtése: *gyépüel* (illetőleg *gyépüél*) és *Veker-kapua*, nem pedig *gyepü-elv* és *Veker-kapuja*, a hogyan TAGÁNYI olvasta volt, s a 254. lapon idézett 1161—73 közötti *Chebegepue* is *Csebeagyépüe*, és nem *Csebe-gyepüje*.

ZOLNAI GYULA.

SZÓ- ÉS SZOLÁSMAGYARÁZATOK.

Öcs, öcsöcske. KRESZNERICS szótárában azt olvassuk, hogy a *csece*, *pulcher*, *venustus* (gyermeknyelven) szónak PRÁGAI ANDRÁS, Fejedelmek serkentő órája (1628) cz. műve 47. lapján van *csecske* (*csecskéje*, *csöcskéje*) származéka is. Minthogy KR. idézete hitelében kételkedtem, megnéztem PRÁGAI művét, s ott a 47. lapon ezt találtam: „midőn Severus Császár az Gallusoc ellen hadakoznéc, feleséghe szüle első szülőt leányát Iuliat, és az Császárnénac Nénnye, kinek Moesa vala neve, Phoenitiából való aszszony, Emesa városából, Iuliánac *öcsöcskejénec* küldöt elefant tetemből Vnicornis szarvából, és tiszta aranyból csináltatot bölcsöt . . .“. Az idézetből kiderül, hogy KR. az *öcsöcskejénec* szót rosszul olvasta és rosszul értelmezte. A szó az *öcs* kicsinyített alakja s a. m. „huga“. — Tudvalevő dolog, hogy PRÁGAI műve GYEVARA ANTAL „Horologium Principum“ (Cracoviae 1615) cz. művének fordítása. A latin eredetiben ez van: . . . „Iuliae sorori Romam cunabula misisse è cornu monocerotis et auro purissimo . . .“.

Jelentő mód — felszólító mód. Ismeretes dolog, hogy a mai magyar nyelvjárásokban közönséges jelenség a -t végű, valamint az -sz-szel bővülő *v-* tövű igéknél, hogy felszólító alakjukat jelentő mód értékben használják, tehát: *bánca*, *roncsa*, *tarcsa*, *arassa*, *lássá*, *egye*, *igya*, *tanítja* stb. = *bántja*, *rontja*, *tartja*, *aratja*, *látja*, *eszi*, *issza*, *tanítja* stb. (I. MELICH, A magy. tárgy. igerag. 22). Úgy gondolom, hogy e jelenségtől függetlenül keletkezett a budapesti nyelvben egy hasonló használat. Gyakran lehet hallani — s mint megfigyeltem — túlnyomóan tréfából, de komolyan is ilyeneket: úgy is *tudhassa*, mit csináljon = úgy is *tudhatja* stb. | nem *láthassa*, hova lép = nem *láthatja* stb. | Lósy bácsi *tanítsa* (egy pesti diáknótából) a. m.: *tanítja* stb. — Én e pesti használatban nem a nyelvjárások hatását, hanem ezektől független, eredetileg tréfából keletkezett használatot látok. E sorok kapcsán megemlítem, hogy felszólító értékben többször hallottam már különféle társadalmi osztályokhoz tartozó egyénektől ezt: *engessen* az úr! *engessen!* = engedjen! Azt hiszem, telivér pesti alak e felszólító, s innen indul el hódító körútra, ha ugyan előbb — ki nem tekerjük a nyakát.

KEMENES PÁL.

Czépok. TAKÁTS RÁFAEL „Tóldalék“ cz. szótárájában (l. MNy. IV, 217) találjuk ezt a szót: „*Tzépok*, hasító páltza a' takátsoknál“. Sem szótárban, sem népnyelvi gyűjtésben azóta sem talákoztunk e szóval. A napokban beszélgetés közben egy lóczy (Nógrádm m.) úri asszonytól hallok ezt: „Hisz az olyan akar a *czépok*“. Ezzel azt akarta jelezni, hogy az illető hosszú, vékony, sovány ember. Megkérdeztem, mi hát az a *czépok*, s feleletül ezt kaptam: A *czépok* a szátvának (szövőszék) egy része, s jelenti azt v. azokat a fából való vékony léczeket, a melyek a szövésnél a mejjékfonalat rendben tartják. Ha FRECSKAY Mesterségek szótára cz. jeles művében megnézzük az idevágó megfelelő rajzot (l. i. mű 395 és ugyanez a rajz közölve MNy. VII, 3 is), a *czépok* e rajzon a DD.-vel jelzett, fából való lécz, illetőleg léczek, melynek másutt: *csép*, *csépke*, *csépvesző*, *keresztcsép* stb., németül pedig: *kreuzrute*, *rute*, *teilstab* a neve. A *czépok* adat is tehát TAKÁTS szótárájában palócz adat lesz; több ily palócz szót mutatott ki művéből BARTHA József (l. Magy. Könyvszemle, új foly. V, 189), bár maga TAKÁTS palócz területen nem sokat működött (l. HEINLEIN I. cikkét MNy. IV, 217). MELEGDI JÁNOS.

Hadastyán. Tudvalevőleg SAMARJAY KÁROLY alkotása; legelőszőr gyűjtőcímül használta egy rokkant katonáról szóló kis költeménysorozatában. A szóra megjegyezte az *Athenaeum* szerkesztője (1843. II. 123): „*Hadastyán*: invalidus. *Rokkantak*-nak, valamint eddig, úgy ezután is talán csak lovakat, ne embereket nevezünk“ (vö. NyÚSz. 117). Sz. F.

Csámpás. E szóra eddigelé a legrégebb adatunk (SzD.-nál *tsámpás*: benna, erőtlen-lábú p. o. ember, ló) a XVIII. sz. végéről való, noha a *csámpáskodik* igét GELEJI KATONA már 1645-ben (Magy. Gramm. C.) följegyezte mint „tsúfólo értelmetlen szót“. Abból persze, hogy a *csámpáskodik* a XVII. sz. közepén megvolt, nem következik, hogy ugyanakkor a *csámpás* melléknévnek is már meg kellett lennie. Hiszen tudjuk, hogy számtalan ilyen *-kodik* képzőjű igénk van, a mely a magánhanzón végződő névszóból közvetlenül származott, pl. a *gorombáskodik*, *kiváncsiskodik*, *tanúskodik* stb., a nélkül, hogy *gorombás*, *kiváncsis*, *tanús* stb. névszók meglétére szükség lett volna. A *csámpás* azóban, ha eddig nem volt is rá adatunk, csakugyan megvolt már a XVII. sz. közepén. A napokban bukkantam MEGGYESI-nek 1658-ban Sárospatakon tartott „Győzködő hit“ cz. prédikáció-jához írt Előljáró beszéd 4. lapján (l. R. M. Könyvt. 960. és 965. sz. alatt) a következő mondatra: „az én időmnek ez erőtlen f roshatt részén, mint valami *csámbás állaton* való tereh vitelemet nem utálja meg, hanem bé-veszi f meg-fzenteli a közjóra“. Nyilvánvaló, hogy itt a *csámbás* ugyanazt jelenti, mint a mai *csámpás*. De van egy másik, ma is élő alakváltozat a népnyelvben, a mely

nagyon valószínűleg szintén idetartozik, t. i. *csánkos* = *csámpás* (MTsz.). Az *-mp* és *-nk* különbözősége nem okoz nehézséget. A népnyelvről tudjuk, hogy az *-mb*, *-mp* gyakran váltakozik benne, különösen a szó belsejében *-ng*, *-nk*-val, a nélkül, hogy a jelentésen változtatást tenne. Pl. *bingó* = *bimbó* (egész Erdélyben), *csimpaszkodik* = *csingaszkodik*, *hemperget* = *hengerget*, *himbál* = *hingál*, *limba* = *linga*, *tompa* (tömpe) = *tonka*, *csempe* = *csonka* stb. Nagyobb nehézséggel jár az *-os* és *-ás* egyeztetése: miért nem *csánkás*, ha *csámpás* és ha *csánkos*, miért nem *csámpos*. Ma is élő szó a *csánk*: „a négylábú állatok, különösen lovak és szarvasmarhák hátulsó s kifelé görbedő lábszára“. Ebből lett-e a **csámp* és személyraggal (vö. *zúz* és *zúza*, *tompor* és *tompora*) *csámpa* (MTsz.), vagy megfordítva a **csámp*-ből a *csánk*? Ma még nem dönthetjük el. Az utóbbi föltevés mellett szól talán a *czémp* = *czomb* (MNy. XI: 71) és *tomp* (ila, *coxa* PP.¹) hasonlív égződése is.

SZILY KÁLMÁN.

Magyar glóbus. Tóth Béla szerint (Szálló igék lexikona 376) az augsburgi Allgemeine Zeitung csúfoltkodott az *ungarischer Globus*-szal, mikor NAGY KÁROLY 1840-ben kiadta az *Első magyar földtekét*, hogy kiszorítsa vele a német gyártmányokat. Érdekes, hogy ugyancsak NAGY KÁROLY névtelenül megjelent politikai röpiratának, a *Daguerrotyp* (1841) borítólapjára földgömböt rajzoltatott, melyen kardosan, attilásan, nagy forgós kucsában egy nagybajszú magyar ember ül s irgalmatlan hosszú pipából fumigálja a világot; a földgömb nyugati, azaz amerikai felével látszik. Lehet, hogy a szerző már az Allgemeine csúfólódására czéloz e rajzzal. Bizonyos, hogy a szó szárnyra kelt s párja lett az *Extra Hungariam non est vita* szálló igének, melyben a [hajdan] maga zsirjába fulladó, megálázott magyarságnak korlátolt eszejárását látták; így írja WANDER is (Sprichwörterlexikon IV. 1429) az *Extra Hungariam* magyarázataul: „Standpunkt einer beschränkten Anschauung, wie sie jener Ungar zeigte, der in der Buchhandlung einen Globus von Ungarn verlangte“. De azt hiszem, kevesen tudják, hogy csakugyan van egy *Globus von Ungarn*, azaz valóságos magyar glóbus, melyen más ország nincs is Magyarországon kívül; ráadásul még ez a glóbus az ország fővárosában, mint nyilvános emlék áll. Ez pedig a Hímfy-emlék, melyet a magyar hölgyek állítottak 1848-ban Kisfaludy Sándor tiszteletére. Régebben a Nemzeti Múzeum könyvtára előtt állott a folyosón, ma a Múzeum kertjének Múzeum-utczai oldalán látható. Talapzaton ércgömb, ezen semmi egyéb, mint Magyarország térképe vízrajzban; a gömbön kiterjesztett szárnyú turul, mely lantot tart; a kőtalapzaton Kisfaludy Sándor domborművű képe az örökkévalóságot jelző kigyótól övezve; alatta a felirat: „Hímfy Lant. Készítették Kisfaludy Sándor Emlékeül Magyar' és Erdélyhon'

Leányai 1848“. — Később a *magyar glóbus*, mint szállóige, egészen meghonosodott nálunk, idézgetik tréfásan, humorosan, sőt komolyan is s rendszerint az „egész Magyarországot“, értik rajta. Például Jókai a „Negyvenév visszhangja“-ban: „És a míg ezt a földglóbust, a minek Magyarország a neve, annyiszor körülkerültem, mennyi alakjával kellett megismerkednem az egymást váltó kornak!“ — Végül megjegyzem, hogy az Allgemeine Zeitungnak eredeti szövegét, melyben a szállóige először feltűnik, még nem ismerjük, mivel régi évfolyamai nálunk nagyon nehezen hozzáférhetők. TOLNAI VILMOS.

ADATOK A MAGYAR ETYMOLOGIAI SZÓTÁRHOZ.

Árok. Teljesség kedvéért jegyzem meg, hogy e szó első ízben a pécsi püspökség 1009 aug. 23-án kelt alapítólevelének határleírásában fordul elő (Quartum [terminum] vt dicitur *kuarok*). Ezt az oklevelet először INCHOFER tette közzé (Ann. eccl. Romae 1644. ad ann MIX., hol kétségkívül hibásan *Reo Arok* áll), de a provenienciáról csak annyit mond, hogy a szöveget LEVAKOVICHTól kapta. A somogyi conventnek 1404-i s értesülésem szerint jelenleg is a pécsi püspökség levéltárában őrzött átiratából adta ki KOLLER (Hist. ep. Quinqueecl. Posonii 1782, I. 62.) s azóta kutatóink rendszeren ezt a kiadást használják. Bár pontosnak látszik, de mégis idején volna a pécsi eredetivel összeolvasni. Egyébként az alapítólevelet újabb történetkritikánk (l. ORTVAY, A pécsi egyházm. alapítása Bpest 1890 és KARÁCSONYI, Szent-István király oklevelei. Bpest, 1891, 40.) hiteles Szt. István korabeli oklevélnek tartja, melyet azonban a későbbkori átirat aligha őrzött meg hű és változatlan szövegben. Természetesen *arok* helyett is *aruk* állhatott az eredetiben.

Almás. Mint a Dráva balparti mellékfolyójának nevét, szintén a fentidézett határleírásban találjuk először (vsque ad *Almas aquam*). Szent László 1093 ápr. 17-én kelt oklevele, mely ugyancsak a somogyi átiratban maradt reánk, a pécsi alapítólevelet idézve, ugyanezen határvonalat *Almady*-nak nevezi (KOLLER i. m. I. 171). Oklevélünket, PAULER ellenvetéseivel szemben (Magy. nemz. tört. 1899. II. 591.), hiteles Szent László-féle oklevélnek vélem, melynek szövegét azonban az 1404-i átirat még az előbbinél is jobban elrontotta.

MADZSAR IMRE.

Czeklendez. KASSAI V, 250. lapján ezt olvassuk: „*Tzeklendez* a' halász a' Palónyával (kesznyéteni halászi műszó)“. Ezt az igét sehol másutt nem lelem. Úgy gondolom, hogy a *czeklendez* a. m. „kavarva tartóztatva evez a halász a hálóval“ s tulajdonkép azonos eredetű az EtSz. *cziklend* és *cziklonyoz* igéivel. KEMENES PÁL.

Zigára. Egy finom juhajtának a neve. Az EtSzót. nem idézi a *zigara* írást, mely a XIX. század elején előfordul. KULTSÁR ISTVÁN: Hazai Tudósítások című újságában a vásári hirdetések s a termékek árjegyzékeiben igen gyakran: „Gyapjú . . . I Mázsa *Zigara*“ (1810. I. 145 s több helyen). Ez az írásmód azt a föltevést ébreszti bennem, hogy a szó talán nem annyira oláh, mint inkább spanyol jövevényszó; hiszen a nemes juhajok közül többet a XVIII. sz. végén s a XIX. sz. elején Spanyolországból kaptunk. Vö. még a *cigája* szót is. T. V.

Czikkely. Az EtSz. e szóról ezt írja: „a régiebb nyelvben, úgy látszik, állandóan nyílt e-vel, legalább ő-s alakv.-ot a régi nyelvből, bár a szó sokszor előfordul, eddig nem ismerünk“. A Budai basák magyar lev. I. kötetében előfordul *czikköly* alakváltozata; a hely ez: „ez mastaninakis mindön *cykkölyre* valazt jrhatnank“ (160. lap).

Csadar. E cikkben *cadara* sajtóhiba *csadara* h.

Itt jegyzem meg, hogy az EtSz. 626. hasáb 5. sor alul: MNyr. o: MNy., a 670, fölül 1. sor SZARVAS, MELICH J. helyesen: Szarvas, MELICH J.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

Nem szorul bővebb bizonyításra, hogy annak megállapítása: írói alkotás-e valamely szó, avagy köznyelvi termék, a legtöbbször csak viszonylagos értékű. Ugyanez áll a szók életkorának megállapítására is. Akárhányat vitattak már újkorinak, melyek utóbb régieknek bizonyultak. E téren soha sem szünhetik meg a kutatás; minden napnak meg kell hoznia a maga új eredményét. Nem baj, ha az eredmény negatív lesz is, mert itt a czáfolat is új ismeret számba megy.

Alábbi adataimmal a NyÚSz.-nak néhány téves megállapítását akarom helyreigazítani.

A következő szókat a NySz. nem ismeri, a NyÚSz. pedig XIX. századi forrásokból származtatja, holott már XVIII. és XVII. századbeli íróknál is előkerülnek:

Alkudozik 1752-ből 38:537,* 1705-ből 35:459. — *Földel* 1698-ból 24:429. — *Közellét* 1704-ből 35:386. — *Nagykövet* (XVII. sz. második fele, 8:41). — *Példátlan* 1691-ből 34:15 és 17. — *Póstahajó* 1694-ből 15:617. — *Riadalom* 1728-ből 35:546. — *Vitázás* 1691-ből 23:737.

A következő szókat csak XVIII. századi forrásokból ismeri a NyÚSz., pedig már az előző században is járatosak voltak:

Csodaszép 1605-ből 33:77. Ezt az összetett melléknevet egyébként már Tinódi is használta az Egervár viadaljáról való énekében: *„suda szép helyen Egör vára vagyon* (RM. Költ. 3:107).

Függetlenség 1691-ből 34:42. — *Helyrehoz* 1608-ből Tört. Tár 1879:34; 1663-ből 33:122; 1665-ből 33:206. — *Kávész* 1663-ből 8:371. — *Levelke* 1685-ből 24:294. — *Utas* 1691-ből 34:47 és 48; 1693-ből 23:274. — *Világi pap* 1699-ből 35:301 és 1741-ből 36:213. — *Vízfesték*, 1685-ből Tört. Tár 1878:688.

A NyÚSz.-ban későbbi forrásokból vannak idézve:

Hazafi: 1644., Esterházy Miklós levele, Toldy Ferencz kiad.: Érték. levél 2:266. — *Hazafiság*: 1704-ből 35:416.

A NyÚSz. nem említi, de csakis újabb: XIX. századi szótárainkba vannak felvéve ezek:

Ittlét 1692-ből 23:606. — *Mindössze* 1693-ből 15:617. — *Ottlét* 1694-ből 23:324; 1692-ből 34:328. — *Roszzullét* (Comeniusnál: *rosszul létel*, I. NySz.) 1738-ből 35:604. — *Vezérember* 1692-ből 34:391.

* Itt és a következőkben, a hol a forrás nincs megnevezve, az első szám a „Monumenta Historica: Írók“ kötetét, a második a lap számát jelenti.
Szerk.

A NyÚSz. megállapítása szerint a *főhadnagy* név a XVIII. században még am. *oberstlieutenant* (nb. SI. Toldalékában is így!), csak a XIX. sz. elejétől veszi fel a mai *oberlieutenant* értelmet. Ez igaz lehet, de csak az általános használatra nézve, mert például Thököly Imre már szintén *oberlieutenant* jelentésben alkalmazta a *főhadnagyt* (1692-ből 34 : 292., 1694-ből 15 : 688.).
RÉTHEI PRIKKEK MARIÁN.

HÍRLAPJAINK MAGYARSÁGA.

XVII.

(Különféle lapokból.)

65. „Ezt a háborút el lehetett volna kerülni, ha a szabadság, erkölcs és emberi haladás nyugati banditái nem *állják* Ferencz József császár és *király útját*, a mikor vérbeli öcsese és trónja örököse gyilkosait akarta megbüntetni.“

[Hogy itt tetemes hiba van, megérzi minden jó magyar, ha nem tudja is hamarjában megmondani, hogy hol és miben van. Az a hiba, hogy a közbülső mondat tárgyának („útját“) birtokosjelzője („F. J. cs. és király“) ragtalan, holott *nek*-raggal kéne fölszerelve leunnie. Vagy így: „ha F. J. cs. és király-*nak útját* nem *állják*“; vagy így: „ha *útját* nem *állják* (nem állják útját) F. J. cs. és király-*nak*“. Van úgy, hogy a *nek*-ragos bővítmény hiányzik, pl.:

„Odakünn az öreg, ha ki *útját állja*,
Kilencz szobán keresztül döfi, taszigálja“ (Arany)

vagy ezekben (lapokból): „A háború már rég diadalmas véget ért volna, ha a kanczellár nem *állta volna útját*“. „Anglia mindenkit le akar bírni, a kiról hiheti, hogy *útját állhatja*“. De, ha a tárgyban kifejezett birtokost (út-*já-t*) külön is ki akarnám tenni, vagy ki kelene tennem névmással, ez nem lehet „az ő“, hanem csak „*neki*“. Tehát nem helyes: „az ő útját állom“, nem helyes pusztá névelővel se: „az útját állom“; csak ez helyes: „*neki* útját állom“. Más az, ha „áll“-nak *el* igekötője van, pl. (lapból): „A vöröstoronyi szorosnál a menekülő oláh *hadsergét útját elálltuk*“ (elálltuk az útját).

Efféle szólásmód, midőn t. i. valamely ige személyragos névvel szövetkezik, úgy hogy ketten fejeznek ki egy fogalmat s már szinte összetétellé lettek, nagy számmal van a nyelvben. Ilyen a sok közül: *elejét veszi, pártját fogja, végét veti, terhére esik, únyére van*, stb. Mondhatom-e vajjon: „a baj elejét veszszük“? „az árva pártját fogta“? Ez tönkretétele volna az állandósodott kifejezésnek, mert szétbontaná a jelentésben és hangsúlyban összevalót. Nem: „(a baj elejét)-veszszük“, „(az árva pártját)-fogta“, hanem: „a baj-*nak* (elejét veszszük)“, „az árva-*nak* (pártját fogta)“. Szépen szemlélteti ezt, a kettőnek egységét, ez a verssor: „A zúgolódás-*nak ina-szakadt* menten“ (Arany). Egybekötve, ámbár „szakadt“ *verbum finitum*.

Egy szó, mint száz, a hiba hiba, s az marad, még ha legpéldásabb nyelvű költőnk követi is el (bóbiskolva, vagy tudva s akarva):

„De nem meri egy se *Buda pártját fogni*.“

E helyett: Budának pártját fogni“, v. Budának fogni pártját“, v. „Pártját fogni Budának.“]

66. „Közben elvérzik Európa. Mert *a meddig a világ világ*, egyik offenziva sem fog sikerülni“.

„Mióta vagy író?“ — kérdi tőle K. mosolyogva. „*Mióta a világ világ*“.

„Kegyetlenségben, kíméletlenségben, *mióta e világ világ*, egy nép sem tett túl az angolokon.“

[A megjelölt szólásnak nem ez a rendes formája, hanem ez: „*míg a világ*“ (t. i. tart, áll, lesz) = a világ végéig; és ez: „*mióta a világ*“ (t. i. van, fennáll) = a világ kezdete óta. Látnivaló, hogy mindakettő csonka mondat, hiányozván az állítmány. P. „Alhattál volna, *míg a világ*, ha fel nem támasztottalak volna“ (népmese).

„S tán a szó belőle, *míg a világ*, folyna“ (Arany).

„Egyszer volt özönvíz, *mióta a világ*“ (u. a.).

Egybefonva: „*Mióta és míg a világ*, Nem volt-e, nem leend-e.

Erős, ki nyomni mindig kész, S ki elnyomassék, gyenge?“ (u. a.)

Aranynál így is: „Tündér bognárok, *k'óta e világ*“ (= haóta, mióta). Ritkább ez: „*míg a világ világ lesz*“ (nép). Emlékszem holmi bolondos rigmusokra, melyek így kezdődnek:

„*Míg a világ világ volt*,

Görbe Rézi hunczut volt.

Rongyos bankó mindig volt stb.“

V. ö. még: „*So lange die Welt Welt ist*, wird der Pole kein Bruder des Deutschen sein“. (Poki *świat światem*, Polak Niemcu nie bratem.)]

67. „Csakhogy ez az ártatlan multság odavezet, hogy a kinek nincs pénze az uzsorással összepaklizni, *annak föl kophat*.“

[De bizony nem *kophat föl neki*. Csak *az álla kopik föl* (kopik, koppan) valakinek. Jól mondja egy más újságíró: „A tisztfüredieknek a nekik kiutalt lisztből *kopott az álluk*“. (Jobban: *lisztől koppont az álluk*).

Ezek is járnak: „Nem *kopik* benne a *fogad*“, „Attól *koppan a szemed*“, „*Szeme-szája koppan*“, „Egyszer hopp, másszor *kopp*“ stb.]

LEHR ALBERT.

NÉPNYELV.*

Szólásmódok és tájszavak.

Betűs ember (írni, olvasni tud); nem b. e. = analfabéta.

Bevaradzott as seb, av víz.

Bibliás ember: ki a szentírásban jártas, bibliából sokszor idéz.

Biczékel: hibás lábbal kissé sántítva mendégél.

Bizonyoz vmire: erősen állít vmit.

Bocskorba(n) keres, csizmában kó(l)t.

Bocskoros málé?

Bolon(d)nak jár asz szerencse.

Borjúkötélen van a férfi, mikor felesége gyermekágyas; át-vitten is.

Bornyas ember: bamba, ostoba, mamlasz.

Borostás állú: szakálla van.

Botnyelvű: dadogó.

* Vö. MNy. XII, 91, 347.

Bőríbe(n) áll: érdeke hozzá magával, java felől van szó.

Búvóba(n) van, nem találják (gyerek v. tárgy, eszköz).

Büdöss neki oda menni.

Büti boszorkány, vö EtSz. *boszorkány* a.

Czifra nyomorúság valamely családnál az, mikor tagjai díszes ruhában járnak ki a házból (tán csak az egy czifra öltözetük van, annak árával is, meglehet, tartoznak) és korog a hasuk a koplalástól.

Czikornyásan beszél: kiczifrázza a szókat, beszédét, fizimán-tosan beszél, nem természetesen, nem magyarul, pl. mint ugyan-ekként mondotta nekem egy beregújfalusi asszony, később egy for-
uosi legény: „beg czikornyásan beszél az a szögálló“, mikor ez utóbbi ezt mondotta: „Tényleg oda ment“. „Hát maga hogy mondotta volna?“ kérdém. „Igazán oda ment“, felelé az egyik. „Valójában oda ment“, szólt a másik.

Czo fel fakó! nem aggyák aj jánt!

Csattan ap pokolvar: kifakad.

Csavarittya ad dógot.

Csemege; rossz csemege av verés.

Csepegőbe, csorgóba áll.

Csicselókába megy?

Csillagot rúgat vele. Rossz tréfa. A mélyen alvó lábujja közé papiroslapot dug s meggyújtja.

Csip-harap, mint ez: rüg-vág, rügott-vágott.

Csipked a jószág a mezőn (t. i. füvet).

Csibli-csupli: apró-cseprő.

Csira: hermafrodita; de nemcsak az embernek, hanem a hagy-
mának, kolompérnak is van csirája: nő a csirája.

Csitri haj, csitri lány: rövid hajú leány.

Csömöszöl: nyomogat, töm (szőlőt, káposztát bunkóval).

Disznózom al lelke! Káromkodás nagy haraggal.

Dócziné ládája(?)

Dolga után él, nem a kész, jövedelmező vagyonból.

Dunába vizet, halomra földet.

Egy teremtésibe megyek! (Nagy haragjában mondja.)

Elhugyozta magát az idő.

Elkényesztetett, elfojtatott, elmaznált pl. gyermek.

Elkén(y)szeredett (hidegtől, éhségtől, strapától).

Elkopott am mező: kiaszott, elszáradt, lelegelt.

Ellazsnakol: elver.

Ellobban az égő szalma, papiros s más.

Ellófol: elfut.

Ellókheczel: ua. (Debreczen is.)

Elmorzsolni kenyeret, tengerit, imáncságot (= a pap gyorsan elhadarja).

Elnagyol: immel-ámmal, naggyában, tél-túl dolgozik.

El nem éri hajas fővel (azaz csak kopaszán, öreg korában éri el).

Elnyal (?) a földet: elrövidít.

Elnyeli am mocskot, szidást, pironáságot (hallgatva eltűri).

Elnyerte az egri nevet.

Elnyütte magát ad dologba(n).

Elnyüstöl (ruhát): elnyű.

Elődi ember.

Előzi ak kemenczét (kenyérbevetéskor): előtét tesz elibe.

Eltenderít: ellök (gyermeket, felnőttet is).

Elsilimál (dolgot): ravaszul intéz.

Elsimilál ua.

Elsinkófál: eltulajdonít.

Elsipirczel: elüz! sipircz!: takarodj innét.

Elsomfordál: szégyenkezve eloldalog.

Elsüjgett szégyelletében.

Elsül am mező, ag gabona.

Eltarisznyázza, -loppja, -tölti, -emésztí, -felezi, -vesztegeti az időt; az ötödik igét kivéve, Debreczen is: rosszul használja, fecserli, mulasztja.

Eltespett: széles testű.

Eltökít: elveszt, eltulajdonít.

Eltölti vmi: jóllakatja.

Emez s amaz, mint: ez s ez ejtve eszez.

Épül (eső után az előbb gyengének látszott) vetés. Tehát a szó eredeti jelentése: éppé, egészségessé lesz, ma inkább: aedificat).

Érányos ember.

Ereszte, hogy sáfrányos: hogy neki is része van a hibás tetteben, hogy hibát követett el.

Eröss természetű ember (erős akaratú, hajthatatlan, nem enged a maga meggyőződéséből).

Erőt ér vele (értéke van).

Ertetlen ember (nem érti v. nem akarja, v. nem tudja megérteni a szót).

Eszét megissza. Népdal: Jaj de messze elviszik | Hogy a magyar bort iszik | Pedig a teringettét! | Hejh, *nem issza meg az eszét!*

Id. R. VOZÁRY GYULA.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

71. A MNy. 44. és 65. kérdéseiben, a hajóra vonatkoztatva, a *schoppen* német szó jelentését keresik és a kérdéstevők egyike megjegyzi, hogy mindenesetre a németből van véve. Ez bizony így van *superestül*. Mind a ketten, úgy látom, ismerik a szó fogalmát és így magyarázása elmaradhat. — A német hajóács azt mondja: „das Schiff dichten, verstopfen, verpichen, theeren, kalfatern.“ A magyarországi német ács bizonyára azt mondja: *schoppen, Schopper*, a melyből lett a *super*.

Ezt a műveletet a magyar hajóács azzal a szóval fejezi ki, hogy a hajót *varrja, megvarrja* (L. MTSz.) vagyis ugyancsak a MTSz. szerint a hajónak, ladiknak repedéseit betömi, erre vékony falemezt (fűzfapántlikát) illeszt rájuk és ezt az összefoglaló vaskapocsal leszorítja.

Ezt a vaskapcsot országsherte *iszkábanak* (*eszkábanak*) hívják, melynek két hegye derékszögre le van hajlítva.

Ifjú koromban a pesti Dunaparton igen gyakran láttam a hajóvarrást (most a kőpart miatt ezt itt nem tehetik), sőt néhány évvel ezelőtt Nagymaros mellett a Duna partján hevert fölfordítva egy nagy kőszállító dereglye, melynek fenekét egy esztergomi ács munkálta, a kinek szájából hallottam, hogy ő ime a dereglyét *varrja*.

A fönnebb említett *kalfatern* úgy tudom a török Kalfát-ból való.

HAJÓS J.

72. **Vezetése mellett.** Mindúntalan olvasunk és hallunk ilyesfélét: A közgyűlés N. N. elnöklése mellett folytatta tárgyalásait. „A küldöttség X. Y. vezetése mellett tisztelgett a jubilánsnál.“ „A zenekar P. Q. vezénylete mellett játszott a nyitányt.“ stb. Ezek a szófüzerek nem idegenszerűségek, de azért nagyot vétenek a nyelv-helyesség ellen. *Elnöklés, vezetés, vezénylet* mindig valami felsőbbséget jelentenek; egy csoportnak, közösségnek tevékenysége, akarata egy nálánál különb, magasabb, nagyobb egyénben egyesül s ez külsőleg is kifejeződik: a karmester, az elnök, a vezér magasabban áll vagy ül, mint az a csoport, mely rája figyel, tőle kapja a cselekvésre való indítékot. Ezért csak ez a helyes: *vezetése, vezénylete, elnöklése alatt*; s ez teljesen azonos evvel: Mátyás *uralkodása alatt*; de maholnap megérjük, hogy így írnak: Mátyás *uralkodása mellett*, holott ezt legfeljebb csak Dobzse Lászlóra lehetne mondani.

D. F.

73. **B. Zs.** Október utolsó napjaiban a kormány kiadott egy rendeletet, a melyben a vendéglői étkezést szabályozta. E rendeletet közölte a BH. is, s e közlésből azt látom, hogy a *garníring*-ot állandóan *körötnék* magyarítja. Szerintem ez nem jó; helyesen *körtétst* vagy *körözetet* lehet mondani. TOLNAI „Magyarító szótárában“ is *garníring* = „hozzávaló, diszítés, körözet“.

K. P.

74. **P. G.** úrnak. Ön azt kérdezi, hogyan kell (ha ugyan kell) *Johann Wolfgang Goethe* nevét magyarra fordítani: *G. János Farkas* vagy *G. Farkas János* sorrenddel-e? A németek rendszerint több nevet kapnak a keresztségben, e több keresztnév közül azonban csak egyet használnak a családban, a mindennapi életben; ez szorosabban kapcsolódik a családnévhez és ezért rendszerint (nem mindig) közvetlenül előtte áll. Ha tehát szükségünk van rá, hogy az egész nevet lefordítsuk, akkor magyarban is a használtabb keresztnévet közvetlenül a családnévhez kapcsoljuk s utána írjuk a többit. Ezért *Goethe Farkas János* sorrend a helyes; épp így *Joh. Christ. Friedrich Schiller: Schiller Frigyes Kristóf János*. Német névtárakban s egyebütt is az ettől eltérő sorrendben más szedéssel tüntetik ki a használtabb nevet, pl. *Johann Friedrich Fischart*, ekkor is magyarban közvetlenül a családnév mellé teszszük: *Fischart János*

T. V.

75. **Rákos.** SZABÓ DEZSŐ kimutatta (I. Századok 1914 : 760, MNy. XI, 32, 96, 144), hogy *Rákos* „a magyar országgyűlés“ jelentését a Habsburgok latin-német nyelvű kanczelláriájában vette fel; legrégibb adatunk reá 1526-ból van. Innen vette át a szót a lengyel kanczelláriai gyakorlat, sőt VERANCSICS ANTAL is, aki a fenti jelentésben használja. A Századok 1916 : 553. lapján egy újabb adatot találunk, a mely SZABÓ megállapítását megerősíti. Az adat ez: „Supplicans cum petitione sua habeat patientiam usque ad *Ragutsch*, tunc tractabitur ulterius super petitione sua. Actum in presentia regis Vienne 22 Novemb. 1526“.

K. P.

76. **Hibaigazítás.** A MNy. XII, 350. l. alulról 10. s. *Választmány* h. olv. *Választmány*nak.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XII. KÖTET.

1916 DECEMBER

10. SZÁM.

Nyújtott szóalakok.

A mindenünnen összeszedett, vett silány portékát nem szedett-*vett*, hanem szedett-*vedett* portékának nevezzük. A Székelyföldön az 'ügyetlen' jelentésű *tajdok* mellett néhol hasonló jelentésben a hosszabb *tabajdok* szóalak is járatos. A felhozott két esetben a szótest megnyúlásának az okát is meg tudjuk mondani: a *vett* szó hangteste a vele állandó kapcsolatban levő *szedett* szó hatása alatt, a *tajdok* szó hangteste a hasonló jelentésű s ugyancsak a Székelységben járatos *abajdok* szó hatása alatt nyúlt meg. A szó hangalakjának efféle változásai a tágabb értelemben vett *analógiás* változások csoportjába tartoznak.

Vannak azonban a hangalak gyarapodásának más esetei is. Több vidéken, pl. Szatmár megyében is, a *hinta*, *hintó* szavaknak hosszabb változata él: *hílinta* v. *hirinta*, *hílintó* v. *hirintó*. Az efféle eseteket, midőn a hangalak gyarapodását nem írhatjuk a szóképzetek társulásának rovására (hiszen hiába keresnők azt a másik szót, a mely a *hinta* > *hílinta*-féle változásokat előidézi), SCHRÖDER HENRIKkel, a ki e sajtószertű jelenséget a német nyelv körében először figyelte meg s tárgyalta rendszeresen Streckformen (Heidelberg, 1906) cz. könyvében*, *szónyújtásnak* nevezhetjük (azt a szótagot, a melylyel a szó hangteste gyarapodik, *nyújtó szótag*nak: *streck-silbe*). Lélektani magyarázatát adni nehéz; valószínűleg igaza van BEHAGELnak, a ki a szónyújtásban (Literaturblatt f. germ.-rom. Philologie 1903, 401. l.) a nép játékos ösztönének megnyilatkozását látja

A magyar népnyelvvel foglalkozó gazdag irodalomban — LÁSZLÓ GÉZÁnak egy részben idevágó megjegyzését nem számítva (l. alább) — szónyújtásról eddig nem történt említés; pedig az alább közölt, teljességre semmiképpen számot nem tartó jegyzékből ki-ki meggyőződhetik, hogy a szónyújtás a magyar népnyelvben sem ritka jelenség.

* Nálunk tudtommal csak THIENEMANN TIVADAR ismertette folyóiratunkban megjelent *Labancz* cz. cikkében (IX, 34); a *szónyújtás* kifejezés is tőle való.

1. *bilincs* [Sopron m., MTsz.; Veszprém m., NyF. XXXIV, 33] ,ütés v. esés következtében támadt seb, sérülés'; *bilincses* [Győr m., MTsz.] 'sebes, kisebesült'. Az EtSz.-ban ismeretlen eredetűnek jeleztük. A mióta a szónyújtásra figyelmessé lettem, s az alább közölt eseteket összeállítottam, valószínűnek tartom (a hangrendi eltérés ellenére is), hogy *bilincs* < **bincs*, vö. *bincsó* [Szatmár m., MTsz.] ,bibircsó, pörsenés, pattanás'; *bincsök* [Kemenesalja, Tud. Gyűjt. 1829, XI, 83; innen (helytelenül *bincsök* alakban Tsz., innen MTsz.)] ,pörsedék'; *bincskós* [Vas m., MTsz.] ,varos (a gyerek feje)'.

2. *birizgál* [első adat Tsz.; alakv.: *birizgáll* MTsz.; *birizgél* MELICH] ,babrálgat'. A MTsz. helytelenül egynek veszi a tót eredetű s ,fecskendez' jelentésű *brizgál* igével. Az EtSz.-ban óvatosan ismeretlen eredetűnek jeleztük, pedig nyilvánvaló, hogy *birizgál* < *bizgál* [KASSAI, I, 328, IV, 134] ,piszkál', vö. *bizgat* [első adat C.; alakv.: *bozgat* C., NySz.; *bizget*, *bézet* MTsz.] ,mozgat, holygat., ingerel'.

3. *csilige* [Halas, MTsz.] ,csiga'; *csilige-biga* [uo.] ,csiga-biga', vö. *csiga*, *csiga-biga*.

4. *csilingál* [Somogy m., MTsz.] ,vmibe kapaszkodva függeszkedik' < *csingál* [Göcsej, Tud. Gyűjt. 1832, III, 71, innen Tsz., MTsz.] ua., vö. még *csingáz*, *csingózkodik*, *csingolázik* [MTsz.] ua.

5. *csirip-csup* [Szeged, MTsz.] ,apró, jelentéktelen' < *cstp-csup* ua.

6. *csirip* [vö. „*megcsiripte a boncomat*“ Szlavónia, Nyr. V, 11, MTsz.; Szlavónia, Nyr. XXIII, 362] ,pungere' < *cstp*; *csiriptet* [Hódmezővásárhely, Nyr. XLV, 42] ,csiptet (ruhát kötélre)' < *csiptet*; *csiripöl* [Torontál m., MTsz.] ,csipked, csipdes' < **csipöl* [vö. „*chjypeljk-pungunt*“ Serm. Dom.] ua.

7. *csuruszol* [Gömör m., MTsz.] ,csiszol' < *csuszol* [HELTAI, GELEJI, NySz.] ,csiszol', vö. *csuszorál* [Szaboles, Torontál m., MTsz.] ,dörzsöl'.

8. *csűrűszköl* [Nógrád m., MTsz.] ,kosztat, dörzsölve koptat (csizmáját a csuszkáló gyermek)', < **csűszköl*, vö. *csiszkol* [Halas, MTsz.] ,időközönként súrol (ferdén álló kocsikerék a kocsioldalt)'.

9. *giliz-galaz* [MTsz., Kapnikbánya] ,unkraut' < *giz-gaz* ua.

10. *hilinta* [Zilah, Nyr. XXVII, 545] ,schaukel' < *hinta*; *hilitázik* [uo.] ,hintázik'; *hirinta* [KASSAI, II, 251, MTsz.] < *hinta*; *hirintó* [MTsz.] ,hinta' < *hintó* [MTsz.] ua. *hilitóka*, *hirintóka* [MTsz., NyF. XXVI, 29] ,hinta' < *hintóka* [KASSAI, II, 251] ua. MUNKÁCSI, NyK. XXI, 118, XXXII, 394 szerint *hinta* és *hilita* két különböző török szó átvétele volna: *hinta* < csuv. *kundâ*, *komdâ*, *kondâk* ,hintabölcső', *hilita* < tel. alt. *kalayda-* | bar. leb. *kalayna-* ,schaukeln'. Ez ellen a magyarázat ellen már többször tiltakoztam (NyK. XXXVI, 474, MNy. III, 218, MSFOu. XXX, 217). A helyes magyarázat megvan már LÁSZLÓ GÉZÁNÁL (Nyr. XXVII, 496): „Néha szótágokkal is bővül a szó teste, a nélkül hogy az értelme megváltoznék, pl. *hilita* < *hinta* . . .“

11. *nyíriszél* [Csik m., MTsz.] ,nyiszál, rossz vágóeszközzel vág' < *nyiszél* [Székelyföld; alakv.: *nyüszöl, nyiszil, nyüszül* MTsz.] ua.

12. *pilincke* [MTsz., alakv.: *bilincke, pilicke, blincke, plincke* uo.] ,bige (két végén meghegyezett fácska)' < *pincke* [MTsz.; alakv.: *bincke, picka* uo.] ua. Vö. még *pinc* [alakv.: *penc, binc, benci*] ua.; *pincike* [MTsz.] ua.

13. *pitizskál* [MTsz.; alakv.: *pityizskâ* NyF. X, 27, 76; *pitizkál* KASSAI, IV, 134; *pipizskál* MTsz.; ?*pitizál* Tsz., innen MTsz.], *piszkál*, *piszkálgat*; *piszmozg'* < *piszkál* [első adatok a XVII. sz.-ból, NySz.] ua.

Csak kételkedve merem idesorolni azokat az eseteket, a midőn -*é* ∞ -*ili*- állanak egymással szemben:

14. *biling* [első adat MÁRT. 1811; alakv.: *piling, billing, billeng* EtSz.], ,racemulus'; *bilingéréz* [MÁRT. 1807, MTsz., SIMONYI NyF. XI, 61 szerint < **bilingéz*], ,nachlesen' < ?*bëng* [Tzs. 1838, MTsz., NyF. X, 64], ,racemulus'; *bënge* [EtSz.] ua.; *bëngéz* [első adat a XVIII. sz. második feléből, EtSz.], ,racemari'. Lehet, hogy **bilingéz, bilingéréz* < *bëngéz*, s az igékből elvonva *biling* ∞ *bëng*.

15. *csilingél* [alakv.: *csilinkol* MTsz.] < ?*csëng*.

Noha a közölt jegyzék szorgosabb utánjárás után valószínűleg bővülni fog, a magyar szónyújtás néhány sajátága már ennyiből is megállapítható. A nyújtás mindig az első szótagban történik, még pedig (egy kivétellel: *galaz* < *gaz*) csak *i, ü* és *u* után; a nyújtó szótag (ismét egy kivétellel: *pitizskál, pipizskál* < *piszkál*) *l* (*i, ü, u*)-, ill. *r* (*i, ü, u*)-, tehát *i* > *ili, iri, ü* > *ülü, ürü* stb.* A szónyújtás játékos eredetére vall, hogy valamennyi esetben kis területen élő, újabb adatokkal igazolt hangutánzó vagy hangfestő jellegű tájszóval van dolgunk. Csak a *birizgál* igét kapta felújban az irodalmi nyelv is.

Annyit a felsorolt adalékok mindenesetre bizonyítanak, hogy SCHRÖDER magyarázó elvének a német nyelv körén kívül is általánosabb lélektani értéke van. GOMBOCZ ZOLTÁN.

A régi magyar vitézi élet emlékei.**

Már most a tulajdonképeni régi magyar hadviselés nyelvi emlékeinek vizsgálatára térve, vissza kell mennünk magyarázatért messze, a török hódoltságot megelőző időkbe is; legalább egy kifejezéscsoportunknak, a *vkinek útját vágni* szólásnak és rokonainak eredete

* Érdekes ezzel szemben, hogy a németben a leggyakoribb nyújtó szótag -*ba*-, pl. *stranzen* > *strabanzen*.

** L. MNy. XII, 353.

ilyen régmúlt időkbe mutat. *Tagányi* Károly a *gyepükről* írt jeles tanulmányában* szól arról, hogy Magyarországot az Árpádkorban roppant szélességben rengeteg erdők öveztek körös-körül. Ezek a hatalmas erdőségek alkották az ország természetes védelmi vonalát s a katonai védelemnek csak arra kellett ügyelnie, hogy a természet nyújtotta védelem erejét fokozza és az erdőknek az ellenséges behatolást megkönnyítő vonalain mesterséges akadályokat emeljen. Ezek a mesterséges akadályok a hely természete szerint különbözők voltak s részint árkokból, sövényekből vagy földhányásokból, részint kő- vagy fatorlaszokból állottak. Az ilyen akadályokat latinul *indagines*-nek, magyarul *gyepük*-nek hívták. *Tagányi* szerint a történeti források gyepükül leggyakrabban ledöntött fákból alkotott torlaszokat emlegetnek; ilyenekre mutatnak a gyepükészítés latin műszavai is: *ad incidendas indagines*, vagy *insectio viarum* (id. h. 98—99. l.).

A gyepüknek ebben *kidöntött farakás*-formájában találjuk meg az említett *útját vágja valakinek* szólás magyarázatát; jelentése az, hogy valakit szándéka véghez vitelében megakadályoz, célja elérésében meggátol. Régi emlékeink ezt a szólást mind az eredeti, mind a mai jelentéssel csak ebben a formában ismerik: *bevágni az utat*, s ez az igekötős szerkezet szemlélteti csak az eredetet, míg a szólás mai alakja már az ősi jelentés elhomályosulását mutatja: a) *Hirök jöve, hogy az szakszóniaiak támadtanak, utakat bevágtanak* (Tin. 197). *Bévágni az utat*: *Viam intercludere*; den Weg verhauen (PPB). b) *Méltó-is, hogy minden utak bévágussanak, mellyek a gyilkosságra visznek* (Pázm.: Préd., ÖM. 7:199). *Bévágták az uttyát* . . . (Dug. Péld. 1:30). *Bé vágott ut*: haszontalan holmi (uo. 1:259). *Vö. n. Einem den Pass verlegen* (Borch.-Wustm. 360).

Egy népnyelvi közleményben a most tárgyalt szólásoknak ezt a változatát olvassuk: *útját irtotta*: *útját vágta, megakadályozta* (Nyr. 1:91). A közlőnek a jelentésre vonatkozó megfigyelése nyilván hamis, mert a régiség éppen az ellenkező értelemről tanuskodik: *Luther nagy utat irtott az hitszegésre* (Pázm.: Alv. Fel., ÖM. 2:685). *Ti, kik az keresztyén egyezésbe szakadást szerzettetek, nagy utat irtottatok minden gonoszságra* (Pázm. Öt Lev., ÖM. 2:553). Ez a szólás is a régi hadviselés emlékéül maradt ránk s már maga az *írt* ige is kétségtelenül azt mutatja, hogy magyarázatot keresve a magyar hadak előtt járó sok ezer fejszésre kell gondolnunk, kik a rengeteg erdőségeken át a seregeknek valóban utat irtottak. Szólásunknak ilyen konkrét jelentésével találkozunk is még a 16. században: *Szabad utat irtson az magyaroknak* és rontója legyön az megmondott váraknak (RMK. 3:210).

A hadi utak gáttal, árokkal való elzárásának nyomát is meg-

* Gyepü és gyepüelve, MNy. 9:97, 145, 201, 254.

találjuk régi szóláskincsünkben: A' mennyei gyönyörűségek *úttját bégátollyák* (Pázm.: Préd., ÖM. 7:118). Hogy ennek a' veszedelmes tudománynak, mely az igazságot egy istállóban akarja kötni a tevelgyésekkel, *minden úttját beárkollyuk* (Pázm.: Kal., ÖM. 3:132). B. Szabó Dávid adatai azt mutatják, hogy ő e szóláscsoport eredetével tisztában volt: *Úttját el-állják, -vágják, -metszik, -árkollyák, -gyepülük* (MVir. 19).

A gáton való védekezés kifejezéseként maradt ránk ez a szólás: *ember a gáton, legény a gáton, megállja a gátat*: kitesz magáért, megállja helyét: *Ember a gáton*, ki magával bir (Fal.: UE. 444). *Ember kell a gátra* (Kisv.: Adag 358). Oly szolgát szeretek én, az ki *az gátot megállja* (Decsi: Adag. 229). Ez utolsó változatnak édes testvére: *megállja a sarat*: Valóban *meg kel ám az sárt állani*: omni pede standum (Decsi: Adag. 180). Mi-is meg-felelünk magunkért, *meg-álljuk a sárt* (BSzD.: MVir. 139).

A hadi életből való eredetet még világosan mutatja Tinódinak e mondata: Régen halották . . . *mint kell állani annak (a végvárnak) minden sarát* (RMK. 3:163). — A *helyt áll* szólásnak a védőharcz kifejezőkészségtéből való kiszakadása megtetszik e régi adatokból: *Vay te Palatinus, ha te Posonban az erős várban megállod vala a helt*, soha Bethlennek az ő dolga nem ment volna ennyre elő (Pethő: Krón., Mátyás Fl. Pótlék). Az nem baráti, büzt és feslet erkölcszet fognak reá., *de helt állán nékic, meg győzi őket* (Cis. k3).

A gyepüre vonatkozó szólásainknak még a 17. században való eleveenségét a magyarázza, hogy e védő intézmény, terjedelmének folytonos szélesződése daczára, még a török hódoltság idején sem multa divatját s különösen Dunántúl és Szlavóniában még ekkor is nagy szerepe volt (Vö. Tagányi i. m.).

De azért mindinkább a végvárak veszik át a gyepük határvédő feladatát s e várakban vagy velük összefüggésben vívja a magyarság élet-halál harczát a török ellen százötven éven keresztül. A várostromnak s a várbeli életnek néhány érdekes szólása él a 16. és 17. század köznyelvében, s bár idők folytán kivesztek a használatból, történeti szempontból érdemesek a felemlítésre.

Kétségtelenül az ágyúval ostromlott vár összeomlására kell gondolnunk e régi szólás magyarázatául: *falba omol v. falba romol*: meghiúsul, dugába dől: *A szegény város állapotja falba ne romoljon közöttünk* (Nagybányai Okl., Nyr. 15:228). Kétfélg-nélkül *falba romol az ő tagadása* és cherben marad az ő tanitása (Hajnal M.: Kített Czégér, 133). Sok helyekben *falba romolván a pápistaság* (Matkó: BCsák 121). Hirdettetett az evangeliom abban a városban és a *papistaság falba omlott volt* (Pós.: Igazs. 2: 165, NySz.).

A gyenge szellemi képesség jelölésére sűrűen használták ezt a szólást: *kiszöktek a felső várból*: Képes az ábrázatia, de ki *póktek*

az *felső várból*: caput vacuum cerebri (Decsi: Adag. 203—204, 78). *Ki-fzöktek a' felső várból*: er hat die Macht verloren (PPB). *Ürefs nála a' felső vár v. hajlék* (BSZD.: MVir. 134). *Kiszöktek ot a felső várból* a hol efféle persuasio helyét találhattya (Pázm.: Szlr., ÖM. 5:384). Nyalka sóczé, látczik, hogy te nállad-is kevesen laknak az *felső várban* (Pázm.: Csepr. Mest., ÖM. 5:18). Kétségnelkül *annál is puszta az felső vár* és nincs otthon az gazda (ua. Öt Lev.,² ÖM. 4:731, vö. még Kisviczay: 355, Kassai, 2:171).

És hogy a vitézek kiszöktek a várból, az nemcsak tréfaszó, hanem sokszor keserves valóság volt; és nem az ellenség ereje, hanem az a rettentő nyomorúság, a mely a magyar várbeli katonának szinte állandó sorsa volt, kényszerítette arra, hogy órálló helyét elhagyja. Hiába ír fel a magyar várkapitány, hogy katonái rongyosak, éheznek, kenyérben sem ehetnek eleget, segítség csak nem érkezik; pedig az esztendőig való fizetelenség, nélkülözés, rongyokban járás még a legtüzetesebb vitézi lendületet is lelohasztja. Az országgyűlés is nem egyszer foglalkozik a katonák nyomorúságával, de nem sok eredménnyel; ide iktatom az 1630-i IV. törvény-czikket, mely egész nyíltsággal tárja fel a helyzetet: „Továbbá ami a katonai zsoldnak biztos és szakadatlan folyását és kiszolgáltatását illeti, Ő szent felsége tekintettel a véghelybelieknek előtte alázattal kimutatott nyomorúságos szükölködésére és csekély számára legkegyelmesebben elhatározta, hogy jövőre Magyarországon és Szlavoniában egyaránt, rajtok az eddiginél nem csak *pénzfizetéssel jobban segítsenek*, hanem *posztót* és egyebeket is, *amiket kielégítésükre adni szoktak, illő árért adjanak*“. E törvényből egyúttal az is kiderül, hogy a mi fizetséget vitézeink nem kaptak, azt *pénzben* és *posztóban* kellett volna kapniok. Erről szól Rimai Jánosnak „A magyar nemzet romlott állapotjáról“ cz. versében ez a két sor:

Sem pénz, jószág mostan s méltó árru posztó
Nem indít, hogy szolgálj, megszükült az osztó

(Rimay J. munk., 1905., 69. l.).

Ez a *méltó árru posztó* is csak jámbor óhajta maradt a végbeli katonaságnak; mert ha adtak is posztót, nem volt sok köszönet benn. „Az udvari kamara ugyanis a posztó végjét 16—20 frton vette, bécsi rőfökben. A katonáknak ugyanezen posztó végjét 48 forinton adták, de nem bécsi, hanem a sokkal rövidebb brabanti rőffel mérve. A megszokásosabb fizetési mód az volt, hogy egy évre négy havi zsoldot készpénzben, hat havit pedig posztóban adtak. De az ilyen fizetés öt-hat évben egyszer esett meg“. (Takács S., Századok 38:14). Azért csupa panasz, csupa jajkiáltás a pénzről és posztóról való emlékezés: ha küldtek is, keveset küldtek, de legtöbbször hiába könyörögtek érte: *Mynd penzth, mynd pozttoth hoz-*

tanak wolth, de en nekem so(n)honnán csak egy penzth sem attanak (Lev. Tár. 1 : 112, 1553-ból). Csakhogy szeretettel intjük kegyelmedet, az onnat feljül adandó *pénzt és posztót* úgy igyekezzék osztani, hogy mindazokra, kik ott fön maradnak s mind az ide alá valókra jusson egyaránt (Tört. Tár. 1878 : 603). De elsőbben kegyelmed az *pénzt és posztót* igyekezzék alá küldeni . . . Ez késődelmet csak egy óráig is nem szenved, halogatása minden órában káros az országnak, ha most itt volna a *pénz és posztó* a [mi] kívántatnék, minden órában szabadítanók az országot az hadak inségétől (uo. 632. 1.).

Ennek a kétszázados 'hadak inségének' az emléke szunnyad e szólásunkban: *Se pénz, se posztó!* Mint ismeretes, akkor élünk vele, ha többféle, legtöbbször különböző értékű várandóságunk van, s aztán reményünk füstbe megy, megcsalatozunk, sem a nagyobbbat, sem a kisebbet nem kapjuk. Valószínűleg a latin *oleum et operam perdidit* hatása alatt, kárbaveszett fáradság körülírására is mondjuk: Lótottam-futottam: költöttem is belé, s itt van ni, most *se pénz, se posztó!* (Tolnai, MNy. 2 : 225).

A szólás bizonyára már a 17. században is járatos volt, de közmondás- és szólásgyűjteményeinkben meglehetősen későn bukkanik fel; MÁRIAFI Kis Magyar Frazeológiájának I. Toldalékában (1788) találjuk meg először: *Már most se pénz, se posztó* (142. l.); megvan KOVÁCS PÁL Példabeszédei közt is: *Se pénz, se posztó* (94. l.). Feljegyzi ERDÉLYI (1851), szótáraink közül pedig KRESZNERICS a legrégibb forrás (Vö. Barna Ferdinánd: Ethn. 15 : 208, ZLINSZKY A.: Jel. írók isk. tára 44, 2. kiad. 20. l., a BH.-ból Nyr. 38 : 235, Tolnai, MNy. 2 : 225).

A magyar katona hajdani nyomoruságának még egy emlékét bírjuk a *szegény legény* kifejezésben.

Ismeretes, hogy a 19 században már a dúló-fosztogató betyárt hívják *szegény legénynek*, de a kurucz táborig dal még a magyar vitézről énekli, hogy

*Szegény legénynek olcsó a vére,
Két-három fillér egy napra bére.*

Mert a 16. századtól fogva a magyar katonát hívták *szegény legénynek* és maga is büszkén nevezte így magát: Tovabba hol azt mongya TAHY Ferencz, hogy ennekem ninchen zerencham az igaz mondáshoz, bizonial megh hygge kd.; hogy ha regy szolgalt vram nem volt volna, oly valazthya lenne, *hog mind elteygh megh emlekezneyek, hoǵ egh zegen legen thet valasztot neky* (Lev. Tár 1 : 342. 1559-ből). Oltalomerth zokoth mynden *zegen legen* egh resrwl zolgalny (uo. 84., 1551-ből). Efféle dologba, a menjre felelmerth, awagj thyzthesegerth legffeleben az hazonerth jarnak az *drabonthok* es *egjeb zegen legenek* (uo. 250., 1557-ből).

Előbb ismertettük azt a sok keserves panaszt, a mi a 16. és 17. század magyar katonáinak az ajkáról elhangzik, megértjük tehát ezt az elnevezést. Mert hiszen igazán *szegény legények* voltak: esztendő szám fizetetlenek, se pénzbeli se természetbeli járandóságukat nem kapják meg. Mikor aztán a vitéz nem tudta tovább tűrni a nyomorúságot, bizony nem igen válogatta a módot, hogyan szerezzen egy öltő ruhát, egy harapás kenyeret. A parasztra vetette magát, a *szegénységre* (a jobbágyságnak is ez a neve a 16. században) felverte pinczéjét, kifosztotta kamráját. Évszázadokon át voltak a parasztság rémei ezek a csavargó katonák.

Bár nem tudjuk kimutatni, mégis biztosra vehetjük, hogy a *szegény legény* eredeti jelentésének a mai felé való fejlődése már a 16. században megindult, mert hiszen voltak idők, mikor egy-egy vidék magyar népének tudatában a járkáló betyár és a katona képzete egészen összeolvadt.

* * *

A páros viaskodásnak, a lovagi mérkőzésnek szintén nem csekély nyoma van régi és mostani köznyelvünkben s az e körből való szólások azt a könnyen érthető jelentésváltozást mutatják, hogy valamennyit a szóbeli harcra, a vitatkozás jelölésére foglalták le. Maguk a *valamit vitat, valamiről vitatkozik* kifejezések bővebb nyelvtörténeti bizonyítékok nélkül is tisztán mutatják a *vi* igével való kapcsolatot; de hogy még a 17. században milyen elevenen érezték a kifejezés harcos eredetét, szolgáljon például ez a Pázmányból való két idézet: *Törrel, paissal vitatták*, hogy minden cselekedetök és gondolattyak kárhozatra méltó latorság (Kal., ÖM. 4 : 598). Másut ezt által-ölti, és magára arczúl fordítván szavát, *törrel, paissal vitattya*, hogy . . . (Kal., ÖM. 3 : 387).

De ma már alig gondolná valaki, hogy a vitatkozásbeli *ellenvetés* szintén ebből a fogalomkörből szivárgott át az általános nyelvhasználatba; pedig ez a következő adalékok alapján kétségtelennek tartható: Minden harcolásokban a *hit pátsát vessük* a sátán tüzes nyilai-eleibe (Pázm.: Préd., ÖM. 7 : 522). Szent Pál . . . az keretz-tieni tudomány ellen tufakodók vezdődök és verfengök ellen aszt akaria, hogy az Anyafzentegyháznak fzkásáual mint eggi *ellēben vetett oltalmazo paiffal* vgy élylünk (Balásfi: Csepr. Isk. 162). Minden *bünök ostromi-ellen paissul azt vetette* (Pázm.: Préd., ÖM. 7 : 547). Szokafa ez a Kalauznak, hogy mikor meg iramtattyak, es *szaladni akar, oly ellent vet oltalmara*, az mely nem illeti az dolgot (Zvon.-Nagy: Pázm. Pir. 235). Mikor Calvinus menteni akarja . . . , *azt veti erős paissul*, hogy a hüv ember szabados az Isten törvényétül (Pázm.: Kal., ÖM. 4 : 668).

Maga az *ellenvetés* szó is a mai jelentésben már a 16. századtól fogva kimutatható: Az ékessen szólló az *ellen-vetéseket megczáfollya* és hamisittyva valóságossan (Com.: Jan. 162, NySz.). Azou

mesterkedik, hogy a mi győzhetetlen *ellenvetésinknek köteliből* vagy egyképpen vagy másképpen ki láttassék feselni (Pázm.: Szent. Tiszt., ÖM. 2:338). A *győzhetetlen ellenvetés* tehát nyilván nem egyéb, mint a támadásnak paizszsal való ellárítása.

Csupán karddal való viaskodást jelent még PPB.-nál is a *kardoskodom*: diglador, ich fechte; ma *kardoskodik* az, a ki erős igyekezettel, nyomós szavakkal védi a maga, vagy mások érdekeit. A régiségben a *kardoskodik* a vitatkozás kifejezése is volt: Nem-is okos emberhez illik a, *szó felett kardoskodni* (Pósházi: Igazs. 1:91). Az okos ember, az ügyes vitatkozó, ha szorongatják és sarokba szorítják is, bár ügye elveszettnek látszik, *kivágja magát*, mint a vitéz katona, a kit az ellenség körülfogott; a szólásnak kétség-telenül itt az eredete, bár a régiségben csak ilyen formája található: *Az ellenségen által-vágni magát*: vadere per medios hostes (PPB.).

A német nyelvből kaptuk ezt a szólást: *lándzsát tör valaki mellett* (*für jmden eine Lanze brechen, eine L. einlegen*): sikra száll vkiért, védelmére kel vkinek; emléke a régi lovagi játékoknak, a melyeken a vitézek választott hölgyükért bajt vívtak, mint Toldi Miklós Tar Lőrincz fegyverzetében Rozgonyi Piroskáért. Ez a szólás magyar eredetű kifejezés számba is elmehetne, mert a kopjával, kelevézzel való párviadalra nyelvünknek ugyanilyen kifejezései vannak. Ali Basa írja Ernő főherczegnek 1582-ben a következőket: Iria feölsegeöd, hogi az mi alattunk valo vitezeok szoktanak volna Palota alatt Veszprim alatt es egieb vegek alatt *kopiakott teorni es bayt vini* (Bud. Bas. Lev. 1:255). Ugyancsak Ernő főherczegnek írja Vejsz basa 1579-ben, hogy a fehérvári bég Palotához közel határ-járásban volt, „azonban az palotayak is hat ky jwttének mynd, az ket fel egi mast megh latuan, vgi mondak hogi jmmar ha ennire jwttetök *törüünk egi egi fát*“ (uo. 204). Másutt meg ezt olvashatni: Találkozott más vitéz eleibe, kivel szükséges képen *kelevéoszt kellett törni* (Hall.: HHist. 2:296, NySz.). A kifejezésnek ez utóbbi formája átment a vitatkozás nyelvébe olyan jelentéssel, a mely nem nagyon messze esik a *lándzsát tör* szólás jelentésétől. *De mit törünk ezen kelevéoszt*: mit vitatkozunk ezen — írja Czeglédi István (Baráts. Dorg. 121). E divatját multa fegyver neve él egy népies irány meghatározásában: *Kelevéoszt* adv. ez helyett: kajszánn, harántékosan, oldalvást: oblique (Vas v. szó, Kassai 3:133). Magyarázataát megtaláljuk, ha valami régi metszeten meguézzük, hogyan tartja a 16. század lovas magyar vitéze lándzsáját vagy kelevézét a kezében.

Mert a lándzsa és kelevéz a lovas katona fegyvere volt; ugyan-csak a lovas vitéz életéből valók s lovagi bajvívásuk emléket hírdetik a következő, ma már feledésbe merült, de a hitvitázóktól sűrűn használt szólások: Az *győzhetetlen igazsághoz bizván*, ha szarvasbak és fogasbak volnának is ezeknél, *ki nem ugornám a korlátból előttök*

(Pázm.: Csepr. Szégy., ÖM. 5:122). [A mostani új hitfaragók] örömet *kiugranak a korlátból és tér-mezőn nyargalódnak* (Pázm.: Kal., ÖM. 3:167). Rajtatok szárad, *akar mint nyargalodzal-is a korláton kívül* Sámbar; Matkó és Pós. Megtork. 485). Itt-is *által ugordgyák a' korlátott* (Pósházi: Igazs. 1:83). Mindezek a szólások tisztán érthetők: a korlát átugrása, a korláton kívül való nyargalódzás a vitatkozás elől való meghátrálást, kitérést jelenti.

Van egy a katonaeletről való német eredetű szólásunk, a melyet a régi magyar nyelvben is megtalálhatni, de más jelentéssel; ez a szólás: *felültetni valakit*, „bolonddá tartani, félrevezetni“ (*aufsitzen lassen*). *Felültet* a magyar hadi nyelvben a lovas katonaság hadjáratra, csatára való előkészítésének, hadirendbe állításának kifejezése: *Fel-ülteté, 's a' Török ellen vivé* (BSzD.: MVir. 490). *Egy dob-ütés egész tábort fel-ültetett* (Zrinyi: 1:148, NySz.). A német szólásban a „hamis okkal való felültetés“ jut kifejezésre, míg a magyar köznyelvnek ez a ma már kiveszett hadi kifejezése a valami cél érdekében, vagy valaki ellen való feltüzelést jelenti: *Felültetem: hetze* an (PPB). Vgyan azon dicsiretes *Királyné Afzony ellen ti ültetétek fel* Grof Nordfolciuft 1572-ben (Czegl.: Ver. Tromf. 134). *Ecclésiánk ellen fel-ültetett* bennünket (Nagybányai Okl., Nyr. 14:461). Nem kell minden aprólékból és boszszuságokból mindiárast *felülnőnc* (Helt. Krón. 151, NySz.). Hogy meghazuttolná a Prófétákat, *nagy biztatásokkal fel-ülteté* a széles világra oszlott *sidókat, hogy épptcsék meg a várost* (Pázm.: Préd., ÖM. 7:300).

Bizonyításra se szorul, hogy a „felbízta“ jelentésű *felloval, lovat ad alája* szólásoknak is itt van a gyökere. Hasonlóképen világos e szólások eredete: *Nyomítani kell a kengyelt*: utána kell állni a szándéknak (Székelység, MTsz.). *Kegyelmed nem nyomja a két kengyelt egyenesen*: haboz, majd a némethez, majd a magyarhoz hajlik. (Nagybányai Okl., Nyr. 15:324).

Hajdan is, mint most, kürtszóval adtak jelt a lovas vitézeknek a felülésre; *Felülőt fújnak* — mondta a régi idők magyar katonája, ha felharsant a trombita: *A felülő-megfuvatás* után a tábort járta eő felsége (Thaly: RT. 1:145, NySz.). A csatára való készülődésnek ezt a kifejezését Pázmány arra alkalmazza, a ki a legszigorúbb parancsnak, a természet törvényének engedelmeskedve utolsó útjára készülődik: Akkorra hadgya jobbitását, mikor *felülőt fújnak*, mikor a mellyeröhög és kimenő-félben vagyon lelke (Préd., ÖM. 5:439). Viszont a mai katonai nyelvből, a gyakorlatok befejeztének kürtszóval való tudtuladásából származott ez a hasonló jelentésű szólás: *lefujtak neki*: vége van (Tokaj, Nyr. 20:189). Ugyancsak innen mondjuk, hogy *lefujták a dolgot*, hogyha valamiféle szándék megvalósítására folyó készülődés abbanmarad.

KERTÉSZ MANÓ.

Kazinczy Ferencz nyelvújítása.

XXXVII.

A Kultsár pályatételére adott feleletek között Kis János „megjutalmaztatott“ munkája jár legmesszebbre azon debreczeni szellemtől, mely a többi jutalomfeleletben hol erősebben, hol halványabban de többször is kiérezhető. Felfogása a nyelvfejlesztés tárgyalt kérdéseit illetőleg, ha sokban közeledik is a Kazinczyéhoz, vele azonosnak éppen nem tartható. Annál meglepőbb ezen — habár sokszor csak árnyalati — különbség a feleletet éppen Kazinczytól váró, saját tervezetét tanács és útbaigazítás végett vele közlő Kisnek meg a „mester“-nek nézetei között, mivel, mint ismeretes, mind a ketten Jenisch pályamunkájára alapítják véleményüket. Kis teljesen a német esztétikus-adta elvek s minta szerint vizsgálja, részletezi a föltett kérdést, Kazinczy is ennek szellemében és terjedelmében óhajtaná a feleletet. A míg azonban Kis a két szélsőséges nézet között kibékítő czélzattal középúton halad s ezt nem mindig találván el, némi ingatagságot, félénkséget mutat az újításokról, fordításokról szóló nyilatkozataiban, addig Kazinczynak a tervezetre adott tanácsaiban s leveleiben vallott felfogása a debreczeniséggel ellentétes, majdnem kímélet nélkül ellenséges végletben mozog. Amaz papi hivatásánál fogva is igyekszik tompítani az ellentétek élet, bár szívesen hajlik Kazinczy felé, a debreczeniek igazát sem hallgatja el, higgadságával nemcsak a küzdő feleknek áll föltte, hanem megtudja óvni érveléseit a hazafias nekibuzdulásnak olyan nagymértékű stílusbeli támogatásától, a mely a többi pályamunkának tárgyi értékét csökkenti. A XIX. század első tizedének Kazinczyja ellenben, bevalott reformatori hivatásához mérten, már az agitátor elfogultságával küzd s tol föltre mindent s mindenkit, a miben és a kiben célja akadályát sejtí. Mint Kis Jánosnak egész, meglehetősen termékeny s nagyrészt szintén fordításokból álló írói munkássága, ez a pályairása is azt mutatja, hogy Kazinczynak még legmeghittebb tanítványai, barátai között — az egy Szemerén, Helmecczyn kívül — sem akad elvileg vak követője. Irodalmi vezérüknek tekintik, de nem elvei miatt, hanem munkáinak előadásmódja miatt. Igyekeznek úgy írni, mint ő, újítanak is az ő útmutatása szerint, de legtöbbször erőszakos vakmerőség nélkül. Legalább Kis Jánosnak, a ki, mint tudva van, egyik legjobb barátja volt, munkái és nézetei arra valának, hogy az Idylliumokon, Bácsmegyeyn nevelte stílusát és belőlök tauult legtöbbet. Ezért nem is tartozik a merész nyelvújítók közé. Szépen akar fordítani ő is, s az erre vezető, törvényes eszközöket tanulja el Kazinczytól, de szót alig csinál, az idegenszerűségeket pedig kerüli, főleg a németességeket. Kazinczy táborába tartozik, de példaképe nem a kíméletlen újító, a „szép“-nek mindent aláren-

delő stilisztá, hanem a XVIII. század végének józan neológusa. Ezért esik Kis János neve, munkássága a nyelvújítási harc küzdőterén kívül.

Kis felelete nincs megrakva nyelvünket a legtökéletesebb európai nyelvnek hirdető hazafias szólammal, mint Mátyási „Vélekedése“, nem olyan sokoldalúan részletező, mint Teleki „Esdek-lése“, nincs az a nemzetművelődési főszerzője, a mely Pántzél értekezését francia vonatkozásain kívül jellemzi; ő nyelvölelészeti szempontok szerint vizsgálja a fölött kérdéseket. Pályamunkájának fele a nyelvbéli tökéletesség főbb tényezőivel foglalkozik s ezeket a tényezőket kutatja nyelvünkben. Itt, a nyelvek természetéről és tökéletességeiről szólva, vette legtöbb hasznát Jenisch könyvének.* Ez a részlet az, a melyben többet, érdekesebbet nyújtott társainál. Vele mintegy 15-ik nyelvként beleillesztette a magyar nyelvet a Jenisch-vizsgálta nyelvek közé, hozzámérte ezekhez a mienket. De a nyelv kiműveltetésének eszközeiről, módjairól s ezeknek fogantossá tételéről hangoztatott nézetei is csak a hasonló tárgyú német irodalomnak nyelvünkre alkalmazott visszhangjai; éppen úgy, mint a többi pályamunkának ajánlatai is Gedike, Adelung és Garve már tárgyalt értekezéseiből vannak merítve, ezeken a nálunk igen jól ismert értekezéseken kívül, főleg „Ueber die deutsche Literatur, die Müangel, die man ihr vorwerfen kann, die Ursachen derselben und die Mittel sie zu verbessern von . . . Friedrich II.“ és „Ueber die deutsche Sprache und Literatur“** című fejtegetés nyomaira akadunk Kisnél, a kit egyébként is a legolvasottabb pályázónak tüntet föl felelete.

Már ez a részletes terv is, a melyet Kis 1704 nov. 9-én közölt Kazinczyval s a melyre a válasz 1805 január 1-én elkésvé érkezett, tiszta képet nyújt a pályamunka tartalmáról, beosztásáról. Az olasz, francia, és német nyelv kiművelődésének történetét röviden vázolván, bevezetésképen a kiművelt nyelvek három tökéletességéről szól bőven s Jenisch után megállapítja, hogy „mennél gazdagabb, értelmesebb és hathatósabb valamely nyelv, annál tökéletesebb az“. A jó hangzás a hathatóságához tartozik. A nyelv akkor gazdag, ha szavakban és szólamódokban bővelkedik, ha könnyen alkalmazható új szók képzésére és szöszszétételekre. A szóbőségnek két irányban kell érezhetőnek lenni: a „külsőképen érezhető dolgok“ és az *absztrakciók* megnevezésében. Az értelmesség vagy könnyenérthetőség azt hozza magával, hogy a szók „meghatározott értelműek“ és „rendes hajlásúak“ legyenek s egymás után „természeti renddel“ következzenek (die lexikalische Bestimmtheit, Feinheit in dem grammatikalischen Bau, eine regelmässige und natürliche Syntax). Hathatóssá pedig egy nyelvet „a‘ szók kellemetes hangja, velős értelme és szabadon való helyheztesése“ tesz (in der ursprünglichen Bedeutung der Wörter und dem bestimmten Gebrauch dieser Bedeutung; die freie Wortstellung stb.). Kellemes hangzású a szó akkor, „ha a más-sal- és magánhangzó betűk képesint vagynak benne öszve keverve, 's ha a' mássalhangzók között több lágú van, mint kemény“*** A szók

* Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens. Berlin, 1796. Vö. J. a Felelet 83. l. és Kis János Emlékezései 499. (Olcsó Könyvt.)

** Mindkettő Nachgelassene Schriften von J. Fr. Jerusalem gyűjteményben 1793. (262—356).

*** Eine glückliche Mischung der Vocalen und Consonanten und die weiche Beschaffenheit der letztern. 3. die lexikalische Bildsamkeit.

velős értelme pedig attól függ, hogy formálásukban a hideg okosság mellett a képzelődésnek is „hagyunk-e részt venni“. A szók szabadon való helyezhetése alatt végül azt érti, hogy a szavak alkalmazások legyenek „a heves indulatok és érzések sebes árjának“ megfelelő elhelyezésre (Vö. Jenisch 25—26. l.).

Ezen Jenischből kölcsönzött szempontok szerint veszi azután nyelvünket vizsgálat alá. Bár nyelvünk, mint a Kisded Szótár és a Magyarság Virági mutatják, a rokonjelentésű szóknek és szólásoknak bővében van is, mégsem mérkőzhetik a virágzásban lévő idegen nyelvekkel. Azonban nem oly szegény még a lélek tehetségeit és egyéb elvont fogalmakat kifejező szavakban sem, mint némelyek hirdetik. Bizonyos középszerűségben áll nyelvünknek szókincsbeli gazdagsága. Ennek a középszerűségnek pedig politikai történetünk és hosszú századokon át tartó vallási villongásaink adják meg az okát. A tudományoknak és szép mesterségeknek, mint a nyelvbeli meggazdagodás forrásainak, gyenge előmenetelét is, ezek a körülmények magyarázzák; ezek értetik meg azt az igazságot, hogy a magyar Helikon még olyan, mint egy szomorú erdő tavasz kezdetén. A szív érzéseit, indulatait festő szavakban, a mint Himfy Szerelmei, s a Marmontel-fordítás meg Báróczi: Védelmeztetett magyar nyelv-e tanuk rá, nyelvünk sokkal gazdagabb, mint a bölcsekedésnek rendszeresítő és elmélyedést kívánó fogalmainak megnevezéseiben. „A magyar nyelv, úgy a' mint most nagyon, inkább az érzéseknek, indulatoknak, és a' pallérozott józan észnek, mint a' minden aprólékosságot meg hányó vető, megkülönböztető 's meg nevező finom okosságnak; inkább a' közép utat tartó elmélkedésnek, mint a' mélylégséges feszegetésnek, inkább a' képesint pallérozott közönséges életnek, mint az igen kitsinosodott nagy világnak, vagy a' hajszállhasogató nagy világnak nyelve“ (49. l.). Nyelvünknek a XVIII. század legvégén s a XIX-iknek legelején mutatkozó fejlettségi fokát ma sem határozhatnók meg ennél világosabban. Az új szók képzésére való hajlandóság, a gazdagodásnak egyik neme tekintetében azt vallja, hogy nyelvünk nem oly alkalmas velős és hathatós összetételek alkotására, mint a német vagy görög nyelv. Ez a felfogás némileg elhajlik a Kazinczyétól, a ki szerint nyelvünk „a' szók öszvetevésére igen is hajlandó. Ennek sok példái vagynak a' régibb Íróknál is, a' köz életben is. 'S csak finnyások ne legyünk, sokat csinálhatunk“ (Lev. 3 : 255). Annál több módja van azonban annak, hogy képzőkkel származtassunk új szókat, a mint ezt a Debreczeni Grammatica részletezi is.

Kétségtelen, hogy Kis pályamunkája valamennyi jutalomfelelet között a legelvezetesebben van megírva, nemcsak az egész értekezésnek higgadt hangja, pályázó társainál többször olvasható heves kifakadásoknak hiánya, hanem a papi nyelvet jellemző hasonlatokkal teli írásmódja szinte példáját igyekszik adni a még kevésbé művelt tudományos írálynak. Nyelvünk gazdagságbeli állapotát is összefoglaló hasonlattal teszi megfoghatóbbá: a mi nyelvünk „hasonló egy olyan régi 's ditső familiájú Magyar Nemeshez, a' ki sok jószággal, privilegiumokkal 's prerogatívákkal bír, de még sok zálogba vetett jószágokhoz is tarthatja jussát; 's mihelytegy kitsinyt, nagyobb vigyázással folytatja gazdagságát 's egy kitsinyt szívesebb szorgalmatossággal keresi szerentséjét, azonnal könnyen egy karban lehet, mind rangjára, mind értékére nézve a' legelsőekkel“ (54. l.).

Az értelmesség és érthetőség szempontjából igaz, hogy a bölcselkedés nyelvében sok határozatlan és homályos értelmű szavakat találunk, a közértelemhez szülő nyelv azonban bővelkedik világos és ingadozatlan jelentésű szavakban. Mindenesetre a könnyen érthetőségnek bizonyítéka, hogy az írásban és kimondásban igen csekély különbség van, hogy csak egyfajta névragozást ismer nyelvünk. Viszont fogyatkozása az, hogy a szavaknak általában nincs, a névmásoknak pedig csak egy nemük van.* Már a szórendre nézve szerencsésebb a nyelvünk a többi nyelveknél, mert a szók „szabad rakása“ nem akadályozhatja az értelmet.

Kellemetes hangzás tekintetében Kis nyelvünknek nyújtja az elsőseget valamennyi más nyelv között. Ezt igazoló több példája között azonban éppen a magyar — Virágnak A' Muzsákhöz című költeménye — mondható szerencsétlenül választottnak az utolsó versszakban sűrűen előforduló s egyhangúságot keltő *e* hang miatt.** Bizonyos árnyalati különbség mutatkozik is a jóhangzás értelmezésében Kis meg Kazinczy között. Az utóbbi szerint ugyanis nagy hiba, hogy nyelvünknek „kevés monosyllabú törzsök szavai vannak“, míg Kis abban látja hathatóságának egyik jelét, hogy kevés rövid szavunk van, hogy szavaink legnagyobbrészt egynéhány szótagból állnak. Az egyszótagú szavaink ugyanis akadályozzák a beszéd „kellemetes folyását“, a hosszú szavak pedig „méltóságot és majestást“ adnak neki. A vontatottan kenetes egyházi nyelvnek némi dícsérete cseudül ki ezekből a szavakból.

(Folytatjuk.)

SIMAI ÖDÖN.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Szent Margit élete. Arra, hogy a magyar Margit-legenda a maga egészében is latinból való fordítás (l. különben Horváth Cyr., Nyr. XXXV, 467) a többi közt a következő adat is felhozható. A Margit-leg. 202. lapján olvassuk: „hatodyk Soror vala neue margyt es ez vala guiellynos *makonyay* herczegnek leanya“. Előáll a kérdés, hol feküdt az idézetben említett *Makonya*. A Szent Margit koporsójánál és életében történt csodákra vonatkozó tanuvalloások 1276. évi latin jegyzőkönyvében a megfelelő hely ez (l. Mon. Rom. episc. Vesprim. I, 189): „Domina Margaretha quondam filia domini Gulielmi ducis de *Maconia* soror et monialis . . .“. Hogy ez a *Maconia* tulajdonkép *Macoüia* s ez *Macsó*: *Macsovia*, semmi kétség benne. A magyar Margit-legenda írója a maga előtt fekvő latin kézirat *Maconia* (recte *Machoüia* = *Macsó*) adatát *Makonyá*-nak olvasta és így fordíthatta aztán a „*makonyay* herczeg“ kifejezést.

MELEGDI JÁNOS.

Meczenzéf. MELEGDI JÁNOSnak a MNy. XII, 331. lapján levő cikkkecskéje eszembe juttatta, hogy az abaujtornamegyei *Meczenzéf* (l. CSÁNKI Í, 213) község neve is a rajta átfolyó patak nevével azonos. A szepesi német nyelvjárásban ugyanis *seifen* a m. „patak“. Szepes

* Vö. Nyr. 41: 216 stb. Folnesics Lajos Alvinája című értekezésemet.

** Batsányi kifogásolta is később, 1829-ben a Muzáron-ban (IV. k. 36—40) ezt a sok Tektetes-toktokos idézetet. Vö. még Kis János: Emlékezései-t (494—5. l.).

megyében LIPSZKY Repertoriuma szerint van egy „praedium“, melynek magyarul *Zaiß*, németül *Seifen* a neve. Kétségtelen, hogy ez is a megfelelő *Seifen* (= patak) névből való. Rozsnyótól északnyugatra van egy *Feketepatak* nevű község (l. CSÁNKI I, 134). Ezt a gömör-megyei községet németül *Schwarzseifen*-nek hívják (l. LIPSZKY, Rep.). Más régiebb adatok is vannak; GEDEON Az alsó-meczenzéli német nyelvjárás hangtana cz. dolgozatában (6. lap) ezeket olvassuk: 1284-ből: *cochansife*, 1589-ből: *dorfseifen*. Visfalu, *liebseifen*: ydesviz, *krumbseifen*: saarpataka. Ezek mind egykor létező *falvak* ∞ *patakok* nevei. K. P.

A határozói igenévről. Ismeretes dolog, hogy a göcseji nyelvjárásban ilyen igenévi adatok fordulnak elő: *hajtova* ‚hajtva‘, *mondova* ‚mondva‘, *mosdova*, *választova*, *osztova*, *bontova*, *fölltzzisztova*, *felejtève*, *föstöve* stb. (l. Nyr. XIV, 163, ismétli NyK. XXVI, 318, Nyr. XXXII, 409. TMNy. 239). E népnyelvi alakok szerintem is újabb, ejtéskönnyítésből keletkezett fejlemények. Hogy ilyen alakok a régiebb nyelvben is előfordulnak, arra a TMNy. 239. lapján egy adatot tud idézni; a hely ez: PESTHY, Új test. 26; „Tý nektek wagyon meg *engederé*“. Ezt a példát megszerezhetem a következővel: PESTHY, Új Test. 89. b.: „Mýkoron latta volna . . . meg fedde az fertelmes lelket *mondawan* neký“. Volna még egy adatom a DebrC.-ből (vö. 630: „az toluaiok meg rettenenek es meg *felelmeven* mondvan . . .“), de erről azt hiszem, hogy íráshiba meg *felelmenek* helyett. MELEGDI JÁNOS.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Tengér. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN (MNy. XII, 321.) téved, ha azt gondolja, hogy BENCZÉDI SZÉKELY ISTVÁN súlyos nyelvhibát követett el, mikor a köznyelvben *tengér*-nek ejtett szót *töngör*-nek írta. A székely nyelvjárasterületnek nagyrésze ugyanis a köznyelvtől eltérően, *tengér*-nek ejti, ennek *ö-ző* vidéke pedig (a melyhez Benczéd község is tartozik) természetesen *töngör*-nek. Ebben az esetben tehát nem lehet szó nyílt *e* helyén ejtett *ö-ről*, s ennél fogva BENCZÉDI Sz. I. *töngör* írása sem a nyelvérzék tévedésében találja magyarázatát (322. l. utolsó sora), hanem egyszerűen csak abban, hogy anyanyelvjárásának hangállapotát jelöli. HALÁSZ PÉTER.

Szupor. Ha a kis pólyásbaba testének valamely behajlása kipállik, azt a gondos mamák bepúderezik. Az én gyermekkoromban — ezelőtt úgy 40—45 esztendővel — Zemplén megyében *beszuporozták*, hamisítatlan *szü-porral* (Bohrmehl). Érdekes volna tudni, vajjon ma, mikor e műveletet poudre-rel csinálják, nem használják-e azért mégis a régi szót? G. H.

Tó. A TMNy. és a MTSz.-ban több példa van reá, hogy a palócz nyelvjárásban a *tó*-nak *tól* a nominativusi alakja s hogy ragozva ez így van: *tólat*, *tólak*. Nógrádmegyei palócz asszonytól hallottam ezt: *kendőraztató tólak*. Vö. *tólag* SzD.

Csaláncsúcs. HERMAN OTTÓ „A madarak hasznáról és káráról“ irt szép munkájában a „Pratincola rubicola“ madarat *csaláncsúcs* (*csucs*) néven nevezi. A HERMAN által szerkesztett „Magyarország madárfajainak elnevezései“ cz. műben is azt olvassuk, hogy a Pratincola-féléknek közös magyar neve *csaláncsúcs* (78. l.). Ezt a nevet feltétlenül valaki, talán HERMAN OTTÓ maga alkotta. Erre egyik bizonyítékunk, hogy HERMAN „A madarak hasznáról és káráról“ cz. mű 155. lapján a *csaláncsúcs*-ról azt írja, hogy „mindég a növények *csúcsát* keresi“. Másik bizonyítékunk, hogy a *csúcs* szót egy bizonyos madárnem nevéül csak tudatosan lehet lefoglalni. A nép ilyent nem alkot.

MELICH JÁNOS.

Sorsválasztó. A *sorsdöntő*-nek, ennek a ma már általánosan elterjedt összetételnek a történetéhez csak nemrégén szolgáltunk adalékkal (MNY. XII, 87). Több mint egy évszázaddal ezelőtt, a mikor Európa ugyancsak *sorsdöntő* óráit élte, megszületett e szónak elődje, a *sorsválasztó*. A Hazai s Külföldi Tudósítások 1814-iki évfolyamában akadtunk rá, onnan idézzük a következőket: „Ontario taván Chauncey Kapitányunk nem bírhatta . . . az ellenséget *sors-választó* ütközetre“ (I, 175); „a' szövetséges Udvarok egy *sors-választó* lépésre határozták el magokat“ (I, 238). „Ezen, Europa' holdogságára nézve illy *sors-választó* pillanatban meg-újítják a' Szövetséges Udvarok ünnepes le-kötelezéseket“ (I, 239). Ha *dönt*, *eldönt* igéinknek már ebben az időben meglett volna mai átvitt — entscheiden, decernere — jelentése, akkor ezen idézetekben is alkalmasint *sorsdöntő*-t találnánk a *sors-választó* helyett. Ezeknek az igéknek ily jelentésben való használata csak 1820 után terjedhetett el. Ezt bizonyítják MÁRTON szótárai is. MÁRT. 1816-ban ezt olvassuk: *eldönteni* umstossen, profundere, subvertere; *eldütni* umstossen, umstürzen, umwerfen. Itt tehát még csak eredeti jelentésében van meg az *eldönt*. De már 1823-iki szótárában ‚entscheiden‘ a. ezt találjuk: ‚valamiről ítéletet hozni, a dolgot megítélui; eligazítani; *eldütni* . . . az ütközet kimenetelét *elválasztani*: decernere pugnam‘. A régi *elválaszt* s az új *eldüt* még együtt található nála s az ‚entscheidend‘ czikkben még a következők vannak: ‚*elválasztó* v. *végválasztó* óra eine entscheidende Stunde; végső 's *megválasztó* ütközetre kél a' dolog es kommt zu einem entsch. Treffen; *megválasztó* szempillantás entscheidender Augenblick‘. Ugyanígy használja a Hazai Tud. 1813. II, 399: „a' ditsőséges, és *elválasztó* Vittorriai ütközet után“.

A *választ*, *elválaszt* igének ez a jelentése, melyre a NySz. is idéz két példát (*elválaszt* 4, a.), már a mult század 30-as éveiben elavult. CzF., sőt még előbb Tzs. 1838. már nem ismeri. De a megfelelő visszaható ige ma is él az ilyes kifejezésekben: „majd *elválík*, ki az erősebb; majd *elválík*, hány zsákkal telik“. PUTNOKY IMRE.

HÍRLAPJAINK MAGYARSÁGA.

XIX.

(Különféle lapokból.)

68. „A lapok nézete szerint a vár meghódítása még *hetekbe* is *eltelik*“.

[A *telik* (tellik) ige s igekötős alakjai sokféleképp ki tudják fejezni az időt: „*telik* az idő“, „lassan *telik* az idő“, „*telnek-múlnak* a napok“, „Erre idő két hét *telik* avagy három“ (Arany), „Ideje harczi-
játék- s dáridóban *tellett*“ (u. a.), „*idő-telve* (telvén)“, „sok *időbe* *telt* v. sok idő *telt bele*“, „*beletelik* esztendő“, nem *telik* *bele* egy hét“, „*beletelik* abba még két hónap is“, „*beletelik* egy óra, míg vissza-
jönnek“ stb. Van „*eltelik*“ is: „Hej, azóta húsz esztendő *telt el*“ (Petőfi), „*eltelik* addig három hét is“, „*eltelhetik* *bele* húsz év is“ stb.

Világos, hogy újságíró barátunk, midőn ama furcsaságot („*hetekbe* *eltelik*“) megszülte, ebbe a kettőbe volt belekeveredve: 1. A vár meghódításáig *hetek is eltelnek*. 2. A vár meghódítása *hetekbe is beletelik*. Amúgy is jó, emígy is, csak úgy nem jó, a hogy van. Egyébiránt akadhat olyan, a ki e kifejezésben *szándékos kombinációt* lát s — megbámulja.]

69. „Semmiféle ellenséges túlerő nem lesz képes hadseregünket *leggyűrni*“ — Még mindig abban bizakodnak, hogy *le* tudják *gyűrni* a német birodalmat és szövetségeseit“. — „Anglia egyáltalán nem reméli már Németország *leggyürését*“ — „A szerbek sohasem bizonyították dicsőségteljesebb módon fajuk *leggyürhetetlen* sajátságait“.

[Háborús új divat, mely már kövérbetűs czimekben is kellett magát: „A görögök *leggyürése*“, „A *leggyürt* görögök“. Nem a szó ellen van kifogásunk, hanem alkalmazása ellen. Mert hisz „legyür“ igen talpraesett birkózó terminus (még az erőlködő *nyögést* is kihallom belőle). Csakhogy a történeti objektív előadásba nem való. S a ki mégis használja, annak nincs stílusérzéke. A NCz.-ban helyén van: „Dámit ennél fogva *leggyürte* Kanálos“. Az EA. is megtűri, hogy Pörge-di Mátyást „*letürkölte* vitéz Kolocziatos“. Mondhatom s írhatom ezeket (ott a hol): leteper, leteremt, lenyom, lecsepül, lefülel, legyö-mör, legyömöszöl stb.; de a hírlapi tudósítokat arra kérjük, hagyjanak fel az ily stílustalanságokkal s a szóban lévő fogalom kifejezésére érjék be ezekkel: legyőz, lever, lebír, letipor; erőt, hatalmat vesz; tönkre tesz, ver stb. Az ily Kámori-féle „zamatos“ kifejezések idétlen hajhászása egyszer csak arra ébreszt bennünket, hogy „vitéz seregeink az ellenséget — *fulhoz mázolták!*“]

70 „Nagyszebent szintén megszállottuk és remélhetően nem-sokára végképpen visszaadhatjuk *honjukfosztott* lakóinak.“

[Mit jelentesen ez az új szó? Azt-e, hogy a szebeniek *honát kifosztották*, feldúlták az oláhok? Így ez az összetétel szabályos

alkotás volna (tárgyas). De ez ellen tiltakozik a helyes értelem. Vagy azt, hogy a szebenieket „honjuktól fosztotta meg“ az ellenség? Bizonyára ez az értelem a helyes. Csak az a baj, hogy erre meg a nyelvhelyesség kiált pereátot. Elég az hozzá, semmi szükség erre az új rossz szóra, mikor itt vannak: honukat, hazájukat vesztett, honjavesztett (veszett), hazájavesztett, honjahagyott, hontalan, hazátlan, hajléktalan, elmenekült, bujdosó s még sok jó.]

71. Egy kíváncsiszkodó hírlapíró ezt kérdezte a „szóra vett“ báró K.-tól: „Mikor szünik be az uzsonnakávé?“

[Én meg azt kérdem a kérdezőtől: „Mikor szünik meg a „szünik be“? Talán soha. Pedig ezt hasznosabb volna — *beszüntetni*.]

72. „Az összes frontokon meg lehet figyelni, hogy az ellenség makacsul előrenyomul.“

[Védeni magát, tartauti magát, ellentállani lehet „makacsul“, de *előrenyomulni*?“ Ezt már fogalma tiltja a makacsságnak]

73. „Nincs semleges ország, a mely *nem volna* akár nagy áldozatokra is hajlandó a béke érdekében.“

„Nem maradt Csíkszeredában egyetlen ház, melyet teljesen *ki nem fosztottak*.“

„Budapest millió lakosa közt alig van százezer, a ki *nem tud* németül.“

„Alig akad e beszédek közt egy, a mely erre méltó *nem volna*.“

[Az ép nyelvérzékű e példákban megütközik azon, hogy a mellékmondatokban, melyek tagadó főmondattoktól függenek, *nem* particulával áll az állítmány, holott ily esetben *sajátsága* a magyar nyelvnek, hogy a *ne* tiltó szócskát használjuk. Szomorú, hogy ezt a sajátságot kezdik már sokan nem érzni. Tehát így kellene igazán helyesen: „Nincs — —, a mely *ne* volna“, „Nem maradt — — melyet *ki ne* fosztottak volna“. „Alig van — — a ki *ne* tudna“, „Alig akad — — a mely *ne* volna“. Álljuk útját a pusztulásnak s ne törődjünk vele, ha olykor a java írók is botlanak. P.

„Nincs oly állott rossz portéka, a mely el *nem kelne*“ (Tompá).

E h.: „*ne* kelne“.]

LEHR ALBERT.

I.

Kivenni a részét valamiből. Hogy *részt venni* (vmiben) germanismus (= *teilnehmen*), abban semmi kétség sincsen. De már meghonosodott. Befogadtuk, megszoktuk, és csak olykor-olykor jut eszébe a németül is tudónak, hogy idegenből került a mi portánkra. Újában mégis akadnak tollforgató emberek, a kik sanda szemmel nézik. Némely újságban sohasem találkozunk már vele, hanem minduntalan azt olvassuk, hogy X. Y. *kivette a részét* a munkából, a fáradalomból, a nemzeti küzdelemből, a sebesültek ápolásából, a verekedésből stb. eff.-ből. Nekem ez bántja a nyelvérzékemet. Ha az éhes gyerek *kiveszi a részét az ételből*, vagy a fiatal ember *kiveszi a részét a mulatságból*, avagy az egypár hétre hazasza- badult katona *kiveszi a részét minden jóból*, azt nem szólam meg érte. De azon megütköztem, a mit valamelyik estílap nemrégiben újságolt, hogy a főpapság *ki fogja venni a részét az új hadikölcsönből*. Micsoda? A mi hazafias főpapságunk nem hogy kölcsön adna, hanem még ki akarná venni a részét abból, a mit mások kölcsön adnak? Azt ugyan el nem hiszem.

SÖVÉNYHÁZI MÁRTON.

NÉPNYELV.

Háromszéki tájszók.*

dörgöl: dörzsöl. A mosatlant meleg vízben megmossuk, hideg vízben öblögessük és száraz ruhával *törülgessük*. Ellenben, a mikor édes anyám vaját olvasztott, a vajesepű a lábas fenekén maradt s úgy odaragadott, hogy puliszkával és kenyérrel is alig tudtuk *kidörgölni* a mosatlan lábasból.

glicsu ∞ *korcsolya*. Mikor mi *glicsujoztunk*, akkor nem volt *korcsolya*. *Korcsolyának* neveztük a keményfából faragott, rókinceza nélkül való szánkót. A *glicsut* állatok lábszárcsontjából csináltuk. A két végén átfúrtuk és kötőt (spárgát) húztunk bele, ezzel a lábunk fejénél egy faszegecske segítségével megcsavartuk és a lábhoz erősítettük. A *glicsival* nem szaladtunk, hanem *csáklypánczával* hajtottuk magunkat a jégen. A *csákllya* végén *jégszeg* volt és ezzel a két láb között lökdöstük elébb-elébb magunkat.

ellenző. Az *ellenző* a harisnya elejének egy kis része. *Ellenzőnek* nevezzük azt a két hosszúkás, (Budapest, 1916.)

nyelvalakú posztódarabot, melyek csak a külső széleikkel vannak a nadrág szárához varrva és eltakarják a két hasitéklyukat.

gyalogszekér. A *talyiga* csak egykerekű, a *gyalogszekér* kétkerekű. A *gyalogszekérrrel* a fazekasok és a faedényesek az árút a piacra húzzák, esetleg taszítják.

harabúczkén: báránytokány. *Örmény* szó. *Pörkölt-féle* ételt jelent.

káfti: patron. A *káftit* a kakasos puskára vettük régen, most a neve *gyutacs*. A *patron* üres töltényhüvelyt jelent.

kicsipap: 1. kisebbik eklézsia papja; 2. segédlelkész. A *kicsipap* nemcsak segédlelkészt jelent, hanem a faluban a kisebb eklézsia papját is. Nagyajtán a ref. papnét kicsi papnénak hívják, pedig csak egy ref. pap van. A *nagy pap* az unitárius nagy eklézsia papja.

kuksi. *Kuksin* mi a *kancsált*

s nem rövidlátót értünk.

retesz nálunk az ajtóra készített

fa tolózár. A *pitvart* *eresznek* nevezzük.

tilinka, tilinkó: *fűzfa*stp.

PÉTERFY TAMÁS.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

77. V. T. úrnak. A hazai latinságban közönséges dolog volt még a múlt század végén is az akkori frez.-ném. hadászati és egyéb műveltségi kifejezéseket — a szóvéggel latinositani, pl. hazai lat. *bagasia*, *bagajia* (vö. ném. *bagage* l. EtSz.), *balla* 'egybekötött árú, bál' (vö. ném. *ball*, *ballen*), *bloquada* (vö. ném. *blockade*), *brigada* (vö.

* Pótlások a MNy. XII, 40. lapján megjelent közleményhez. SZERK.

frez.-ném. *brigade*), *etappa* (vö. ném. *etappe*, frez. *etape*), *flinta* (vö. ném. *flinte* stb.). Ilyen hazai lat. alakok a mai magyar nyelvi *rakéta*, *butelia*, *bagázsia*; ilyen GVADÁNYINÁL *piliarda*, 'billiárd' stb. Ilyen latinositás szerintem a *sztratégia* is a ném. *strategie* szóból. K. P.

78. *Sztratégia*. A legújabb szám levélszekrényében azt a kérdést veti fel V. T. (69), miért mondjuk: *sztratégia*, holott a latin-görög szó *strategus*? A *sztratégia* szó a németből van átvéve: *der Stratege*. Hasonló példák: *Ládu* (Lade), *ráma* (Rahme), *ráta* (Rate), *ballada* (Ballade), *rána* (Rune), *vatta* (Watte). Ezekhez a részben a latinra támaszkodó téves analógiákhoz illeszkedett a *sztratégia* szó is.

B. F.

79. *Kultura, kultur*. E két, vagy talán csak egy szóról nem régen igen tanulságos cikket olvastam. A cikk hatása alatt gondolkozni kezdtem, hogyan is helyettesíthetném megfelelő magyar szóval a következőket: Az aradi *kultúrpalota*, az x—y—i *kultúrház*, a *kultúr-mérnökség*. Az első kettőt *közművelődési palotának*, *közművelődési háznak* mondanám, a *kultúr-mérnökséggel* azonban nem boldogulok. Kérek szíves választ, hogyan fejezhetném ezt ki magyar szóval. L. V.

80. *Helyreigazítás*. A MNy. októberi számában olvasom, hogy a történetírók nemcsak a régi helyesírást, de a szokat is meg szokták változtatni. Erre fényes például én magam szolgállok, a ki Zrinyi Miklós levelében a nyelvújítási *terv* szót használom s így anachronismust követtem el. — Kijelentem, hogy nekem nem szokásom a szók megváltoztatása. Zrinyi levelében sem használtam a *terv* szót; anachronismust sem követtem el. Mindössze csupán egy sajtóhibáról van szó. Az idézőjel ugyanis a kifogásolt helyen az utolsóelőtti sor végéről az utolsó sor végére csuszott. Ez a mondat tehát: „*De mi csak maradjunk megállapodott tervünk mellett*“ nem Zrinyi Miklós mondta, hanem az én kivonatomból. Azt hiszem, nem nagy szakismeret kell ahhoz, hogy valaki megkülönböztetni tudja Zrinyi Miklós mondatát az én kivonatamtól. Egyébként nevezett tanulmányomban rendkívül sok lévén az idézőjel, nem csoda, ha néhol sajtóhibából az idézőjel vagy elmaradt (ez három helyen esett meg!), vagy rossz helyre került. Az utóbbi történt a *terv* szónál. TAKÁTS SÁNDOR.

81. *P. D.* úrnak. Én a *csalavér* szót az Alföldről, ebből a 48. előtti népdalból ismerem: „Nem öttem én ma ögyebet, | Fekete retköt, könyeret, | Fekete retköt, könyeret. | Csim-csom *csalavér*! | Mókhalok a babámér’.

82. *M. J.* úrnak. A *Hochbau*-ra a *magas építést* és a *Tiefbau*-ra a *mély építést*, a két munkakör jelentésénél fogva, mi sem tartjuk szerencsésen választott műszónak. Utána kellene járni, hogyan nevezik őket az angol meg a francia technikusok és csak azután állapodjunk meg a magyar kifejezésekre nézve. Sz. K.

83. *Tintuk* (I. MNy. II, 240, XI, 180, XII, 352). Megvan a szó GVADÁNYI „Egy falusi nótáriusnak budai utazása“-ben is, I. 1790. kiadás, 112: „Vereses *Tintuchból* volt Főkötő fején“, uo. 115: „Jobb volna, jó Anyó! térne ked eszére | *Tintuch* helyett kötne fátyolt a’ fejére“.

K. P.

TARTALOM.

	Lap
A-D:	Vezérezredes, vezérőrnagy
ARADI SÁNDOR:	Czikk
ARANY JÁNOS:	Telephon
	A párnatánc
B. Zs.	Öcset
BARSÍ FRIGYES:	Ágyútöltelék
	A Bach-kormány és a m. Helyesírás
	Pálczát törni
	Hunczut
	Sztratéga
BÁTKY ZSIGMOND:	Alföld
BODOR DÉNES:	Háromszéki tájszók és szólások
BOGDÁNFY ÖDÖN:	Baráber
CSOKÁN PÁL:	Hódmezővásárhelyi szólások
D. F.:	Mindenütt rossz, de legrosszabb otthon
	Vezetése mellett
E. P.:	Debreczeni hírlapi stílus
-ÉN:	Négy czipelősní
ERNYEY JÓZSEF:	Bardus, obardus
FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ:	A Königsbergi Szójegyzékről
F-ó:	Gárdonyi helyesírása
GHESSWEIN SÁNDOR:	Czirill-betűs magyar szöveg
GOMBOCZ ZOLTÁN:	Török jövevényszavainkhoz
	Törénetelőtti <i>j</i> = <i>gy</i> változás?
	Csarnok
	A pannóniai avarok nyelvéről
	A besenyő népnévről
	Levente
	Nyújtott szóalakok
GY.—A.:	Beszéltetés a budapesti korzón
HAIÓS J.:	Super
HALÁSZ PÉTER:	Tenger
HELLEBRANT ÁRPÁD:	Gyöngy. tört.?
	A magyar nyelvtudományi irodalom
	1915-ben (a 115. füzet borítékán)
HORGÁSZ PÁL:	Haranga
HORGER ANTAL:	Osztrák
JAKUBOVICH EMIL:	Korhány
	Kékkend
	Bytel
	A Königsbergi Szójegyzékről
KARÁCSONYI JÁNOS:	A Königsbergi Szójegyzékhez

	Lap	
KÁROLYI ÁRPÁD:	A Königsbergi Szójegyzékhez	325
K. M.:	Egy sajtóhiba	226
KEMENES PÁL:	Korcsovágy	23
	Év, éha stb. — Itó = itató	24
	A számára	28
	Akkorda. — Övedéz	84
	Ugoosa	95
	Az Ehrenfeld-Codexről	124
	Sertés	178
	Öcset	230
	Társág	292
	Barlang	335
	Császa	340
	Öcs-öcsöske. — Jelentőmód — felszólító- mód	375
	Köret (?). — Rákos	384
	Czeklendez	378
	Meczenzéf.	399
KERTÉSZ MANÓ:	A régi magyar vitézi élet emlékei 353,	387
KIRÁLY GYÖRGY:	Balek	351
L. M.:	Régi nevek írása	352
LEHR ALBERT:	Hírlapjaink magyarsága 36, 91, 135, 182, 233, 268, 300, 348, 380,	401
	Húzza a bőrt. — Hány bőre van?	85
	Értemre, értünkre. — Harmadfű	190
	Sete = suta	303
MAÁR ERNŐ:	Még egyszer mindenki	173
MADZSAR IMRE:	Büntet : strafen	23
	Kékkend	228
	A Königsbergi Szójegyzékhez.	327
	Pöffedt rizs	341
	Gyulafehérvár és Alba Julia	360
	Árok. — Almás.	378
MELEGDI JÁNOS:	Nem hajt a tatár!	10
	Túr	272
	Hely-, folyó- és pataknév	331
	Czépok	376
	Sz. Margit élete	398
	A határozói igenévről	399
MELICH JÁNOS:	A <i>jobbágy</i> szó történetéhez	13
	Bethlen Gábor levelei	68
	<i>Többi</i> és társai	118
	Huszár	125
	Nyelvtörténeti magyarázatok: Bársonyon gubát cserél; jöttést-jő	125
	Harmadévé, szulák, pincerna	144
	A Bécsi-codex új kiadása	173
	Szófejtések	193
	Vajjon írashibák?	210
	A Königsbergi Szójegyzék	145, 258
	Tétény, Kaza, Majtény	231
	Wien	238
	Tantusz	239

		Lap
MELICH JÁNOS:	Német jövevényszavainkról . . . 290,	310
	Czikkely. — Csadar	379
	Tó. — Csaláncsúcs	400
MÉSZÖLY GEDEON:	Isemucut	6
	A <i>föl</i> szó eredete	63
MOENICH KÁROLY:	Székes-Fehérvár levéltárából 130, 232,	342
NAGY GYULA:	Pruteni	86
	Népfölkelő	128
	A Königsbergi Szójegyzékhez. . . 242,	325
	Vemh	336
NÉMETH GYULA:	Űrge	24
	A török nyelvek	115
	Nem hajt a tatár!	124
ÖDÖNGŐ ÁBEL:	Magyar levél 1556-ból. — A körmendi levéltárból	88
	Levente	178
	Nyelvtörténeti adatok 181,	298
	Miszkál	230
	Vitézlő Ganzer György főpeczér levele Csantavér, Tötör, Kálmánca, Tornalja, Czikola, Váraj 15,	143
PAIS DEZSÓ:	Sopronmegyei tájszók 1840-ből	42
	Oszvaj, Füzitő, Novaj	78
	A <i>mál</i> változatai	168
	A <i>Sirtus</i> keresztnév magyarosításai .	365
PARÁDY ARZÉN:	Fából vaskarika	76
	Népfölkelő	128
PARÁSZKA GÁBOR:	Tájszavak	137
PÉTERFY TAMÁS:	Népnyelvi helyreigazítások	403
PONORI THEWREWK EMIL:	Széchenyi-lánczhíd. — Buda, Pest, Bu- dapest	20
PUTNOKY IMRE:	Fölmerül, kimerül. — Nővér	22
	Cséve	47
	Sorsdöntő	87
	Nyék, Terv, Unoka, Ural	336
	Hírlapi esodabogár	352
	Sorsválasztó	400
Q:	A Nagy Szótárról	173
R. T.:	Új magyar-német szótár	82
	Zsugázni	143
	Pálczát törni	341
RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN:	Arnolt, Bogdán	129
	Vagyon	164
	Baksis	265
	Temető	266
	Nyelvújítási adatok	379
RÓNAY TIBOR:	Tengeralattjáró hajó — buvárhajó . .	229
SCHUCHARDT HUGÓ:	Hangutánzás és nyelvtörténet. . . .	278
	Slamasztika	293
	Már = még csak?	294
SIMAI ÖDÖN:	Nyelvújítási adatok	266
	Herezegprimás	322
	A magyar szótáriródalom történetéhez .	329

	Lap
SIMAI ÖDÖN:	Kazinczy Ferencz nyelvújítása 395
SOMOGYI GÉZA:	Régi dülönevek 34
SÖVÉNYHÁZI MÁRTON:	Kiveszi a részt 402
Sz.:	Mozi-magyarság 124
SZEMKŐ ALADÁR:	Ertés és társai 228
SZENTPÉTEBY IMRE:	Königsbergi Szójegyzékről 244
SZIGETVÁRI IVÁN:	A nem magyarok magyar beszéde 82
SZILY KÁLMÁN:	Egy régi magyar prédikáció 4
	Népfölkelő 31
	Iskolán vagy iskolában? 142
	Szok, szokom 240
	Az idegen helynevek a magyarban 273
	Lenne, volna 352
	Csámpás 376
SZINNYEI FERENCZ:	Legújabb magyar drámai nyelv 113
SZINNYEI JÓZSEF:	Erőn-erővel 179
	Vagyon 226
	A Königsbergi Szójegyzékről 248
	Nyelvtörténeti adatok 339
SZTROKAY LAJOS:	Dunántúli tájszók 137, 186
TAKÁTS SÁNDOR:	Helyreigazítás 404
TOLNAI VILMOS:	Alyos : aljos 11
	Nyelvőr. — Nemes gróf. — Elefánt. —
	Kétely. — Ildomos. — Iromba. —
	Padmaly. — Ural 25
	Adatok a Magyar Etymologiai Szótárhoz 133
	Géza s egyéb pogány-m. keresztnevek 331
	Család 339
	Iromba 340
	Az idő lejár, eljár, foly, telik 363
	Magyar glóbus 377
	Czigára 378
	Johann Wolfgang Göthe 384
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN:	Heltai Gáspár szókincse 159
	XVI. századbeli erdélyi íróink ő-zése 319
	A XVI. századi új-betű hangértéke 225
	A magyar mássalhangzó-változások 285
	Vajjon fából vaskarika? 218
VÁCZY JÁNOS:	Slamasztika 88
VADÁSZ EDE:	Meglóg és társai 179
VELLEDITS LAJOS:	Csarnak 180
	Hajózási műszók 235
	A dunai malom 270
VIKÁR BÉLA:	A pannoniai avarok nemzetisége 207
VISZOTA GYULA:	Széchenyi nyelvéről . . 49, 103, 150, 195
VOINOVICH GÉZA:	Arany János hagyatékából 327
VOZÁRY GYULA:	Szólási hasonlatok Mezőberényből 91
	Szólásmódok és tájszavak . . 302, 347, 381
ZOLNAI GYULA:	Gyula 21
	Formaruha 28, 142
	Bankmagyarság 81
	Kétkedés és aggálytalanság 122
	Egy magyar nyelvtant kérünk 222

	Lap
ZOLNAI GYULA:	
„Mely“ mint birtokos jelző	240
Utolsó hírek	272
Feküfa. — Népfölkelő	295
Gyepü, gyepüelve	371
ZSINKA FERENCZ:	
Rendtartás 1558-ból	32
Jöttest jön	231
Zsugázni	240
Helynevek	344
ADATOK A MAGYAR ETY- MOLÓGIAI SZÓTÁRHOZ	133, 378
HIBAIGAZÍTÁSOK:	
NÉPNYELV:	134, 144, 240, 272, 352, 384
ROVÁS:	38, 91, 137, 186, 235, 270, 302, 347, 381
A „Magyarország“ nyelvészkedése. —	
„Tejbe és (?) vajba fűröszttötek“. —	
„Jól áll (?) a poroszok szénája“. —	
„Rájár a rúd“. — „Kimutatta a foga fehérét“. — „Hült hely“ 36. — Ta- gadó mellékmondatt. — Rödölöt, ilyös- fajta stb. 91. — Szórend 135, 182. — Birtokos jelző -nek ragja 183. — Be- szélgetés a budapesti korzón 184. — Debreczeni hírlapi stílus 192. — Maga- tartás 233. — Rajta múlik 234. — Létére 267. — Azokat (őket helyett). — <i>Tanítási könyv.</i> — Valamiről rebes- getni. — „Egy hajaszálát (a saját magáét) nem görbítette meg“ 269. — Enged (ereszt helyett). — A demok- ratapárt négy dumaképviselőjét letar- tóztatták. — Halottan 300. — „Egy percen belül“ 346. — Szelet csap. — Kárt behozni. — Sohasem (sohase helyett). — Következtében (miatt he- lyett) 347. — Útját állja 380. — Míg a világ 381. — Mellett (alatt helyett) 384. — Hetekbe eltelik? Legyűr. Honjukfosztott? Beszűnik? Nem (ne helyett) 401. — Kivenni a részét vmiből	402
TÁRSASÁGI ÜGYEK:	45, 46, 47, 93, 94, 139, 140, 141, 188, 190, 237, 238, 349, 351

NÉV- ÉS SZÓMUTATÓ.

Jelöléseink: (cs) = család- vagy személynév; (e) a szó eredetére, (j) a szokottól eltérő jelentésre figyelmeztet.

- Abara**==Ábrahám 341
ábrándozik 133
ágyútöltelék 176
akkorda 84
aláhereg 5
alattvaló (e) 193
Alföld = Niederfeld? 304, 333
Almás 378
alvé 135
ályos: aljos 11, 134
Gr. ANDRÁSSY GYULA 332
ANGYAL DÁVID 125
ARANY LÁSZLÓ 327
Arnolt 129
árok 378
atyal (e) 213
avarok 96, 207
Badárka 133
BADICS FERENCZ 212
BAKSAY SÁNDOR 337
baksis 265
BALASSA JÓZSEF 82
balek 133, 351
ballada 133
BALLAGI ALADÁR 304
bankmagyarság 81
baráber (e) 25
bárd 133
bardus (e) 83
barlang (e) 335
BARSI FRIGYES 341
BATTHYÁNY BOLDIZSÁR 5
Hg. BATTHYÁNY-STRATTMANN LÁSZLÓ 4
BAYER JÓZSEF 145
beg (?) 148
begyullad (?) 239
BEKE ÖDÖN 128
BEÜTHY ZSOLT 87, 274
BÉRTZY JÁNOS 267
BERZEVICZY ALBERT 145
besenyő 281
beszünik! 402
BETHLEN GÁBOR 68, 125
BEYTHE ISTVÁN 5
biliárd 133, 404
Bod: PP 19
Bogdán 129
bokolabra (e) 102, 208
BONYHAI BENJAMIN 91
BRÓDY SÁNDOR 87
BUDENZ JÓZSEF 85, 119
buvárhajó 229
buzbáz 133
büntet (j) 23
Bytel = vitel 238
CHOLNOKY JENŐ 225, 238
CLUSIUS 5
cs < **cz** 262
csába 135
csadar 379
Csahóc-erge 211
csája 134
csalavér 404
csalmadár (?) 307
csaláncsúcs 400
csámpás 376
Csantavér (e) 15, 213
csarnak 180
csarnok 74
császta 340
cseh v. ö. Kálmánca
cseléd-otthon? 94
CsEREY ELEK 75
cséve (j) 47
csordak 75
czeklendez 378
czifráz (j) 134
czigára 378
czikk (j) 134
czikkely 379
Czikola (e) 17
czinke (j) 134
czipelős 84
CzirBUSZ GÉZA 95
czíva 134
CZUCZOR GERGELY 272
CZUPPON ELEK 128
DARKÓ JENŐ 192
derű (?) 134
DOBAI SZÉKELY SÁM. 21
DONGAI Gy. GÉZA 341
DÖBRENTEI GÁBOR 50, 103, 204
dugócsap (?) 239
DUGONICS ANDRÁS 308
dúlás (j) 181
Dursac 192
ECKHART FERENCZ 10
egyen (e) 30
egyenruha 30
egyházkeles 32
egyházkeles 32, 295
elefánt (j) 26
Elekes (e) 367
eltelik 401
elvakol = eltussol 342
elzúg (?) 239
EMÖD TAMÁS 81
-énd, -épdik 5
ENDREI ÁKOS 11
ERDÉLYI LAJOS 141
ERDÉLYI LÁSZLÓ 369
erőn-erővel 179
értemre 190
ertés (?) 94, 228
eubagio: jobbágy 13
év, éha, éva 24
Feküfa 295
ferenczrendűek? 94
figyel (e) 19
findsán 181
folyosó (j) 181
formaruha 28, 142
föl (e) 63
FÖLDES IMRE 114
fölmerül 22
főrend 191
Füzitő 78

- GAAL JÓZSEF 338
 GÁRDONYI GÉZA 226
 Géza 331
 gira (e) 95
 Góliás = Goliát 338
 Göthe neve 384
 GOMBOCZ ZOLTÁN 15, 30,
 207, 217, 278, 311
 GRAGGER RÓBERT 135
 GULYÁS JÓZSEF 174
 GYÁRFÁS ISTVÁN 97
 Gyula 21, 360
 Gyulafehérvár 360
 hadastyán: 376
 h = ch 260
 HALÁSZ IGNÁZ 167
 HALÁSZ PÉTER 48, 76,
 218, 222
 hány bőre van? 86
 haranga 335
 harmadévé 143
 harmadfű 190
 HARSÁNYI ISTVÁN 174
 határozói igenév 399
 HEFTY GYULA ANDOR 144
 HEINRICH GUSZTÁV 241
 HELMECZY MIHÁLY 50,
 103, 153, 199
 HELTAI GÁSPÁR 159
 herceggprimás 322
 HERMAN Ö. 75, 336, 400
 honjukfosztott! 401
 HORGER ANTAL 139, 286
 HORNER ISTVÁN 142
 HORVÁTH JÁNOS 46
 hunczut 332
 HUNFALVY PÁL 179, 208
 huszár (e) 125
 húzza a bőrt 85
 hűdött! 302
 Idegen helynevek 273
 idő lejár, eljár 363
 új-betűhangértéke 225
 ildomos (j) 27
 IMRE SÁNDOR 190
 iromba (j) 27, 340
 isemucut (e) 6
 iskolán (?) 142
 ISTVÁNFYI GYULA 5
 iszlám 96
 itó = itató 24
 Izsó (e) 193, 265
 -j > -gy 19
- JAKUBOVICH EMIL 6, 21,
 228, 325, 370
 JANKÓ JÁNOS 280
 jász 351
 jelentő-felszólító 375
 JOACHIM ERICH 146
 jobbágy (e) 13
 JÓKAI MÓR 27, 340
 jöttöst-jó 128, 231
 -jt = -ht = -cht 260
 KÁDÁR JÓZSEF 16, 78
 KÁLMÁR GYÖRGY 329
 Kálmánca (e) 17, 143
 KALUZA MIKSA 145
 KARÁCSONYI JÁNOS 3,
 369
 KARDOS ALBERT 167
 Kaza 231
 Kék-Kend 177, 228
 KEMENES PÁL 123
 KEMÉNY ZSIGMOND 26
 Kend vö. Kék-Kend
 kép (e) 2
 KERTÉSZ MANÓ 119
 kétely 26
 kettőszáz! 81
 kezesítés (j) 90
 kimerül 22
 KIRÁLY PÁL 360
 Kis JÁNOS 395
 KISFALUDY KÁROLY 50,
 103, 204
 kiveszi a részit 402
 KOMÁROMY ANDOR 174
 korcovágy (e) 22
 Korhány 48
 kortes 134
 KOVÁCS GYULA 96
 KOZMA ANDOR 296
 ködmen (e) 1
 köpü (e) 2
 köret? 384
 köz-ülés 238
 kultúr, kultúra 404
 KUNCZ ALADÁR 42
 KÚTHY LAJOS 87
 GR. KUÚN GÉZA 2, 310
 legyür 401
 LEHR ALBERT 28, 240,
 352
 lende (e) 310
 lenne 352
 levente 178, 305
- LIEBENBERG - LUNKÁNYI
 JÁNOS 49
 LÓCZY LAJOS 276
 LÓRINCZ KÁROLY 190
 LUKÁCSY KRISTÓF 97
 MAÁR ERNŐ 240
 madárlevél 48
 magyar építmény 404
 magyar glóbus 377
 Majtény 231
 má! 168
 MALATIDES DÁNIEL 26
 Meczenzéf 398
 meglóg 144, 179
 MELEGDI JÁNOS 123, 124
 MELICH JÁNOS 6, 20,
 86, 123, 257, 292,
 310, 375
 MÉSZÁROS GYULA 3
 mellett!: alatt 384
 MÉSZÖLY GEDEON 2, 32,
 173, 222, 295
 mezer (?) 89
 míg a világ 381
 mindenki 173
 miszkál (j) 230
 MOLNÁR JÁNOS 87
 MUNKÁCSI BERNÁT 3
 műfordít 192
 NAGY GÉZA 369
 NAGY GYULA 17
 NAGY IMRE 369
 NAGY PÁL (FELSŐBŰKI) 50
 NAGYSZIGETHI KÁLM. 217
 NÉGYESY LÁSZLÓ 12
 nem (ne helyett) 402
 NEMES-APÁTI KIS SÁ-
 MUEL 42
 nemes gróf 25
 népfőlkelő 31, 128, 295
 Novaj 78
 nővér 22
 nyék 336
 nyelvőr 25
 nyújtottszóalakok 385
 o ∞ é: ö 259
 ó = ou 261
 obardus (e) 83
 ord? 352
 OROSZ JÓZSEF 151, 195
 Oszvaj 78
 ő = eu 261
 öcs-öcsöcske 375

- öcsét 230
 ÓDÖNGÖ ÁBEL 4, 305
 ós : óse : óséje 7
 övedéz (e) 84
 PAASONEN HENRIK 2
 padmaly (j) 27, 172,
 192, 340
 PAIS DEZSŐ 213
 pálczát tör 292, 341
 pandal 172, 192
 PARÁDY ARZÉN 219, 222
 pergőtüz 144, 192
 pincze (e) 240
 pinczerna 144
 pöffedt rizs 341
 R. PRIKKEL MARIÁN 178,
 236, 305
 PRÖHLE VILMOS 2
 Pruteni (e) 86
 RADÓ ANTAL 28, 87
 Rákos 384
 reá (e) 339
 RICHTER ALADÁR 276
 SÁGI ISTVÁN 212
 Sal : Erasm. ? 304
 sarczhordó 89
 saruvarró 265
 SCHÖNHERR GYULA 228
 segítkezni 87
 sernes (?) sérvés 182
 sete = suta 303
 SIMAI ÖDÖN 47, 164
 SIMONYI ZSIGMOND 19,
 22, 28, 36, 47, 85,
 119, 127, 210, 255,
 268, 286, 327
 Sixtus keresztnév 365
 SKULTÉTY JÓZSEF 231
 slamasztika 88, 293
 sorsdöntő 87
 sorsválasztó 400
 super 239, 383
 Sükösd 369
 SZÁDECZKY LAJOS 11, 68,
 125, 174
 száguldó 125
 SZAMOTA ISTVÁN 371
 SZARVAS GÁBOR 25, 28,
 120, 307, 327, 379
 Sz. Bodó-Kálm. ? 96
 GR. SZÉCHENYI ISTVÁN
 49—63, 103—119,
 150—159, 195—207
 SZEGEDY REZSŐ 13
 SZEKFŰ GYULA 10
 SZEMERE MIKLÓS 25
 SZEMKÓ ALADÁR 295
 SZENTIVÁNYI MIKÓ 340
 szerző (j) 292
 SZIGETVÁRI IVÁN 46
 SZILÁDY ÁRON 182
 SZILY KÁLMÁN 23, 47,
 87, 118, 135, 145,
 173, 297, 310
 SZINNYEI JÓZSEF 63, 119,
 123, 166, 213, 287
 szok, szokom 240
 szomor fn. 5
 sztratéga 352
 SZTROKAY ANTAL 235
 szulák 96, 143
 szúpor 399
 Szücsi 94, 192
 TAGÁNYI K. 13, 16, 371
 TAKÁTS SÁNDOR 4, 10,
 329, 337
 tantusz 239
 társág 292
 TASNÉR ANTAL 49, 103,
 150, 204
 TATAI JÁNOS 53
 telik 401
 temető 266
 tenger 399
 terv 337
 Tétény 231
 P. THEWREWK EMIL 339
 P. THEWREWK JÓZS. 151
 THÚRI JÓZSEF 2
 tintuk 352, 404
 tó 399
 TOLNAI VILMOS 336
 Tornalja (e) 17
 TÓTH BÉLA 25
 többi 118
 TÖRÖK JÁNOS 3
 Tötör (e) 16
 TRÓCSÁNYI ZOLTÁN 20,
 240
 túr fn. (j) 272
 " ∞ i : ü 259
 Ugocsa (e?) 95
 unoka 337
 ural (j) 28, 338
 ürge (e) 24
 üver (e) 3
 VÁCZY JÁNOS 48
 vágott (!) sertés 192
 vagon fn. 165, 226
 vakmerés 296
 VÁMBÉRY ÁRMIN 1, 97,
 310
 Váraj (e) 18
 VELLEDETS LAJOS 238
 vemh 336
 verdung (e) 213
 véresszájú 340
 vesling (e) 213
 vezérezredes 175
 vezérőrnagy 175
 VIKÁR BÉLA 96, 97, 141
 visszaszívni 87
 vitel 238
 VOLF GYÖRGY 25
 volna 352
 B. WESSELÉNYI MIK. 50
 WICHMANN GYÖRGY 217
 Wien 238
 XANTUS JÁNOS 52
 ZÁDOR BÉLA 287
 ZICHY KÁROLYNÉ 207
 ZIESEMER WALTHER 146
 ZLINSKY ALADÁR 332
 ZOLNAI GYULA 179, 210,
 361
 zri ?
 zúz : zúza : zúzaja 6
 zslugázni (e) 240

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

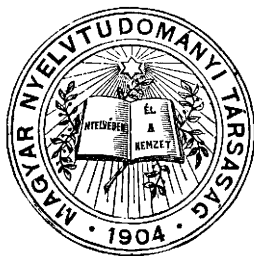
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

MELICH JÁNOS
titkár

111. FÜZET

1916 JANUÁR

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1916.

TARTALOM:

	Lap
Török jövevényszavainkhoz, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	1
Egy régi magyar prédikáció, <i>Szily Kálmán</i> -tól	4
Ifemucut, <i>Mészöly Gedeon</i> -tól	6
Nem hajt a tatár! <i>Melegdi János</i> -tól	10
Ályos: aljos, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	11
A jobbágy szó történetéhez, <i>Melich János</i> -tól	13
Helynévmagyarázatok, <i>Pais Dezső</i> -tól	15
Kisebb közlemények: Bod: PP., <i>K. P.</i> -tól; Történetelőtti <i>j</i> > <i>gy</i> -változás? <i>Gombocz Zoltán</i> -tól; Czirill-betűs magyar szöveg, <i>Dr. Giesswein Sándor</i> -tól; Széchenyi-lánczhíd; Buda, Pest, Budapest, <i>Ponori Thewrewk Emil</i> -tól; Gyula, <i>Zolnai Gyula</i> -tól	19
Szó- és szólásmagyarázatok: Fölmerül, kimerül, Nővér, <i>Putnoky Imrétől</i> ; Korczovány, <i>K. P.</i> -tól; Büntet: strafen, <i>Madzsar Imrétől</i> ; Év, éha; Itó = itató, <i>K. P.</i> -tól; Üрге, <i>Németh Gyula</i> -tól; Baráber, <i>Bogdánfy Ödön</i> -tól; Nyelvőr; Nemes gróf; Elefánt; Kétely; Félreértett szavak, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól; A számára, <i>Kemenes Páltól</i> ; Formaruha, <i>Zolnai Gyula</i> -tól; Népfölkelő, <i>Szily Kálmán</i> -tól	22
Nyelvtörténeti adatok <i>Zsinka Ferenc</i> -tól és <i>Somogyi Gézá</i> -tól	32
Hírlapjaink magyarsága, X., <i>Lehr Albert</i> -tól	36
Népnyelv, <i>Csokán Pál</i> -tól, <i>Bodor Dénes</i> -tól és <i>Pais Dezső</i> -tól.	38
Társasági ügyek: Fölolvasó ülések, Választmányi ülések	45
Levélszokrényünk: 1—7.	47
Borítékon: Értesítés. — Jelöléseink magyarázata. — Hangjeleink.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár. Budapest, V., Akadémia-utca 2.

JELÖLÉSEINK MAGYARÁZATA.

Szótárainkra s egyéb forrásművekre hivatkozva, helykimelés okáért követlésekkel élünk:

Ball.: Ballagi Mór szótárai. A zárjelbe tett szám a megjelenés éve.

Bart.: Bartal Antal, A magyarországi latinság szótára, 1901.

Beszt.: Besztercezi szöszedet (kiad. Finály H.).

C.: Dictionarium Calepini, 1585 (kiadta Melich, Budapest, 1912).

Codexes: *Apost.*: Apostolok méltósága 1521 (Nyelveml. VIII.); *BirkC.*: Birk codex (XV.); *CornC.*: Cornides codex (VII.); *CzechC.*: Czech codex (XIV.); *DebrC.*: Debreczeni codex (XI.); *DomC.*: Domonkos codex (III.); *DöbrC.*: Döbrentei codex (XII.); *EhrC.*: Ehrenfeld codex (VII.); *ÉrsC.*: Érsekújvári codex (IX—X.); *FestC.*: Festetics codex (XIII.); *GömC.*: Gömör

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

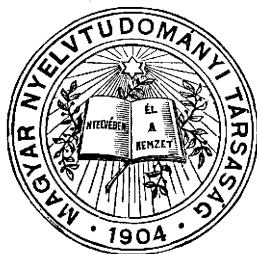
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

MELICH JÁNOS
titkár

112. FÜZET

1916 FEBRUÁR

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1916.

TARTALOM:

	Lap
Széchenyi első négy művének nyelvéről, I., <i>Viszota Gyulá-tól</i>	49
A föl szó eredete, <i>Mészöly Gedeon-tól</i>	63
Bethlen Gábor legújabbban felfedezett levelei, <i>Melich János-tól</i>	68
Csarnok, <i>Gombocz Zoltán-tól</i>	74
Fából vaskarika, <i>Parády Arzén-tól</i>	76
Helynévmagyarázatok, <i>Pais Dezső-től</i>	78
Kisebb közlemények: Bankmagyarság, <i>Zolnai Gyulá-tól</i> ; Új magyar-német szótár, <i>R. T.-tól</i> ; A nem magyarok magyar beszéde, <i>Szigetvári Iván-tól</i>	81
Szó- és szólásmagyarázatok: Bardus, obardus, <i>Ernyey József-től</i> ; Négy czipelősní, <i>-én-től</i> ; Akkorda, <i>K. P.-tól</i> ; Övedéz, <i>Kemenes Pál-tól</i> ; Húzza a bőrt, Hány bőre van? <i>Lehr Albert-től</i> ; Pruteni, <i>N. Gy.-tól</i> ; Sorsdöntő, <i>Putnoky Imré-től</i> ; Slamasztika, <i>Vadász Edé-től</i>	83
Nyelvtörténeti adatok <i>Ódöngő Ábel-től</i>	88
Hírlapjaink magyarsága, XI., <i>Lehr Albert-től</i>	90
Népnyelv, <i>Id. R. Vozáry Gyulá-tól</i>	91
Társasági ügyek: LXX. Választmányi ülés, LIV. Fölolvasó ülés	93
Levélszekrényünk : 8—18.	94
Borítékon : Értesítés. — Kérelem. — Fizetők.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár. Budapest, V., Akadémia-utca 2.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdíja, az alapszabályok 8. §-a értelmében, az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat még nem fizették be, szíveskedjenek 10 koronát a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

1916 január 31-ig:

Alapítványt fizetett: Gróf Festetics Sándor (200 kor.), Melich János alapítv. (I. r. 50 kor.). Összesen (I. 108. füzet) 13.150 kor.

1914-re tagdíjat fizetett: Bartoniek Géza, Csengeri János, Frenkel Bertalan, Gábor Ignác, Klacsó Olivér, Kovács Dezső (I. r. 5 kor.), Námesy Medárd, Vázsonyi Izidor. Összesen (I. 109. füzet) 4279 kor.

1915-re tagdíjat fizetett: Baltavári Jenő, Bartoniek Géza, Csokán Pál, Fest Sándor, Gábrriel P. Gottfried, Heinlein István, Katona J. István, Kertész Manó (I. r. 5 kor.), Majthényi Géza, Márkos Albert, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula (utolsó részlet), Námesy Medárd, Schmidt Henrik, Takáts Sándor, Träger Ernő, Trócsányi Zoltán, Vázsonyi Izidor (I. r. 5 kor.), Vörösváry Szigfrid, Zsinka Ferencz. Összesen (I. 109. füzet) 3805 kor.)

1916-ra tagdíjat fizetett: Altschul A., gr. Apponyi Sándor, Ascher István, Bakó Sándor, Balassa József, Balogh Jenő, Baross Lajos, Bedó Albert, Benő Béla, Berczik Árpád, Bogdánffy Ödön, Chmilevszky Endre, Concha Győző, Csokán Pál, Csoma József, Darvas Adolf, Dóczi Imre, Dongó-Gyárfás Géza, Dósa Imre, Eckhart Sándor, Ecséri Lajos, Erdős János, Erődi Béla, Farkas Sándor, Fejérputaky Kálmán, Freckay János, Gárdonyi Géza, Gärtner Henrik, Goriupp Alisz, Gönczy Béla, Gragger Róbert, Gyömöreyc Vincze, Győri Árpád, Gyulai-Gaal Gaston, Hazay Olivér, Horváth Endre, Horváth János, Horváth Jeromos, Ilosvay Lajos, Imre József, b. Inkey József, b. Inkey Pál, Iványi Béla, Jablonkay Gábor, Jambrikovics László, Jendrássik Ernő, Karácsonyi János, gr. Károlyi Gyuláné, gr. Károlyi Lászlóné, Keresztes Zsigmond, Kherndl Antal, Kieska Emil, Kis-Erős Ferencz, Klein Ede, Klemm Antal, Klinda Theofil, Kollányi Ödön, Kovács János (Budapest), Kováts S. János, Kovács Sándor, Legányi Gyula, Lenhossék Mihály, Lé vay József, Ligeti Jenő, Lukács József, Madarassy László, Madzsar Imre, Magyar-Kossa Gyula, Melich János, Molecz Béla, Molnár Kálmán, Nagy Akos, Nagy Ödön, Nátly József, Óvári Ferencz, Paal Gyula, Pais Dezső, Palkovics Sándor, Pap Illés, Papp Károly, Philipp István, Rajner Lajos, Remenár Elek, Réthey Prikkel Marián, Révy Ferencz, Riedl Frigyes, Ruisz Gyula, Schack Béla, Schmidt József, Schulek Géza, Simon György, Somogyi Géza (7 K), Somogyi József, Szabó Endre, Szabó Imre, Szalay László, Szántay Endre, Szentivány Zoltán, gr. Széchenyi Domonkos, gr. Széchenyi Emil, Székely István, Szigetvári Iván, Tajthy Ferencz, Takáts Sándor, gr. Teleki Tiborné, Thallóczy Lajos, Thirring Lajos, Tolnay Kornél, Tolnai Vilmos, Tomcsányi Móricz, Tragor Ignác, Urbányi Karolin, Végh Arthur, Vörösváry Sz. Ferencz, Vurglich Gusztáv, Zoltvány Irén, Zsinka Ferencz, Zsiros Lajos. Összesen 1180 kor.

1914-re előfizetett: Debreczen: Ref. tanítónőképző, Eperjes: Coll. Magyar Társaság, Hajdunánás: Főgimn. Önképzőköre (II. r. 5 kor.), Zombor: Arany János önk. Összesen (I. 108. füzet) 4480 kor.

1915-re előfizetett: Brassó: Áll. főreál, Budapest: VII. ker. Barcsay-u. áll. főgimn. Önk. köre, Debreczen: Ref. tanítónőképző, Eperjes: Ág. ev. coll. könyvtára, Győr: Áll. polg. isk. (II. r. 2 kor.), Hajdunánás: Főgimn. Önképzőköre (II. r. 5 kor.), Hódmezővásárhely:

Városi közkönyvtár, Losonc: Áll. főgimn., Mezőkövesd: kir. kath. főgimn., Nagyszében: Áll. főgimn., Pozsony: Tud. Egyetem könyvtára, Sepsiszentgyörgy: Székely Mikó-collégium önk., Szeged: Somogyi könyvtár. Összesen: (l. 109. füzet) 3967-25 kor.

1916-ra előfizetett: Barabás György, Beregszász: Áll. főgimn., Besztercze: Közs. polg. fiúiskola, Bécs: Osztrák-magyar bank főintézete, Békéscsaba: Rudolf-főgimn., Brassó: Áll. főreál, Budapest: Áll. felsőbb leányisk., Angol kisasszonyok, Ag. ev. főgimn. Arany János-Önk., I. ker. főgimn., Eötvös-collegium, Honvéd. Ministerium, Kegyesr. főgimn., Képviselőház könyvtára, Kereskedelmi Bank (10 pld.), Ludovika Akadémia parancsnoksága, Műegyetem könyvtára, Osztrák-magyar bank főintézete, Osztrák-magyar bank igazgatósága, Pesti Hazai Első Takarékpénztár (20 pld.), Első Magyar Altalános Bizt. Társaság (10 pld.), Szótári Bizottság, Technologiai Iparmúzeum, Csáthy Ferencz, Csikszereda: R. kath. főgimn., Csurgó: Ref. főgimn., Czepléd: Áll. főgimn., Debreczen: Áll. főreál, Bölcsészeti kar modern phil. Seminarium, Kegyesr. főgimn., Ref. főjsk. anyakönyvtára, Dés: Áll. főgimn., Erzsébetváros: Áll. főgimn., Ersekújvár: Polg. leányiskola, Esztergom: Főgimn. tanári könyvtára, Gyöngyös: Ref. főgimn., Győr: Áll. főreál, Áll. polg. isk. (8 kor.), Benczés főgimn. könyvtára, Halas: Ref. polg. leányisk., Ipolság: Áll. főgimn., Jászapati: Kir. kath. főgimn., Kassa: Áll. felsőbb leányiskola, Áll. főreál, Prem. főgimn., Kecskemét: R. kath. főgimn., Keszthely: Kath. főgimn., Kisújszállás: Ref. főgimn., Kisszeben: Kath. főgimn., Kolozsvár: Unit. gimn. könyvtára, Komárom: Benczés főgimn., Czuczor-Önképző (l. r. 5 kor.) Léva: Irgalmas nővérek, R. kath. főgimn. (ll. r. 5 kor.), Losonc: Áll. főgimn. Lőcse: Áll. főreál, Magyaróvár: Gazd. Akadémia, Marosvásárhely: Ref. elemi és polg. iskola, Máramarossziget: Kir. kath. főgimn., Mezőtúr: Ref. főgimn., Miskolc: Kir. kath. főgimn., Munkács: Áll. főgimn., Nagybánya: Áll. főgimn., Nagybeccskerek: Közs. r. kath. főgimn., Nagykőrös: Ref. főgimn., Nagyszében: Ev. főgimn. s a vele kapcsolatos reáliskola, Sz. Ferenczrendi Nővérek, Nagyszombat: Ers. főgimn. Nagyvárad: Áll. főreál, Honvédhadapródisk. Ref. tanítónőképző, Naszód: Alapítványi főgimn., Nyiregyháza: Ag. ev. főgimn., Pancsova: Áll. főgimn., Pannonhalma: Sz. Benedekrend könyvtára, Pap Kálmán, Pápa: Benczés főgimn., Pécs: Cist. főgimn. tanári könyvtára, Honvédhadapródisk. Pozsony: Ag. ev. lyceum, Áll. polg. fiúiskola, Dynamit Nobel R. T., Resicza-bánya: Polgári iskola, Rozsnyó: Kath. főgimn. tanári könyvtára, Sopron: Áll. főreál, Benczés főgimn., Ev. lyceum könyvtára, Ev. tanítóképző, Honvéd főreál, Stein János (Kolozsvár), Sümeg: Áll. elemi isk., Szamosújvár: Áll. főgimn., Szarvas: Ag. ev. főgimn. Ev. tanítóképző, Vajda-Önk., Szatmárnémeti: Ref. főgimn., R. kath. tanítónőképző, Szászváros: Ref. Kuun-Kollegium, Szeged: III. ker. áll. polg. fiúiskola, Somogyi könyvtár, Szekszárd: Eötvös-Önképzőkör, Szentés: Áll. főgimn., Székelykeresztúr: Áll. tanítóképző, Székesfehérvár: Ciszt. főgimn., Szikrai Odo, Szombathely: Prem. főgimn. tan. könyvtára, Törökbecse: Áll. polgári iskola, Ungvár: Áll. főreál, Áll. polg. leányiskola, Újszentanna: Áll. polg. fiúiskola, Újvidék: Kath. főgimn., Versecz: Áll. főreál, Vidor Manó, Wimmerth M. Clarissa, Zombor: Áll. főgimn., Felsőkereskedelmi iskola.

Összesen 1523 kor.

- codex (XI.); *GuaryC.*: Guary codex (XV.); *GyöngyC.*: Gyöngyösi codex (II.); *HorvC.*: Horváth codex (VI.); *KazC.*: Kazinczy codex (VI.); *KeszthC.*: Keszthelyi codex (XIII.); *KrisztL.*: Krisztina Legenda (VII.); *KulesC.*: Kulesár codex (VIII.); *LázC.*: Lázár Zelma codex (XV.); *LobkC.*: Lobkowitz codex (XIV.); *MargL.*: Margit Legenda (VII.); *MünchC.*: Münchener codex (I.); *NádC.*: Nádor codex (XV.); *PeerC.*: Peer codex (II.); *PéldK.* = Példák könyve (VIII.); *Píry hártya* (XV.); *PozsC.*: Pozsonyi codex (XIII.); *SzékelyudvC.*: Székelyudvarhelyi codex (XV.); *TelC.*: Teleki codex (XII.); *ThewrC.*: Thewrewk codex (II.); *TihC.*: Tihanyi codex (VI.); *WeszprC.*: Weszprémi codex (II.); *WinklC.*: Winkler codex (II.); *VirgC.*: Virginia codex (III.); *VitkC.*: Vitkovics codex (VII.).
- CzF.*: Czuczor G. és Fogarasi J., A magyar nyelv szótára 1862—74.
DuC.: Du Cange, Glossarium mediae et infimae latinitatis.
EtSz. = Magyar etymologiai szótár, Budapest.
Fog.: Fogarasi J. szótárai. A zárjelbe irt szám a megjelenés éve.
FUF.: Finnisch-ugr. Forschungen.
Hierolex.: Hierolexikon, írta Nagy János, 1845.
Kass.: Kassai József, Magyar-diák szókönyv 1833—5.
KB.: Kelemen Béla, Magy. és Ném. kézi szótár, 1912 és 1914.
Kreszn.: Kresznerics Ferencz, Magy. Szótár, 1831.
MA.: Molnár Albert, Dictionarium, 1604, 1611, 1621, 1708.
Márt.: Márton J. szótárai. A zárjelbe irt szám a megjelenés éve.
MNy.: Magyar Nyelv. Kiadja a Magy. Nyelvtud. Társaság.
MSFOu.: Mém. de la Soc. Finno-ougrienne.
MTsz.: Szinnyei József, Magy. Tájszótár. 1901.
Murm.: Murmellius lat.-magy. szójegyzéke. (Kiad. Szamota I.)
MUSz.: Budenz József, Magyar-ugor szótár.
NyÉrt.: Értekezések a nyelvtud. köréből. M. Tud. Akadémia.
NyFüz.: Nyelvészeti Füzetek, szerk. Simonyi Zsigmond.
NyK.: Nyelvtudományi Közlemények.
Nyr.: Magyar Nyelvőr.
NySz.: Nyelvtörténeti Szótár, szerk. Simonyi Zs. és Szarvas G.
NyÚSz.: Szily Kálmán, Magy. Nyelvújítás Szótára, 1902, 1908.
OklSz.: Szamota-Zolnai, Magyar oklevél-szótár.
PP.: Páriz-Pápai, Dictionarium, 1708.
PPB.: Páriz-Pápai-Bod szótára, 1767.
Schl.: Schläggl szójegyzék (kiad. Szamota I.).
SermDom: Sermones Dominicales. Kiadta Szilády Áron, Budapest, 1910.
SimB.: Simonyi Zs. és Balassa J., Magy. és Ném. szótár, 1899—1901.
SI.: Toldalék a Magy.-Diák szókönyvhöz, Sándor Istvántól, 1808.
SzD.: Kisded szótár, Baróti Szabó Dávidtól, 1784 és 1792.
Sziks.: Szikszai Fabriczius szójegyzéke, 1590. (Kiadta Melich J.)
TMNy.: Simonyi Zs. és Balassa J., Tüzetes magyar nyelvtan.
Tsz.: Magyar tájszótár (1838).
Tzs.: Magy. Tud. Társ. Zsebszótára 1835 és 1838.
UgAl.: Budenz József, Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana.

HANGJELEINK.

I. A magyartól eltérő jelek: t = magy. *ty* | \bar{d} = magy. *gy* | w = angol *w* ebben: *way* | $\text{\textcircled{d}}$ = angol *th* ebben: *think* (zöngétlen) | δ = angol *th* ebben: *that* (zöngés) | G, D, B = zöngétlen *g, d, b* | \check{s} = magy. *s* | s = magy. *sz* | \check{s} = *sj*-forma hang | \acute{s} = *szj*-forma hang | \check{z} = magy. *zs* | \check{z} = *zsj*-forma hang | \acute{z} = *zj*-forma hang | \acute{x} = német *ch* ebben: *ich* | χ = német *ch* ebben: *ach* | γ = az előbbinek zöngés párja (újjörög γ) | l = olasz *gl* ebben: *figlio* | n = magy. *ny* | ν = magy. *n* ebben: engem, hang (tkp. = *árgem, hárg*) | \acute{e} = *tš* (l. fönebb) | \acute{c} = magy. *cs* | $\acute{č}$ = *tš* (l. fönebb) | \acute{z} = *dž* | \acute{z} = *dž* (l. fönebb) | \acute{z} = magy. *ds* | \acute{z} = *dž* (l. fönebb) || a = német *a* ebben: *hat* | \bar{a} = magy. *a* ebben: *vas* | \bar{e} = magy. *e* ebben: *el, erő* | e = magy. *ë* ebben: *mëg* | \bar{i} = mélyhangú *i* (*i* hátrahúzott nyelvel ejtve) | \bar{e} = mélyhangú *ë* (*ë* hátrahúzott nyelvel ejtve) | \bar{o} = tökéletlenül képzett *ë*-féle hang | \bar{s} = tökéletlenül képzett *e*-féle hang. A magánhangzók alatt a \bar{v} és \bar{z} jelek az illető hangzóknak a rendesnél valamivel nyiltabb, ill. zártabb ejtését jelentik.

II. Mellékjelek: \bar{v} rövid (magánhangzó) | \bar{z} hosszú (magánhangzó) | \bar{v} = orrhangú magánhangzó pl. \bar{a} , $\bar{ä}$ (francia *entrée*, *fin* = *átré, fä*) | \bar{z} = főhangsúly, pl. *ne'kem* | \bar{v} = mellékhangsúly, pl. *bol'dogsá:ga*.

Hangjeleink használatának szemléltetésére néhány sornyi közismert magyar szöveget közlünk, átírásban:

hőšvërtől pi-rošuld dā-stër, šō-háitvá kö-söntlák, nā-mzāti nā-dlëtünk nā-t tāmätőjü mo-häc!

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

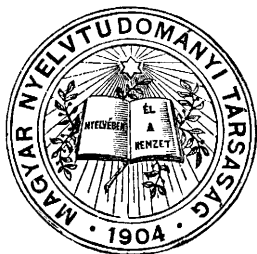
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

MELICH JÁNOS
titkár

113. FÜZET

1916 MÁRCZIUS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1916.

TARTALOM:

	Lap
A pannóniai avarok nyelvéről, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	97
Széchenyi első négy művének nyelvéről, II., <i>Viszola Gyula</i> -tól	103
Legújabb magyar drámai nyelv, <i>Szinnyei Ferencz</i> -tól	113
A török nyelvek, <i>Németh Gyula</i> -tól	115
Többi és társai, <i>Melich János</i> -tól	118
Kisebb közlemények: Kétkedés és aggálytalanság, <i>Zolnai Gyula</i> -tól; Az Ehrenfeld-Codexről, <i>K. P.</i> -tól; Mozi-magyarország, <i>Sz.</i> -tól; Nem hajt a tatár! <i>Németh Gyula</i> -tól	122
Szó- és szólásmagyarazatok: Huszár; Nyelvtörténeti magyarazatok, <i>Melich János</i> -tól; Népfölkelő, <i>N. Gy.</i> -tól; Népfölkelő, <i>Parády Arzén</i> - tól; Arnolt, Bogdán, <i>Réthei Prikkel Marián</i> -tól	125
Nyelvtörténeti adatok <i>Moénich Károly</i> -tól	130
Adatok a Magyar Etymologiai Szótárhoz <i>Tolnai Vilmos</i> -tól, <i>Aradi Sándor</i> - tól és <i>R. F.</i> -tól	133
Hírlapjaink magyarosága, XII., <i>Lehr Albert</i> -tól	135
Népnyelv <i>Parászka Gábor</i> -tól és <i>Sztrókay Lajos</i> -tól	137
Társasági ügyek: LXXI. Választmányi ülés, Bevételek és kiadások 1915-ben és költségvetés 1916-ra, Jelentés a Magyar Nyelvtudo- mányi Társaság pénztárának megvizsgálásáról	139
Levélszekerényünk: 19—30.	142
Borítékon: Értesítés. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadvá- nyai. — Kivonat a Magyar Nyelvtud. Társaság alapszabályaiból.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár. Budapest, V., Akadémia-utca 2.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. **Zolnai Gyula.** *Nyelvvelékeink a könyvnyomtatás koráig.*
A legrégebb magyar nyelvvelékek rövid ismertetése.
Budapest, 1905. (8-r. 24. l.) Elfogyott.
2. sz. **Szily Kálmán.** *A mágnás-czím a magyarban.* Történeti és népnyelvi tanulmány. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.)
Ára 40 fillér.
3. sz. **Pápay József.** *Reguly Antal emlékezete.* Budapest, 1905.
(8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.

XII. ÉVFOLYAM.

1916 ÁPRILIS

4. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

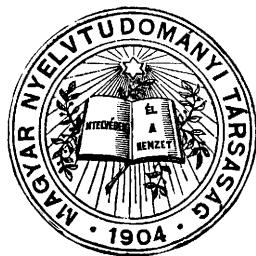
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

MELICH JÁNOS
titkár

114. FÜZET

1916 ÁPRILIS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1916.

TARTALOM:

	Lap
A Königsbergi szójegyzék, <i>Melich János</i> -tól	145
Széchenyi első négy művének nyelvéről, III., <i>Viszola Gyula</i> -tól	150
Heltai Gáspár szókincese, <i>Trócsányi Zoltán</i> -tól	159
Vagyon, <i>Réthei Prikkel Marián</i> -tól	164
A más vákozatai, <i>Pais Dezső</i> -tól	168
Kisebb közlemények: A Bécsi Codex új kiadása, <i>M. J.</i> -tól; A Nagy Szótárról, <i>Q.</i> -tól; Még egyszer <i>mindenki, Maár Ernő</i> -tól	173
Szó- és szólásmagyarázatok: Vezérezredes, vezérőrnagy, <i>A—d</i> -tól; Ágyú-töltelék, <i>Barsi Frigyes</i> -tól; Kék-kend, <i>Jakubovich Emil</i> -tól; Sertés, <i>Kemenes Pál</i> -tól; Levente, <i>Ódöngő Abel</i> -tól; Erőn-erővel, <i>Sz. J.</i> -tól; Meglóg és társai; Csarnak, <i>Vellelits Lajos</i> -tól	175
Nyelvtörténeti adatok <i>Ódöngő Abel</i> -tól	181
Hírlapjaink magyarsága, XIII., <i>Lehr Albert</i> -tól	182
Rovás, <i>Gy—A.</i> -tól	184
Népnyelv, <i>Sztrokay Lajos</i> -tól	186
Társasági ügyek: Titkári jelentés 1915-ről; XIII. Közgyűlés	188
Levélszokrányunk: 31—39.	190
Borítékon: Fizetők. — Értesítés.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár. Budapest, V., Akadémia utca 2.

1916 márczius 31-ig:

Alapítványt fizetett: Horger Antal megboldogult felesége emlékezetére 200 kor., Melich János II. r. (50 kor.). Összesen (I. 112. füzet) 13.400 kor.

1914-re tagdíjat fizetett: Bacsó Gyula, Kőrösi Sándor. Összesen (I. 112. füzet) 4299 kor.

1915-re tagdíjat fizetett: Klaeskö Olivér, Pálffi Márton. Összesen (l. 112. füzet) 3825 kor.

1915-re előfizetett: Hajdunánás: Ref. főgimn. ifj. Önk. Összesen (l. 112. füzet) 3977·25 kor.

1916-ra tagdíjat fizetett: Áldásy Antal, Alexics György, Ágai Adolf, özv. gr. Apponyi Lajosné, Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Bajza József, Ballagi Aladár, Bán Aladár, Bánóczi József, Baross Gyula, Bátky Zsigmond, Baumgartner Alajos, Békefi Remig, Beöthy Zsolt, Berzeviczy Albert, Beszkid Miklós, Binder Jenő, Bíró Imre, Bleyer Jakab, Bloch Leó, Bodola Lajos, Braun Lajos, Braunné Grünwald Margit, Brisits Frigyes, Csánki Dezső, Császár Elemér, Czebe Gyula, Dessewffy Arisztid, Dietrich Vilmos, Domanovszky Sándor, Dóry Ferencz, Éles József, id. Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Erdélyi László, Ernyey József, Fejérpataky László, Ferenczi Zoltán, Fischer Károly, Gábel P. Gottfried, Gál Gyula, Gehl Ottmár, Glatz Ernő, Goldziher Ignác, Gulyás Pál, Gyalokay Jenő, Gyárfás Tihamér, Gyomlay Gyula, b. Hatvany Lajos, Heinrich János, Heltai Lajos, Herzog József, Hóman Bálint, Hutýra Ferencz, Jankovich Béla, Karl Lajos, Károlyi Árpád, Kéki Lajos, Kenedi Géza, Király György, Kiss József, Koch Károly, Kodály Zoltán, Kónyi Manó, Kozma Andor, Kóhalmi Mihály, König György, Köpe Viktor, Kövesligethy Radó, Krippel Móríc, Kúnos Ignác, Kürschák József, László Ödön, Létay Etelke, Liebermann Emanuel, Mader Béla, Magyary Géza, Magocsy-Dietz Sándor, Majovszky Pál, Marczali Henrik, Mártonffy Géza, Méhely Lajos, Mészöly Gedeon, Nagy Gyula, Négyesy László, Németh Gyula, Némethy Géza, Pauler Ákos, Peredi Géza, Petz Gedeon, Petz Samu, Preisz Hugó, Uzoni Pünkösti Mária, Raffay Sándor, Rákosi Jenő, Ranschburg Viktor, Rátz István, Rhédey Tivadar, Rhousopoulos Rhousos, Sándor Pál, Sarudy Ottó, Schafarzik Ferencz, Sebestyén Gyula, Sebestyén Irén, Siegescu József, Simonyi Zsigmond, Szász Károly, gr. Széchenyi Béla, gr. Széchenyi Gyula, Szegedy Rezső, Szilágyi Sándor, Szilárdffy Lajos (5 kor.), Szinnyei Ferencz, Szolár Ferencz, Sztankó Béla, Sztrokay Lajos (7 kor.), Tagányi Károly, Torkos László, Tóth Károly, Tóry Gusztáv, Vághó Ignác, Vargha Gyula, Varjú Elemér, Vikár Béla, Viski Károly, Viszota Alajos, Viszota Gyula, Voinovich Géza, R. Vozáry Gyula (5 kor.), Wlassics Gyula, Zlinszky Aladár. Összesen (l. 112. füzet) 2487 korona.

1916-ra előfizetett: Aszód: Ev. főgimn., Baja: Cist. r. főgimn., Balassagyarmat: Áll. főgimn., Besztercebánya: Kir. kath. főgimn., Áll. polgári isk., Budapest: Bernhardinum. Egyetemi könyvtár, Fővárosi könyvtár, Kalazantinum, Lipótvárosi Kaszinó, Orsz. Nőegyesület Veress Pálné-felsőbb leányisk., Tud.-Egyetem Modern Philologiai Szeminárium, M. Mérnök és Építész-Egylet, Ág. ev. főgimn., Tanárképző-Int. Gyakorló főgimn., V. ker.

áll. főgimn., VII. ker. (Barcsay-u.) áll. főgimn. VII. ker. (Barcsay-u.) áll. főgimn. Önk., VIII. ker. áll. főgimn., IX. ker. ref. főgimn. Önk., X. ker. kőbányai főgimn., X. ker. Tisztviselőtelepi áll. főgimn., II. ker. áll. főreál, IV. ker. főreál, V. ker. áll. főreál, VI. ker. áll. főreál tanári könyvtára, VIII. ker. főreál, II. ker. felsőkereskedelmi, VI. ker. felsőkereskedelmi isk., V. ker. (Honvéd-u.) polgári fiúisk., VII. ker. (Damjanich-u.) polgári fiúisk., VIII. ker. (Práter-u.) polgári fiúisk., VIII. ker., (Homok-u.) polgári fiúisk., VI. ker. (Vilmos császár-ut) polgári leányisk., VIII. ker. (Práter-u.) polgári leányisk., IX. ker. (Mester-u.) polgári leányisk., Debreczen: Ref. főgimn., Eperjes: Ev. Collegium, Érsekújvár: közs. kath. főgimn., Fogaras: Áll. főgimn., Gábor Rudolf, Gansel Lipót, Hajdunánás: Ref. főgimn., Ref. főgimn. ifj. Önk., Hajós Jenő, Jászberény: Áll. főgimn., Kecskemét: Ref. főgimn., Kolozsvár: Ref. Collegium, R. kath. főgimn., Körmöczbánya: Áll. főreál, Kőszeg: Főgimn., Kovács Gyula, Lugos: Áll. főgimn., Nagyenyed: Bethlen-főisk. könyvt., Nagykálló: Áll. főgimn., Nagyvárad: Prem. főgimn. tanári könyvt., Sárospatak: Áll. tanítóképző, Selmeczbánya: Ág. ev. főgimn., Sepsiszentgyörgy: Áll. tanítónőképző, Singer és Wolfner, Skultéty József, Sopron: Áll. felsőbb leányisk., Stark Ferencz, Szakoleza: Főgimn. ifj. könyvt., Kir. kath. főgimn., Szászváros: Gimn. Arany János Önk., Szatmárnémeti: Kir. kath. főgimn., Szekszárd: Áll. főgimn., Szolnok: Áll. főgimn., Temesvár: Felsőkeresk. iskola, Vác: Siketnémák Intézete, Zenta: Főgimn. tankönyvt. Összesen (l. 112. füzet) 2243 korona.

ÉRTESÍTÉS.

A M. Nyelvtudományi Társaság Választmánya f. évi márczius 21-én tartott ülésén elhatározta, hogy a Magyar Nyelv ezidei júniusi füzete a szeptemberivel együtt jelenjék meg és szeptember 25-én küldessék szét, miről Társaságunk tagjait és folyóiratunk előfizetőit ezennel tisztelettel értesítjük.

SZERKESZTŐSÉG.

4. sz. **Balassa József.** *A nép nyelvének tanulmányozása.* Tájékoztató a Magyar Nyelvtudományi Társaság népnyelvi gyűjtői számára. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) Ára 40 fillér.
 5. sz. **Erdélyi Lajos.** *Nyelvjárásaink ügye és teendőink.* Irodalmuk és területeik ismertetése. Budapest, 1905. (8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.
 6. sz. **Réthei Prikkel Marián.** *A magyar táncnyelv.* Nyelvészeti és néprajzi tanulmány. Budapest, 1906. (8-r. 24 l.) Ára 40 fillér.
 7. sz. **Gombocz Zoltán.** Honfoglaláselőtti török jövevény-szavaink. Budapest, 1908. (8-r. 108 l.) Ára 3 korona.
 8. sz. **Melich János.** Az „Orthographia Vngarica“ és a magyar helyesírás. (Az Orth. Vng. hasonmásával.) Budapest, 1908. (8-r. 32 l.) Ára 1 korona.
 9. sz. **Szeremley Császár Loránd.** Jelentés-tanulmányok. Budapest, 1909. (8-r. 36 l.) Ára 40 fillér.
 10. sz. **Kóssa Gyula.** Régi magyar gyógyszernevek. Budapest, 1911. (8-r. 54 l.) Ára 80 fillér.
 11. sz. **Gombocz Zoltán.** Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. Budapest, 1910. (8-r. 27 l.) Ára 40 fillér.
 12. sz. **Tolnai Vilmos.** A szólásokról. Budapest, 1910. (8-r. 57 l.) Ára 60 fillér.
 13. sz. **Melich János.** Nyelvünk szláv jövevényei. Budapest, 1910. (8-r. 32 l.) Ára 40 fillér.
- 1—13. sz. vászonkötésben 6 korona.
14. sz. **Melich János.** A magyar tárgyas igeragozás. Budapest, 1914. (8-r. 76 l.) Ára 1 korona.
 15. sz. **Melich János.** Keresztneveinkről. Budapest, 1914. (8-r. 32. l.) Ára 60 fillér.
 16. sz. **Gombocz Zoltán.** Árpádkori török személyneveink. Budapest, 1915. (8-r. 52. l.) Ára 1 korona.

*

A két legrégebb magyar nyomtatvány. Krakkó 1527. Hasonmás-kiadás, Budapest 1912. (8-r. VIII. 64 és 92 l.) Ára 3 korona.

Kivonat

a Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályaiból.

2. §. Célja: A magyar nyelvnek mennél teljesebb tudományos átkutatása, a nyelvészet eredményeinek népszerűsítése és a közönségben a magyar nyelvtudomány iránt az érdeklődés felébresztése.

4. §. A tagok: *a)* tiszteletbeliek, *b)* alapítók, *c)* rendesek.

b) Alapító tagnak az választható, ki legalább 200 koronát tesz le alapítványképen. *c)* Rendes tag lehet mindenki, kit a magyar nyelv és nyelvtudomány ügye érdekel.

5. §. A ki alapító, rendes vagy pártoló tagnak kívánja magát megválasztatni, szándékát a Társaság egy tagjának ajánlás végett bejelenti.

6. §. Az alapító és rendes tagok a társaságtól kívánatukra (6 koronáért) oklevelet kapnak. Joguk van a felolvasó és közgyűlésekben résztvenni, szavazni, új tagokat ajánlani. A tiszteletbeli, alapító és rendes tagok a Társaság folyóiratából egy-egy példányt kapnak, a Társaság esetleges könyvkiadványait pedig kedvezményes áron szerezhetik meg.

7. §. A rendes tag legalább három évre vállal kötelezettséget s évenként 10 koronát fizet a Társaság pénztárába.

8. §. A tagsági díjat minden év első negyedében kell befizetni. Ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbízással szedi be.

9. §. Ki a társaságból bármely oknál fogva ki akar lépni, szándékát a titkárnál bejelenteni tartozik. A tagsági kötelezettség a bejelentés évének végéig áll fenn.

Intézetek, iskolák, könyvtárak stb. csak az alapító tagok vagy az előfizetők sorába léphetnek be.

XII. ÉVFOLYAM.

1916 MÁJUS

5. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

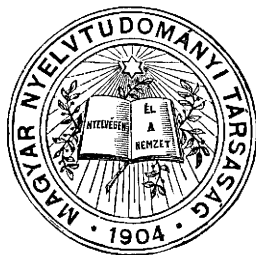
SZILY KÁLMÁN

elnök

MELICH JÁNOS

titkár

115. FÜZET

1916 MÁJUS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1916.

TARTALOM:

	Lap
Szófejtések, <i>Melich János</i> -tól	193
Széchenyi első négy művének nyelvéről, IV., <i>Viszota Gyula</i> -tól	195
A pannóniai avarok nemzetisége, <i>Vikár Bélá</i> -tól	207
Vajjon írashibák? <i>Melich János</i> -tól	210
Vajjon fából vaskarika? <i>Vácz János</i> -tól	218
Egy magyar nyelvtant kérünk! <i>Zolnai Gyula</i> -tól	222
Kisebb közlemények: A XVI. századi nyomtatványokbeli <i>ij</i> -betű hang- értéke, <i>Trócsányi Zoltán</i> -tól; A Bach-kormány és a magyar Helyesírás, <i>Barsi Frigyes</i> -tól; Gárdonyi helyesírása, <i>F-ó</i> -tól; Egy sajtóhiba, <i>ifj. Kovács Márton</i> tól	224
Szó- és szólásmagyarazatok: Vagyon, <i>Szinnyei József</i> -tól; Kék-kend, <i>Madzsar Imré</i> -tól; Ertés és társai, <i>Szemkő Aladár</i> -tól; Tenger- alattjáró hajó — búvárhajó, <i>Rónay Tibor</i> -tól; Miszkál, <i>Ódöngő</i> <i>Ábel</i> -tól; Öcset, <i>K. P.</i> -tól és <i>B. Zs.</i> -tól; Jöttést jön, <i>Zs. F.</i> -tól; Tétény, Kaza, Majtény, <i>Melich János</i> -tól	226
Nyelvtörténeti adatok <i>Moénich Károly</i> -tól	232
Hírlapjaink magyarsága, XIV., <i>Lehr Albert</i> -tól	233
Népnyelv, <i>Velledits Lajos</i> -tól	235
Társasági ügyek: LXXII. Választmányi ülés, LV. Főolvasó ülés	237
Levélszekrényünk: 40—52.	238
Borítékon: A magyar nyelvtudományi irodalom 1915-ben. — Értesítés.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár. Budapest, V., Akadémia-utca 2.

A magyar nyelvtudományi irodalom 1915-ben.

a) Folyóiratok.

Egyetemes Philologiai Közlöny. Szerkesztik Bleyer Jakab és Förster Aurél. XXXIX. évfolyam. Budapest, 1915.

Magyar Nyelv. Közérdekű havi folyóirat a művelt közönség számára. A Magyar Nyelvtudományi Társaság megbízásából szerkeszti Szily Kálmán és Melich János. XI. évfolyam. Budapest, 1915.

XII. ÉVFOLYAM. 1916 JÜN.-SZEPT. 6—7. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

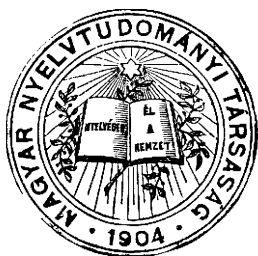
SZILY KÁLMÁN

elnök

MELICH JÁNOS

titkár

116. ÉS 117. FÜZET

1916 JÜN.-SZEPT.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1916.

TARTALOM:

	Lap
1. Júniusi (116.) füzet:	
A Königsbergi Szójegyzék, <i>Fejérpataky László</i> -tól, <i>Nagy Gyulá</i> -tól, <i>Szentpétery Imr</i> é-től, <i>Jakubovich Emil</i> -tól, <i>Szinnyei József</i> -tól és <i>Melich János</i> -tól	241
Szó- és szólásmagyarázatok: Izsó, <i>Sz. I.</i> -tól; Baksis, Temető, <i>Réthei Prikkel Marián</i> -tól	265
Nyelvújítási adatok, <i>Simai Ödön</i> -tól	266
Hírlapjaink magyarsága, XV., <i>Lehr Albert</i> -tól	268
Népnyelv, <i>Velledits Lajos</i> -tól	270
Levélszokrányunk: 53—55.	272
Melléklet: A Königsbergi Szójegyzék hasonmása.	
 2. Szeptemberi (117.) füzet:	
Az idegen helynevek a magyar nyelvben, <i>Szily Kálmán</i> -tól	273
Hangutánzás és nyelvtörténet, <i>Schuchardt Hugó</i> -tól	278
A besenyő népnévről, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	281
Kísérlet a magyar mássalhangzó-változások okának kiderítésére, <i>Trócsányi Zoltán</i> -tól	285
Német jövevényszavainkról, <i>Melich János</i> -tól	290
Szó- és szólásmagyarázatok: Pálczát törni valaki mellett, <i>Barsi Frigyes</i> -től; Szerző, <i>F. B.</i> -tól; Társág, <i>Kemenes Pál</i> -tól; Slamasztika, Már=még csak? <i>Schuchardt Hugó</i> -tól; Feküfa, <i>Sz. J.</i> -tól és <i>Zolnai Gyulá</i> -tól; Népfölkelő, <i>Zolnai Gyulá</i> -tól	292
Nyelvtörténeti adatok, <i>Ödöngő Abel</i> -tól	298
Hírlapjaink magyarsága, XVI., <i>Lehr Albert</i> -tól	300
Népnyelv, <i>Id. R. Vozáry Gyulá</i> -tól	302
Levélszokrányunk: 56—60.	303
Borítékon: A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai. — Kivonat a Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályaiból.	

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. **Zolnai Gyula.** *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig.*
A legrégebb magyar nyelvemlékek rövid ismertetése.
Budapest, 1905. (8-r. 24. l.) Elfogyott.
2. sz. **Szily Kálmán.** *A mágnás-czím a magyarban.* Történeti és népnyelvi tanulmány. Budapest, 1905. (8 r. 18 l.)
Ára 40 fillér.
3. sz. **Pápay József.** *Reguly Antal emlékezete.* Budapest, 1905.
(8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.

4. sz. **Balassa József.** *A nép nyelvének tanulmányozása.* Tájékoztató a Magyar Nyelvtudományi Társaság népnyelvi gyűjtői számára. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) Ára 40 fillér.
 5. sz. **Erdélyi Lajos.** *Nyelvjárásaink ügye és teendőink.* Irodalmuk és területeik ismertetése. Budapest, 1905. (8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.
 6. sz. **Réthei Prikkel Marián.** *A magyar táncnyelv.* Nyelvészeti és néprajzi tanulmány. Budapest, 1906. (8-r. 24 l.) Ára 40 fillér.
 7. sz. **Gombocz Zoltán.** Honfoglaláselőtti török jövevény-szavaink. Budapest, 1908. (8-r. 108 l.) Ára 3 korona.
 8. sz. **Melich János.** Az „Orthographia Vngarica“ és a magyar helyesírás. (Az Orth. Vng. hasonmásával.) Budapest, 1908. (8-r. 32 l.) Ára 1 korona.
 9. sz. **Szeremley Császár Loránd.** Jelentés-tanulmányok. Budapest, 1909. (8-r. 36 l.) Ára 40 fillér.
 10. sz. **Kóssa Gyula.** Régi magyar gyógyszernevek. Budapest, 1911. (8-r. 54 l.) Ára 80 fillér.
 11. sz. **Gombocz Zoltán.** Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. Budapest, 1910. (8-r. 27 l.) Ára 40 fillér.
 12. sz. **Tolnai Vilmos.** A szólásokról. Budapest, 1910. (8 r. 57 l.) Ára 60 fillér.
 13. sz. **Melich János.** Nyelvünk szláv jövevényei. Budapest, 1910. (8-r. 32 l.) Ára 40 fillér.
- 1—13. sz. vászonkötésben 6 korona.
14. sz. **Melich János.** A magyar tárgyas igeragozás. Budapest, 1914. (8-r. 76 l.) Ára 1 korona.
 15. sz. **Melich János.** Keresztneveinkről. Budapest, 1914. (8-r. 32. l.) Ára 60 fillér.
 16. sz. **Gombocz Zoltán.** Árpádkori török személyneveink. Budapest, 1915. (8-r. 52. l.) Ára 1 korona.

*

A két legrégebb magyar nyomtatvány. Krakkó 1527. Hasonmás-kiadás, Budapest 1912. (8-r. VIII. 64 és 92 l.) Ára 3 korona.

Kivonat

a Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályaiból.

2. §. Célja: A magyar nyelvnek mennél teljesebb tudományos átkutatása, a nyelvészet eredményeinek népszerűsítése és a közönségben a magyar nyelvtudomány iránt az érdeklődés felébresztése.

4. §. A tagok: *a)* tiszteletbeliek, *b)* alapítók, *c)* rendesek.

b) Alapító tagnak az választható, ki legalább 200 koronát tesz le alapítványképen. *c)* Rendes tag lehet mindenki, kit a magyar nyelv és nyelvtudomány ügye érdekel.

5. §. A ki alapító, rendes vagy pártoló tagnak kívánja magát megválasztatni, szándékát a Társaság egy tagjának ajánlás végett bejelenti.

6. §. Az alapító és rendes tagok a társaságtól kívánatukra (6 koronáért) oklevelet kapnak. Joguk van a felolvasó és közgyűlésekben résztvenni, szavazni, új tagokat ajánlani. A tiszteletbeli, alapító és rendes tagok a Társaság folyóiratából egy-egy példányt kapnak, a Társaság esetleges könyvkiadványait pedig kedvezményes áron szerezhetik meg.

7. §. A rendes tag legalább három évre vállal kötelezettséget s évenként 10 koronát fizet a Társaság pénztárába.

8. §. A tagsági díjat minden év első negyedében kell befizetni. Ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbizással szedi be.

9. §. Ki a társaságból bármely oknál fogva ki akar lépni, szándékát a titkárnál bejelenteni tartozik. A tagsági kötelezettség a bejelentés évének végéig áll fenn.

Intézetek, iskolák, könyvtárak stb. csak az alapító tagok vagy az előfizetők sorába léphetnek be.

Magyar Nyelvőr. Szarvas Gábor folyóirata. Szerkeszti és kiadja Simonyi Zsigmond. XLIV. évfolyam. Budapest, 1915.

Nyelvtudomány. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti Asboth Oszkár. V. évfolyam. 3. 4. füzet. Budapest, 1915.

Nyelvtudományi Közlemények. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti Szinnyei József. XLIV. évfolyam. Budapest, 1915.

b) *Önálló művek.*

Balassa József. A magyar és német nyelv zsebszótára. I. (Toussaint-Langenscheidt módszer.) 1915. — Ism. Asboth Oszkár. *Nyelvt.* V. 318—320. l. *MNy.* XII. 82. l.

Erdélyi Lajos. A Halotti Beszéd mint nyelvjárási emlék. Adatok nyelvemlékeink és nyelvjárásaink ismeretéhez. (Nyelvészeti Füzetek, 71.) Budapest, 1915. *Nyelvőr* kiadása. (8-r. 74, 5 l.) 1 K 50 f.

Gombocz Zoltán. Árpádkori török személynveink. Budapest, 1915. *Nyelvt.* Társ. (8-r. 49 l.) 1 kor.

Gombocz Zoltán és Melich János. *Lexicon critico-etymologicum linguae Hungaricae.* Magyar etymologiai szótár. 4. 5. füzet. Budapest, 1915. Akadémia. (4-r. 481—800. hasáb.) — Ism. K. P. megjegyzése. *MNy.* 416. l. — Tolnai Vilmos. *Ung. Rundschau* 492—499. l. — Melich János. Az etymologiai szótárról. *MNy.* 138—140. l.

Hatvani János. A Kazinczy-kódex nyelvjárása a Tihanyi-kódexszel való egyezés kapcsán. *Nyelvtörténeti tanulmány.* (Nyelvészeti Füzetek 72. sz.) Budapest, 1915. *Nyelvőr* kiadása. (8-r. 81 l.) Ism. Melich János. *MNy.* 376. l. — Zolnai Gyula megjegyzései. U. o. 432. l.

Heltai Gáspár. Háló. Kolozsvár. 1570. Kiadta Trócsányi Zoltán. (Régi Magyar Könyvtár 36. szám.) Budapest, 1915. Akadémia. (8-r. 192 l.) 5 kor. — Ism. Tolnai Vilmos. *MNy.* 440—445. l. — Harsányi István. *Múz. Könyvt. Ért.* 182. l. — Gulyás Pál. *Könyvszemle* 225. l.

Helyesírás (A magyar) szabályai. A helyesírási bizottság javaslata. Budapest, Hornyánszky V. ny., 1915. (8-r. 99 l.)

Kis-Erős Ferencz. A magyar nyelv rendszeresen vizsgálva, a nyelvfilozófia, a finnu-ugor összehasonlító, a magyar történeti nyelvtan és a magyar nyelvjárastan alapjairól. Budapest, 1915. Hornyánszky V. nyomdája. (8-r. XVI, 650 l.) — Ism. Halász Péter. *MNy.* 401—404. l. — Rubinyi Mózes. *Nyelvőr* 364—366. l.

Löte József. Néhány szó a magyar orvosi nyelvről. Budapest, 1915. Lloyd-ny. (8-r. 8 l.)

Magyar-francia-német szótár az útlevelet kiállító hatóságok részére. Budapest, 1915. M. kir. állami nyomda. (8-r. 39 l.)

Molecz Béla. Szórendi tanulmányok. (Nyelvészeti Füzetek 70. szám.) Budapest, 1915. Nyelvőr kiadása. (8-r. 50 l.) 1 kor.

Sebestyén Gyula. A magyar rovásírás hiteles emlékei. A Magyar Tudományos Akadémia archaeologiai bizottságának megbízásából írta —. Budapest, 1915. Akadémia. (4-r. 173 l.) 30 kor.

Szinnyei József. Magyar nyelvhasználat. 1. Bevezetés a finn-ugor összehasonlító nyelvészetbe. 2. Vázlatos összehasonlító hang- és alaktan. 3. Összehasonlító szójegyzék. 5. javított és bővített kiadás. (Finn-ugor kézikönyvek 3.) Budapest, 1915. Hornyánszky V. (8-r. VIII, 160 l.) 8 kor.

Vadnay Tibor. Sándor János . . . m. kir. belügyminiszter . . . úrhoz tiszteletteljes emlékirata — a hivatalos stílus magyarossá tétele érdekében. Budapest, 1915. (2-r. 47, 1 l.)

Varga Zsigmond. Az előzásiai nyelvprobléma újabb megvilágításban. Válasz Zolnai Gyulának a Magyar Nyelvőrben „Tudománytalan nyelvhasználatok“ cz. alatt megjelent bírálatára. Debreczen, 1915. Hegedüs és Sándor. (8-r. 50 l.) 50 fill.

ÉRTESÍTÉS.

A M. Nyelvtudományi Társaság Választmánya f. évi márczius 21-én tartott ülésén elhatározta, hogy a Magyar Nyelv ezidei júniusi füzete a szeptemberivel együtt jelenjék meg és szeptember 25-én küldessék szét, miről Társaságunk tagjait és folyóiratunk előfizetőit ezennel tisztelettel értesítjük.

SZERKESZTŐSÉG.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

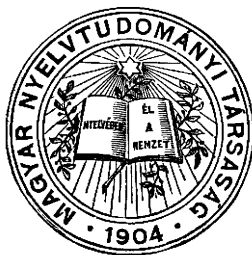
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

MELICH JÁNOS
titkár

118. FÜZET

1916 OKTÓBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1916.

TARTALOM:

	Lap
Levente, <i>Gombocz Zoltán</i> -től	305
Német jövevényszavainkról, <i>Melich János</i> -től	310
XVI. századbeli erdélyi íróink ö-zése, <i>Trócsányi Zoltán</i> -től	319
Herezegprimás, <i>Simai Ödön</i> -től	322
A Königsbergi Szójegyzékhez, <i>Károlyi Árpád</i> -től, <i>Nagy Gyula</i> -től és <i>Madzsar Imré</i> -től	325
Arany János hagyatékából, <i>Voinovich Géza</i> -től	327
Kisebb közlemények: Adalék a magyar szótárirodalom történetéhez, <i>Simai Ödön</i> -től; Géza s egyéb pogány-magyar keresztnevek, <i>T. V.</i> -től; Hely- és folyó-, pataknev, <i>Melegdi János</i> -től	329
Szó- és szólásmagyarázatok: Hunczut, <i>Barsi Frigyes</i> -től; Alföld, <i>Bátky Zsigmond</i> -től; Haránga, <i>Horgász Pál</i> -től; Barlang, <i>Kemenes Pál</i> -től; Vemh, <i>Nagy Gyula</i> -től; Nyék, Terv, Unoka, Ural, <i>Putnokyi Imré</i> -től; Nyelvtörténeti adatok, <i>Szinnyei József</i> -től; Család, Iromba, <i>Tolnai Vilmos</i> -től; Véresszájú, Mindenütt rossz, de legrosszabb otthon, <i>D. F.</i> -től; Császa, <i>K. P.</i> -től; Pöffedt rizs, <i>M. Imré</i> -től; Helynév-magyarázatok, <i>M. J.</i> -től; Pálezát törni — lándzsát törni, <i>R. T.</i> -től; Elvakol, <i>V. T.</i> -től	332
Nyelvtörténeti adatok, <i>Moénich Károly</i> -től, <i>Zsinka Ferencz</i> -től és <i>Ödöngő Ábel</i> -től	342
Hírlapjaink magyarsága, XVII., <i>Lehr Albert</i> -től	346
Népnyelv, <i>Id. R. Vozáry Gyula</i> -től	347
Társasági ügyek: LXXIII. Választmányi ülés, LVI. Fölolvasó ülés	349
Levélszekrényünk: 61—70.	351
Borítékon: Fizetők.	

1916 október 12-ig:

Alapítványt fizetett: Budapest: Kir. József-műegyetem könyvtára (200 kor.), Melich János (III. és IV. r. 50+50 kor.), Thallóczy Lajos (200 kor.), gr. Zichy Nándor (200 kor.). Összesen (l. 114. füzet) 14.100 kor.

1913-ra előfizetett: Selmeczbánya: Kir. kath főgimn.

1914-re tagdíjat fizetett: Szikszay György. Összesen (l. 114. füzet) 4309.

1915-re tagdíjat fizetett: Csefkó Gyula (1915. II. r. 2 kor.), Darkó Jenő (II. r. 5 kor.), Erdős Jeromos, Gábor Ignác, Gyulai Ágost, Kosztolányi Zoltán, Maróthy Rezső, Mórítz Dénes, Perczel György, Tóth László, Zempléni Árpád. Összesen (l. 114. füzet) 3922 kor.

1916-ra tagdíjat fizetett: Angyal Dávid, Balogh Péter, Barabás László, Baracs Károly, Bárdos Rezső, gr. Batthyány Gyula, Boldisár

XII. EVFOLYAM. 1916 NOV.-DECZ. 9—10. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

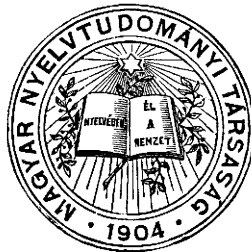
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

MELICH JÁNOS
titkár

119. ÉS 120. FÜZET

1916 NOV.-DECZ.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1916.

TARTALOM:

1. Novemberi (119.) füzet:	Lap
A régi magyar vitézi élet emlékei I., <i>Kertész Manó</i> -tól	353
Gyulafehérvár és Alba Julia, <i>Madzsar Imré</i> -tól	360
Az idő lejár, eljár, foly, telik, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	363
A <i>Sixtus</i> keresztnév magyarosításai, <i>Pais Dezső</i> -tól	365
Kisebb közlemények: Hozzászólás a Königsbergi Szójegyzék korához, <i>Karácsonyi János</i> -tól; Gyepü, gyepüelve, <i>Zolnai Gyula</i> -tól	370
Szó- és szólásmagyarázatok: Öcs, öcsöcske; Jelentő mód — felszólító mód, <i>Kemenes Pál</i> -tól; Czépok, <i>Melegdi János</i> -tól; Hadastyán, <i>Sz. F.</i> -tól; Csámpás, <i>Szily Kálmán</i> -tól; Magyar glóbus, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	375
Adatok a Magyar Etymologiai Szótárhoz, <i>Madzsar Imré</i> -tól, <i>Kemenes Pál</i> -tól és <i>Melich J.</i> -tól	378
Nyelvújítási adatok, <i>Rélhei Prikkel Marián</i> -tól	379
Hírlapjaink magyarsága, XVIII., <i>Lehr Albert</i> -tól	380
Népnyelv, <i>Id. R. Vozáry Gyula</i> -tól	381
Levélszokrényünk: 71—76.	383
2. Deczemberi (120.) füzet:	
Nyújtott szóalakok, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	385
A régi magyar vitézi élet emlékei II., <i>Kertész Manó</i> -tól	387
Kazinczy Ferencz nyelvújítása, <i>Simai Ödön</i> -tól	395
Kisebb közlemények: Szent Margit élete, A határozói igenévről, <i>Melegdi János</i> -tól; Meczenzéf, <i>K. P.</i> -tól	398
Szó- és szólásmagyarázatok: Tengör, <i>Halász Péter</i> -tól; Szüpor, <i>G. H.- tól</i> ; Tó, Csaláncsúcs, <i>Melich János</i> -tól; Sorsválasztó, <i>Putnokyi Imré</i> -tól	400
Hírlapjaink magyarsága, XIX., <i>Lehr Albert</i> -tól és I. <i>Sövényházi Márton</i> -tól	401
Népnyelv, <i>Péterfy Tamás</i> -tól	403
Levélszokrényünk: 77—83.	403
Tartalom	405
Név- és szómutató	410
A czimlap után: A MNyT. alapító tagjai 1916-ban.	
Borítékon: Értesítés. — Fizetők. — Kérelem. — A MNyT. évi közgyűlése.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 2—2 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

1916 november 30-ig:

1914-re tagdíjat fizetett: Kovács Dezső (II. r. 5 kor.) Összesen (l. 118. füzet) 4314 kor.

1914-re előfizetett: Selmezbánya: Kir. kath. nagyimn. Összesen (l. 112. füzet) 4490 kor.

1915-re tagdíjat fizetett: Csengeri János, Kovács Dezső (I. r. 5 kor.), Polczer Dezső, Simon Dezső, Vázsonyi Izidor (II. r. 5 kor.) Összesen (l. 118. füzet) 3962 kor.

1916-ra tagdíjat fizetett: Gr. Almásy Dénesné, Baján János, Baltavári Jenő, Berecz Ábel, Erdélyi Pál, Hartyáni Zoltán, Hodinka Antal, Kajtár Jenő; Kégl Sándor, Kovács Gyula, Lipták Pál, Majtényi Géza, Maróthi Rezső, Nagy Lajos, Pálffy Márton, Pápay József, Simai Ödön, Stokka Tankréd, Szidarovszky János, Szilády Áron, Sztompák Mariska, Tóth Dezső, Tordai Ányos, Udvardy Sándor, Vadas Jenő, Vázsonyi Izidor, Vetro Alajos, R. Vozáry Gyula (II. r. 5 kor.), Weber Arthur. Összesen (l. 118. füzet) 3530 kor.

1916-ra előfizetett: Balatonfüred: Áll. polg. fiúisk., Beregszász: Főimn. Petőfi Önk., Besztercebánya: Róm.-kath. elemi isk., Debreczen: Ref. főiskolai ifj. Önk., Hódmezővásárhely: Városi közkönyvtár, Kisvárdá: Polg. isk., Komárom: Czuczor Önk. kör (II. r.), Munkács: Elemi Tanítóképző, Sopron: Kath. főimn. Önk. köre, Zalaegerszeg: Felsőkeresk. isk. Összesen (l. 118. füzet) 3903 kor.

Kérelem.

Társaságunk folyóirata, a „Magyar Nyelv“, a tagoknak és előfizetőknek az egész éven át pontosan megküldetett; az évdíj ellenben többjüktől sem kérő levelünkre, sem a postai megbízásra mind-ekkoráig nem érkezett be.

A posta nem értesített bennünket, hogy a megbízást mi okból (a címzett távolléte vagy szándékos visszautasítása miatt?) küldötte vissza.

Tisztelettel kérjük az illetőket, legyenek szívesek szándékukról Társaságunkat mielőbb értesíteni.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-
utcza 2. sz.-ra címezendő.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság

felolvasó üléssel kapcsolatos

==== Évi közgyűlését ====

1917 január 23-án d. u. 6 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartja, melyre a Társaság tagjai ezennel meghívottnak.

A felolvasó ülés tárgya:

MÉSZÖLY GEDEON-tól: A Bécsi codex.

Az évi közgyűlés tárgyai:

Elnöki megnyitó.

Tizenegy választmányi tag választása.

Titkári jelentés a Társaság 1916. évi működéséről.

Pénztári jelentés 1916-ról.

Költségvetés 1917-re.

A választás eredményének kihirdetése.

Esetleges indítványok. .

A közgyűlés berekesztése.

Az alapszabályok 11. § c) pontja szerint: „a közgyűlés elé terjesztendő mindennemű indítványt a közgyűlés előtt legalább két héttel a titkár útján a választmánynak be kell jelenteni, hogy ez a kérdést alaposan megfontolhassa és véleményét felőle a közgyűlésnek előterjeszthesse. Ha az indítványokat a választmánynak be nem jelentették, tárgyalásuk a legközelebbi közgyűlés napirendjére marad“.

Kálmán, Bónis Károly, Bökényi Dániel, Britz Béla, Brunovszky Rezső, Chernel István, Csefkó Gyula (I. r. 8 kor.), Csüri Bálint, Darkó Jenő (I. r. 5 kor.), Edvi Illés Aladár, Erdélyi Lajos, Finály Gábor, Fischer-Colbrie Ágoston, Fraknoi Vilmos, Frencz Géza, Freund Antal, Fuchs D. Ráfael, Gerencsér István, Géresy Kálmán, Gombássy Imre, Gretzmacher Jenő, György Lajos, Haich Károly, Hajas Béla, Hársing István, Heinlein István, Hellebrant Árpád, Hoffmann Frigyes, Hollósy Kálmán, Horváth Cyrill, Jónás Károly, Kardos Albert, Kelemen Béla, Klacsó Olivér, Kornis Gyula, Kosztolányi Zoltán, Könczöl József, Lampérth Géza, Losonczy Zoltán, Medveczky Károly, Mészáros Gyula, Mohai Lajos, Móra István, Móritz Dénes, Nagy András, Nyusztay Antal, Orbán Nándor, Pap József, Perczel György, Polgár István, Rábel László, Radó Vilmos, Ravasz Árpád, Röser Alfréd Edvin, Rozsnyay Károly, Rubinyi Mózes, Sajó Sándor, Samu János, gr. Széchenyi Bertalan, Szemkő Aladár, Sztrokay Lajos (II. r. 5 kor.), Szüts Béla, Tömlő Lajos, Tóth Gyula, Trócsányi Zoltán, Váczy János, Varga Bálint, Velledits Lajos, Versényi György, Zalai Mihály, Zolnai Béla. Összesen (I. 114. füzet) 3245 kor.

1916-ra előfizetett: *Arad: *Kath. főgimn., Áll. főreál, Áll. felső leányiskola, *Áll. elemi tanítóképző, *Baja: Áll. elemi tanítóképző, Balázsfalva: *Gör. kath. főgimn., Békés: Ref. főgimn., *Békésesaba: Áll. felső leányiskola, *Belényes: Gör. kath. főgimn., *Beszterce: *Ev. szász főgimn., Besztercebánya: *Ev. algimn., Áll. felső leányiskola, Róm. kath. polg. leányiskola, *Bonyhád: Ev. algimn., *Brassó: Ev. szász főgimn., *Gör. kel. román főgimn., Róm. kath. főgimn., Breznóbánya: Áll. polg. isk., *Brád: Gör. kel. román algimn., Budafok: Áll. polg. fiú- és leányiskola, *Budapest: László M.-féle főgimn., *Az orsz. Nőképzőegyesület leánygimn., *IV. ker. leányisk. és leánygimn., VI. ker. áll. főgimn., IX. ker. ref. főgimn., VI. ker. áll. főreál, M. Nemz. Múzeum Népr. Osztálya, Kilián Fr. (5 pld.), *Orsz. rabbiképzővel kapcs. izr. főgimn., Városi nyilvános könyvtár, *Csáktornya: Áll. el. tanítóképző, Csikszereda: Polg. leányisk., *Curgó: Ref. főgimn., *Áll. el. tanítóképző, Déva: *Áll. főreálisk., *Áll. elemi tanítóképző, Eperjes: *Áll. tanítónőképző, Eger: *Áll. főreáliskola, *Róm.kath. felső leányisk., Eperjes: Kir. kath. főgimn., Gör. k. polgári fiúiskola, Eszék: M. államvasutak felső népiskolája, Felső-Lövő: *Ev. főgimn., Fiume: *Áll. főgimn., *Áll. felső leányisk., Gyöngyös: *Áll. főgimn., Győr: *Áll. tanítóképző, Zechmeister utóda (2 pld.), Gyulafehérvár: *Róm.kath. főgimn., Hajdúböszörmény: *Ref. főgimn., Igló: Ev. főgimn. tanári könyvtára, *Áll. el. tanítóképző, Kaposvár: Somogy vármegeye könyv-

A *-gal megjelöltek részére a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszterium fizet elő.

tára, Karczag: Ref. főgimn. (I. r. 5 kor.), Karánsebes: *All. főgimn., Kassa: Rákóczi-Múzeum, Kiskunfélegyháza: *Róm. kath. főgimn., *Áll. el. isk. tanítóképző, Kolozsvár: *Áll. felső leányisk., Komárom: Czuczor Önk.-kör. (II. r. 5 kor.), Körmend: Áll. polg. fiú- és leányisk., Kőszeg: *Ev. felső leányiskola, Kunszentmiklós: Ref. főgimn., Léva: *Piarista főgimn., *Áll. el. isk. tanítóképző, Losonc: *Áll. el. isk. tanítóképző, Lőcse: Főreálisk., Kir. kath. főgimn., *Áll. felső leányisk., Magyaróvár: *Piarista algimn., Makó: *Áll. főgimn., Máramarossziget: *Ref. főgimn., Áll. tanítóképző, Marosvásárhely: *Ref. főgimn., *Róm. kath. főgimn., Medgyes: *Ev. szász főgimn., Mezőkövesd: Kir. kath. főgimn., Mezőtúr: Ref. főgimn. (II. r. 5 kor.), *Áll. felső leányisk., Miskolc: *Ref. főgimn., Modor: Áll. el. isk. tanítóképző, Nagykálló: *Áll. gimn., Nagykanizsa: *Róm. kath. főgimn., Nagykároly: *Piarista főgimn. Nagyikinda: *Áll. főgimn., Nagyrőcze: Áll. felső keresk. isk., Nagyszalonta: *Közs. főgimn., Közs. polg. leányisk., Nagyszeben: *Ev. szász főgimn., *Ev. főreáliskola, Nagyvárad: Róm. kath. főgimn., Városi közkönyvtár, Nyitra: Huszár István, Nyiregyháza: Közs. polg. fiúiskola, Nyitra: Róm. kath. főgimn., *Róm. kath. felső leányiskola, Paks: Áll. polg. isk., Pápa: *Ref. főgimn., *Áll. el. isk. tanítóképző, Pécs: *Áll. főreáliskola, *Róm. kath. felső leányisk., Petrosény: *Közs. főgimn., Podolin: *Piarista gimn., Pozsony: Erzsébet Tud.-Egyetem könyvtára, *Róm. kath. főgimn., Áll. polg. leányisk., Áll. főreál., *Áll. felső leányisk., Privigye: *Piarista gimn., Rimaszombat: *Protest. főgimn., Rónay Károly, Rózsáhegy: *Piar. főgimn., Rozsnyó: *Ev. főgimn., Sárospatak: Ref. főisk. könyvtár, Sátoraljaujhely: Főgimn. tanári könyvtár, Segesvár: *Ev. szász főgimn., Sepsiszentgyörgy: Ref. főgimn., Sopron: *Lähne-féle főgimn., Stadtler Endre, Sümeg: *Reáliskola, Szabadka: Városi m. főgimn., Szászsebes: *Ev. algimn., Szatmárnémeti: *Róm. kath. főgimn., *Ref. felső leányiskola, Székelyudvarhely: Ref. Collegium, Szeged: Kegyesr. főgimn., Áll. főgimn., *Áll. felső leányisk., Székelyudvarhely: *Ref. főgimn., *Róm. kath. főgimn., Székesfehérvár: Áll. főreálisk., *Közs. felső leányiskola, Szentgotthárd: *Áll. főgimn., Szentgyörgy: *Piar. főgimn., Szilágysomlyó: *Püspöki gimn., Tata: *Piar. főgimn., Temesvár: *Piar. főgimn., *Róm. kath. felső leányisk., *Áll. el. isk. tanítóképző, *Áll. főgimn., *Áll. felső leányisk., Torda: *Unit. gimn., Trencsén: *Áll. felső leányisk., Ujtorda: Áll. el. iskola, Ujpest: *Közs. gimn., Ujverbász: *Közs. gimn., Ungvár: *Kir. kath. főgimn., Vác: Kegyesrendi főgimn., Veszprém: *Piar. főgimn., Zágráb: M. Államvasutak felsőnépiskolája, Zalaegerszeg: *Áll. főgimn., Znióváralja: *Áll. el. isk. tanítóképző, Zsolna: *Áll. főreálisk. Összesen l. 114. füzet) 3808 kor.